ISSN 2072-8670
УДК 34(477)(051)
Н34

DOI: 10.33270/05267101

НАУКА І ПРАВООХОРОНА
Вип. 1 (71), 2026

Засновано 2007 року
Видається 4 рази на рік

Відповідно до наказу МОН України від 15.10.2019 № 1301 журнал «Наука і правоохорона» включено до Переліку наукових фахових видань України відповідно до списку згідно з додатком 8 (категорія «Б»)

Ідентифікатор медіа в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-05614
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 24.10.2024 № 2935

Рекомендовано до друку
вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол № 6 від 31.03.2026)

Адреса
03035, м. Київ,
пл. Солом'янська, 1
тел.: (044) 520-08-47
e-mail: rvc@navs.edu.ua
naukaipravoohorona.navs.edu.ua

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор – **Чорноус Ю. М.,** доктор юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, Україна

Ахмадов В. А. огли, доктор юридичних наук, Академія юстиції Міністерства юстиції Республіки Азербайджан, Республіка Азербайджан;
Бондар-Петровська О. Б., кандидат юридичних наук, Університет Миколаса Ромеріса, Литовська Республіка;
Бучюнас Г., доктор юридичних наук, професор, Академія громадської безпеки при Університеті Миколаса Ромеріса, Литовська Республіка;
Дурман М., доктор філософії в галузі публічного управління, Національна школа державного управління, Канада;
Калінюк А. Л., доктор філософії в галузі права, доцент, Національна академія внутрішніх справ, Україна;
Кириченко О. В., доктор юридичних наук, професор, Вищий навчальний приватний заклад «Дніпровський гуманітарний університет», Україна;
Коллер Ю. С., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, Національна академія внутрішніх справ, Україна;
Лубенець І. Г., кандидат юридичних наук, старший дослідник, Національна академія внутрішніх справ, Україна;
Музика А. А., доктор юридичних наук, професор, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Україна;
Титаренко О. О., доктор юридичних наук, професор, Київський інститут Національної гвардії України, Україна

© Національна академія внутрішніх справ, 2026

Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за якість матеріалів, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю, службову інформацію, а також дотримання принципів академічної доброчесності несуть особисто автори

Н34 **Наука** і правоохорона : наук. журн. / [редкол.: Ю. М. Чорноус (голов. ред.) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2026. – Вип. 1 (71). – 256 с.

Київ 2026

ISSN 2072-8670 DOI: 10.33270/05267101

NAUKA I PRAVOOKHORONA
Issue 1 (71), 2026

Founded in 2007 Issued Published 4 times a year

In accordance with Order No.1301 of the Ministry of Education and Culture of Ukraine dated October 15, 2019, the journal has been included in the List of special scientific editions of Ukraine, as per Annex 8 (category “B”)

Media Identifier in the Register of Media Entities R30-05614 Resolution of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting dated 24.10.2024 No. 2935

Recommended for publication Recommended for publication by the Academic Council of the National Academy of Internal Affairs (Record No. 6 dated March 31, 2026)

Address
Solomianska Sq., 1
03035, Kyiv, Ukraine
tel.: тел.: (044) 520-08-47
e-mail: rvc@navs.edu.ua
naukaipravoohorona.navs.edu.ua

EDITORIAL BOARD

Editor-in-chief – **Chornous Yu.,** Doctor of Law, Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine

Ahmadov V., Doctor of Law, Academy of Justice of the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan, Republic of Azerbaijan;
Bondar-Petrovska O., PhD in Law, Mykolas Romeris University, Republic of Lithuania;
Bučiūnas G., Doctor of Law, Professor, Academy of Public Security at Mykolas Romeris University, Republic of Lithuania
Durman M., Doctor of Philosophy in Public Administration, Professor, National School of Public Administration, Canada;
Kaliniuk A., Doctor of Philosophy in Law, Associate Professor, National Academy of Internal Affairs, Ukraine;
Kyrychenko O., Doctor of Law, Professor, Higher Educational Private Institution ‘Dnipro Humanitarian University, Ukraine;
Koller Yu., PhD in Law, Senior Research Fellow, National Academy of Internal Affairs, Ukraine;
Lubenets I., PhD in Law, Senior Research Fellow, National Academy of Internal Affairs, Ukraine;
Muzyka A., Doctor of Law, Professor, V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine;
Tytarenko O., Doctor of Law, Professor, Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine, Ukraine;

© National Academy of Internal Affairs, 2026

The editorial board does not always share the views of the authors of the articles. Responsibility for their quality as well as the lack of information constituting state secret and official information are sponsored by the authors

Nauka i Pravookhorona : scientific journal / [editorial board: Yu. Chornous (chief editor) etc.]. Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2026. Issue 1 (71). 256 p.

Kyiv 2026

ЗМІСТ

ВОЗНЮК А., БОЙКО-БУЗИЛЬ Ю., БУДІК І.
Правові засади цивільної конфіскації незаконних і необґрунтованих активів: досвід Грузії та перспективи його імплементації в Україні ... 7

ВАСИЛЕНКО В., ТВЕРДОХЛІБ В.
Судово-медичні експертизи в розслідуванні воєнних злочинів ... 25

ГУСЄВА В., КАРАМАН К.
Форми фіксування доказової інформації в кримінальному провадженні ... 36

ІВАНИЦЬКИЙ С., КУЛИК М., УШКАНЕНКО Е.
Військова адвокатура: pro et contra ... 46

ТАРАН О., ЧЕРНЯВСЬКИЙ С.
Наукова доктрина кримінального процесуального права як інструмент верифікації наукових гіпотез ... 57

ТАРАСЕНКО О.
Організаційно-тактичні форми документування ... 64

ЦЕХАН Д., ЯЦКЕВИЧ Р.
Стійкість організованих злочинних угруповань як міждисциплінарна категорія ... 73

ЧОРНОУС Ю., ЧЕЧОТКА І.
Сучасний стан і напрями розвитку криміналістичного забезпечення кримінального провадження ... 80

БРИСКОВСЬКА О., КРИЖНА В.
Криміналістична характеристика осіб, які вчиняють шахрайства щодо родичів зниклих безвісти під час російсько-української війни ... 89

ВУЙМА А.
Застосування спеціальних знань у розслідуванні злочинів, пов'язаних з інформаційною агресією ... 103

ГОРБУНОВА О.
Превентивна діяльність правоохоронних органів у роботі з вразливими групами населення: теоретико-правові аспекти ... 113

ЗГАМА А., КАЧУРІНЕР В.
Конституціоналізація способів захисту права власності: позов про визнання крізь призму принципу верховенства права ... 123

ЗУБКОВА Л.
Правові й організаційні засади державної політики у сфері внутрішніх справ ... 132

КОВАЛЬОВ Ю.
Можливості мистецтвознавства в розслідуванні контрабанди культурних цінностей ... 141

КОЛЛЕР Ю.
Досвід країн ЄС щодо застосування поліцейських заходів примусового характеру ... 151

КОМАРИНСЬКА Ю., ЛІСОГОР В., РОМАНСЬКА В.
Координаційна діяльність слідчого під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством ... 158

КРАСІЙ М.
Диференціація відповідальності за корупційні правопорушення в умовах воєнного стану крізь призму міжнародних стандартів ... 169

ПОКРИШЕНЬ Д.
Функції інформаційно-правового забезпечення професійної підготовки персоналу ДКВС України в умовах цифрової трансформації ... 176

РОМАНАУСКАС К., ФЕДОТЕНКО А.
Злочини у сфері надання професійної правничої допомоги: особливості предмета доказування ... 185

СУП Є., ЗОЗУЛЯ Є.
Організація розслідування злочинів проти правосуддя, вчинених професійними учасниками судочинства 194

БЕЗРУК О.
Особливості використання спеціальних криміналістичних знань під час розслідування кримінальних правопорушень за гарячими слідами: теорія та практика 206

ГАНЕЛІН В.
Деякі питання призначення та використання результатів ревізії під час розслідування розкрадання бюджетних коштів службовими особами органів місцевого самоврядування 214

ЄВТУШЕНКО О.
Ризики порушення адвокатської таємниці під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій 224

ЗАБРОВАРНА Т.
Правові засади інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань 237

ЧУМАК В.
Кримінальна відповідальність за контрабанду товарів у законодавстві зарубіжних держав: порівняльно-правовий аналіз 245

CONTENT

VOZNIUK A., BOIKO-BUZYL Yu., BUDIK I.
Legal Basis for Civil Forfeiture of Illegal and Unjustified Assets:
Georgia's Experience and Prospects for its Implementation in Ukraine 7

VASYLENKO V., TVERDOKHLIB V.
Forensic Medical Examinations in the Investigation of War Crimes 25

HUSIEVA V., KARAMAN K.
Forms of Recording Evidence Information in Criminal Proceedings 36

IVANYTSKYY S., KULYK M., USHKANENKO E.
Military Advocacy: Pro Et Contra 46

TARAN O., CHERNIAVSKYI S.
Scientific Doctrine of Criminal Procedural Law as an Instrument of Verification
of Scientific Hypotheses 57

TARASENKO O.
Organizational and Tactical Forms of Documentation 64

TSEKHAN D., YATSKEVYCH R.
The Stability of Organized Criminal Groups as an Interdisciplinary Category 73

CHORNOUS Yu., CHECHOTKA I.
Current Status and Development Directions of Forensic Support of Criminal Proceedings 80

BRYSKOVSKA O., KRYZHNA V.
Forensic Characteristics of Persons Committing Fraud against Relatives
of those Missing during the Russian-Ukrainian War 89

VUIMA A.
Application of Special Knowledge in the Investigation
of Crimes Related to Information Aggression 103

HORBUNOVA O.
Preventive Activities of Law Enforcement Agencies in Working
with Vulnerable Population Groups: Theoretical and Legal Aspects 113

ZGHAMA A., KACHURINER V.
Constitutionalization of Remedies for the Protection of Property Rights:
the Claim for Recognition in the Light of the Rule of Law Principle 123

ZUBKOVA L.
Legal and Organizational Foundations of State Policy
in the Field of Internal Affairs 132

KOVALOV Yu.
The Potential of Art History in Investigating the Smuggling of Cultural Property 141

KOLLER Yu.
EU countries' Experience in the Application of Police Coercive Measures 151

KOMARYNSKA Yu., LISOHOR V., ROMANSKA V.
Coordination Activities of the Investigator during the Investigation
of Criminal Offenses Related to Domestic Violence 158

KRASII M.
Differentiation of Liability for Corruption Offenses in Conditions
of Martial State Taking into Account International Standards 169

POKRYSHEN D.
Functions of Information and Legal Support for the Professional Training
of the Personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine
under Conditions of Digital Transformation 176

ROMANAUSKAS K., FEDOTENKO A.
Crimes in the Field of Professional Legal Assistance:
Specific Features of the Subject of Proof 185

SUP Ye., ZOZULIA Ye.
Organization of the Investigation of Crimes Against Justice Committed
by Professional Participants of the Judicial Proceedings 194

BEZRUK O.
Features of Using Special Forensic Knowledge in the Investigation
of Criminal Offenses on Hot Pursuit: Theory and Practice 206

HANELIN V.
Some Issues of the Purpose and Use of Audition Results during the Investigation
of the Stealing Budgetary Funds by Officials of Local Government Bodies 214

YEVTUSHENKO O.
Risks of Violation of Attorney-Client Privilege during Covert Investigative (Search) Actions 224

ZABROVARNA T.
Legal Principles of Information and Analytical Support for the Activities
of the State Bureau of Investigation 237

CHUMAK V.
Criminal Liability for Commodity Smuggling in the Legislation of Foreign Countries:
A Comparative-Legal Analysis 245

DOI: 10.33270/05267101.1
УДК 343.352:347.9

ВОЗНЮК Андрій*
доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту поліцейської діяльності Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3352-5626;
БОЙКО-БУЗИЛЬ Юлія
доктор психологічних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем управління правоохоронною діяльністю та її психологічного супроводження навчально-наукового інституту післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1715-4327;
БУДІК Ігор
доктор філософії в галузі права, начальник відділу Головного слідчого управління Національної поліції України
01601, вул. Богомольця, 10, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6319-8590

Правові засади цивільної конфіскації незаконних і необґрунтованих активів: досвід Грузії та перспективи його імплементації в Україні

Анотація. Статтю присвячено комплексному аналізу правових засад цивільної конфіскації незаконних і необґрунтованих активів на прикладі законодавства Грузії, оцінюванню перспектив імплементації окремих елементів цієї моделі в праві України. Цивільна конфіскація постає як важливий інструмент нейтралізації економічної основи протиправної діяльності незалежно від результатів кримінального переслідування, тому метою статті є аналіз матеріально-правових і процесуальних особливостей цивільної конфіскації в Грузії, визначення її концептуальних відмінностей від української моделі та формулювання науково обґрунтованих пропозицій з удосконалення національного законодавства. Методологічну основу дослідження становлять формально-юридичний, системний, функціональний і порівняльно-правовий методи, а також аналіз законодавства, судової практики та сучасних доктринальних підходів у сфері некримінального вилучення активів. Встановлено, що грузинська модель цивільної конфіскації має універсальний і багаторівневий характер, ґрунтується на розмежуванні рекетирського, незаконного та необґрунтованого майна, передбачає розширене тлумачення об'єкта конфіскації та диференційований розподіл тягаря доказування залежно від правового режиму активів. Українська модель натомість сформована як вузькоспеціалізований антикорупційний механізм, зосереджений на категорії необґрунтованих активів публічних осіб і формалізованих кількісних критеріях майнової диспропорції. Наукова новизна роботи полягає в порівняльному обґрунтуванні доцільності розширення в Україні кола осіб, щодо яких можуть застосовувати цивільну конфіскацію, виході за межі виключно антикорупційної спрямованості та запровадженні функціонального, економічно орієнтованого підходу до визначення майна і стандартів доказування.

Ключові слова: незаконне збагачення; корупція; організована злочинність; «злодій в законі»; наркотичні засоби; психотропні речовини; торгівля людьми; фінансування тероризму; корислива злочинність; конфіскація; доказування.

Історія статті:
Отримано: 09.01.2026
Прийнято: 12.02.2026
Опубліковано: 31.03.2026

Рекомендоване посилання:
Вознюк А., Бойко-Бузиль Ю., Будік І. Правові засади цивільної конфіскації незаконних і необґрунтованих активів: досвід Грузії та перспективи його імплементації в Україні. *Наука і правоохорона.* 2026. Вип. 1 (71). С. 7–24. DOI: 10.33270/05267101.1

*Відповідальний автор

© Вознюк А., Бойко-Бузиль Ю., Будік І., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Сучасні виклики, пов'язані з поширенням організованої злочинності та корупції, а також легалізацією доходів, одержаних кримінально протиправним шляхом, зумовлюють необхідність переосмислення традиційних кримінально-правових інструментів і пошуку ефективніших механізмів позбавлення учасників протиправної діяльності незаконних активів. У цьому контексті інститут цивільної конфіскації набуває важливого значення, оскільки дає змогу реагувати на незаконні й необґрунтовані активи незалежно від результатів кримінального переслідування та складнощів доказування конкретного кримінального правопорушення.

Емпіричні кримінологічні дослідження засвідчують, що конфіскацію незаконних доходів сприймають учасники організованої та економічної злочинності як значно серйознішу загрозу, ніж традиційні кримінальні санкції, що стимулює активні стратегії приховування активів (Vesterhav, Forman, & Korsell, 2021). Це пояснює зростання інтересу до некримінальних форм втручання в майнову сферу, орієнтованих не на покарання особи, а на нейтралізацію незаконно накопиченого багатства, з можливістю застосування нижчого стандарту доказування та обмеженого перенесення доказового тягаря за умови ефективного судового контролю (Bikelis, 2025).

Міжнародний вимір проблеми додатково загострюється в умовах гібридних загроз, за яких організовані злочинні мережі використовують як інструмент уникнення санкцій, незаконного фінансування та дестабілізації, зокрема в контексті збройної агресії проти України (Kupatadze, 2025). Водночас практика повернення активів виявляє істотний розрив між формальним ухваленням рішень про конфіскацію та їх фактичним виконанням, що сприяє транскордонному переміщенню злочинних доходів і нівелює ефективність національних механізмів їх вилучення (Savona, & Anastasio, 2025).

У цьому контексті неабиякий науковий інтерес становить досвід Грузії, де сформовано розвинену багаторівневу модель цивільної конфіскації з диференційованими правовими режимами майна та гнучким розподілом доказового тягаря. В Україні цивільна конфіскація має переважно антикорупційну спрямованість і знаходиться на етапі інституційного становлення, що зумовлює потребу в ґрунтовному аналізі зарубіжного досвіду й оцінюванні можливостей його імплементації з огляду на національний правовий контекст.

Огляд літератури

У науковій доктрині усталеною є позиція, згідно з якою визнання необґрунтованих активів та їх стягнення в дохід держави не є покаранням ані за правом Конвенції, ані за національним правом, оскільки не відповідає завданням і природі кримінальної відповідальності (Khutor, 2021). Саме це концептуальне положення є основою сучасних моделей цивільної конфіскації, що розглядають як альтернативний або допоміжний інструмент протидії незаконному збагаченню.

Емпіричні дослідження підтверджують обмежену ефективність виключно кримінально-правового підходу. Зокрема, аналіз практики Литви засвідчує, що традиційне кримінальне переслідування не забезпечує належного стримувального ефекту, натомість поєднання слідчих інструментів із механізмами цивільної конфіскації істотно підвищує результативність повернення незаконних активів (Bikelis, Pranka, & Dainauskaitė, 2024). Схожі висновки сформовано й щодо криміналізації незаконного збагачення, ефективність якої не підтверджено ні на теоретичному, ні на практичному рівнях (Bikelis, 2021).

Доктрина цивільної конфіскації розвивається в межах загальноєвропейських тенденцій, що відображають еволюцію конфіскаційних режимів від класичної кримінальної конфіскації до розширених форм, конфіскації без обвинувального вироку та механізмів «незрозумілого багатства» (Boucht, 2019). Ці процеси підтримують і на рівні Європейського Союзу через розширення обов'язків держав щодо заморожування та конфіскації активів і взаємного визнання відповідних рішень (Silva, 2022; Meyer, 2020) за одночасного акценту на застосуванні кримінального права як крайнього засобу (Buisman, 2022).

Водночас у науковій літературі увагу спрямовують на ризики надмірного розширення цивільної конфіскації, зокрема можливість непропорційного втручання в майнову сферу та зловживань процесуальними механізмами (Bikelis, 2020a, 2020b). Украй дискусійними залишаються питання презумпції незаконного походження активів і перенесення тягаря доказування на відповідача, що потребує суворого дотримання принципів пропорційності, правової визначеності та гарантій права на справедливий суд (Hryniewicz-Lach, 2024; Hryniewicz-Lach, 2025).

Окремий масив досліджень присвячено практиці Європейського суду з прав людини, який визнає цивільну конфіскацію сумісною з вимогами ЄКПЛ за умови дотримання критеріїв правомірності втручання в право на мирне володіння майном, зокрема у справі «Гогітідзе та інші проти Грузії»[1]. Водночас у доктрині акцентовано на потенційних проблемах конвенційної сумісності окремих національних моделей, зокрема в санкційному контексті (Kovachev, 2025).

Порівняльні дослідження висвітлюють різні моделі цивільної конфіскації – від наказів про незрозуміле багатство у Великій Британії

[1] Case of Gogitidze and others v. Georgia. *The European Court of Human Rights.* URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-154398%22]}

(Moiseienko, 2022) до реформованого режиму конфіскації в Німеччині, який підвищив ефективність вилучення активів завдяки обов'язковості конфіскації та критерію грубої непропорційності (Körtl, & Chbib, 2024). Водночас досвід Грузії залишається недостатньо дослідженим: лише деякі праці аналізують цивільний процес конфіскації за грузинським законодавством і його відповідність міжнародним стандартам (Laghidze, 2023), що зумовлює наявність наукової прогалини.

Метою цього дослідження є аналіз правових засад цивільної конфіскації незаконних і необґрунтованих активів у законодавстві Грузії та визначення можливостей і меж імплементації окремих елементів цієї моделі в правову систему України з огляду на європейські стандарти захисту прав людини.

Матеріали та методи

Матеріальну основу дослідження становлять норми національного законодавства Грузії та України, зокрема положення Цивільного процесуального кодексу Грузії (ЦПК Грузії), Закону Грузії «Про організовану злочинність та рекет» (Закон Грузії від 20 грудня 2005 року), Кримінального кодексу Грузії (КК Грузії), а також Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України), Кримінального кодексу України (КК України) й спеціального антикорупційного законодавства.

Вагоме місце в дослідженні посідає аналіз актів міжнародного та наднаціонального права, передусім практики Європейського суду з прав людини щодо застосування статті 1 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини, а також положень Директиви (ЄС) 2024/1260 про повернення та конфіскацію активів і пов'язаних із нею документів Європейського Союзу.

Методологічну основу дослідження становлять формально-юридичний метод, застосований для тлумачення правових норм і дефініцій; системно-структурний метод, використаний для виявлення логіки побудови інституту цивільної конфіскації та його елементів; а також порівняльно-правовий метод, який дав змогу зіставити грузинську й українську моделі цивільної конфіскації за ключовими параметрами, зокрема сферою застосування, обсягом майна, стандартами доказування та процесуальними особливостями.

Результати й обговорення

Проаналізуємо правові засади цивільної конфіскації майна за окремі види злочинів у законодавстві Грузії та визначимо можливі напрями використання цього досвіду в українській правовій системі.

Ключовими нормативно-правовими актами, що регулюють питання цивільної конфіскації майна за окремі види злочинів у Грузії, є Закон Грузії від 20 грудня 2005 року[1] та ЦПК Грузії[2].

І. Протиправні діяння, за які застосовують цивільну конфіскацію

Особливість інституту цивільної конфіскації в законодавстві Грузії полягає в його комплексному та функціонально орієнтованому характері, оскільки він спрямований на протидію не окремим кримінальним правопорушенням як таким, а стійким формам злочинної або іншої протиправної діяльності, що мають виражену економічну мотивацію та здатність до акумулювання значних активів. Саме отримання або утримання економічної вигоди розглядають у доктрині як спільну ознаку серйозних протиправних діянь, щодо яких конфіскація та вилучення незаконно набутих активів є ключовими інструментами протидії (Hamin, Abdul Hakim, Kamaruddin, & Wan Rosli, 2025). У цьому контексті цивільну конфіскацію обґрунтовують як важливий інструмент протидії організованій злочинності (Bikelis, 2022; Laghidze, 2023; Dragusha, 2021) та корупції (Kolotylo, 2019; Dragusha, 2021; Trinchera, 2020).

У грузинській правовій моделі перелік діянь, що можуть слугувати підставою для застосування цивільної конфіскації, формується не лише через відсилання до кримінального законодавства, а й шляхом поєднання матеріально-правових і процесуальних критеріїв. Це дає змогу застосовувати конфіскаційні заходи незалежно від результатів кримінального переслідування та відповідає сучасним європейським тенденціям розвитку інститутів некримінального вилучення активів, спрямованих на нейтралізацію доходів від серйозних злочинів й організованої злочинності. У науковій літературі також виокремлено тенденції до розширення сфери застосування цивільної конфіскації, зокрема шляхом її поширення на незаконні активи, одержані внаслідок учинення інших протиправних діянь, зокрема перешкоджання здійсненню правосуддя (Laghidze, 2023).

Аналіз положень Закону Грузії від 20 грудня 2005 року[3] та ЦПК Грузії[4] засвідчує, що цивільну конфіскацію можуть застосовувати у зв'язку з такими видами протиправних діянь:

1) рекет;

2) злочини, пов'язані зі «злодійським світом»;

3) наркоторгівля та пособництво в розповсюдженні наркотичних засобів;

---

[1] Про організовану злочинність та рекет : Закон Грузії від 20 груд. 2005 р. № 2354-RS. URL: https://matsne.gov.ge/ka/document/view/27814?publication=2

[2] Цивільний процесуальний кодекс Грузії від 14 листоп. 1997 р. № 1106. URL: https://matsne.gov.ge/ka/document/view/29962?publication=177

[3] Про організовану злочинність та рекет : Закон Грузії від 20 груд. 2005 р. № 2354-RS. URL: https://matsne.gov.ge/ka/document/view/27814?publication=2

[4] Цивільний процесуальний кодекс Грузії від 14 листоп. 1997 р. № 1106. URL: https://matsne.gov.ge/ka/document/view/29962?publication=177

4) набуття незаконного та необґрунтованого майна посадовими особами;

5) торгівля людьми;

6) легалізація незаконних доходів (відмивання грошей);

7) фінансування тероризму й інша матеріальна підтримка терористичної діяльності.

Такий перелік не є випадковим, оскільки охоплює делікти, що вирізняються високим рівнем латентності, складністю доказування та активним використанням фінансових і корпоративних інструментів для маскування походження активів, що об'єктивно знижує ефективність виключно кримінально-правових засобів реагування.

Рекет. Однакові дефініції рекету, рекетирського угруповання та рекетира закріплено в ст. 2 Закону Грузії від 20 грудня 2005 року та ст. 356-1 ЦПК Грузії. *Рекет* визначено як неодноразову й організовану діяльність, спрямовану на систематичне одержання доходу або іншої майнової вигоди, пов'язану з умисним злочином (за умови, що судимість за нього не знята і не погашена), якщо таку діяльність здійснювали щонайменше двічі протягом п'яти календарних років, не враховуючи періоду арешту або відбування покарання рекетиром. *Рекетирське угруповання* – це юридична особа, діяльність якої пов'язана з рекетом, або будь-яке об'єднання фізичних та/або юридичних осіб, що здійснює рекетирську діяльність. *Рекетир* – це особа, яка самостійно або спільно з іншими особами керує діяльністю рекетирського угруповання чи в інший спосіб бере участь у його діяльності, усвідомлюючи, що це угруповання є рекетирським, а також особа, яка незаконно вирішує спори між рекетирськими угрупованнями або між ними й іншими особами чи бере участь у їх вирішенні (ст. 2 Закону Грузії від 20 грудня 2005 року, ст. 356-1 ЦПК Грузії)[1].

Отже, законодавче визначення рекету в праві Грузії свідчить про відхід від його традиційного сприйняття як одиничного кримінального правопорушення та перехід до розуміння рекету як стійкої, повторюваної та організованої економічно мотивованої діяльності. Ключовими ознаками такого підходу є систематичність, тривалість у часі, зв'язок з умисними злочинами та спрямованість на отримання майнової вигоди. Саме ці характеристики дають змогу законодавцю обґрунтувати застосування цивільної конфіскації незалежно від доведення кожного конкретного епізоду злочинної діяльності. У цьому сенсі рекет розглядають як джерело незаконного збагачення, а не лише як форму кримінальної поведінки, що зумовлює фокус державного втручання на позбавленні економічної основи рекетирської діяльності як найефективнішому способі протидії.

Злочини, пов'язані зі «злодійським світом». Значне місце в системі цивільної конфіскації посідають злочини, пов'язані з діяльністю «злодійського світу». Законодавець детально визначає не лише діяльність «злодійського світу», а й різноманітні форми участі в ньому («злодійське розбирання», «злодійське зібрання») та його учасників (член «злодійського світу», «злодій у законі»).

Більшість дефініцій, що характеризують зазначену групу деліктів, визначено лише в ст. 3 Закону Грузії від 20 грудня 2005 року. Ідеться, зокрема, про поняття «злодійський світ», «діяльність злодійського світу», «злодійські розбирання» та «злодійські зібрання». Водночас у ЦПК Грузії використовують лише категорію члена «злодійського світу»[2].

«Злодійський світ» – будь-яке об'єднання осіб, які досягли домовленості про здійснення діяльності «злодійського світу»[3].

Діяльність «злодійського світу» – діяльність члена «злодійського світу» або «злодія в законі», здійснювану шляхом залякування, погроз, примусу, вимоги дотримання «умови мовчання», проведення «злодійського зібрання» або «злодійського розбирання», втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, учинення злочину, підбурювання до його вчинення, використання власного кримінального впливу або вчинення інших незаконних дій, спрямованих на отримання вигоди чи переваги для себе або інших осіб, а також на здобуття чи передачу влади або впливу[4].

«Злодійське розбирання» – оцінка дій особи та/або розгляд чи вирішення спору в будь-якій формі, зокрема із застосуванням електронних засобів зв'язку, що здійснює член «злодійського світу» або «злодій у законі» з метою реалізації діяльності «злодійського світу»[5].

«Злодійське зібрання» – зібрання або зв'язок двох чи більше осіб у будь-якій формі, включно із застосуванням електронних засобів зв'язку, з метою прийняття до «злодійського світу», припинення членства, зміни статусу або розгляду чи вирішення будь-яких питань, пов'язаних із діяльністю «злодійського світу», зокрема питань розпорядження фінансовими чи матеріальними ресурсами[6].

Дефініції члена «злодійського світу» та «злодія в законі» визначено як у ст. 3 Закону Грузії від 20 грудня 2005 року, так і ст. 356-1 ЦПК Грузії, однак з незначними відмінностями.

[1] Про організовану злочинність та рекет : Закон Грузії від 20 груд. 2005 р. № 2354-RS. URL: https://matsne.gov.ge/ka/document/view/27814?publication=2; Цивільний процесуальний кодекс Грузії від 14 листоп. 1997 р. № 1106. URL: https://matsne.gov.ge/ka/document/view/29962?publication=177

[2] Про організовану злочинність та рекет : Закон Грузії від 20 груд. 2005 р. № 2354-RS. URL: https://matsne.gov.ge/ka/document/view/27814?publication=2

[3] Там само.

[4] Там само.

[5] Там само.

[6] Там само.

Відповідно до ст. 3 Закону Грузії від 20 грудня 2005 року, *член «злодійського світу»* – особа, яка визнає «злодійський світ» й активно бере участь у його діяльності, а також особа, яка визнає «злодійський світ», підтримує з ним зв'язок і в чиїх діях наявна сукупність виражених ознак, що свідчать про її готовність брати участь у діяльності «злодійського світу». Водночас «злодій у законі» – особа, яка в будь-який спосіб керує або/та організовує «злодійський світ» чи керує або/та організовує певну групу осіб, використовуючи методи діяльності «злодійського світу».

Натомість у ст. 356-1 ЦПК Грузії *член «злодійського світу»:*

а) особа, яка визнає «злодійський світ» й активно бере участь у його діяльності, а також особа, яка визнає «злодійський світ», підтримує з ним зв'язок і в чиїх діях наявна сукупність виражених ознак, що свідчать про її готовність брати участь у діяльності «злодійського світу»;

б) особа, яка в будь-який спосіб керує або/та організовує «злодійський світ» чи керує або/та організовує певну групу осіб, використовуючи методи діяльності «злодійського світу» («злодій у законі»)[1].

Отже, нормативна конструкція «злодійського світу» в законодавстві Грузії демонструє його сприйняття не просто як кримінальної субкультури, а як цілісної системи паралельної кримінальної влади з власними правилами, ієрархією та механізмами примусового регулювання відносин. Деталізація форм діяльності («злодійські зібрання», «злодійські розбирання») і статусів учасників («член злодійського світу», «злодій у законі») засвідчує організований і функціональний характер цього явища. Вирішальним є те, що діяльність «злодійського світу» має виразну економічну спрямованість і пов'язана з контролем фінансових та матеріальних ресурсів. Саме це зумовлює застосування цивільної конфіскації як інструменту не покарання, а системного підриву матеріальної бази «злодійського світу» та нейтралізації його впливу поза межами класичного кримінального переслідування.

Наркоторгівля та пособництво в розповсюдженні наркотичних засобів. Фокус грузинського законодавця на незаконному збуті наркотичних і психотропних речовин узгоджується з усталеним у кримінології підходом, відповідно до якого саме збут, а не виробництво чи зберігання, формує основні фінансові потоки наркоринків. У дослідженнях UNODC і європейських аналітичних центрів акцентовано на тому, що наркотрафік є однією з найприбутковіших форм організованої злочинності, здатною генерувати стійкі доходи, які використовують для корупції, відмивання коштів і розширення кримінального впливу (World Drug Report…, 2023; EU serious…, 2021).

Такий підхід нормативно закріплено в ст. 3-1 Закону Грузії від 20 грудня 2005 року, де *наркоторгівлю* визначають як незаконний продаж психотропної речовини, її аналога або сильнодіючої речовини, рослини коноплі чи марихуани, іншого наркотичного засобу, його аналога, прекурсора або нової психоактивної речовини, а *наркоторговця* – як особу, що здійснює такий незаконний продаж[2]. Законодавець свідомо формулює дефініції у вузький спосіб, обмежуючи їх саме незаконним збутом і залишаючи поза межами цієї конструкції інші форми кримінально протиправної поведінки у сфері обігу наркотичних засобів, зокрема незаконне виробництво. Така законодавча техніка відображає прагнення зосередити механізм цивільної конфіскації на тих діяннях, які мають безпосередньо виражений економічний результат.

Водночас істотним елементом грузинської моделі є розширення кола суб'єктів цивільної конфіскації за рахунок пособників розповсюдження наркотичних засобів. Відповідно до п. f ч. 1 ст. 356-1 ЦПК Грузії, пособником визнають фізичну або юридичну особу чи групу осіб, яка вчинила злочини, передбачені ст. 260-2 або 260-4 КК Грузії, інші особливо тяжкі злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків, або безпосередньо є наркоторговцем[3]. Зазначені кримінально-правові норми охоплюють, зокрема, незаконне переміщення наркотичних або психотропних речовин без мети отримання матеріальної вигоди та сприяння їх незаконному збуту[4], що дає змогу включити до сфери конфіскації ширше коло осіб, ніж лише кінцеві продавці.

Такий підхід відповідає сучасному уявленню про структурну організацію наркобізнесу, у межах якої ключові прибутки акумулюються не лише на рівні безпосереднього збуту, а й у сфері логістики, фінансування та контролю активів. У доктрині зазначено, що зосередження виключно на безпосередніх виконавцях не дає змогу ефективно підривати економічну основу злочинних мереж, натомість вилучення активів у посередників і номінальних власників є необхідною умовою довгострокової ефективності антинаркотичної політики (Levi, & Reuter, 2006).

Набуття незаконного та необґрунтованого майна посадовою особою. Визнання набуття незаконного та необґрунтованого майна посадовими особами самостійною підставою для

[1] Цивільний процесуальний кодекс Грузії від 14 листоп. 1997 р. № 1106. URL: https://matsne.gov.ge/ka/document/view/29962?publication=177

[2] Про організовану злочинність та рекет : Закон Грузії від 20 груд. 2005 р. № 2354-RS. URL: https://matsne.gov.ge/ka/document/view/27814?publication=2

[3] Цивільний процесуальний кодекс Грузії від 14 листоп. 1997 р. № 1106. URL: https://matsne.gov.ge/ka/document/view/29962?publication=177

[4] Кримінальний кодекс Грузії від 22 лип. 1999 р. № 2287-нд. URL: https://surl.li/qcbvow

цивільної конфіскації узгоджується із ширшим європейським трендом декриміналізації реакції на незаконне збагачення та перенесення акценту з персональної репресії на майнові заходи впливу. Такий підхід зумовлений тим, що кримінальне переслідування корупційних правопорушень часто ускладнюється високими стандартами доказування, складністю встановлення причиново-наслідкового зв'язку між протиправною поведінкою та конкретним активом, а також істотними процесуальними бар'єрами. Натомість цивільні механізми дають змогу ефективніше реагувати на економічно необґрунтоване майнове становище посадових осіб без необхідності доведення конкретного складу злочину (Vozniuk, & Tytko, 2019; Cherniavskyi, & Vozniuk, 2019).

Порівняльні дослідження підтверджують, що такі законодавчі конструкції спрямовані насамперед на вилучення активів, законність походження яких не може бути належно обґрунтована, за умови одночасного забезпечення процесуальних гарантій від надмірного втручання в право власності. Зокрема, аналіз литовської моделі цивільної конфіскації демонструє прагнення поєднати ефективність майнового реагування з принципами пропорційності та правової визначеності (Martinaitytė, 2021).

Окремо слід ураховувати, що грузинське законодавство пропонує широке визначення «посадової особи», що охоплює не лише класичних державних службовців, а й керівників/заступників керівників юридичних осіб публічного права та осіб, які здійснюють управління або представництво підприємств із державною/муніципальною участю 50 %+ (ст. 356-1 ЦПК Грузії).

Торгівля людьми. Торгівля людьми є однією з найприбутковіших форм транснаціональної злочинності, у якій економічна вигода є ключовим мотиваційним чинником, а отримані доходи здатні ефективно «вбудовуватися» в легальні економічні практики. Це послідовно зафіксовано в Global Report on Trafficking in Persons 2022, де зазначено, що фінансові потоки від експлуатації людини часто маскують через законну підприємницьку діяльність, фінансові інструменти або транснаціональні ланцюги посередників (Global report…, 2022). У такому контексті цивільна конфіскація поряд із кримінально-правовими заходами виконує функцію економічного стримування, оскільки позбавлення злочинних мереж прибутку істотно знижує раціональність участі в злочинній експлуатації. Емпіричні дослідження практики арешту та конфіскації активів у справах про сучасне рабство й торгівлю людьми засвідчують, що такі заходи дедалі частіше інтегруються в державну політику протидії цим злочинам, хоча їх реальна результативність безпосередньо залежить від інституційної спроможності правоохоронних органів і якості фінансових розслідувань (Broad, Lord, & Duncan, 2022).

Нормативне закріплення цього підходу простежується і в грузинському законодавстві. Відповідно до ст. 356-1 ЦПК Грузії, торговцем людьми визнають фізичну або юридичну особу чи групу осіб, які вчинили злочин, передбачений ст. 143-1 та/або 143-2 КК Грузії[1]. Ідеться про торгівлю людьми (ст. 143-1 КК Грузії) та торгівлю неповнолітніми (ст. 143-2 КК Грузії), що дозволяє застосовувати механізми цивільної конфіскації до активів осіб, причетних до експлуатації, незалежно від складності доведення окремих епізодів злочинної діяльності. Така конструкція посилює економічний вимір протидії торгівлі людьми та спрямована на руйнування фінансової основи цього виду злочинності.

Легалізація незаконних доходів і фінансування тероризму. Включення легалізації незаконних доходів і фінансування тероризму до переліку підстав цивільної конфіскації відповідає підходу, за яким контроль фінансових потоків є центральним елементом протидії як організованим кримінальним ринкам, так і насильницьким мережам (Kramer et al., 2024). У класичному огляді проблематики відмивання коштів зазначено, що ефективне вилучення активів неможливе без розуміння того, як злочинні доходи маскують, переміщують та інтегрують у легальний обіг (Levi, & Reuter, 2006). Аналогічно у сфері наркоринків UNODC акцентує на масштабах прибутків і тому, що саме доходи, а не поодинокі епізоди злочинної поведінки, забезпечують відтворення і стійкість злочинних мереж, і це посилює аргумент на користь майнових заходів реагування навіть за умов ускладненого кримінального переслідування (World Drug Report…, 2025).

Нормативне втілення цього підходу чітко простежується в кримінальному законодавстві Грузії. Зокрема, у ст. 194 КК Грузії легалізацію незаконних доходів визначають як надання незаконному та/або необґрунтованому майну законного вигляду шляхом користування, придбання, володіння, перетворення, передачі або інших дій з метою приховування його справжньої природи, джерела походження, місцезнаходження чи правового статусу, а також сприяння ухиленню іншої особи від відповідальності. У межах цієї норми незаконним майном визнають майно та доходи від нього, включно з корпоративними правами, набуті з порушенням вимог закону особою, членами її сім'ї, близькими родичами або пов'язаними особами, натомість необґрунтованим майном вважають активи, законність походження яких не

[1] Цивільний процесуальний кодекс Грузії від 14 листоп. 1997 р. № 1106. URL: https://matsne.gov.ge/ka/document/view/29962?publication=177

підтверджена документально або які набуті за рахунок відчуження незаконного майна[1].

Паралельно в ст. 331-1 КК Грузії фінансування тероризму охоплює збирання або надання грошових коштів чи іншого майна з усвідомленням того, що вони можуть бути використані терористом або терористичною організацією, незалежно від фактичного вчинення терористичного акту, а також інші форми матеріальної підтримки, включно з наданням послуг, схованок чи ресурсів[2]. Поєднання цих складів злочинів із механізмами цивільної конфіскації дає змогу державі реагувати на фінансову інфраструктуру злочинної та терористичної діяльності, що відповідає сучасній кримінально-правовій політиці.

II. Поняття та обсяг майна, що підлягає конфіскації

Розширення обсягу майна, на яке може бути звернено цивільну конфіскацію, є одним із ключових чинників ефективності відповідних механізмів протидії незаконному збагаченню. Саме через визначення кола активів, що підлягають вилученню, законодавець окреслює межі державного втручання у сферу майнових прав і водночас формує економіко-правову логіку позбавлення протиправної діяльності її матеріальної основи.

Відповідно до ст. 356-1 ЦПК Грузії та пов'язаних нормативно-правових положень, грузинська модель цивільної конфіскації охоплює широкий спектр майна, пов'язаного з різними формами серйозної та організованої злочинності, а також із незаконним і необґрунтованим збагаченням. До таких активів віднесено не лише майно, безпосередньо отримане внаслідок протиправних діянь, а й похідні доходи, корпоративні права, а також майно третіх осіб – членів сім'ї, близьких родичів і пов'язаних осіб.

Законодавство прямо передбачає можливість конфіскації таких категорій майна:

рекетирське майно – майно, отримане внаслідок рекету, дохід від цього майна, майно, придбане за доходи, отримані від рекету, а також дохід або майно рекетирського угруповання, рекетира, члена його сім'ї, близького родича чи пов'язаної з ним особи, за відсутності документів або інших доказів законного походження таких активів;

майно посадової особи – дохід, майно або прибуток від майна, що належить посадовій особі, членам її сім'ї, близьким родичам чи пов'язаним із нею особам, за відсутності документів або інших доказів законного походження таких активів;

майно члена «злодійського світу» – дохід, майно або прибуток від майна, що належить члену «злодійського світу», його сім'ї, близьким родичам або пов'язаним із ним особам, за відсутності документів або інших доказів законного походження таких активів;

майно торговця людьми – дохід, майно або прибуток від майна, що належить торговцю людьми, членам його сім'ї, близьким родичам чи пов'язаним із ним особам, за відсутності документів або інших доказів законного походження таких активів;

майно пособника розповсюдження наркотичних засобів – дохід, майно або прибуток від майна, що належить пособнику розповсюдження наркотичних засобів, членам його сім'ї, близьким родичам чи пов'язаним із ним особам, за відсутності документів чи інших доказів законного походження таких активів;

майно особи, засудженої за злочини, передбачені статтями 194 та/або 331-1 КК Грузії, – це дохід, майно або прибуток від майна, що належать такій особі, членам її сім'ї, близьким родичам чи пов'язаним із нею особам, за відсутності документів або інших доказів законного походження таких активів[3].

Правове значення наведених дефініцій полягає у свідомому відході від вузького, формально-кримінального розуміння «злочинних доходів» і переході до ширшого, економічно орієнтованого підходу, у межах якого об'єктом конфіскації стає будь-яка майнова вигода, пов'язана з протиправною діяльністю або економічно необґрунтованим збагаченням.

Усі зазначені категорії майна мають низку спільних ознак. По-перше, вони охоплюють не лише первинні активи, отримані внаслідок вчинення злочинів або пов'язані з діяльністю конкретних суб'єктів (рекетирів, членів «злодійського світу», торговців людьми тощо), а й доходи від такого майна, а також активи, придбані за рахунок цих доходів. По-друге, правовий режим конфіскації поширюється не лише на майно правопорушника, а й на активи членів його сім'ї, близьких родичів і пов'язаних осіб. По-третє, ключовим критерієм є відсутність документів чи інших доказів законного походження відповідного майна.

Отже, законодавець розглядає майно в максимально широкому економічному значенні. До сфери конфіскації включають як первинні активи (грошові кошти, нерухомість, транспортні засоби, корпоративні права), так і вторинні економічні вигоди (орендна плата, дивіденди, проценти, приріст вартості активів). Метою є усунення повного економічного результату злочинної діяльності, а не лише її безпосереднього продукту.

Такий підхід корелює із сучасними європейськими стандартами. Директива (ЄС) 2024/1260 Європейського парламенту та Ради від 24 квітня 2024 року про повернення та

[1] Кримінальний кодекс Грузії від 22 лип. 1999 р. № 2287-нд. URL: https://surl.li/qcbvow

[2] Там само.

[3] Цивільний процесуальний кодекс Грузії від 14 листоп. 1997 р. № 1106. URL: https://matsne.gov.ge/ka/document/view/29962?publication=177

конфіскацію активів передбачає широке визначення доходів від злочинної діяльності, що охоплює не лише прямі доходи, а й усі непрямі вигоди, зокрема реінвестування, трансформацію та змішування активів з майном законного походження відповідно до Регламенту (ЄС) 2018/1805. Доходами визнають будь-яке майно, цілком або частково трансформоване, конвертоване чи змішане, а також прибутки й інші вигоди, отримані від таких активів[1].

Крім того, Директива (ЄС) 2024/1260 керується тим, що організовані злочинні структури здійснюють різноманітну протиправну діяльність, а тому ефективна протидія може вимагати конфіскації не лише майна, безпосередньо пов'язаного з конкретним злочином, а й додаткових активів, які суд визнає такими, що походять від злочинної діяльності загалом. Водночас не передбачено вимоги доводити кожне окреме кримінальне правопорушення. Достатнім є переконання суду, сформоване з огляду на сукупність фактів і доказів, зокрема непропорційність між майном і законними доходами особи[2].

Другим системоутворювальним елементом досліджуваних дефініцій у межах грузинської моделі є розширене коло осіб, майно яких може підпадати під режим цивільної конфіскації. У ст. 356-1 ЦПК Грузії прямо визначено чотири групи суб'єктів: безпосередній правопорушник; члени його сім'ї; близькі родичі; пов'язані особи.

Член сім'ї – чоловік (дружина), неповнолітня дитина, пасинок або особа, яка постійно проживає з рекетиром, посадовою особою, членом «злодійського світу», торговцем людьми, пособником розповсюдження наркотичних засобів або особою, засудженою за злочини, передбачені ст. 194 та/або 331-1 КК Грузії[3].

Близький родич – член сім'ї, прямий родич по висхідній чи низхідній лінії, брат, сестра, вітчим або мачуха, тесть, теща, свекор, свекруха, а також брат, сестра або батьки чоловіка чи дружини відповідної особи[4].

Пов'язана особа – особа, яка відповідно до юридичних документів володіє майном і щодо якої є обґрунтовані підозри, що це майно отримане внаслідок рекету або здобуте рекетиром, посадовою особою, членом «злодійського світу», торговцем людьми, пособником розповсюдження наркотичних засобів чи особою, засудженою за злочини, передбачені ст. 194 та/або 331-1 КК Грузії, або що цим майном користується чи розпоряджається така особа[5].

Розширення суб'єктного складу має принципове значення для подолання поширених схем приховування злочинних доходів шляхом формального переоформлення активів на родичів або довірених осіб. Запровадження категорії «пов'язаної особи» дає змогу враховувати фактичний контроль за майном, а не лише юридичний титул, що наближує модель до функціонального підходу, притаманного сучасним європейським практикам. Такий функціональний підхід простежується й у зарубіжному законодавстві: зокрема, Швейцарський федеральний закон про заморожування та повернення незаконно набутих активів іноземних політично значущих осіб 2015 року поширює механізми заморожування, конфіскації та повернення активів не лише на іноземних політично відомих осіб, а й на осіб, тісно пов'язаних із ними, якщо є обґрунтовані підстави вважати, що такі активи були набуті внаслідок корупції, зловживання довірою або інших злочинів[6].

Найдискусійнішим елементом дефініцій є критерій відсутності доказів законного походження активів. Саме він трансформує класичну модель доказування, властиву кримінальному праву. Закон не вимагає доведення прямого причиново-наслідкового зв'язку між конкретним злочином і конкретним активом. Достатнім є встановлення зв'язку особи з відповідною категорією суб'єкта й економічної необґрунтованості її майнового становища. За таких умов активи презюмуються пов'язаними з протиправною діяльністю.

Окреслений підхід істотно підвищує ефективність державного втручання в умовах латентності організованої злочинності та складності документування незаконних фінансових потоків, водночас орієнтований на подолання практик приховування злочинних доходів через третіх осіб.

Слід проаналізувати і співвідношення категорій незаконного та необґрунтованого майна.

Незаконне майно – майно або прибуток від нього, а також акції (частки), які рекетирське угруповання, рекетир, посадова особа, член «злодійського світу», торговець людьми, пособник розповсюдження наркотичних засобів або особа, засуджена за злочини, передбачені ст. 194 та/або 331-1 КК Грузії, їхні члени сім'ї, близькі родичі або пов'язані з ними особи набули з порушенням вимог закону[7].

[1] Directive (EU) 2024/1260 of the European Parliament and of the Council of 24 April 2024 on asset recovery and confiscation. *Official Journal of the European Union*. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1260/oj/eng

[2] Там само.

[3] Цивільний процесуальний кодекс Грузії від 14 листоп. 1997 р. № 1106. URL: https://matsne.gov.ge/ka/document/view/29962?publication=177

[4] Там само.

[5] Там само.

[6] Федеральний закон про блокування та повернення незаконно набутих активів іноземних політично значущих осіб (SRVG) від 18 груд. 2015 р. № 196.1. URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2016/322/de

[7] Цивільний процесуальний кодекс Грузії від 14 листоп. 1997 р. № 1106. URL: https://matsne.gov.ge/ka/document/view/29962?publication=177

Натомість *необґрунтоване майно* – майно або прибуток від нього, а також акції (частки), законність походження яких не підтверджена документально рекетирським угрупованням, рекетиром, посадовою особою, членом «злодійського світу», торговцем людьми, пособником розповсюдження наркотичних засобів або особою, засудженою за злочини, передбачені ст. 194 та/або 331-1 КК Грузії, їхніми членами сім'ї, близькими родичами або пов'язаними особами, або які набуті за рахунок коштів, отриманих від відчуження незаконного майна[1].

Обидві категорії мають спільний об'єкт правового регулювання, охоплюючи не лише майно, а й прибуток від нього та корпоративні права, а також єдиний розширений суб'єктний склад. Обидві категорії майна законодавець пов'язує з однаковим колом спеціальних суб'єктів, до яких належать рекетирське угруповання, рекетир, посадова особа, член «злодійського світу», торговець людьми, пособник розповсюдження наркотичних засобів, а також особи, засуджені за злочини, передбачені ст. 194 та/або 331-1 КК Грузії. Водночас правовий режим конфіскації поширюється і на членів їхніх сімей, близьких родичів і пов'язаних осіб, що спрямовано на запобігання приховуванню активів, свідчить про персоналізований та ризик-орієнтований характер цивільної конфіскації.

Водночас зазначені види майна різняться за правовою природою: незаконне майно ґрунтується на доведеному порушенні закону, натомість необґрунтоване – на економічній непропорційності та відсутності підтверджених законних джерел (ідеться про активи, законність походження яких не доведена або які набуті за рахунок коштів, отриманих від відчуження незаконного майна).

Поєднання цих категорій у грузинському законодавстві формує гнучку й ефективну модель цивільної конфіскації, здатну реагувати як на встановлені злочинні доходи, так і на приховані форми незаконного збагачення.

III. Процедурні особливості конфіскації

Оцінка ефективності та правомірності механізмів цивільної конфіскації нерозривно пов'язана із процесуальними питаннями, передусім стандартами доведеності й розподілом тягаря доказування. Саме на цьому рівні вирішують, чи здатна держава реалізувати підхід, орієнтований на вилучення економічної вигоди від протиправної діяльності та фактичний контроль за активами, без порушення фундаментальних прав і свобод, насамперед права власності та права на справедливий суд.

Процесуальна автономність цивільної конфіскації

Порядок конфіскації незаконного й необґрунтованого майна в Грузії регламентований нормами цивільного процесуального законодавства. Визначальною рисою відповідної моделі є її чітка процесуальна відокремленість від кримінального судочинства. Таку автономність реалізують через спеціальний розділ XLIV-1 ЦПК Грузії, який закріплює окремий механізм розгляду справ про вилучення та передачу активів державі.

Використана форма процесуального реагування узгоджується з підходом ЄСПЛ, який визнає, що конфіскація, застосована в межах окремого цивільного провадження і спрямована на повернення активів незаконного походження, становить контроль за користуванням майном у розумінні другого абзацу статті 1 Протоколу № 1 до ЄКПЛ, а не кримінальне покарання (п. 94 рішення у справі «Гогітідзе та інші проти Грузії»)[2].

Процесуальна модель цивільної конфіскації необґрунтованих активів визнана ЄСПЛ такою, що не суперечить положенням ЄКПЛ за умови її відповідності загальним засадам, визначеним у ст. 1 Протоколу 1 до ЄКПЛ, під час застосування якої дотримано критеріїв правомірності втручання в право на мирне володіння майном, які попередньо були сформульовані ЄСПЛ у низці своїх рішень (Kovachev, 2025).

Ініціювання провадження та коло відповідачів

Відповідно до ч. 1 ст. 356-2 ЦПК Грузії, ініціатором провадження про цивільну конфіскацію є прокурор, який уповноважений подати позов про вилучення майна рекетира, посадової особи, члена «злодійського світу», торговця людьми, пособника в розповсюдженні наркотичних засобів або особи, засудженої за злочини, передбачені ст. 194 та/або 331-1 КК Грузії, протягом десяти років з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком[3].

Водночас позов може бути пред'явлений не лише до безпосереднього правопорушника, а й до членів його сім'ї, близьких родичів і пов'язаних осіб (ч. 2–7 ст. 356-2 ЦПК Грузії)[4]. Це істотно розширює процесуальні можливості держави та відповідає економічній логіці цивільної конфіскації, спрямованої на подолання схем формального відчуження активів.

Модель доказування та диференціація правових режимів майна

Ключове значення для всієї конструкції цивільної конфіскації має ст. 356-3 ЦПК Грузії,

[1] Цивільний процесуальний кодекс Грузії від 14 листоп. 1997 р. № 1106. URL: https://matsne.gov.ge/ka/document/view/29962?publication=177

[2] Case of Gogitidze and others v. Georgia. *The European Court of Human Rights.* URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-154398%22]}

[3] Цивільний процесуальний кодекс Грузії від 14 листоп. 1997 р. № 1106. URL: https://matsne.gov.ge/ka/document/view/29962?publication=177

[4] Там само.

яка закріплює багаторівневу модель правової оцінки активів, у межах якої розмежовують три самостійні правові режими: рекетирське, незаконне та необґрунтоване майно.

По-перше, ч. 1–2 ст. 356-3 регламентують визнання майна ***рекетирським***. Суддя визнає майно рекетирським, якщо в процесі судового розгляду на підставі оцінки належних доказів встановлено, що майно було отримано як результат рекету, є доходом, отриманим від рекетирського майна, придбане за доходи, здобуті від рекету, або немає документів чи інших доказів, що підтверджують законне походження майна рекетирського угруповання, рекетира, члена його сім'ї, близького родича або пов'язаної з ним особи. Позивач зобов'язаний надати суду докази, які підтверджують рекетирський характер майна відповідача[1].

Ця категорія активів має самостійне функціональне призначення, оскільки вирізняється підвищеним рівнем суспільної небезпечності, у зв'язку з чим законодавець зберігає класичний розподіл обов'язку доказування: саме позивач (прокурор) повинен довести зв'язок майна з рекетом. Це забезпечує як ефективність боротьби з рекетом, так і процесуальні гарантії захисту права власності.

По-друге, ч. 3, 4 ст. 356-3 закріплюють підстави визнання майна ***незаконним.*** Суддя визнає незаконним майно рекетирського угруповання, рекетира, посадової особи, члена «злодійського світу», торговця людьми, пособника розповсюдження наркотичних засобів або особи, засудженої за злочини, передбачені ст. 194 та/або 331-1 КК Грузії, а також майно членів їхніх сімей, близьких родичів чи пов'язаних із ними осіб, якщо в межах розгляду справи на підставі належної оцінки доказів суд встановить, що це майно або кошти, необхідні для його придбання, були отримані з порушенням вимог закону. Позивач зобов'язаний надати суду докази, що підтверджують незаконне походження майна відповідача.

У цьому разі вирішальним є встановлення факту набуття майна або коштів для його придбання з порушенням вимог закону. Тягар доказування знову покладають на прокурора, що зумовлює репресивно-відновний характер цього правового режиму: втручання ґрунтується на доведеному порушенні правових норм.

По-третє, ч. 5, 6 ст. 356-3 вводять категорію ***необґрунтованого*** майна, яка має принципово іншу правову природу. Суддя визнає згадуване майно необґрунтованим, якщо в процесі розгляду справи відповідач не надав суду документи, що підтверджують законне походження майна або коштів, використаних для його придбання, чи документи, що підтверджують сплату податків, передбачених законодавством Грузії, за це майно.

У таких справах не вимагають доведення незаконності походження активів; вирішальним є ненадання відповідачем доказів їх законного й економічно обґрунтованого походження, зокрема підтвердження джерел доходів або сплати податків. За цих умов тягар доказування переходить на відповідача, а відповідний правовий режим набуває виразної превентивної спрямованості.

Відмінність між режимами незаконного та необґрунтованого майна визначають як матеріальними підставами їх визнання, так і розподілом обов'язку доказування. Майно визнають незаконним, якщо суд на підставі доказів, поданих позивачем, встановлює порушення вимог закону під час його набуття, без необхідності доведення конкретного кримінального правопорушення. Натомість майно визнають необґрунтованим у разі ненадання вже відповідачем документів, що підтверджують законність й економічну обґрунтованість походження активів або сплату передбачених законом податків, у зв'язку з чим доказовий обов'язок покладають на відповідача.

Запровадження такого диференційованого підходу узгоджене з доктринальними позиціями, згідно з якими ефективна конфіскація має бути адаптована до складнощів доказування у сфері повернення активів, але за умови збереження судового контролю та пропорційності втручання (Hryniewicz-Lach, 2024, 2025).

Перенесення тягаря доказування у справах про необґрунтоване майно потенційно створює ризики порушення права власності та права на справедливий суд. Саме тому доктрина акцентує, що будь-яку презумпцію незаконного походження активів слід сприймати не як автоматичний висновок, а як гіпотезу, яка підлягає ретельній судовій перевірці, з огляду на всі обставини справи (Hryniewicz-Lach, 2025).

Орієнтований на конфіскацію підхід відмовляється від мети покарання осіб, у володінні яких знаходяться незаконно набуті доходи, натомість зосереджується на вилученні активів протиправного походження. Така трансформація знімає з органів правосуддя тягар дотримання презумпції невинуватості в класичному кримінально-правовому розумінні, допускає застосування нижчого стандарту доказування та навіть передбачає покладення обов'язку доведення законного (некримінального) походження активів на відповідача (Bikelis, 2025).

Водночас ефективність процедур цивільної конфіскації безпосередньо залежить від дискреції суду та його здатності тлумачити закон з позицій основоположних прав. Саме судова оцінка пропорційності втручання є ключовою гарантією недопущення надмірного обмеження прав особи (Hryniewicz-Lach, 2024).

[1] Цивільний процесуальний кодекс Грузії від 14 листоп. 1997 р. № 1106. URL: https://matsne.gov.ge/ka/document/view/29962?publication=177

Забезпечувальні заходи та наслідки конфіскації

Процесуальним гарантом ефективності конфіскації є інститут ***арешту майна***, передбачений ст. 356-4 ЦПК Грузії. За наявності ризику відчуження, приховування або витрачання активів прокурор зобов'язаний ініціювати накладення арешту, зокрема банківські рахунки[1].

Правові наслідки визнання майна рекетирським, незаконним або необґрунтованим визначено в ст. 356-5 ЦПК Грузії. Майно після задоволення прав добросовісних третіх осіб передається законному власнику, а за неможливості його встановлення – державі. Закон допускає часткову конфіскацію та грошову компенсацію замість передачі майна в натурі, що забезпечує індивідуалізацію втручання[2].

Заочне провадження та зв'язок із кримінальним переслідуванням

Стаття 356-6 ЦПК Грузії дозволяє ухвалення заочного рішення в разі розшуку відповідача, усуваючи процесуальні перешкоди для розгляду справи та водночас зберігаючи гарантії апеляційного й касаційного оскарження[3].

Ця стаття закріплює взаємозв'язок цивільної конфіскації та кримінальної відповідальності: встановлення факту володіння незаконним або необґрунтованим майном за наявності ознак злочину зобов'язує прокурора ініціювати кримінальне провадження[4]. Зазначене засвідчує комплементарний характер цивільної конфіскації щодо кримінального судочинства.

Отже, цивільно-процесуальна модель конфіскації в Грузії вирізняється високим рівнем нормативної деталізації, гнучкою системою доказування та превентивною спрямованістю.

IV. Цивільна конфіскація необґрунтованих активів у праві України

Інститут цивільної конфіскації в Україні закріплений в главі 12 розділу ІІІ ЦПК України та має чітко виражену антикорупційну спрямованість. Його нормативна конструкція побудована навколо категорії «необґрунтовані активи» та передбачає автономне від кримінального судочинства позовне провадження, спрямоване на стягнення таких активів у дохід держави.

Ключовою процесуальною особливістю української моделі є спеціалізований суб'єкт ініціювання провадження. Відповідно до ст. 290 ЦПК України, позов про визнання активів необґрунтованими подає прокурор Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, а у визначених законом випадках (наприклад, щодо працівника Національного антикорупційного бюро України, прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури) – прокурори Генеральної прокуратури України[5].

Водночас справи про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави розглядає Вищий антикорупційний суд (ч. 4 ст. 23 ЦПК України).

Такий підхід засвідчує публічно-правовий характер провадження та концентрацію відповідних повноважень у спеціалізованих антикорупційних органах.

Відповідно до ч. 2 ст. 290 ЦПК України, позов пред'являють щодо активів, набутих після дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 31 жовтня 2019 року, які не відповідають законним доходам особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також стосовно доходів, отриманих від таких активів[6].

Ідеться про два види активів:

1) набуті після набрання чинності зазначеним законом, вартість яких істотно перевищує законні доходи службової особи (у 750 і більше разів розмір прожиткового мінімуму), однак не досягає межі кримінальної відповідальності, встановленої ст. 368-5 КК України[7]. У цьому разі цивільна конфіскація функціонує як самостійний превентивний механізм реагування на значну майнову диспропорцію за відсутності складу злочину;

2) набуті після набрання чинності зазначеним законом, вартість яких істотно перевищує законні доходи службової особи (у 750 і більше разів розмір прожиткового мінімуму), а кримінальне провадження за ст. 368-5 КК України, предметом злочину в якому були ці активи, закрите на підставі пунктів 3, 4, 5, 8, 10 ч. 1 ст. 284 КПК України і відповідне рішення набуло статусу остаточного[8]. Ця підстава має компенсаційно-запобіжний характер, її застосовують тоді, коли відповідні активи вже були предметом кримінального провадження за ст. 368-5 КК України, але таке провадження було закрите з нереабілітуючих підстав. У цій ситуації цивільне провадження не замінює кримінальної відповідальності, а має усунути можливість збереження необґрунтованих активів унаслідок процесуальних перешкод кримінального переслідування.

Такий підхід узгоджується з результатами емпіричних досліджень, які свідчать про обмежену ефективність криміналізації незаконного збагачення як самостійного інструменту протидії: зокрема, за результатами аналізу кримінальних

[1] Цивільний процесуальний кодекс Грузії від 14 листоп. 1997 р. № 1106. URL: https://matsne.gov.ge/ka/document/view/29962?publication=177

[2] Там само.

[3] Там само.

[4] Там само.

[5] Там само.

[6] Там само.

[7] Там само.

[8] Там само.

справ у Литві за 2015–2019 роки встановлено, що ні на фундаментальному, ні на практичному рівнях кримінальна відповідальність за незаконне збагачення не забезпечує досягнення поставлених перед нею завдань (Bikelis, 2021). Через чутливий характер кримінального права на рівні ЄС кримінальне право слід використовувати як крайній засіб (Buisman, 2022).

Емпіричні дані за результатами аналізу кримінальних справ у Литві підтверджують вищу результативність комбінованого підходу, який поєднує слідчі інструменти кримінального провадження з механізмами цивільної конфіскації підозрілих активів, даючи змогу ефективніше нейтралізувати економічні наслідки незаконного збагачення незалежно від результатів кримінального переслідування (Bikelis, Pranka, & Dainauskaitė, 2024).

Досвід Республіки Косово також засвідчує низьку результативність моделі, що ґрунтується виключно на обвинувальному вироку, водночас демонструє переваги цивільної (non-conviction-based) конфіскації, яка відповідає сучасним європейським стандартам, хоча й потребує посиленої уваги до гарантій прав людини (Dragusha, 2021).

Позов про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави може бути пред'явлено до:

1) особи, яка, будучи особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, набула у власність активи, зазначені в ч. 2 ст. 290 ЦПК України;

2) іншої фізичної чи юридичної особи, яка набула у власність такі активи за дорученням особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або якщо особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними (ч. 4 ст. 290 ЦПК України)[1].

У ч. 8 ст. 290 ЦПК України визначено низку важливих термінів для застосування цивільної конфіскації, зокрема:

«активи» – грошові кошти (готівкові кошти, кошти, що знаходяться на рахунках/електронних гаманцях, у банках чи інших фінансових установах, небанківських надавачах платіжних послуг, емітентах електронних грошей чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах), інше майно, майнові права, нематеріальні активи, зокрема криптовалюти, обсяг зменшення фінансових зобов'язань, а також роботи чи послуги, надані особі, уповноваженій на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування;

«набуття активів» – набуття активів особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність, а також набуття активів у власність іншою фізичною або юридичною особою, якщо доведено, що таке набуття було здійснено за дорученням особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або що особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними;

«законні доходи» – доходи, правомірно отримані особою із законних джерел, зокрема джерел, визначених п. 7 і 8 ч. 1 ст. 46 Закону України «Про запобігання корупції»[2].

Стаття 291 ЦПК України визначає змістовий стандарт доказування: активи визнають необґрунтованими, якщо суд не встановлює, що вони або кошти для їх придбання були набуті за рахунок законних доходів[3]. Українська модель ґрунтується на презумпції необґрунтованості в разі відсутності підтвердження законного походження, що об'єктивно зумовлює перенесення доказового тягаря на відповідача після ініціювання провадження прокурором.

Юридичні наслідки визнання активів необґрунтованими визначені в ст. 292 ЦПК України та зводяться до їх стягнення в дохід держави[4]. Закон передбачає як повне, так і часткове стягнення, а також можливість грошової компенсації чи звернення стягнення на інші активи відповідача в разі неможливості вилучення активів у натурі. Це забезпечує ефективність механізму й унеможливлює ухилення від конфіскації шляхом відчуження або приховування майна.

Загалом українська модель цивільної конфіскації вирізняється високим рівнем формалізації, чіткою антикорупційною спеціалізацією та превентивною спрямованістю. Вона не потребує доведення вчинення кримінального правопорушення, а фокусується на економічній необґрунтованості майнового становища публічних осіб, що наближає її до сучасних європейських підходів до протидії незаконному збагаченню.

V. Порівняльна характеристика моделей цивільної конфіскації в Грузії та Україні

Моделі цивільної конфіскації, закріплені в законодавстві Грузії та України, мають спільну концептуальну мету – позбавлення злочинної діяльності її економічної основи, однак різняться за структурою, сферою застосування та процесуальною логікою. Порівняння цих підходів дає змогу виявити різні варіанти реалізації

[1] Цивільний процесуальний кодекс Грузії від 14 листоп. 1997 р. № 1106. URL: https://matsne.gov.ge/ka/document/view/29962?publication=177

[2] Там само.

[3] Там само.

[4] Там само.

некримінального вилучення активів у постградянських правових системах.

Грузинська модель цивільної конфіскації, закріплена в спеціальному розділі ЦПК, має універсальний характер, її застосовують до широкого кола осіб, пов'язаних з організованою злочинністю, рекетом, наркоторгівлею та іншими серйозними злочинами. Її ключовою особливістю є багаторівнева система правової оцінки майна, у межах якої розмежовують рекетирське, незаконне та необґрунтоване майно. Кожному з цих режимів відповідають власні матеріальні підстави та процесуальні стандарти доказування, що дає змогу суду гнучко реагувати на різні ступені встановленості протиправного походження активів.

Українська модель, навпаки, має вузько спеціалізований антикорупційний характер. Вона спрямована виключно на осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і ґрунтується на єдиній категорії – «необґрунтовані активи». Матеріальним критерієм застосування конфіскації є істотна невідповідність між вартістю активів і законними доходами, формалізована через кількісний поріг. Такий підхід забезпечує передбачуваність і правову визначеність, але водночас обмежує сферу застосування механізму.

Важливою відмінністю є також розподіл тягаря доказування. У грузинській моделі він диференціюється залежно від правового режиму майна: держава доводить рекетирський або незаконний характер активів, натомість у справах про необґрунтоване майно обов'язок підтвердження законності походження покладено на відповідача. В Україні ж законодавець фактично вибудовує превентивну модель, у якій після ініціювання провадження прокурором ключовим стає неспроможність відповідача довести законність джерел набуття активів.

Процесуально грузинська модель вирізняється автономністю від кримінального судочинства та можливістю паралельного кримінального переслідування в разі виявлення ознак злочину. Українська ж модель тісніше пов'язана з кримінально-правовими інститутами незаконного збагачення, що виявляється у врахуванні результатів кримінальних проваджень і спеціальному статусі антикорупційних органів.

Отже, грузинський підхід демонструє універсальну та багаторівневу модель цивільної конфіскації, український – вузько спрямований, формалізований і превентивний механізм. Поєднання елементів обох моделей може становити інтерес для подальшого розвитку інституту цивільної конфіскації в Україні.

Водночас результати вивчення різних моделей цивільної конфіскації в європейських національних юрисдикціях засвідчують, що деякі з них можуть створювати серйозні ризики непропорційних або помилкових рішень щодо повернення майна, а також зловживань процедурами цивільної конфіскації (Bikelis, 2020a).

Практика застосування механізмів цивільної конфіскації та повернення активів засвідчує істотний розрив між формальним ухваленням рішень та їх фактичним виконанням. Такий розрив у реалізації конфіскаційних інструментів створює сприятливі умови для інтернаціоналізації злочинної діяльності й транскордонного розміщення активів у юрисдикціях із менш ефективним правозастосуванням (Savona, & Anastasio, 2025).

Висновки

1. Інститут цивільної конфіскації в законодавстві Грузії побудований як комплексний інструмент протидії злочинності, передусім пов'язаній зі «злодійським світом», торгівлею людьми та наркотиками, корупцією, легалізацією незаконних доходів, фінансуванням тероризму, а також іншими формами корисливої протиправної діяльності. Спільними рисами цих деліктів є висока латентність, складність доказування та активне використання фінансових і корпоративних механізмів для маскування доходів, що обмежує ефективність виключно кримінально-правових засобів реагування. За таких умов цивільна конфіскація постає необхідною альтернативою класичному кримінальному покаранню, має цивільно-процесуальну природу, її застосовують у випадках складнощів або неможливості доведення кримінально протиправного походження майна. У межах цього механізму державне втручання фокусується на майновому результаті з необґрунтованим або протиправним походженням, а не на доведенні кожного окремого кримінального правопорушення чи його епізоду. Отже, грузинська модель цивільної конфіскації орієнтована на нейтралізацію економічної основи окремих видів організованої, корупційної та корисливої злочинності незалежно від результатів кримінального переслідування.

2. Грузинська модель цивільної конфіскації ґрунтується на системному розширенні поняття майна, що може бути об'єктом вилучення. Законодавець відходить від вузького розуміння «доходів від злочину» та застосовує економічно орієнтований підхід, у межах якого конфіскації підлягають не лише первинні активи, а й похідні доходи, корпоративні права та інші економічні вигоди незалежно від форми їх маскування чи трансформації. Такий підхід спрямований на повне усунення матеріального результату протиправної діяльності, а не на символічне реагування. Визначальним елементом моделі є також розширення кола осіб, майно яких може підлягати конфіскації, зокрема членів сім'ї, близьких родичів і пов'язаних осіб, що надає можливість нейтралізувати поширені схеми

приховування активів через формальне відчуження та зосередитися на фактичному економічному контролі за майном. Важливу роль відіграє розмежування незаконного та необґрунтованого майна, поєднання яких забезпечує гнучкість правового реагування та формує ризик-орієнтовану модель, наближену до європейських стандартів.

3. Ефективність грузинської моделі цивільної конфіскації забезпечують переважно її процесуальна автономність і чітка диференціація стандартів доказування. Відокремлення цивільної конфіскації від кримінального судочинства дає змогу державі реагувати на економічну основу протиправної діяльності незалежно від результатів кримінального переслідування, водночас зберігаючи судовий контроль і дотримуючись стандартів захисту права власності, сформульованих у практиці ЄСПЛ. Ключовим елементом моделі є багаторівнева система правових режимів майна (рекетирського, незаконного та необґрунтованого), кожен із яких має власну логіку доказування та розподілу тягаря доказів. Поєднання класичного доказового обов'язку прокурора щодо рекетирського й незаконного майна з превентивною моделлю необґрунтованого майна, де вирішальне значення має здатність відповідача підтвердити законність і економічну обґрунтованість активів, забезпечує практичну ефективність механізму. Водночас така модель потребує обережного застосування, оскільки її відповідність стандартам прав людини безпосередньо залежить від якості судового контролю та обґрунтованості використання презумпцій.

4. Аналіз української моделі цивільної конфіскації засвідчив, що вона сформована як спеціалізований антикорупційний інструмент, спрямований на нейтралізацію економічних наслідків незаконного збагачення публічних осіб незалежно від результатів кримінального переслідування. Її ключовими рисами є процесуальна автономність від кримінального судочинства та концентрація проваджень у спеціалізованих органах (Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі та Вищому антикорупційному суді), що підкреслює публічно-правовий характер відповідних процедур. Український підхід має основою категорію «необґрунтовані активи», орієнтується на виявлення істотної майнової диспропорції між активами й законними доходами службової особи. Запровадження кількісного порогу та можливість застосування цивільної конфіскації як за відсутності кримінального правопорушення, так і після закриття кримінального провадження з нереабілітуючих підстав засвідчують превентивно-компенсаційну логіку інституту. Водночас перенесення тягаря доказування на відповідача актуалізує питання дотримання стандартів справедливого суду та пропорційності втручання в право власності.

5. Порівняльний аналіз цивільної конфіскації в Грузії та Україні демонструє два різні, але концептуально споріднені підходи до некримінального вилучення активів, об'єднані спільною метою – усунення економічної основи злочинної діяльності. Грузинська модель вирізняється універсальністю та багаторівневою конструкцією, що надає можливість адаптувати стандарти доказування й розподіл тягаря доказів залежно від характеру активів і ступеня встановленості їх протиправного походження. Українська модель, навпаки, має чітку антикорупційну спеціалізацію та формалізований характер, що забезпечує правову визначеність і передбачуваність, але звужує сферу застосування механізму. У сукупності порівняння засвідчує, що оптимальна модель цивільної конфіскації потребує поєднання універсальності, гнучких стандартів доказування та ефективних процесуальних гарантій, а також дієвих механізмів фактичного виконання конфіскаційних рішень, зокрема у транскордонному вимірі.

З метою підвищення ефективності цивільної конфіскації в Україні доцільно розширити коло осіб, до яких може бути пред'явлено відповідний позов, з огляду не лише антикорупційну, а й на загальнокримінальну логіку вилучення економічної основи організованої, тяжкої та особливо тяжкої корисливої злочинності. Зокрема, механізми цивільної конфіскації можуть бути поширені на осіб, причетних до організованої злочинності, незаконного обігу наркотичних засобів, торгівлі людьми, легалізації незаконних доходів та інших форм корисливої протиправної діяльності, а також на членів їхніх сімей, близьких родичів і пов'язаних з ними фізичних і юридичних осіб, які фактично контролюють активи.

Потребує законодавчого закріплення розширене, економічно орієнтоване тлумачення майна, що підлягає конфіскації, з охопленням не лише первинних активів, а й похідних доходів, корпоративних прав, трансформованих, змішаних і реінвестованих активів незалежно від форми їх маскування.

Окремо доцільно запровадити диференційовану модель доказування, передбачивши різні правові режими та розподіл тягаря доказування залежно від характеру активів і ступеня встановленості їх незаконного або необґрунтованого походження, за умови посиленого судового контролю й дотримання принципу пропорційності втручання в право власності.

References

[1] Bikelis, S. (2020a). Civil confiscation as a response to the necessity to tackle the proceeds of crime: A comparative view. *Baltic Journal of Law & Politics*, 13(2), 148-172. DOI: 10.2478/bjlp-2020-0010

[2] Bikelis, S. (2020b). Modeling the patterns of civil confiscation: Balancing effectiveness, proportionality and the right to be presumed innocent. *Baltic Journal of Law & Politics*, 13(2), 24-48. DOI: 10.2478/bjlp-2020-0010

[3] Bikelis, S. (2021). Chasing criminal wealth: Broken expectations for the criminalization of illicit enrichment in Lithuania. *Journal of Money Laundering Control*, 25(1), 95-108. DOI: 10.1108/JMLC-12-2020-0135

[4] Bikelis, S. (2022). Label v. Content: The problem of non-recognition of civil confiscation orders in Europe. *Baltic Journal of Law & Politics*, 15(1), 54-70. DOI: 10.2478/bjlp-2022-0003

[5] Bikelis, S. (2025). Confiscation beyond the all-crime approach and the proportionality principle: A case of the Lithuanian illicit enrichment offence concept. *Laws*, 14(1). DOI: 10.3390/laws14010001

[6] Bikelis, S., Pranka, D., & Dainauskaitė, G. (2024). Penal vs. confiscation-only approaches in money laundering control. *Baltic Journal of Law & Politics*, 17(2), 188-206. DOI: 10.2478/bjlp-2024-00021

[7] Boucht, J. (2019). Asset confiscation in Europe – past, present, and future challenges. *Journal of Financial Crime*, 26(2), 526–548. https://doi.org/10.1108/JFC-04-2018-0043

[8] Broad, R., Lord, N., & Duncan, S. (2022). Asset seizure and confiscation in cases of modern slavery and human trafficking: A systematic review of the literature. *Criminology & Criminal Justice*, 22(4), 581-600. DOI: 10.1177/1748895820981613

[9] Buisman, S.S. (2022). The future of EU substantive criminal law towards a uniform set of criminalisation principles at the EU level. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 30(2), 161-187. DOI: 10.1163/15718174-bja10032

[10] Cherniavskyi, S., & Vozniuk, A. (2019). Foreign experience of legal counteraction to illegal enrichment: Conceptual foundations. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 9(1), 79-89. DOI: 10.33270/04201901.8

[11] Dragusha, F. (2021). The confiscation system of unjustified wealth in the Republic of Kosovo and its compatibility with European law. *Master's thesis.* Universidade Católica Portuguesa. Retrieved from https://repositorio.ucp.pt/bitstreams/9f528af8-af2b-4c6f-8b01-f91a38f0eb50/download

[12] EU serious and organised crime threat assessment (SOCTA). (2021). *Europol*. Retrieved from https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/eu-socta-2021

[13] Global report on trafficking in persons 2022. (2022). *United Nations Office on Drugs and Crime.* Retrieved from https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/glotip.html

[14] Hamin, Z., Abdul Hakim, M.M., Kamaruddin, S., & Wan Rosli, W.R. (2025). The legal framework of asset forfeiture for money laundering in the United Kingdom and Malaysia. *International Journal of Research and Innovation in Social Science*, 9(2), 4404-4414. DOI: 10.47772/IJRISS.2025.9020345

[15] Hryniewicz-Lach, E. (2024). Improving asset confiscation: In the quest for effective and just solutions. *ERA Forum*, 25, 231-247. DOI: 10.1007/s12027-024-00806-8

[16] Hryniewicz-Lach, E. (2025). Extended confiscation and legal principles of EU law. In *Extended confiscation of illicit assets and the criminal law* (pp. 184–196). Routledge. DOI: 10.4324/9781003536321-19

[17] Khutor, T. (2021). Recovery of assets to state revenue following their recognition as unjustified: A hidden form of punishment? *NaUKMA Research Papers. Law*, 7, 61-70. DOI: 10.18523/2617-2607.2021.7.61-70

[18] Kolotylo, O.O. (2019). Confiscation outside criminal prosecution (civil confiscation): The international legal aspect. *Scientific Notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 3, 81-88. DOI: 10.32886/instzak.2019.03.08

[19] Körtl, C., & Chbib, I. (2024). Illicit enrichment in Germany: An evaluation of the reformed asset recovery regime's ability to confiscate proceeds of crime. *International Review of Law and Economics*, 80. DOI: 10.1016/j.irle.2024.106230

[20] Kovachev, P.I. (2025). The institution of civil confiscation in the light of the case law of the European Court of Human Rights and the national context. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series*, 90(2), 90–97. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.90.2.12

[21] Kramer, J.-A., Blokland, A.A.J., Kleemans, E.R., & Soudijn, M.R.J. (2024). Money laundering as a service: Investigating business-like behavior in money laundering networks in the Netherlands. *Trends in Organized Crime*, 27, 314–341. DOI: 10.1007/s12117-022-09475-w

[22] Kupatadze, A. (2025). Den of thieves: Mapping organized crime in the South Caucasus. *Global Initiative Against Transnational Organized Crime.* Retrieved from https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2025/08/Alexander-Kupatadze-Den-of-thieves-Mapping-organized-crime-in-the-South-Caucasus-GI-TOC-August-2025-1.pdf

[23] Laghidze, E. (2023). Seizure and confiscation as an effective means of combating transnational organized crime. *Law and World*, 9(25), 146-155. DOI: 10.36475/9.1.15
[24] Levi, M., & Reuter, P. (2006). Money laundering. *Crime and Justice*, 34, 289-375. DOI: 10.1086/501508
[25] Martinaitytė, L. (2021). Civil asset confiscation law: New criminal policy or restrictions outbounding criminal procedure? In *The significance of EU criminal law in the 21st century: The need for further harmonisation or new criminal policy?* (pp. 74-79). DOI: 10.15388/seucl.2021.11
[26] Meyer, F. (2020). Recognizing the unknown. *European Criminal Law Review*, 10(2), 140-170. DOI: 10.5771/2193-5505-2020-2-140
[27] Moiseienko, A. (2022). The limitations of unexplained wealth orders. *Criminal Law Review*, 3, 230-241. DOI: 10.2139/ssrn.4708025
[28] Savona, E.U., & Anastasio, M. (2025). EU asset recovery system failure: An incentive for the internationalisation of organised crime? *International Criminology*, 5, 589-604. DOI: 10.1007/s43576-025-00193-1
[29] Silva, S.O. (2022). Regulation (EU) 2018/1805 on the mutual recognition of freezing and confiscation orders: A headlong rush into Europe-wide harmonisation? *New Journal of European Criminal Law*, 13(2), 198-215. DOI: 10.1177/20322844221104916
[30] Trinchera, T. (2020). Confiscation and asset recovery: Better tools to fight bribery and corruption crime. *Criminal Law Forum*, 31, 49-79. DOI: 10.1007/s10609-020-09382-1
[31] Vesterhav, D., Forman, M., & Korsell, L. (2021). Criminal assets recovery in Sweden. *Trends in Organized Crime*, 24, 111-136. DOI: 10.1007/s12117-020-09388-6
[32] Vozniuk, A., & Tytko, A. (2019). The criminal law model of counteracting illicit enrichment in Ukraine. *Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 2(8), 46-62. DOI: 10.34015/2523-4552.2019.2.05
[33] World Drug Report 2023. (2023). *United Nations Office on Drugs and Crime.* Retrieved from https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/world-drug-report.html
[34] World Drug Report 2025. (2025). *United Nations Office on Drugs and Crime*. Retrieved from https://www.unodc.org/unodc/data-and-analysis/world-drug-report-2025.html

Список використаних джерел

[1] Bikelis S. Civil Confiscation as a Response to the Necessity to Tackle the Proceeds of Crime: A Comparative View. *Baltic Journal of Law & Politics*. 2020. Vol. 13. No. 2. P. 148–172. DOI: 10.2478/bjlp-2020-0010
[2] Bikelis S. Modeling the Patterns of Civil Confiscation: Balancing Effectiveness, Proportionality and the Right to Be Presumed Innocent. *Baltic Journal of Law & Politics*. 2020. Vol. 13. No. 2. P. 24–48. DOI: 10.2478/bjlp-2020-0010
[3] Bikelis S. Chasing Criminal Wealth: Broken Expectations for the Criminalization of Illicit Enrichment in Lithuania. *Journal of Money Laundering Control*. 2021. Vol. 25. No. 1. P. 95–108. DOI: 10.1108/JMLC-12-2020-0135
[4] Bikelis S. Label v. Content: The Problem of Non-Recognition of Civil Confiscation Orders in Europe. *Baltic Journal of Law & Politics*. 2022. Vol. 15. No. 1. P. 54–70. DOI: 10.2478/bjlp-2022-0003
[5] Bikelis S. Confiscation Beyond the All-Crime Approach and the Proportionality Principle – A Case of the Lithuanian Illicit Enrichment Offence Concept. *Laws*. 2025. Vol. 14. No. 1. DOI: 10.3390/laws14010001
[6] Bikelis S., Pranka D., Dainauskaitė G. Penal vs. Confiscation-Only Approaches in Money Laundering Control. *Baltic Journal of Law & Politics*. 2024. Vol. 17. No. 2. P. 188–206. DOI: 10.2478/bjlp-2024-00021
[7] Boucht J. Asset Confiscation in Europe – Past, Present, and Future Challenges. *Journal of Financial Crime*. 2019. Vol. 26. No. 2. P. 526–548. DOI: 10.1108/JFC-04-2018-0043
[8] Broad R., Lord N., Duncan S. Asset Seizure and Confiscation in Cases of Modern Slavery and Human Trafficking: A Systematic Review of the Literature. *Criminology & Criminal Justice*. 2022. Vol. 22. Issue 4. P. 581–600. DOI: 10.1177/1748895820981613
[9] Buisman S. S. The Future of EU Substantive Criminal Law towards a Uniform Set of Criminalisation Principles at the EU Level. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2022. Vol. 30. No. 2. P. 161–187. DOI: 10.1163/15718174-bja10032
[10] Cherniavskyi S., Vozniuk A. Foreign Experience of Legal Counteraction to Illegal Enrichment: Conceptual Foundations. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2019. Vol. 9. No. 1. P. 79–89. DOI: 10.33270/04201901.8
[11] Dragusha F. The Confiscation System of Unjustified Wealth in the Republic of Kosovo and Its Compatibility with European Law : Master's thesis. Universidade Católica Portuguesa, 2021. URL: https://repositorio.ucp.pt/bitstreams/9f528af8-af2b-4c6f-8b01-f91a38f0eb50/download

[12] EU Serious and Organised Crime Threat Assessment (SOCTA). *Europol.* 2021. URL: https://www.europol.europa.eu/publications-events/main-reports/eu-socta-2021
[13] Global Report on Trafficking in Persons 2022. *United Nations Office on Drugs and Crime.* URL: https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/glotip.html
[14] Hamin Z., Abdul Hakim M. M., Kamaruddin S., Wan Rosli W. R. The Legal Framework of Asset Forfeiture for Money Laundering in the United Kingdom and Malaysia. *International Journal of Research and Innovation in Social Science (IJRISS)*. 2025. Vol. 9. No. 2. P. 4404–4414. DOI: 10.47772/IJRISS.2025.9020345
[15] Hryniewicz-Lach E. Improving Asset Confiscation: In the Quest for Effective and Just Solutions. *ERA Forum*. 2024. Vol. 25. P. 231–247. DOI: 10.1007/s12027-024-00806-8
[16] Hryniewicz-Lach E. Extended Confiscation and Legal Principles of EU Law. *Extended Confiscation of Illicit Assets and the Criminal Law*. London : Routledge, 2025. P. 184–196. DOI: 10.4324/9781003536321-19
[17] Хутор Т. Стягнення активів у дохід держави в результаті визнання їх необґрунтованими: прихований вид покарання? *Наукові записки НаУКМА. Серія «Юридичні науки»*. 2021. Т. 7. С. 61–70. DOI: 10.18523/2617-2607.2021.7.61-70
[18] Колотило О. О. Конфіскація поза межами кримінального переслідування (цивільна конфіскація): міжнародно-правовий аспект. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 3. С. 81–88. DOI: 10.32886/instzak.2019.03.08
[19] Körtl C., Chbib I. Illicit Enrichment in Germany: An Evaluation of the Reformed Asset Recovery Regime's Ability to Confiscate Proceeds of Crime. *International Review of Law and Economics*. 2024. Vol. 80. DOI: 10.1016/j.irle.2024.106230
[20] Ковачев П. І. Інститут цивільної конфіскації в світлі практики Європейського суду з прав людини та національний контекст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 90. Ч. 2. С. 90–97. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.90.2.12
[21] Kramer J.-A., Blokland A. A. J., Kleemans E. R., Soudijn M. R. J. Money Laundering as a Service: Investigating Business-Like Behavior in Money Laundering Networks in the Netherlands. *Trends in Organized Crime*. 2024. Vol. 27. P. 314–341. DOI: 10.1007/s12117-022-09475-w
[22] Kupatadze A. Den of Thieves: Mapping Organized Crime in the South Caucasus : Research report. *Global Initiative Against Transnational Organized Crime.* August 2025. URL: https://globalinitiative.net/wp-content/uploads/2025/08/Alexander-Kupatadze-Den-of-thieves-Mapping-organized-crime-in-the-South-Caucasus-GI-TOC-August-2025-1.pdf
[23] Laghidze E. Seizure and Confiscation as an Effective Means of Combating Transnational Organized Crime. *Law and World*. 2023. Vol. 9. No. 25. P. 146–155. DOI: 10.36475/9.1.15
[24] Levi M., Reuter P. Money Laundering. *Crime and Justice*. 2006. Vol. 34. P. 289–375. DOI: 10.1086/501508
[25] Martinaitytė L. Civil Asset Confiscation Law – New Criminal Policy or Restrictions Outbounding Criminal Procedure? In: *The Significance of EU Criminal Law in the 21st Century: The Need for Further Harmonisation or New Criminal Policy?* 2021. P. 74–79. DOI: 10.15388/seucl.2021.11
[26] Meyer F. Recognizing the Unknown. *European Criminal Law Review*. 2020. Vol. 10. No. 2. P. 140–170. DOI: 10.5771/2193-5505-2020-2-140
[27] Moiseienko A. The Limitations of Unexplained Wealth Orders. *Criminal Law Review*. 2022. Issue 3. P. 230–241. DOI: 10.2139/ssrn.4708025
[28] Savona E. U., Anastasio M. EU Asset Recovery System Failure: An Incentive for the Internationalisation of Organised Crime? *International Criminology*. 2025. Vol. 5. P. 589–604. DOI: 10.1007/s43576-025-00193-1
[29] Silva S. O. Regulation (EU) 2018/1805 on the Mutual Recognition of Freezing and Confiscation Orders: A Headlong Rush into Europe-Wide Harmonisation? *New Journal of European Criminal Law*. 2022. Vol. 13. No. 2. P. 198–215. DOI: 10.1177/20322844221104916
[30] Trinchera T. Confiscation and Asset Recovery: Better Tools to Fight Bribery and Corruption Crime. *Criminal Law Forum*. 2020. Vol. 31. P. 49–79. DOI: 10.1007/s10609-020-09382-1
[31] Vesterhav D., Forman M., Korsell L. Criminal assets recovery in Sweden. *Trends in Organized Crime*. 2021. Vol. 24. P. 111–136. DOI: 10.1007/s12117-020-09388-6
[32] Вознюк А., Титко А. Кримінально-правова модель протидії незаконному збагаченню в Україні. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 2 (8). С. 46–62. DOI: 10.34015/2523-4552.2019.2.05
[33] World Drug Report 2023. *United Nations Office on Drugs and Crime.* URL: https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/world-drug-report.html
[34] World Drug Report 2025. *United Nations Office on Drugs and Crime.* URL: https://www.unodc.org/unodc/data-and-analysis/world-drug-report-2025.html

VOZNIUK Andrii
Doctor of Law, Professor, Head of the Research Laboratory on Crime Prevention at the Educational and Scientific Institute of Police Activities of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3352-5626;
BOIKO-BUZYL Yuliia
Doctor of Psychology, Professor, Head of the Research Laboratory on Law Enforcement Management and Psychological Support at the Educational and Scientific Institute of Postgraduate Education of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1715-4327;
BUDIK Ihor
PhD in Law, Head of Department of the Main Investigation Department of the National Police of Ukraine
01601, 10 Bogomolets St., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6319-8590

Legal Basis for Civil Forfeiture of Illegal and Unjustified Assets: Georgia's Experience and Prospects for its Implementation in Ukraine

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the legal foundations of civil confiscation of illegal and unjustified assets, using the legislation of Georgia as a case study, and assesses the prospects for implementing certain elements of this model in Ukrainian law. The relevance of the study is determined by the limited effectiveness of purely criminal-law mechanisms in countering organized crime, corruption, illicit drug trafficking, human trafficking, money laundering, and terrorist financing, which are characterized by high latency, significant evidentiary difficulties, and the extensive use of financial and corporate schemes to conceal assets. Under such conditions, civil confiscation emerges as an important instrument for neutralizing the economic basis of unlawful activities, regardless of the outcome of criminal prosecution. The purpose of the article is to identify the substantive and procedural features of civil confiscation in Georgia, to determine its conceptual differences from the Ukrainian model, and to formulate scientifically grounded proposals for improving national legislation. The methodological framework of the research is based on formal legal, systemic, functional, and comparative legal methods, as well as an analysis of legislation, judicial practice, and contemporary doctrinal approaches in the field of non-conviction-based asset recovery. The study demonstrates that the Georgian model of civil confiscation has a universal and multi-tiered character. It is based on the differentiation between racketeering property, illegal property, and unjustified property, provides for an expanded interpretation of the object of confiscation, and introduces a differentiated allocation of the burden of proof depending on the legal regime applicable to the assets. By contrast, the Ukrainian model is designed as a narrowly specialized anti-corruption mechanism focused on the category of unjustified assets of public officials and on formalized quantitative thresholds of disproportionality between assets and lawful income. The scientific novelty of the article lies in a comparative substantiation of the expediency of expanding, in Ukraine, the range of persons to whom civil confiscation may be applied, moving beyond an exclusively anti-corruption focus, and introducing a functional, economically oriented approach to defining assets and evidentiary standards.

Keywords: illicit enrichment; corruption; organized crime; «thief in law»; narcotic drugs and psychotropic substances; human trafficking; money laundering; terrorist financing; criminal proceedings; profit-motivated crime; criminal offense; confiscation; proof.

DOI: 10.33270/05267101.2
УДК 343.985:340.64(477)

ВАСИЛЕНКО Віктор*
доктор юридичних наук, професор, перший проректор Харківського національного університету внутрішніх справ
21008, вул. Сонячна, 3а, м. Вінниця, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9313-861X;
ТВЕРДОХЛІБ Володимир
доктор філософії в галузі права, докторант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України
61177, вул. Золочівська, 8а, м. Харків, Україна
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-6544-2378

Судово-медичні експертизи в розслідуванні воєнних злочинів

Анотація. У статті здійснено комплексне теоретико-прикладне дослідження ролі судово-медичних експертиз у механізмі доказування воєнних злочинів в умовах воєнного стану. Висвітлено функціональну трансформацію судово-медичної діяльності під впливом повномасштабної збройної агресії, обґрунтовано її значення як системотворчого елементу кримінального провадження щодо порушень законів і звичаїв війни. Узагальнено наукові підходи до застосування спеціальних медичних знань під час розслідування злочинів проти життя й здоров'я особи та визначено специфіку їх використання у справах про мінно-вибухові травми, масові поховання, катування, сексуальне насильство та інші міжнародні злочини. Окреслено значення міжнародних стандартів документування воєнних злочинів, зокрема положень Стамбульського й Міннесотського протоколів для формування доказово спроможних експертних висновків. Обґрунтовано, що дотримання принципів незалежності, об'єктивності, повноти фіксації ушкоджень, інформованої згоди та конфіденційності є необхідною умовою використання результатів експертиз у міжнародному кримінальному правосудді. На підставі аналізу теоретичних положень і практичних викликів воєнного періоду запропоновано напрями вдосконалення судово-медичного забезпечення розслідування воєнних злочинів: уточнення нормативного регулювання процедур у небезпечних умовах; стандартизацію документування відповідно до міжнародних протоколів; розвиток міждисциплінарної взаємодії; посилення матеріально-технічного та кадрового забезпечення експертних установ. Отримані результати засвідчують, що судово-медична експертиза є ключовим інструментом встановлення юридичної істини, забезпечення доказової бази та притягнення винних у воєнних злочинах до відповідальності на національному й міжнародному рівнях.

Ключові слова: кримінальне провадження; збирання доказів; доказування; воєнний злочин; судово-медична експертиза; тілесне ушкодження; вибухова травма.

Історія статті:
Отримано: 05.01.2026
Прийнято: 02.02.2026
Опубліковано: 31.03.2026

Рекомендоване посилання:
Василенко В., Твердохліб В. Судово-медичні експертизи в розслідуванні воєнних злочинів. *Наука і правоохорона.* 2026. Вип. 1 (71). С. 25–35. DOI: 10.33270/05267101.2

*Відповідальний автор

© Василенко В., Твердохліб В., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Повномасштабна збройна агресія проти України зумовила безпрецедентне зростання кількості кримінальних проваджень за ознаками вчинення воєнних злочинів, передбачених міжнародним гуманітарним правом і національним кримінальним законодавством. Розслідування таких правопорушень характеризується підвищеною складністю, значною кількістю потерпілих та інших суспільно небезпечних наслідків, чисельністю способів кримінально протиправної поведінки, що позначається на матеріальних умовах і фіксується в цифровому середовищі, пам'яті свідків та очевидців. Слідчі органи Національної поліції України залучаються до фіксації наслідків застосування різних видів озброєння, роботи із жертвами, а також вдаються до інших дій щодо документування протиправних діянь. У цих умовах особливого значення набуває взаємодія з обізнаними особами, які володіють спеціальними знаннями. Нашу увагу привертають можливості судових медиків як фахівців, які обов'язково мають бути залучені до з'ясування характеру й механізму заподіяння тілесних ушкоджень, установлення причин смерті, а також ідентифікації загиблих осіб.

Судово-медичні експертизи як найбільш кваліфіковані форми застосування спеціальних знань у галузі судової медицини у провадженнях щодо воєнних злочинів надають можливість отримати процесуальний доказ, у якому науково обґрунтованим шляхом будуть з'ясовані обставини загибелі або травмування цивільного населення та військовослужбовців, підтверджені факти катування, жорстокого поводження, застосування заборонених методів і засобів ведення війни. Результати таких експертних досліджень мають значення як для національних судів, так і для міжнародних судових інституцій, зокрема в контексті дотримання стандартів доказування, сформованих практикою міжнародного кримінального правосуддя.

Специфіка воєнних злочинів зумовлює особливі вимоги до організації та проведення судово-медичних експертиз. Ідеться про дослідження масових поховань, фіксацію наслідків вибухових травм, мінно-вибухових уражень, вогнепальних поранень, наслідків катувань і сексуального насильства, а також про необхідність документування слідів злочинів в умовах активних бойових дій або на деокупованих територіях. Водночас інформація, отримана завдяки проведенню судово-медичних досліджень, має відповідати вимогам належності, допустимості й достовірності, що зумовлює потребу в чіткому процесуальному регламентуванні дій експертів і слідчих.

Попри значну кількість наукових праць, присвячених загальним питанням судово-медичної експертизи та розслідування злочинів проти життя й здоров'я особи, проблематика її ролі саме в розслідуванні воєнних злочинів потребує подальшого комплексного осмислення. На особливу увагу заслуговують питання взаємодії органів досудового розслідування із судово-медичними експертами, стандарти документування тілесних ушкоджень відповідно до міжнародних протоколів, забезпечення збереження й дослідження об'єктів у зоні проведення бойових дій, а також інтеграція результатів експертиз у систему доказування в справах про порушення законів і звичаїв війни.

Актуальність дослідження зумовлена потребою у виробленні науково обґрунтованих підходів до використання можливостей судово-медичних експертиз у механізмі доказування воєнних злочинів, удосконаленні методичних рекомендацій для слідчих й експертів та забезпечення належного рівня документування воєнних злочинів з урахуванням вимог національного законодавства й міжнародних стандартів.

Матеріали та методи

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові й спеціальні методи пізнання, спрямовані на з'ясування ролі судово-медичних експертиз у механізмі доказування воєнних злочинів, визначення їх функціональної трансформації в умовах збройного конфлікту та оцінювання відповідності національної практики міжнародним стандартам документування.

Діалектичний метод забезпечив розгляд судово-медичної експертизи як динамічного інституту, що змінюється під впливом воєнної обстановки, поєднуючи вимоги оперативності з критеріями наукової обґрунтованості й процесуальної допустимості доказів. Системний підхід застосовано для аналізу судово-медичного забезпечення розслідування як цілісної структури взаємодії слідчих, прокурорів, експертних установ і суміжних напрямів спеціальних досліджень, зокрема молекулярно-генетичних, токсикологічних, криміналістичних тощо.

Структурно-функціональний метод надав змогу визначити основні функції судово-медичної експертизи в справах про воєнні злочини – діагностичну, ідентифікаційну й доказову. Порівняльно-аналітичний метод використано для зіставлення процедур мирного й воєнного часу, а також для оцінювання впливу спрощених форм судово-медичного дослідження на повноту доказування.

Контент-аналіз застосовано для опрацювання наукових джерел, національних нормативно-правових актів і положень міжнародних протоколів документування катувань і потенційно незаконних смертей. Методи індукції та дедукції забезпечили узагальнення теоретичних положень і формування висновків щодо закономірностей розвитку судово-медичного забезпечення доказування воєнних злочинів.

Емпіричну основу дослідження становлять наукові публікації, нормативні акти, що регламентують діяльність судово-медичних установ в умовах воєнного стану, а також міжнародні стандарти, які визначають вимоги до незалежності, повноти й доказової спроможності експертних висновків.

Огляд літератури

У наукових дослідженнях останніх років увагу зосереджено переважно на загальних питаннях використання спеціальних знань під час розслідування воєнних злочинів, проблемах доказування в умовах збройного конфлікту, цифровізації документування й інтеграції міжнародних стандартів у національну правозастосовну практику. Загальнотеоретичні аспекти застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні щодо злочинів агресії досліджують Г. Є. Бершов (2024), І. В. Пиріг (2022), Д. Б. Сергєєва (2025), К. П. Шевчишена (2024) та ін.

Проблеми техніко-криміналістичного забезпечення розслідування воєнних злочинів, зокрема використання цифрових доказів, OSINT-інструментів, аналітичних платформ і спеціалізованих систем фіксації матеріалів, розкрито в працях О. М. Дуфенюк (2022), І. С. Сиводєда (2024), В. В. Тимошка (2024) та ін. Дослідники наголошують на зростанні ролі комплексних і комісійних експертиз, міждисциплінарної взаємодії та стандартизації процедур збирання й збереження доказів у справах про воєнні злочини.

Окремий напрям становлять дослідження щодо особливостей проведення молекулярно-генетичних експертиз у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану. Ці проблеми висвітлено в працях Б. М. Гамалюка та І. Т. Ходирєвої (2022), Р. Л. Степанюка та В. О. Гусєвої (2023), В. В. Топчія (2024) та інших, де обґрунтовується значення ДНК-ідентифікації для встановлення особи загиблих, перевірки за криміналістичними обліками генетичних ознак, реконструкції механізму події та формування доказових версій. Вчені акцентують, що в умовах масових втрат і переміщення населення молекулярно-генетичні дослідження стають одним із ключових інструментів доказування.

У структурі доказування воєнних злочинів питання призначення судово-медичних експертиз розглядають переважно фрагментарно – як складову ширшої системи спеціальних знань або як елемент комплексних експертних досліджень. Так, у роботі Я. В. Смолина та С. Р. Василенко (2025) проаналізовано системні труднощі функціонування бюро судово-медичних експертиз під час збройного конфлікту. Автори наголошують на кадровому дефіциті, руйнуванні інфраструктури, порушенні ланцюга збереження доказів, а також на правових та етичних дилемах, що виникають під час ідентифікації тіл і встановлення причин смерті внаслідок воєнних злочинів.

О. О. Бурнос (2024) звертає увагу на використання знань у галузі судової медицини під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням. Проблематика ідентифікації загиблих ускладнюється в умовах масових втрат. О. М. Гуров зі співавторами (2023) досліджують сучасний стан судово-медичної ідентифікації осіб в умовах масової загибелі людей. Науковці пропонують шляхи вдосконалення експертних технологій, спрямованих на підвищення точності ідентифікації в ускладнених умовах, що має особливе значення для документування воєнних злочинів і забезпечення прав родичів загиблих.

Окремі аспекти організації судово-медичних експертиз у воєнний період висвітлено в праці О. І. Груздя й О. Г. Литвиненко (2023). Дослідники аналізують проблему надмірного навантаження на судово-медичні експертні установи, затримки в проведенні досліджень і порушеннях принципу розумності строків.

Отже, дослідники зосереджуються здебільшого на трьох напрямах: по-перше, організаційно-ресурсних викликах функціонування судово-медичної служби; по-друге, методичних і технологічних аспектах ідентифікації загиблих і фіксації тілесних ушкоджень; по-третє, правових і процесуальних гарантіях допустимості та доказової сили експертних висновків у справах про воєнні злочини. Водночас, попри значну кількість публікацій, теоретичні й праксеологічні засади призначення судово-медичних експертиз саме під час розслідування воєнних злочинів комплексно не розглянуто, що вказує на потребу їх подальшого системного вивчення.

Вважаємо, що відсутність системної концепції судово-медичного забезпечення доказування в кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів зумовлює необхідність формування теоретично обґрунтованої моделі організації та застосування судово-медичних експертиз, яка враховувала б масштабність наслідків збройної агресії, особливості масових подій, інтеграцію з молекулярно-генетичними дослідженнями, цифровими доказами й вимогами міжнародного права.

Результати й обговорення

Знання в сфері судової медицини можуть бути використані в низці практично значущих напрямів під час розслідування воєнних злочинів. По-перше, для надання фахової допомоги слідчому та прокурору під час огляду трупа на місці події. Судово-медичний фахівець забезпечує правильну фіксацію тілесних ушкоджень у протоколах слідчих (розшукових) дій із використанням анатомічно точної локалізації та спеціальної медичної термінології. Це особливо

важливо під час опису вогнепальних поранень, мінно-вибухових травм, опіків, ознак катування чи інших ушкоджень, характерних для воєнних злочинів.

По-друге, судово-медичні знання необхідні під час ексгумації тіл, зокрема з місць масових поховань. У таких ситуаціях експерт бере участь у вилученні останків, їх первинному огляді, сортуванні, фіксації стану збереження й забезпеченні умов для подальшої ідентифікації. Водночас правильна організація процесу є обов'язковою умовою збирання потенційно важливих доказів.

По-третє, здійснюється проведення повноцінних судово-медичних експертиз трупів (аутопсій) з метою встановлення причин смерті, орієнтовної давності її настання, характеру, механізму утворення, локалізації, розмірів, форми та кількості тілесних ушкоджень. До цього ж напряму належать експертизи в справах про сексуальне насильство, ідентифікація осіб за фрагментованими останками, дослідження об'єктів зі слідами біологічного походження, токсикологічні дослідження (зокрема у випадках підозри на отруєння або застосування заборонених речовин), а також комплексні медико-криміналістичні експертизи.

По-четверте, експерти залучаються до проведення освідування з метою отримання біологічних зразків у справах про сексуальне насильство, підозру застосування хімічної зброї, отруєння внаслідок забруднення довкілля через активні бойові дії. У таких випадках особливо важливими є своєчасність відбору матеріалу, правильність його пакування та збереження ланцюга передачі доказів.

Окремим напрямом є участь судово-медичного фахівця під час процесуальних дій із неповнолітніми особами, зокрема якщо вони стали свідками або потерпілими від насильства. Присутність спеціаліста дає змогу коректно інтерпретувати медичні аспекти показань, мінімізувати ризик повторної травматизації дитини та забезпечити дотримання процесуальних гарантій (Dufeniuk, 2022, с. 371-372). Отже, судово-медична складова в справах про воєнні злочини є не лише допоміжним елементом, а й системотворчим компонентом доказового процесу, який забезпечує наукову обґрунтованість, об'єктивність і міжнародну визнаність отриманих результатів.

Специфіка судово-медичних експертиз в умовах збройного конфлікту полягає передусім у трансформації їх функціонального призначення. Автори підкреслюють, що експертиза перестає бути лише інструментом встановлення причини смерті чи ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Вона набуває комплексного значення в справах про воєнні злочини, злочини проти людяності, катування, сексуальне насильство, масові страти. Результати експертизи стають підґрунтям для правової кваліфікації діянь, засобів збирання доказів на підтвердження обставин, що підлягають установленню й стосуються предмету доказування.

Особливістю тих судово-медичних експертиз, що проводяться в умовах війни, є інтеграція з криміналістичними, балістичними, вибухотехнічними, токсикологічними, молекулярно-генетичними, антропологічними й одонтологічними дослідженнями, проте вони не завжди набувають характеру повноцінних комплексних досліджень.

У сучасних умовах збройного конфлікту судово-медична експертиза в Україні зазнала суттєвої функціональної трансформації, що зумовлює необхідність її наукового переосмислення, адже від обґрунтованості висновків, покладених в основу висновку експерта, буде залежати те, чи можна його буде використати як доказ під час розгляду справи міжнародними судовими інституціями. Тому вважаємо за потрібне визначити чинники, які впливають на перебіг проведення судово-медичної експертизи з огляду на особливості воєнної обстановки, яка дестабілізує безпекову обстановку, а потім суттєві особливості, що змінили вектор методологічного забезпечення проведення цих експертних досліджень.

Запровадження правового режиму воєнного стану істотно трансформувало діяльність органів правопорядку й експертних установ, особливо щодо реагування на випадки загибелі осіб у зоні бойових дій і внаслідок обстрілів цивільної інфраструктури. Йдеться не лише про зміну нормативно-правової бази, а й про глибоку перебудову практичних алгоритмів дій в умовах постійної загрози життю та здоров'ю працівників, руйнування об'єктів інфраструктури й масового характеру втрат. Статистичні дані засвідчують суттєве зростання кількості кримінальних проваджень, пов'язаних з наслідками збройної агресії, що, своєю чергою, зумовлює підвищене навантаження на слідчих, прокурорів і судово-медичних експертів.

Передусім змінилося нормативне регулювання огляду тіл загиблих під час воєнного стану. Згідно з Порядком взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану, затвердженим спільним наказом МВС України, МОЗ України та Офісу Генерального прокурора від 09.03.2022 № 177/450/46 (далі – Порядок), було передбачено можливість проведення огляду трупа не за місцем його виявлення, а в бюро судово-медичної експертизи або іншому спеціально визначеному безпечному місці [1]. Такий підхід

[1] Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України : наказ МВС України, МОЗ України, Офісу Генерального прокурора від 9 берез. 2022 р. № 177/450/46. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-22#Text

зумовлений реальними загрозами повторних обстрілів, мінною небезпекою чи активними бойовими діями. Також ним визначено, що після встановлення обставин смерті та за відсутності ознак насильницького характеру, що не пов'язані з воєнними діями, можливе оформлення лікарського свідоцтва про смерть без проведення повноцінного розтину.

Окрім цього, Порядком запроваджено поняття «судово-медичне дослідження (зовнішній огляд)», яке не передбачає обов'язкового проведення розтину. Під час такого огляду здійснюється обов'язкова фотофіксація, відбір матеріалу для судово-імунологічних і, за потреби, молекулярно-генетичних досліджень, а також збереження об'єктів, що можуть свідчити про характер ураження[1]. Такі результати мають бути відображені у висновку експерта, тоді як повний розтин з комплексом лабораторних досліджень проводиться лише у виключних випадках.

Особливістю воєнного часу стало також те, що у випадках очевидних ушкоджень, спричинених бойовими діями (вогнепальних, вибухових, опікових, хімічних чи радіаційних), лікарське свідоцтво про смерть могло видаватися на підставі зовнішнього огляду незалежно від того, чи є загиблий військовослужбовцем або цивільною особою. Такий підхід покликаний був забезпечити оперативність процесуальних рішень і мінімізувати ризики для судово-медичних експертів. Водночас вчені слушно зауважували, що відсутність чітко визначених критеріїв «виключних випадків», коли розтин є обов'язковим, порушує дискусійні питання щодо повноти фіксації доказової інформації та відповідності таких дій принципам кримінального процесу (Vuima, 2023).

Отже, підзаконні нормативні акти, ухвалені в умовах воєнного стану, адаптували процедури судово-медичного реагування до надзвичайних обставин, спростивши окремі етапи й надавши можливість здійснювати дослідження в умовах підвищеної небезпеки. Безперечно, ці зміни спрямовані на забезпечення безпеки працівників і безперервності виконання державних функцій. Водночас їхні правові наслідки для якості доказування, документування воєнних злочинів і забезпечення стандартів ефективного розслідування потребують дослідження.

Від початку повномасштабного вторгнення типовим став обмежений і небезпечний доступ до місць подій. Обстріли, замінування територій, руйнування інфраструктури зумовили затримку в огляді тіл, що призводить до їх значного розкладу та ускладнює встановлення причин смерті. Воєнні умови унеможливлюють належну фіксацію, транспортування й зберігання тіл і біологічних зразків, що створює ризик втрати доказової сили матеріалів у подальшому судовому розгляді.

На початку повномасштабного вторгнення частина експертів була евакуйована або припинила професійну діяльність, регіональні бюро перевантажені, молоді фахівці працювали без належної методичної підтримки. Це суттєво впливало як на якість експертних досліджень, так і на строки їх проведення.

Також матеріально-технічна неспроможність значно обмежила ефективність експертної діяльності. Дефіцит лабораторного обладнання, реактивів, холодильних установок, засобів індивідуального захисту й централізація ДНК-досліджень уповільнюють процес ідентифікації та оформлення висновків.

Суттєвого значення набули правові й етичні дилеми. Судові медики змушені були формулювати висновки за умов неповноти інформації, працювати із фрагментованими останками тіл, іноді без належного процесуального супроводу. Це призводило до конфліктів між необхідністю оперативного реагування й вимогами наукової точності й процесуальної допустимості доказів. Актуалізувалися також питання дотримання гідності загиблих, поваги до релігійних і культурних традицій.

З часом обставини змінилися, з релокацією бюро судово-медичних установ до безпечних районів і регіонів відновився звичайний порядок діяльності судово-медичних експертів, однак із суттєвими змінами. Зокрема, було розширено форми залучення працівників бюро судово-медичних установ до кримінального провадження. Йдеться не лише про проведення аутопсій, а й про залучення експертів до оглядів місць подій, ексгумацій, освідувань живих осіб, вилучення біологічних зразків, участі в слідчих експериментах і навіть допитів неповнолітніх потерпілих (Burnos, 2024, p. 62). Отже, судово-медична експертиза наразі виконує не ізольовану, а інтегровану процесуальну функцію.

Приблизно через декілька місяців, зокрема після контрнаступу ЗСУ на Чернігівщині, Харківщині, Херсонщині й Сумщині, виникла потреба в проведенні судово-медичних експертиз щодо тіл загиблих, відшуканих на деокупованих територіях, у місцях масових поховань. За таких умов експерти часто були позбавлені доступу до повноцінної лабораторної бази, працювали із фрагментованими рештками тіл, за відсутності належних засобів збереження біологічного матеріалу. Це об'єктивно вплинуло на повноту дослідження, призводило до суттєвого збільшення кількості проведення повторних і низки додаткових досліджень, процесуальних дій тощо.

[1] Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України : наказ МВС України, МОЗ України, Офісу Генерального прокурора від 9 берез. 2022 р. № 177/450/46. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-22#Text

Окремою ознакою воєнного періоду стала множинність завдань ідентифікації загиблих від мінно-вибухових травм і термічних уражень. Зазвичай це унеможливлювало застосування традиційних візуальних методів упізнання, зумовило необхідність широкого використання молекулярно-генетичних, стоматологічних і криміналістичних методик. Отже, судово-медична експертиза функціонує, а її методи розвиваються в тісній інтеграції з іншими видами спеціальних досліджень.

Важливою особливістю стала орієнтація експертної діяльності на міжнародні стандарти документування. Ідеться про необхідність дотримання Міннесотського й Стамбульського протоколів і відповідних актів ООН за фіксації фактів насильницької смерті, катувань, нелюдського поводження. Дотримання цих стандартів забезпечує доказову спроможність експертних висновків у міжнародному правовому просторі.

Серед об'єктивних чинників, які суттєво змінили підходи до проведення судово-медичних експертиз, варто виокремити суттєве зростання запитів на ідентифікацію тіл у випадках масових поховань, що передбачає застосування ДНК-профілювання, реконструкції обставин смерті за характером ушкоджень, аналізу середовища перебування тіла. Це також вплинуло на зміни в організаційних засадах експертної діяльності. Актуалізувалася потреба у використанні системи сортування тіл за віковими ознаками, характером ушкоджень і ступенем розкладу з використанням кольорового маркування, що надає можливість оптимізувати логістику та розподіл ресурсів. З огляду на численні обстріли об'єктів енергетичної інфраструктури вчені запропонували впровадити спрощену стандартизовану документацію для зовнішнього огляду тіл в умовах відсутності електроенергії чи належної технічної бази (Smolyn, & Vasylenko, 2025, p. 669-670).

Деякі вчені проблемні питання призначення та проведення судово-медичних експертиз пов'язують передусім з організаційною та нормативною неготовністю системи до умов воєнного часу. Зокрема, ліквідація Центру судових експертиз Міністерства оборони України 2013 року спричинила покладення всієї відповідальності на цивільні судово-медичні установи, які виявилися кадрово й технічно неготовими до масового надходження тіл. На думку авторів, до організаційних проблем належать дефіцит кваліфікованих експертів, перевантаження моргів, нестача обладнання, відсутність єдиної уніфікованої методики розрахунку потреб у ресурсах залежно від масштабів бойових дій, фрагментарність нормативно-правового регулювання (Cheremnova, Chernov, & Murashko, 2025, p. 108-110).

Щодо особливостей проведення судово-медичних експертиз, то під час документування та розслідування воєнних злочинів судово-медична експертиза набуває стратегічного значення, оскільки саме вона забезпечує об'єктивну фіксацію наслідків порушень норм міжнародного гуманітарного права. Її результати слугують доказами. У випадках загибелі осіб внаслідок бойових дій, обстрілів, катувань або інших заборонених методів ведення війни проводиться комплексне дослідження трупа. Встановлюється орієнтовний час настання смерті шляхом аналізу післясмертних змін, що співвідносить його з конкретними подіями – обстрілами, авіаударами, перебуванням у місцях незаконного утримання тощо. Визначається безпосередня й основна причина смерті, зокрема, чи настала вона внаслідок вибухової травми, вогнепального поранення, асфіксії, термічного впливу або тривалого жорстокого поводження.

Особливу увагу приділяють ушкодженням, характерним для застосування засобів ураження військового призначення. Досліджують вогнепальні поранення, мінно-вибухові травми, осколкові ушкодження, наслідки дії термічних факторів вибуху. Встановлюють локалізацію вхідних і вихідних отворів, напрямок ранових каналів, наявність сторонніх тіл (осколків, фрагментів боєприпасів), що може мати значення для ідентифікації типу використаного озброєння. Аналізують сліди продуктів пострілу або вибуху, що дає змогу визначити дистанцію та механізм ураження.

Вирішального значення набуває встановлення того, яке саме ушкодження або їх сукупність стали причиною смерті, а також чи перебуває смерть у прямому причиново-наслідковому зв'язку з конкретними протиправними діями – обстрілом цивільного об'єкта, катуванням, умисним позбавленням медичної допомоги чи іншими порушеннями законів і звичаїв війни.

У випадках, коли об'єктом дослідження є жива особа – потерпілий від катувань, незаконного позбавлення волі, сексуального насильства або іншого жорстокого поводження, – судово-медичне обстеження спрямоване на фіксацію та інтерпретацію тілесних ушкоджень. Виявляють сліди побиття, здавлення, зв'язування, електротравми, термічні ушкодження, наслідки тривалого утримання в неналежних умовах. Встановлюють ступінь тяжкості тілесних ушкоджень та їх відповідність описаним обставинам.

У справах про сексуальне насильство, що є одним із найтяжчих воєнних злочинів, визначають наявність травматичних змін статевих органів, фіксують біологічні сліди, які можуть бути використані для подальшої молекулярно-генетичної ідентифікації. Особливого значення набуває належна фіксація доказів із дотриманням міжнародних стандартів документування таких злочинів.

Окремим напрямом є дослідження речових доказів біологічного походження – крові, тканин, інших біологічних слідів, вилучених на місцях масових поховань, катівень або місць обстрілів. Визначають їх людське походження, встановлюють групові характеристики, а також придатність для проведення ДНК-експертизи з метою ідентифікації загиблих або встановлення причетності конкретних осіб.

Отже, судово-медичні знання в справах про воєнні злочини виконують не лише діагностичну, а й функцію забезпечення доказування. З їх допомогою здійснюють науково обґрунтовану реконструкцію подій, підтверджують факти порушення міжнародного гуманітарного права та сприяють притягненню винних до відповідальності як на національному, так і на міжнародному рівнях.

У цьому контексті вчені слушно зауважують, що під час розслідування злочинів досліджуваної нами групи проведення судово-медичної експертизи дає змогу встановити причини смерті, характер і ступінь тяжкості «тілесних ушкоджень, механізм і давність їх спричинення, характер завданого ушкодження (кульового ураження, ножового або мінно-вибухового поранення тощо), наявність слідів боротьби, катування або слідів насильницьких дій» (Voichyshena, 2025, p. 264).

Також під час розслідування воєнних злочинів значущою є роль судово-медичних експертиз живих осіб. З огляду на зазначене, варто звернутися до положень Стамбульського протоколу, який є міжнародно визнаним стандартом документування катувань та інших форм жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження [1]. Його значення для судово-медичних експертиз полягає у формуванні комплексної моделі клінічної оцінки, що поєднує медичні, етичні й процесуальні вимоги в єдину систему доказування. На відміну від звичайної клінічної практики, де основною метою є діагностика й лікування, у правовому контексті клінічна експертиза набуває доказового характеру та має відповідати суворим стандартам незалежності, об'єктивності й повноти.

Згідно зі Стамбульським протоколом, розслідування заяв про катування не може бути ефективним без проведення кваліфікованих медичної та психологічної експертиз. Медичний огляд розглядається як обов'язковий елемент процесу встановлення істини, а не як допоміжна процедура. Експертиза має проводитися своєчасно, однак навіть у разі значного проміжку часу з моменту ймовірного катування вона залишається необхідною, оскільки відсутність видимих ушкоджень не заперечує факт застосування насильства.

Також визначено етичні обов'язки медичних працівників. Проведення експертизи можливе лише за умови отримання інформованої згоди особи. Обстеження має здійснюватися в умовах конфіденційності, без присутності представників силових структур, якщо це не обумовлено винятковими обставинами. Медичний працівник зобов'язаний діяти в інтересах обстежуваного, поважати його гідність й автономію, а також утримуватися від будь-яких дій, що можуть бути розцінені як співучасть у катуваннях, зокрема фальсифікація документів або приховування ознак насильства.

Значну роль у структурі експертизи відіграє збір детального медичного анамнезу. Лікар має отримати послідовний опис подій, уникати навідних запитань і фіксувати всі відомості про попередні захворювання й травми, що могли передувати періоду ймовірних катувань. За допомогою такого підходу диференціюють ушкодження, отримані раніше, від наслідків можливого насильства. Стамбульський протокол наголошує на необхідності документування як гострих, так і хронічних симптомів, їх інтенсивності, тривалості й перебігу загоєння. Навіть за відсутності об'єктивних фізичних ознак скарги особи підлягають обов'язковій фіксації, оскільки деякі методи катування не залишають тривалих видимих слідів.

Фізичний огляд має бути повним і ретельно задокументованим. Ушкодження описують з урахуванням їх локалізації, форми, розміру, кольору, поверхні й симетрії. Рекомендується використання схематичних зображень тіла й фотодокументування із застосуванням масштабних лінійок і кольорових шкал. Водночас зазначено, що негативні результати огляду не можуть автоматично тлумачитися як відсутність катувань. За певних умов фізичні ознаки можуть зникнути або бути малопомітними, тому оцінка має здійснюватися з урахуванням клінічних даних, анамнезу та відомостей про типові методи катування.

Невід'ємною складовою експертизи є психологічна оцінка. Депресивні реакції, тривожні розлади, порушення сну, ретроспективні переживання, когнітивні порушення та інші психічні симптоми можуть становити ключові докази застосування катувань, особливо за відсутності фізичних ушкоджень. Судово-медичний звіт, тобто висновок експерта, має чітко визначену структуру й повинен містити відомості про умови проведення експертизи, виклад заяв обстежуваної особи, результати фізичного й психологічного обстежень, а також аналітичний висновок щодо узгодженості виявлених симптомів із заявленими фактами. Висновок не обмежується констатацією ушкоджень, а передбачає формулювання думки

[1] Istanbul Protocol: Manual on the Effective Investigation and Documentation of Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (Rev. 1). Geneva : United Nations, 2022. URL: https://www.ohchr.org/en/publications/policy-and-methodological-publications/istanbul-protocol-manual-effective-0

щодо ймовірності застосування катувань або жорстокого поводження на підставі сукупності отриманих даних.

Конфіденційність є обов'язковою умовою використання результатів експертизи. Звіт передається обстежуваній особі або її представнику та, за потреби, – компетентному органу розслідування. Поширення інформації без згоди особи або без належних правових підстав не допускається. Держава зобов'язана забезпечити безпечне зберігання й передачу матеріалів.

Особливого значення набуває принцип незалежності експертизи. У разі виникнення сумнівів щодо неупередженості або якості первинного обстеження має бути організована повторна незалежна експертиза. Крім того, слід мінімізувати ризик повторної травматизації особи та уникати необґрунтованого дублювання процедур.

Отже, положення Стамбульського протоколу формують цілісну модель судово-медичної експертизи в справах про катування, яка поєднує клінічну точність, етичну відповідальність і процесуальну визначеність. Саме ця нормативна конструкція забезпечує належний рівень доказової спроможності експертних висновків та їх відповідність міжнародним стандартам захисту прав людини.

Міннесотський протокол (Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death, 2016) також визначає деякі особливості застосування медичних знань. Передусім у ньому визначено, що вони є не допоміжним елементом розслідування, а його структуроутворюючою складовою, без якої неможливе повноцінне встановлення істини у випадках потенційно незаконного позбавлення життя. У першому розділі Протоколу необхідною умовою реалізації права на життя визначено ефективне розслідування підозрілих смертей, а судових експертів і фахівців у галузі охорони здоров'я – суб'єктами, на яких покладено обов'язок застосовувати стандарти документа[1].

У Міннесотському протоколі чітко визначено, що розслідування підозрілих смертей має охоплювати огляд місця події, вилучення останків, їх ідентифікацію, аутопсію, аналіз скелетованих останків, відбір біологічних та небіологічних доказів. Усі ці етапи безпосередньо пов'язані з використанням спеціальних медичних знань. Особливо показовим є те, що аутопсію розглядають як центральний елемент встановлення істини, ураховуючи, що її проведення має відповідати чітким міжнародним стандартам, включно з документуванням одягу, зовнішніх і внутрішніх ушкоджень, застосуванням додаткових методів дослідження та формулюванням обґрунтованого висновку щодо причини смерті.

Медичні знання в межах Протоколу також розуміються як такі, що виконують превентивну функцію. Якісне, повне та незалежне судово-медичне дослідження сприяє запобіганню безкарності, адже встановлення істини щодо причин смерті та механізму її настання створює основу для притягнення винних осіб до відповідальності. Невиконання обов'язку провести належне медичне розслідування розглядається як самостійне порушення права на життя.

Отже, Міннесотський протокол трансформує застосування медичних знань із суто клінічної діяльності в складову міжнародного механізму захисту прав людини. Судово-медична експертиза постає як інструмент встановлення юридичної істини, забезпечення доказової бази, реалізації права на ефективне розслідування та гарантії недопущення безкарності у випадках потенційно незаконного позбавлення життя.

Висновки

Специфіка воєнних злочинів зумовлює потребу в особливій організації судово-медичних досліджень. Масові поховання, мінно-вибухові травми, множинні комбіновані ураження, термічні та хімічні впливи, а також обмежений доступ до місць подій потребують адаптованих алгоритмів роботи, зокрема використання спрощених процедур на ранніх етапах з обов'язковою фотофіксацією, відбором біологічного матеріалу та збереженням доказових об'єктів. Водночас такі спрощення мають залишатися керованими й обґрунтованими, щоб не створювати ризику втрати важливої інформації та не послаблювати вимоги допустимості й достовірності доказів у подальшому судовому розгляді.

Судово-медична експертиза в умовах воєнного стану характеризується комплексною специфікою, що полягає в поєднанні кримінально-процесуального, гуманітарного та міжнародно-правового вимірів її функціонування. Проблеми її призначення та проведення мають системний характер і потребують удосконалення нормативної бази, розвитку мобільних експертних формувань, цифровізації обліку, посилення міжвідомчої координації та належного ресурсного забезпечення. Лише за умови комплексного реформування можливо забезпечити належний рівень доказової спроможності експертних висновків у провадженнях щодо воєнних злочинів.

Встановлено, що основними чинниками, які негативно впливають на якість і строки проведення судово-медичних експертиз у воєнний період, є небезпека та затримка доступу до місць подій, руйнування інфраструктури, дефіцит кадрів і матеріально-технічних ресурсів, перевантаження експертних установ, порушення

[1] The Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death (2016). New York ; Geneva : United Nations, 2017. 66 p. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/MinnesotaProtocol.pdf

ланцюга збереження доказів, а також правові й етичні дилеми, пов'язані з роботою в умовах неповної інформації та високого ризику для життя й здоров'я фахівців. Такі обставини потребують подальшого наукового осмислення та вироблення практичних механізмів мінімізації доказових втрат.

З'ясовано, що у справах про катування та інші форми жорстокого поводження, зокрема щодо живих осіб, провідне значення має дотримання стандартів Стамбульського протоколу. Він визначає клінічну експертизу в юридичному контексті як доказову процедуру з обов'язковими етичними гарантіями, вимогами інформованої згоди, конфіденційності, незалежності, повноти анамнезу, ретельного документування і, що принципово, необхідності інтерпретації отриманих даних із формулюванням висновку про ступінь їх узгодженості із заявленими обставинами. Такий підхід забезпечує не лише медичну точність, а й міжнародну доказову придатність експертного висновку.

Наголошено, що Міннесотський протокол закріплює судово-медичне дослідження як структурний компонент ефективного розслідування потенційно незаконної смерті, що має прямий зв'язок з реалізацією права на життя. Його положення підкреслюють необхідність комплексного медичного підходу до огляду місця події, вилучення останків, аутопсії, ідентифікації та дослідження біологічних і небіологічних доказів. Застосування цих стандартів підвищує довіру до результатів розслідування, зменшує ризики безкарності та формує передумови для використання висновків у міжнародних судових інституціях.

Пріоритетними напрямами подальших досліджень є уточнення критеріїв обов'язковості розтину та меж застосування зовнішнього огляду в умовах воєнного стану, посилення вимог до збереження та обліку біологічних зразків, впровадження стандартизованих форм документування з урахуванням міжнародних протоколів, визначення можливостей створення мобільних судово-медичних груп для роботи на деокупованих територіях і в місцях масових поховань, а також системне підвищення кваліфікації експертів і слідчих щодо стандартів Стамбульського та Міннесотського протоколів.

References

[1] Bershov, H.Ye. (2024). Theoretical, legal and praxeological bases of the use of special knowledge in the investigation of military crimes. *Doctor's thesis.* Kharkiv. Retrieved from https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/959a2411-029d-49f0-ab7e-469652fe77a3/content

[2] Burnos, O.O. (2024). Current issues of using knowledge of forensic medicine during an investigation of cruel treatment of prisoners of war and the civilian population. *Uzhhorod National University Herald. Series "Law",* 82(3), 59-64. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.82.3.9

[3] Cheremnova, A.I., Chernov, O.V., & Murashko, A.S. (2025). Comprehensive use of forensic examination results in detecting, documenting and solving criminal offences committed during the armed conflict. *Herald Odesa Scientific Research Institute of Forensic Expertise,* 17, 105-119. DOI: 10.32782/2522-9656/2025-17-11

[4] Dufeniuk, O.M. (2022). War crimes investigation: logistics, forensic science and medical issues. *Juridical scientific and electronic journal,* 4, 369-374. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-4/88

[5] Hamaliuk, B.M., & Khodyrieva, I.T. (2022). Specific issues of legal regulation of forensic molecular genetic examination and accounting of human genetic traits. *Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs Named after E.O. Didorenko*, 2(98), 190-201. DOI: 10.33766/2524-0323.98.190-201

[6] Hruzd, O., & Lytynenko, O. (2023). Additional aspects of conducting forensic medical examinations under martial law. *Current Issues of Forensic Expertise and Criminalistics:* Materials of the International Scientific and Practical Conference on the Occasion of the 100th Anniversary of the National Scientific Center "nstitute of Forensic Expertise Named after Honored Professor M.S. Bokarius" (pp. 125-127). Kharkiv. Retrieved from https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/ee6d5aac-e258-4e7f-a6f9-26e4a16dad02/content

[7] Hurov, O.M., Antonov, A.H., Surhai, N.M., Tatarko, S.V., Shylan, V.I., & Uzbek, T. S. (2023). Ways of improving the forensic medical identification of a person in complicated conditions. *Forensic-medical examination*, 1, 16-21. DOI: 10.24061/2707-8728.1.2023.3

[8] Pyrih, I.V. (2022). The use of special knowledge in the investigation of crimes committed under martial law. *Scientific Bulletin of Dnipro State University of Internal Affairs*, 2(121), 347-352. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-347-352.

[9] Serhieieva, D.B. (2025). Use of special knowledge in the investigation of war crimes and crimes against humanity: procedural aspects, expert interaction, and digital criminalistics. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 6(3), 234-247. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.06.3.36

[10] Shevchyshena, K.P. (2024). Investigation of war crimes in Ukraine*. Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv. Retrieved from https://www.navs.edu.ua/files/spec-vchena-rada/srd_26_007_03/2024/avtoref_shevchyshena.pdf

[11] Smolyn, Ya.V., & Vasylenko, S.R. (2025). Problems of forensic medical examination under martial law. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, 45, 667-674. DOI: 10.5281/zenodo.17349378
[12] Stepaniuk, R.L., & Husieva, V.O. (2023). Organizational principles of dna identification of victims of mass casualty emergencies. *Forensic Herald*, 1(39), 29-38. DOI: 10.37025/1992-4437/2023-39-1-29
[13] Syvodied, I.S. (2024). Application of specialized knowledge and appointment of expert studies in the investigation of criminal offenses committed in the occupied territories of Ukraine. *Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series "Legal Sciences"*, 35(74), 2, 108-116. DOI: 10.32782/TNU-2707-0581/2024.2/17
[14] Topchii, V.V. (2024). Molecular and genetic expertise in a criminal process under the conditions of the state of martial. *Irpin legal chroniclles*, 4(17), 245-251. DOI: 10.33244/2617-4154.4(17).2024.245-251
[15] Tymoshko, V.V. (2024). Use of specialized knowledge during documentation and investigation of war crimes. *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine,* 1(31), 307-314. DOI: 10.32631/vca.2024.1.25
[16] Voichyshena, M.V. (2025). Forensic examinations during the investigation of war crimes: types and significance. *Uzhhorod National University Herald. Series "Law",* 92(4), 262-268. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.92.4.35
[17] Vuima, A.H. (2023). Special aspects of the use of special medical knowledge during the investigation of murder under martial law. *Current Problems of Modern Science in the Research of Young Scientists, Cadets and Students:* Theses of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (pp. 136-139). Vinnytsia. Retrieved from https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c42507b1-271d-465b-bc86-6d8758cf616e/content

Список використаних джерел

[1] Бершов Г. Є. Теоретико-правові та праксеологічні основи використання спеціальних знань при розслідуванні військових злочинів : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2024. 410 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/959a2411-029d-49f0-ab7e-469652fe77a3/content?trackerId=15a163407f39c4ae
[2] Бурнос О. О. Актуальні питання використання знань судової медицини під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2024. Вип. 82. Ч. 3. С. 59–64. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.82.3.9
[3] Черемнова А. І., Чернов О. В., Мурашко А. С. Комплексне використання результатів судово-медичної експертизи при виявленні, документуванні та розкритті кримінальних правопорушень, вчинених під час збройного конфлікту. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз*. 2025. № 17. С. 105–119. DOI: 10.32782/2522-9656/2025-17-11
[4] Дуфенюк О. М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 4. С. 369–374. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-4/88
[5] Гамалюк Б. М., Ходирєва І. Т. Окремі питання правового регулювання судової молекулярно-генетичної експертизи та обліку генетичних ознак людини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка.* 2022. Вип. 2 (98). С. 190–201. DOI: 10.33766/2524-0323.98.190-201
[6] Груздь О., Литиненко О. Окремі аспекти проведення судово-медичних експертиз в умовах воєнного стану. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики :* матер. Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя Нац. наук. центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» (Харків, 10 листоп. 2023 р.). Харків, 2023. С. 125–127. URL: https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/ee6d5aac-e258-4e7f-a6f9-26e4a16dad02/content
[7] Гуров О., Антонов А., Сургай Н., Татарко С., Шилан В., Узбек Т. Шляхи вдосконалення судово-медичної ідентифікації особи в ускладнених умовах. *Судово-медична експертиза.* 2023. № 1. С. 16–21. DOI: 10.24061/2707-8728.1.2023.3
[8] Пиріг І. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, учинених в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2 (121). С. 347–352. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-347-352
[9] Сергєєва Д. Б. Використання спеціальних знань у розслідуванні воєнних злочинів і злочинів проти людяності: процесуальні аспекти, експертна взаємодія та цифрова криміналістика. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 6. Ч. 3. С. 234–247. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.06.3.36
[10] Шевчишена К. П. Розслідування воєнних злочинів в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2024. 18 с. URL: https://www.navs.edu.ua/files/spec-vchena-rada/srd_26_007_03/2024/avtoref_shevchyshena.pdf
[11] Смолин Я. В., Василенко С. Р. Проблеми судово-медичної експертизи в умовах воєнного стану. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2025. № 45. С. 667–674. DOI: 10.5281/zenodo.17349378

[12] Степанюк Р. Л., Гусєва В. О. Організаційні засади ДНК-ідентифікації загиблих унаслідок надзвичайних подій із масовими жертвами. *Криміналістичний вісник.* 2023. № 1 (39). С. 29–38. DOI: 10.37025/1992-4437/2023-39-1-29
[13] Сиводєд І. С. Застосування спеціальних знань і призначення експертних досліджень під час розслідування кримінальних правопорушень, які були вчинені на окупованих територіях України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки».* 2024. Т. 35 (74). № 2. С. 108–116. DOI: 10.32782/TNU-2707-0581/2024.2/17
[14] Топчій В. В. Молекулярно-генетична експертиза в кримінальному процесі в умовах воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис.* 2024. Вип. 4 (17). С. 245–251. DOI: 10.33244/2617-4154.4(17).2024.245-251
[15] Тимошко В. В. Використання спеціальних знань під час документування та розслідування воєнних злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2024. № 1 (31). С. 307–314. DOI: 10.32631/vca.2024.1.25
[16] Войчишена М. В. Судові експертизи під час розслідування воєнних злочинів: види і значення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2025. Вип. 92. Ч. 4. С. 262–268. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.92.4.35
[17] Вуйма А. Г. Окремі аспекти використання спеціальних медичних знань під час розслідування вбивств в умовах дії правового режиму воєнного стану. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Вінниця, 17 трав. 2023 р.). Вінниця, 2023. С. 136–139. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c42507b1-271d-465b-bc86-6d8758cf616e/content

VASYLENKO Viktor
Doctor in Law, Professor, First Vice-Rector of the Kharkiv National University of Internal Affairs
21008, 3a Soniachna St., Vinnytsia, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9313-861X;
TVERDOKHLIB Volodymyr
Doctor of Philosophy in Law, Doctoral Student of the National Scientific Center «Hon. Prof. M.S. Bokarius Forensic Science Institute»
61177, 8a Zolochivska St., Kharkiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-6544-2378

Forensic Medical Examinations in the Investigation of War Crimes

Abstract. This article provides a comprehensive theoretical and practical analysis of the role of forensic medical examinations in the process of proving war crimes under martial law. It reveals the functional transformation of forensic medical activities influenced by full-scale armed aggression and emphasises their importance as a system-forming element of criminal proceedings for violations of the laws and customs of war. Scientific approaches to applying specialised medical knowledge during the investigation of crimes against life and health are summarised, along with the specifics of their use in cases involving mine and explosive injuries, mass graves, torture, sexual violence, and other international crimes. The article highlights the significance of international standards for documenting war crimes, especially the provisions of the Istanbul and Minnesota Protocols for developing credible expert opinions. It argues that adherence to principles such as independence, objectivity, thorough injury recording, informed consent, and confidentiality is essential for the admissibility of examination results in international criminal justice. Based on the analysis of theoretical frameworks and practical challenges during wartime, it proposes directions for enhancing forensic medical support in war crime investigations: clarifying procedural regulations in hazardous conditions; standardising documentation per international protocols; fostering interdisciplinary cooperation; and strengthening the material, technical, and personnel resources of expert institutions. The findings indicate that forensic medical examinations are vital for establishing legal truth, building an evidentiary basis, and ensuring justice for war crimes at both national and international levels.

Keywords: criminal proceedings; collection of evidence; proving; war crime; forensic medical examination; bodily injury; explosive trauma.

DOI: 10.33270/05267101.3
УДК 343.985(477)

ГУСЄВА Влада*
доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри криміналістики та судової експертології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ
21008, вул. Сонячна, 3а, м. Вінниця, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8614-1573;
КАРАМАН Костянтин
доктор філософії в галузі політології, докторант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України
61177, вул. Золочівська, 8а, м. Харків, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2965-9661

Форми фіксування доказової інформації в кримінальному провадженні

Анотація. У статті здійснено комплексне теоретико-правове дослідження форм фіксування доказової інформації в кримінальному провадженні крізь призму їх нормативного закріплення, криміналістичного змісту та доказового значення в умовах цифровізації. Проаналізовано положення Кримінального процесуального кодексу України щодо протокольної, технічної та судово-реєстраційної форм фіксування, а також норми, які визначають документ і висновок експерта як самостійні процесуальні джерела доказів. Обґрунтовано, що фіксація має багаторівневу природу: як процесуальна діяльність із забезпечення відтворюваності перебігу та результатів процесуальних дій; як матеріалізований результат у формі документів, технічних записів і додатків; як самостійне джерело доказової інформації. Доведено, що сучасна модель фіксації фактично функціонує як багатоканальна система, у якій письмово-вербальні й технічні способи закріплення інформації знаходяться в постійній взаємодії, а в окремих випадках технічний запис набуває пріоритетного доказового значення. Посилену увагу зосереджено на проблемі співвідношення форми фіксації та процесуального джерела доказів, а також питаннях автентичності, цілісності й допустимості цифрових даних, зокрема копій комп'ютерної інформації. Запропоновано системну класифікацію форм фіксування за суб'єктом здійснення, способом відображення інформації, матеріальним носієм, стадією кримінального провадження, ступенем обов'язковості та функціональним призначенням.

Ключові слова: запобігання злочинності; огляд комп'ютерних даних; фіксація доказів; розвідка за відкритими даними; OSINT; протокол Берклі.

Історія статті:
Отримано: 06.01.2026
Прийнято: 10.02.2026
Опубліковано: 31.03.2026

Рекомендоване посилання:
Гусєва В., Караман К. Форми фіксування доказової інформації в кримінальному провадженні. *Наука і правоохорона.* 2026. Вип. 1 (71). С. 36–45. DOI: 10.33270/05267101.3

*Відповідальний автор

© Гусєва В., Караман К., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

В умовах глибокої цифрової трансформації суспільства кримінальне провадження дедалі більше функціонує у середовищі, де інформація набуває електронної форми існування, а слідова картина події відображається не лише в матеріальних об'єктах і пам'яті людини, а й у складних інформаційно-телекомунікаційних системах, метаданих комп'ютерних даних, тобто в цифровому середовищі. Це обумовлює необхідність переосмислення традиційних підходів до доказування, зокрема в частині форм фіксації доказової інформації, які мають забезпечити збереження, автентичність і процесуальну придатність відомостей, отриманих у цифровому середовищі.

Тема форм фіксації доказової інформації набуває особливої актуальності в контексті сучасних наукових досліджень, присвячених концептуальним положенням і праксеологічним засадам збирання, дослідження та використання електронних доказів у кримінальному провадженні. З огляду на спрямованість таких досліджень на формування цілісної наукової концепції електронних доказів, питання фіксації є надважливим для теорії доказів, адже саме належна фіксація перетворює цифровий слід на процесуально допустимий доказ.

Фіксацію інформації в кримінальному провадженні традиційно розглядають як складову механізму доказування, що забезпечує відображення, закріплення та збереження відомостей про обставини кримінального правопорушення. Водночас у цифровому середовищі ця діяльність набуває нових ознак. Якщо стосовно матеріальних слідів домінують класичні способи документування (протоколювання, фото- та відеозйомка, виготовлення копій, вилучення об'єктів), то у сфері електронних доказів постає потреба в застосуванні спеціальних технічних і програмних засобів, здатних забезпечити цілісність даних, їх незмінність і можливість подальшої верифікації.

У межах сучасної криміналістичної парадигми фіксацію доказової інформації слід розглядати не лише як технічну операцію, а як комплексну діяльність, яку провадять відповідно до положень кримінального процесуального права, стандартів цифрової криміналістики та вимог міжнародних зобов'язань України у сфері використання та дослідження електронних доказів. Саме через форму фіксації забезпечують перехід від первинного цифрового сліду до доказу, який відповідає критеріям допустимості, належності, достовірності й достатності.

Надзвичайно важливою ця проблема стала в умовах підвищеної вразливості цифрової інформації до модифікації, знищення чи несанкціонованого доступу. Будь-яке порушення алгоритму фіксації може поставити під сумнів значення отриманих даних, що своєю чергою впливає на результати кримінального провадження та реалізацію принципу справедливого правосуддя. Отже, форми фіксації інформації, що пов'язана з предметом доказування, мають бути адаптовані до специфіки електронних носіїв, ураховувати особливості функціонування інформаційних систем і забезпечувати можливість перевірки автентичності цифрових даних на всіх стадіях кримінального процесу.

У цьому контексті дослідження форм фіксації інформації, що підлягає доказуванню або має стратегічне завдання для виконання завдань кримінального провадження, доцільно розглядати як складову ширшої концепції праксеологічних засад збирання та використання електронних доказів. Фіксація є проміжною, але ключовою ланкою між виявленням цифрового сліду та його дослідженням і процесуальним використанням. Саме вона забезпечує збереження інформаційного змісту сліду, його трансформацію в процесуальну форму й інтеграцію до системи доказів. Розроблення науково обґрунтованих підходів до класифікації форм фіксування, визначення змісту та процесуального значення сприятиме підвищенню ефективності доказування, зміцненню гарантій прав учасників кримінального провадження та формуванню цілісної моделі роботи з електронними доказами в національній правовій системі.

Матеріали та методи

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання, які застосовували з метою визначення та системних властивостей форм фіксування доказової інформації в кримінальному провадженні, а також були спрямовані на визначення їх процесуального значення в умовах цифровізації доказування. Теоретико-нормативна рамка дослідження побудована на аналізі положень КПК України щодо фіксування процесуальних дій (ст. 103–108), документів як процесуальних джерел доказів (ст. 99), висновку експерта (ст. 101–102), а також суміжних приписів, що визначають порядок документування та використання технічних носіїв і комп'ютерних даних.

У межах дослідження використано діалектичний метод, який забезпечив комплексне розуміння трансформації інституту фіксації під впливом цифрових технологій, надав можливість виявити внутрішні суперечності нормативної моделі (зокрема співіснування альтернативності форм фіксування з одночасним закріпленням випадків їх обов'язковості та пріоритетності технічного запису). Системний підхід застосовано для розгляду фіксації як багатоканальної системи, у якій взаємодіють протокольна, технічна й судово-реєстраційна форми, а також «продукти» фіксації (додатки, носії інформації, комп'ютерні дані), що набувають статусу процесуальних джерел доказів.

Структурно-функціональний метод дав змогу визначити внутрішню організацію фіксації як

елементу механізму доказування та висвітлити її основні функції (інформаційну, гарантійну, контрольну та доказову) на різних стадіях кримінального провадження. Формально-юридичний метод використано для тлумачення нормативних дефініцій і конструкцій (зокрема понять «документ», «носій інформації», «оригінал/дублікат/копія», «технічний запис»), а також для встановлення юридичних наслідків вибору форми фіксації для допустимості та перевірюваності доказів.

Емпіричну основу дослідження становлять узагальнені відомості про типові практичні ситуації застосування протокольної та технічної фіксації під час проведення слідчих (розшукових) дій і судового розгляду, а також наукові висновки щодо ризиків втрати, спотворення чи модифікації цифрової інформації та процесуальних наслідків порушення алгоритмів її закріплення. Сукупність використаних методів забезпечила комплексний аналіз форм фіксації доказової інформації, дала змогу встановити їх місце в системі процесуальних джерел доказів і сформулювати обґрунтовані висновки щодо напрямів удосконалення нормативного регулювання в умовах цифрової трансформації кримінального провадження.

Огляд літератури

Проблематика фіксації кримінального провадження як елементу процесуальної форми та криміналістичного забезпечення неодноразово ставала предметом наукового аналізу. Вагомий внесок у розроблення цієї тематики зробили О. В. Капліна та В. І. Маринів (2011), Ю. М. Чорноус (2020), В. М. Трофименко (2014), Т. О. Лоскутов (2022), Г. К. Тетерятник (2020), М. С. Гребенькова (2021), О. П. Метелев (2020), Г. В. Федотова (2024), Б. Б. Теплицький (2020), П. Антонюк, О. Волошин, І. Сорока (2023), Н. І. Максимюк (2023), О. Гарський та С. Дідик (2021), Д. А. Патрелюк (2025), а також А. В. Коваленко (2024). В їхніх працях сформовано теоретичне підґрунтя для осмислення фіксації як гарантії процесуальної форми, способу забезпечення допустимості доказів і складової криміналістичного механізму доказування.

Т. О. Лоскутов (2022) обґрунтовує, що чинне регулювання фіксування кримінального провадження в умовах воєнного стану не цілком відповідає реальним умовам розслідування. Науковець акцентує на необхідності врахування факторів небезпеки, динамічності обстановки й обмежених ресурсів, пропонуючи спрощення форм документування, розширення застосування технічних засобів і мінімізацію формалізованих процедур. У схожій площині Г. К. Тетерятник (2020) аналізує інститут понятих в умовах надзвичайних правових режимів, виокремлюючи фактор небезпеки та невідкладності як підстави для перегляду традиційних вимог до участі понятих із посиленням ролі технічної фіксації як гарантійного механізму.

Значну увагу на теоретичне осмислення фіксації як складової доказової діяльності зосереджено у працях А. В. Коваленка (2024), який розглядає її як елемент криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів, а також деталізує вербальні форми фіксації та їх способи. Ю. М. Чорноус (2020) і В. М. Трофименко (2014) засвідчують ціннісний характер процесуальної форми та її гарантійну функцію. Н. І. Максимюк (2023) аналізує співвідношення принципу усності з обов'язком фіксування, аргументуючи необхідність балансу між безпосередністю сприйняття доказів і їх документуванням.

Окремий масив досліджень присвячено технічним і цифровим аспектам фіксації. М. С. Гребенькова (2021) систематизує підходи до розуміння електронних відображень й електронних доказів, а О. П. Метелев (2020) розглядає збирання цифрової інформації як самостійний спосіб отримання доказів. Г. В. Федотова (2024) та Б. Б. Теплицький (2020) досліджують процесуальні й тактичні вимоги до застосування технічних і криміналістичних засобів під час окремих слідчих (розшукових) дій. П. Є. Антонюк, О. Г. Волошин й І. В. Сорока (2023) аналізують форми фіксації залучення спеціаліста та їх доказову спроможність. О. В. Гарський і С. В. Дідик (2021) спрямовують увагу на «антипатернах» фіксації, що знижують її ефективність, натомість Д. А. Патрелюк (2025) розглядає спрощення документування та розширення технічної фіксації як чинники підвищення ефективності кримінального переслідування.

Водночас аналіз зазначених праць засвідчує, що дослідження здебільшого зосереджені на окремих аспектах – процесуальних гарантіях, допустимості доказів, технічних засобах або цифрових доказах. Комплексне ж осмислення форм фіксації як багаторівневої системи, що поєднує процесуальну форму, криміналістичні інструменти та цифрові технології в умовах трансформації кримінального провадження, потребує подальшого поглиблення. Саме це зумовлює необхідність системного аналізу форм фіксування доказової інформації з огляду на сучасні виклики й тенденції розвитку кримінального процесу.

Результати й обговорення

Законодавець у положеннях кримінального процесуального закону вибудовує багатоканальну модель фіксування кримінального провадження, у межах якої поєднуються письмові й технічні способи закріплення перебігу та результатів процесуальної діяльності. Водночас у нормативній конструкції простежуються дискусійні моменти: з одного боку, проголошено можливість альтернативності форм, а з іншого – у низці ситуацій встановлено жорстку залежність «можливої» форми від обов'язкової.

Перша форма фіксації – протокольна (письмова). Її реалізують через складання протоколу процесуальної дії, а сутність полягає у вербальному (текстовому) відтворенні послідовності дій представника сторони обвинувачення й отриманих у їх результаті відомостей. Протокол, згідно з вимогами закону, має структурований характер: у вступній частині концентрують дані про час, місце, назву дії, суб'єкта її проведення та учасників, а також відомості про технічні засоби (якщо їх застосовують) і повідомлення учасників про їх використання. Описова частина спрямована на відображення «процесу» та «результату»: що і в якій черговості робили та які значущі для провадження відомості встановлено, включно з виявленими або наданими речами й документами. Заключна частина своєю чергою виконує функцію забезпечення перевірюваності та збереження: у ній фіксують дані про вилучення, спосіб ідентифікації, пакування, виготовлення копій (зокрема комп'ютерних даних), порядок ознайомлення та зауваження учасників.

Дискусійність протокольної форми полягає в її певній суб'єктивності: протокол є текстом, створеним конкретним суб'єктом, який відбирає, формулює та структурує інформацію. Формальні запобіжники (можливість ознайомлення перед підписанням, фіксація зауважень і доповнень, реагування на відмову від підпису) частково нейтралізують ризик зміни окремих обставин, описаних у ньому, однак не усувають головної проблеми – протокол не є «дзеркалом» події, а є її нормативно оформленим описом. Саме тому закон логічно «підсилює» протокол додатками й технічними засобами.

Друга форма – технічна (цифрова) фіксація на носії інформації, що полягає в записі процесуальної дії за допомогою звуко-, фото та/або відеозапису чи інших технічних засобів із подальшим збереженням запису на відповідному носії. Її призначення полягає в об'єктивізації перебігу процесуальної дії та забезпеченні можливості перевірки того, що відбувалося, незалежно від якості словесного відтворення. У межах досудового розслідування рішення про таку фіксацію здебільшого ухвалює особа, яка проводить процесуальну дію, але за клопотанням учасників застосування технічних засобів стає обов'язковим. Окремо закон встановлює ситуації безальтернативної технічної фіксації (зокрема, виконання ухвали про обшук), а також визначає режим зберігання: у матеріалах провадження мають зберігатися оригінальні носії та резервні копії окремо.

Подекуди технічна фіксація процесуальних дій перестає бути «додатковою» і перетворюється на пріоритетне джерело процесуальної істини. Це виразно виявляється в правилі щодо обшуку: запис є невід'ємним додатком, а обставини, які не потрапили на відео/аудіо, не можуть бути зазначені в протоколі й надалі використані як доказ. Фактично закон вводить презумпцію вищої доказової цінності технічного запису, порівняно з текстом протоколу. Така конструкція, з одного боку, спрямована на мінімізацію маніпуляцій та підвищення стандартів прозорості, але, з іншого, породжує питання: чи не створює вона ситуацій, коли випадковий технічний збій або невідповідний ракурс, з якого фіксує обставини проведення слідчої дії камера, призводитиме до «втрати» значущих обставин незалежно від їх реального існування та незалежно від добросовісності суб'єкта, що проводить слідчу (розшукову) дію.

Третя форма стосується судових дій і судового провадження і полягає у фіксації інформації в журналі судового засідання. Вона має іншу природу і функціональне значення. Ця форма фіксування не покликана детально «переповісти» зміст доказів або показань, а забезпечує процесуальний облік судової діяльності: хто розглядає справу, які учасники присутні, коли розпочато і завершено засідання, які процесуальні дії вчиняли, які матеріали передавали суду, які ухвали постановлено без виходу до нарадчої кімнати тощо. Журнал веде й підписує секретар судового засідання, що знову ж таки вказує на його службово-реєстраційний, а не доказовий характер у вузькому сенсі. Дискусійність тут полягає в обмеженості змісту: журнал фіксує «каркас» судового розгляду, але не гарантує повноти відображення фактичного боку дослідження доказів. Це зумовлює залежність судової стадії від технічного запису як головного засобу відтворення перебігу засідання.

Окремим, хоча й суміжним до форм фіксації, є інститут додатків до протоколів. Він розширює змістову ємність протокольної форми та забезпечує інтеграцію різних носіїв інформації в процесуальну оболонку протоколу. Додатками можуть бути копії та зразки, письмові пояснення спеціалістів, стенограми, аудіо- та відеозаписи, фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерних даних тощо. Саме тут виявляється «гібридність» сучасної фіксації: закон фактично допускає наявність багатокомпонентного комплексу, де протокол задає юридичну рамку, а додатки наповнюють її інформаційним змістом і дають змогу перевірити точність текстового опису або ж розширити його. Дискусійним залишається питання співвідношення: чи завжди додаток є лише «поясненням протоколу», чи в окремих випадках (як з обшуком) він набуває статусу головного елемента, що визначає межі доказування.

У контексті діджиталізації слід також урахувати положення про інформаційно-комунікаційну систему досудового розслідування. Вона не визначена в ст. 103 КПК України як самостійна форма фіксації, однак фактично впливає на спосіб існування та опис зафіксованих матеріалів: забезпечує створення, зберігання, пошук, обробку й передачу матеріалів, передбачає електронний

документообіг, а документи, підписані КЕП, визнають оригіналами як в електронній, так і в паперовій формі. Це підводить до дискусійного висновку: традиційна тріада форм (протокол – технічний носій – журнал) формально збережена, але її практична реалізація дедалі більше переміщується в цифрове середовище.

Отже, на підставі аналізу представлених положень можна виокремити три основні форми фіксації в кримінальному провадженні, що прямо передбачені кримінальним процесуальним законом: 1) протокольну (письмово-вербальну); 2) технічну (аудіо-/відеофіксацію на носії інформації), 3) судово-реєстраційну (журнал судового засідання). Їхня сутність полягає в різних способах забезпечення відтворюваності процесуальної дії та її результатів: текстовому описі, технічному записі та процесуальному обліку. Найдискусійнішим є питання співвідношення протоколу й технічного запису: закон одночасно декларує альтернативність і закріплює ситуації, коли саме технічна фіксація визначає межі допустимого доказового використання результатів процесуальної дії.

Фіксацію потенційно доказової інформації слід тлумачити не як факультативне «оформлення» вже зібраного матеріалу, а як центральний механізм, який перетворює сприйняті відомості на процесуально придатний результат доказування. Саме вона надає інформації стійкої форми, забезпечує можливість її відтворення, перевірки та подальшої оцінки в межах кримінального провадження. Тож криміналістичне уявлення про різні форми фіксації має бути узгоджене з тим, як ці форми закріплено в положеннях КПК України, зокрема в ст. 103–108, де фіксація одночасно постає і як спосіб документування, і як процесуальна гарантія[1].

Найпоширенішою в практиці залишається вербальна (словесна) фіксація, що полягає в кодуванні доказових відомостей мовними засобами. У процесуальному вимірі вона виявляється передусім у письмових документах: протоколах слідчих (розшукових) дій та журналі судового засідання. Водночас словесний спосіб не є «самодостатнім»: він майже завжди передбачає попереднє дослідження джерела інформації та її «переклад» у текстовий опис. У зв'язку із зазначеним сучасна модель фіксації тяжіє до комбінування: словесний опис супроводжується технічною фіксацією або іншими матеріальними додатками, що дозволяють перевірити точність тексту. Саме тут проявляється логіка криміналістики: суб'єктивність методу опису компенсується стандартами викладу, сталою термінологією та використанням паралельних каналів відображення. Особливо показовою є ситуація з вербальною інформацією, що надходить від осіб (показання, пояснення). Її доказова цінність полягає в змісті висловлювань, тому процесуальна форма повинна гарантувати максимально точне відтворення без довільних перефразувань.

Тож слушним є твердження, що базовою процесуальною формою писемної вербальної фіксації є протокол, адже він не лише засвідчує факт проведення слідчої дії, а й має відтворити її перебіг і результат у структурованій послідовності (вступ, опис, завершення). Вступна частина задає ідентифікаційні параметри дії та її учасників, а також фіксує факт й умови застосування технічних засобів; описова частина відображає послідовність виконаних дій та отримані значущі відомості; заключна – концентрує дані, критичні для перевірюваності та «збережуваності» результатів (вилучення, пакування, ідентифікація, виготовлення копій, зауваження учасників). Однак і тут залишається дискусійним питання межі «описовості»: наскільки протокол здатний забезпечити достовірність, якщо він фіксує динамічну подію статичним текстом, а окремі факти можуть бути втрачені через неповноту сприйняття або помилки викладу.

Усна вербальна фіксація, попри назву, фактично реалізується технічним шляхом – через аудіозапис (самостійний або в межах відеозапису) як спосіб збереження мовленнєвого потоку. Її специфіка полягає в тому, що доказове значення має саме зміст висловлювань, а технічний запис забезпечує точніше відтворення сказаного, ніж письмовий виклад. Найбільш практично значущою ця форма є під час допитів, адже вона мінімізує ризик помилок і неточностей, знижує можливість маніпуляцій під час протоколювання та посилює гарантії належної процесуальної поведінки. Показово, що законодавець допускає «розвантаження» письмового протоколу допиту: за наявності технічної фіксації текст показань можуть не вносити повністю, якщо учасники не наполягають на іншому. Водночас саме тут виникає дискусійний аспект: чи не призводить така опція до зміни ієрархії форм, коли технічний носій фактично стає первинним джерелом відомостей, а протокол – лише «додатком», що легітимує запис у матеріалах кримінального провадження.

Ця тенденція виявляється ще чіткіше у випадках, коли технічна фіксація набуває характеру не просто допоміжного засобу, а нормативної умови допустимості й «повноти» результату процесуальної дії. У таких ситуаціях цифровий запис перетворюється на визначальний елемент доказового контуру, а письмовий опис – на похідний. Водночас технічний формат не усуває всіх ризиків: він створює нові виклики, пов'язані з належним збереженням носіїв, гарантіями цілісності, доступом учасників і

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20120413#Text

можливими технічними збоями. Тому навіть «об'єктивніший» за природою запис залишається процесуально вразливим, якщо не забезпечено належний режим його зберігання та відтворення.

Подальший аналіз форм фіксації кримінального провадження неминуче виводить на іншу, концептуально важливу площину – співвідношення фіксації як способу документування процесуальних дій і документів як самостійних процесуальних джерел доказів. Ідеться насамперед про ст. 99–102 КПК України, які, формально не належачи до розділу про форми фіксування, фактично закріплюють низку об'єктів, що є результатом фіксації, водночас їх визнають окремими джерелами доказів[1].

Зокрема, у ст. 99 КПК України визначено, що документ як спеціально створений матеріальний об'єкт, призначений для збереження інформації, що містить зафіксовані за допомогою письма, звуку, зображення або інших способів відомості, здатні підтвердити факт чи обставини кримінального провадження. Уже саме ця дефініція демонструє, що документ – це не лише «паперовий текст», а будь-який матеріалізований носій зафіксованої інформації. Тобто законодавець фактично визнає результат фіксації (письмової, аудіо-, відео-, цифрової) окремим доказовим джерелом.

Частина 2 ст. 99 КПК України безпосередньо відносить до документів матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису й інші носії інформації (включно з комп'ютерними даними); протоколи процесуальних дій і додатки до них; носії інформації, на яких зафіксовано процесуальні дії технічними засобами; висновки ревізій, акти перевірок; довідки й інші документи спеціалістів. Тож закон не просто дає змогу використовувати результати фіксації – він надає їм статусу документів, а отже, самостійних процесуальних джерел доказів. Тут виникає методологічно важливий і дискусійний аспект. З одного боку, у ст. 103–107 КПК України фіксація постає як процесуальний механізм забезпечення відтворюваності процесуальних дій. З іншого – ст. 99 КПК України трансформує продукти цієї фіксації в документи як окремий вид джерела доказів поряд із показаннями, речовими доказами й висновком експерта. Фактично відбувається «подвійна юридична кваліфікація»: один і той самий об'єкт (наприклад, відеозапис обшуку або аудіозапис допиту) одночасно є і формою фіксації, і документом як доказом. Закон прямо не артикулює цю подвійність, однак вона випливає із системного тлумачення норм.

Значущими є положення про оригінал, дублікат і копії інформації, зокрема комп'ютерних даних. Визнання копій, виготовлених слідчим або прокурором із залученням спеціаліста, рівнозначними оригіналу свідчить про переорієнтацію процесу на цифрову реальність, де фізична унікальність носія поступається значенню достовірності відображених даних. У цьому контексті дискусійним видається питання щодо критеріїв автентичності та меж допустимості «вторинних» форм існування інформації: чи достатньо формального дотримання процедури копіювання, чи необхідні додаткові технічні гарантії (хеш-суми, протоколи цифрової ідентифікації тощо), які безпосередньо не закріплені в КПК України.

Увагу привертає можливість використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності як документів за умови відповідності вимогам ст. 99 КПК України. Це засвідчує, що законодавець розуміє документ не як «похідний» від процесуальної дії, а як самостійний носій зафіксованих фактичних даних, незалежно від того, у якій процедурній формі вони були здобуті. У цьому вбачається тенденція до розширення доказового потенціалу документальних джерел, що водночас загострює питання меж їх перевірки й оцінки.

Своєю чергою ст. 101–102 КПК України, що присвячені висновку експерта, демонструють ще один варіант трансформації фіксації в процесуальне джерело доказів. Висновок експерта визначають як письмовий документ, що містить докладний опис проведених досліджень й обґрунтовані відповіді на поставлені питання [2]. За своєю суттю це результат спеціалізованої фіксації: експерт не лише досліджує матеріали, а й фіксує в тексті методи, результати та власну оцінку на основі спеціальних знань. Тут знову виявляється подвійність: з одного боку, висновок експерта є документом (тобто матеріальним носієм зафіксованої інформації), з іншого – закон виокремлює його як окреме процесуальне джерело доказів поряд із документами. Така конструкція може видаватися суперечливою: якщо висновок – це документ за формою, чому його виокремлюють? Очевидно, через специфіку джерела інформації – не лише фактологічного, а й інтерпретаційного, ґрунтованого на спеціальних знаннях. Саме тому закон встановлює додаткові вимоги до змісту, меж компетенції експерта, його особистої відповідальності та заборони виходити за межі спеціальних знань.

Значущим є і положення про те, що висновок експерта не є обов'язковим для суду чи органу досудового розслідування, але незгода з ним повинна бути вмотивована. Це засвідчує особливий статус цього джерела: воно має підвищену доказову цінність, але не звільняє суд від оцінки. Фактично висновок експерта є прикладом документальної фіксації, яка поєднує

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20120413#Text

[2] Там само.

об'єктивовані результати дослідження з елементами професійного судження.

Зрештою можна констатувати, що законодавець, не включаючи ст. 99–102 КПК України до блоку норм про форми фіксації, фактично закріплює результати фіксації (протоколи, додатки, технічні записи, висновки експертів, інші документи) як процесуальні джерела доказів. Це свідчить про багаторівневу природу фіксації в кримінальному провадженні: на першому рівні вона є процедурою забезпечення відтворюваності; на другому – матеріалізується в документах; на третьому – набуває статусу самостійного доказового джерела.

Системний аналіз положень КПК України та криміналістичної доктрини дає підстави стверджувати, що форми фіксації доказової інформації не можуть зводитися лише до формально визначених у ст. 103 КПК України[1]. Вони утворюють складну, багаторівневу систему, яку доцільно класифікувати за різними критеріями – залежно від суб'єкта, способу закріплення, матеріального носія, функціонального призначення та інших параметрів. Такий підхід дає змогу уникнути спрощеного ототожнення «протоколу» з фіксацією загалом і відобразити реальну багатовимірність цього явища.

I. Отже, за суб'єктом фіксації можуть бути виокремлені такі форми:

1. Форми фіксації, до реалізації яких вдаються уповноважені службові особи:

– слідчий, дізнавач, прокурор (сюди належать: протоколи, постанови, технічні записи під час досудового розслідування);

– слідчий суддя, суд і працівники суду (журнал судового засідання, технічний запис судового розгляду тощо);

– експерт і спеціаліст (висновок експерта або висновок спеціаліста як результат спеціалізованої форми фіксації дослідження).

2. Форми фіксації, що забезпечуються іншими учасниками провадження, зокрема:

– стороною захисту;

– потерпілим або представником юридичної особи;

– спеціалістом (пояснення, допоміжні матеріали);

– особою, яка дає показання і викладає їх власноручно або вносить інші відомості до протоколів.

II. За критерієм процесуального статусу та характеру повноважень суб'єкта фіксації:

а) офіційною (процесуально регламентованою і здійснюваною суб'єктом владних повноважень);

б) факультативною (здійснюваною іншими учасниками з метою забезпечення своїх прав й інтересів).

III. Класифікація за способом (методом) відображення інформації:

1. Вербальна (словесна), тобто:

– письмова (протокол, журнал, постанова, обвинувальний акт, висновок експерта);

– усна, технічно закріплена (аудіозапис показань).

2. Наочно-образна:

– фотозйомка;

– відеозапис (як фіксація візуальної динаміки події);

– схеми, плани, фототаблиці, зліпки.

3. Цифрова (електронна):

– комп'ютерні дані;

– електронні документи з КЕП;

– записи в інформаційно-комунікаційних системах.

4. Змішана (комбінована):

– протокол з додатками (фото, відео, цифрові копії);

– висновок експерта із графічними, табличними, цифровими матеріалами.

IV. Класифікація за зовнішнім матеріальним вираженням:

1. Паперова форма (традиційні письмові документи).

2. Електронна форма (файли, цифрові записи, документи в ІКС).

3. Матеріально-речова форма (зліпки, копії, зразки, носії даних).

У сучасних умовах дедалі важливіше значення має електронний формат, що ставить питання автентичності, цілісності та режиму зберігання цифрових носіїв.

V. Класифікація за стадією кримінального провадження:

1. Досудова фіксація (протоколи слідчих (розшукових) дій, технічні записи допитів, обшуків, оглядів).

2. Судова фіксація (журнал судового засідання, технічний запис судового розгляду).

3. Експертна фіксація (дослідження і письмове оформлення висновку).

VI. За процесуальним статусом результату:

1. Основна (самостійне джерело доказів):

– документи (у розумінні ст. 99 КПК);

– висновок експерта.

2. Допоміжна (засіб перевірки, забезпечення достовірності):

– технічний запис як додаток до протоколу;

– фототаблиці, схеми, пояснення спеціалістів.

VII. Класифікація за ступенем обов'язковості:

1. Обов'язкова фіксація (коли закон прямо передбачає її необхідність, наприклад, технічна фіксація судового засідання або обшуку).

2. Дискреційна (за рішенням уповноваженої особи).

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20120413#Text

3. Ініційована учасниками (за клопотанням сторони).

VIII. Класифікація за функціональним призначенням:

1. Інформаційна (збереження фактичних даних).

2. Гарантійна (забезпечення прав учасників, запобігання зловживанням).

3. Контрольна (можливість перевірки законності та повноти процесуальної дії).

4. Доказова (формування самостійного джерела доказів).

Вважаємо, що саме такий системний підхід дає змогу уникнути редукції фіксації до суто технічного або суто письмового процесу й розглядати її як багаторівневий механізм забезпечення достовірності, перевірюваності та процесуальної легітимності доказової інформації.

Висновки

Національна модель фіксування кримінального провадження формально ґрунтується на тріаді, закріпленій у КПК України (протокол, технічний носій, журнал судового засідання), однак фактично функціонує як багатоканальна система, у якій письмово-вербальна й технічна фіксація знаходяться в постійній взаємодії та дедалі частіше реалізуються в цифровому середовищі. Ця система забезпечує трансформацію «первинного» сліду (зокрема цифрового) у процесуально придатний доказ, але одночасно законодавець демонструє внутрішню напруженість: поряд із декларованою альтернативністю форм законодавець у низці ситуацій (насамперед щодо обшуку) фактично встановлює пріоритет технічного запису, який починає визначати межі доказового використання результатів процесуальної дії.

Виявлено, що ключовою дискусійною площиною є співвідношення «форми фіксації» та «процесуального джерела доказів». Норми про фіксування (ст. 103–108 КПК України) описують механізм документування процесуальної діяльності, натомість положення про документи та висновок експерта (ст. 99–102 КПК України) надають продуктам фіксації статус самостійних джерел доказування. Це зумовлює ефект «подвійної юридичної природи» окремих носіїв (протокол, технічний запис, додатки), що ускладнює визначення їхньої ієрархії та критеріїв автентичності, передусім щодо копій комп'ютерних даних і цифрових дублікатів, для яких КПК здебільшого встановлює процедурні, але недостатньо технологічно конкретизовані гарантії незмінності. Аргументовано, що така конструкція залишає відкритими низку дискусійних питань: чи достатньо чітко розмежовані «форма фіксації» та «джерело доказу»; чи не призводить поєднання цих категорій до змішування процесуального механізму й доказової природи; чи відповідає сучасна цифрова реальність чинному нормативному визначенню документа. Саме ці питання, на нашу думку, потребують подальшого концептуального осмислення в межах теорії доказування та вдосконалення кримінального процесуального законодавства.

Отже, подальше вдосконалення правового регулювання має бути спрямоване не на розширення переліку форм фіксації, а на чіткіше нормативне узгодження їх доказового статусу та ролі в механізмі допустимості: визначення співвідношення протоколу й технічного запису, розроблення прозорих правил верифікації цифрових даних, а також закріплення стандартів збереження й доступу до технічних носіїв. Саме така модернізація дасть змогу зберегти гарантійний потенціал фіксації в умовах цифровізації та одночасно мінімізувати ризики втрати доказової інформації через технічні збої, фрагментарність запису або процедурні прогалини.

References

[1] Antoniuk, R., Voloshyn, O., & Soroka, I. (2023). Types of fixing the involvement of a specialist in criminal proceedings. *Uzhhorod National University Herald. Series "Law",* 2(77), 199-204. DOI: 10.24144/2307-3322.2023.77.2.34

[2] Chornous, Yu.M. (2020). Criminal provision of criminal proceedings: Levels, directions and forms of implementation. *Criminalistics and Forensics,* 65*,* 40-51. DOI: 10.33994/kndise.2020.65.04

[3] Fedotova, H.V. (2024). Application of technical means as a form of recording criminal proceedings. *Nauka i pravoohorona,* 1(63), 210-218. DOI: 10.36486/np.2024.1(63)

[4] Harskyi, O., & Didyk, S. (2021). Anti-patterns in criminal proceedings: forms of fixation in criminal proceedings. *Word of the National School of Judges of Ukraine,* 3(36), 100-115. DOI: 10.37566/2707-6849-2021-3(36)-8

[5] Hrebenkova, M.S. (2021). Situation of scientific research in the sphere of electronic mapping in criminal proceedings. *Uzhhorod National University Herald. Series "Law",* 67, 267-272. DOI: 10.24144/2307-3322.2021.67.51

[6] Kaplina, O., & Maryniv, V. (2011). Problems to admission of evidence, given in accordance with the article 66 UPK of Ukraine by persons with the use of hardware's of receipt of information. *Issues of Crime Prevention,* 3, 238-249. Retrieved from https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7416/1/Kaplina_Maruniv_238.pdf

[7] Kovalenko, A.V. (2024a). Fixation of evidentiary information in criminal proceedings in verbal form: Essence and methods. In *Theory and practice of the use of special knowledge in pre-trial investigation:* Proceedings of the All-Ukrainian scientific and practical seminar (pp. 40-43). Dnipro: Dnipro State University of Internal Affairs.
[8] Kovalenko, A.V. (2024b). *Forensic doctrine on the collection, examination, and use of evidence in criminal proceedings*. Kyiv: Alerta. Retrieved from https://rep.dnuvs.ukr.education/handle/123456789/3916
[9] Loskutov, T.O. (2022). Legal regulation of recording criminal proceedings in martial law. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 5, 340-345. DOI: 10.24144/2788-6018.2022.01.61
[10] Maksymiuk, N.I. (2023). Correlation of the principle of orality with the demand of recording criminal proceedings. *Current Problems of State and Law*, 9, 83-88. DOI: 10.32782/apdp.v100.2023.9
[11] Metelev, O.P. (2020). Collection of digital information as a separate method of receiving evidence during criminal proceedings. *Uzhhorod National University Herald. Series "Law",* 60, 177-180. DOI: 10.32782/2307-3322/2020.60.39
[12] Patreliuk, D.A. (2025). Ways to increase the efficiency of criminal prosecution. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 1*,* 749-757. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.01.125
[13] Teplytskyi, B.B. (2020). Technical features of forensic products during certain investigative (detective) actions during the investigation of crimes in the use of computers, systems and computer networks and telecommunication networks. *Juridical science*, 6(108), 248-255. DOI: 10.32844/2222-5374-2020-108-6-1.30
[14] Teteriatnyk, H.K. (2020). The institution of attesting witnesses in conducting investigative (search) actions under extraordinary legal regimes. *State and Regions. Series "Law",* 4(70), 195-199. DOI: 10.32840/1813-338X-2020.4.31
[15] Trofimenko, V. (2014). Criminal procedural form as a socio-legal value. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 4*,* 154-164. Retrieved from https://visnyk.kh.ua/en/journals/visnik-naprnu-4-2014r/kriminalna-protsesualna-forma-yak-sotsialno-pravova-tsinnist

Список використаних джерел

[1] Антонюк П. Є., Волошин О. Г., Сорока І. В. Види фіксації залучення спеціаліста до кримінального провадження*. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. Т. 2. № 77. С. 199–204. DOI: 10.24144/2307-3322.2023.77.2.34
[2] Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення кримінального провадження: рівні, напрями та форми реалізації. *Криміналістика і судова експертиза*. 2020. Т. 65. С. 40–51. DOI: 10.33994/kndise.2020.65.04
[3] Федотова Г. В. Застосування технічних засобів як форми фіксування кримінального провадження. *Наука і правоохорона*. 2024. № 1 (63). С. 210–218. DOI: 10.36486/np.2024.1(63)
[4] Гарський О. В., Дідик С. В. Антипатерни в кримінальному процесі: форми фіксації в кримінальному провадженні. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 3 (36). С. 100–115. DOI: 10.37566/2707-6849-2021-3(36)-8
[5] Гребенькова М. С. Стан наукових досліджень в сфері електронних відображень у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2021. № 67. С. 267–272. DOI: 10.24144/2307-3322.2021.67.51
[6] Капліна О., Маринів В. Проблеми допустимості доказів, поданих відповідно до статті 66 КПК України особами із використанням технічних засобів отримання інформації. *Вісник Академії правових наук України.* 2011. № 3. С. 238–249. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7416/1/Kaplina_Maruniv_238.pdf
[7] Коваленко А. В. Фіксація доказової інформації у кримінальному провадженні у вербальній формі: сутність та способи. *Теорія і практика використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (Дніпро, 30 трав. 2024 р.). Дніпро : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2024. С. 40–43. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/15303/1/%d0%bc%d0%b0%d0%ba%d0%b5%d1%82_30.05.24%20%d0%a1%d0%b5%d0%bc%d1%96%d0%bd%d0%b0%d1%80%20%d0%9a%d0%9a%d0%94%d0%9f.pdf
[8] Коваленко А. В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні : монографія. Київ : Алерта, 2024. 558 с. URL: https://rep.dnuvs.ukr.education/handle/123456789/3916
[9] Лоскутов Т. О. Правове регулювання фіксування кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2022. № 5. С. 340–345. DOI: 10.24144/2788-6018.2022.01.61
[10] Максимюк Н. І. Співвідношення засади усності з вимогою фіксування кримінального провадження. *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. № 9. С. 83–88. DOI: 10.32782/apdp.v100.2023.9

[11] Метелев О. П. Збирання цифрової інформації як окремий спосіб отримання доказів під час кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2020. Вип. 60. С. 177–180. DOI: 10.32782/2307-3322/2020.60.39
[12] Патрелюк Д. А. Шляхи підвищення ефективності кримінального переслідування. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 1. С. 749–757. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.01.125
[13] Теплицький Б. Б. Особливості застосування техніко-криміналістичних засобів при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. *Юридична наука*. 2020. № 6 (108). С. 248–255. DOI: 10.32844/2222-5374-2020-108-6-1.30
[14] Тетерятник Г. К. Інститут понятих при проведенні слідчих (розшукових) дій в умовах надзвичайних правових режимів. *Держава та регіони. Серія «Право».* 2020. № 4 (70). С. 195–199. DOI: 10.32840/1813-338X-2020.4.31
[15] Трофименко В. Кримінальна процесуальна форма як соціально-правова цінність. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2014. № 4. С. 154–164. URL: https://visnyk.kh.ua/en/journals/visnik-naprnu-4-2014r/kriminalna-protsesualna-forma-yak-sotsialno-pravova-tsinnist

HUSIEVA Vlada
Doctor in Law, Professor, Head of the Department of Criminalistics and Forensic Science Educational and Research Institute No. 1 of the Kharkiv National University of Internal Affairs
21008, 3a Soniachna St., Vinnytsia, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8614-1573;
KARAMAN Kostiantyn
Doctor of Philosophy in Political Science, Doctoral Student of the National Scientific Center «Hon. Prof. M.S. Bokarius Forensic Science Institute»
61177, 8a Zolochivska St., Kharkiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2965-9661

Forms of Recording Evidence Information in Criminal Proceedings

Abstract. This article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of the forms of recording evidentiary information in criminal proceedings, with particular attention to their regulatory consolidation, forensic content, and evidentiary value in the context of ongoing digital transformation. The study aims to clarify the essence and systemic nature of fixation, to determine its place within the mechanism of proof, and to identify problematic aspects of its legal regulation under the Code of Criminal Procedure of Ukraine. The paper examines the provisions governing protocol (written-verbal), technical (audio and video recording on information carriers), and court-registration (court session log) forms of recording, as well as the norms defining a document and an expert opinion as independent procedural sources of evidence. It is substantiated that fixation has a multi-tiered character: first, as a procedural activity ensuring the reproducibility and verifiability of investigative and judicial actions; second, as a materialized result embodied in protocols, technical records, appendices, and digital carriers; and third, as an autonomous source of evidentiary information recognized by procedural law. This «dual» or even «triple» legal nature generates doctrinal and practical challenges concerning the hierarchy and interaction of different forms of recording. It is established that the contemporary model of fixation functions as a multi-channel system in which written-verbal and technical means of recording are interdependent and complementary. In certain situations, particularly where the law prescribes mandatory audio or video recording, the technical record may acquire priority evidentiary significance and effectively determine the admissible scope of factual data. Special attention is paid to the correlation between the form of fixation and the procedural source of evidence, as well as to issues of authenticity, integrity, and admissibility of digital data, including duplicates and copies of computer information. A systematic classification of forms of fixation is proposed based on several criteria: the subject performing the recording, the method of information representation, the material carrier, the procedural stage, the degree of obligation, and the functional purpose. The findings support the need for clearer legislative coordination of the evidentiary status of different forms of fixation and for more precise standards governing the verification and preservation of digital evidence.

Keywords: crime prevention; computer data review; fixation of evidence; open data intelligence; OSINT; Berkeley protocol.

DOI: 10.33270/05267101.4
УДК 347.965

ІВАНИЦЬКИЙ Сергій*
доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8426-100X;
КУЛИК Марина
кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1373-6749;
УШКАНЕНКО Едуард
кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Юрія Бугая
02000. Херсонський пров., 3, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-0845-9055

Військова адвокатура: pro et contra

Анотація. У статті досліджено теоретичні та прикладні питання становлення військової адвокатури в Україні в умовах російської збройної агресії. За допомогою загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання здійснено аналіз правової природи військової адвокатури, юридичних передумов та перспектив її розвитку, визначено роль і місце в національній системі органів військової юстиції. Висвітлено історико-правові аспекти розбудови військових судів, військової прокуратури та військової поліції в період незалежності Української держави. Акцентовано на внутрішніх суперечностях військової юстиції, представники якої, з одного боку, мають глибокі знання та розуміння специфіки військової служби, є територіально наближенішими до місць вчинення кримінальних правопорушень і дислокації учасників кримінального провадження. Водночас констатовано їх обмежену здатність функціонувати незалежно й безсторонньо в ієрархічній військовій спільноті, де панівною є командно-адміністративна культура. Аргументовано, що нині в Україні немає цілісної моделі військової юстиції, побудова якої характеризується непослідовністю та фрагментарністю, багатоманітністю суб'єктів, нечіткістю їх повноважень. Констатовано, що становлення військової адвокатури в умовах російсько-української війни стало відображенням здебільшого об'єктивних процесів, зокрема істотного збільшення чисельності українських військових формувань після повномасштабного вторгнення рф 2022 року, стрімкого збільшення кількості військових кримінальних правопорушень у їх лавах, а також воєнних злочинів, учинених окупантами, розширення клієнтської бази та переорієнтованості її правничих потреб тощо. Обґрунтовано, що військові адвокати й провідні представники військової юстиції від держави (судді, прокурори) не повинні мати статус військовослужбовця. Сформульовано висновок, що спеціалізація адвокатів з надання правничої допомоги з військових питань є доцільною, проте військовослужбовці, військовозобов'язані й інші потенційні клієнти військових адвокатів мають отримати додаткові гарантії захисту від неналежного виконання такими адвокатами взятих на себе зобов'язань. На підставі вивчення зарубіжного досвіду Федеративної Республіки Німеччини, Франції та інших держав визначено необхідність застосування апробованого в країнах розвиненої демократії стандартизованого підходу, який передбачає чітку правову регламентацію процедури ідентифікації адвоката як спеціалізованого.

Ключові слова: військова адвокатура; спеціалізація; обвинувальний акт; військовий суд; професійна етика; прокурор; військова поліція.

Історія статті:
Отримано: 08.01.2026
Прийнято: 03.02.2026
Опубліковано: 31.03.2026

Рекомендоване посилання:
Іваницький С., Кулик М., Ушканенко Е. Військова адвокатура: pro et contra. *Наука і правоохорона.* 2026. Вип. 1 (71). С. 46–56. DOI: 10.33270/05267101.4

*Відповідальний автор

© Іваницький С., Кулик М., Ушканенко Е., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Після початку широкомасштабної збройної агресії рф проти України й стрімкого розширення кола проблем, загального навантаження на органи кримінального переслідування та суди у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності за військові й воєнні злочини, а також суміжні кримінальні правопорушення серед учених і практиків активізувалася дискусія стосовно вдосконалення системи військової юстиції.

На законопроєктному та доктринальному рівнях чимало правників висловлюють пропозиції щодо істотного переформатування наявної моделі забезпечення законності в армійському середовищі шляхом створення військових судів, військової поліції, законодавчого оформлення статусу військової прокуратури, запровадження військової адвокатури.

Якщо державний чиновник (поліцейський, суддя) не може розпочати виконувати свої повноваження без достатньої правової регламентації, то практика адвокатської діяльності вже сигналізує про появу значної кількості осіб, які позиціонують себе як військові адвокати. Стихійно в Україні сформувалося доволі масове явище військової адвокатури, представники якої пропонують широкий спектр послуг у чутливій для країни військовій сфері. На жаль, окремі з них недобросовісно виконують взяті на себе зобов'язання та зловживають процесуальним статусом, що завдає репутаційних втрат системі правосуддя загалом й адвокатури зокрема. Зрештою страждає сфера національної безпеки та оборони, яку такі адвокати обрали своїм професійним ареалом. Викладене зумовлює необхідність теоретичного осмислення правового феномену військової адвокатури в умовах війни.

Аспекти функціонування військової адвокатури аналізували М. В. Беланюк (2022), А. М. Бизова (2019), Ю. О. Бобров, П. П. Богуцький (2025), Р. Е. Венлендінхем (2024), В. Гунаван (2024), Н. Зів (2018), Х. Ісамейл (2024), О. В. Капліна (2022), О. Л. Коломієць (2025), О. Г. Комісаров (2019), С. О. Кравцов (2022), Є. В. Курінний (2025), С. О. Лапутько (2024), О. А. Лейба (2022), В. К. Матвійчук (2022), О. В. Микитчик (2022), Д. Море (2023), А. А. Нєбитов (2022), О. М. Овчаренко (2025), М. Пейн (2024), О. М. Перунова (2025), В. Г. Пилипчук (2024), Р. Рахмен (2024), О. В. Славна (2022), Д. В. Федюнін (2025), М. Хассан (Hassan M.) О. В. Хоменко (2025), В. А. Явір (2025) та інші, проте в більшості робіт зазначене питання досліджено в загальному контексті розбудови військової юстиції, а ті роботи, що були спеціально присвячені діяльності адвокатури в умовах воєнного стану (Khotynska-Nor, & Denysiuk, 2022), оприлюднені переважно на початку повномасштабної агресії рф проти України.

Метою статті є науковий аналіз правової природи військової адвокатури, юридичних передумов і перспектив її розвитку в Україні в контексті реформування системи органів військової юстиції.

Матеріали та методи

Для дослідження окресленої проблематики використано комплекс взаємопов'язаних загальнонаукових та спеціальних методів і прийомів наукового пізнання.

Діалектичний метод дав змогу розглянути роль, сутність і значення військової адвокатури крізь призму єдності та взаємозв'язку її сутнісних рис, визначити закономірності становлення цього інституту й кореляції з іншими явищами правового та соціального характеру.

Застосування системно-структурного методу було продуктивним під час теоретичного осмислення змістових компонентів військової адвокатури як елементу системи органів військової юстиції. Завдяки історико-правовому методу простежено еволюцію правового регулювання таких складових системи органів військової юстиції, як військові суди й військові прокуратури.

Статистичний метод забезпечив з'ясування кількісних параметрів, що характеризують стан поширення військових кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, зокрема воєнних злочинів, а також суміжних кримінальних правопорушень, що дозволило визначити обсяг правничих потреб потенційних клієнтів військових адвокатів.

Використання інструментарію формально-логічного методу (синтез, аналіз, індукція тощо) дало змогу уточнити понятійно-категоріальний апарат, дослідити теоретичні напрацювання попередників і сформулювати авторську позицію щодо спірних питань функціонування військової адвокатури.

Компаративістський метод застосовано для зіставлення приписів українського законодавства із зарубіжними правовими аналогами. Методи прогнозування і моделювання забезпечили визначення перспективних шляхів посилення механізму захисту від неналежного виконання військовими адвокатами своїх професійних обов'язків шляхом застосування апробованого в країнах розвиненої демократії стандартизованого підходу, який передбачає чітку правову регламентацію процедури ідентифікації адвоката як спеціалізованого.

Результати й обговорення

У сучасному світі основною метою військової юстиції традиційно вважають підтримання дисципліни, порядку й ефективності в Збройних силах держави (Isamail, Rahman, & Hassan, 2024; Markevych, & Kaluzhna, 2024).

Українське законодавство не висвітлює поняття військової юстиції, тож у колі правників сформувалося вузьке та широке тлумачення цього терміна.

Прибічники першого підходу відносять до органів військової юстиції лише військові суди (Kaplina, Kravtsov, & Leyba, 2022).

Прихильники широкої інтерпретації цієї дефініції, крім військових судів, до системи військової юстиції включають військову поліцію та військову прокуратуру (Niebytov et al., 2022; Kurinnyi, 2025). Чимало дослідників до цього переліку інститутів системи військової юстиції відносять також і військову адвокатуру (Belaniuk, 2025; Kolomiiets, 2025; Byzova, 2019; Pylypchuk, Bohutskyi, & Belaniuk, 2024). Одним з аргументів на користь цієї позиції є зарубіжний досвід, адже військова адвокатура функціонує в США, Ізраїлі, Канаді, Сполученому Королівстві, Італії, Польщі, Болгарії та ін.

Очевидно, що визначення ролі військової адвокатури в сучасних умовах знаходиться в тісному зв'язку із з'ясуванням стану й перспектив запровадження інших елементів системи військової юстиції.

Військові суди були успадковані Україною з радянської доби й проіснували до набуття чинності Законом України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року, яким військові суди було ліквідовано[1].

Попри численні пропозиції науковців (Ovcharenko et al., 2025; Laputko, 2024; Pylypchuk, Bohutskyi, & Belaniuk, 2024) й законотворців[2] щодо відновлення їх роботи, військових судів немає в системі судоустрою України, а справи за участю військовослужбовців і прирівняних до них осіб розглядають суди загальної юрисдикції. У загальних місцевих та апеляційних судах не запроваджено обов'язкової спеціалізації суддів щодо розгляду військових злочинів або кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Встановлення такої спеціалізації належить до компетенції загальних зборів суддів і може бути реалізовано в ініціативному (добровільному) порядку за наявності відповідного кадрового потенціалу.

Військову прокуратуру двічі ліквідовували, вона функціонувала в Україні з 1993-го до 2012 року й з 2014-го до 2019 року на підставі галузевого закону про прокуратуру. Після прийняття Закону України від 19 вересня 2019 року № 113-IX подальше правове регулювання діяльності її «цивільних» правонаступників здійснювали вже на підставі відомчих актів Генерального прокурора. З 5 лютого 2020 року розпочала роботу Спеціалізована прокуратура у військовій та оборонній сфері, яку з 17 березня 2023 року було перейменовано в Спеціалізовану прокуратуру у сфері оборони (функціонує на правах окружних, обласних прокуратур і Департаменту Офісу Генерального прокурора). Профільним наказом Генерального прокурора на зазначені підрозділи серед іншого покладено здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням, участь у судовому провадженні та підтримання публічного обвинувачення в кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення); вчинені військовослужбовцями; військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів, добровольцями добровольчих формувань територіальної громади; під час виконання службових обов'язків працівниками військових частин, підприємств, установ й організацій, що належать до сфери управління Міністерства оборони України, Збройних Сил України, інших військових формувань, оборонно-промислового комплексу України та органів державної влади, які комплектуються військовослужбовцями; учинені на території розташування військових частин, установ, організацій Міністерства оборони України, Національної гвардії України, ЗСУ, СБУ, ДПСУ, інших військових формувань[3].

Нині прокурори Спеціалізованої прокуратури у сфері оборони вже не є військовослужбовцями, що неоднозначно сприймають у доктрині, проте слід визнати, що така модель не виключає набуття ними поглибленого рівня компетентності у сфері професійної діяльності й водночас дає змогу забезпечити достатній рівень незалежності від військового командування під час реалізації службових повноважень.

Військової поліції немає в системі органів, що забезпечують законність у військових формуваннях. Наявні лише пропозиції про створення такої[4] (Komissarov, & Byzova, 2019; Niebytov et al., 2022) або схожої інституції під назвою Державна служба військової юстиції (Markevych, & Kaluzhna, 2024). Дискусія щодо запровадження нового органу триває вже роками через слабкий потенціал Військової служби правопорядку (далі – ВСП) у Збройних Силах України, яка фактично позбавлена можливості дієво впливати на стан правопорядку в армійському середовищі. Не маючи повноважень щодо проведення оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідування кримінальних правопорушень (проведення слідчих дій, складання обвинувального акта тощо), ВСП по суті лише підтримує

[1] Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2453-17

[2] Про організаційно-правові основи побудови та функціонування Військової юстиції України : проект Закону України від 13 верес. 2023 р. № 10042. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/42777

[3] Про особливості організації діяльності спеціалізованих прокуратур у сфері оборони : наказ Генерального прокурора від 17 трав. 2023 р. № 130. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0130905-23#Text

[4] Про організаційно-правові основи побудови та функціонування Військової юстиції України : проект Закону України від 13 верес. 2023 р. № 10042. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/42777

публічний (громадський) порядок у ЗСУ (своєрідний аналог патрульної поліції).

Досудове розслідування більшості військових кримінальних правопорушень здійснює Державне бюро розслідувань, але частину кримінальних правопорушень у військовій сфері розслідують підрозділи СБУ, Національної поліції, НАБУ. До оперативного ж супроводження розслідування таких злочинів, окрім цих органів, можуть долучатися відповідні підрозділи ДПСУ, БЕБ, Державної кримінально-виконавчої служби тощо.

Ідея створення на базі ВСП військової поліції ґрунтується на прагненні подолати розпорошеність зусиль і плутанину в підслідності, передавши до одного органу функції досудового розслідування кримінальних правопорушень у військовій сфері й надавши йому повноваження проведення ОРД. Завдяки спільному однострою, відповідному сприйняттю людини у формі, а також близькості до місця територіального розташування військових формувань може покращитися доступ до закритих військових частин для проведення невідкладних слідчих дій, адже зараз під час розслідування «за гарячими слідами» відповідні працівники ДБР чи поліції мають складнощі з оперативним доступом до таких об'єктів. Ключовим залишається забезпечення достатнього рівня незалежності від військового командування шляхом нормативного визначення новоствореної інституції як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом.

Аналізуючи світовий досвід розвитку військової юстиції, можна спостерігати тенденції до її «оцивільнення» (Maurer, 2023; Markevych, & Kaluzhna, 2024), звуження сфери персональної та предметної юрисдикції військових судів (VanLandingham, 2024), запровадження універсальних рис, що є властивими цивільним судам (Ziv, 2018).

Цей тренд став відповіддю на внутрішні суперечності військової юстиції, представники якої, з одного боку, мають глибокі знання та розуміння специфіки військової служби, є територіально наближеними до місць вчинення злочинів і дислокації учасників кримінального провадження.

З іншого боку, у різних країнах спостерігається їх обмежена здатність функціонувати незалежно й безсторонньо в ієрархічному військовому співтоваристві, де панівною є командно-адміністративна культура, а основоположними засадами є підкорення наказам, лояльність (VanLandingham, 2024) і дисципліна (Maurer, 2023).

У зв'язку із зазначеним провідні представники військової юстиції від держави (судді, прокурори), як убачається, не повинні мати статус військовослужбовця (перебувати «в погонах»), що, зокрема, визначає пріоритетність запровадження обов'язкової спеціалізації суддів загальних судів щодо розгляду кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби та кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку (замість створення інституційно відокремлених військових судів).

Отже, в Україні немає цілісної моделі військової юстиції, побудова якої вирізняється непослідовністю та фрагментарністю, багатоманітністю суб'єктів, певною заплутаністю їх повноважень у частині підслідності кримінальних правопорушень, здійснення ОРД і прокурорського нагляду за законністю їх проведення, юрисдикційних повноважень слідчих суддів, місцевих й апеляційних судів.

За цих умов національна правозастосовна практика фіксує становлення й активний розвиток військової адвокатури, представники якої заявляють про спроможність ефективно розібратися у військовій юстиції, допомогти військово-службовцям та їх близьким особам у розв'язанні складних правничих проблем. Для того щоб зрозуміти, чи є поява військової адвокатури маркетинговим кон'юнктурним кроком або відображенням закономірних процесів в умовах війни, слід з'ясувати наявність об'єктивних підстав для запровадження адвокатами «військової» спеціалізації.

Однією з традиційних у сучасному світі є спеціалізація адвокатів на наданні правничої допомоги певним категоріям клієнтів. Отже, чи є у військового адвоката окремий тип довірителів?

Відповідаючи на це запитання, слід ураховувати, що загальна протяжність лінії фронту в Україні на початок 2026 року становила понад 3000 км, а довжина лінії фронту, де тривають інтенсивні бойові дії, становить близько 1000 км. Чисельність національних сил безпеки та оборони становить близько 1 млн осіб, з іншого боку фронту за різними оцінками на окупованих територіях фіксують присутність близько 700 тис. російських військовослужбовців, частина з яких регулярно набуває статусу військовополоненого. Експоненційне збільшення чисельності українських військових формувань після початку повномасштабного вторгнення рф 2022 року зумовило закономірне зростання й кількості кримінальних правопорушень у їх лавах.

Аналіз статистичних даних засвідчує, що 2025 року, згідно з відомостями Єдиного звіту про кримінальні правопорушення, було обліковано 5404 кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України, 6005 кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації, 56 968 кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, серед яких 55 883 воєнні злочини, водночас тільки від воєнних злочинів (ст. 438 КК України[1])

[1] Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14

цьогоріч зареєстровано 84 389 потерпілих осіб (Consolidated report…, 2025). Нині Офіс Генерального прокурора обмежив доступ до статистичної інформації про військові кримінальні правопорушення, передбачені розділом XIX КК України, й оприлюднив лише загальну кількість кримінальних правопорушень (219 576), досудове розслідування в яких здійснює Державне бюро розслідувань (Consolidated report…, 2025), до підслідності якого віднесено розслідування основного масиву цих суспільно небезпечних діянь.

Слід ураховувати, що тільки за військові кримінальні правопорушення, згідно зі ст. 401 КК України, можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності військовослужбовці (ЗСУ, СБУ, ДПСУ, Національної гвардії України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України), поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі в бойових діях, а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів.

Чималим, на жаль, є й обсяг загальнокримінальних злочинів, учинених військовослужбовцями, розслідування яких віднесено до підслідності органів Національної поліції.

Отже, потенційна клієнтська база військових адвокатів, що формується як за рахунок підозрюваних (обвинувачених), так і потерпілих й інших учасників кримінального провадження (а також їх родичів та близьких осіб), може бути доволі широкою.

У деяких країнах, окрім військовослужбовців, система військової юстиції поширює свою юрисдикцію й на «цивільних осіб, які пов'язані із Збройними Силами» (Isamail, Rahman, & Hassan, 2024; Markevych, & Kaluzhna, 2024), зокрема осіб, які працюють у Збройних Силах чи супроводжують їх.

Абсолютне ігнорування і систематичне грубе порушення росією правил і звичаїв війни (Khomenko at al., 2025; Gunawan, & Pane, 2024) зумовило появу серед клієнтів адвокатів осіб, які вчиняли або потерпіли від вчинення кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передусім воєнних злочинів. Ідеться про такі визначені Гаазькими та Женевськими конвенціями категорії осіб, як військовополонені, комбатанти hors de combat (поранені, хворі або такі, що зазнали корабельної аварії), некомбатанти (духовний і медичний персонал, військові кореспонденти, юристи та інші), цивільні особи (жителі окупованої території, працівники цивільних об'єктів), партизани, шпигуни, найманці та ін.

Викладене засвідчує наявність особливої чисельної групи клієнтів, зацікавлених у допомозі адвокатів, які мають спеціалізацію у військовій сфері.

У цьому контексті постає питання, чи має ця сфера правовідносин такий рівень складності та самобутності, що вимагає залучення вузькопрофільного фахівця, а не універсала?

Розмірковуючи над цим, слід урахувати, що частина науковців уже протягом тривалого часу обґрунтовує існування військового права як окремої галузі українського права, що має комплексні ознаки (Bohutskyi, & Bobrov, 2025; Belaniuk, 2022). За кордоном деякі аспекти військового права (military law) розглядають у тісному зв'язку з проблематикою окупаційного права (Ziv, 2018).

Попри дискусійність питання про військове право як окрему галузь національного права, в Україні функціонує розгалужене військове законодавство, що охоплює частину нормативних приписів адміністративного, кримінального, цивільного, фінансового, пенсійного законодавства тощо. Актуалізується потреба в поглиблених знаннях з питань застосування військових статутів, забезпечення дотримання дисципліни, розуміння внутрішньої структури сил оборони та специфіки бойових дій, особливостей використання конкретних видів озброєння, правової оцінки рішень осіб начальницького та рядового складу щодо дій в умовах мінливої бойової обстановки й обмежених ресурсів.

На жаль, поширеною стала необхідність належного розуміння складних аспектів реалізації міжнародного гуманітарного права, зокрема, розмежування цивільних осіб і комбатантів, військових та цивільних об'єктів, військової хитрості (маскування, дезінформації тощо) і віроломних методів ведення війни (перевдягання російських військовослужбовців, зокрема диверсантів, у цивільний одяг або використання форменого одягу з розпізнавальними знаками ЗСУ, доставка зброї під виглядом гуманітарних вантажів із застосуванням відмітних емблем Червоного Хреста тощо), вибору цілей для атаки й оцінювання пропорційності використання різноманітних засобів ураження, правового аналізу застосування гібридних форм агресії (кібератаки, залучення приватних військових компаній) тощо.

Отже, характер, складність й оригінальність предметної сфери правового регулювання засвідчує наявність об'єктивних передумов для запровадження адвокатами спеціалізації з військових питань. За рахунок систематичної роботи над питаннями певної категорії адвокат спроможний швидше, глибше, якісніше та з меншими затратами ресурсу опрацювати правові проблеми, що виникають (Ivanytskyi, 2017).

У межах дослідження було проведено контент-аналіз рекламних повідомлень адвокатів, які позиціонують себе як «військові адвокати» (у межах цієї спільноти виявлено вужчі підгрупи – «адвокати з питань мобілізації», «адвокати щодо

СЗЧ» тощо) у національному сегменті мережі Інтернет. З'ясовано перелік типових видів допомоги, яку вони пропонують, які класифіковано залежно від типу клієнта на послуги для: а) військовослужбовців (захист у кримінальних провадженнях, зокрема в разі самовільного залишення частини або дезертирства; оформлення статусу учасника бойових дій; оскарження незаконних дій чи бездіяльності командування; супровід переведення в іншу військову частину або звільнення із ЗСУ; отримання компенсації за невикористану відпустку або неотримане речове майно тощо); б) родичів і близьких осіб військовослужбовців (оформлення документів для отримання матеріальної компенсації у випадку загибелі чи поранення військового; оскарження висновків про причину смерті; оформлення та зміна статусу безвісти зниклого чи загиблого; встановлення факту родинних відносин; правовий супровід отримання пенсії із втрати годувальника; встановлення факту спільного проживання без шлюбу тощо); в) військовозобов'язаних і резервістів (оскарження незаконних дій ТЦК та СП й поліції; оформлення відстрочки від мобілізації; оскарження висновків військово-лікарської комісії; екстрений виїзд адвоката на місце затримання особи; уточнення даних у системі «Оберіг»; супровід в оформленні військово-облікових документів; оскарження розшуку особи згідно з базою даних «Армор»; юридичний супровід перетину кордону військовозобов'язаним), бізнесу (супровід й оформлення документації для визнання підприємства критично важливим для економіки; бронювання військовозобов'язаних осіб; освітні вебінари з військовозобов'язаними працівниками компанії тощо).

Крім звичайної реклами, на початку 2025 року було зафіксовано й агресивніші форми просування таких послуг, зокрема в соціальних мережах активно поширювалися відеозаписи (з YouTube, TikTok тощо) і повідомлення про так званих військових адвокатів на мікроавтобусах, які за гроші «відбивають» людей у службовців територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (Open statement…, 2025).

На резонансну ситуацію була змушена терміново відреагувати Національна асоціація адвокатів України (далі – НААУ), яка у своїй відкритій заяві зазначила, що в Україні немає ні «військової адвокатури», ні осіб із правовим статусом «військові адвокати». НААУ зазначила, що діяльність «військових адвокатів», які силоміць «відбивають» мобілізованих військовозобов'язаних у ТЦК, не має жодного стосунку до адвокатської практики, що ґрунтується на принципах верховенства права та законності. Створення «військової адвокатури» як окремої інституції є ризиковою для усталених професійних стандартів адвокатури та загрожує незалежності правозахисної діяльності й ефективному захисту прав військовослужбовців (Open statement…, 2025).

Формулюючи власне бачення можливості (доцільності) існування військової адвокатури та використання її представниками недобросовісних рекламних практик або незаконних методів діяльності, слід ураховувати, що Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не містить згадок про військових адвокатів, але встановлює імперативну заборону щодо суміщення адвокатської діяльності та військової служби (п. 2 ч. 1 ст. 7)[1].

Із цього, по-перше, випливають неможливість перебування адвокатів на військовій службі («адвокатів у пікселі», «адвокатів у погонах») й аргумент НААУ щодо безпосередньої загрози втрати незалежності від військового командування є слушним, проте не новим, адже в світовій практиці це однаково стосується суддів і прокурорів, які перебувають на військовій службі.

По-друге, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» допускає можливість вільного проголошення будь-якої спеціалізації адвоката, наприклад, визначення себе як «військового адвоката», «сімейного адвоката» або «медичного адвоката», адже в зазначеному законодавчому акті встановлено широкий (відкритий) перелік видів адвокатської діяльності й прямо дозволено надання «інших видів адвокатської діяльності, не заборонених законом» (ст. 19)[2]. Отже, не згадуючи про військову адвокатуру (як, наприклад, і про податкову адвокатуру), профільний закон і не забороняє (допускає) її існування, причому як за загальним найменуванням «адвокат», так і з використанням спеціалізованих варіацій вужчого профілю, зокрема «військовий адвокат».

Єдине важлива вимога – адвокат зобов'язаний дотримуватися правил адвокатської етики (п. 1 ч. 1 ст. 21 Закону). Як і етика слідчого або прокурора, адвокатська етика є різновидом професійної етики. Правила адвокатської етики покладають на адвоката обов'язок надавати професійну правничу допомогу клієнту, здійснювати його захист і представництво компетентно й добросовісно, що передбачає знання відповідних норм права, наявність необхідного досвіду їх застосування (ст. 11), а також встановлюють заборону здійснювати ведення справи, що не відповідає його рівню професійної компетенції, без участі та за згодою клієнта в ній іншого адвоката, який володіє необхідною компетенцією (ст. 17)[3].

Попри чіткі нормативні обмеження, практика рекламування адвокатами власних фахових

[1] Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5076-17

[2] Там само.

[3] Там само.

здібностей може бути різною, у зв'язку з чим О. З. Хотинська-Нор слушно спрямовує увагу на таких ризиках і недоліках позиціонування адвокатів в інформаційному просторі, як неконтрольованість належного рівня кваліфікації, неякісне надання послуг, професійна містифікація тощо (Khotynska-Nor, & Denysiuk, 2022).

Отже, у разі наявності знань і необхідного досвіду в галузі військових правовідносин та повідомлення адвокатом про сферу своєї основної або додаткової спеціалізації («військовий адвокат», «адвокат з військового права», «адвокат з військових питань» тощо), такі дії є законними й не вимагають створення інституційно відокремлених структур в адвокатурі, зокрема військової адвокатури.

Якщо ж адвокат надає потенційним довірителям недостовірні відомості про рівень своєї компетентності в аналізованій царині, наявні підстави для притягнення його до різних видів юридичної відповідальності (за порушення законодавства про рекламу, вчинення дисциплінарного проступку тощо).

Слід визнати, що проблема недобросовісного інформування клієнтури протягом тривалого часу знаходиться у фокусі уваги органів адвокатського самоврядування зарубіжних країн. Однією з ефективних форм протидії цьому явищу у ФРН, Франції та деяких інших державах стала чітка регламентація процедури ідентифікації адвоката як спеціалізованого.

Наприклад, у Німеччині дозвіл на використання найменування спеціалізованого адвоката (у сфері адміністративного, податкового, трудового, транспортного права тощо) надає комісія, члени якої для кожної зі спеціальностей призначає правління палати адвокатів. Претендент на отримання найменування спеціалізованого адвоката, яке видають не більше ніж з трьох галузей права, повинен продемонструвати наявність особливих теоретичних знань і практичного досвіду. Особливі теоретичні знання підтверджують проходженням спеціального курсу навчання, а практичний досвід полягає в особистому супроводженні адвокатом протягом останніх трьох років певної кількості правових випадків визначеної категорії. Наприклад, у галузі адміністративного права адвокат має провести 80 випадків, з яких щонайменше 30 судових процесів; 120 випадків слід супроводити у сфері сімейного права, з яких щонайменше 60 судових процесів (для всіх напрямів спеціалізації встановлено додаткові кількісні вимоги належності наданої правової допомоги до різних підгалузей та інститутів відповідної галузі права) тощо (Ivanytskyi, 2017).

На відміну від ліберального (вільного від процедурних обмежень) підходу, що використовують в Україні, світова практика правового регулювання зазначеного інституту підтверджує дієвість застосування й іншої моделі – стандартизованого (нормованого) підходу. Якому з цих підходів віддати перевагу – дискусійне питання, яке потребує широкого обговорення та вирішення в законодавчій площині й на рівні актів корпоративної нормотворчості органів адвокатського самоврядування.

На нашу думку, оптимальним убачається посилення наглядової ролі органів адвокатського самоврядування, у зв'язку з чим доцільним є розроблення переліку галузей спеціалізації адвокатів, встановлення механізму присвоєння найменування спеціалізованого адвоката шляхом прозорої перевірки наявності в претендента достатнього й різнобічного досвіду в певній сфері.

Отримання найменування спеціалізованого адвоката має бути добровільним, але реально підтверджуваним високим рівнем його спеціалізації. За замовчуванням особа після видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю наділена правом іменуватися «адвокат» і практикувати в усіх галузях права. Якщо ж адвокат бажає мати конкурентну перевагу, зокрема використовувати найменування, що свідчить про наявність у нього спеціалізації, то цілком логічною є необхідність її довести фахівцям, колегам, які добре розуміються на цих питаннях, а не клієнтам, частина яких схильна довіряти оманливій рекламі (Ivanytskyi, 2017).

Попри те, що адвокати мають становити більшість у складі комісії, утворюваної при органі адвокатського самоврядування з метою присвоєння найменування спеціалізованого адвоката, до її роботи доцільно залучати й представників відповідних державних органів (за профілем спеціалізації), адже її компетенція пов'язана, зокрема, з реалізацією публічних інтересів.

Висновки

Отже, становлення військової адвокатури в умовах російсько-української війни стало відображенням здебільшого об'єктивних процесів, що відбулися в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності, зокрема експоненційного збільшення чисельності національних військових формувань після повномасштабного вторгнення рф 2022 року, стрімкого збільшення кількості військових кримінальних правопорушень у їх лавах, а також воєнних злочинів, учинених окупантами, розширення клієнтської бази та переорієнтування її правничих потреб тощо.

Адвокати і провідні представники військової юстиції від держави (судді, прокурори) не повинні мати статус військовослужбовця (перебувати «у погонах»), що пов'язано з неможливістю забезпечення достатнього рівня їх незалежності від військового командування в ієрархічному військовому співтоваристві. Подальший розвиток військової адвокатури, як убачається, здійснюватимуть з огляду на тенденції до спеціалізації адвокатської діяльності й залежатиме від динаміки розбудови інших елементів системи

військової юстиції (військових судів, військової поліції, військової прокуратури), а також обраного нормотворцем регуляторного режиму.

Спеціалізація адвокатів з надання правничої допомоги з військових питань (для позначення якої також використовують узагальнювальне найменування «військова адвокатура»), як і з будь-яких інших питань (податкових, сімейних тощо) є не тільки можливою, а й доцільною, проте військовослужбовці, військовозобов'язані та інші потенційні клієнти військових адвокатів мають отримати додаткові гарантії захисту від неналежного виконання такими адвокатами взятих на себе зобов'язань.

Для посилення механізму забезпечення дотримання військовими адвокатами їхніх професійних обов'язків перспективним є застосування апробованого в країнах розвиненої демократії стандартизованого підходу, який передбачає чітку правову регламентацію процедури ідентифікації адвоката як спеціалізованого. Реалізація такого підходу охоплює розроблення переліку галузей спеціалізації адвокатів, визначення порядку присвоєння найменування спеціалізованого адвоката шляхом прозорої перевірки уповноваженим органом адвокатського самоврядування наявності в претендента достатнього й різнобічного досвіду у відповідній сфері.

References

[1] Belaniuk, M.V. (2022). The US military justice system: lessons for Ukraine. *Information and law,* 3, 110-118. DOI: 10.37750/2616-6798.2022.3(42).270247

[2] Belaniuk, M.V. (2025). Theoretical definition of the concept of 'military justice' in Ukraine. *Information and law,* 2, 234-243. DOI: 10.37750/2616-6798.2025.2(53).334262

[3] Bohutskyi, P.P., & Bobrov, Yu.O. (2025). Military law and legal support for Ukraine's defence in the context of modern armed conflict. *Scientific bulletin of Uzhhorod national university. Law series,* 91(5), 271-278. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.91.5.39

[4] Byzova, A.M. (2019). Justification of the procedural principles of the functioning of the military justice bodies of Ukraine and their interaction with the security and defence sector. *Honour and law,* 4, 81-87. DOI: 10.33405/2078-7480/2019/4/71/196986

[5] Consolidated report on criminal offences for january-december 2025. (2025). *Site "Office of the Prosecutor General".* Retrieved from https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

[6] Gunawan, Y., & Pane, M.E.R. (2024). Responsibility for excessive infrastructure damage in attacks: analyzing russia's attack in Ukraine. *Petita Jurnal Kajian Ilmu Hukum dan Syariah,* 9(1), 212-231. DOI: 10.22373/petita.v9i1.213

[7] Isamail, H., Rahman, R., & Hassan, M.S. (2024). Right to legal representation during summary proceedings under the military justice system. *IIUM Law Journal,* 32(1), 365-396. DOI: 10.31436/iiumlj.v32i1.919

[8] Ivanytskyi, S.O. (2017). *Theoretical foundations of the organisation of advocacy in Ukraine: principles and system*. Kyiv: Interservice.

[9] Kaplina, O., Kravtsov, S., & Leyba, O. (2022). Military justice in Ukraine: renaissance during wartime. *Access to Justice in Eastern Europe,* 5(3), 120-136. DOI: 10.33327/AJEE-18-5.2-n000323

[10] Khomenko, O., Yavir, V., Fediunin, D., Perunova, O., & Volokhov, O. (2025). International humanitarian law implications during the war in Ukraine: problems and violations. *Journal of law and political scienes*, 47(2), 123-143. DOI: 10.5281/zenodo.17239703

[11] Khotynska-Nor, O., & Denysiuk, R. (2022). Specialization of lawyers of Ukraine under war conditions: status and prospects for development. *Bulletin of Taras Shevchenko national university of Kyiv. Legal sciences,* 5, 97-101. DOI: 10.17721/1728-2195/2022/5.124-16

[12] Kolomiiets, O.L. (2025). Philosophical and legal analysis of the formation of the military justice system in Ukraine. *Bulletin of the Yaroslav Mudryi national law university,* 2, 95-106. DOI: 10.21564/2663-5704.65.331778

[13] Komissarov, O.H., & Byzova, A.M. (2019). The essence, purpose and main tasks of military justice bodies. *Scientific bulletin of Dnipropetrovsk state university of internal affairs,* 4, 48-55. DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-48-55

[14] Kurinnyi, Ye.V. (2025). Organisational and legal features of the military justice model under martial law in Ukraine. *Legal scientific electronic journal*, 2, 415-418. DOI: 10.32782/2524-0374/2025-2/98/

[15] Laputko, S.O. (2024). Legal regulation of military justice structures. *Legal bulletin,* 33, 128-134. DOI: 10.32850/LB2414-4207.2024.33.17

[16] Markevych, A., & Kaluzhna, O. (2024). *Military justice in Ukraine. Green paper.* The parliamentary centre and the agency for legislative initiatives. Retrieved from https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/06/ali_greenpaper_militaryjusticeeng.pdf

[17] Maurer, D. (2023). Sovereign, employer, community: a theory of military justice beyond discipline, obedience, and efficiency. *Marquette law review,* 107(2), 399-486. Retrieved from https://scholarship.law.marquette.edu/mulr/vol107/iss2/5
[18] Niebytov, A., Matviychuk, V., Mykytchyk, O., & Slavna, O. (2022). Military justice of Ukraine: problems of determining the bodies that govern the construction of its system. *Access to Justice in Eastern Europe,* 5(3), 203-218. DOI: 10.33327/AJEE-18-5.2-n000323
[19] Open statement of the Ukrainian national bar association on the activities of "military lawyers". (2025). *Site "Ukrainian national bar association".* Retrieved from https://unba.org.ua/news/10111-vijs-kovi-advokati-ne-mayut-nichogo-spil-nogo-z-advokaturoyu-zayava-naau.html
[20] Ovcharenko, O., Kozachenko, A., Kabalskyi, R., & Savchuk, O. (2025). The judiciary in Ukraine and challenges of wartime: the protection of human rights in extraordinary conditions and prospects of restoring military courts. *Israel law review,* 1-27. DOI: 10.1017/S0021223725100046
[21] Pylypchuk, V.H., Bohutskyi, P.P., & Belaniuk, M.V. (2024). Problems of establishing a military justice system in Ukraine. *Bulletin of the National academy of legal sciences of Ukraine,* 31(2), 95-113. DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-2-96
[22] VanLandingham, R.E. (2024). Courtroom as war crime: Ukraine's military justice struggle. *Ohio state law journal,* 84(6), 1297-1333. Retrieved from https://moritzlaw.osu.edu/sites/default/files/2024-03/1.6%20VanLandingham%20Courtroom%20Final.pdf
[23] Ziv, N. (2018). Navigating the judicial terrain under israeli occupation: palestinian and israeli lawyers in the military courts. *Fordham international law journal,* 42(2), 729-760. Retrieved from https://ir.lawnet.fordham.edu/ilj/vol42/iss2/11

Список використаних джерел

[1] Беланюк М. В. Система військової юстиції США: досвід для України. *Інформація і право*. 2022. № 3. С. 110–118. DOI: 10.37750/2616-6798.2022.3(42).270247
[2] Беланюк М. В. Теоретичне визначення поняття «військова юстиція» в Україні. *Інформація і право*. 2025. № 2. С. 234–243. DOI: 10.37750/2616-6798.2025.2(53).334262
[3] Богуцький П. П., Бобров Ю. О. Військове право та правове забезпечення оборони України в умовах сучасного збройного конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 91. Ч. 5. С. 271–278. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.91.5.39
[4] Бизова А. М. Обґрунтування процесуальних засад функціонування органів військової юстиції України та їх взаємодія із сектором безпеки та оборони. *Честь і закон*. 2019. № 4. С. 81–87. URL: 10.33405/2078-7480/2019/4/71/196986
[5] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2025 року. *Офіс Генерального прокурора :* [сайт]. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2
[6] Gunawan Y., Pane M. E. R. Responsibility for excessive infrastructure damage in attacks: analyzing russia's attack in Ukraine. *Petita Jurnal Kajian Ilmu Hukum dan Syariah.* 2024. Vol. 9. No. 1. P. 212–231. DOI: 10.22373/petita.v9i1.213
[7] Isamail H., Rahman R., Hassan M.S. Right to legal representation during summary proceedings under the military justice system. *IIUM Law Journal*. 2024. Vol. 32. No. 1. P. 365–396. DOI: 10.31436/iiumlj.v32i1.919
[8] Іваницький С. О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система : монографія. Київ : Інтерсервіс, 2017. 800 с.
[9] Kaplina O., Kravtsov S., Leyba O. Military justice in Ukraine: renaissance during wartime. *Access to Justice in Eastern Europe.* 2022. Vol. 5. No. 3. P. 120–136. DOI: 10.33327/AJEE-18-5.2-n000323
[10] Khomenko O., Yavir V., Fediunin D., Perunova O. & Volokhov O. International humanitarian law implications during the war in Ukraine: problems and violations. *Journal of law and political scienes*. 2025. Vol. 47. No. 2. P. 123–143. DOI: 10.5281/zenodo.17239703
[11] Хотинська-Нор О., Денисюк Р. Спеціалізація адвокатів України в умовах війни: стан і перспективи розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.* 2022. № 5. С. 97–101. DOI: 10.17721/1728-2195/2022/5.124-16
[12] Коломієць О. Л. Філософсько-правовий аналіз формування системи військової юстиції України. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.* 2025. № 2. С. 95–106. DOI: 10.21564/2663-5704.65.331778
[13] Комісаров О. Г., Бизова А. М. Сутність, призначення та основні завдання органів військової юстиції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 4. С. 48–55. DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-48-55

[14] Курінний Є. В. Організаційно-правові особливості моделі військової юстиції в умовах дії режиму воєнного стану в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 2. С. 415–418. DOI: 10.32782/2524-0374/2025-2/98
[15] Лапутько С. О. Правове регулювання структур військової юстиції. *Юридичний бюлетень*. 2024. Вип. 33. С. 128–134. DOI: 10.32850/LB2414-4207.2024.33.17
[16] Maurer D. Sovereign, employer, community: a theory of military justice beyond discipline, obedience, and efficiency. *Marquette law review.* 2023. Vol. 107. No. 2. P. 399–486. URL: https://scholarship.law.marquette.edu/mulr/vol107/iss2/5
[17] Markevych A., Kaluzhna O. Military Justice in Ukraine. Green paper. The parliamentary centre and the agency for legislative initiatives, 2024. 73 p. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/06/ali_greenpaper_militaryjusticeeng.pdf
[18] Niebytov A., Matviychuk V., Mykytchyk O., Slavna O. Military justice of Ukraine: problems of determining the bodies that govern the construction of its system. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. Vol. 5. No. 3. P. 203–218. DOI: 10.33327/AJEE-18-5.2-n000323
[19] Відкрита заява Національної асоціації адвокатів України щодо діяльності «військових адвокатів». *Національна асоціація адвокатів України :* [сайт]. 2025. URL: https://unba.org.ua/news/10111-vijs-kovi-advokati-ne-mayut-nichogo-spil-nogo-z-advokaturoyu-zayava-naau.html
[20] Ovcharenko O., Kozachenko A., Kabalskyi R., Savchuk O. The judiciary in Ukraine and challenges of wartime: the protection of human rights in extraordinary conditions and prospects of restoring military courts. *Israel law review.* 2025. P. 1–27. DOI: 10.1017/S0021223725100046
[21] Пилипчук В. Г., Богуцький П. П., Беланюк М. В. Проблеми становлення системи військової юстиції України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. № 2. С. 95–113. DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-2-96
[22] VanLandingham R. E. Courtroom as war crime: Ukraine's military justice struggle. *Ohio state law journal*. 2024. Vol. 84. No. 6. P. 1297–1333. URL: https://moritzlaw.osu.edu/sites/default/files/2024-03/1.6%20VanLandingham%20Courtroom%20Final.pdf
[23] Ziv N. Navigating the judicial terrain under israeli occupation: palestinian and israeli lawyers in the military courts. *Fordham international law journal.* 2018. Vol. 42. No. 2. P. 729–760. URL: https://ir.lawnet.fordham.edu/ilj/vol42/iss2/11

IVANYTSKYY Sergiy
Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Criminal Procedure of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8426-100X;
KULYK Maryna
PhD in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Criminal Procedure of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1373-6749;
USHKANENKO Eduard
PhD in Law, Associate Professor of the Department of Law of the Higher Educational Institution Academician Yuriy Bugay International Scientific and Technical University
02000, 3 Khersonskyi prov., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-0845-9055

Military Advocacy: Pro Et Contra

Abstract. This article examines theoretical and practical issues surrounding the establishment of military advocacy in Ukraine in the context of russian armed aggression. Using general scientific and special scientific methods, the article analyses the legal nature of the military advocacy, the legal prerequisites and prospects for its development, and determines its role and place in the national system of military justice. It highlights the historical and legal aspects of the development of military courts, the military prosecutor's office and the military police during the period of Ukraine's independent development. The work drew attention to the internal contradictions of military justice, whose representatives, on the one hand, have a

deep knowledge and understanding of the specifics of military service and are geographically closer to the places where criminal offences are committed and where participants in criminal proceedings are stationed. At the same time, their limited ability to function independently and impartially in a hierarchical military community dominated by a command-and-control culture was noted. It was argued that Ukraine currently lacks a coherent model of military justice, the structure of which is characterised by inconsistency and fragmentation, a multiplicity of actors and confusion over their powers. It was emphasised that the emergence of military advocacy in the context of the russian-ukrainian war was mainly a reflection of objective processes, in particular a significant increase in the number of domestic military formations after the full-scale invasion of the russian federation in 2022, a sharp increase in the number of military criminal offences in their ranks, as well as war crimes committed by the occupiers, the expansion of the client base and the reorientation of its legal needs, etc. It was argued that military advocates and leading representatives of military justice from the state (judges, prosecutors) should not have the status of military personnel. It was concluded that the specialisation of advocates in providing legal assistance on military issues is appropriate, but military personnel, conscripts and other potential clients of military advocates should receive additional guarantees of protection against the improper performance of their obligations by such lawyers. Based on a study of the experience of Germany, France and other countries, it was determined that it is necessary to apply a standardised approach that has been tested in countries with stable democracies, which provides for clear legal regulation of the procedure for identifying an advocate as a specialist.

Keywords: military advocacy; specialisation; indictment; military court; professional ethics; prosecutor; military police.

DOI: 10.33270/05267101.5
УДК 343.13

ТАРАН Олена*
доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4752-9924;
ЧЕРНЯВСЬКИЙ Сергій
доктор юридичних наук, професор, проректор Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2711-3828

Наукова доктрина кримінального процесуального права як інструмент верифікації наукових гіпотез

Анотація. У роботі досліджено верифікаційну функцію доктрини кримінального процесуального права, що полягає в перевірці наукових гіпотез на відповідність фундаментальним теоретичним засадам науки кримінального процесуального права. Доктрину проаналізовано не як завершену систему сталих положень, а як сукупність наукових знань, що знаходиться в постійному розвитку, зберігаючи при цьому послідовність і внутрішню узгодженість. Проаналізовано співвідношення доктринальної верифікації з емпіричною перевіркою та визначено пріоритет нормативних критеріїв над виключно прагматичними міркуваннями ефективності під час оцінювання наукових гіпотез, що пов'язано з природою кримінального процесуального права, а також істотними сутнісними відмінностями від інших галузей наукових знань. Доктринальну верифікацію здійснюють через систему критеріїв сумісності, узгодженості, телеологічної відповідності, що надають можливість оцінити не лише відсутність суперечностей з наявними знаннями, а й загалом здатність нової гіпотези до інтеграції в загальну теоретичну систему кримінального процесуального права. Акцентовано, що наукові гіпотези мають відповідати не лише змістовим доктринальним засадам, а й якісним характеристикам доктрини, головними з яких є аргументованість, доведеність й обґрунтованість. Досліджено проблему співвідношення доктринального консерватизму та наукового новаторства, що актуалізується у зв'язку з динамічним розвитком законодавства, правозастосування, новітніх технологій. Межі доктринальної верифікації визначають історичною обумовленістю доктрини, її національною специфічністю, внутрішньою неоднорідністю, зокрема через існування різних наукових шкіл, підходів, позицій. Проте постійно триває поступова трансформація доктрини під впливом переконливих наукових аргументів.

Ключові слова: доктрина; кримінальне процесуальне право; верифікація; наукова гіпотеза; правова доктрина; методологія.

Історія статті:
Отримано: 13.01.2026
Прийнято: 16.02.2026
Опубліковано: 31.03.2026

Рекомендоване посилання:
Таран О., Чернявський С. Наукова доктрина кримінального процесуального права як інструмент верифікації наукових гіпотез. *Наука і правоохорона.* 2026. Вип. 1 (71). С. 57–63. DOI: 10.33270/05267101.5

*Відповідальний автор

© Таран О., Чернявський С., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Кримінальний процес як наука, зазначає М. А. Погорецький (2021), є особливим видом пізнавальної діяльності, що спрямований на розроблення об'єктивних, обґрунтованих знань про об'єкт пізнання. Предмет науки кримінального процесу – це лише ті компоненти, зв'язки та відношення між ними, які підлягають безпосередньому вивченню в конкретному дослідженні та є для дослідника визначальними.

Метою науки кримінального процесу є наукове пізнання, спрямоване на отримання нових знань про кримінальні процесуальні інститути, їх норми та кримінальні процесуальні відносини, які регламентуються цими нормами, для розроблення рекомендацій з удосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування (Pohoretskyi, 2021, p. 43).

Для науки кримінального процесуального права, як і для будь-якої галузі знань, що постійно розвивається, важливими є теоретико-методологічні орієнтири, які надають можливість не лише створювати нові теоретичні конструкції, а й перевіряти їхні обґрунтованість і відповідність наявній системі юридичного знання. У цьому контексті доктрина кримінального процесуального права є не просто сукупністю усталених наукових поглядів, вона є інструментом перевірки та оцінювання наукових гіпотез, що постійно з'являються. Проблема співвідношення наукових ідей (гіпотез) і доктринальних засад актуалізується в умовах трансформації кримінального процесуального законодавства та правозастосування, коли загострюється потреба у відповідних науково обґрунтованих рішеннях, а тому наукова верифікація є надзвичайно важливою.

У кожному випадку відсутність або неналежна перевірка наукових припущень створюють ситуацію, коли теоретичні концепції без належного обґрунтування претендують на статус наукового знання, а також можуть впливати на законотворчий процес і правозастосування, що створює ризики впровадження положень, які можуть суперечити базовим принципам кримінального процесу або порушувати системну цілісність процесуальної форми, натомість саме верифікація через доктрину мала б підвищити якість як наукових досліджень, так і законодавчих рішень та актів правозастосування, що на них ґрунтуються.

Водночас слід визнати, що доктрина як історично сформована система поглядів потребує періодичного, а головне – своєчасного перегляду й аналізу з погляду її можливостей та обмежень як критерію оцінювання наукових гіпотез. Адже іноді надмірна, категорична і безумовна орієнтованість на доктрину не є виправданою і може призводити до консерватизму науки, як наслідок – нові ідеї відкидатимуть не через їхню хибність, а лише через невідповідність традиційним уявленням, що вкрай небезпечно в періоди значних змін у праві та суспільстві, коли справді необхідне переосмислення низки усталених положень. Водночас відмова від доктринального контролю може призвести до хаосу в науці, коли будь-яка ідея незалежно від її обґрунтованості, доведеності, аргументованості претендує на визнання. А тому важливим є постійне й ефективне виконання доктриною верифікаційної функції, але без перетворення на перешкоду для розвитку науки.

У ширшому контексті проблеми правової доктрини М. Панов (2022) зазначає: «Правова доктрина за своєю суттю є результатом (підсумком) наукових знань у сфері права. Вона в такому випадку визначає в концентрованому вигляді вищий теоретико-прикладний щабель отриманих знань як результат фундаментальних і прикладних досліджень. Водночас ці знання не можна розглядати як абсолютні, завершені й остаточні. Вони орієнтують на виявлення нових закономірностей у правовому регулюванні або на вдосконалення чи розвиток уже досягнутих знань.

У такому випадку положення доктрини, елементи її змісту, інші суттєві характеристики є інструментарієм подальшого наукового пошуку, отримання нових знань, які можуть розвивати, удосконалювати сучасну доктрину чи знаходити нові рішення та положення доктринального характеру» (Panov, 2022, p. 22).

Матеріали та методи

Питання ролі правової доктрини, її впливу на наукові дослідження, нормотворення, правозастосування та інші сфери, а також суміжну тематику вивчали Н. Добрянська (2025), Н. Клещенко (2022), М. Костицький (2020), Є. Євграфова (2010), М. Панов (2022), С. Максимов (2013), В. Нор та О. Капліна (2022), М. Теплюк (2022), М. Погорецький (2021), П. Рабінович, С. Рабінович й О. Панкевич (2023), С. Старикова (2018), І. Семеніхін (2009, 2012), О. Таран і Д. Шумейко (2025), О. Ющик (2021).

Результати цих та інших досліджень становлять вагомий внесок у теорію права та галузеві юридичні науки, формуючи концептуальне розуміння доктрини як самостійного правового феномену. Водночас актуальність подальшого вивчення цієї проблематики зумовлена необхідністю поглибленого аналізу механізмів впливу доктрини на різні сегменти правової системи в різних контекстах.

Отже**,** метою статті є аналіз доктрини кримінального процесуального права як інструменту верифікації наукових гіпотез, виявлення механізмів, критеріїв і визначення меж доктринальної перевірки нових теоретичних положень, що також передбачає оцінювання їх відповідності вимогам

аргументованості, доведеності, обґрунтованості, притаманних доктрині.

Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання, що надають можливість відобразити природу й механізми доктринальної верифікації наукових гіпотез у кримінальному процесуальному праві.

Дослідження верифікаційної функції доктрини кримінального процесуального права зумовило потребу у зверненні до діалектичного підходу, оскільки предмет дослідження містить іманентну суперечність. Доктрина покликана забезпечувати стабільність наукового знання і водночас сама зазнає трансформацій під впливом нових ідей. Тому саме діалектична логіка дає змогу розглядати доктринальний консерватизм і наукове новаторство не як антагоністичні явища, а як взаємообумовлені сторони єдиного процесу розвитку наукового знання.

Визначення місця верифікаційної функції серед інших функцій доктрини та з'ясування її співвідношення з емпіричними способами перевірки наукових гіпотез потребувало системно-структурного аналізу, який дав змогу встановити ієрархію та взаємозалежність доктринальних положень різного рівня узагальнення.

Функціональний підхід потрібен для розмежування оцінної, конструктивної та селективної складових верифікаційного впливу доктрини на наукове знання.

Серед спеціально-юридичних методів слід виокремити формально-юридичний аналіз, за допомогою якого досліджували внутрішню структуру доктринальних критеріїв верифікації, а саме системної сумісності, телеологічної відповідності та принципової узгодженості.

Порівняльно-правовий метод залучено для зіставлення національної специфіки доктринальних засад із загальновизнаними міжнародними стандартами у сфері кримінального процесу.

Історико-правовий метод уможливив відстеження динаміки доктринальних положень, зокрема тих випадків, коли положення, що раніше вважали незаперечними, переглядали під впливом нових наукових аргументів.

Результати й обговорення

Інтенсивність змін кримінального процесуального законодавства та розвиток правозастосовної практики закономірно стимулює появу нових наукових гіпотез і загострює питання їхньої теоретичної обґрунтованості. У цих умовах доктрина набуває особливого значення як засіб перевірки нових теоретичних побудов, водночас верифікація не зводиться до формального зіставлення гіпотези з переліком усталених положень. Кожну нову ідею перевіряють на внутрішню несуперечливість, здатність органічно ввійти до наявної системи знань, а також на спроможність пояснити ті явища, що раніше залишалися поза увагою дослідників.

Щоразу, коли дослідник висуває нову ідею, скажімо, про природу певного процесуального інституту або механізм його функціонування, її неминуче зіставляють з тими доктринальними уявленнями, що стосуються як загальних принципів кримінального процесу, так і конкретного інституту та суміжних категорій. У цьому сенсі доктрина виконує роль своєрідної системи координат, у межах якої визначають теоретичну допустимість нових побудов. Гіпотеза, що органічно вписується в доктринальні засади, має суттєво ширші перспективи не лише щодо визнання науковою спільнотою, а й щодо впливу на законодавчу та правозастосовну практику. Натомість ідея, яка вступає в конфлікт із фундаментальними доктринальними положеннями, натрапляє на спротив і потребує значно ґрунтовнішої аргументації, ніж та, що узгоджується з наявними засадами. Показовою в цьому контексті є ситуація з науковими дискусіями щодо допустимості деяких спрощених процедур у кримінальному провадженні. Пропозиції, спрямовані на підвищення процесуальної ефективності, нерідко відхиляли саме через суперечність із доктринальним розумінням повноцінності судового розгляду та гарантій прав учасників процесу, навіть за наявності емпіричних даних про їхню практичну дієвість. Такий підхід, попри певний ризик надмірного консерватизму, має вагомі підстави: він убезпечує кримінальне процесуальне право від упровадження теоретичних конструкцій, здатних порушити внутрішню узгодженість системи й підірвати її засадничі гарантії.

Співвідношення доктринальної верифікації з емпіричною перевіркою висвітлює одну з принципових особливостей юридичної науки, порівняно з природничими дисциплінами. Якщо в останніх верифікація теорії традиційно пов’язується з контрольованим експериментом або систематичним спостереженням (хоча й тут є проблема теоретичної навантаженості емпіричних даних), то в кримінальному процесуальному праві перевірку здійснюють через інші канали, зокрема аналіз судової практики, узагальнення статистичних даних, оцінювання ефективності процесуальних інститутів у реальних умовах правозастосування тощо. Проте лише емпірична результативність не є достатньою підставою для доктринального визнання. Тому навіть у випадках, коли практика може підтверджувати дієвість певного механізму, він може не мати підтримки, якщо суперечить доктринальним засадам. Показовими прикладами є неприйнятність певних механізмів та процедур, коли процесуальна економія, що є основою їх розроблення, не узгоджена з базовими уявленнями про природу кримінального процесу.

Питання про критерії доктринальної верифікації наштовхується на суттєву епістемологічну проблему, адже ці критерії переважно функціонують як імпліцитне знання наукової спільноти. Їх опановують дослідники через освітній процес, наукову комунікацію, участь у дискусіях і рецензуванні, проте зрідка вони набувають форми чітко визначених систематизованих вимог. Така імпліцитність зумовлена, на нашу думку, кількома чинниками, серед яких складність формалізації оцінних суджень, що завжди містять елемент наукової інтуїції, розбіжності між науковими школами щодо ієрархії доктринальних цінностей, а також динамічність доктрини, яка не дає змоги зафіксувати критерії як незмінну систему.

Не претендуючи на вичерпність, вважаємо можливим виокремити основні критерії, які найпослідовніше простежуються в практиці доктринальної оцінки наукових гіпотез у кримінальному процесуальному праві, а саме системну сумісність, телеологічну відповідність і принципову узгодженість. Зауважимо, що ці критерії не утворюють ієрархії та не є взаємозамінними, кожен з них відображає окремий аспект доктринальної перевірки. Системною сумісністю вважаємо здатність гіпотези інтегруватися в наявну систему процесуального знання, не порушуючи цілісності її внутрішніх зв'язків. Цей критерій спрямований передусім на запобігання фрагментації наукового знання. Телеологічна відповідність потребує, щоб пропонована конструкція узгоджувалася із цільовими настановами кримінального процесу в тому їх розумінні, яке сформоване доктриною. Принципова узгодженість полягає у відсутності суперечностей між гіпотезою і тими засадничими положеннями кримінального процесу, які доктрина визнає непорушними.

Слід зазначити, що наукові гіпотези мають відповідати не лише змістовим доктринальним засадам, а й якісним характеристикам доктрини (Maksymov, 2013; Panov, 2022), головними з яких є аргументованість, доведеність й обґрунтованість. Аргументованість наукової гіпотези передбачає, що дослідник вибудовує логічно послідовну систему доводів, кожен з яких ґрунтується на визнаних наукових методах і верифікованих даних. Має значення не лише формальна наявність аргументів, а й їх переконливість і достатність. Від аргументованості відрізняється доведеність, яка стосується передусім внутрішньої якості гіпотези, її несуперечливості, здатності пояснювати різнопорядкові процесуальні явища й витримувати критичний аналіз. Обґрунтованість своєю чергою пов'язана із зовнішнім виміром гіпотези, її відповідністю системі кримінального процесуального права загалом, зокрема конституційними засадами й міжнародними стандартами, що визначають межі допустимих теоретичних рішень.

Доктринальна верифікація, попри її значення для розвитку науки, не може претендувати на роль абсолютного мірила наукової істинності. Історична обумовленість доктрини, мабуть, є найсуттєвішим з її обмежень, оскільки доктринальні положення, сформовані в одних правових і суспільних умовах, можуть виявитися неадекватними за суттєвої зміни цих умов. Слід згадати, як змінювалися уявлення про допустимі форми кримінального провадження в контексті демократичних трансформацій. Ще одне обмеження, пов'язане з національним характером, доктрини полягає у тому, що критерії, вироблені в межах однієї правової традиції, не завжди прийнятні для оцінки ідей, що виникають в іншому правовому контексті. Нарешті, не можна ігнорувати внутрішню неоднорідність самої доктрини, адже співіснування різних наукових шкіл означає, що та сама гіпотеза може отримати різну доктринальну оцінку залежно від позиції конкретного рецензента.

Проблема співвідношення доктринального консерватизму та наукового новаторства є чи найгострішою дилемою в розвитку науки кримінального процесуального права. Консервативна функція доктрини полягає в збереженні стабільності, послідовності та дисципліни наукового знання. Без неї кримінальне процесуальне право як наука втратило б ту внутрішню зв'язність, яка дає змогу кожне нове положення оцінювати в контексті цілісної теоретичної системи. Особливо значущою ця функція стає в періоди законодавчих реформ, коли на хвилі практичної потреби у швидких змінах виникає спокуса впроваджувати теоретичні конструкції без належної перевірки їхньої сумісності з базовими засадами процесу.

Утім зворотний бік цього консерватизму – у загрозі догматизації, коли нову ідею відкидають не внаслідок виявлення її змістової хибності, а лише через формальну невідповідність усталеним поглядам. Межу між виправданою обережністю та необґрунтованим догматизмом визначають характером аргументації, тобто якщо відхилення гіпотези спирається на конкретний аналіз її суперечностей із доктринальними засадами – це легітимний вияв верифікаційної функції, якщо ж воно зводиться до посилання на «загальноприйнятість» поглядів без пояснення, чому саме нова ідея є неприйнятною, – це вже ознака догматизації. Критерієм розмежування є не результат оцінювання (відхилення чи прийняття), а якість доктринальної аргументації. Розв'язання окресленої дилеми можливе лише за умови підтримання відкритого наукового дискурсу, у якому критичному аналізу підлягають як нові гіпотези, так і доктринальні положення. В історії науки кримінального процесуального права є чимало випадків, коли положення, що протягом тривалого часу вважали незаперечними, поступово переглядали під впливом нових аргументів (наприклад, еволюція доктринальних уявлень про допустимі межі диспозитивності в кримінальному

процесі). Такі трансформації засвідчують, що доктрина не є закритою системою, вона зберігає здатність до оновлення за умови, що нові ідеї пропонують з належним рівнем аргументації та доведеності.

Висновки

Отже, верифікаційна функція доктрини кримінального процесуального права за своїм змістом є не тільки оцінною, а й конструктивною. Перевірка наукової гіпотези через доктринальні засади не зводиться до рішення «прийняти» або «відхилити», натомість вона здатна виявити напрями доопрацювання гіпотези, вказати на її слабкі ланки й окреслити умови, за яких вона може набути доктринальної прийнятності. Тому доктринальну верифікацію слід характеризувати не стільки як механізм відсіювання хибних гіпотез, скільки як засіб їхнього вдосконалення ще до набуття ними статусу усталеного наукового знання.

Як убачається, жоден із критеріїв верифікації, серед основних з яких було виокремлено системну сумісність, телеологічну відповідність, принципову узгодженість, окремо не є достатнім для повноцінної оцінки наукової гіпотези. Гіпотеза може бути системно сумісною, але телеологічно невідповідною, або, навпаки, відповідати завданням кримінального процесу, але порушувати його принципову узгодженість. Це означає, що доктринальна верифікація за своєю природою є комплексною процедурою і спроби звести її до одного визначального критерію можуть призвести до спотворення результатів оцінювання.

Практичне значення отриманих результатів полягає в необхідності подальшого розвитку в науці кримінального процесуального права культури доктринальної аргументації, за якої дослідники не просто посилаються на доктринальні положення або констатують їх наявність, а демонструють конкретний механізм співвіднесення своєї гіпотези з доктринальними засадами, включно з поясненням, чому гіпотеза відповідає або не відповідає критеріям верифікації, як вона здатна розвинути наявну доктрину, а не лише вписатися в неї. Широке застосування такого підходу, зокрема в дисертаційній практиці та науковій експертизі, сприятиме підвищенню якості наукових досліджень і зменшенню розриву між теоретичними розробками та потребами правозастосування.

Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення диференційованої системи доктринальної верифікації, яка враховувала б характер і рівень новизни гіпотези. Очевидно, що верифікаційні вимоги до гіпотези, яка уточнює або розвиває наявне доктринальне положення, мають відрізнятися від вимог до гіпотези, що пропонує принципово нове бачення процесуального інституту. В останньому випадку доктринальна перевірка неминуче набуває складнішого характеру, оскільки потребує не лише оцінювання сумісності з наявними засадами, а й прогнозування наслідків можливої зміни цих засад. Розроблення відповідного методологічного інструментарію, зокрема для потреб наукової експертизи дисертаційних досліджень, становить, на нашу думку, актуальне завдання методології науки кримінального процесуального права.

Доктрина кримінального процесуального права, виконуючи верифікаційну функцію, знаходиться в стані постійного діалогу з науковим знанням, що розвивається. Ефективність цього діалогу залежить від готовності наукової спільноти дотримуватися подвійного стандарту критичності: вимагати належного обґрунтування від нових гіпотез і водночас підтримувати таку саму вимогливість стосовно доктринальних положень. Лише за цієї умови доктрина зможе повноцінно виконувати свою верифікаційну функцію, не перетворюючись на перешкоду для розвитку наукового знання.

References

[1] Dobrianska, N.V. (2025). The role of legal doctrine in the modern law-making process: scientific influence on the formation of legal norms. *Kyiv Journal of Law,* 3, 9-15. DOI: 10.32782/klj/2025.3.1

[2] Kleshchenko, N.O. (2022). The role of legal doctrine in the formation of national legislation: current realities. *Legal Scientific Electronic Journal*, 6, 31-33. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-6/5

[3] Kostytskyi, M. (2020). Constitutional Court and legal doctrine. *Doctrinal approaches in the activities of the Constitutional Court of Ukraine*: collection of materials and theses of the scientific-practical online conference (pp. 25-28). Kyiv: Vaite. Retrieved from https://ccu.gov.ua/sites/default/files/zbirka_28.10.2020.pdf

[4] Maksymov, S. (2013). Legal doctrine: philosophical and legal approach. *Law of Ukraine,* 9, 34-54.

[5] Nor, V., & Kaplina, O. (2022). The role of doctrine in ensuring the evolutive dynamics of criminal procedural law. *Law of Ukraine,* 1, 105-130. DOI: 10.33498/louu-2022-01-105

[6] Panov, M. (2022). Legal doctrine and its significance for the practice of law-making, law enforcement and the development of legal science: methodological aspects of research. *Law of Ukraine,* 1, 9-22. DOI: 10.33498/louu-2022-01-009

[7] Pohoretskyi, M.A. (2021). The concept of criminal process and its scientific and practical significance. *Bulletin of Criminal Justice,* 1-2, 28-51. DOI: 10.17721/2413-5372.2021.1-2/28-51

[8] Rabinovych, P.M., Rabinovych, S.P., & Pankevych, O.Z. (2023). Scientific doctrine as a conceptual and methodological foundation for the implementation of international human rights standards in Ukraine. *State Building and Local Self-Government,* 46, 11-27. DOI: 10.31359/1993-0941-2023-46-11
[9] Semenikhin, I.V. (2012). *Legal doctrine: general theoretical analysis.* O.V. Petryshyn (Eds.). Kharkiv: Yurait.
[10] Semenikhin, I.V. (2009). Legal doctrine: concepts and features. *State construction and local self-government*, 18, 127-139. Retrieved from https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0238af9d-6c14-49e5-b822-f802712ec796/content
[11] Starykova, S.I. (2018). Concept, features and current issues of legal doctrine. *Current Problems of National Jurisprudence,* 3, 47-51. Retrieved from https://apnl.dnu.in.ua/3_2018/12.pdf
[12] Taran, O., & Shumeiko, D. (2025). Interdisciplinary methodology in research on problems of war crimes investigation. *Science and Law Enforcement,* 3(69), 52-59. DOI: 10.33270/0525693.5
[13] Tepliuk, M., & Yushchyk, O. (2022). Legal doctrine of Ukraine: towards defining the concept. *Law of Ukraine,* 10, 59-69. DOI: 10.33498/louu-2022-10 -059
[14] Yushchyk, O. (2021). Legal doctrine of Ukraine: relevance and scientific and methodological foundations. *Law of Ukraine*, 2, 13-28. DOI: 10.33498/louu-2021-02-013
[15] Yevhrafova, Ye. (2010). Doctrines and concepts in the legal system of Ukraine: forms and spheres of application. *Law of Ukraine,* 5, 77-84.

Список використаних джерел

[1] Добрянська Н. В. Роль правової доктрини в сучасному правотворчому процесі: науковий вплив на формування норм права. *Київський часопис права.* 2025. № 3. С. 9–15. DOI: 10.32782/klj/2025.3.1
[2] Клещенко Н. О. Роль правової доктрини на формування національного законодавства: реалії сьогодення. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 6. С. 31–33. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-6/5
[3] Костицький М. Конституційний Суд і правова доктрина. *Доктринальні підходи в діяльності Конституційного Суду України :* зб. матеріалів і тез наук.-практ. онлайн-конф. (Київ, 28 жовт. 2020 р.). Київ : Ваіте, 2020. С. 25–28. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/zbirka_28.10.2020.pdf
[4] Максимов С. Правова доктрина: філософсько-правовий підхід. *Право України.* 2013. № 9. С. 34–54.
[5] Нор В., Капліна О. Роль доктрини в забезпеченні еволютивної динаміки кримінального процесуального права. *Право України.* 2022. № 1. С. 105–130. DOI: 10.33498/louu-2022-01-105
[6] Панов М. Правова доктрина та її значення для практики правотворення, правозастосування і розвитку юридичної науки: методологічні аспекти дослідження. *Право України.* 2022. № 1. С. 9–22. DOI: 10.33498/louu-2022-01-009
[7] Погорецький М. А. Поняття кримінального процесу та його наукове і практичне значення. *Вісник кримінального судочинства.* 2021. № 1–2. С. 28–51. DOI: 10.17721/2413-5372.2021.1-2/28-51
[8] Рабінович П. М., Рабінович С. П., Панкевич О. З. Наукова доктрина як концептуально-методологічний фундамент впровадження в Україні міжнародних стандартів прав людини. *Державне будівництво та місцеве самоврядування.* 2023. Вип. 46. С. 11–27. DOI: 10.31359/1993-0941-2023-46-11
[9] Семеніхін І. В. Правова доктрина: загальнотеоретичний аналіз / наук. ред. О. В. Петришин. Харків : Юрайт, 2012. 88 с.
[10] Семеніхін І. В. Правова доктрина: поняття та особливості. *Державне будівництво та місцеве самоврядування.* 2009. Вип. 18. С. 127–139. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0238af9d-6c14-49e5-b822-f802712ec796/content
[11] Старикова С. І. Поняття, особливості та актуальні питання правової доктрини. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2018. № 3. С. 47–51. URL: https://apnl.dnu.in.ua/3_2018/12.pdf
[12] Таран О., Шумейко Д. Міждисциплінарна методологія в дослідженнях проблем розслідування воєнних злочинів. *Наука і правоохорона.* 2025. Вип. 3 (69). С. 52–59. DOI: 10.33270/0525693.5
[13] Теплюк М., Ющик О. Юридична доктрина України: до визначення поняття. *Право України.* 2022. № 10. С. 59–69. DOI: 10.33498/louu-2022-10 -059
[14] Ющик О. Юридична доктрина України: актуальність і науково-методологічні основи. *Право України.* 2021. № 2. С. 13–28. DOI: 10.33498/louu-2021-02-013
[15] Євграфова Є. Доктрини та концепції у правовій системі України: форми і сфери застосування. *Право України.* 2010. № 5. С. 77–84.

TARAN Olena
Doctor of Law, Professor, Head of the Department of criminal procedure of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4752-9924;
CHERNIAVSKYI Serhii
Doctor of Law, Professor, Vice-Rector of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2711-3828

Scientific Doctrine of Criminal Procedural Law as an Instrument of Verification of Scientific Hypotheses

Abstract. The article examines the verification function of the doctrine of criminal procedural law, which consists in checking scientific hypotheses for their compliance with the fundamental theoretical foundations of the science of criminal procedural law. The doctrine is considered as a dynamic mechanism for evaluating and legitimizing scientific knowledge, rather than merely a static system of established views, which ensures systemic integrity and continuity of scientific knowledge. The relationship between doctrinal verification and empirical testing is analyzed, and the priority of normative criteria over exclusively pragmatic considerations of effectiveness in evaluating scientific hypotheses is established, which is related to the very nature of criminal procedural law, its purpose, practice of formation and application, as well as significant substantive differences from other branches of scientific knowledge. Doctrinal verification is revealed through a system of criteria of compatibility, consistency, and teleological correspondence, which allow assessing not only the absence of contradictions with existing knowledge, but also the overall ability of a new hypothesis to integrate into the general theoretical system of criminal procedural law. It is emphasized that scientific hypotheses must comply not only with substantive doctrinal foundations but also with the qualitative characteristics of the doctrine itself, the main of which are argumentation, provability, and validity. The problem of the relationship between doctrinal conservatism and scientific innovation is investigated. The limits of doctrinal verification are determined taking into account the historical conditioning of the doctrine, its national specificity, and internal heterogeneity. Practical recommendations are formulated for the development of a differentiated system of criteria for doctrinal verification, the creation of mechanisms for institutionalized scientific discussion around controversial hypotheses, and the introduction of methodology for doctrinal substantiation in dissertation research.

Keywords: doctrine; criminal procedural law; verification; scientific hypothesis; legal doctrine; methodology.

DOI: 10.33270/05267101.6
УДК 343.102

ТАРАСЕНКО Олег*
доктор юридичних наук, професор, проректор Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3179-0143

Організаційно-тактичні форми документування

Анотація. Статтю присвячено дослідженню процесу документування, основою якого є науково обґрунтована діяльність оперативних працівників щодо фіксації злочинів (фактів злочинів і злочинних дій осіб), що враховує особливості тієї сфери суспільних відносин, у якій учиняють злочини, що потребують документування. Метою статті є визначення змісту документування та виокремлення його організаційно-тактичних форм. З'ясовано, що його можуть здійснювати в процесі виявлення (та фіксації) первинної інформації, причому як до початку досудового розслідування, так і паралельно; оперативно-розшукові заходи можуть бути розпочаті до початку досудового розслідування й завершуватися в процесі його проведення, тобто початок досудового розслідування не є підставою для завершення документування. Встановлено, що документування має на меті не лише фіксацію фактів злочинів, що готуються, або фіксацію злочинних дій осіб, які готують вчинення злочину, а й виконує низку завдань під час досудового розслідування. До переліку оперативно-розшукових заходів належать також ті, що не мають аналогів із негласними слідчими (розшуковими) діями, тому зміст документування шляхом проведення оперативно-розшукових заходів не дублює зміст документування, яке здійснюють у процесі забезпечення можливості виконання доручення слідчого щодо проведення таких дій. Документування є низкою взаємопов'язаних дій, які можуть не припинятися в момент завершення досудового розслідування, а продовжуються далі, але в іншому статусі. Сформульовано висновок, що до організаційно-тактичних форм документування належать: фіксація ознак злочину, здійснювана в процесі його виявлення та перевірки первинної інформації; фіксація злочинних дій особи, яка готується до вчинення злочину, або факту підготовки злочину; фіксація фактів злочину, здійснювана в процесі оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження; фіксація елементів конкретного складу злочину, здійснювана в процесі проведення негласних слідчих (розшукових) дій; фіксація злочинних дій у процесі оперативного супроводження кримінального судочинства на стадіях судового розгляду та після винесення вироку.

Ключові слова: кримінальне судочинство; стадії; оперативно-розшукове забезпечення; документування; організаційно-тактичні форми.

Історія статті:
Отримано: 05.01.2026
Прийнято: 02.02.2026
Опубліковано: 31.03.2026

Рекомендоване посилання:
Тарасенко О. Організаційно-тактичні форми документування. *Наука і правоохорона.* 2026. Вип. 1 (71). С. 64–72. DOI: 10.33270/05267101.6

*Відповідальний автор

© Тарасенко О., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

У процесі перевірки первинної інформації, отриманої під час пошукової діяльності, оперативні працівники визначають наявність у діях певної особи ознак злочину або факту вчинення злочину невстановленими особами. Залежно від підтвердження первинної інформації виникають певні ситуації, що вирізняються недостатньою поінформованістю оперативних працівників про обставини вчинення злочинів і потребують проведення оперативних заходів, які спрямовані на отримання й закріплення доказової інформації щодо осіб, які вчиняють злочини; осіб, які можуть надалі бути свідками фіксації відомостей про спосіб учинення злочину; зв'язки між співучасниками тощо. Змістом закріплення є фіксація, яка становить змістову основу документування. Формально процес документування становить науково обґрунтовану діяльність оперативних працівників щодо фіксації злочинів (фактів злочинів і злочинних дій осіб), а також ураховує особливості тієї сфери суспільних відносин, у якій вчиняють злочини, що потребують документування. Згідно з положеннями оперативно-розшукового та кримінального процесуального законодавства, до внесення змін у зв'язку з прийняттям чинного КПК України 2012 року документування здійснювали в межах справ оперативного провадження (підстави для початку яких визначав Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»[1]), воно мало чіткі межі, завдання й відповідний інструментарій у вигляді оперативно-розшукових заходів, які реалізували відповідно до ст. 8 цього Закону. Не було передбачено чіткого переліку видів оперативно-розшукових заходів (ОРЗ), які можуть проводити під час документування, водночас з набранням чинності новим КПК України[2] було внесено зміни до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»[3], відповідно до яких ст. 8 (права оперативних підрозділів) містить відсильні норми на положення КПК України щодо порядку проведення ОРЗ. Унаслідок цього 10 із 21 повноваження оперативних підрозділів, передбачених у цій статті, посилаються на певні статті КПК України, що встановлюють порядок проведення НСРД, і мають бути реалізовані згідно з відповідними положеннями глави 21 КПК України як НСРД (Shapovalov, 2016, p. 356). Змінилися зміст, параметри, правові основи документування (як однієї з основних функцій оперативних підрозділів), що потребує відповідного теоретичного обґрунтування в аспекті використання зазначеного терміна, його змісту й організаційно-тактичних форм документування в сучасних умовах.

Метою статті є визначення змісту документування та виокремлення його організаційно-тактичних форм.

Матеріали та методи

Розглядаючи документування як процес фіксації злочинних дій осіб, фактів, предметів і документів, що засвідчують вчинення злочину, слід зауважити, що науковці визначили поняття й основні напрями документування, особливості документування за наявності кримінального провадження та за наявності лише первинної (підтвердженої) інформації. Значну кількість наукових розробок здійснювали щодо правової регламентації застосування сил, засобів і методів ОРД (організації, тактики, методики їх застосування) у процесі документування окремих видів злочинів. Зокрема, С. О. Павленко (2019) дослідив тактику виявлення та документування оперативними підрозділами нелегальної міграції як однієї зі сфер діяльності організованої злочинності (Pavlenko, 2019, p. 210-218); Е. Рижков (2022) – тактику документування колабораціонізму (Ryzhkov, 2022, p. 52-58); Є. В. Коваленко й О. В. Плетньов (2023) – тактику документування колабораційної діяльності з використанням контррозвідувальних заходів (Kovalenko, & Pletnev, 2023, p. 161-166); А. А. Саковський (2021) – особливості документування незаконного переправлення осіб через державний кордон України (Sakovskyi, 2021, p. 200-205); В. Плетенець (2023) – особливості документування фактів учинення кримінальних правопорушень проти довкілля в умовах особливих правових режимів (Pletenets, 2023, p. 165-172).

Інші науковці розглядали документування в контексті організаційних елементів розкриття злочинів. А. А. Саковський та А. В. Жижин (2019) розглянули особливості взаємодії підрозділів кримінальної поліції та органів досудового розслідування в документуванні кримінальних правопорушень (Sakovskyi, & Zhyzhyn, 2019, p. 49-54); В. Пилип (2023) – документування воєнних злочинів у контексті участі в ньому інститутів громадянського суспільства (Pylyp, 2023, p. 218-223).

У наукових роботах, присвячених розкриттю окремих видів злочинів, науковці з'ясували зміст елементів, складових документування, зокрема, В. Ю. Первій (2019) вважає, що документування здійснюють у кожному кримінальному провадженні, у якому застосовано комплекс процесуальних засобів збирання доказів із залученням для фіксації злочинної діяльності негласних засобів (заздалегідь ідентифікованих (помічених) засобів) (Pervii, 2019, p. 241). В. О. Усатий (2025)

[1] Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

[2] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

[3] Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

зауважує, що встановлення фактів – це одночасно і виявлення, і документування ознак кримінальних правопорушень (Usatyi, 2025, p. 185). М. Л. Грібов (2018) зазначає, що документування вчинення злочину, щодо якого отримано інформацію про його підготовку, у сучасних правових реаліях можливе в межах як провадження в ОРС (оперативно-розшукових справ), так і кримінального провадження (Hribov, 2018, p. 137). М. Л. Грібов, А. А. Венедіктов, Ю. Є. Венедіктова (2018) стверджують, що документування злочину (як створення документів, які містять фактичні дані про кримінально каране діяння окремих осіб і груп) є змістом контролю за вчиненням злочину (Hribov, Venediktov, & Venediktova, 2018, p. 26). Ю. О. Ланцедова та Л. А. Остапенко (2019) розглядають документування виключно як фіксацію (закріплення, документування) результатів певних процесуальних дій (Lantsedova, & Ostapenko, 2019, p. 164); Т. В. Іщенко-Ладна (2025) вважає, що документування фактів здійснюють і в разі фіксації адміністративних правопорушень: від прийняття заяви (повідомлення) органами (підрозділами) Національної поліції України до складання протоколу про адміністративне правопорушення (Ishchenko-Ladna, 2025, p. 24).

Детальніше документування в теорії оперативно-розшукової діяльності висвітлено в обмеженій кількості праць. Зокрема, на думку А. А. Саковського (2020), оперативне документування (документування, яке здійснюють оперативні підрозділи) – це діяльність оперативних підрозділів зі створення та (або) одержання документів, які містять інформацію, що може бути використана для прийняття рішень в ОРД, прийняття процесуальних, організаційних і тактичних рішень, доказування в кримінальному провадженні. Науковець вважає, що оперативно-розшукове документування є різновидом оперативного документування, що здійснюють виключно в межах ОРД, а оперативно-технічне документування – таким, що ґрунтується на застосуванні технічних засобів одержання інформації та не може бути проведене без їх використання (Sakovskyi, 2020, p. 377). На його думку, документування належить виключно до інститутів ОРД.

О. О. Подобний (2015) зазначає, що документування забезпечує пізнання досліджуваної події шляхом фіксування фактичних даних, які запам'ятали потерпілі, очевидці, а також слідів, залишених на предметах та інших матеріальних носіях (Podobnyi, 2015, p. 65). Дослідник фактично ототожнює процес документування із фіксацією інформації, яку отримують у процесі досудового розслідування шляхом проведення слідчих розшукових дій.

Отже, можемо констатувати взаємозв'язок правового регулювання ОРД і кримінального процесу, водночас теоретично не обґрунтовано зміст документування, яке здійснюють на різних стадіях кримінального процесу. Це спричиняє фрагментарність наукових досліджень зазначених питань і не формує теоретичного бачення організаційно-тактичних форм документування.

Результати й обговорення

Лексичне значення терміна «документування» доволі широке; його застосовують у різних галузях діяльності людини (фінансовій, економічній, технічній, дипломатичній, юридичній тощо). Воно означає обґрунтування, підтвердження, пояснення певного факту (явища) документами, тобто діловими паперами, які підтверджують або спростовують його. Згідно з тлумачним словником української мови (Large explanatory dictionary…), термін «документувати» означає «обґрунтовувати документами». Під час документування забезпечують закріплення фактичних даних: щодо події злочину (час, місце, обставини вчинення злочину); про причетність осіб, яких перевіряють щодо підготовки до вчинення злочину або безпосередньо вчинення злочину; про інших осіб, причетних до злочину; про місцезнаходження обладнання й інших предметів, використовуваних під час вчинення злочину, грошей і цінностей, викрадених або здобутих злочинним шляхом; про місця збуту й збереження предметів злочину; характер і розміри збитку, заподіяного злочином; інші обставини, що мають значення для попередження, припинення й розкриття злочину, а також розшуку злочинців і застосування до них заходів, передбачених законом. На підставі аналізу визначення поняття документування можна дійти висновку, що це діяльність оперативних працівників, здійснювана переважно негласним шляхом, з виявлення (знаходження, перевірки, оцінки) фактичних даних про подію злочину й осіб, причетних до його вчинення, а також із забезпечення можливості використання цих даних відповідно до вимог кримінального процесуального закону як доказів під час досудового розслідування.

Слід зауважити, що межі дій, які визначають як документування злочинів, вельми нечіткі.

Документування як процес здійснюють у певних організаційно-тактичних формах, які різняться за низкою параметрів під час реалізації на всіх етапах кримінального судочинства (на всіх стадіях кримінального процесу). Ми навмисне використовуємо такий термін, оскільки процес документування починається з етапу виявлення ознак злочину й може завершуватися (у разі наявності підстав для проведення) на етапі, коли засуджена особа відбуває покарання, тобто виходить за межі досудового розслідування.

Латентність злочинів призводить до відсутності офіційних заяв і повідомлень, тому однією з підстав для реєстрації в ЄРДР інформації про вчинення злочину є виявлення його ознак

оперативними підрозділами. Оперативні працівники отримують первинну інформацію, у якій не міститься ознак усіх елементів складу злочину, тобто може йтися про суб'єктивну думку оперативного працівника про можливу наявність ознак злочину, а не власне ознак злочину. Отримання первинної оперативної інформації ще не забезпечує притягнення винних до відповідальності. Формально пошук ознак злочинів передбачає не лише процес отримання інформації, а і її перевірку, рішення про яку приймають залежно від характеру й повноти отриманої інформації. Окрім цього, наявна низка фактів, без встановлення яких не можна стверджувати, що особа вчинила злочин, починати кримінальне провадження та кваліфікувати дії цієї особи за певними статтями КК України. Очевидно, що за таких умов перш ніж вносити дані до ЄРДР, слід провести певну перевірку. Потребу в проведенні таких дій регламентують як чинний КПК України, так і низка підзаконних актів. Після отримання первинної оперативної інформації в процесі її подальшої перевірки здійснюють оперативно-розшукові заходи, спрямовані на її підтвердження. Відповідно до положень законодавства[1], оперативно-розшукову діяльність мають проводити в межах заведеної ОРС і лише за наявності достатньої інформації, отриманої в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів. Тому Закон про ОРД[2] надає можливість здійснювати попередню оперативну перевірку із застосуванням конкретно визначених заходів. Також слід ураховувати, що немає чіткої межі між перевіркою інформації та документуванням злочинної діяльності, оскільки під час здійснення певних оперативно-розшукових заходів, спрямованих на перевірку первинної інформації, одночасно будуть здійснювати й фіксацію злочинних дій. Оскільки в процесі перевірки вже реалізують низку заходів, спрямованих на фіксацію фактів злочинної діяльності, предметів і документів, що мають ознаки злочинної діяльності та злочинних дій осіб, то практично здійснюють документування злочинних дій.

Щодо інструментарію документування та його нормативного забезпечення слід зазначити, що Закон чітко регламентує дії суб'єктів ОРД – у ч. 2 ст. 7[3], а саме: у разі виявлення ознак злочину оперативний підрозділ зобов'язаний невідкладно спрямувати зібрані матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачено КК України [20], до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому КПК України[4]. Тобто формально документування шляхом проведення ОРЗ має бути припинено, а надалі потрібно отримати дозвіл на проведення НСРД, у межах якого здійснюють подальше документування. Водночас законодавець передбачив, що в разі якщо злочин виявлено під час проведення ОРЗ, які тривають і припинення яких може негативно вплинути на результати кримінального провадження, підрозділ, що здійснює ОРД, повідомляє відповідний орган досудового розслідування та прокурора про виявлення ознак злочину, завершує проведення ОРЗ, після чого спрямовує зібрані матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачено КК України, до відповідного органу досудового розслідування (ч. 3. ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»)[5]. У такому разі організаційно-тактичною формою документування є фіксація ознак злочину, здійснювана в процесі його виявлення та перевірки первинної інформації.

У разі якщо виявлено особу, яка готується до вчинення злочину, або факт підготовки до вчинення злочину, документування здійснюють шляхом проведення оперативно-розшукових заходів у межах оперативно-розшукових справ. Прийняття рішення про проведення оперативно-розшукових заходів, подання й розгляд відповідних клопотань, проведення оперативно-розшукових заходів, фіксація та використання їх результатів, проведення цих заходів до постановлення ухвали слідчого судді й інші питання їх проведення регулюють згідно з положеннями глави 21 КПК України[6], з огляду на особливості, встановлені Законом[7], щодо мети проведення оперативно-розшукових заходів, суб'єкта ініціювання та проведення цих заходів, обґрунтування клопотання про їх проведення й підстав для його задоволення слідчим суддею, використання результатів оперативно-розшукових заходів та інших питань, зумовлених специфікою мети їх проведення. Прийняття рішень про проведення оперативно-розшукових заходів, які не потребують дозволу слідчого судді або рішення прокурора, здійснює керівник відповідного оперативного підрозділу або його заступник із повідомленням про прийняте рішення прокурора. У такому разі правовою основою є ст. 6 Закону

[1] Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

[2] Там само.

[3] Там само.

[4] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

[5] Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

[6] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

[7] Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

України «Про оперативно-розшукову діяльність», у якій зазначено про можливість здійснення оперативно-розшукових заходів, а також ст. 9[1], відповідно до якої ОРС заводять на особу, яку підозрюють у підготовці до вчинення злочину, щодо невстановлених осіб, які готують вчинення злочину, а також щодо осіб, про яких є дані про участь у підготовці до вчинення злочину, – до встановлення та фіксації фактичних даних про протиправні діяння, відповідальність за які передбачено в КК України.

Зазначені дії проводять у межах оперативної розробки, що є процесом здійснення оперативно-розшукових заходів за наявності інформації про злочин, який готують або вчиняють, з метою його попередження або розкриття, а також розшуку злочинців, що переховуються. На етапі отримання інформації та її перевірки не завжди можна правильно кваліфікувати дії злочинців. У діях осіб можуть лише вбачатися ознаки певного злочину, тому мета оперативного працівника в процесі перевірки отриманої первинної інформації – знайти її підтвердження шляхом визначення в діях певних осіб ознак конкретних злочинів, передбачених КК України, кваліфікувати дії цих осіб і забезпечити можливість використання цієї інформації безпосередньо під час розкриття злочину[2].

Отже, на підставі суб'єктивної думки оперативного працівника, підкріпленої оперативною інформацією (яку неможливо використати як докази), слід прийняти рішення щодо проведення ОРЗ, результатом яких має стати отримання інформації, яку можна використати як доказову в кримінальному провадженні. Відповідно законодавець надав таку можливість, передбачивши низку запобіжників, закріплених ч. 2. ст. 8 Закону[3]. Зокрема, прийняття рішення, подання та розгляд відповідних клопотань, проведення ОРЗ, фіксація і використання їх результатів, проведення цих заходів до постановлення ухвали слідчого судді й інші питання їх проведення регулюють згідно з положеннями глави 21 КПК України, з огляду на особливості, встановлені цим Законом, щодо мети проведення ОРЗ, суб'єкта ініціювання та проведення цих заходів, обґрунтування клопотання про їх проведення і підстав для його задоволення слідчим суддею, використання результатів ОРЗ й інших питань, зумовлених специфікою мети їх проведення; зазначені заходи мають проводити в межах оперативно-розшукової справи, заведення якої здійснюють за певних підстав і в певному порядку, визначеному в ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» і підзаконних нормативних актах.

Окрім цього, низку заходів з документування злочинної діяльності позиціюють як ОРЗ, оскільки їх безпосередньо визначено в ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»[4] як права оперативних підрозділів; їх проведення передбачено окремим нормативним актом з обмеженим доступом (і передусім саме тому, що ці форми прямо зазначено в цьому Законі[5]), де врегульовано механізм їх проведення як у вигляді ОРЗ, так і НСРД. Тобто залежно від виду злочину на момент їх проведення в діях особи можуть вбачатися ознаки підготовки злочину (і тоді є правові підстави проведення документування шляхом проведення ОРЗ) або ознаки завершеного злочину (і тоді є підстави для проведення документування шляхом проведення НСРД). Тому документування злочинних дій до реєстрації в ЄРДР можуть здійснювати шляхом проведення оперативно-розшукових заходів, а після реєстрації – шляхом проведення НСРД за дорученням слідчого, що регламентує Інструкція «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні»[6].

У такому разі організаційно-тактичною формою документування є фіксація злочинних дій особи, яка готується до вчинення злочину, або факту підготовки злочину.

Слід зазначити, що в процесі виконання доручення слідчого щодо проведення НСРД постає потреба в отриманні додаткової інформації. Під час підготовки та проведення НСРД оперативні працівники проводять інші ОРЗ (які не тотожні саме з тією НСРД, виконання якої їм доручено), які є «допоміжними» та не мають аналогів серед НСРД, але які визначено як права оперативних підрозділів[7]. Органам досудового розслідування доводиться приймати рішення щодо можливості зібрання доказів шляхом проведення гласних слідчих (розшукових) дій або потреби в проведенні НСРД, проаналізувавши матеріали кримінального провадження (які можуть підтверджувати потребу в проведенні НСРД, але не формують уявлення про наявність інформаційної можливості для їх проведення).

---

[1] Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

[2] Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2341-14#Text

[3] Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

[4] Там само.

[5] Там само.

[6] Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листоп. 2012 р № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text

[7] Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

КПК України не передбачає можливості проведення НСРД, якщо в ініціатора клопотання є лише підозри, що невдовзі може бути вчинено певний злочин, а потребує, щоб навіть підготовка до злочину як різновид незавершеного злочину вже відбулася принаймні в певному її вияві або відбувся власне завершений злочин (Hroshevyi, Tatsii, & Tumaniants, 2013, p. 66).

Оскільки для проведення слідчих (розшукових) дій (або потреби в проведенні НСРД) оперативному працівнику слід здобути й зафіксувати (тобто задокументувати) низку фактів, без яких неможливо як отримати дозвіл на проведення слідчих (розшукових) дій та/або НСРД, так і їх провести, то документування здійснюють з метою отримання формальних підстав для проведення слідчих (розшукових) дій та/або НСРД і взагалі для уможливлення її проведення. У такому разі організаційно-тактичною формою документування є фіксація фактів злочину, здійснювана в процесі оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження.

Якщо в процесі оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження фіксують факти, необхідні для визначення потреби (і можливості) у проведенні слідчих (розшукових) дій та/або НСРД, то під час проведення конкретної НСРД документування має дещо іншу мету. Спрямованість, обсяг і зміст документування визначають вимоги КПК України, у якому передбачено обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні[1]. Тактику документування зумовлено потребами доказування за кримінальними провадженнями, які здобувають у процесі проведення конкретної НСРД. «Доказувати» означає підтверджувати істинність, правильність чого-небудь фактами, незаперечними доводами; доводити (Large explanatory dictionary…). Аналіз цих визначень демонструє їх однакову сутнісну природу, зумовлену спрямованістю на досягнення єдиної мети, а саме розкриття злочину. Єдність документування та доказування полягає не лише в тому, що вони використовують однакові пізнавальні методи, а й у тому, що спільним для них є пізнавальний процес – збір, фіксація, дослідження, оцінювання інформації, загальність мети, дотримання критерію належності, забезпечення її достовірності. Отже, оперативно-розшукова інформація має відповідати за змістом тим самим вимогам, що й доказова. Відмінність між ними полягає в засобах і методах збору, дослідження та в значущості отриманих результатів.

Тому оперативні працівники, здійснюючи НСРД за дорученням слідчого, одночасно здійснюють і документування – отримують імперативну інформацію для подальшого дослідження події злочину під час досудового розслідування. Фактично документування продовжується, тобто формально мети фіксації злочинних дій особи можна досягти й шляхом документування в межах НСРД.

У такому разі організаційно-тактичною формою документування є фіксація елементів конкретного складу злочину, здійснювана в процесі проведення НСРД.

Досудове розслідування завершується в момент передачі матеріалів кримінального провадження до суду, але процес оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства на всіх стадіях кримінального процесу передбачає оперативно-розшукове супроводження досудового розслідування, судового розгляду та стадії виконання покарання. Оперативне супроводження кримінального процесу в певних випадках (зокрема щодо злочинної спільноти й суб'єктів підвищеного злочинного впливу) зумовлює потребу в документуванні на зазначених етапах.

Тому організаційно-тактичною формою документування в цій ситуації є оперативне супроводження кримінального судочинства на стадіях судового розгляду й після винесення вироку.

Висновки

Документування може відбуватися в процесі виявлення (та фіксації) первинної інформації, а може здійснюватися як до початку досудового розслідування, так і паралельно. Оперативно-розшукові заходи можуть бути розпочаті до початку досудового розслідування й завершуватися під час його проведення, тобто початок досудового розслідування не є підставою для завершення документування. Документування має на меті не лише фіксацію фактів злочинів, що готуються, або фіксацію злочинних дій осіб, які готують вчинення злочину, а й виконує низку завдань під час досудового розслідування. До переліку оперативно-розшукових заходів належать також ті, що не мають аналогів з НСРД, тому зміст документування шляхом проведення оперативно-розшукових заходів не дублює зміст документування, яке здійснюють у процесі забезпечення можливості виконання доручення слідчого щодо проведення НСРД. Документування є низкою взаємопов'язаних дій, які можуть не завершуватися в момент завершення досудового розслідування, а продовжуються далі, проте в іншому статусі.

До організаційно-тактичних форм документування належать: фіксація ознак злочину, здійснювана в процесі його виявлення та перевірки первинної інформації; фіксація злочинних дій особи, яка готується до вчинення злочину, або факту підготовки злочину; фіксація фактів злочину, здійснювана в процесі оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження; фіксація елементів конкретного складу злочину, здійснювана в процесі проведення НСРД; фіксація злочинних дій у процесі оперативного супроводження кримінального судочинства на стадіях судового розгляду та після винесення вироку.

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

References

[1] Hribov, M.L, Venediktov, A.A., & Venediktova, Yu.Ye. (2018). The correlation between documenting a crime and controlling its commission. *Journal of Eastern European Law*, 49, 21-29. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/EJRN/1017001

[2] Hribov, M.L. (2018). Legal regulation of documenting the commission of a crime in criminal proceedings and operational-search activities. *Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 1(15), 129-140. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2018_1_13

[3] Hroshevyi, Yu.M., Tatsii, V.Ya., & Tumaniants, A.R. (2013). *Criminal process.* Kharkiv: Pravo.

[4] Ishchenko-Ladna, T.V. (2025). Documentation by the units of the National Police of Ukraine of sexual harassment: practical and legal aspects. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series "Law"*, 87(3), 22-28. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.87.3.3

[5] Kovalenko, Ye.V., & Pletnev, O.V. (2023). Criminal legal support of counterintelligence measures when documenting collaborative activities. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series "Law",* 76(2), 161-166. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.76.2.27

[6] Lantsedova, Yu.O., & Ostapenko, L.A. (2019). Possibilities of using the latest methods of recording and documenting the inspection of the crime scene. *Legal Bulletin*, 4(53), 164-169. DOI: 10.18372/2307-9061.53.14307

[7] Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language online. (n.d.). *slovnyk.ua.* Retrieved from https://slovnyk.ua

[8] Pavlenko, S.O. (2019). Tactics of detection and documentation by operational units of illegal migration as one of the spheres of activity of organized crime. *Problems of legality*, 147, 210-228. DOI: 10.21564/2414-990x.147.181335

[9] Pervii, V.Yu. (2019). Detection and documentation of crimes in the sphere of official activity and professional activity related to the provision of public services. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 4, 236-243. DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-236-243

[10] Pletenets, V. (2023). Peculiarities of detecting and documenting the facts of committing certain criminal offenses against the environment under special legal regimes. *Scientific Bulletin of the Dnipro State University of Internal Affairs*, 2, 165-172. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-165-172

[11] Podobnyi, O.O. (2015). The relationship between documentation and evidence. *Bulletin of criminal proceedings*, 2, 64-68. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2015_2_12

[12] Pylyp, V. (2023). Participation of civil society institutions in documenting war crimes. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2, 218-223. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-218-223

[13] Ryzhkov, E. (2022). Organizational and legal prerequisites for documenting collaborationism in Ukraine. *Scientific Bulletin of the Dnipro State University of Internal Affairs*, 2, 52-58. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-52-58

[14] Sakovskyi, A.A. (2020). Operational-search documentation as a search-cognitive process and a component of operational-search activities. *Entrepreneurship, economy and law*, 7, 371-377. DOI: 10.32849/2663-5313/2020.7.63

[15] Sakovskyi, A.A. (2021). Peculiarities of interaction between operational units and investigators when documenting illegal smuggling of persons across the state border of Ukraine. *Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 4, 200-205. DOI: 10.32844/2618-1258.2021.4.35

[16] Sakovskyi, A.A., & Zhyzhyn, A.V. (2019). Interaction of criminal police units and pre-trial investigation bodies in documenting criminal offenses. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 2, 49-54. DOI: 10.33270/01191112.49

[17] Shapovalov, O.O. (2016). Implementation of the competence of investigators by identifying signs of crimes during pre-trial investigation. *Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 5, 354-358. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvppp_2016_5_75

[18] Usatyi, V.O. (2025). Identification and documentation of signs of criminal offenses during the consideration of economic cases. *Bulletin of the Kharkiv National University of Internal Affairs*, 3(110), 184-196. DOI: 10.32631/v.2025.3.16

Список використаних джерел

[1] Грібов М. Л., Венедіктов А. А., Венедіктова Ю. Є. Співвідношення документування злочину та контролю за його вчиненням. *Журнал східноєвропейського права.* 2018. № 49. С. 21–29. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/EJRN/1017001

[2] Грібов М. Л. Правове регулювання документування вчинення злочину в кримінальному процесі й оперативно-розшуковій діяльності. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2018. № 1 (15). С. 129–140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2018_1_13

[3] Грошевий Ю. М., Тацій В. Я., Туманянц А. Р. Кримінальний процес : підручник. Харків : Право, 2013. 824 с.

[4] Іщенко-Ладна Т. В. Документування підрозділами Національної поліції України сексуальних домагань: практично-правові аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2025. Вип. 87. Ч. 3. С. 22–28. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.87.3.3

[5] Коваленко Є. В., Плетньов О. В. Кримінально-правове забезпечення контррозвідувальних заходів при документуванні колаборaційної діяльності**.** *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2023 Вип. 76. Ч. 2. С. 161–166. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.76.2.27

[6] Ланцедова Ю. О., Остапенко Л. А. Можливості використання новітніх методів фіксації та документування огляду місця діяння. *Юридичний вісник.* 2019. № 4 (53). С. 164–169. DOI: 10.18372/2307-9061.53.14307

[7] Великий тлумачний словник сучасної української мови онлайн. URL: https://slovnyk.ua

[8] Павленко С. О. Тактика виявлення та документування оперативними підрозділами нелегальної міграції як однієї зі сфер діяльності організованої злочинності. *Проблеми законності.* 2019. Вип. 147 С. 210–228. DOI: 10.21564/2414-990x.147.181335

[9] Первій В. Ю. Виявлення та документування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2019. № 4. С. 236–243. DOI: 10.31733/2078-3566-2019-4-236-243

[10] Плетенець В. Особливості виявлення й документування фактів вчинення деяких кримінальних правопорушень проти довкілля в умовах особливих правових режимів. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ.* 2023. № 2. С. 165–172. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-165-172

[11] Подобний О. О. Співвідношення документування й доказування. *Вісник кримінального судочинства.* 2015. № 2. С. 64–68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2015_2_12

[12] Пилип В. Участь інститутів громадянського суспільства у документуванні воєнних злочинів. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ.* 2023. № 2. С. 218–223. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-6-218-223

[13] Рижков Е. Організаційно-правові передумови документування колаборaціонізму в Україні. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ.* 2022. № 2. С. 52–58. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-52-58

[14] Саковський А. А. Оперативно-розшукове документування як пошуково-пізнавальний процес та складова оперативно-розшукової діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 371–377. DOI: 10.32849/2663-5313/2020.7.63

[15] Саковський А. А. Особливості взаємодії оперативних підрозділів і слідчих при документуванні незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2021. Вип. 4. С. 200–205. DOI: 10.32844/2618-1258.2021.4.35

[16] Саковський А. А., Жижин А. В. Взаємодія підрозділів кримінальної поліції та органів досудового розслідування в документуванні кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2019. № 2. С. 49–54. DOI: 10.33270/01191112.49

[17] Шаповалов О. О. Реалізація компетенції слідчих шляхом виявлення ознак злочинів під час досудового розслідування. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2016. № 5. С. 354–358. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvppp_2016_5_75

[18] Усатий В. О. Виявлення та документування ознак кримінальних правопорушень під час розгляду господарських справ. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2025. № 3 (110). С. 184–196. DOI: 10.32631/v.2025.3.16

TARASENKO Oleh
Doctor of Law, Professor, Vice-Rector of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3179-0143

Organizational and Tactical Forms of Documentation

Abstract. This article examines the process of documentation, which is based on the scientifically grounded activities of operational staff in recording crimes (criminal acts and the criminal conduct of individuals), taking into account the specific characteristics of the sphere of social relations in which crimes requiring documentation are committed. The aim of the article is to define the content of documentation and to identify its organisational and tactical forms. It has been established that this can be carried out during the process of identifying (and recording) initial information, both prior to the commencement of the pre-trial investigation and in parallel with it; operational and investigative measures may be initiated prior to the commencement of the pre-trial investigation and concluded during its conduct; that is, the commencement of the pre-trial investigation does not constitute grounds for terminating the documentation. It has been established that documentation is intended not only to record the facts of crimes being prepared or the criminal actions of persons preparing to commit a crime, but also to fulfil a number of tasks during the pre-trial investigation. The list of operational-investigative measures also includes those that have no equivalent in covert investigative (search) actions; therefore, the content of documentation through the conduct of operational-investigative measures does not duplicate the content of documentation carried out in the process of ensuring the ability to execute the investigator's instructions regarding the conduct of such actions. Documentation consists of a series of interrelated actions which may not cease upon the completion of the pre-trial investigation, but continue thereafter, albeit in a different capacity. It has been concluded that the organisational and tactical forms of documentation include: the recording of the signs of a crime, carried out during the process of its detection and the verification of initial information; the recording of the criminal actions of a person preparing to commit a crime, or the fact of such preparation; recording the facts of the offence, carried out during the operational and investigative support of criminal proceedings; recording the elements of a specific offence, carried out during covert investigative (search) operations; recording criminal acts during the operational support of criminal proceedings at the stages of court proceedings and after the verdict has been handed down.

Keywords: criminal proceedings; stages; operational-investigative support; documentation; organizational-tactical forms.

DOI: 10.33270/05267101.7
УДК 343.98

ЦЕХАН Дмитро*
доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри оперативно-розшукової та поліцейської діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»
65009, Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6503-6985;
ЯЦКЕВИЧ Руслан
доктор філософії в галузі права, перший заступник начальника Департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції України
01601, вул. Академіка Богомольця, 10, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-9352-7077

Стійкість організованих злочинних угруповань як міждисциплінарна категорія

Анотація. У статті визначено проблему щодо аналізу стійкості організованих злочинних угруповань як міждисциплінарної категорії. Окреслено основні положення програмних документів щодо стратегічних напрямів протидії організованій злочинності. Виокремлено правові й інституційні результати реалізації цих програмних документів на сучасному етапі. Акцентовано, що зміст відповідних програмних документів відображає важливість й актуальність наукового забезпечення прикладної реалізації правоохоронними органами їх функцій за зазначеним напрямом роботи. Зауважено, що стійкість організованих злочинних угруповань як категорія потребує аналізу крізь призму застосування міждисциплінарного підходу. Висвітлено теоретичну й методологічну основу дослідження поставленої проблематики. Проаналізовано основні положення щодо застосування міждисциплінарного підходу в наукових дослідженнях, а також визначено його основні ознаки в межах методології сучасної науки. Стійкість як відповідну категорію, яка характеризує організовані злочинні угруповання, розглянуто переважно крізь призму кримінального права, а наявні визначення стійкості, зафіксовані в документах, що мають преюдиціальне значення для суб'єктів кримінального переслідування, не відповідають потребам наук кримінально-правового циклу, оскільки не можуть бути застосовані до окремих форм організованих злочинних угруповань у сучасних умовах. У контексті аналізу проблеми сформульовано визначення фінансової стійкості організованих злочинних угруповань, визначено умови, які характеризують їх як стійкі утворення у фінансовому аспекті. Досліджено напрями використання результатів фінансової стійкості під час здійснення кримінального переслідування. Крім того, сформульовано авторське визначення психологічної стійкості таких угруповань під час здійснення кримінального переслідування. Виокремлено злочинні угруповання, для яких такий показник є доволі високим. Визначено основні напрями використання даних щодо психологічної стійкості на стратегічному й тактичному рівнях здійснення кримінального переслідування.

Ключові слова: організована злочинність; організовані злочинні угруповання; стійкість; фінансова стійкість; психологічна стійкість; негласні заходи; кримінальне переслідування; досудове розслідування; стратегічне й тактичне планування кримінального переслідування.

Історія статті:
Отримано: 07.01.2026
Прийнято: 09.02.2026
Опубліковано: 31.03.2026

Рекомендоване посилання:
Цехан Д., Яцкевич Р. Стійкість організованих злочинних угруповань як міждисциплінарна категорія. *Наука і правоохорона.* 2026. Вип. 1 (71). С. 73–79. DOI: 10.33270/05267101.7

*Відповідальний автор

© Цехан Д., Яцкевич Р., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Державна політика щодо протидії різним формам злочинності одним зі своїх ключових пріоритетів визначає підвищення ефективності протидії організованим формам злочинної діяльності. Відповідні положення закріплено на рівні Стратегії боротьби з організованою злочинністю, яку схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 року № 1126-р, де основними напрямами реалізації останньої визначено: удосконалення нормативно-правового забезпечення боротьби з організованою злочинністю; формування ефективної системи інституційного забезпечення боротьби з організованою злочинністю; запровадження механізмів координації та взаємодії у сфері боротьби з організованою злочинністю; запобігання організованій злочинності та боротьба зі злочинними організаціями у сферах з високим ризиком її вияву; інформаційно-аналітичне, наукове й кадрове забезпечення державних органів, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю; залучення громадськості до активної участі в боротьбі з організованою злочинністю; міжнародне співробітництво у сфері боротьби з організованою злочинністю. Необхідно зауважити, що з метою реалізації цієї стратегії, а також положень інших нормативно-правових актів вживається широкий спектр заходів: ***по-перше,*** систематичне оновлення КК України з метою посилення механізму кримінально-правової протидії організованим формам злочинної діяльності та інфраструктурним елементам, які підживлюють і сприяють функціонуванню різних форм організованих злочинних утворень; ***по-друге,*** структурно-функціональна перебудова відповідних правоохоронних органів із виокремленням суб'єктів, для яких протидія організованим формам злочинної діяльності є основною функціональною спрямованістю; ***по-третє,*** розширення наявних і запровадження нових інструментів гласної та негласної протидії функціонуванню організованих злочинних угруповань (ОЗУ) на кшталт кримінального аналізу, проактивних моделей поліцейської діяльності (Fedchak, 2024) та концепції кримінальної розвідки (Albul, 2026; Albul, 2025a; Albul, 2025b).

Аналіз положень вказаної стратегії засвідчує, що в межах її реалізації держава визначає наукове забезпечення відповідного напряму роботи правоохоронних органів як неодмінну умову її реалізації. З огляду на це, у межах наук кримінально-правового циклу науковці спрямовують значну кількість зусиль щодо наукового дослідження проблематики організованої злочинності з різних аспектів (Sevruk, 2022; Yeprintsev, 2023; Budik, 2025; Tsekhan, 2021). Водночас слушно звернути увагу на необхідність нового та більш розширеного погляду на окремі ознаки організованих злочинних угруповань, які закріплює чинний закон про кримінальну відповідальність, зокрема стійкість, яка потребує міждисциплінарного аналізу, оскільки як одна з кримінально-правових ознак організованих злочинних угруповань має значення не лише для правильної кримінально-правової кваліфікації відповідних форм злочинної діяльності, а й для реалізації інших напрямів, що спрямовані на нейтралізацію діяльності ОЗУ та мінімізацію їх негативного впливу на соціально-економічні процеси.

Матеріали та методи

Під час проведення дослідження використано: ***по-перше,*** узагальнені матеріали судової практики щодо організованих форм злочинної діяльності; ***по-друге,*** аналітичні матеріали Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України; ***по-третє,*** законодавство спрямоване на формування та забезпечення реалізації державної політики щодо протидії організованим формам злочинної діяльності на різних рівнях; ***по-четверте,*** результати наукових пошуків вітчизняних дослідників щодо протидії різним формам організованої злочинної діяльності. Під час проведення дослідження використано класичну сукупність загальнонаукових методів пізнання, зокрема комплекс діалектичних методів, а також метод герменевтики для роботи з понятійно-категоріальним апаратом і формування авторських визначень, а також міждисциплінарний підхід щодо пізнання окремих соціальних явищ і процесів.

Результати й обговорення

На початковому етапі обговорення проблеми вважаємо за потрібне розглянути характеристику міждисциплінарного підходу в межах наукового пізнання та його переваг на сучасному етапі розвитку наук кримінально-правового циклу. Як зазначають дослідники, є тенденції, спричинені міждисциплінарністю, серед яких: стирання кордонів між гуманітарними й соціальними науками; формування «неясного жанру»; «мандрівних концепцій»; перехід від одиничності, неподільності знання й культури до узагальнювальних, об'єднавчих стратегій у межах різних контекстів тощо (Filipenko, 2018). Інші науковці звертають увагу, що поняття міждисциплінарності, у широкому розумінні, передбачає зіткнення, взаємопроникнення, синергію різних наук (дисциплін), що сприяє розвиткові інтеграційних процесів, дедалі більшій взаємодії, взаємозбагаченню методів, інструментарію задля отримання нового наукового знання (Kolot, 2014).

Крім того, автори звертають увагу, що міждисциплінарність стає все більш актуальною в сучасній освіті й науці, адже її використання дає можливість розв'язувати складні проблеми, поєднуючи різні знання та підходи й тим самим сприяючи розвитку нових наукових напрямів та

інноваційних технологій. Продовження досліджень у цьому напрямі надасть можливість розширити знання й зробити нові відкриття, що здійснять вагомий внесок у науковий прогрес і розвиток людства (Diachenko-Bohun et al., 2023).

Наведене вище повною мірою можна екстраполювати на науки кримінально-правового циклу, де також спостерігається тенденція до пожвавлення міждисциплінарних досліджень, адже сучасна злочинна діяльність потребує комплексного та інтегрованого пізнання з метою формування дієвої стратегії її нейтралізації та мінімізації негативного впливу на соціально-економічні й політичні процеси. У контексті діяльності організованих злочинних угруповань, окремі категорії, зокрема «стійкість», пізнавались переважно крізь призму предмета кримінального права, а таке пізнання функціонально спрямовувалось на чітке встановлення відповідної ознаки для правильної кваліфікації кримінального правопорушення за ст. 255 КК України, а науковому вивченню цієї проблематики присвячено значну кількість наукових досліджень. Наразі єдине нормативне визначення стійкості організованих злочинних угруповань міститься в п. 11 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 року № 13, де визначено, що стійкість організованої групи чи злочинної організації полягає в їхній здатності забезпечити стабільність і безпеку свого функціонування, тобто ефективно протидіяти факторам, що можуть їх дезорганізувати, як внутрішнім (наприклад, невизнання авторитету або наказів керівника, намагання окремих членів об'єднання відокремитись чи вийти з нього), так і зовнішнім (недотримання правил безпеки щодо дій правоохоронних органів, діяльність конкурентів зі злочинного середовища тощо). На здатність об'єднання протидіяти внутрішнім дезорганізуючим факторам указують, зокрема, такі ознаки: стабільний склад, тісні стосунки між його учасниками, їх централізоване підпорядкування, єдині для всіх правила поведінки, а також наявність плану злочинної діяльності й чіткий розподіл функцій щодо його досягнення. Ознаками зовнішньої стійкості злочинної організації можуть бути встановлення корупційних зв'язків в органах державної влади, наявність каналів обміну інформацією щодо діяльності конкурентів зі злочинного середовища, створення нелегальних страхових фондів і визначення порядку їх наповнення та використання.

Зауважимо, що закріплене у вказаній Постанові Пленуму Верховного Суду України визначення не повною мірою відповідає сучасним реаліям функціонування ОЗУ, зокрема й у частині їх побудови за мережевим принципом, для якого характерна відсутність тісних зв'язків між його учасниками, а в окремих випадках навіть відсутність безпосереднього контакту та особистого знайомства між членами такого угруповання, що суттєво підвищує його стійкість з огляду на зовнішні загрози, зокрема можливості викриття й ефективного документування злочинної діяльності правоохоронними органами. Ми не зосереджуємось на питаннях кримінально-правового характеру щодо стійкості організованих злочинних угруповань, адже вказане питання доволі ґрунтовно проаналізоване професором А.А. Вознюком (2014) (Okolit, & Vozniuk, 2025).

Водночас критерій стійкості ОЗУ має значення не лише для правильної кримінально-правової кваліфікації відповідних форм злочинної діяльності, а й для їх ефективного документування, визначення стратегічного плану досудового розслідування та прийняття виважених тактичних рішень під час здійснення кримінального переслідування як на стадії досудового розслідування, так і під час судового розгляду. Зважаючи на викладене вище, категорія стійкості ОЗУ набуває міждисциплінарного характеру та має тлумачитися в розширеному контексті з визначенням обов'язкових структурних елементів. Так, одним із таких елементів є *фінансова стійкість організованих злочинних угруповань,* яка прямо корелює з моделями формування й подальшого використання доходів, отриманих за результатами протиправної діяльності, що аналізувалось нами у попередніх наукових дослідженнях (Tsekhan, & Yelkhin, 2023). Розглянемо загальний зміст категорії «фінансова стійкість», якою оперують економічні науки. Як зазначають вчені-економісти, у загальному визначенні, фінансова стійкість – це такий стан підприємства, за якого забезпечується висока ефективність функціонування на ринку, яка передбачає ризики банкрутства. У цьому випадку підприємство має збалансовану структуру капіталу, високу ліквідність і платоспроможність, достатні обсяги запасів, високий рівень фінансової стійкості та низькі ділові й фінансові ризики. Опосередковано фінансову стійкість можна тлумачити як здатність підприємства підтримувати в довгостроковій перспективі конкурентоспроможний рівень ключових економічних параметрів, таких як прибуток, витрати, обсяги продажів (Kravchenko, & Leontovska, 2022). Вказане визначення сформульоване для опису фінансової стійкості суб'єктів господарської діяльності, що легально функціонують. Водночас, зважаючи на наявність методологічних підходів щодо вивчення злочинності з використання економічного інструментарію та понятійно-категоріального апарату, вважаємо, що відповідний концепт може бути використаний і для характеристики фінансової стійкості організованих злочинних угруповань.

Отже, *фінансова стійкість організованих злочинних угруповань* – це такий стан ОЗУ, який характеризується систематичним отриманням доходів від здійснення протиправної діяльності,

які перевищують фактичні витрати на забезпечення основних потреб членів угруповання та можуть використовуватись для самовідтворення й формування інфраструктури злочинної діяльності, а також наявність доступу до грошових активів, акумульованих у межах кримінального середовища у формі так званого «общака». Базуючись на такому визначенні, необхідно звернути увагу, що для об'єктивного твердження щодо фінансової стійкості ОЗУ необхідні такі основні умови:

по-перше, систематична злочинна діяльність корисливої спрямованості, яка з високим рівнем прогнозованості приносить протиправний дохід;

по-друге, рівень доходів від злочинної діяльності перевищує витрати учасників ОЗУ та безпосередні поточні витрати на забезпечення злочинної діяльності;

по-третє, наявність можливості здійснювати інвестиційні витрати, зокрема легалізацію доходів, отриманих за результатами злочинної діяльності й подальшого їх використання як прибуткових активів;

по-четверте, наявність доступу та змога розпоряджатись активами, сформованими у межах кримінального середовища загалом. Крім того, характеризуючи фінансову стійкість організованих злочинних угруповань як економічної, так і загальнокримінальної спрямованості, можна виокремити й факультативні ознаки: а) залучення до управління активами осіб, які володіють спеціальними знаннями й здатні ефективно їх примножувати та формувати інструменти захисту – концепція функціональної диференціації, яка передбачає відокремлення управління злочинними активами від безпосередніх виконавців кримінальних правопорушень; б) наявність доступу й можливість використання офшорних юрисдикцій для збереження доходів, отриманих за результатами злочинної діяльності; в) використання цифрових технологій для роботи з відповідними активами.

Оцінювання критерію фінансової стійкості ОЗУ має важливе значення, оскільки вказаний показник прямо корелює з можливостями організованих злочинних угруповань щодо: а) організації протидії розслідуванню; б) формування безпекової складової діяльності ОЗУ; в) можливостей створення розгалуженої системи корупційних зв'язків. З огляду на це, критерій фінансової стійкості має враховуватись у межах ризико-орієнтованого підходу від початку документування відповідних форм злочинної діяльності до постановлення остаточного судового рішення. В окремих випадках оцінювання вказаного критерію має враховуватися з метою потенційних можливостей встановлення представниками ОЗУ контролю за установами виконання покарань у разі їх засудження до позбавлення волі.

Продовжуючи, слушно звернути увагу й на інші складові стійкості організованих злочинних угруповань як комплексної категорії. Так, одним із важливих напрямів наукового пошуку є дослідження психології ОЗУ, зокрема крізь призму психології малих груп, кримінальної психології тощо.

Аналізуючи стійкість крізь призму криміналістики та оперативно-розшукової діяльності, необхідно звернути увагу й на критерій психологічної стійкості ОЗУ. *Психологічна стійкість організованих злочинних угруповань* є інтегративною властивістю їх внутрішньої соціально-психологічної системи, що забезпечує здатність зберігати структурну цілісність, функціональну керованість і криміногенну спрямованість діяльності в умовах зовнішнього тиску, ризику викриття, внутрішніх конфліктів і ситуативних криз. Також у межах цього критерію слушно виокремити адаптивність до стресових і фрустраційних факторів, яка забезпечує можливість психологічно стійкому злочинному угрупованню можливість змінювати моделі поведінки й внутрішньої комунікації, швидко адаптувати технологічні прийоми злочинної діяльності під нові реалії без втрати керованості (наприклад, адаптація окремих норм кримінальної субкультури під нові реалії кримінального законодавства щодо можливості відмови визнавати перед працівниками правоохоронних органів свій статус для суб'єктів підвищеного злочинного впливу – «ворів у законі» з метою уникнення кримінальної відповідальності). Проведені дослідження свідчать, що рівень психологічної стійкості ОЗУ прямо корелює з таким чинником, як базова підстава для об'єднання осіб у відповідне злочинне угруповання. Зауважимо, що високий рівень психологічної стійкості демонструють ОЗУ, сформовані: а) на етнічній основі, оскільки, крім спільної для всіх учасників криміногенної спрямованості діяльності, додатковим елементом стійкості є культурні й релігійні традиції; б) на основі родинних зв'язків; в) на основі спільного проходження служби у військових формуваннях (злочинні угруповання парамілітарного типу); г) з осіб, для яких є характерною чітка особиста установка на побудову вертикальної чи горизонтальної кримінальної кар'єри. Реальне оцінювання вказаного критерію має вагоме значення як на стратегічному, так і на тактичному рівнях роботи правоохоронних органів, адже формування психологічно стійких злочинних угруповань свідчить про наявність суттєвих прогалин у роботі державних інституцій у відповідних соціальних сферах, зокрема: *по-перше,* постпенітенціарної адаптації осіб, які відбули кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі; *по-друге,* організації психологічної підтримки й повернення до звичного способу життя осіб, які мають тривалий досвід бойових дій; *по-третє,* роботи з неформальними та іншими стійкими групами молоді тощо. Крім того, вищий рівень психологічної стійкості демонструють організовані злочинні угруповання, сформо-

вані в установах виконання покарань, що зумовлено умовами ізоляції, стійкого протистояння засуджених негативної спрямованості й адміністрації установ, особистою стійкістю учасників ОЗУ до застосування режимних заходів впливу, вищий рівень ініціації на психологічному рівні правил і норм пенітенціарної субкультури.

Не менш важливим є врахування вказаного критерію під час профілювання ОЗУ перед початком активних дій щодо документування його злочинної діяльності, адже відповідний рівень психологічної стійкості впливає на можливості й тактичні особливості реалізації окремих елементів негласної діяльності, які пов'язані з можливостями формування оперативних позицій у структурі відповідного ОЗУ чи оточення його учасників, виконання довготривалих стратегічних завдань штатними негласними працівниками та загалом можливість реалізації окремих складових кримінальної розвідки під час документування, визначення доцільності використання тактичних прийомів, спрямованих на створення конфліктних ситуацій та конфронтації у межах ОЗУ тощо. Урахування саме критерію психологічної стійкості є ключовим під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених організованими злочинними угрупованнями, оскільки дає змогу: а) визначити оптимальну послідовність допитів затриманих членів ОЗУ; б) зробити коректний вибір форм встановлення психологічного контакту з ними; в) змоделювати їхню поведінку під час здійснення кримінального переслідування тощо.

Висновки

Отже, зауважимо, що запропоноване дослідження не претендує на вичерпання чи всебічну характеристику поставленої проблеми, а радше має постановний характер щодо необхідності деталізованого аналізу окремих ознак організованих злочинних угруповань не лише у межах кримінального права, а й крізь призму криміналістики й теорії оперативно-розшукової діяльності у контексті виокремлення та детальної характеристики структурних елементів стійкості ОЗУ, які, крім забезпечення правильної кримінально-правової кваліфікації, впливають на організацію стратегічного й тактичного рівня здійснення кримінального переслідування.

References

[1] Albul, S.V. (2025a). *Criminal Intelligence in the Activities of the National Police of Ukraine.* Odesa: Bukaiev Vadym Viktorovych. Retrieved from https://surl.lu/jqjypt

[2] Albul, S.V. (2025b). Transformation of operational-search activities into criminal intelligence: domestic prospects through the prism of foreign experience. *The role and place of law enforcement agencies in the development of a democratic legal state*: materials of the XVII International Scientific and Practical Internet Conference dedicated to Lawyer's Day. (Vol. 2), (pp. 19-23). Odesa: ODUVS. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/398202692_Transformacia_operativno-rozsukovoi_dialnosti_u_kriminalnu_rozvidku_vitciznani_perspektivi_kriz_prizmu_zarubiznogo_dosvidu_Rol_ta_misce_pravoohoronnih_organiv_u_rozbudovi_demokraticnoi_pravovoi_derzav

[3] Albul, S.V. (2026). Conceptual basis for the development of criminal intelligence in Ukraine. *Analytical and comparative law,* 1(3), 9-13. DOI: 10.24144/2788-6018.2026.01.3.1

[4] Budik, I.M. (2025) *Crimes in the sphere of circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues and precursors committed by criminal organizations: criminological characteristics and prevention*. Kyiv: Rule of law. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21FMT=JwU_B&S21ALL=%28%3C.%3EI%3D%21NBUV$%3C.%3E%29%2A%28%3C.%3EU%3DX883.9%284УКР%29711.23$%3C.%3E%29&Z21ID=&S21SRW=TIPVID&S21SRD=DOWN&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20

[5] Diachenko-Bohun, M., Homlia, L., Shkura, T., Rokotianska, V., & Orlovskyi, O. (2023). Interdisciplinarity as an innovative approach to teaching natural sciences. *Origins of pedagogical skill*, 32, 100-106. DOI: 10.33989/2075-146x.2023.32.292646

[6] Fedchak, A.I. (2024). Theory and practice of applying proactive models of law enforcement activities. *Doctor's thesis.* Lviv. Retrieved from https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/8362/1/fedchak_2.pdf

[7] Filipenko, A.S. (2018). Interdisciplinary methodology: basic principles. *International relations, part Economic sciences*, 13, 7-13. Retrieved from http://iir.univ.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3283/2959

[8] Kolot, A.M. (2014). Interdisciplinary approach as a dominant factor in the development of economic science and educational activities. *Social Economics*, 1-2, 76-83. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=se_2014_1-2_15

[9] Kravchenko, M.O., & Leontovska, M.A. (2022). Approaches to assessing the financial stability of innovatively active enterprises. *Economic Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"*, 24, 93-98. DOI: 10.20535/2307-5651.24.2022.274831

[10] Okolit, O.V., & Vozniuk, A.A. (2025). *Criminal liability for the creation of a criminal organization or criminal community and participation in them: problems of theory and practice*. Kyiv: Rule of law. Retrieved from https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b519a62b-5bf5-446e-8ff7-7d47d66ec019/content

[11] Sevruk, V.H. (2022). *Counteraction to crimes committed by organized groups and criminal organizations formed on an ethnic basis: theory and practice*. Kyiv: Lyudmila. Retrieved from https://jurkniga.ua/contents/protidiya-zlochinam-shcho-vchinyayutsya-organizovanimi-grupami-i-zlochinnimi-organizatsiyami-yaki-sformovani-na-etnichniy-osnovi-teoriya-ta-praktika.pdf?srsltid=AfmBOooXfMMFreqXycaIDh2VOxIZW0bzxjPyIZ30cZ5TynTsv5TtOFZ9

[12] Tsekhan, D.M. (2021). *Operational and investigative counteraction to crime in places of deprivation of liberty*. Odesa: Legal Literature. Retrieved from https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/236f4a78-7048-4264-ab7c-e792aeb74210/content

[13] Tsekhan, D.M., & Yelkhin, O.V. (2023). Typical models of income generation based on the results of organized criminal activity of a general criminal orientation. *South Ukrainian Legal Journal*, 1, 118-123. DOI: 10.32850/sulj.2023.1.21

[14] Vozniuk, A.A. (2014) Current issues of determining the stability of criminal organizations. *Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 28-39. Retrieved from https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8f01fb6e-fa79-4a94-9e80-0ec633835e20/content

[15] Yeprintsev, P.S. (2023). *Organized crime in Ukraine: phenomenon, determination, prevention.* Odesa: Yurydika. Retrieved from https://surl.li/ikrfbt

Список використаних джерел

[1] Албул С. В. Кримінальна розвідка у діяльності Національної поліції України : наук. концепція. Одеса : Букаєв Вадим Вікторович, 2025. 32 с. URL: https://surl.lu/jqjypt

[2] Албул С. В. Трансформація оперативно-розшукової діяльності у кримінальну розвідку: вітчизняні перспективи крізь призму зарубіжного досвіду. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави* : матеріали XVII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., присвяч. Дню юриста (Одеса, 7 жовт. 2025 р.). Одеса : ОДУВС, 2025. Т. 2. С. 19–23. URL: https://www.researchgate.net/publication/398202692_Transformacia_operativno-rozsukovoi_dialnosti_u_kriminalnu_rozvidku_vitciznani_perspektivi_kriz_prizmu_zarubiznogo_dosvidu_Rol_ta_misce_pravoohoronnih_organiv_u_rozbudovi_demokraticnoi_pravovoi_derzav

[3] Албул С. В. Концептуальні засади становлення кримінальної розвідки в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2026. № 1. Ч. 3. С. 9–13. DOI: 10.24144/2788-6018.2026.01.3.1

[4] Будік І. М. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, що вчиняють злочинні організації: кримінологічна характеристика і запобігання : монографія. Київ : Норма права, 2025. 272 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21FMT=JwU_B&S21ALL=%28%3C.%3EI%3D%21NBUV$%3C.%3E%29%2A%28%3C.%3EU%3DX883.9%284УКР%29711.23$%3C.%3E%29&Z21ID=&S21SRW=TIPVID&S21SRD=DOWN&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20

[5] Дяченко-Богун М., Гомля Л., Шкура Т., Рокотянська В., Орловський О. Міждисциплінарність як інноваційний підхід при викладанні природничих наук. *Витоки педагогічної майстерності*. 2023. Вип. 32. С. 100–106. DOI: 10.33989/2075-146x.2023.32.292646

[6] Федчак А. І. Теорія та практика застосування проактивних моделей правоохоронної діяльності : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2024. 598 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/8362/1/fedchak_2.pdf

[7] Філіпенко А. С. Міждисциплінарна методологія: базові принципи. *International relations, part Economic sciences.* 2018. № 13. С. 7–13. URL: http://iir.univ.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3283/2959

[8] Колот А. М. Міждисциплінарний підхід як домінанта розвитку економічної науки та освітньої діяльності. *Соціальна економіка*. 2014. № 1–2. С. 76–83. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=se_2014_1-2_15

[9] Кравченко М. О., Леонтовська М. А. Підходи до оцінювання фінансової стійкості інноваційно-активних підприємств. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».* 2022. № 24. С. 93–98. DOI: 10.20535/2307-5651.24.2022.274831

[10] Околіт О. В., Вознюк А. А. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації чи злочинної спільноти та участь у них: проблеми теорії і практики : монографія. Київ : Норма

права, 2025. 324 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b519a62b-5bf5-446e-8ff7-7d47d66ec019/content
[11] Севрук В. Г. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: теорія та практика : монографія. Київ : Людмила, 2022. 1092 с. URL: https://jurkniga.ua/contents/protidiya-zlochinam-shcho-vchinyayutsya-organizovanimi-grupami-i-zlochinnimi-organizatsiyami-yaki-sformovani-na-etnichniy-osnovi-teoriya-ta-praktika.pdf?srsltid=AfmBOooXfMMFreqXycaIDh2VOxIZW0bzxjPyIZ30cZ5TynTsv5TtOFZ9
[12] Цехан Д. М. Оперативно-розшукова протидія злочинності у місцях позбавлення волі : монографія. Одеса : Юрид. літ., 2021. 296 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/236f4a78-7048-4264-ab7c-e792aeb74210/content
[13] Цехан Д. М., Єлхін О. В. Типові моделі формування доходів за результатами організованої злочинної діяльності загальнокримінальної спрямованості. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 1. С. 118–123. DOI: 10.32850/sulj.2023.1.21
[14] Вознюк А. А. Актуальні питання визначення стійкості злочинних об'єднань. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 28–39. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8f01fb6e-fa79-4a94-9e80-0ec633835e20/content
[15] Єпринцев П. С. Організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Одеса : Юридика, 2023. 559 с. URL: https://surl.li/ikrfbt

TSEKHAN Dmytro
Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Operational-Investigative and Police Activities of the National University «Odesa Law Academy»
65009, 23 Fontanska St., Odessa, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6503-6985;
YATSKEVYCH Ruslan
Doctor in the Field of Law, First Deputy Head of the Department of Internal Security of the National Police of Ukraine
01601, 10 Akademika Bohomoltsa St., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-9352-7077

The Stability of Organized Criminal Groups as an Interdisciplinary Category

Abstract. The article identifies the problem of analysing the stability of organized crime groups as an interdisciplinary category. The main provisions of program documents on strategic directions for combating organized crime are outlined in the thesis. The legal and institutional results of the implementation of the specified program documents at the current stage are highlighted. It is emphasized that the content of the relevant program documents emphasizes the importance and relevance of the actual scientific support for the applied implementation of their functions by law enforcement agencies in this area of work. Attention is drawn to the stability of organized crime groups as a category that requires analysis through the prism of the application of an interdisciplinary approach. The theoretical and methodological basis for studying the issues raised is outlined. The main provisions on the application of an interdisciplinary approach in scientific research are analysed, and its main features are also determined within the methodology of modern science. It is emphasized that stability as a relevant category characterizing organized criminal groups was understood mainly through the prism of criminal law, and the existing definitions of stability recorded in documents that have a prejudicial significance for subjects of criminal prosecution do not meet the needs of the sciences of the criminal law cycle, since they cannot be applied to individual forms of organized criminal groups in modern conditions. In the context of the analysis of the problem, a definition of the financial stability of organized criminal groups was formulated and the conditions that characterize them as stable entities from a financial point of view were determined. The directions of using the results of financial stability during criminal prosecution were outlined. In addition, the author's definition of the psychological stability of such groups during criminal prosecution was formulated. Criminal groups for which this indicator is quite high were identified. The main directions of using data on psychological stability at the strategic and tactical levels of criminal prosecution were outlined.

Keywords: organized crime; organized criminal groups; resilience; financial resilience; psychological resilience; covert measures; criminal prosecution; pre-trial investigation; strategic and tactical planning of criminal prosecution.

DOI: 10.33270/05267101.8
УДК 343.9

ЧОРНОУС Юлія*
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9710-4858;
ЧЕЧОТКА Ірина
здобувач науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту поліцейської діяльності Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-6737-4749

Сучасний стан і напрями розвитку криміналістичного забезпечення кримінального провадження

Анотація. Ефективність реалізації завдань кримінального провадження безпосередньо залежить від належного забезпечення процесу досудового розслідування та судового розгляду криміналістичними засобами, методами, прийомами, тобто системного й комплексного криміналістичного забезпечення. Статтю присвячено з'ясуванню характеристики криміналістичного забезпечення кримінального провадження за сучасних умов. Криміналістичне забезпечення кримінального провадження спрямовується на роботу з різноманітними джерелами криміналістично значущої інформації, охоплює як традиційні, перевірені багаторічною теорією і практикою, криміналістичні засоби та прийоми, так і криміналістичні інновації, які ґрунтуються на найкращих нових національних досягненнях науки і практики та запозичені з передового досвіду іноземних держав. Поняття «криміналістичне забезпечення» в теоретичному аспекті може бути схарактеризовано як окреме вчення науки криміналістики, що спрямоване на формування наукового підґрунтя застосовуваним криміналістичним засобам, методам і прийомам діяльності за динамічних умов, пов'язаних зі змінами законодавства, розвитком науково-технічного прогресу, виконанням актуальних завдань суспільства задля досягнення мети кримінального провадження. У практичному аспекті йдеться про застосування криміналістичних засобів, методів і прийомів діяльності в кримінальному провадженні, що реалізують сторона обвинувачення, сторона захисту та суд як орган правосуддя. Власне криміналістичне забезпечення складається з теоретичної основи, яку становить загальна теорія криміналістики, і трьох структурних елементів, а саме: криміналістичної техніки (техніко-криміналістичне забезпечення), криміналістичної тактики (тактико-криміналістичне забезпечення) і криміналістичної методики (методико-криміналістичне забезпечення). Криміналістичне забезпечення кримінального провадження реалізується як під час досудового розслідування, так і судового розгляду.

Ключові слова: криміналістичне забезпечення; криміналістична техніка; криміналістична тактика; криміналістична методика; кримінальне провадження; технічні засоби; тактичний прийом; психологічний контакт; сліди кримінального правопорушення.

Історія статті:
Отримано: 06.01.2026
Прийнято: 10.02.2026
Опубліковано: 31.03.2026

Рекомендоване посилання:
Чорноус Ю., Чечотка І. Сучасний стан і напрями розвитку криміналістичного забезпечення кримінального провадження. *Наука і правоохорона.* 2026. Вип. 1 (71). С. 80–88. DOI: 10.33270/05267101.8

*Відповідальний автор

© Чорноус Ю., Чечотка І., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Ефективність реалізації завдань кримінального провадження безпосередньо залежить від належного забезпечення процесу досудового розслідування та судового розгляду криміналістичними засобами, методами, прийомами, тобто системного й комплексного криміналістичного забезпечення. Криміналістичне забезпечення кримінального провадження спрямовується на роботу з різноманітними джерелами криміналістично значущої інформації, охоплює як традиційні, перевірені багаторічною теорією та практикою, криміналістичні засоби й прийоми (криміналістичні валізи різної комплектації, системи тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій, методичні рекомендації щодо розслідування окремих видів кримінальних правопорушень та ін.), так і криміналістичні інновації, що ґрунтуються на кращих нових вітчизняних досягненнях науки й практики та запозиченні передового досвіду іноземних держав (криміналістичні лабораторії для експрес-аналізу ДНК, прилади для встановлення ДНК-профілю людини «ANDE 6C»; безпілотні літальні апарати під час огляду місця події; можливості цифрової криміналістики; тактичні прийоми психологічного впливу та застосування процесуального інтерв'ю під час допиту; формування криміналістичної методики розслідування воєнних злочинів та ін.).

Отже, слід констатувати актуальність дослідження проблематики криміналістичного забезпечення кримінального провадження, яка збільшується з огляду на сучасні завдання подолання збройної агресії російської федерації, розслідування воєнних злочинів, інтеграції правової системи нашої держави до європейських та міжнародних стандартів. Слід враховувати тенденції розвитку наукового-технічного процесу, інновації розвитку криміналістики. Перелічені та інші обставини зумовлюють нові виклики для криміналістичного забезпечення кримінального провадження за сучасних вимог.

Матеріали та методи

Для виконання поставлених завдань було залучено комплекс методів наукового пізнання, а саме методи формальної логіки (аналіз, синтез, дедукцію, індукцію, аналогію, абстрагування), низку спеціально-правових методів: догматичного, порівняльно-правового, компаративістського, системно-структурного та ін.

Результати й обговорення

Проблематика криміналістичного забезпечення кримінального провадження систематично перебуває в центрі уваги вчених і практиків.

Нині у центрі дослідницької уваги сучасних учених – різні форми реалізації інституту криміналістичного забезпечення, відповідно до досліджуваної проблематики.

Так, В. А. Журавель (2016), у контексті висвітлення проблематики криміналістичного забезпечення розслідування корупційних злочинів, визначає криміналістичне забезпечення як систему науково-технічних, організаційно-тактичних і методико-криміналістичних засобів, розроблених і впроваджених задля ефективного виконання діяльності органами кримінальної юстиції із запобігання злочинам, оптимізації їх розслідування й судового розгляду, здійснюваних на підставі наукових знань про закономірності виникнення, збирання, дослідження, оцінювання та використання доказів, що виявляються в процесі кримінального провадження цієї категорії злочинів (Zhuravel, Pavliuk, & Reznikova, 2016, p. 18).

Як вказує З. М. Топорецька (2015), криміналістичним забезпеченням доказування в кримінальному провадженні є задоволення потреб процесу збирання, перевірки й оцінювання доказів для встановлення предмета доказування технічними засобами, тактичними прийомами та методами криміналістики під час досудового розслідування й судового розгляду кримінального правопорушення, проведення процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень у кримінальному процесі (Toporetska, 2015, p. 139).

Цей напрям було розглянуто в нових публікаціях О. Л. Дульського (2025). Зокрема, дослідник зазначає, що зміст криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження в змагальному кримінальному процесі виявляється в таких елементах, як: забезпечення потреб практичної діяльності уповноважених суб'єктів; наявність уповноважених суб'єктів, що передбачені в кримінальному процесуальному законодавстві України; використання методів, засобів, прийомів криміналістичної техніки, тактики й методики; пізнавальна діяльність уповноважених суб'єктів, що передбачені в кримінальному процесуальному законодавстві України, яка полягає в знаходженні, сприйнятті, витребуванні фактичних даних, а також пізнавальна діяльність окремих уповноважених осіб, спрямована на вилучення, збереження та фіксацію фактичних даних; збирання тих фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження; збирання фактичних даних відповідно до нормативно-правових актів, рішень Конституційного Суду України, постанов Пленуму Верховного Суду та з огляду на практику Європейського суду з прав людини; збирання таких доказів як стороною обвинувачення, так і стороною захисту, що передбачає їхні рівні права на знаходження та витребування фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження (Dulskyi, 2025, p. 366).

На нашу думку, поняття «криміналістичне забезпечення» у теоретичному аспекті може бути схарактеризоване як окреме вчення науки

криміналістики, а в практичному аспекті йдеться про застосування криміналістичних засобів, методів і прийомів діяльності в кримінальному провадженні, що реалізуються стороною обвинувачення, стороною захисту та судом як органом правосуддя.

Власне криміналістичне забезпечення представлене структурою, що складається з теоретичної основи – загальної теорії криміналістики і трьох структурних елементів: криміналістичної техніки (техніко-криміналістичне забезпечення), криміналістичної тактики (тактико-криміналістичне забезпечення) та криміналістичної методики (методико-криміналістичне забезпечення). Особливою є сфера реалізації криміналістичного забезпечення – відповідно до проблематики, яка є безпосереднім предметом наукового дослідження вчених і практиків.

Нині такими актуальними напрямами дослідження сучасних учених є: криміналістичне забезпечення розслідування воєнних злочинів (О. В. Жовтюк (2024), В. В. Сокуренко (2023)); криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти моральності (М. М. Єфімов (2020)); криміналістичне забезпечення розслідування незаконної приватизації державного та комунального майна (Є. В. Пряхін, Н. В. Гангур (2020) та ін.).

Розглянемо складові криміналістичного забезпечення кримінального провадження.

На думку С. І. Перліна (2020), техніко-криміналістичне забезпечення є багаторівневою складною системою, що відображає як сферу його застосування, так і її суб'єктів. Відповідно до суб'єктів, діяльність яких потребує техніко-криміналістичного забезпечення, виокремлено такі рівні: 1) техніко-криміналістичне забезпечення правозастосовної діяльності загалом; 2) техніко-криміналістичне забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції; 3) техніко-криміналістичне забезпечення діяльності окремих відомств (органів системи МВС України, Служби безпеки України, органів прокуратури тощо); 4) техніко-криміналістичне забезпечення діяльності окремих суб'єктів (слідчих, детективів, працівників оперативних підрозділів, експертів). Водночас за сферою реалізації визначено такі рівні, як: 1) техніко-криміналістичне забезпечення здійснення судочинства за галузями (кримінального провадження, адміністративного, цивільного, господарського судочинства); 2) техніко-криміналістичне забезпечення окремих стадій і проваджень у кримінальному процесі (досудового розслідування та судового провадження); 3) техніко-криміналістичний супровід розслідування окремих видів злочинів як складова частина техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування; 4) техніко-криміналістичне сприяння проведенню окремих слідчих (розшукових) дій, тобто допомога спеціалістів під час їх здійснення (Perlin, 2020, p. 225).

Як зазначає Ю. М. Чорноус (2017) у монографічному дослідженні, основний зміст тактико-криміналістичного забезпечення складають відповідні тактико-криміналістичні засоби та рекомендації щодо їх застосування (Chornous, 2017, p. 64). Методико-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів ґрунтується на загальнотеоретичних положеннях криміналістичної методики, передбачає розроблення апробованих практикою криміналістичних рекомендацій щодо розслідування певних видів (груп) злочинів (відповідно до кримінально-правової та криміналістичної класифікацій) (Chornous, 2017, p. 70-71).

Важливо, що інститут криміналістичного забезпечення кримінального провадження реалізується як під час досудового розслідування, так і судового розгляду.

Погоджуємося з висновком Ю. М. Мирошниченка (2023), що в онтологічному аспекті криміналістичне забезпечення є складною, багатоплановою системою, що містить низку функціонально пов'язаних між собою генеральною метою підсистем, головними серед яких є наука криміналістика, криміналістична освіта та криміналістична практика. Кожна з них має власні компоненти, які також можуть бути розглянуті й описані як системи, що складаються з певних елементів – окремих процесів та їх результатів, які мають власну структуру, зокрема об'єкти, суб'єкти, зв'язки, функції та цілі. Криміналістичне забезпечення правоохоронної та судової діяльності з системно-діяльнісної (процесної) позиції може бути репрезентоване як система наукової, педагогічної та прикладної діяльності з розроблення криміналістичних прийомів, методів і рекомендацій; передання знань про них суб'єктам зазначених видів діяльності; формування в них навичок і вмінь, необхідних для ефективного застосування криміналістичних засобів у кожній криміналістичній ситуації з метою позитивно-результативної реалізації ними професійних завдань і процесуальних функцій. З позиції ресурсного підходу криміналістичне забезпечення є сукупністю криміналістичних технічних засобів, тактичних прийомів і методичних рекомендацій, а також криміналістичних знань і вміння суб'єктів, уповноважених на розкриття, розслідування та судовий розгляд кримінальних справ (Myroshnychenko, 2023, p. 266). Отже, криміналістичне забезпечення – це процес безперервного руху знання, під час якого воно проходить певні етапи, виконуючи на кожному з них відповідні функції (Myroshnychenko, 2023, p. 265).

Водночас Є. В. Пряхін (2022) вказує, що криміналістика структурно складається з чотирьох розділів, а отже в ній вирізняються щонайменше три види засобів прикладного спрямування, об'єднаних єдиним поняттям «криміналістичні засоби», зокрема: 1) засоби криміналістичної техніки; 2) засоби криміналістичної тактики; 3) засоби криміналістичної методики. Також у роботі

вченого представлено класифікацію криміналістичних засобів відповідно до їх службової ролі в протидії злочинності: 1) засоби, що усувають чи суттєво ускладнюють можливість учинення кримінальних правопорушень; 2) засоби встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень; 3) засоби захисту різних об'єктів від протиправних посягань; 4) засоби створення сприятливих умов для виникнення доказової інформації; 5) засоби отримання інформації про кримінальні правопорушення, що готуються; 6) засоби припинення протиправних посягань (Priakhin, 2022, p. 10-11). Однак, на нашу думку, наведена класифікація лише частково характеризує засоби криміналістичного забезпечення, розкриваючи його техніко-криміналістичну складову. Крім того, обираючи за основу таку класифікацію, варто враховувати, що один і той самий засіб криміналістичної техніки (наприклад, засоби фото-, відеозапису) може одночасно опинитися у кількох групах, вказаних автором. Тому використання вказаної класифікації криміналістичних засобів відповідно до їх службової ролі в протидії злочинності є дискусійним і потребує доопрацювання.

Вказані та інші напрацювання висвітлювали різні аспекти проблематики криміналістичного забезпечення кримінального провадження, сприяючи формуванню його інституту, що має комплексне правове регулювання, а також виокремленню відповідного криміналістичного вчення.

Криміналістичне забезпечення кримінального провадження реалізується у чітко визначених правових межах.

Адже, як слушно зауважує М. В. Костицький (2013), кримінально-процесуальний закон закріплює процесуальну форму кримінального судочинства, конкретизує положення Конституції України про гарантії та захист прав і свобод людини в кримінальному процесі. З огляду на зазначене, з'ясуємо, як співвідносяться кримінальне процесуальне право й кримінально-процесуальний закон. Очевидно, що поняття «право» є ширшим за поняття «закон», і вони перебувають більшою мірою в ієрархічному взаємозв'язку як ціле (право) і частина (закон). Закон, безперечно, є джерелом права, але не єдиним і не монопольним, як і традиції, звичаї, міжнародні норми. З іншого боку, новий КПК України закладає перспективу кримінально-процесуальної діяльності не лише в суворій відповідності до закону, а й відповідно до права, а отже – відповідно до справедливості, рівності, свободи, прав людини (Kostytskyi, 2013, p. 37).

Поділяючи думку вченого, зосередимося на питанні формування правових засад криміналістичного забезпечення кримінального провадження як у межах законодавства України, так і в контексті права як суспільного інституту, дотримання засад якого притаманне правовій державі. Адже численні аспекти реалізації криміналістичного забезпечення, а саме: застосування різноманітних техніко-криміналістичних засобів, прийомів, методів, тактичних прийомів та їх комплексів, запропонованих криміналістичних рекомендацій, внаслідок неможливості «технічно» охопити всі аспекти вказаної діяльності в її пракселогічному вимірі, – переважно відповідають не «букві», а «духу» закону, тобто праву.

На вдосконалення процесу криміналістичного забезпечення кримінального провадження спрямовані й нові закони України щодо внесення змін і доповнень до КПК України, зокрема Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» 2022 року[1], Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо оптимізації діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні» 2024 року[2] та ін. Важливе значення в системі криміналістичного забезпечення має інститут судової експертизи, який регламентовано Законом України «Про судову експертизу» 1994 року[3] та численними підзаконними нормативно-правовими актами.

Такі обставини як вид розслідуваного кримінального правопорушення, слідча ситуація, кадровий потенціал, матеріально-технічне забезпечення та інші умови впливають на особливості реалізації криміналістичного забезпечення кримінального провадження.

На слушну думку С. Перліна (2020), техніко-криміналістичне забезпечення правозастосовної діяльності є досить широким, комплексним поняттям, яке охоплює сукупність техніко-криміналістичних засобів і прийомів їх застосування; діяльність певних суб'єктів щодо створення належних умов для використання зазначених засобів на практиці; систему наукових положень, спрямованих на реалізацію практичних завдань із застосування криміналістичної техніки в діяльності органів правопорядку. Різновиди техніко-криміна-

[1] Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам : Закон України від 15 берез. 2022 р. № 2137-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20

[2] Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо оптимізації діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні : Закон України від 9 жовт. 2024 р. № 4009-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4009-20

[3] Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text

лістичного забезпечення досудового розслідування як однієї зі сфер практичної діяльності можна виокремити залежно від її суб'єктів, якими можуть бути: 1) безпосередньо органи досудового розслідування; 2) інші органи, заклади, відомства, які виконують функції щодо належного застосування техніко-криміналістичних засобів під час досудового розслідування (Perlin, 2020, p. 225).

Опрацювавши теоретичні праці та результати емпіричних досліджень, визначимо напрями реалізації техніко-криміналістичного забезпечення розслідування, яке виявляється в реалізації низки завдань, зокрема нормативно-правовому, організаційно-технічному та науково-методичному супроводженні діяльності з розслідування кримінальних правопорушень за зазначеним напрямом; розробці нових й удосконаленні наявних техніко-криміналістичних засобів, методів та методик тощо (Chornous, 2017, p. 58).

Серед інновацій криміналістичного забезпечення слід назвати впровадження криміналістичних лабораторій для експрес-аналізу ДНК, а саме приладів для встановлення ДНК-профілю людини «ANDE 6C».

Як зазначає Р. Л. Степанюк (2024), в Україні в умовах повномасштабної збройної агресії значно активізувалася робота з використання криміналістичного обладнання для швидкого ДНК-тестування, що надає можливість значно ефективніше, ніж раніше, виконувати завдання з ідентифікації жертв війни. Водночас потребують подальшого розвитку питання правового, організаційного й методичного характеру, спрямовані на вдосконалення відповідних процедур і розширення в перспективі спектра можливостей цієї інноваційної сфери криміналістичної техніки. Оптимальним варіантом виходу з цієї ситуації вбачається внесення змін і доповнень до КПК України з метою впорядкування одержання біологічних зразків і проведення перевірочних досліджень спеціалістами з оформленням їх результатів у висновку спеціаліста. Також необхідно окремо визначити особливості проведення молекулярно-генетичних досліджень у контексті забезпечення захисту генетичних даних і встановлення допустимих меж втручання в приватне та сімейне життя. Задля забезпечення належного організаційного та методичного рівня використання інноваційної криміналістичної техніки швидкого ДНК-тестування потрібно впровадити конкретизовану інструкцію для спеціалістів-криміналістів. У ній варто передбачити допустимі цілі та межі проведення експрес-досліджень ДНК у кримінальному провадженні. Також необхідно впорядкувати процедури одержання зразків біологічного матеріалу та визначення ДНК-профілів з метою забезпечення державної реєстрації геномної інформації людини поза межами кримінального процесу. Варто організувати належне науково-методичне забезпечення й технічну сертифікацію обладнання (Stepaniuk, 2024, p. 252-253).

Поділяємо позицію вченого щодо необхідності реалізації вказаних ініціатив. Кожен визначений напрям удосконалення криміналістичної техніки щодо ДНК-ідентифікації передбачає комплексні заходи криміналістичного забезпечення.

Основний зміст тактико-криміналістичного забезпечення складають відповідні тактико-криміналістичні засоби та рекомендації щодо їх застосування (Chornous, 2017, p. 64). До тактико-криміналістичних засобів традиційно відносять тактичні прийоми, тактичні комбінації, тактичні операції й виокремлюють тактику проведення слідчих (розшукових) дій.

Серед інновацій тактико-криміналістичного забезпечення можна назвати процесуальне інтерв'ю, яке В. А. Князєва та Б. Є. Лук'янчиков (2025) розглядають як сучасну методику проведення допиту, що передбачає окремі рекомендації щодо підготовки, встановлення психологічного контакту тощо (Kniazieva, & Lukianchykov, 2025, p. 120). Однак, вважаємо доцільним зауважити, що процесуальне інтерв'ю стосується не методики, а тактики допиту, і належить до сучасного тактико-криміналістичного засобу.

Водночас методико-криміналістичне забезпечення спрямовано на формування криміналістичної методики розслідування різних видів і груп кримінальних правопорушень. Кожна окрема криміналістична методика є програмою розслідування, що має будуватись з урахуванням методологічних засад.

На думку В. В. Тіщенка (2021), на основі доктринальних положень теорії криміналістики та специфічних завдань криміналістичної методики як її розділу до таких принципів доцільно віднести: 1) розроблення окремих методик розслідування з урахуванням криміналістичної класифікації відповідної категорії злочинних правопорушень; 2) формування кожної методики розслідування на базі аналізу таких правопорушень й утворення їх типової інформаційної моделі – криміналістичної характеристики; 3) визначення кола обставин, що підлягають з'ясуванню та встановленню; 4) зазначення стратегічних завдань, загальних версій, напрямів їх вирішення й перевірки; 5) виокремлення типових слідчих ситуацій на початковому та подальшому етапах розслідування; 6) визначення тактичних завдань відповідно до кожної типової ситуації та методів і засобів їх вирішення; 7) розроблення специфічних тактичних, організаційних і техніко-криміналістичних засобів, прийомів і правил проведення тактичних операцій та окремих слідчих дій у розслідуванні відповідної категорії кримінальних правопорушень (Tishchenko, 2021, p. 99).

Отже, кожна сформована криміналістична методика розслідування характеризується як специфікою складу кримінального правопорушення, так й індивідуальним суб'єктом його вчинення, особливостями механізму реалізації

протиправної діяльності та слідоутворення, іншими криміналістично значущими ознаками.

Саме за змістом криміналістичної методики, як особливого розділу науки криміналістики, аналізується накопичений досвід слідчої, експертної, судової практики, відшукуються найефективніші прийоми, методи та засоби розслідування й попередження різних видів кримінальних правопорушень. Розроблені наукою криміналістичні рекомендації є важливим інструментарієм слідчого та інших компетентних суб'єктів, що залучені до кримінального провадження, – своєрідним алгоритмом дій у типових слідчих ситуаціях.

Джерелом розвитку криміналістичної методики є залучення досягнень інших наук (природничих, гуманітарних та ін.), а також здобутки нових криміналістичних досліджень за напрямом загальної теорії криміналістики, криміналістичної техніки й тактики. Зазначений процес реалізується у двох основних формах: по-перше, створення нових техніко-криміналістичних і тактико-криміналістичних засобів і методів обумовлює необхідність розробки або уточнення криміналістичних рекомендацій щодо їх застосування під час розслідування окремих видів кримінальних правопорушень; по-друге, потреби практичної діяльності (поява нових способів вчинення й приховання кримінальних правопорушень) визначають потребу вдосконалення наявних або розроблення нових криміналістичних засобів, прийомів і рекомендацій.

Поділяємо думку В. М. Шевчука (2022), який на прикладі формування криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень підсумовує, що в сучасних умовах воєнного стану й необхідності активізації протидії злочинності актуальною та невідкладною постала проблема надійного криміналістичного забезпечення, розроблення й запровадження ефективного механізму протидії корупційним кримінальним правопорушенням. Створення такого механізму передбачає запровадження ефективної системи протидії цим кримінальним проявам, реформування кримінального й кримінального процесуального законодавства, вжиття невідкладних заходів, спрямованих на вдосконалення слідчої та судової практики, що ґрунтуються на новітніх досягненнях науки й техніки. Тому з метою належного криміналістичного забезпечення виявлення, розслідування та профілактики розглядуваних кримінальних правопорушень вбачається доцільним розроблення та формування комплексної криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень (Shevchuk, 2022, p. 454).

На думку О. П. Ващук (2024), розуміння структури криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень є важливим з таких причин: ефективність розслідування; універсальність та адаптивність; якість доказової бази; взаємодія між суб'єктами кримінального провадження; запобігання помилкам і порушенням; підвищення професійного рівня; забезпечення прав і свобод громадян; інновації та науковий прогрес (розуміння та дослідження структури методики сприяє впровадженню нових наукових досягнень і технологій у криміналістичну практику, що допомагає постійно вдосконалювати методи розслідування, роблячи їх більш точними та ефективними) (Vashchuk, 2024, p. 31).

Тому особливе місце в системі криміналістичного забезпечення посідає методико-криміналістичне забезпечення, адже воно як враховує складники техніко-криміналістичного й тактико-криміналістичного забезпечення, так і має самостійне значення й зміст (Chornous, & Dulskyi, 2023, p. 192). Щодо методико-криміналістичного забезпечення слід зауважити, що застосування засобів криміналістичної тактики та методів і засобів криміналістичної техніки за конкретних умов (наприклад, під час розслідування певного виду кримінального правопорушення або інших умов, зважаючи на класифікацію криміналістичних методик) під час збирання фактичних даних (у кримінальному процесуальному аспекті) чи криміналістично значущої інформації (у криміналістичному аспекті) у комплексі становлять методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів у кримінальному провадженні (Chornous, & Dulskyi, 2023, p. 194).

Висновки

Поняття «криміналістичне забезпечення» в теоретичному аспекті може бути схарактеризоване як окреме вчення науки криміналістики, що спрямовано на формування наукового підґрунтя застосовуваним криміналістичним засобам, методам і прийомам діяльності, за динамічних умов, пов'язаних зі змінами законодавства, розвитком науково-технічного прогресу, вирішенням актуальних завдань суспільства задля досягнення завдань кримінального провадження. У практичному аспекті йдеться про застосування криміналістичних засобів, методів і прийомів діяльності в кримінальному провадженні, що реалізуються стороною обвинувачення, стороною захисту та судом як органом правосуддя. Власне криміналістичне забезпечення представлене структурою, що складається з теоретичної основи, якою є загальна теорія криміналістики, і трьох структурних елементів: криміналістичної техніки (техніко-криміналістичне забезпечення), криміналістичної тактики (тактико-криміналістичне забезпечення) та криміналістичної методики (методико-криміналістичне забезпечення). Особливою є сфера реалізації криміналістичного забезпечення – відповідно до проблематики, яка є безпосереднім предметом наукового дослідження. Також зауважимо, що криміналістичне забезпечення кримінального провадження реалізується як під час досудового розслідування, так і судового розгляду.

References

[1] Chornous, Yu.M. (2017). *Forensic support for crime investigation.* Vinnytsia: Nilan-LTD. Retrieved from https://elar.navs.edu.ua/items/733d8076-d55a-46ea-80d1-ac8b0eb5a287

[2] Chornous, Yu.M., & Dulskyi, O.L. (2023). Methodological and forensic support for collecting evidence in criminal proceedings. *New Ukrainian Law,* 4, 191-198. DOI: 10.51989/NUL.2023.4.25

[3] Dulskyi, O.L. (2025). *Forensic support for the collection of evidence by the parties to criminal proceedings: international, European, national standards.* Odesa: Yurydika.

[4] Kniazieva, V.A., & Lukianchykov, B.Ye. (2025). Procedural interview as a modern method of conducting interrogation. *Precarpathian Legal Bulletin,* 5(64), 118-122. DOI: 10.32782/pyuv.v5.2025.22

[5] Kostytskyi, M.V. (2013). On the science of criminal procedure, criminal procedural law and legislation (philosophical view). *Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 31-37.

[6] Myroshnychenko, Yu.M. (2023). Forensic support of judicial proceedings: ontological, methodological and praxeological aspects. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series "Law"*, 79(2), 262-267. DOI: 10.24144/2307-3322.2023.79.2.40

[7] Perlin, S. (2020). Concept and types of technical and forensic support for law enforcement activities. *Entrepreneurship, economy and law*, 1, 221-226. DOI: 10.32849/2663-5313/2020.1.40

[8] Priakhin, Ye.V. (2022). *Forensic means and methods of investigation of criminal offenses.* Lviv: Lviv. State University of Internal Affairs. Retrieved from https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4380

[9] Priakhin, Ye.V., & Hanhur, N.V. (2020). Forensic support for the investigation of illegal privatization of state and municipal property. *Scientific notes of the V.I. Vernadsky Tavrichesky National University. Series "Legal Sciences",* 31(70), 3, 208-213. DOI: 10.32838/TNU-2707-0581/2020.3/36

[10] Shevchuk, V.M. (2022). Formation and implementation of forensic investigation methods for corruption criminal offenses. *Legal Scientific Electronic Journal*, 6, 450-455. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-6/101

[11] Sokurenko, V. (2023). Technical and forensic support for the investigation of violations of the laws and customs of war. *Theory and practice of forensic science and forensics*, 31(2), 11-24. DOI: 10.32353/KHRIFE.2.2023.02

[12] Stepaniuk, R.L. (2024). Express DNA analysis in the investigation of criminal offenses. *Scientific Bulletin of the Dnipro State University of Internal Affairs,* 2, 247-254. DOI: 10.31733/2078-3566-2024-2-247-254

[13] Tishchenko, V.V. (2021). The role of forensic investigation methods in the formation of the doctrine of forensics. *Law of Ukraine*, 8, 91-103. DOI: 10.33498/louu-2021-08-091

[14] Toporetska, Z.M. (2015). Problems of defining the concept and content of forensic support for evidence in criminal proceedings. *Bulletin of Criminal Procedure*, 4, 135-140. Retrieved from https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2014_Toporecka.pdf

[15] Vashchuk, O.P. (2024). Structure of individual methods of investigation of criminal offenses. *Legal Bulletin*, 3, 30-36. DOI: 10.32782/yuv.v3.2024.4

[16] Yefimov, M.M. (2020). Forensic support for the investigation of criminal offenses against morality. *Entrepreneurship, Economy and Law,* 9, 224-228. DOI: 10.32849/2663-5313/2020.9.39

[17] Zhovtiuk, O.V. (2024). The concept, content and tasks of technical and forensic support for the investigation of violations of the laws and customs of war. *Legal Scientific Electronic Journal*, 2, 418-422. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-2/103

[18] Zhuravel, V.A., Pavliuk, N.V., & Reznikova, O.I. (2016). The concept and means of forensic support for the investigation of corruption crimes. *Issues of combating crime*, 32, 13-30. Retrieved from https://pbz.nlu.edu.ua/article/view/98311

Список використаних джерел

[1] Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Ніланд-ЛТД, 2017. 492 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/items/733d8076-d55a-46ea-80d1-ac8b0eb5a287

[2] Чорноус Ю. М., Дульський О. Л. Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів у кримінальному провадженні. *Нове українське право*. 2023. Вип. 4. С. 191–198. DOI: 10.51989/NUL.2023.4.25

[3] Дульський О. Л. Криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження: міжнародні, європейські, національні стандарти : монографія. Одеса : Юридика, 2025. 458 с.

[4] Князєва В. А., Лук'янчиков Б. Є. Процесуальне інтерв'ю як сучасна методика проведення допиту. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2025. Вип. 5 (64). С. 118–122. DOI: 10.32782/pyuv.v5.2025.22

[5] Костицький М. В. Про науку кримінального процесу, кримінальне процесуальне право і законодавство (філософський погляд). *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. Вип. 1. С. 31–37.

[6] Мирошниченко Ю. М. Криміналістичне забезпечення судового провадження: онтологічний, методологічний і праксеологічний аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. *Серія «Право».* 2023. Вип. 79. Ч. 2. С. 262–267. DOI: 10.24144/2307-3322.2023.79.2.40

[7] Перлін С. Поняття і види техніко-криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 1. С. 221–226. DOI: 10.32849/2663-5313/2020.1.40

[8] Пряхін Є. В. Криміналістичні засоби та методи розслідування кримінальних правопорушень : навч. посіб. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 164 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua /handle/1234567890/4380

[9] Пряхін Є. В., Гангур Н. В. Криміналістичне забезпечення розслідування незаконної приватизації державного та комунального майна. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки».* 2020. Т. 31 (70). № 3 С. 208–213. DOI: 10.32838/TNU-2707-0581/2020.3/36

[10] Шевчук В. М. Формування та реалізація криміналістичної методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 6. С. 450–455. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-6/101

[11] Сокуренко В. Технічне та судово-медичне забезпечення розслідування порушень законів і звичаїв війни. *Теорія і практика судової науки та криміналістики.* 2023. № 31 (2). С. 11–24. DOI: 10.32353/KHRIFE.2.2023.02

[12] Степанюк Р. Л. Експрес-аналіз ДНК у розслідуванні кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ.* 2024. № 2. С. 247–254. DOI: 10.31733/2078-3566-2024-2-247-254

[13] Тіщенко В. В. Роль криміналістичної методики розслідування у формуванні доктрини криміналістики. *Право України.* 2021. № 8. С. 91–103. DOI: 10.33498/louu-2021-08-091

[14] Топорецька З. М. Проблеми визначення поняття та змісту криміналістичного забезпечення доказування у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 135–140. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2014_Toporecka.pdf

[15] Ващук О. П. Структура окремих методик розслідування кримінальних правопорушень. *Юридичний вісник.* 2024. № 3. С. 30–36. DOI: 10.32782/yuv.v3.2024.4

[16] Єфімов М. М. Криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти моральності. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 9. С. 224–228. DOI: 10.32849/2663-5313/2020.9.39

[17] Жовтюк О. В. Поняття, зміст та завдання техніко-криміналістичного забезпечення розслідування порушення законів та звичаїв війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 418–422. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-2/103

[18] Журавель В. А., Павлюк Н. В., Резнікова О. І. Поняття та засоби криміналістичного забезпечення розслідування корупційних злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. Вип. 32. С. 13–30. URL: https://pbz.nlu.edu.ua/article/view/98311

CHORNOUS Yuliia
Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Criminology and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9710-4858;
CHECHOTKA Iryna
Research of the Research Laboratory on the problems of Combating Crime of the Educational and Scientific Institute of Police Activities of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-6737-4749

Current Status and Development Directions of Forensic Support of Criminal Proceedings

Abstract. The effectiveness of achieving the tasks of criminal proceedings directly depends on the proper provision of the process of pre-trial investigation and trial with forensic means, methods, techniques, that is, systematic and comprehensive forensic support. The article is devoted to clarifying the characteristics of forensic support of criminal proceedings under modern conditions. Forensic support of criminal proceedings is aimed at working with various sources of forensically significant information, covers both traditional, proven by many years of theory and practice, forensic means and techniques, and forensic innovations, which are based on the best new domestic achievements of science and practice and borrowing from the best experience of foreign countries. The concept of «forensic support» from a theoretical aspect can be characterized as a separate doctrine of the science of forensic science, which is aimed at forming a scientific basis for the applied forensic means, methods and techniques of activity under dynamic conditions associated with changes in legislation, the development of scientific and technological progress, solving current problems of society, in order to achieve the tasks of criminal proceedings. From a practical aspect, we should talk about the use of forensic means, methods and techniques of activity in criminal proceedings, which are implemented by the prosecution, the defense and the court as a body of justice. The actual forensic support is represented by the following structure. The theoretical basis is the general theory of forensic science, and three structural elements are: forensic technique (technical-forensic support), forensic tactics (tactical-forensic support), forensic methodology (methodological-forensic support). Forensic support of criminal proceedings is implemented both during the pre-trial investigation and during the trial.

Keywords: forensic support; forensic technique; forensic tactics; forensic methodology; criminal proceedings; technical means; tactical technique; psychological contact; traces of a criminal offense.

DOI: 10.33270/05267101.9
УДК 343.98:343.72(477)«364»

БРИСКОВСЬКА Оксана*
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту поліцейської діяльності Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6902-9969;
КРИЖНА Валентина
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології навчально-наукового експертно-криміналістичного інституту Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0402-4224

Криміналістична характеристика осіб, які вчиняють шахрайства щодо родичів зниклих безвісти під час російсько-української війни

Анотація. Повномасштабна агресія Російської Федерації на Україну спричинила появу нових видів шахрайства, спрямованих проти родичів і близьких зниклих безвісти, їх розслідування є надзвичайно складним завданням. У низці ситуацій кримінальні провадження не доходять до суду або завершуються без обвинувальних вироків. Виникає потреба в розробленні сучасних наукових підходів для покращення розслідування, зокрема шляхом дослідження криміналістичної характеристики осіб, які вчиняють шахрайські дії проти родичів і близьких військовослужбовців, які зникли безвісти. Це значно підвищить ефективність роботи правоохоронних органів у відповідній сфері та сприятиме стабільності правопорядку в суспільстві, створюючи атмосферу довіри до системи захисту й забезпечуючи відчуття безпеки та захищеності громадян від шахрайських дій такого характеру. Метою статті є дослідження особливостей криміналістичної характеристики осіб, які вчиняють шахрайства стосовно близьких і родичів зниклих безвісти під час повномасштабного вторгнення Російської Федерації. Практичне значення статті полягає у визначенні типової криміналістичної характеристики шахраїв, що слугує основою для вдосконалення не лише методів розслідування таких злочинів, а й заходів профілактики та організаційної протидії. Узагальнений портрет шахрая, який вчиняє шахрайство стосовно рідних або близьких військовополонених чи зниклих безвісти, дає змогу ефективніше виявляти таких осіб і вдосконалювати підходи до їх відстеження та викриття. Наукова новизна дослідження полягає у визначенні криміналістичної характеристики осіб, які вчиняють шахрайства стосовно родичів зниклих безвісти. Розроблена узагальнена криміналістична характеристика такого типу шахраїв дає змогу створити детальніший соціально-психологічний портрет злочинця, виявити специфіку поведінки й мотивів, а також спрямувати зусилля на розроблення ефективних методів для його виявлення. Це своєю чергою буде сприяти підвищенню ефективності роботи правоохоронних органів у розслідуванні зазначених злочинів.

Ключові слова: незаконна вигода; особа злочинця; електронно-обчислювальна техніка; маніпуляція; жертва; близька особа; військовослужбовець.

Історія статті:
Отримано: 15.01.2026
Прийнято: 12.02.2026
Опубліковано: 31.03.2026

Рекомендоване посилання:
Брисковська О., Крижна В. Криміналістична характеристика осіб, які вчиняють шахрайства щодо родичів зниклих безвісти під час російсько-української війни. *Наука і правоохорона.* 2026. Вип. 1 (71). С. 89–102. DOI: 10.33270/05267101.9

*Відповідальний автор

© Брисковська О., Крижна В., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Повномасштабна військова агресія з боку Російської Федерації проти України призвела до виникнення та активного поширення нових форм шахрайства.

Під час війни надзвичайно складно забезпечити стабільний зв'язок з передовими позиціями фронту, що перетворює навіть відсутність новин від військових на джерело болю та тривоги для інших. Часто виникають ситуації, коли немає можливості встановити статус людини: чи вона жива, чи потрапила в полон, чи зникла безвісти. У таких випадках підтвердження може затягуватися на місяці або навіть роки, залишаючи родини військовослужбовців у складному стані невизначеності. Емоційні страждання цих родин не менш глибокі, ніж ті, які переживають власне жертви[1].

Станом на червень 2025 року в Єдиному реєстрі осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, наразі в Україні розшукуються понад 70 тисяч людей, серед яких 2740 – діти. Таку інформацію в інтерв'ю Укрінформу надав Уповноважений з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, Артур Добросердов. Уповноважений акцентував увагу на тому, що трапляється чимала кількість випадків, коли до сімей осіб, які зникли безвісти, звертаються шахраї. Вони користуються вразливістю родичів і їхньою готовністю зробити будь-що, аби отримати бодай якісь відомості про зниклого (What fraud can…).

Збройний конфлікт створив умови, за яких недобросовісні особи й угруповання знаходять все нові способи маніпулювання людьми, використовуючи їхні страхи, емоційний стан і бажання допомогти. Ці дії не лише загострюють ситуацію всередині країни, а й ускладнюють ефективну боротьбу з наслідками агресії, спрямовуючи ресурси на протидію кримінальним схемам замість відновлення та стабілізації економіки й суспільного порядку.

Війна – це обставина, яка багаторазово збільшує рівень віктимності, і повномасштабний конфлікт, розв'язаний Російською Федерацією проти України, є яскравим підтвердженням цього. Якщо основними жертвами війни зазвичай стають люди, що опинилися в зоні бойових дій, та військові, то на загальному тлі часто ігнорується проблема так званих «рикошетних жертв». Однією з них стають родини військовослужбовців, які дедалі частіше стають жертвами шахрайських дій (Semeniuk, 2023).

Правоохоронці виявили небезпечну та безпринципну шахрайську схему, пов'язану зі зниклими безвісти військовослужбовцями, що характеризує таких злочинців високим ступенем цинізму. Ключовою рисою шахрая є його здатність маніпулювати іншими для досягнення своїх цілей. Він може демонструвати турботливість, переконливість, серйозність і вміти експлуатувати довіру й емоції. У поєднанні з відсутністю емпатії, він може завдавати шкоди іншим без докорів сумління чи розуміння емоційних та фінансових наслідків власних дій для жертв[2].

Встановлено, що зростання злочинності, яке безпосередньо залежить від соціально-економічних змін у країні, актуалізує потребу в пошуку нових підходів і методів розслідування кримінальних правопорушень. Одним з перспективних напрямів є розробка криміналістичної класифікації осіб, яка надасть можливість, спираючись на їхні типові характеристики, ефективніше вирішувати загальні завдання виявлення та розслідування злочинів (Pavlova, 2023).

Правильна оцінка людини може бути здійснена лише за умови врахування всіх її характеристик та виявів, а також співвідношення соціально позитивних і негативних рис. Однак у випадку зі злочинцем завжди простежується певна деформація моральних переконань, життєвих орієнтирів, а також інтелектуальних і емоційно-вольових якостей (Kryzhevskyi, & Bryskovska, 2025). Морально-психологічні риси злочинця перебувають у тісному діалектичному зв'язку з його соціальними характеристиками, тому їх необхідно аналізувати в межах цієї єдності (Moiseienko, 2020).

Зловмисники маніпулюють надіями і відчаєм родичів, які тривалий час чекають на звістку від своїх близьких. Вони пропонують нібито допомогу в пошуку, передачі інформації або сприянні звільненню з полону. Насправді їхня справжня мета – виманювання грошей або отримання конфіденційних даних. Шахраїв вирізняє розвинена уява, винахідливий розум, таланти акторської майстерності, уміння швидко адаптуватися до складних ситуацій і обертати їх на свою користь. Їм також притаманні сила переконання та наполегливість у досягненні злочинних намірів (Kuriata, 2018).

Шахраї активно експлуатують емоційну вразливість і складні життєві ситуації своїх жертв, майстерно впливають на їхні емоції, граючи на почуттях жалю, провини та страху за близьких та родичів, безвісти зниклих, аби маніпулювати ними та незаконно збагачуватися, використовуючи різноманітні шахрайські схеми для отримання незаконної вигоди.

Зловмисники використовують доступні відкриті дані, публікації в соціальних мережах, чутки в населених пунктах, мікрорайонах і здійснюють телефонні дзвінки до людей, які шукають своїх близьких. Вони вимагають гроші в обмін на нібито інформацію про місцезнахо-

[1] Михайлов Д. Родичів полонених і зниклих безвісти закликають не поширювати їхні персональні дані через випадки шахрайства. *Суспільне Новини :* [сайт]. 2023. URL: https://suspilne.media/405734-rodicivpolonenih-i-zniklih-bezvisti-zaklikaut-ne-posiruvati-ihni-personalnidani-cerez-vipadki-sahrajstva/

[2] Robinson T. Understanding the psychology of a fraudster. *Crowe. Insights : [site].* 2024. URL: https://www.crowe.com/uk/insights/understanding-the-psychology-of-a-fraudster

дження зниклих. Шахраї часто знаються на військовій тематиці, посилаються на реальні назви підрозділів чи напрямків, маніпулюють фрагментами достовірної інформації, щоб завоювати довіру. Вони створюють атмосферу терміновості, переконуючи в необхідності негайного реагування, заявляючи, що часу майже не залишилось.

У таких обставинах люди часто ухвалюють рішення, керуючись емоціями, а не раціональним аналізом. Злочинці зазвичай застосовують методику, яка передбачає вимогу передоплати на банківську картку під час обговорення умов співпраці. Однак, отримавши гроші, вони свідомо ігнорують усі досягнуті домовленості, припиняють спілкування і просто зникають, залишаючи постраждалих у ще гіршому становищі.

Матеріали та методи

Дослідження окреслених питань здійснювалося не лише шляхом аналізу наукових здобутків учених і статистичних даних, а й через вивчення кримінальних проваджень, а також аналіз результатів анкетування та інтерв'ювання працівників поліції. У статті застосовано комплексну й узгоджену систему методів, яка дала змогу всебічно проаналізувати предмет дослідження. Для досягнення поставленої мети було використано широкий набір методів наукового дослідження. Зокрема, серед загальнонаукових методів пізнання були використані методи дедукції, індукції, аналізу, класифікації та систематизації.

Теоретичною основою цієї роботи стали дослідження науковців, які присвячені криміналістичним характеристикам осіб, що вчиняють злочини, зокрема шахрайства, а також обману щодо людей, чиї родичі перебувають у реальній або уявній небезпеці. Попри вагомий внесок науковців у дослідження цієї проблематики, у їхніх працях здебільшого висвітлено загальні аспекти шахрайства та типові характеристики правопорушників. Водночас як окреме дослідження, що детально аналізує і виокремлює особливості криміналістичних характеристик осіб, які здійснюють шахрайства стосовно родичів або близьких осіб зниклих безвісти, таке питання фактично ще не розглядалося.

Результати й обговорення

Використовуючи складну ситуацію в країні, злочинці пристосували свої шахрайські схеми до сучасних реалій і ошукували людей[1].

Категорія родичів військових часто стає мішенню для шахраїв, адже близькі полонених чи зниклих безвісти зазнають значного емоційного напруження, перебувають у стані стресу та завжди готові діяти, щоб повернути своїх близьких додому. Цю вразливість і використовують зловмисники.

Основою будь-якого шахрайства є здатність впливати на емоції потенційної жертви як у реальному житті, так і в онлайн-просторі. Зловмисники майстерно пристосовуються до спілкування з різними типами людей, обираючи відповідні манери поведінки. Вони вміло реагують на зміну обставин, демонструють навички самопрезентації, здатність зацікавити співрозмовника, привернути увагу та завоювати довіру. Шахраї створюють образ приємної, надійної, шанованої та потрібної людини, якій без вагань можна довіритися. У випадках офлайн-шахрайства зловмисники застосовують психологічний вплив через сугестивні методи, оскільки безпосередньо контактують із жертвою. Вони не лише використовують інформацію, а й впливають на емоції через інтонацію голосу, міміку, жести і манеру мовлення. Завдяки цьому досягається беззаперечне сприйняття обманної інформації навіть за її слабкої аргументації. Таким чином зловмисники змушують жертву прийняти рішення незалежно від її власної волі чи переконань. Шахрайство характеризується такими основними рисами, як введення в оману (обман, неправда, необґрунтовані обіцянки без наміру їх виконати, замовчування або інші шахрайські дії) та заволодіння чужим майном або правами на нього (Chaika, 2023). До характерних рис шахрая можна віднести гнучкість і здатність до адаптації, уміння аналізувати інформацію та оперативно реагувати на її зміни. Також ідеться про вміння деталізовано планувати, продумувати й моделювати ситуації, низький рівень тривожності, схильність до ризику, високий рівень самовладання, терпіння і витримку (Kuzmenko, 2024).

Щодо психологічного портрету шахрая часто існує стереотип, що це – людина, яка виросла в неблагополучній сім'ї, де була продемонстрована модель легкого заробітку через обман. Такий приклад у дитинстві стає основою для формування подібної поведінки в дорослому житті. Однак іноді схильність до обману може виявлятися ще в ранньому віці, навіть у дитячому садочку, що, як свідчать дослідження, може бути ознакою високого рівня інтелекту. Таким чином, здатність до шахрайства не є винятковою рисою вихідців з неблагополучних родин. Ця риса може спостерігатися і в людей з благополучних сімей, з високими інтелектуальними здібностями, особливо якщо вони зростали в умовах авторитарного стилю виховання або відчували нестачу прийняття. У підлітковому віці такі особистості часто прагнуть досягти автономності й незалежності, що може спонукати їх шукати способи швидкого заробітку, які не завжди є чесними[2].

Під час онлайн-шахрайства зловмисники маніпулюють людьми, граючи на їхніх емоціях,

[1] Ільченко Л. Найпоширенішим шахрайством в Україні під час війни стали продажі в Інтернеті. Економічна правда : [сайт]. 2023. URL: https://www.epravda.com.ua/news/2023/10/9/705242/

[2] Савелюк Н. Психологія обману *Суспільне Тернопіль :* [сайт]. 2023. URL: https://suspilne.media/ternopil/653010-psihologia-obmanu-ak-pracuut-sahrajski-shemi/

таких як співчуття, бажання допомогти, відчай, страх чи прагнення виправити ситуацію. Вони також використовують довірливість, недостатню обізнаність щодо можливості таких обманних дій або ж елементарну неуважність. З метою підтримання правопорядку важливо забезпечити стабільність і безпеку у сфері суспільних відносин, що є необхідною умовою для ефективного функціонування держави, її організаційних структур, громадських об'єднань і громадян (Kobzar, 2024).

Однією з ключових складових підтримання правопорядку в державі є створення умов для дотримання принципів законності, а також забезпечення захисту й охорони прав і свобод кожної людини та громадянина (Duchek, Vluiko, & Vakarov, 2024), що зумовлює необхідність приділення особливої уваги злочинним діям, що спрямовані на порушення цих принципів.

Проаналізувавши судові рішення з Єдиного державного реєстру судових рішень, що стосуються кримінальних правопорушень проти власності, зокрема випадків шахрайства стосовно родичів або близьких осіб зниклих безвісти, можна дійти висновку, що таких шахраїв слід класифікувати за специфікою їхнього знайомства із жертвою (рис.).

Рис. Класифікація шахраїв за ступенем знайомства із жертвою

Джерело: розроблено автором.

Засоби становлення контакту шахраями з потенційною жертвою:

1. Соціальні мережі та месенджери. Часто родичі захисників самостійно поширюють у соціальних мережах фотографії зниклих безвісти та залишають контактні дані для зворотного зв'язку. Такі публікації можуть бути використані шахраями або представниками ворожої сторони для налагодження контакту з родинами військовослужбовців.

2. Телефонний зв'язок. Шахраї можуть телефонувати безпосередньо, використовуючи інформацію, отриману з відкритих джерел або через третіх осіб.

3. Особисте спілкування. Контакт може відбуватися під час публічних заходів (конференцій, семінарів тощо), неформальних зустрічей, мітингів і вуличних акцій, зокрема заходів на підтримку військовополонених та зниклих безвісти. Підставою для знайомства може стати випадково почута розмова про зниклого родича, особисте знайомство з такими сім'ями або контакт через спільних знайомих.

Під час телефонної розмови, особистого спілкування або листування в месенджерах шахрай може представлятися волонтером, журналістом, працівником авторитетної міжнародної гуманітарної організації (наприклад, Міжнародного комітету Червоного Хреста), правоохоронного органу, дипломатичної служби чи державним службовцем або посередником, добре знайомим з переліченими вище особами.

Вартість кожної псевдопослуги неможливо визначити наперед. Залежно від схеми шахрайства та її складності суми можуть коливатися від півтори тисячі гривень до кількох десятків тисяч доларів. Чим більший відчай і

вразливість людей, тим вищу ціну шахраї встановлюють за свої так звані «послуги»[1].

Зловмисники часто встановлюють контакт через соціальні мережі, месенджери або телефонні дзвінки. Вони можуть видавати себе за волонтерів, колег, посередників, осіб із доступом до закритих баз даних чи навіть працівників державних установ. Спілкуючись із родичами зниклих безвісти військових, вони обіцяють надати точну інформацію про місце перебування захисника, сприяти внесенню до списків на обмін, підтвердити, що військовий живий і перебуває в полоні, або допомогти пришвидшити процес пошуку.

Мережа Інтернет є провідником злочинної діяльності, оскільки надає доступ до різноманітних інформаційних ресурсів. Водночас розвинена уява шахрая, уміння викликати довіру, виявляти слабкі сторони жертви, прогнозувати її поведінку та застосовувати маніпулятивні прийоми створюють широкі можливості для вчинення шахрайських дій з метою заволодіння чужим майном шляхом зловживання довірою (Bryskovska, 2020).

Шахраї використовують соціальні мережі та телефонні дзвінки для встановлення контакту з потенційними жертвами, представляючись волонтерами. Зокрема, у березні 2023 року одна зі зловмисниць, користуючись сторінкою в соціальній мережі Facebook, помітила оголошення про пошук безвісти зниклого військовослужбовця, у якому було вказано номер телефону для зв'язку. Використовуючи цю інформацію, вона вирішила заволодіти чужим майном шляхом зловживання довірою. Жертвою її злочинної діяльності стала тітка зниклого військовослужбовця. Зловмисниця зателефонувала потерпілій зі свого мобільного телефону та, представившись волонтером, попросила перерахувати на її банківську картку грошові кошти в сумі 600 грн. Ця сума нібито була потрібна для купівлі сигарет із фільтром для військовослужбовця, який перебуває в госпіталі. Отримавши кошти, шахрайка використала їх на власний розсуд.

Зловмисниця, маючи особисту сторінку в соціальній мережі Facebook, помітила оголошення про пошуки військовослужбовця, що зник безвісти. В оголошенні було зазначено номер мобільного телефону для зв’язку. Скориставшись цією інформацією, вона вдруге вирішила незаконно заволодіти чужими коштами через зловживання довірою. Її жертвою стала мати зниклого військовослужбовця. Реалізовуючи свій злочинний план, мотивований корисливими намірами, зловмисниця зателефонувала зі свого мобільного телефона на номер матері. Представившись волонтеркою під іменем «Яна», під час розмови вона повідомила, що допомагає військовослужбовцям, і попросила перерахувати на її банківську картку 4 000 грн, нібито для допомоги зниклому військовому, який перебуває в госпіталі. Переконана в щирості та правдивості її слів, постраждала перевела на вказану банківську картку зазначену суму грошей.

Зловмисниця, продовжуючи виконувати свої неправомірні наміри, спрямовані на заволодіння коштами, шляхом зловживання довірою повторно нібито для потреб на лікування військовослужбовця, сина потерпілої, реалізовувала свій злочинний план. Вона послідовно виманювала в потерпілої грошові суми: спочатку 3000 грн, а потім 7000 грн. Такі неправомірні дії вона здійснювала неодноразово. Жертвами її злочинів стали чотири особи, у яких зникли безвісти рідні або близькі[2].

Як приклад можна навести випадок у 2022 році, коли *зловмисник, видаючи себе за волонтера,* запропонував допомогу жінці в пошуку та поверненні з полону її зниклого чоловіка. Він знайшов у соціальній мережі Facebook публікацію потерпілої про розшук чоловіка, який зник під час бойових дій в Україні. Використовуючи додаток Telegram, він зв’язався з нею телефоном, повідомивши, що її чоловік перебуває в полоні в Рязанській області Російської Федерації, і заявив, що має можливість допомогти йому звільнитися. Однак для цього він начебто потребував 550 доларів США. Жінка, щиро вірячи в доброчесність його намірів, перевела йому зазначену суму через платіжну систему Ria Money[3].

Зловмисник, який видавав себе за співслужбовця. Шахрай за допомогою електронно-обчислювальної техніки (мобільного телефону, планшету, ноутбука тощо) у соціальних мережах представлявся співслужбовцем. Шахрай, використовуючи смартфон і платформу соціальної мережі Facebook, знайшов допис-оголошення від матері військовослужбовця ЗСУ, який зник безвісти. Скориставшись цією інформацією, він зв’язався з жінкою, повідомивши їй неправдиву історію про те, що її син отримав поранення, перебуває без свідомості, і для його евакуації терміново потрібні кошти в сумі 2500 грн на пальне. Введена в оману потерпіла здійснила переказ зазначеної суми на банківську картку зловмисника через платіжний термінал. На цьому

[1] Нагорний Д., Гарбузова С. Псевдоадвокати, журналісти, волонтери: як шахраї вводять в оману родичів зниклих безвісти чи полонених військових. *Суспільне Запоріжжя :* [сайт]. 2025. URL: https://suspilne.media/zaporizhzhia/1188260-psevdoadvokati-zurnalisti-volonteri-ak-sahrai-vvodat-v-omanu-rodiciv-zniklih-bezvisti-ci-polonenih-vijskovih/

[2] Вирок Котовського міськрайонного суду Одеської області від 17 квіт. 2024 р. Справа № 505/4134/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua /Review/118510619

[3] Вирок Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 5 лют. 2024 р. Справа № 336/4684/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116746075

шахрай не зупинився: у нього виник повторний злочинний умисел, спрямований на заволодіння коштами інших осіб шляхом обману із залученням електронно-обчислювальної техніки.

Зловмисник виявив ще одне оголошення, розміщене матір'ю, щодо безвісти зниклого військовослужбовця Збройних Сил України. Скориставшись своїм смартфоном, він зателефонував на номер, вказаний в оголошенні. У телефонній розмові з потенційною жертвою шахрайства він представився співслужбовцем її сина та повідомив, що той отримав поранення й перебуває без свідомості. Пояснюючи ситуацію, зловмисник заявив, що для транспортування постраждалого необхідно придбати паливо, вартість якого становить 3000 грн. Він надав номер банківської картки, на який жінка перевела зазначену суму. Протягом своєї протиправної діяльності зловмисник здійснив шахрайські дії у 24 епізодах, спрямовані на родичів військовослужбовців ЗСУ, які вважаються безвісти зниклими[1].

Зловмисники, які видавали себе за співробітників фінансових служб військових частин або державних установ. Правоохоронці викрили схему шахрайства, жертвами якої ставали родичі зниклих безвісти військовослужбовців. Було з'ясовано, що зловмисниці знаходили персональні дані військових та контактну інформацію їхніх родичів у загальнодоступних джерелах в Інтернеті. Під час телефонних дзвінків вони представлялися співробітницями фінансових служб військових частин або державних установ. Користуючись емоційною вразливістю своїх жертв, вони повідомляли про нібито призначені додаткові державні виплати. Водночас потерпілих переконували збільшити кредитні ліміти на їхніх банківських картках та переводити всі наявні кошти на «резервні рахунки», які контролювали самі шахрайки. Під час досудового розслідування зафіксовано кілька випадків шахрайства, жертвами якого стали мешканці Дніпропетровської, Одеської, Хмельницької, Київської та інших областей України. Загальний розмір завданих збитків становить приблизно мільйон гривень.

Зловмисник, перебуваючи під час відбування покарання в установі позбавлення волі, представлявся посередником в організації обміну, знаходив громадян, які шукали родичів або знайомих серед військовослужбовців Збройних Сил України, зниклих у зоні бойових дій чи таких, що потенційно перебувають у полоні. Інформацію про осіб, які зверталися з пошуками зниклих, він здобував через моніторинг соціальних мереж, зокрема Facebook. Для цього зловмисник створив фейковий профіль з вигаданими даними, які під час досудового розслідування ідентифікувати не вдалося. Він використовував отриману інформацію про зниклих військових, їхні особисті дані, а також контактну інформацію родичів і близьких осіб, яку ті публікували у відкритому доступі на своїх сторінках у соцмережах, щоб вводити потерпілих в оману. Для зв'язку з жертвами шахрай використовував мобільний пристрій із активованими номерами оператора зв'язку ПрАТ «Київстар». Розуміючи, що перебуває в місці позбавлення волі й не має можливості особисто отримати грошові кошти, зателефонував своїй знайомій. Він повідомив, що нібито знаходиться в зоні бойових дій і під вигаданим приводом попросив надати реквізити її банківської картки, а також домовився про її подальше використання для отримання грошових коштів, нібито як допомоги від волонтерів. Зловмисник, спілкуючись із потерпілою, під вигаданими даними ввів її в оману, заявивши, що її чоловік, військовослужбовець ЗСУ, перебуває в російському полоні в селі Оленівка на території Донецької області та має поранення. Також він надав неправдиву інформацію, стверджуючи, що для організації обміну та повернення її чоловіка додому необхідно переказати йому 2000 грн. Потерпіла, поспілкувавшись із зловмисником, засумнівалася в тому, що ця людина здатна сприяти поверненню її чоловіка з полону. Вважаючи, що має справу з шахраєм, вона вирішила не перераховувати гроші. Не зупиняючись на скоєному, зловмисник зателефонував черговій жертві зі свого телефону. Він повідомив чоловікові, що його син, який є військовослужбовцем ЗСУ, перебуває в російському полоні в Маріуполі Донецької області. Для його звільнення зловмисник заявив про необхідність перевести грошові кошти. За свої «послуги» він запросив суму в 3000 грн, вказавши номер банківської картки, куди слід було здійснити переказ. Потерпілий, перебуваючи в хибному переконанні щодо добросовісності дій злочинця та вважаючи, що взаємодіє з особою, здатною сприяти поверненню його сина з полону, самостійно передав йому грошові кошти. У такий спосіб зловмисник свідомо ввів в оману дев'ять постраждалих осіб, родичі чи близькі яких перебувають у статусі безвісти зниклих[2].

Незнайомі особи можуть використовувати інформацію, отриману безпосередньо під час особистого спілкування з жертвою, аби реалізувати свої злочинні наміри. У деяких випадках вони випадково дізнаються про трагічні обставини, які сприяють виникненню

[1] Вирок Дарницького районного суду міста Києва від 12 лют. 2024 р. Справа № 753/12284/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116922909

[2] Вирок Роменського міськрайонного суду Сумської області від 12 лип. 2024 р. Справа № 585/1384/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua /Review/120355499

можливостей для маніпуляцій. Зокрема, 2023 року був зафіксований випадок, коли в ресторані зловмисник почув розмову жінки про її пошуки чоловіка, який зник безвісти під час військової агресії Російської Федерації проти України. Зловмисник, скориставшись цією ситуацією, запропонував постраждалій допомогу у встановленні місцезнаходження її чоловіка та його повернення з полону за грошову винагороду, причому не маючи як щирих намірів, так і реальної можливості виконати зазначені дії. Скориставшись складним психоемоційним станом потерпілої, зловмисник, не маючи наміру реально допомогти в пошуках її чоловіка, вигадав історію про його перебування в одній із виправних колоній на території Російської Федерації, завоював її довіру. Упевнена в порядності зловмисника, потерпіла протягом періоду з квітня до червня 2023 року передала йому чотирма частинами грошові кошти на загальну суму 10 500 доларів США. Тоді ця сума, згідно з офіційним курсом НБУ, становила 383 970,30 грн. Отримані кошти зловмисник використав на власний розсуд, не виконавши жодних зобов'язань щодо пошуку зниклого військовослужбовця[1].

Близьке коло знайомих осіб, які використовують складну життєву ситуацію друзів, сусідів, приятелів для власного збагачення.

Наприклад, знайомий, який підтримує довірливі дружні стосунки та добре знає сім'ю, в якої у зв'язку з повномасштабною військовою агресією Російської Федерацій проти України знаходиться в полоні чи безвісти зникла рідна або близька особа. Потерпіла отримала повідомлення про те, що її чоловік зник безвісти під час бойових дій неподалік населеного пункту Приютне Пологівського району Запорізької області. У зв'язку з цим вона почала отримувати відповідні грошові виплати на банківську карту. Ця інформація стала відомою її доброму знайомому, у якого виник злочинний намір заволодіти коштами жінки шляхом шахрайства у великих розмірах. Зловмисник, переслідуючи злочинний умисел і керуючись корисливими мотивами для незаконного збагачення, зловживаючи довірою своєї жертви, використовував довірливі стосунки, що склалися між ними через багаторічну дружбу. Діючи шляхом обману, він свідомо розумів суспільно небезпечний характер своїх дій та бажав настання їх наслідків. Для досягнення своєї мети він навмисно вигадував і повідомляв неправдиву інформацію. Зокрема, стверджував, що чоловік його знайомої живий, але перебуває у російському полоні, і що нібито він, злочинець, має знайомих серед впливових посадових осіб Служби безпеки України, які за грошову винагороду можуть організувати позачерговий обмін і повернення її чоловіка додому. У визначений період часу він систематично зв'язувався із жінкою: спілкувався з нею по телефону як нібито посередник, а також обманював її від імені службовця СБУ через повідомлення в месенджерах. Його метою було заволодіння її грошовими коштами шляхом обману та маніпуляцій з довірою. Зловмисник неодноразово переконував жінку в необхідності здійснити грошові перекази на зазначені ним банківські картки. Ці кошти, за його словами, потрібні були для організації викупу її чоловіка, ведення переговорів із представниками збройних сил російської федерації, організації обміну, транспортування, покриття витрат на зв'язок, лікування, харчування і проживання. До того ж він попереджав її не розголошувати цю інформацію і не звертатися до правоохоронних органів. Також запевняв, що будь-які офіційні повідомлення про смерть її чоловіка на основі досліджень ДНК не варті довіри й вона повинна ігнорувати таку інформацію.

Здійснюючи свій злочинний намір, зловмисник для шахрайського отримання грошових переказів від потенційної жертви, приховування своїх протиправних дій та подальшого використання отриманих незаконним шляхом коштів використовував платіжну картку, оформлену на ім'я свого знайомого. Крім того, він зареєстрував на своє ім'я дві банківські картки, які застосовував для заволодіння грошовими коштами потерпілої[2].

Знайомий, який працює або проживає у місцевості, де мешкає потерпілий. Зловмисниця, працюючи продавцем продовольчих товарів в рамках діяльності фізичної особи-підприємця та не маючи жодного зв'язку з наданням юридичних послуг чи відповідною освітою, умисно ввела потерпілу в оману щодо своїх дійсних намірів. Вона запропонувала допомогу у встановленні місця перебування її чоловіка, який зник безвісти під час виконання бойового завдання поблизу населеного пункту Мар'їнка Донецької області та офіційно вважається таким згідно з відповідним повідомленням. Скориставшись довірою потерпілої, особа отримала від неї грошову суму в розмірі 5025,00 грн, при цьому жодних реальних дій для встановлення місця перебування чоловіка не було здійснено[3].

Знайомі, які під виглядом інших осіб вчинюють шахрайські дії для заволодіння коштами рідних або близьких осіб військовослужбовців

[1] Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 28 січ. 2025 р. Справа № 308/7681/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124715924

[2] Вирок Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 27 січ. 2025 р. Справа № 216/6605/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124736478

[3] Вирок Валківського районного суду Харківської області від 19 груд. 2024 р. Справа № 615/1754/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123898879

ЗСУ. Серед знайомих трапляються випадки, коли вони, видаючи себе за інших осіб, здійснюють шахрайські дії з метою незаконного заволодіння коштами родичів чи близьких військовослужбовців Збройних Сил України, які зникли безвісти. Наприклад, жителька одного села, маючи знання про те, що її односельчанин, який є військовослужбовцем ЗСУ, зник у ході бойових дій, створила обліковий запис у соціальній мережі Instagram через мобільний телефон. Вдаючи із себе військовослужбовця, який начебто має інформацію щодо стану та місцезнаходження зниклого, вона знайшла в цій мережі профіль сестри цього військового.

У процесі листування з потерпілою обвинувачена, видаючи себе за військовослужбовця, запевнила її, що може повідомити інформацію про місцезнаходження зниклого брата за грошову винагороду у розмірі 4000 гривень, і надала відповідні реквізити для оплати. Введена в оману жінка перерахувала зазначену суму на вказану банківську картку. Пізніше зловмисниця, користуючись перепискою в соціальній мережі Instagram, запевнила потерпілу, що для отримання інформації потрібно додатково сплатити ще 15 000 грн, і знову надала реквізити для переказу. Проте ніякої інформації щодо місцеперебування чи стану здоров'я брата потерпілої вона так і не представила. Внаслідок цього жінка вдруге перерахувала кошти на рахунок, вказаний обвинуваченою. Згодом, також через повідомлення в Instagram, шахрайка ще раз переконала потерпілу переказати їй додаткових 4000 гривень, обіцяючи надати інформацію про зниклого брата, і вкотре надала реквізити для оплати. Потерпіла знову перерахувала суму, яку вказала зловмисниця. Подібні шахрайські дії були вчинені неодноразово, понад десять разів, кожного разу у жертви вимагались різні суми грошей[1].

Після встановлення контакту з жертвою шахраї поступово переходять до висування своїх вимог. Це часто передбачає прохання про фінансову компенсацію, яку вони виправдовують необхідністю оплати за нібито надану інформацію, роботу так званих «джерел» або навіть за забезпечення обіцяного результату.

Справжня загроза виникає тоді, коли родичі зниклих безвісти людей довіряють гроші чи особисту інформацію невідомим особам, стаючи жертвами витончених шахрайських схем. У більшості випадків після отримання переказів зловмисники або повністю зникають, або починають ще сильніше тиснути на потерпілих, створюючи нові маніпулятивні сценарії та шантажуючи вимогами ще більших грошей. Це не лише призводить до значних фінансових втрат, але й створює серйозну психологічну напругу. Подібні дії несуть у собі глибші загрози: від можливого витоку конфіденційної інформації про військовослужбовців та їхніх родини до поширення фальшивих даних, які стають перешкодою для офіційних пошукових заходів. До того ж, близькі й родичі зниклих ризикують зазнати повторної емоційної травми, що ще більше поглиблює їхні страждання. Не варто також нехтувати тим, що отримані шахраями дані можуть згодом бути використані в інших злочинних схемах, що ускладнює і підвищує небезпечність таких ситуацій.

Стосовно характеристики особи шахрая, варто зазначити, що визначення цієї категорії є досить складним завданням, яке потребує глибокого і багатовимірного підходу з урахуванням різних аспектів. Ця складність зумовлена міждисциплінарним характером самого явища. Автор дійшов висновку, що криміналістика інтегрує знання про особу злочинця з різноманітних наукових галузей, таких як кримінологія, кримінальне право, психологія та фізіологія. Водночас науковці зауважують, що вона робить внесок у розвиток цих суміжних наук, надаючи їм свої науково обґрунтовані рекомендації. Ці рекомендації відображають специфіку окремих характеристик особи злочинця, що виявляється у механізмах скоєння протиправних дій та способах залишення слідової картини злочину. Отже, особа шахрая досліджується комплексно з урахуванням впливу різних наукових парадигм та аспектів її поведінки в процесі вчинення злочинів (Murha, 2025).

Особа злочинця виступає обов'язковим і ключовим елементом криміналістичної характеристики злочинів, зокрема й у межах досліджуваної категорії, адже без суб'єкта протиправного діяння не може бути складу кримінального правопорушення. Водночас знання про характерні риси, які описують особу правопорушника, надають можливість чітко визначити її взаємозв'язок з іншими складовими механізму вчинення злочину, що сприяє повноцінному збиранню доказів, необхідних для притягнення зазначеної особи до кримінальної відповідальності (Novytskyi, 2021).

Науковці характеризують особу злочинця як комплекс соціально-демографічних, психологічних, моральних та правових властивостей, які впливають на вчинення злочину й механізм його здійснення.

Особа шахрая у відповідній спеціалізації до виду шахрайства, способу його вчинення, має специфічний комплекс характеристик, що відрізняє її з-поміж інших злочинів. Недостатнє висвітлення криміналістичної природи особи шахрая та відсутність узагальненої моделі його характеристик щодо окремого виду шахрайства значно ускладнюють процеси виявлення, розслідування й профілактики подібних злочинів. Це засвідчує важливість проведення ґрунтов-

[1] Вирок Надвірнянського районного суду Івано-Франківської області від 24 лют. 2025 р. Справа № 348/2290/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125380471

ного наукового аналізу цієї проблематики (Murha, 2025).

Характеристика злочинця відіграє важливу роль, оскільки індивідуальні риси особистості впливають не лише на вибір злочинної діяльності, але й на способи її вчинення, а також на час, місце та обставини здійснення правопорушень. Особливе значення мають особистісні ознаки осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, адже їх потрібно враховувати в процесі виявлення та припинення протиправної діяльності. Таким чином, уся запобіжна діяльність акцентується на аналізі особистості злочинця. Поведінка людини є ключовим показником ступеня її соціалізації, адже вона показує, наскільки дії індивіда відповідають суспільним звичаям, традиціям, релігійним та моральним нормам, а також чинним правовим правилам у конкретному соціальному контексті та часі (Sokolov, 2025). Saitri et al, (2024) вивчаючи психологічну характеристику особи шахрая, виокремив шість рис особистості – гнів, заздрість, прихильність, гордість, бажання та жадібність, які можуть впливати на схильність людини до шахрайства. Він з іншими дослідниками, використовуючи дані, зібрані за допомогою анкет, розповсюджених серед установ мікрофінансування на Балі – регіоні з високою поширеністю випадків шахрайства, застосовує у дослідженні факторний аналіз для визначення внеску цих рис у шахрайські наміри. Результати показують, що гнів є найважливішим предиктором, наступними є заздрість, прихильність, гордість, бажання та жадібність. Дослідження підкреслює практичні наслідки інтеграції оцінок особистості в організаційні процеси для покращення виявлення та протидії шахрайства. Це дослідження пропонує новий підхід до розуміння та боротьби з шахрайством в організаційних умовах, підкреслюючи риси особистості як предиктори шахрайського наміру.

Багато досліджень про шахрайства в основному зосереджувалися на окремих психологічних аспектах правопорушника, а не на соціальному середовищі. Психологічні якості особи шахрая, безумовно, впливають на вчинення шахрайської поведінки, сформованої під впливом макрорівневого середовища (Maulidi, 2020).

А. В. Крижевський, О. М. Брисковська (2025) досліджували криміналістичну характеристику інтернет-шахрая у складі організованої групи. За результатами дослідження встановили, що інтернет-шахрайства у складі організованих злочинних груп здебільшого вчиняють чоловіки – 80 %, тоді як жінки – 20 %. У більшості випадків жінки раніше не судимі, незаміжні мають однакове співвідношення до заміжніх; чоловіки мають закінчену середню або спеціальну середню освіту, не працевлаштовані, не судимі. Проте 35 % чоловіків вчиняють шахрайства з місць позбавлення волі, переважно не одружені або розлучені, міські жителі.

Привертає увагу той факт, що особи, які вчиняють шахрайство, здебільшого мають базову середню або середню спеціальну освіту і часто не працюють. Якщо говорити про гендерний аспект, то серед злочинців спостерігається незначна перевага чоловіків. Жінки, як правило, перебувають у ролі матерів, що виховують неповнолітніх дітей. Злочини вчиняються як мешканцями міських, так і сільських територій. Інколи правопорушення здійснюються навіть особами, які перебувають у місцях позбавлення волі (Dobroboh, 2023).

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що відомості про особу, яка вчинила злочин, доцільно розглядати відносно наступної структури: 1) соціально-демографічні; 2) моральні якості; 3) психологічні властивості. Соціально-демографічні ознаки властиві будь-якій особі. Ті, що мають криміналістичне значення, на наш погляд, виглядають таким чином: відомості про стать, вік, освіту, сімейний стан, рід занять, місце проживання, наявність попередньої судимості, належність до певної соціальної групи та інші відомості демографічного характеру. Відповідно до зазначених характеристик доцільно проводити наше дослідження (Chaplinska, 2019).

Узагальнене поняття особи злочинця залишається певною абстракцією, доки не наповнюється конкретним змістом з огляду на соціальні, демографічні, психологічні та моральні характеристики. Це пояснюється тим, що всебічне дослідження особи злочинця не може обмежуватися лише визначенням окремих ознак, які найчастіше дають лише поверхневе уявлення про неї. Дослідження повинно проводитися з належною глибиною, аналізуючи ознаки у їхній взаємодії, щоб максимально розкрити чинники, що формують особу злочинця. Враховуючи, що система характеристик правопорушника охоплює демографічні дані, окремі риси та психологічні особливості, можна зробити висновок, що це поняття відображає саму сутність особи, яка скоїла кримінальне правопорушення (Perepelytsia, 2025).

Спираючись на результати аналізу наукової літератури та емпіричні дані дослідження, структуру особистості злочинця, який вчиняє кримінальні правопорушення, пропонується поетапно розглядати за такими критеріями: соціально-демографічні характеристики (стать, національність, вік, ролі й статуси, зокрема професія, соціальне становище та позиція на роботі); кримінально-правові особливості (наявність попередніх судимостей, рецидивів тощо); морально-психологічні якості (інтелект, воля, світоглядна позиція, переконання, звички, характерні риси особистості; психофізіологічні аспекти, такі як темперамент, а також інформація про патологічні відхилення у розвитку особистості) (Kniaziev, 2022).

Використовуючи критерії характеристики особи злочинця, запропоновані згаданими вище

науковцями, розглянемо характеристику особи шахрая, який вчиняє шахрайства відносно родичів зниклих безвісти військовослужбовців під час російсько-української війни.

Відповідно до **соціально-демографічних даних зловмисників,** які вчиняють шахрайства щодо родичів зниклих безвісти розглядаючи:

– *за статтю:* рівна кількість чоловіків та жінок (50 % і 50 %);

– за *працевлаштуванням:* загальна кількість працевлаштованих зловмисників, які вчиняють такого виду шахрайства, становить 45 %, з них працевлаштованих жінок – 27 %, а працевлаштованих чоловіків – 18 %;

– *за сімейним станом:* 73 % зловмисників переважно неодружені, з них чоловіків – 55 %, а жінок – 18 %; *наявність дітей:* в 91 % шахраїв, у жінок – 62 %, а у чоловіків – 29 %, причому прослідковується тенденція за кількістю дітей від двох до трьох у родині;

– *за освітою:* у таких шахраїв переважає середня освіта – 75 %, а у 22 % наявна середня спеціальна освіта.

За кримінально-правовою ознакою (наявність судимостей, багатоепізодності, повторюваності, рецедивів тощо):

– *наявність судимостей* у чоловіків становить 36 %, у жінок – 0 %;

– *багатоепізодність та повторюваність вчинення такого шахрайства* 94 %, з них 32 % чоловіків та 62 % жінок, які повторно вчинювали такі самі шахрайства.

Морально-психологічні якості шахрая

Браком емпатії шахрай здатен завдавати шкоди іншим, не відчуваючи докорів сумління чи не усвідомлюючи емоційних й фінансових наслідків своїх дій для постраждалих. Основною характеристикою шахрая є його вміння впливати на людей з метою досягнення власних інтересів. Така людина часто демонструє чарівність та переконливість, має здатність майстерно використовувати чужу довіру та емоції. Дослідження показує, що особи, які займаються шахрайством, зазвичай характеризуються низьким рівнем освіти, схильністю до життя, яке перевищує їхні фінансові можливості, а також частими труднощами у сфері управління власними ресурсами. Крім того, у цих осіб часто виявляються риси нарцисизму та недостатній рівень самоконтролю.

Висновки

Результати аналізу соціально-демографічних даних зловмисників підтверджують висновки українських науковців про те, що вид вчиненого шахрайства залежить від освіти шахраїв незалежно від статі.

Шахраї, які вчиняють шахрайство щодо родичів зниклих безвісти під час російсько-української війни, здебільшого мають середню освіту, не працевлаштовані, не одружені, мають двох і більше дітей.

Попри те, що значна кількість шахраїв є батьками та мають двох і більше дітей, відчуття емпатії в них відсутнє, неодноразово та багатоепізодично відносно одних і тих самих осіб скоюють надзвичайно цинічні шахрайства щодо рідних зниклих безвісти під час військових дій, граючи на їхніх почуттях та бажанні допомогти сину, брату, чоловіку та іншим близьким та рідним людям. Зловмисники часто використовують емоційну вразливість осіб, маніпулюючи їхнім прагненням дізнатися про зниклого родича та повернути його додому. У процесі взаємодії шахрай здійснює психологічний тиск на жертву, переконуючи її в необхідності негайного переказу коштів, від якого нібито залежить життя близької людини. Ця стратегія спрямована на те, щоб не залишити постраждалому часу для ретельної перевірки отриманої інформації. Значну роль у цьому процесі відіграє неусвідомлена співучасть українців, які, прагнучи допомогти, іноді надають шахраям доступ до цінних даних. Подібні ситуації часто виникають через публікацію в соціальних мережах інформації про зниклих родичів і закликів до допомоги. Такі дії забезпечують зловмисникам первинні дані про особу, яка пропала безвісти, а також контактну інформацію її близьких. Комунікація з жертвами шахрайства може відбуватися безпосередньо через соціальні платформи, де було розміщене оголошення, або за допомогою телефонних дзвінків чи месенджерів. Задля здійснення своїх махінацій шахраї часто застосовують фейкові акаунти в соціальних мережах і тимчасові телефонні номери, створюючи видимість надійності та конфіденційності свого зв'язку.

Аналізуючи кримінально-правові ознаки шахраїв, які вчиняють такі кримінальні правопорушення, слід констатувати, що переважна більшість їх не судимі – 64 %, повторюваність скоєння такого виду шахрайства становить 94 %. Судимі шахраї або ті, які вчиняють такі шахрайства з місць позбавлення волі, – це чоловіки, неодноразово судимі, не одружені та без дітей мають середню освіту, використовують соціальні мережі, моніторять їх на повідомлення про безвісти зниклих і викладені персональні дані та відомості про них рідними, через мобільний телефон представляючись журналістами, волонтерами чи побратимами зниклого безвісти, за вказаним у повідомленнях телефоном зв'язуються із сім'єю зниклих безвісти і виманюють кошти. Цим особам притаманна повторюваність у вчиненні такого виду шахрайства та багатоепізодичність вчинення до однієї і тієї самої жертви, виманюючи кошти стільки разів, скільки жертва готова платити.

Серед суспільних характеристик, які притаманні шахраєві, який вчиняє махінації стосовно родичів або близьких осіб зниклих

безвісти військовослужбовців, можна виділити егоцентризм, байдужість до інтересів і почуттів інших, відсутність жалю до жертв, легкість у встановленні соціальних контактів та адаптивність у спілкуванні. Видавання себе за інших людей, особливо за онлайн-спілкування, створює для шахрая ілюзію безкарності, водночас відсутність дієвих механізмів покарання лише стимулює його до скоєння таких дій.

Зловмисники діють вкрай переконливо, використовуючи деталізовану інформацію та відомості особистого характеру про безвісти зниклу людину. Ці дані вони часто отримують із соціальних мереж, де самі родичі, сповнені тривоги чи надії, оприлюднюють подібну інформацію, намагаючись знайти допомогу. Таким чином, шахраї майстерно маніпулюють ситуацією, щоб викликати довіру й ввести в оману близьких зниклого.

Своєчасно оновлена інформація про криміналістичну характеристику особи шахрая, яка вчиняє махінації щодо родичів або близьких осіб зниклих безвісти військовослужбовців, а також аналіз особливостей поведінки шахрая під час вчинення злочинних дій, розпізнання шахрайських схем є важливими складовими для ефективного розслідування таких кримінальних правопорушень. Рекомендації щодо запобігання цим злочинам можуть суттєво сприяти зменшенню їхньої кількості.

References

[1] Bryskovska, O.M. (2020). Socio-psychological characteristics of a person who commits fraud on the Internet. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs,* 1(114), 70-78. DOI: 10.33270/01201141.70

[2] Chaika, I.M. (2023). Criminological characteristics and prevention of fraud in Ukraine. *Candidate's thesis.* Kyiv. Retrieved from https://rep.dnuvs.ukr.education/items/04d026ad-16aa-46ab-aca4-25e8844b0214

[3] Chaplinska, Yu.A. (2019) The personality of the criminal as an element of the criminal characteristics of crimes. *Current problems of domestic jurisprudence,* 6, 181-184. DOI: 10.15421/3919122

[4] Dobroboh, L.M. (2023). The achievements of the information society in the service of fraudsters. *Legal Sciences: Problems and Prospects:* International scientific and practical conference (pp. 209-212). Lviv-Torun: Liha-Pres. DOI: 10.36059/978-966-397-292-3-58

[5] Duchek, O., Vluiko, O., & Vakarov, V. (2024). Law enforcement activities under the legal regime of martial law in Ukraine: features of implementation. *Scientific Bulletin of the Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine,* 1, 43-51. DOI: 10.59226/2786-6920.1.2024.43-51

[6] Kniaziev, S.V. (2022). Characteristics of the personality of a criminal who commits criminal offenses in the budgetary sphere. *Legal scientific electronic journal,* 10, 870-874. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-10/220

[7] Kobzar, O. (2024). The concept and characteristics of law and order: theoretical and legal analysis. *Problems of law enforcement and educational activities,* 1, 6-11. DOI: 10.59226/3041-1971.1.2024.6-11

[8] Kryzhevskyi, A.V., & Bryskovska, O.M. (2025). Characteristics of a person who commits fraud as part of an organized group on the Internet. *Legal psychology,* 1(36), 80-89. DOI: 10.33270/03253601.9

[9] Kuriata, L.L. (2018). Forensic characteristics of a person who commits fraud. *Current problems of forensics and forensic expertise:* Interdepartmental scientific and practical conference (pp. 239-241). Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav. Retrieved from https://elar.navs.edu.ua/items/a6b83747-a2c2-4479-a7de-df689590260d

[10] Kuzmenko, A.S. (2024). Characteristics of persons who commit criminal offenses in the tourism sector. *Donbass Legal Journal*, 3(88), 39-44. DOI: 1 0.32782/2523-4269-2024-88-39-44

[11] Maulidi, Ach (2020). When and why (honest) people commit fraudulent behaviours? *Journal of Financial Crime,* 27(2), 541-599. DOI: 10.1108/JFC-05-2019-0058

[12] Moiseienko, V. (2020). Characteristics of a criminal who commits criminal offenses in the field of economic activity. *Legal science*, 1(103), 40-49. DOI: 10.32844/2222-5374-2020-103-1.06

[13] Murha, O.H. (2025). The personality of the criminal as an element of the forensic characteristics of mortgage fraud. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 74, 73-76. DOI: 10.32782/2307-1745.2025.74.14

[14] Novytskyi, A. (2021). The meaning and structure of the forensic characterization of illegal logging and forest smuggling committed by an organized criminal group. *Legal Bulletin,* 6, 289-298. DOI: 10.32837/yuv.v0i6.2294

[15] Pavlova, N. (2023). Educational and professional characteristics of persons who commit criminal offenses through fraud: a criminal analysis. *Visegrad Journal on Human Rights,* 2, 77-82. DOI: 10.61345/1339-7915.2023.2.10

[16] Perepelytsia, S.I. (2025). The personality of the criminal as an element of the forensic characteristics of joint crimes. *Analytical and comparative law,* 3(5). DOI: 10.24144/2788-6018.2025.05.3.34

[17] Saitri, P.W., Mendra, N.P.Y., & Novitasari, N.L.G. (2024). Personality Red Flags of Fraud. *Society*, 12(2), 743-757. DOI: 10.33019/society.v12i2.731

[18] Semeniuk, R.V. (2023). Families of military personnel as ricochet victims of fraud. *Legal dimension of constitutional and criminal jurisdiction in Ukraine and the world. Sixth legal readings: collection of abstracts of the International Annual Distance Scientific Conference* (pp. 141–144). Odesa: Odessa National University named after I.I. Mechnikov. Retrieved from https://dspace.onu.edu.ua /handle/123456789/35666

[19] Sokolov, D.S. (2025). Criminological characteristics of a criminal who commits criminal offenses in the field of public procurement. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 74, 34-37. DOI: 10.32782/2307-1745.2025.74.7

[20] What fraud can be and how to combat it. *Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine.* Retrieved from https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/yakim-mozhe-buti-shakhraistvo-veb.pdf

Список використаних джерел

[1] Брисковська О. М. Соціально-психологічна характеристика особи, яка вчиняє шахрайство в мережі Інтернет. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2020. № 1 (114). С. 70–78. DOI: 10.33270/01201141.70

[2] Чайка І. М. Кримінологічна характеристика та запобігання шахрайству в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 081 «Право». Київ, 2023. 296 с. URL: https://rep.dnuvs.ukr.education/items/04d026ad-16aa-46ab-aca4-25e8844b0214

[3] Чаплінська Ю. А. Особистість злочинця як елемент кримінальних характеристик злочинів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції.* 2019. № 6. С. 181–184. DOI: 10.15421/3919122

[4] Добробог Л. М. Надбання інформаційного суспільства на службі шахраїв. *Юридичні науки: проблеми та перспективи* : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 24–25 лют. 2023 р.). Львів–Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 209–212. DOI: 10.36059/978-966-397-292-3-58

[5] Дучек О., Влуйко О., Вакаров В. Правоохоронна діяльність в умовах правового режиму воєнного стану в Україні: особливості реалізації. *Науковий вісник Київського інституту Національної гвардії України.* 2024. № 1. С. 43–51. DOI: 10.59226/2786 - 6920.1.2024.43-51

[6] Князєв С. В. Характеристика особи злочинця який вчиняє кримінальні правопорушення у бюджетній сфері. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 870–874. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-10/220

[7] Кобзар О. Поняття та ознаки правопорядку: теоретико-правовий аналіз *Проблеми правоохоронної та освітньої діяльності.* 2024 № 1. С. 6–11. DOI: 10.59226/3041-1971.1.2024.6-11

[8] Крижевський А. В., Брисковська О. М. Характеристика особи, яка вчиняє шахрайство в складі організованої групи в мережі Інтернет. *Юридична психологія.* 2025. № 1 (36). 2025. С. 80–89. DOI: 10.33270/03253601.9

[9] Курята Л. Л. Криміналістична характеристика особи, яка вчиняє шахрайство. *Актуальні проблеми криміналістики та судової експертології :* міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 22 листоп. 2018 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 239–241. URL: https://elar.navs.edu.ua/items/a6b83747-a2c2-4479-a7de-df689590260d

[10] Кузьменко А. С. Характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у туристичній сфері. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 3 (88). С. 39–44. DOI: 10.32782/2523-4269-2024-88-39-44

[11] Maulidi Ach. When and why (honest) people commit fraudulent behaviours? *Journal of Financial Crime.* 2020. Vol. 27. Issue 2. DOI: 10.1108/JFC-05-2019-0058

[12] Moiseienko V. Characteristics of a criminal who commits criminal offenses in the sphere of economic activity. *Legal Science.* 2020. No. 1 (103). P. 40–49. DOI: 10.32844/2222-5374-2020-103-1.06

[13] Мурга О. Г. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики шахрайства з іпотечним майном. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2025 № 74. С. 73–76. DOI: 10.32782/2307-1745.2025.74.14

[14] Новицький А. Значення та структура криміналістичної характеристики незаконної порубки і контрабанди лісу, вчиненої організованою злочинною групою. *Юридичний вісник.* 2021. № 6. С. 289–298. DOI: 10.32837/yuv.v0i6.2294

[15] Pavlova N. Educational and professional characteristics of persons who commit criminal offenses through fraud: a criminal analysis. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2023. No. 2. P. 77–82. DOI: 10.61345/1339-7915.2023.2.10

[16] Перепелиця С. І. Особистість злочинця як елемент криміналістичної характеристики спільних злочинів. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Т. 3. № 5. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.05.3.34

[17] Saitri P. W., Mendra N. P. Y., Novitasari N. L. G. Personality Red Flags of Fraud. *Society.* 2024. No. 12 (2). P. 743–757. DOI: 10.33019/society.v12i2.731
[18] Семенюк Р. В. Сім'ї військовослужбовців як рикошетні жертви шахрайств. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Шості юридичні читання* : зб. тез доп. Міжнар. щоріч. дистан. наук. конф. (Одеса, 14 квіт. 2023 р.). Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2023. С. 141–144. URL: https://dspace.onu.edu.ua/handle/123456789/35666
[19] Соколов Д. С. Кримінологічна характеристика особи злочинця, що вчиняє кримінальні правопорушення у сфері публічних закупівель. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2025 № 74. С. 34–37. DOI: 10.32782/2307-1745.2025.74.7
[20] Яким може бути шахрайство та як йому протидіяти : довідник / Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/yakim-mozhe-buti-shakhraistvo-veb.pdf

BRYSKOVSKA Oksana
PhD in Law, Senior Research Fellow, Leading Research Fellow of the Research Laboratory on Crime Prevention of the Educational and Scientific Institute of Police Activities of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6902-9969;
KRYZHNA Valentyna
PhD in Law, Senior Research Fellow, Leading Research Fellow of the Research Laboratory on Forensic Support and Forensic Expertise of the Educational and Scientific Forensic Expertise Institute of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0402-4224

Forensic Characteristics of Persons Committing Fraud against Relatives of those Missing during the Russian-Ukrainian War

Abstract. The full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine has led to the emergence of new types of fraud. Families of military personnel who have lost contact with their loved ones are constantly in a state of stress and uncertainty. This emotional state is actively used by criminals who manipulate feelings of hope, fear and the desire to learn any information about the fate of their relatives. Investigating cases of fraud directed against relatives of prisoners of war, illegally detained or missing during the Russian-Ukrainian war is an extremely difficult task. In many situations, criminal proceedings do not reach court or end without convictions. Among the key reasons for this phenomenon, one can single out the high level of concealment of such crimes under the guise of various legitimate activities, such as investment or volunteering. Additional factors include: insufficient coordination between investigative bodies and prosecutors; errors in determining the legal qualification of crimes; inappropriateness or groundlessness of investigators' requests for operational-search or other procedural actions, which often causes them to be rejected. In light of the increased relevance of the studied category of crimes and taking into account the significant complexity that accompanies the process of their investigation, there is an urgent need to develop modern scientific approaches and developments to overcome existing difficulties and meet urgent needs in improving the investigation of such criminal offenses, in particular by studying the forensic characteristics of persons who commit fraudulent acts against close relatives of servicemen of the Armed Forces of Ukraine who have disappeared, which will significantly increase the efficiency of law enforcement agencies in this area. This will not only provide an opportunity to better understand the nature of such offenses, but also to develop effective mechanisms for their detection and counteraction. Thanks to these measures, it is possible to contribute to greater stability of law and order in society, creating an atmosphere of trust in the protection system and ensuring a sense of security and protection of citizens from fraudulent actions of this nature. The purpose of the article is to study the features of the forensic characteristics of individuals who commit fraud against loved ones and relatives of those who went missing during the full-scale invasion of the Russian Federation (RF). The practical significance of the article lies in determining the typical forensic characteristics of fraudsters, which serves as the basis for improving not only the methods of investigating such crimes, but

also preventive measures and organizational countermeasures. A generalized portrait of a fraudster who commits fraud against relatives or close prisoners of war, illegally detained or missing persons, allows for more effective identification of such individuals and improvement of approaches to their tracking and exposure. The scientific novelty of the study lies in the definition and systematization of the forensic characteristics of persons who commit fraudulent acts against relatives or close people who have disappeared. The developed generalized forensic characteristics of this type of fraudsters allow us to create a more detailed socio-psychological portrait of the criminal, identify the specifics of his behavior and motives, and also direct efforts to develop effective methods and approaches for his detection and exposure. This, in turn, contributes to a significant increase in the efficiency of law enforcement agencies in preventing and investigating such crimes.

Keywords: illegal gain; identity of the criminal; electronic computing equipment; manipulation; victim; relatives of military personnel.

DOI: 10.33270/05267101.10
УДК 343.985 (477)

ВУЙМА Анастасія*
доктор філософії в галузі права, доцент кафедри криміналістики та судової експертології навчально-наукового інституту Харківського національного університету внутрішніх справ
21008, вул. Сонячна, 3а, м. Вінниця, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6215-5361

Застосування спеціальних знань у розслідуванні злочинів, пов'язаних з інформаційною агресією

Анотація. У статті здійснено комплексний теоретико-прикладний аналіз застосування спеціальних знань у розслідуванні злочинів, пов'язаних з інформаційною агресією, передбачених ст. 436, 436-1, 436-2 Кримінального кодексу України. Обґрунтовано, що предмет посягання в таких провадженнях має «подвійну» природу: з одного боку, це інформаційний продукт (текст, аудіо-, відеоматеріал, креолізований контент, символіка), а з іншого – цифровий носій та комунікаційне середовище його поширення (соціальні мережі, месенджери, платформи, облікові записи, пристрої, метадані), що суттєво ускладнює доказування та потребує системного залучення спеціальних знань. Під час аналізу судових вироків визначено типові напрями використання спеціальних знань у формуванні доказів, зокрема: встановлення змістової спрямованості висловлювань (наявності закликів, виправдовування, заперечення чи глорифікації), ідентифікація забороненої символіки, доказування публічності в цифровому середовищі, зв'язок контенту з конкретним акаунтом/пристроєм, а також реконструкція повторності чи множинності інформаційних дій. Висвітлено роль судово-лінгвістичних і комплексних психолого-лінгвістичних експертиз як ключового інструменту дослідження сенсу висловленого в публічному просторі в умовах наративної та контекстуальної природи пропагандистських повідомлень, де кримінально-правове значення часто має не буквальна згадка держави-агресора, а відтворення типових пропагандистських лозунгів. акцентовано на проблемі неочевидності меж компетенції експерта й суду, коли формулювання запитань або висновків наближаються до правової кваліфікації, а також на вразливості методологічної прозорості експертних підходів у частині джерел тлумачення і відтворюваності процедур. Сформульовано практичні рекомендації щодо оптимізації взаємодії слідчого, спеціаліста та експерта, стандартизації фіксації цифрових доказів, коректного формулювання експертних завдань і зниження ймовірності призначення додаткових чи повторних експертиз у провадженнях цієї категорії.

Ключові слова: національна безпека; протидія злочинності; основи миру та безпеки; судова експертиза; огляд комп'ютерних даних; судова експертиза; інформація.

Історія статті:
Отримано: 05.01.2026
Прийнято: 03.02.2026
Опубліковано: 31.03.2026

Рекомендоване посилання:
Вуйма А. Застосування спеціальних знань у розслідуванні злочинів, пов'язаних з інформаційною агресією. *Наука і правоохорона.* 2026. Вип. 1 (71). С. 103–112. DOI: 10.33270/05267101.10

*Відповідальний автор

© Вуйма А., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Розділ XX Кримінального кодексу (далі – КК) України об'єднує кримінальні правопорушення, що посягають на мир, безпеку людства та міжнародний правопорядок. Їх нормативна конструкція свідчить про багаторівневу природу об'єкта кримінально-правової охорони: від забезпечення інформаційної безпеки держави й захисту конституційного ладу до гарантування дотримання норм міжнародного гуманітарного права й основоположних принципів міжнародної спільноти[1]. Попри формальне об'єднання в одному розділі, зазначені склади кримінальних правопорушень суттєво різняться за юридичною природою, особливостями об'єктивної сторони, суб'єктом й іншими елементами.

Найдинамічнішою, з огляду на сучасні виклики, є група злочинів, пов'язаних з інформаційним впливом, зокрема передбачені ст. 436, 436-1, 436-2 КК України. У цих нормах криміналізуються публічні заклики до агресивної війни, виготовлення та поширення матеріалів із такими закликами, публічне використання забороненої тоталітарної символіки, а також виправдовування, заперечення або визнання правомірною збройної агресії Російської Федерації проти України та глорифікація її учасників. Об'єктивна сторона більшості зазначених складів має формальний склад: злочин визнають закінченим з моменту вчинення публічної дії або виготовлення чи поширення відповідного інформаційного продукту, незалежно від настання конкретних суспільно небезпечних наслідків.

Водночас їх зміст не можна розглядати ізольовано від контексту гібридної агресії та інформаційної війни. Правники акцентують, що криміналізація виправдовування чи заперечення збройної агресії є реакцією держави на системні інформаційні впливи, спрямовані на підрив суверенітету, територіальної цілісності й інформаційної безпеки України. Отже, безпосереднім об'єктом посягання в таких випадках є не лише громадський порядок, а й інформаційна складова національної безпеки.

Особливу складність становить відмежування складу злочину, закріпленого в статті 436-2 КК України, від колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України), а також кваліфікація множинності інформаційних дій, зокрема у випадках багаторазового поширення аналогічного контенту в мережі Інтернет. Судова практика демонструє різні підходи до оцінювання таких діянь як повторності або продовжуваного злочину, що зумовлює потребу чіткого встановлення фактичних обставин і доведення вини поза розумним сумнівом.

Іншу природу має склад злочину, передбачений ст. 437 КК України, який охоплює планування, підготовку, розв'язування та ведення агресивної війни. Цей злочин традиційно розглядають як «лідерський», оскільки передбачає наявність суб'єкта, здатного впливати на прийняття політичних або військових рішень державного рівня. Його об'єктивна сторона поєднує як дії підготовчого характеру, так і безпосереднє ведення агресивної війни. У цьому випадку кримінально-правова оцінка неможлива без урахування міжнародно-правових критеріїв агресії.

Наявність окреслених і групи інших контекстуальних елементів істотно ускладнює доказування, оскільки потребує встановлення та доведення не лише окремих фактів, а й загального характеру ц спрямованості дій. Важливе значення у виконанні тактичних і стратегічних завдань розслідування відіграють спеціальні знання, окремі форми яких сприяють отриманню процесуальних джерел доказів.

Правозастосовна практика засвідчує, що результативним в аспекті збирання процесуальних джерел доказів у процесі розслідування окресленої групи злочинів, стає залучення фахівців у галузі комп'ютерно-технічної експертизи, телекомунікацій, лінгвістики, психології тощо. Саме ці знання надають можливість встановити авторство інформаційного продукту, ідентифікувати джерело його походження та способи поширення, з'ясувати змістове навантаження висловлювань, наявність ознак виправдовування чи заперечення агресії, прихованих смислів, маніпулятивних технік і пропагандистських наративів.

У справах щодо злочинів, передбачених ст. 436–436-2 КК України, ключового значення набуває аналіз цифрових доказів: метаданих, лог-файлів, серверної інформації, історії змін контенту, особливостей функціонування соціальних мереж і месенджерів. Встановлення способу технічного розміщення матеріалів потребує спеціальних технічних знань і належної фіксації електронної інформації з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства. Водночас змістове оцінювання інформаційних матеріалів часто неможливе без проведення судово-лінгвістичної експертизи, яка дає змогу встановити семантичну спрямованість тексту, наявність закликів, виправдовування, глорифікації або заперечення збройної агресії.

Доказування в кримінальних провадженнях щодо інформаційної агресії виходить за межі традиційного встановлення факту поширення певної інформації та передбачає комплексне дослідження її походження, форми, змісту, спрямованості та впливу. Саме тому застосування спеціальних знань стає необхідною умовою забезпечення повноти, усебічності й об'єктивності розслідування, а також гарантією дотримання балансу між потребами національної безпеки та правом особи на свободу вираження

[1] Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

поглядів. Це зумовлює актуальність наукового осмислення форм, меж й особливостей використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів, пов'язаних з інформаційною агресією, що й становить предмет цього дослідження.

Матеріали та методи

Матеріали дослідження становили тексти судових рішень у кримінальних провадженнях щодо злочинів інформаційного характеру, передбачених ст. 436, 436-1, 436-2 КК України, у яких призначали і проводили судові експертизи. Емпіричне підґрунтя становить 99 вироків (ухвалених протягом 2021–2025 років): 11 вироків за ст. 436 КК України; 38 вироків за ст. 436-1 КК України; 40 вироків за ст. 436-2 КК України. До вибірки включено вироки судів першої інстанції та, за наявності, рішення апеляційних судів, що набрали законної сили.

Відбір судових рішень здійснювали за такими критеріями включення: 1) набрання судовим рішенням законної сили; 2) наявність у тексті рішення даних про призначення експертизи (вид, предмет, питання, висновок) та/або про використання спеціальних знань у формі залучення спеціаліста; 4) достатність опису обставин для визначення ролі спеціальних знань у доказуванні (зв'язок висновку експерта з іншими доказами, заперечення сторони захисту, оцінка допустимості тощо).

Дослідження проведено з використанням поєднання якісних і кількісних методів аналізу судової практики. Базовим методом був контент-аналіз текстів судових рішень із подальшим кодуванням змінних, що характеризують залучення спеціальних знань та їх процесуальну «вагу» в доказуванні. Для забезпечення порівнюваності результатів застосовано уніфіковану схему кодування, у межах якої для кожного рішення фіксували такі блоки показників. Для узагальнення практики застосовано загальнонаукові і спеціальні методи дослідження, зокрема аналізу й синтезу, порівняльно-правовий, метод прогнозування тощо. Застосування окреслених методів дало змогу з'ясувати: особливості визначальних видів судових експертиз; типовий набір доказів у кримінальних провадженнях; характер процесуальних спорів щодо допустимості; роль експертного висновку в доказуванні об'єктивної сторони та суб'єктивної сторони. Кількісні узагальнення (частоти призначення певних видів експертиз, повторювані типи запитань і заперечень) використовували як інструмент опису тенденцій, натомість якісний аналіз мотивувальних частин вироків – для пояснення логіки судової оцінки доказів і меж залучення спеціальних знань.

Результати й обговорення

В умовах інформаційного суспільства дедалі частіше різноманітні загрози національній безпеці можуть виявлятися не через фізичне насильство, а через мовленнєві та медійні практики, здатні радикально впливати на масову свідомість, легітимність державних інституцій та стійкість суспільства до зовнішнього тиску. Поширення таких ідей, наративів, символів і закликів у цифровому середовищі перетворюється на інструмент, який може діяти швидше й масштабніше за «традиційні» способи злочинної поведінки. Саме тому в сучасній кримінально-правовій реальності словесні вияви, публічні висловлювання, інформаційні продукти, комунікаційні кампанії – нерідко становлять не меншу, а інколи й вищу загрозу, ніж діяння, спрямовані безпосередньо на матеріальні об'єкти. Для України ця проблематика набула особливої гостроти в контексті гібридної агресії, у межах якої інформаційний компонент є не допоміжним, а системним елементом воєнно-політичної стратегії супротивника. Практика останніх років демонструє, що інформаційну агресію реалізують через комплекс взаємопов'язаних впливів: від масованого продукування пропагандистських матеріалів і маніпулятивних повідомлень до координованих інформаційно-психологічних операцій, спрямованих на дискредитацію держави, виправдовування агресії, розмивання меж між правдою й дезінформацією, формування лояльності до окупаційних структур і стимулювання колабораційної поведінки. Цифрова екосистема (соціальні мережі, месенджери, відеоплатформи, анонімні канали) створює умови для швидкого тиражування контенту, його багаторазового репосту, фрагментації та «перепакування», що ускладнює встановлення першоджерела, авторства та реального масштабу поширення (Khodanovych, & Koloniuk, 2024; Hora, I.V., Kolesnyk, 2024).

У кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних з інформаційною агресією (насамперед у площині ст. 436, 436-1, 436-2 КК України), центральне місце посідає не лише факт наявності певного повідомлення, а його зміст, спрямованість, комунікативна мета, контекст і спосіб поширення. Водночас «смисл» у таких справах не є суто інтуїтивною категорією. Він потребує професійної реконструкції: які значення актуалізуються, як працює натяк і підтекст, чи міститься заклик або виправдовування (Zahnitko, 2024), де проходить межа між оцінним судженням і пропагандистським впливом, чи є глорифікація, чи відтворюється наратив, який заперечує агресію або подає її як внутрішній конфлікт. Саме тому спеціальні знання перетворюються на затребуваний ресурс, реалізація якого дає змогу отримати процесуальні джерела доказів. Отже, вони забезпечують переклад складних інформаційних явищ на мову перевірюваних фактичних даних і висновків, що засвідчують наявність окремих обставин, що підлягають доказуванню. У цьому аспекті важливе значення також відіграють криміналістичні знання (Chornous, & Dulskyi, 2023).

Важливо, що висновки експертів важливі не лише як процесуальне джерело доказів, а й як інструмент встановлення ознак складу кримінального правопорушення, уточнення слідчих версій, моделювання механізму інформаційного впливу, подолання протидії та оцінки достовірності цифрових даних. У цьому сенсі спеціальні знання можна визначити як «вимірювач» змісту і «гарант» коректності інтерпретації, що актуально передусім там, де об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення має формальний характер і злочин вважають закінченим з моменту публічного поширення або виготовлення відповідних матеріалів.

Здійснений аналіз судової практики за ст. 436 КК України засвідчує, що ключову роль у доказуванні наявності складу цього кримінального правопорушення відіграють судові експертизи, насамперед лінгвістичні та комплексні психолого-лінгвістичні дослідження.

Специфіка злочину, передбаченого ст. 436 КК України, полягає в тому, що його предметом є інформаційний продукт – висловлювання, відеозвернення, текстові чи аудіовізуальні матеріали. Останніми роками в кримінальних провадженнях щодо посягань на інформаційну безпеку держави дедалі частіше предметом семантичного аналізу є електронні тексти, які поєднують ознаки усного, письмового та полікодового мовлення (Koloniuk, 2025, p. 70). Саме тому без спеціальних знань у сфері мовознавства та психології комунікації встановлення наявності заклику, його спрямованості, публічності та спонукального характеру є ускладненим.

Практичне значення судово-лінгвістичних досліджень полягає у встановленні семантичної спрямованості тексту, комунікативної інтенції автора, наявності вербальних маркерів виправдовування або заперечення/визнання правомірною агресії, закликів до агресивної війни чи іншого різновиду протиправної активності, а також у розкритті ролі окремих компонентів повідомлення (лексем, метафор, стилістичних конструкцій, цитувань, алюзій) у формуванні загального смислу (Sokolova-Vysochyna, 2018; Serhieieva, 2025). У межах таких досліджень у фокусі опиняються як прямі формулювання, так і побічні, імпліцитні способи донесення змісту, зокрема через евфемізми, «обхідні» номінації, іронію або псевдонаукові обґрунтування (Cherniak, 2022). З огляду на те, що інформаційна агресія часто спирається на маніпуляцію межами інтерпретації, експертний аналіз має враховувати не лише словникові значення, а й контекст, у якому слова набувають конкретного політичного чи пропагандистського функціоналу.

Зауважимо, що в більшості проаналізованих нами проваджень призначали лінгвістичні експертизи, спрямовані на аналіз змісту висловлювань, а у випадках дослідження відеозвернень або усної комунікації – комплексні психолого-лінгвістичні експертизи, які дають змогу оцінити не лише семантичне наповнення тексту, а й комунікативну спрямованість, мотиваційні характеристики та психологічні ознаки мовленнєвої діяльності особи.

У межах лінгвістичних експертиз у провадженнях за ст. 436 КК України вирішують переважно такі питання: чи містяться у висловлюваннях ознаки заклику; чи мають такі заклики характер спонукання до агресивної війни або розв'язування воєнного конфлікту; чи є висловлювання публічними за своїм змістом і комунікативною спрямованістю; чи можна встановити конкретний об'єкт і спрямованість заклику.

Важливим є розмежування між оцінними судженнями, пропагандистськими наративами та власне закликами до вчинення певних дій. Експертне дослідження спрямоване на виявлення лексико-семантичних маркерів спонукання (імперативні конструкції, закличні формули, пряме звернення до потенційних виконавців), а також на встановлення їхнього змістового зв'язку з агресивною війною чи воєнним конфліктом. Своєю чергою комплексні психолого-лінгвістичні експертизи додатково охоплюють аналіз комунікативної поведінки особи. У таких випадках досліджують ознаки ініціативності та цілеспрямованості мовлення, наявність або відсутність стороннього впливу, емоційний фон, узгодженість мотивації з висловлюваною позицією. Встановлення того, що висловлювання є результатом самостійної, усвідомленої та послідовної комунікативної діяльності, має значення для підтвердження прямого умислу та впливає на оцінку ступеня суспільної небезпечності діяння.

Слід зауважити, що одним із ключових питань, що постають у практиці застосування ст. 436 КК України, є відмежування цього складу від суміжних кримінально-правових норм, зокрема ст. 110 КК України. Для притягнення до відповідальності за останньою необхідним є встановлення спеціальної мети зміни меж території або державного кордону України. У низці випадків експертні дослідження засвідчують неможливість однозначно встановити, що заклик спрямований саме на зміну меж території України, якщо у висловлюваннях немає конкретних територіальних маркерів або чіткої вербалізації об'єкта посягання. Така лінгвістична невизначеність створює підстави для сумнівів у доведеності спеціальної мети, що, відповідно до конституційного принципу презумпції невинуватості, тлумачать на користь особи. У цьому контексті експертний висновок виконує функцію межі допустимої кримінально-правової інтерпретації.

Водночас експертні дослідження у справах про пропаганду війни породжують низку проблемних аспектів. Є ризик «заміни» висновком експерта правової кваліфікації, тобто винесення на вирішення експерта власне правового питання. Формулювання на кшталт «містяться заклики до агресивної війни» за своєю суттю наближаються

до юридичних категорій, натомість експерт повинен обмежуватися мовно-семантичним аналізом, не виходячи за межі спеціальних знань. Відсутність чіткої стандартизації питань до експерта може призводити до розширеного тлумачення компетенції експертного дослідження.

Постають складнощі у встановленні публічності заклику в цифровому середовищі. Публічність як обов'язкова ознака складу злочину за ст. 436 КК України пов'язана з адресуванням висловлювання невизначеному колу осіб або з його доступністю для такого кола. У випадках використання соціальних мереж чи месенджерів питання публічності часто потребує комплексної оцінки – поєднання експертного аналізу змісту з процесуальними доказами факту поширення матеріалу. Учені визначають найбільш релевантним інструментом виявлення соціальних кібератак (анонімних маніпулятивних впливів на користувачів соціальних мереж, спрямованих на провокування хаосу, панічних настроїв і масових заворушень) саме експертний підхід (Kompantseva, 2020, p. 119; Lytvynenko, & Stromylo, 2024; Hudzenko, Borozentseva, & Aleksandruk, 2025).

Також проблемним є питання оцінювання емоційної складової висловлювання. Сторона захисту нерідко посилається на ситуативність, емоційний стан або провокаційні обставини. Комплексні експертизи можуть встановлювати відсутність ознак емоційного зриву чи стороннього впливу, що своєю чергою впливає на висновки суду щодо наявності прямого умислу та ступеня суспільної небезпечності.

Крім цього, увагу привертає вплив експертних висновків на призначення покарання. Хоча формально експертиза спрямована на встановлення об'єктивних і суб'єктивних ознак складу злочину, її результати можуть бути використані судом під час оцінки індивідуального ступеня суспільної небезпечності особи. Встановлення ініціативності, цілеспрямованості й усвідомленості комунікативної діяльності посилює висновок про високий рівень небезпеки діяння, що може обґрунтовувати призначення більш суворого покарання.

Отже, аналіз судової практики застосування ст. 436 КК України дає підстави для висновку про визначальну роль лінгвістичних і комплексних психолого-лінгвістичних експертиз у доказуванні складу цього кримінального правопорушення [1]. Водночас ефективність і коректність їх використання залежать від чіткості постановки питань, дотримання меж спеціальних знань і належної судової оцінки висновків експертів. Удосконалення методології таких досліджень і розроблення уніфікованих підходів до їх призначення та оцінки сприятиме підвищенню правової визначеності й забезпеченню балансу між захистом національної безпеки та дотриманням фундаментальних прав людини (Pohoretskyi, 2025).

У провадженнях, пов'язаних із виготовленням, поширенням символіки та пропагандою тоталітарних режимів (ст. 436-1 КК України, з огляду на примітку 1 щодо визначення забороненої символіки), кількість призначених судових експертиз є значно більшою, порівняно зі справами за ст. 436 КК України.

Зазначене зумовлено тим, що для кваліфікації діяння за ст. 436-1 КК України необхідним є встановлення належності конкретного зображення, знака, гасла або атрибутики до переліку забороненої символіки, визначеної законом, а також з'ясування контексту її використання. У цих справах частіше призначають мистецтвознавчі, історико-культурні, семантичні та комплексні лінгвістичні експертизи з метою ідентифікації символів, встановлення їх змістового навантаження та пропагандистського характеру. Натомість у справах за ст. 436 КК України, що передбачає відповідальність за публічні заклики до агресивної війни або розв'язування воєнного конфлікту, основну увагу зосереджують на змісті висловлювань, їх спонукальному характері та публічності. У таких провадженнях переважають лінгвістичні або психолого-лінгвістичні експертизи, а кількість різновидів спеціальних досліджень є меншою.

Нормативною основою криміналізації відповідних діянь за ч. 1, 2 ст. 436-1 КК України, яка передбачає відповідальність за виготовлення, поширення та публічне використання символіки комуністичного тоталітарного режиму, предметом дослідження була передусім наявність у конкретних зображеннях, відеозаписах або текстових матеріалах ознак символіки комуністичного тоталітарного режиму.

Для встановлення цієї обставини найчастіше призначали судові мистецтвознавчі експертизи. Саме вони відповідали на питання, чи містять надані на дослідження об'єкти зображення серпа і молота, п'ятикутної зірки, державного герба чи прапора СРСР, зображення керівних діячів комуністичної партії у відповідному символічному контексті тощо, а також чи підпадають такі елементи під визначення символіки в розумінні

[1] Вирок Полтавського апеляційного суду від 8 верес. 2025 р. Справа № 554/5069/22. Провадження № 11-кп/814/335/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130081834; Вирок Томашпільського районного суду Вінницької області від 5 лип. 2023 р. Справа № 146/556/23. Кримінальне провадження № 22023020000000038. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117612653; Вирок Броварського міськ-районного суду Київської області від 8 жовт. 2021 р. Справа № 361/8267/21. Провадження № 1-кп/361/940/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/100216253; Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 2 трав. 2023 р. Справа № 303/2434/23. Провадження № 1-кп/303/200/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110583453

Закону № 317-VIII. Висновки мистецтвознавчих експертиз ставали визначальними доказами для встановлення об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 436-1 КК України, оскільки без підтвердження належності зображень до забороненої символіки кваліфікація діяння за цією нормою є неможливою.

У низці проваджень поряд із мистецтвознавчими дослідженнями призначали лінгвістичні експертизи, передусім тоді, коли публікації містили текстові гасла, ідеологічні твердження, оцінки історичних подій або політичні заклики. У таких випадках експерти аналізували зміст текстів разом із зображеннями, з'ясовуючи, чи мають вони на меті поширення або популяризацію комуністичної ідеології. Водночас практика демонструє певну проблемність визначення меж спеціальних знань: лінгвістична експертиза інколи фактично встановлювала наявність символіки, що традиційно належить до предмета мистецтвознавчого дослідження, або стосувалася питань правової оцінки, які відповідно до ст. 94 КПК України має вирішувати виключно суд. Це актуалізує питання чіткого формулювання запитань до експерта й недопущення підміни судового розсуду експертним висновком.

Водночас значна частина досліджених проваджень стосувалася поширення забороненої символіки в соціальних мережах й інших онлайн-ресурсах. У справах цієї категорії окремого значення набувають спеціальні знання, пов'язані із цифровою природою комунікації. Інтернет-дискурс має «гібридні» риси: формально він часто існує в письмовій оболонці, але функціонує за логікою усного спілкування – з високою спонтанністю, скороченнями, порушенням норм, використанням мемів, емодзі, монтажних прийомів, фрагментуванням і цитуванням. Крім того, значна частина сучасного контенту є мультимодальною: смисл формується не лише словами, а поєднанням тексту, зображення, аудіо, відео, графіки, музичного супроводу та монтажу. Тому для повноцінної оцінки «інформаційного продукту» потрібне поєднання лінгвістичних підходів із компетенціями цифрової криміналістики: аналіз метаданих, встановлення джерела завантаження, часу публікації, маршруту поширення, ідентифікація акаунтів, виявлення ознак координованої неавтентичної поведінки, фіксація контенту так, щоб забезпечити його незмінність і перевірюваність у суді (Hora, 2021). Тобто комп'ютерно-технічні й телекомунікаційні знання стають не «технічним додатком», а основою для доказування публічності, повторності, масштабів поширення, а інколи й для встановлення причетності конкретної особи до створення або адміністрування інформаційного ресурсу.

Отже, істотного значення набуває судова комп'ютерно-технічна експертиза. Її призначали з метою дослідження мобільних телефонів, комп'ютерів, системних блоків, SIM-карт і носіїв інформації, вилучених під час обшуків відповідно до вимог ст. 234–236 КПК України. У межах таких експертиз встановлювали дані про наявність встановлених застосунків, історію браузерів, логіни та паролі, прив'язку акаунтів до конкретних номерів телефонів, листування в месенджерах, а також відсутність або наявність програм для підміни IP-адреси.

Комп'ютерно-технічні експертизи виконували допоміжну, але структурно необхідну функцію: вони підтверджували зв'язок між конкретним пристроєм й обліковим записом у соціальній мережі, а отже, між обвинуваченим і поширеним контентом. У такий спосіб забезпечують доказування відомостей про суб'єкта та спосіб учинення кримінального правопорушення. Навіть у випадках, коли застосунок відповідної соціальної мережі не був встановлений у пам'яті телефону, під час експертного дослідження вивчали історію браузерів, збережені логіни або інші цифрові сліди, що свідчили про доступ до акаунта через вебінтерфейс. Це свідчить про комплексний підхід до оцінювання цифрової активності особи.

Значущим є те, що комп'ютерно-технічні експертизи призначали й у тих кримінальних провадженнях, які завершувалися затвердженням угоди про визнання винуватості відповідно до ст. 468–475 КПК України. Попри спрощений характер судового розгляду у більшості кримінальних проваджень, досудове розслідування забезпечувало повноцінний підхід до збирання доказів, а витрати на проведення експертиз відповідно до ст. 124 КПК України покладали на засуджених. Тож навіть за наявності визнання вини органи досудового розслідування прагнуть формувати належну доказову базу.

Типова структура доказування у справах за ст. 436-1 КК України, яка простежується в досліджених вироках[1], охоплює: фіксацію публічного контенту шляхом складання протоколів огляду вебсторінок; ідентифікацію конкретних зображень або відеозаписів; проведення мистецтвознавчої або лінгвістичної експертизи для встановлення

[1] Вирок Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 29 серп. 2024 р. Справа № 211/4052/24. Провадження № 1-кп/211/524/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121288105; Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 21 трав. 2024 р. Справа № 607/9518/24. Провадження № 1-кп/607/1454/2024. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119164803; Вирок Київського районного суду м. Одеси від 26 квіт. 2024 р. Справа № 947/28255/20. Провадження № 1-кп/947/501/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118675801; Вирок Шевченківського районного суду м. Львова від 31 серп. 2022 р. Справа № 466/6383/22. Провадження № 1-кп/466/718/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106098182

належності об'єктів до забороненої символіки; вилучення техніки та призначення комп'ютерно-технічної експертизи; оцінку зібраних доказів судом відповідно до ст. 94 КПК України. Саме сукупність змістової (ідентифікація символіки) і технічної (встановлення цифрового зв'язку) складових забезпечує доведення об'єктивної та суб'єктивної сторін складу злочину.

Проблемними аспектами залишаються питання чіткості формулювання експертних запитань, розмежування компетенції експерта й суду, а також прозорості та доступності методик дослідження. У низці випадків сторона захисту ставила під сумнів допустимість або повноту експертних висновків, однак суди керувалися презумпцією належності та допустимості доказів за відсутності істотних порушень процесуального порядку їх отримання. Питання застосування винятків, передбачених законодавством (наприклад, щодо творів мистецтва або історичних матеріалів), здебільшого не отримували розгорнутого аналізу, якщо відповідні аргументи не підкріплювали альтернативними експертними висновками.

Отже, судова практика застосування ст. 436-1 КК України демонструє поширеність фактів застосування різноманітних форм спеціальних знань у доказуванні. Серед найпоширеніших слід виокремити мистецтвознавчі та комп'ютерно-технічні експертизи. Ефективність притягнення до кримінальної відповідальності за цією нормою безпосередньо залежить від належної організації експертного дослідження, дотримання процесуальних гарантій, передбачених КПК України, і збалансованої судової оцінки доказів з огляду на принципи змагальності й верховенства права.

У справах за ст. 436-2 КК України, де слід встановити «виправдовування», «заперечення» або «глорифікацію», правосуддя керується саме лінгвістикою як засобом доказування, «що саме сказано» і «який зміст має». Важливо, що аналіз не зводиться до буквальної згадки РФ. Експерти працюють через наратив і контекст. Тобто «заперечення агресії» виводять з рамок типу «громадянська війна», «штучний конфлікт», «нема війни росіян з українцями», «договірняк», «винні США/НАТО», «українська влада фашистська/нацистська» тощо. Це важливо: навіть якщо текст формально «про мир» або «про корупцію», експерт може прочитати його як частину пропагандистського дискурсу, що заперечує агресію.

Важливо, що «наміри автора» судовий експерт і суд не вважають вирішальними. Проаналізовані вироки засвідчують, що людина поширила матеріал, який за змістом має ознаки виправдовування або заперечення, то її пояснення «я не це мав/мала на увазі» слабко працюють, адже лінгвіст досліджує текст, а не психологію[1].

У цих справах експертиза часто виходить за межі власне лінгвістики в бік ширших смислових висновків. У проаналізованих вироках експерт не просто стверджує про наявність факту заперечення агресії, а ще вказує про «публічний заклик до зміни влади, у тому числі насильно». Це вже межує з іншими складами кримінальних правопорушень, але суд це не відсікає і не проблематизує. Він керується тим, що експертні формулювання інколи стають ширшими за предмет обвинувачення, а суд їх усе одно приймає як «частину загальної картини».

Стосовно методології судових експертиз: у деяких випадках джерела й інструменти тлумачення можуть бути «неідеальні», але суди не зважають на це у зв'язку з об'єктивними обставинами. В одному з вироків зазначено, що експерти можуть звертатися навіть до Вікіпедії, бо словники «не встигають». З погляду відтворюваності методики це слабке місце, але суд його не вважає критичним. Тобто вимоги наукової обґрунтованості в практиці часто нижчі, аніж бар'єр вимог щодо доречності оцінки змісту.

Водночас практика засвідчує типову проблему: ініціатори експертних досліджень нерідко змішують предмет і межі компетенції різних спеціальностей, формулюючи запитання так, що вони або виходять у площину правової оцінки, або підміняють психологічні питання суто семантичними, чи навпаки. Це створює ризики для допустимості та переконливості експертного висновку. Тому в кримінальних провадженнях щодо інформаційної агресії вкрай важливою є коректне формулювання завдань: вони повинні бути однозначними, не містити правових висновків, чітко співвідноситися з обставинами, що підлягають доказуванню, і враховувати специфіку носія (текст, аудіо, відео, «креолізований» контент, цифровий канал поширення) (Піддубна та ін., 2023). Саме належне процесуальне «налаштування» використання спеціальних знань дає змогу отримати результат, придатний для доказування поза розумним сумнівом.

Отже, збільшення кількості й підвищення складності злочинів, пов'язаних із інформаційною агресією, об'єктивно посилює роль спеціальних знань у кримінальному провадженні. Вони потрібні не епізодично, а на всіх ключових етапах: від фіксації та збереження цифрових слідів до інтерпретації змісту, встановлення спрямованості інформаційних матеріалів, доведення публічності й ідентифікації причетних осіб. Саме тому подальший розвиток методичних підходів має бути зорієнтований на адаптацію експертних

[1] Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 11 черв. 2025 р. Справа № 753/16859/23. Провадження № 1-кп/753/721/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128040053

практик до мультимодального інтернет-середовища, удосконалення алгоритмів психолого-лінгвістичного аналізу пропагандистських повідомлень, а також на технологічно коректні стандарти роботи із цифровими даними (Pohoretskyi, 2025, які забезпечуватимуть їх автентичність, цілісність і процесуальну допустимість у справах цієї категорії.

Висновки

Судова практика підтверджує: без спеціальних знань доказування у справах про інформаційну агресію є неповним і вразливим. Лінгвістичні (і комплексні психолого-лінгвістичні) експертизи фактично стають головним інструментом реконструкції смислу, який у цифровому середовищі часто формується через підтекст, алюзії, евфемізми, контекстну інтерпретацію та пропагандистські наративи.

Для кваліфікації за ст. 436-2 КК України вирішальною є не наявність прямої згадки РФ, а відтворення типових наративних конструкцій заперечення/виправдовування агресії (про «внутрішній конфлікт», «громадянську війну», «договірняк», «винні США/НАТО», «фашистську владу» тощо). Це означає, що доказування залежить передусім від контекстуального аналізу, а не від буквального прочитання тексту.

У більшості випадків пояснення обвинувачених не мають вирішального значення для суду, якщо поширений матеріал за результатом експертного аналізу містить ознаки заперечення /виправдовування/глорифікації. Практика фактично підкріплює підхід, за якого кримінально-правове значення має зміст поширеного матеріалу та факт його доведення до невизначеного кола осіб, а не суб'єктивні «післяпояснення» про мотиви репосту.

Публічність у цифровому середовищі потребує доказування не лише «змістом», а й технічною стороною поширення. Тому комп'ютерно-технічні й телекомунікаційні знання є структурно необхідними: вони пов'язують контент із конкретним пристроєм/акаунтом, фіксують час і спосіб публікації, підтверджують доступність невизначеному колу осіб, допомагають встановити повторність або інші форми множинності.

У справах за ст. 436-1 КК України спеціальні знання мають іншу «вісь»: критичною є ідентифікація предмета злочину (належність символіки до забороненої), що обумовлює активне використання мистецтвознавчих/історико-культурних експертиз. Лінгвістичні дослідження відіграють допоміжну роль тоді, коли символіка поєднана з гаслами, текстами чи мультимодальним контентом.

Типовою проблемою практики залишається розмитість меж компетенції експерта й суду. Формулювання питань і висновків інколи наближаються до правової кваліфікації, що створює ризик підміни судового розсуду експертним. Це потребує уніфікації підходів до постановки питань: експерт має описувати мовні/семантичні ознаки й комунікативну спрямованість, а юридичне «що це означає за КК» має залишатися за судом.

Вразливим місцем є методологічна прозорість експертиз. Практика засвідчує, що суди часто не вважають критичним використання допоміжних джерел тлумачення (включно з відкритими ресурсами) або загальний опис методик, якщо сторона захисту не доводить істотного порушення прав чи неспроможності висновку. Водночас для стандарту доказування «поза розумним сумнівом» бажаними є відтворювані, стандартизовані та зрозумілі методики.

Узагальнено, що спеціальні знання в провадженнях щодо інформаційної агресії виконують подвійну функцію: 1) забезпечують процесуальну «технічну» достовірність цифрових доказів (автентичність, цілісність, зв'язок із суб'єктом); 2) забезпечують змістову реконструкцію смислу (спрямованість, наратив, комунікативна мета).

Подальший розвиток практики має бути спрямований на три аспекти: стандарти фіксації цифрових даних (щоб мінімізувати спори про допустимість), уніфікування питань до експертів і меж компетенції, а також адаптацію експертних методик до наративної та мультимодальної природи пропаганди. Це підвищить передбачуваність правозастосування та допоможе утримати баланс між захистом національної безпеки і свободою вираження поглядів.

References

[1] Cherniak, A.M. (2023). Core Competency in Research of Texts Calling For Undermining the Constitutional Order, Territorial Integrity and Sovereignty of Ukraine. *Herald of Criminal Justice*, 3-4, 101-111. DOI: 10.17721/2413-5372.2022.3-4/101-111

[2] Chornous, Yu.M., & Dulskyi, O.L. (2025). Features of forensic support for the collection of evidence by the parties to criminal proceedings in adversarial criminal proceedings. *South Ukrainian Law Journal*, 2, 51-58. DOI: 10.32850/sulj.2025.2.9

[3] Hora, I.V. (2021). Use of Special Knowledge in the Field of Forensic Computer-Technical Expert Examination in the Pre-Trial Investigation of Crimes against the Foundations of National Security. *Information Security of the Person, Society and State*, 1-3(31-33), 111-124. Retrieved from https://journals.uran.ua/ispss/article/view/260272

[4] Hora, I.V., & Kolesnyk, V.A. (2024). Current issues of forensic support of investigation of crimes against information security of the state. *Criminalistics and Forensics*, 69, 20-34. DOI: 10.33994/kndise.2024.69.02

[5] Hudzenko, O.Г., Borozentseva, T.B., & Aleksandruk, A.I. (2025). Mechanisms for implementing manipulative strategies in the media space: linguistic-psychological dimension. *Academic studies. Series "Humanities"*, 4, 96-104. DOI: 10.52726/as.humanities/2025.4.13
[6] Khodanovych, V.O., & Koloniuk, V.V. (2024). Current possibilities of certain types of forensic examinations in combating crimes against the information security of Ukraine. *Uzhhorod National University Herald. Series "Law",* 85(4), 154-161. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.85.4.22
[7] Koloniuk, V.V. (2025). Modern possibilities of using forensic expertise in pre-trial investigation of crimes against the information security of Ukraine. *Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series "Jurisprudence"*, 74, 68-72. DOI: 10.32782/2307-1745.2025.74.13
[8] Kompantseva, L.F. (2020). Linguistic examination of social networks under conditions of hybrid challenges to Ukraine's national security. *Current Issues of Ukrainian Linguistics: Theory and Practice*, 40, 119-139. DOI: 10.17721/APULTP.2020.40.119-139
[9] Lytvynenko, E.S., & Stromylo, A.P. (2024). Identification of signs of the use of manipulative technologies in the speech activity of the persons under examination in forensic psychological and linguistic examinations in criminal proceedings for crimes against the foundations of national security. *Criminalistics and Forensics*, 69, 679-689. DOI: 10.33994/kndise.2024.69.28
[10] Piddubna, N., Pereiaslov, V., & Tkach, O. (2023). Linguistic Examination of Creolised Texts During The Russian-Ukrainian War. *Odessa National University Herald. Series "Philology"*, 28, 1(27), 48-58. DOI: 10.18524/2307-8332.2023.1(27).297879
[11] Pohoretskyi, M.A. (2025). Digital technologies and evidence in the investigation of crimes against the fundamentals of national security of Ukraine: Procedural problems and European standards. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 3(5), 239-255. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.05.3.37
[12] Pohoretskyi, M.M. (2025). Crime Provocation in the Criminal Procedure of Ukraine: International Legal Standards, ECHR Practice and Human Rights Guarantees. *Herald of Criminal Justice*, 3-4, 131-147. DOI: 10.59835/2413-5372.2025.3-4/131-147
[13] Serhieieva, D.B. (2025). Use of special knowledge in the investigation of war crimes and crimes against humanity: Procedural aspects, expert interaction, and digital criminalistics. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 3(6), 234-247. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.06.3.36
[14] Sokolova-Vysochyna, Ya.A. (2018). Commissioning of Linguistic Expert Evidence of Speaking Style on Investigation of Crimes against. *Analytical and Comparative Jurisprudence,* 2, 356-359. Retrieved from https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/2_2018.pdf
[15] Zahnitko, A.P. (2024). Semantic and textual examination of modern propaganda texts: Recent approaches. *Criminalistics and Forensics*, 69, 298-305. DOI: 10.33994/kndise.2024.69.28

Список використаних джерел

[1] Черняк А. М. Використання спеціальних знань при дослідженні текстів із закликами до підриву конституційного ладу, порушення територіальної цілісності і недоторканості України. *Вісник кримінального судочинства.* 2022. № 3–4. С. 101–111. DOI: 10.17721/2413-5372.2022.3-4/101
[2] Чорноус Ю. М., Дульський О. Л. Особливості криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження у змагальному кримінальному процесі. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2025. Вип. 2. С. 51–58. DOI: 10.32850/sulj.2025.2.9
[3] Гора І. В. Використання спеціальних знань в галузі судової комп’ютерно-технічної експертизи в досудовому розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави.* 2021. № 1–3 (31–33). С. 111–124. URL: https://journals.uran.ua/ispss/article/view/260272
[4] Гора І. В., Колесник В. А. Актуальні питання криміналістичного забезпечення досудового розслідування злочинів проти інформаційної безпеки держави. *Криміналістика і судова експертиза.* 2024. Вип. 69. С. 20–34. DOI: 10.33994/kndise.2024.69.02
[5] Гудзенко О. Г., Борозенцева Т. В., Александрук А. І. Механізми реалізації маніпулятивних стратегій у медіапросторі: лінгвопсихологічний вимір. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки».* 2025. № 4. С. 96–104. DOI: 10.52726/as.humanities/2025.4.13
[6] Ходанович В. О., Колонюк В. В. Сучасні можливості окремих видів судових експертиз у протидії злочинам проти інформаційної безпеки України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 85. Ч. 4. С. 154–161. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.85.4.22
[7] Колонюк В. В. Сучасні можливості використання судових експертиз при досудовому розслідуванні злочинів проти інформаційної безпеки України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2025 № 74. С. 68–72. DOI: 10.32782/2307-1745.2025.74.13
[8] Компанцева Л. Ф. Лінгвістична експертиза соціальних мереж в умовах гібридних викликів національній безпеці України. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика.* 2020. № 40. С. 119–139. DOI: 10.17721/APULTP.2020.40.119-139

[9] Литвиненко Е. С., Стромило А. П. Визначення ознак використання маніпулятивних технологій у мовленнєвій діяльності під експертних осіб у судових психолого-лінгвістичних експертизах у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти основ національної безпеки. *Криміналістика і судова експертиза.* 2024. Вип. 69. С. 679–689. DOI: 10.33994/kndise.2024.69.28
[10] Піддубна Н., Переяслов В., Ткач О. Лінгвістична експертиза креолізованих текстів у період російсько-української війни. *Вісник Одеського національного університету. Серія «Філологія»*. 2023. Т. 28. № 1 (27). С. 48–58. DOI: 10.18524/2307-8332.2023.1(27).297879
[11] Погорецький М. А. Цифрові технології та докази у розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України: процесуальні проблеми та європейські стандарти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Т. 3. № 5. С. 239–255. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.05.3.37
[12] Pohoretskyi M. M. Crime Provocation in the Criminal Procedure of Ukraine: International Legal Standards, ECHR Practice and Human Rights Guarantees. *Herald of Criminal Justice*. 2025. № 3–4. С. 131–147. DOI: 10.59835/2413-5372.2025.3-4/131-147
[13] Сергєєва Д. Б. Використання спеціальних знань у розслідуванні воєнних злочинів і злочинів проти людяності: процесуальні аспекти, експертна взаємодія та цифрова криміналістика. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Т. 3. № 6. С. 234–247. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.06.3.36
[14] Соколова-Височина Я. А. Призначення лінгвістичної експертизи мовлення під час розслідування злочинів проти основ національної безпеки України. *Порівняльно-аналітичне право.* 2018. № 2. С. 356–359. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/2_2018.pdf
[15] Загнітко А. П. Семантико-текстуальна експертиза сучасних пропагандистських текстів: новітні підходи. *Криміналістика і судова експертиза*. 2024. Вип. 69. С. 298–305. DOI: 10.33994/kndise.2024.69.28

VUIMA Anastasiia
Doctor of Philosophy in Law, Associate Professor of the Department of Criministics and Forensic Science of Educational and Research Institute of the Kharkiv National University of Internal Affairs
21008, 3a Soniachna St., Vinnytsia, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6215-5361

Application of Special Knowledge in the Investigation of Crimes Related to Information Aggression

Abstract. The article provides a comprehensive theoretical and applied analysis of the application of special knowledge in the investigation of crimes related to information aggression, as provided for in Articles 436, 436-1, and 436-2 of the Criminal Code of Ukraine. It is substantiated that the subject of infringement in such proceedings has a «dual» nature: on the one hand, it is an information product (text, audio, video material, creolized content, symbols), and on the other hand, a digital medium and the communication environment of its distribution (social networks, messengers, platforms, accounts, devices, metadata), which significantly complicates proof and requires systematic involvement of special knowledge. During the analysis of court verdicts, typical directions of using special knowledge in the formation of evidence were identified, in particular: establishing the content orientation of statements (the presence of appeals, justifications, denials, or glorifications), identifying prohibited symbols, proving publicity in the digital environment, establishing the connection of content with a specific account/device, and reconstructing the repetition or multiplicity of information actions. The role of forensic- linguistic and complex psycholinguistic examinations as a key tool for studying the meaning of what is expressed in the public space, in the context of the narrative and contextual nature of propaganda messages, where the criminal- legal significance is often not the literal mention of the aggressor state but the reproduction of typical propaganda slogans, is highlighted. The problem of the lack of clarity of the boundaries of the competence of the expert and the court, when the formulation of questions or conclusions approaches legal qualification, as well as the vulnerability of the methodological transparency of expert approaches in terms of sources of interpretation and reproducibility of procedures, is emphasized. Practical recommendations are formulated to optimise the interaction of the investigator, specialist, and expert, standardise the recording of digital evidence, formulate expert tasks correctly, and reduce the likelihood of ordering additional or repeated examinations in proceedings of this category.

Keywords: national security; combating crime; foundations of peace and security; forensic examination; review of computer data; forensic examination; information.

DOI: 10.33270/05267101.11
УДК 342.9:351.74:343.85

ГОРБУНОВА Оксана*
кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-0722-6867

Превентивна діяльність правоохоронних органів у роботі з вразливими групами населення: теоретико-правові аспекти

Анотація. У статті здійснено комплексний теоретико-правовий аналіз превентивної діяльності правоохоронних органів у роботі із вразливими групами населення. Визначено коло соціально вразливих категорій (жінки, діти, люди похилого віку, особи з інвалідністю, представники меншин тощо) й обґрунтовано необхідність спеціальної уваги поліції до їх захисту. Проаналізовано нормативно-правові засади і сучасний стан профілактичної роботи поліції України з такими групами, зокрема у сферах запобігання домашньому насильству, ювенальної превенції та забезпечення прав людини. Акцентовано, що запобігання правопорушенням щодо вразливих осіб є одним із пріоритетних завдань Національної поліції відповідно до чинного законодавства, а ефективність цієї діяльності безпосередньо залежить від рівня довіри населення та міжвідомчої співпраці. Висвітлено основні проблеми: стигматизація й недовіра, які ускладнюють звернення потерпілих по допомогу; психологічні й соціальні наслідки воєнного часу, що підвищують ризики правопорушень і віктимності серед вразливих верств. Узагальнено зарубіжний досвід, зокрема практики **community policing** і гендерно чутливого поліцейського сервісу, які сприяють підтримці вразливих груп. Сформульовано висновки і рекомендації щодо вдосконалення превентивної діяльності правоохоронних органів: розширення спеціалізованих підрозділів і мобільних груп, підвищення фахової підготовки поліцейських із питань роботи з вразливими категоріями, налагодження тіснішої взаємодії із соціальними службами та громадськістю, а також забезпечення неухильного дотримання прав людини під час здійснення превентивних заходів.

Ключові слова: вразливі групи населення; превентивна діяльність; профілактика правопорушень; Національна поліція; домашнє насильство; ювенальна превенція; права людини.

Історія статті:
Отримано: 12.01.2026
Прийнято: 11.02.2026
Опубліковано: 31.03.2026

Рекомендоване посилання:
Горбунова О. Превентивна діяльність правоохоронних органів у роботі з вразливими групами населення: теоретико-правові аспекти. *Наука і правоохорона.* 2026. Вип. 1 (71). С. 113–122. DOI: 10.33270/05267101.11

*Відповідальний автор

© Горбунова О., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Забезпечення прав і свобод людини, громадської безпеки та порядку є головними завданнями держави і її правоохоронних органів. Сучасна концепція діяльності поліції дедалі більше стає орієнтована на сервісну та превентивну функції, що передбачають не лише реагування на правопорушення, а і їхнє попередження. Особливого значення набуває робота з вразливими групами населення – тими категоріями громадян, які через свої фізичні, соціальні чи інші характеристики піддаються підвищеним ризикам стати жертвами правопорушень або перебувають у групі підвищеної віктимності. До таких груп належать, зокрема, жінки (особливо постраждалі від домашнього насильства), діти й підлітки, люди похилого віку, особи з інвалідністю, представники етнічних та інших меншин, особи без визначеного місця проживання, наркозалежні, а також інші особи, чия соціальна вразливість потребує посиленого захисту й уваги з боку держави.

Актуальність теми зросла в умовах сучасних викликів, зокрема пов'язаних з воєнним станом в Україні та наслідками пандемії. Екстремальні ситуації та тривале соціальне напруження негативно впливають на рівень безпеки вразливих категорій: спостерігається загострення проблем домашнього насильства, зростання випадків психологічних розладів, дитячої бездоглядності, ризиків торгівлі людьми тощо. Війна спричинила додаткові фактори, що провокують правопорушення у сімейному середовищі (стреси, вимушене переміщення, економічні труднощі) і водночас ускладнюють доступ потерпілих до допомоги. Тому превентивна діяльність поліції щодо захисту вразливих верств набуває надзвичайної суспільної значущості та потребує належного наукового осмислення.

Попри увагу науковців до питань адміністративної відповідальності й охорони громадського порядку, комплексних досліджень, присвячених саме превентивній роботі поліції з різними вразливими групами населення, небагато. Окремі аспекти, – такі як запобігання домашньому насильству, ювенальна превенція, дотримання прав людини поліцейськими, – висвітлювалися в літературі й відображені в сучасних програмах підготовки кадрів. Водночас відсутність цілісного підходу до цієї проблематики та нові виклики зумовлюють потребу в узагальненні досвіду та розробленні рекомендацій. Таким чином, дослідження теоретико-правових засад превентивної діяльності правоохоронних органів у роботі з вразливими групами є на часі та має практичну цінність для подальшого вдосконалення правоохоронної практики.

Огляд літератури

Питання профілактики правопорушень традиційно перебувають у центрі уваги вітчизняної адміністративно-правової науки та кримінології. Зокрема, Ю. П. Битяк (2017) підкреслює важливу роль адміністративно-правових засобів у підтриманні публічної безпеки та порядку в діяльності правоохоронних органів. В. К. Колпаков (2011) проаналізував фундаментальні засади адміністративно-деліктного права, заклавши основи для розуміння механізмів притягнення до відповідальності правопорушників. Питання співвідношення адміністративних і кримінальних санкцій у європейському праві досліджує M. Kärner (2022), засвідчуючи складність імплементації таких санкцій у національне законодавство.

Теорія адміністративно-деліктних відносин в умовах трансформації публічного управління та правоохоронної системи отримала подальший розвиток у науковій статті О. М. Гриценка (2022), який досліджує адміністративну відповідальність як інструмент реагування на правопорушення у сфері публічного управління – зокрема, в контексті реалізації превентивної функції держави та діяльності правоохоронних органів.

Проблематика забезпечення громадського порядку й безпеки знаходить своє продовження в працях С. М. Кавуна (2017) та інших дослідників, що підтверджує сталість наукової уваги до превентивної функції держави.

Окремий сегмент літератури присвячено питанням діяльності поліції щодо захисту прав людини та роботи із вразливими верствами. Наприклад, у працях з поліцейської деонтології акцентовано на необхідності толерантності поліції до вразливих груп і налагодження з ними довірливих стосунків. Відомі дослідження з питань протидії домашньому насильству (Kapinus, & Tsurkalenko, 2023) вказують на збільшення масштабів цієї проблеми в період воєнного часу та обґрунтовують потребу в спеціалізованих підрозділах і програмах підтримки постраждалих. Конференційні матеріали та звіти правозахисних організацій (Bielousov et al., 2019) висвітлюють факти порушень прав представників вразливих груп у діяльності правоохоронців та наголошують на важливості дотримання міжнародних стандартів під час поліцейського втручання.

Водночас слід зазначити, що цілісних наукових робіт, які б одночасно охоплювали різні категорії вразливого населення (жінки, діти, інваліди, меншини тощо) у контексті превентивної діяльності поліції, майже немає. Бракує і порівняльних досліджень із зарубіжним досвідом, де практика **community policing** та орієнтація на потреби вразливих груп отримали значний розвиток. Такий стан вивчення теми обумовлює необхідність проведення комплексного дослідження, результати якого могли б заповнити наявні прогалини та стати підґрунтям для вдосконалення правового регулювання і практики превенції правопорушень щодо вразливих категорій населення.

Метою статті є здійснення комплексного теоретико-правового аналізу превентивної діяльності правоохоронних органів у роботі із вразливими групами населення та розроблення пропозицій щодо підвищення її ефективності. Досягнення цієї мети передбачає виконання таких завдань: 1) визначити поняття та склад вразливих груп населення в контексті діяльності поліції; 2) проаналізувати нормативно-правові основи та повноваження Національної поліції України у сфері превенції правопорушень щодо цих груп; 3) схарактеризувати основні напрями профілактичної роботи (запобігання домашньому насильству, ювенальна превенція, захист прав меншин тощо) та виявити наявні проблемні аспекти; 4) узагальнити вітчизняний та міжнародний досвід взаємодії поліції з вразливими верствами, зокрема практики партнерства з громадами і спеціальні програми підтримки; 5) сформулювати рекомендації щодо вдосконалення превентивної діяльності правоохоронних органів з урахуванням найкращих практик і міжнародних стандартів у цій сфері.

Матеріали й методи

У процесі дослідження використано комплекс матеріалів: нормативно-правові акти України, які регламентують діяльність поліції в превентивній сфері, статистичні дані та офіційні звіти МВС і Національної поліції, аналітичні огляди й наукові публікації з проблем захисту прав вразливих груп. Зокрема, проаналізовано положення Закону України «Про Національну поліцію»[1] 2015 року, що визначає превенцію одним з основних завдань поліції, а також спеціальні закони, такі як Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»[2] 2017 року Нормативна база містить також підзаконні акти – накази МВС, інструкції щодо роботи підрозділів ювенальної превенції та протидії домашньому насильству.

Емпіричною основою слугували офіційні повідомлення про діяльність поліції: заступник Міністра внутрішніх справ повідомила про функціонування станом на 2024 рік 55 спеціалізованих секторів та понад 60 мобільних груп протидії домашньому насильству в структурі Національної поліції; дані щодо кількості звернень громадян з приводу домашнього насильства (за 10 місяців 2020 року зафіксовано 174 тис. заяв, що набагато більше, ніж попереднього року) та щодо результатів реагування (складено на 28 % більше адміністративних протоколів за ст. 173-2 КУпАП, видано втричі більше приписів).

Для досягнення мети дослідження застосовано загальнонаукові та спеціальні методи. Історико-правовий метод дав змогу простежити еволюцію концепції превентивної діяльності поліції та поступове зміщення акцентів на захист прав людини та взаємодію з громадами. Формально-юридичний метод використано під час аналізу норм законодавства, які закріплюють превентивні повноваження поліції та гарантії захисту вразливих осіб. Соціологічний підхід та метод аналізу статистичних даних дали змогу схарактеризувати тенденції у сфері домашнього насильства та злочинності серед неповнолітніх, а також оцінити рівень довіри населення (зростання кількості звернень свідчить про підвищення довіри до поліції в питаннях захисту від насильства). Порівняльно-правовий метод застосовано для узагальнення міжнародного досвіду: діяльності поліції зарубіжних країн щодо співпраці з громадами в підтримці вразливих верств (наприклад, робота комітетів громадської безпеки в Тунісі та Лівані за підтримки ООН, запровадження гендерно чутливих служб в поліції Пакистану тощо). Такий міждисциплінарний підхід забезпечив всебічний розгляд проблеми на стику адміністративного права, кримінології та прав людини.

Результати й обговорення

Визначення та категорії вразливих груп населення. Вразливими групами (соціально вразливими верствами населення) у правоохоронному контексті вважають сукупність осіб, які через вік, стать, стан здоров'я, соціальне становище чи інші чинники потребують підвищеного захисту з боку держави та особливого підходу з боку правоохоронних органів. Міжнародні стандарти, зокрема Кодекс поведінки правоохоронців ООН (1979), наголошують, що поліцейські повинні поважати гідність і права всіх осіб, приділяючи особливу увагу взаємодії з представниками вразливих категорій – етнічних меншин, жінками, дітьми, особами з інвалідністю, особами з психічними розладами, представниками ЛГБТІ-спільноти тощо. Така увага зумовлена тим, що саме ці групи є більш схильними стати жертвами дискримінації, насильства чи неналежного поводження, а також частіше вступають у контакт із поліцією як потерпілі або як особи, поведінка яких викликана їхнім уразливим станом (наприклад, безпритульні, що порушують порядок через відчайдушне становище, або особи з психічними захворюваннями, які непередбачувано реагують на оточення).

До основних вразливих груп, з якими працюють правоохоронні органи України, належать: жінки, постраждалі від насильства (домашнього, сексуального тощо); діти та неповнолітні (як ті, що

[1] Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 40–41. Ст. 379.

[2] Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2018. № 5. Ст. 35.

перебувають у складних життєвих обставинах чи скоїли правопорушення, так і неповнолітні потерпілі й свідки злочинів); особи з інвалідністю (фізичними чи психічними, включно з людьми з психічними розладами, які можуть неконтрольовано поводитися і потребують особливого підходу поліції); особи похилого віку (часто стають жертвами шахрайств, насильства або залишаються без належного догляду); соціально незахищені верстви – безробітні, безпритульні, нарко- та алкозалежні, комерційні секс-працівники, мігранти та біженці, етнічні та інші меншини, ЛГБТ-спільнота. Кожна з цих категорій має свої специфічні вразливості, що враховуються під час планування та реалізації превентивних заходів.

Нормативно-правові засади превентивної діяльності поліції щодо вразливих груп. Превентивну (профілактичну) функцію поліції закріплено в базових нормативних актах. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію», основними завданнями поліції є забезпечення публічної безпеки та порядку, охорона прав і свобод людини, а також надання поліцейських послуг у сфері протидії злочинності та превенції правопорушень. Таким чином, законодавець фактично прирівняв превентивну роботу до інших ключових напрямів діяльності поліції. Окремо в законі та підзаконних актах визначено повноваження поліції щодо надання допомоги особам, які з огляду на особливий стан потребують підтримки: наприклад, доставлення до притулків бездомних, сприяння соціальним службам у виявленні дітей, які перебувають у небезпеці, тощо.

Спеціальне законодавство деталізує превентивні заходи в окремих сферах. Зокрема, Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»[1] зобов'язує уповноважені підрозділи Національної поліції вести облік випадків насильства, оперативно реагувати на заяви, виносити термінові заборонні приписи кривдникам і проводити профілактичну роботу з ними. Від 2018 року в Україні поступово впроваджено мережу спеціалізованих підрозділів поліції з протидії домашньому насильству (Ukrinform, 2020) (так званий проєкт «ПОЛІНА» – Поліція проти насильства). Станом на 2024 рік діє 55 спеціалізованих секторів і понад 60 мобільних груп, орієнтованих на реагування та превенцію випадків насильства в сім'ї (Pavlichenko, 2024). Ці підрозділи тісно взаємодіють із соціальними службами й центрами допомоги жертвам, проводять регулярні рейди та превентивні бесіди із сім'ями, де існує ризик насильства, контролюють виконання захисних приписів. Отже, спостерігається підвищення обізнаності населення та довіри до поліції: лише за 2020 рік кількість звернень про домашнє насильство зросла на понад 50% (з 112 до 174 тис.), що, згідно з оцінками, пов'язано не стільки зі збільшенням випадків, скільки з готовністю людей не замовчувати проблему та вірити в допомогу поліції. Водночас поліція активніше застосовує заходи реагування – за один і той самий період на 28 % зросла кількість складених протоколів за ст. 173-2 КУпАП і втричі – кількість винесених приписів кривдникам, що свідчить про посилення превентивної роботи.

У сфері ювенальної превенції нормативно визначено діяльність підрозділів ювенальної поліції (раніше – кримінальної міліції в справах дітей), які відповідають за профілактику правопорушень серед дітей і щодо дітей; виявлення неблагополучних сімей; облік дітей, схильних до правопорушень, та проведення з ними індивідуально-виховної роботи. Наказом МВС затверджено Інструкцію з організації роботи підрозділів ювенальної превенції[2], яка регламентує взаємодію цих підрозділів з органами опіки, службами у справах дітей, освітніми закладами тощо. Поліцейські-ювенали регулярно відвідують школи, проводять бесіди з учнями про недопущення правопорушень і шкідливих звичок, контролюють неблагополучні родини. Особливу увагу приділяють виявленню дітей, що потерпають від домашнього насильства або залишились без догляду. При кожному відділі поліції створено банки даних таких сімей і дітей. У співпраці з психологами правоохоронці застосовують спеціальні методики опитування неповнолітніх потерпілих і свідків, зокрема обладнують «зелені кімнати» – приміщення, дружні до дитини, де можна отримати свідчення без повторної травматизації її психіки. Таким чином, правові й організаційні основи ювенальної превенції в Україні наразі формуються з урахуванням міжнародних стандартів захисту прав дітей.

Основні напрями та проблеми превентивної роботи з вразливими групами. Превентивна діяльність правоохоронних органів щодо різних категорій вразливого населення має свою специфіку. Розглянемо ключові напрями:

1. Запобігання домашньому насильству. Цей напрям охоплює переважно роботу з жінками (потерпілими від насильства) та дітьми. Як було зазначено, поліцією створено спеціалізовані групи реагування «ПОЛІНА», що виїжджають на виклики 102 з приводу сімейних конфліктів, та секторальні підрозділи, які провадять системну роботу із кривдниками й потерпілими (Pavlichenko, 2024). Поліцейські

[1] Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text

[2] Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19 груд. 2017 р. № 1044. *Офіційний вісник України.* 2018. № 47. Ст. 1665.

уповноважені на місці видавати термінові заборонні приписи (вимога залишити місце проживання жертви та заборона контакту) і стежити за їх виконанням, що є ефективним механізмом негайного припинення насильства. Проблемою залишається прихований характер багатьох випадків: не всі жертви готові заявити до поліції через страх, сором або економічну залежність від кривдника. У деяких традиційних громадах існує стигма навколо винесення «сміття з хати», тому жінки роками потерпають від насильства. Для подолання цього правоохоронні органи спільно з громадськими організаціями проводять інформаційні кампанії, роз'яснюючи неприпустимість замовчування проблеми. Ще одне завдання – підвищення кваліфікації поліцейських у справах домашнього насильства. Наразі запроваджено спеціальні тренінги, навчальні курси (наприклад, у системі МВС, як повідомляє ДДУВС, реалізуються програми перепідготовки кадрів саме з урахуванням аспектів домашнього насильства в умовах війни). Це сприяє формуванню в поліцейських навичок емпатичного спілкування з потерпілими, оцінюванню ризиків, врахування гендерних особливостей. Загалом, попри збільшення кількості виявлених випадків насильства (що є позитивним індикатором довіри), викликом залишається попередження повторних випадків. Тут важливо не обмежуватися каральними заходами, а застосовувати програми корекції поведінки кривдників, соціальний супровід сімей групами соціально-психологічної підтримки – тобто комплексна міжвідомча превенція. Такий міждисциплінарний підхід також сприяє зниженню рецидиву правопорушень, що узгоджується з висновками досліджень про важливість адекватного реагування на правопорушення для запобігання повторним злочинам (Wang, Ashton, & Jaafar, 2023).

2. Ювенальна превенція і робота з дітьми групи ризику. Діти й підлітки є одночасно і вразливою групою (як жертви, що потребують захисту), і однією з груп, схильних до протиправної поведінки через незрілість та вплив несприятливого середовища. Поліцейські підрозділи ювенальної превенції концентруються на ранньому виявленні дітей, які перебувають у складних обставинах, схильні до бродяжництва, вчинення правопорушень. Одним із пріоритетів є профілактика злочинності серед неповнолітніх через виховну роботу. Працівники поліції проводять регулярні профілактичні бесіди в навчальних закладах, роз'яснюють правові наслідки булінгу, вживання наркотиків, участі в незаконних діях. Особливу увагу також слід приділяти поінформованості про ризики комбінованого вживання алкоголю та енергетичних напоїв, що, згідно з дослідженнями, пов'язано з підвищеною агресивною поведінкою серед підлітків та молоді (Speroni et al., 2023). Індивідуальна робота ведеться з підлітками, які вже вчинили дрібні правопорушення або стоять на обліку в поліції; залучаються батьки, шкільні психологи. Як свідчать фахівці, надзвичайно важливою є робота з сім'ями, де існують проблеми (бідність, алкоголізм батьків тощо), адже діти з таких сімей найбільш незахищені (Kilian et al., 2024) й часто шукають притулку «на вулиці». Це призводить до того, що їх легше втягнути в злочинну діяльність – від дрібних крадіжок до сексуальної експлуатації та наркоторгівлі. Для запобігання таким явищам поліція спільно зі службами в справах дітей проводить рейди «діти вулиці», виявляє бездоглядних підлітків, направляє їх до центрів соціально-психологічної реабілітації. У разі виявлення факту насильства чи експлуатації дитини негайно починається досудове розслідування, а також залучаються органи опіки. Важливим інструментом стали впроваджені кімнати дружнього опитування («зелені кімнати»): діти-потерпілі та свідки дають показання психологу та слідчому в комфортних умовах, що зменшує стрес і травму. Це підвищує ефективність розкриття злочинів проти дітей і водночас є превентивним заходом, оскільки дозволяє вчасно надати допомогу дитині та запобігти повторним випадкам.

3. Захист прав меншин та недискримінація. До вразливих груп, які інколи стикаються з упередженим ставленням або є об'єктом злочинів на ґрунті ненависті, належать етнічні та релігійні меншини, ЛГБТ-спільнота, біженці й мігранти. Поліція як орган, відповідальний за охорону правопорядку, має запобігати злочинам, мотивованим ненавистю, а також забезпечувати рівне поводження з усіма громадянами. Відповідно до міжнародних принципів, правоохоронці повинні виявляти підвищену толерантність і чуйність до представників меншин, ураховувати їхні культурні та мовні особливості. В Україні реалізуються освітні програми з питань протидії ксенофобії та дискримінації, зокрема за підтримки ОБСЄ створено навчальні курси із захисту прав вразливих груп населення для поліцейських (таку дисципліну запроваджено, наприклад, в Одеському державному університеті внутрішніх справ). На практиці превентивна робота поліції в цій сфері передбачає моніторинг ситуацій, які можуть призвести до міжетнічних конфліктів або злочинів ненависті, а також взаємодію з громадами меншин. Показовим є впровадження посад поліцейських офіцерів громади, які тісно співпрацюють з місцевими громадами (зокрема національними меншинами) для виявлення проблем на ранніх стадіях. Це елемент концепції community policing – партнерства поліції та суспільства. Міжнародний досвід засвідчує, що створення консультативних органів при поліції за участю представників різних громад сприяє довірі та ранньому виявленню напруженості. Так, у Тунісі місцеві комітети безпеки спільно з поліцією

надавали допомогу вразливим верствам (включно з літніми людьми) під час пандемії, а у Лівані проєкт «Community Security» залучив до співпраці муніципальну поліцію й біженців і жінок з метою підвищення їх безпеки та доступу до правосуддя. Такі практики варті впровадження і в Україні – наприклад, створення постійних платформ діалогу поліції з ромською спільнотою, релігійними громадами тощо.

4. Робота з особами, що мають залежності та психічні захворювання. Наркозалежні особи й особи з розладами психіки становлять окрему вразливу групу, яка часто перебуває в конфлікті із законом або в ситуаціях, що потребують поліцейського втручання (наприклад, неадекватна поведінка в громадських місцях). Дослідження підтверджують, що вживання алкоголю і наркотичних речовин є значущим чинником публічної агресії та насильства в європейських країнах (van Amsterdam et al., 2019). Водночас ці люди є вразливими через можливе непропорційне застосування сили до них. Згідно з дослідженнями, особи з психічними розладами часто фігурують у подібних випадках. Тому поліцейські мають бути навчені методів деескалації конфліктів з такими людьми, взаємодії з психіатрами та медиками. У багатьох країнах (США, Канада, країни ЄС) запроваджено спеціальні програми підготовки – Crisis Intervention Team (CIT), де офіцери навчаються розпізнавати ознаки психічної кризи й адекватно реагувати, мінімізуючи силовий компонент. В Україні проблема лише починає актуалізуватися: на рівні МВС декларується захист прав людей із психічними та інтелектуальними порушеннями, проте бракує інституційних рішень. Перспективним напрямом є створення спільних патрулів поліції з медиками (психіатричними бригадами) для виїзду на випадки, де ймовірною є психічна криза, а також впровадження курсів з психології для дільничних і патрульних. Щодо наркозалежних важливою є переорієнтація з карального підходу на стратегію «шкоди зниження»: поліція співпрацює з медичними та соціальними службами, програмами замісної терапії, аби не відштовхувати таких осіб у «тінь», а залучати їх до лікування. Позитивним прикладом є пілотні проєкти за участю поліції з перенаправлення наркоспоживачів у реабілітаційні центри замість притягнення до відповідальності за дрібні правопорушення. Такий підхід у довгостроковій перспективі знижує злочинність і покращує відносини в громаді.

5. Проблеми довіри, комунікації та підзвітності. Ефективна превентивна діяльність щодо вразливих груп неможлива без високого рівня довіри цих груп до правоохоронців. На жаль, історично окремі категорії населення (наприклад, представники ромської спільноти, ЛГБТ, колишні ув'язнені, наркозалежні) мали негативний досвід взаємодії з міліцією/поліцією, що спричинило стійку недовіру. Люди побоюються звертатися по допомогу, очікуючи стигматизації або байдужості. Дослідження підтверджують наявність суттєвих бар'єрів у повідомленні про порушення прав з боку поліції саме для вразливих осіб: страх перед повторною віктимізацією, недовіра до об'єктивності розслідування, відчуття марності зусиль (Cubukcu et al., 2023). Наприклад, жертви домашнього насильства можуть не заявляти про перевищення повноважень поліцейськими під час втручання через шоковий стан чи сумніви, що їм повірять. Подолання цих бар'єрів потребує підвищення прозорості й підзвітності правоохоронних органів. Має працювати ефективний механізм розгляду скарг на дії поліції, незалежні органи контролю (наприклад, моніторингові візити омбудсмана, громадські приймальні). Тоді вразливі групи почуватимуться більш захищеними та схильними співпрацювати з поліцією.

Комунікація – ще один критичний фактор. Поліція повинна вибудувати партнерські стосунки з громадами: залучати лідерів спільнот, громадські організації, які опікуються правами вразливих груп, до спільних ініціатив. Так, успішним підходом є створення консультативних рад при органах поліції, куди входять представники різних соціальних груп, що дає змогу врахувати їхню думку під час планування превентивних заходів, отримувати зворотний зв'язок. Крім того, залучення волонтерів та неурядових організацій може розширити можливості поліції в профілактичній роботі (наприклад, спільні патрулі з громадськими помічниками для охорони порядку в районах, де мешкають літні люди; освітні програми в школах за участю поліцейських та психологів).

6. Міжнародний досвід і кращі практики. Аналіз практики зарубіжних країн засвідчує, що сучасну парадигму поліцейської діяльності орієнтовано на потреби вразливих верств і дотримання прав людини. Наприклад, ООН (Програма розвитку ООН) підтримує проєкти трансформації поліції в сервіс, дружній до вразливих груп (UNODC, 2021). У низці країн впроваджено інноваційні рішення: створення гендерно чутливих відділків поліції (Pakistani model – спеціальні «Women Desk» у відділках, де жінки можуть повідомити про насильство в комфортніших умовах, отримати підтримку; поліцейські там пройшли відповідний тренінг); модельні поліцейські дільниці, орієнтовані на громаду (в Лівії за підтримки ООН створено дільницю, де впроваджено всі стандарти орієнтації на права людей та гендерної рівності). У європейських державах практикують тісну співпрацю поліції із соціальними службами: наприклад, у Великій Британії при кожному відділку діють офіцери із захисту вразливих осіб (Vulnerability Protection Officers), які спеціалізуються на справах дітей, DV, психічно хворих. В Австралії, Канаді – створені міжвідомчі кризові команди (police + mental health

professionals) для реагування на випадки з особами з психічними розладами, що значно знизило застосування сили та випадки трагедій. У багатьох країнах Латинської Америки функціонують окремі підрозділи поліції в справах жінок, куди вони можуть звернутися з будь-яких питань без страху осуду.

Україна поступово переймає ці напрацювання. Нині вже сформувалася тенденція до спеціалізації всередині поліції: окремі підрозділи спрямовані на різні проблеми (ювенальна превенція, протидія насильству, захист прав людини). Важливо продовжувати цю роботу і запроваджувати нові форми. Зокрема, доцільно розвивати інститут поліцейських психологів – фахівців, що можуть консультувати патрульних і слідчих у справах, де є психологічно уразливі потерпілі або правопорушники (наприклад, неповнолітні, люди з посттравматичним стресовим розладом). Корисним було б запозичити практику залучення кейс-менеджерів: коли за кожною сім'єю або особою групи ризику закріплюється соціальний працівник у співпраці з дільничним, і вони спільно ведуть цю справу, відстежуючи динаміку та надаючи підтримку. Такий підхід вже застосовується у сфері пробації щодо підлітків і міг би бути ефективним у превенції рецидиву домашнього насильства чи правопорушень підлітків.

Окремо слід звернути увагу на кадрове та матеріально-технічне забезпечення превентивної функції. Поліцейські, що працюють із вразливими групами, потребують мотивації та захисту від професійного вигорання. З огляду на досвід пандемії COVID-19, навантаження на поліцію в кризових умовах зростає, що підтверджують міжнародні дослідження (під час суспільних потрясінь різко збільшується обсяг викликів, потреба у соціальній підтримці з боку поліції тощо) (Hubbard et al., 2024). Зокрема, дослідження демонструють, що під час пандемії COVID-19 у деяких країнах спостерігалося підвищення рівня вживання алкоголю, що могло опосередковано впливати на збільшення кількості випадків насильства та викликів поліції (Oldham et al., 2021). В Україні воєнний стан також ускладнив роботу превентив-них підрозділів: додалися нові обов'язки (контроль за дотриманням комендантської години, евакуація дітей з прифронтових територій, робота з переселенцями), що розосереджує ресурси. Тому необхідно забезпечити належне фінансування профілактичних програм, за потреби збільшити штат профільних підрозділів (наприклад, у громадах зі значною кількістю внутрішньо переміщених осіб слід призначити більше дільничних чи соціальних офіцерів). Міжнародні емпіричні дослідження підтверджують, що кризові умови, зокрема пандемії та збройні конфлікти, суттєво збільшують навантаження на поліцію, психічне здоров'я поліцейських, а також впливають на характер їхньої взаємодії з вразливими групами населення (Stogner, Miller, & McLean, 2020; Wu et al., 2023; Perry, Jonathan-Zamir, & Factor, 2024).

Підсумовуючи обговорення, зазначимо, що превентивна діяльність щодо вразливих верств населення є багатогранною і виходить за межі суто правоохоронної роботи – вона тісно пов'язана із соціальною політикою, охороною здоров'я, освітою. Поліція слугує одним із координаторів цієї міжсекторальної взаємодії, адже саме до поліції часто звертаються в кризових ситуаціях. Отже, правоохоронці мають бути добре обізнані в проблематиці вразливих груп, володіти як юридичними знаннями, так і комунікативними навичками, співпрацювати з іншими структурами заради спільної мети – зменшення шкоди та ризиків для тих, хто найбільш потребує захисту.

Висновки

Превентивна діяльність правоохоронних органів у роботі із вразливими групами населення є неодмінною умовою забезпечення прав людини, громадського порядку та безпеки. Проведене дослідження підтверджує, що на сучасному етапі поліція України поступово трансформує свої підходи від переважно реактивної моделі до проактивної, сервісно орієнтованої на потреби громади, з особливим фокусом на вразливих категоріях громадян. Законодавчо закріплені повноваження Національної поліції у сфері превенції створюють необхідні правові основи, однак практична реалізація превентивних функцій потребує подальшого вдосконалення та ресурсного підкріплення.

Проведене дослідження дає змогу сформувати такі основні теоретико-правові висновки:

1. Вразливі групи населення (жінки, діти, люди похилого віку, особи з інвалідністю, меншини та інші) потребують спеціальних превентивних заходів з боку поліції, що ґрунтуються на принципах недискримінації, пропорційності й поваги до гідності. Превентивна діяльність щодо цих осіб передбачає охоронні заходи (запобігання тому, щоб вони не стали жертвами чи правопорушниками), просвітницькі та заходи соціальної підтримки (виявлення проблем і спрямування до служб допомоги).

2. У практичній сфері в Україні сформовано окремі напрями превентивної роботи: система реагування та профілактики домашнього насильства (спеціалізовані підрозділи «ПОЛІНА», захисні приписи тощо) демонструє певні позитивні результати у вигляді зростання кількості виявлених показників та притягнення кривдників до відповідальності; ювенальна превенція активно функціонує через мережу інспекторів, які працюють з неблагополучними сім'ями, запобігаючи дитячій злочинності й захищаючи права дітей. Водночас такі сфери, як робота з людьми із

психічними розладами, з наркозалежними чи безпритульними, є менш структурованими – необхідні чіткі протоколи дій поліції та міжвідомчої взаємодії.

3. Виявлено низку проблем, що стримують ефективність превентивної діяльності: 1) недостатня довіра з боку представників вразливих груп – історичні й соціальні причини призводять до того, що потерпілі не завжди звертаються до поліції, а окремі спільноти сприймають правоохоронців вороже. Це вимагає активних кроків з боку поліції для налагодження партнерства з громадами, прозорості та підзвітності своїх дій; 2) стигматизація та упередження – подекуди самі правоохоронці можуть мати стереотипні уявлення щодо певних груп (наприклад, ЛГБТ чи наркозалежних), що впливає на якість допомоги. Подолання цього можливе через систематичну просвіту особового складу, виховання культури толерантності у відомстві; 3) ресурсні обмеження – профілактична робота потребує значних людських і часових ресурсів, яких часто бракує на місцях через кадровий голод або перевантаження іншими завданнями, особливо у воєнний період.

4. Міжнародний досвід підтверджує: інтеграція поліції в громаду та дотримання прав людини – запорука успішної превенції. Приклади діяльності поліції в межах community policing (наприклад, місцеві комітети безпеки, гендерно чутливі відділки поліції, програми роботи з біженцями) демонструють зниження рівня правопорушень і покращення відчуття захищеності серед уразливих верств, що є орієнтиром для українських правоохоронців.

References

[1] Ukrinform. (2020). 54 mobile police groups for combating domestic violence operate in Ukraine. *Site "Ukrinform (Society)".* Retrieved from https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3150569-v-ukraini-diut-54-mobilni-grupi-policii-z-protidii-domasnomu-nasilstvu.html

[2] Bielousov, Yu.M., Bondarenko, O.A., Obolentseva, V.F., Tarasenko, K.S., Chuprov, V.M., & Shvets, Z.V. (2017). *Ill-treatment in the activities of the National Police of Ukraine: manifestations, prevalence, causes. Analytical report*. Kyiv. Retrieved from https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/nenalezhne-povodzhennya-v-diyalnosti-natsionalnoyi-politsiyi-ukrayiny00.pdf

[3] Bytiak, Y.P., Boiko, I.V., & Pysarenko, N.B. (2017). System of administrative law. *Pravo Ukrainy,* (12), 173-183.

[4] Cubukcu, S., Sahin, N., Tekin, E., & Topalli, V. (2023). The effect of body-worn cameras on the adjudication of citizen complaints of police misconduct. *Justice Quarterly*, 40(7), 999-1023. DOI: 10.1080/07418825.2023.2222789

[5] E4J University Module Series: Crime Prevention and Criminal Justice - Use of Force and Firearms. Topic 6: Protection of Especially Vulnerable Groups. (2021). *Site "United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC)".* Retrieved from https://www.unodc.org/e4j/en/crime-prevention-criminal-justice/module-4/key-issues/6--the-protection-of-especially-vulnerable-groups.html.

[6] Hrytsenko, O.M. (2022). Administrative liability in the field of data protection. *Pravo Ukrainy,* (5), 75–82.

[7] Hubbard, G., den Daas, C., Johnston, M., Dunsmore, J., Maier, M., Polson, R., & Dixon, D. (2024). Behavioural sciences' contribution to suppressing transmission of COVID-19 in the UK: A systematic literature review. *International Journal of Behavioral Medicine*, 31(1), 1-18. DOI: 10.1007/s12529-023-10171-4

[8] Kavun, S.M., & Dolynnyi, A.V. (2017). Forms and methods of ensuring public safety and order by the National Police of Ukraine during mass events. Pravo.ua**,** (2), 98-104.замінено на наукове джерело

[9] Kapinus, M., & Tsurkalenko, D. (2023). Issues of administrative-jurisdictional activity of the National Police. In *Current issues of preventive activity of the National Police under martial law: Proceedings of the regional round table* (pp. 44-46). Dnipro: Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.

[10] Kärner, M. (2022). Interplay between European Union criminal law and administrative sanctions: Constituent elements of transposing punitive administrative sanctions into national law. *New Journal of European Criminal Law*, 13(1), 42-68. DOI: 10.1177/203228442210859

[11] Kateryna Pavlichenko: "55 specialized units and more than 60 mobile groups for combating domestic violence operate in Ukraine". (2024). *Site "Ministry of Internal Affairs of Ukraine".* Retrieved from https://mvs.gov.ua/news/katerina-pavlicenko-v-ukrayini-diiut-55-specializovanix-sektoriv-ta-bilse-60-mobilnix-grup-z-protidiyi-domasnyomu-nasilstvu.

[12] Kilian, C., Klinger, S., Manthey, J., Rehm, J., Huckle, T., & Probst, C. (2024). National and regional prevalence of interpersonal violence from others' alcohol use: A systematic review and modelling study. *Lancet Regional Health - Europe*, 40. DOI: 10.1016/j.lanepe.2024.100905

[13] Kolpakov, V.K. (2011). *Administrative responsibility*. Kyiv: Yurinkom Inter.

[14] Oldham, M., Garnett, C., Brown, J., Kale, D., Shahab, L., & Herbec, A. (2021). Characterising the patterns of and factors associated with increased alcohol consumption since COVID-19 in a UK sample. *Drug and Alcohol Review*, 40(6), 890-899. DOI: 10.1111/dar.13256

[15] Perry, G., Jonathan-Zamir, T., & Factor, R. (2024). Attitudes toward the police in prolonged emergencies: Findings from the first year of the COVID-19 pandemic in Israel. *International Annals of Criminology*, 62(1), 170-196. DOI: 10.1017/cri.2024.2
[16] Speroni, J., Fanniff, A.M., Edgemon, J.M., Martini, V., & Haas, A.L. (2023). Alcohol mixed with energy drinks and aggressive behaviors in adolescents and young adults: A systematic review. *Clinical Psychology Review*, 104. DOI: 10.1016/j.cpr.2023.102319
[17] Stogner, J., Miller, B.L., & McLean, K. (2020). Police stress, mental health, and resiliency during the COVID-19 pandemic. *American Journal of Criminal Justice*, 45(4), 718-730. DOI: 10.1007/s12103-020-09548-y
[18] van Amsterdam, J.G.C., Ramaekers, J.G., Verkes, R.-J., Kuypers, K.P.C., Goudriaan, A.E., & van den Brink, W. (2019). Alcohol- and drug-related public violence in Europe. *European Journal of Criminology*, 17(6), 806-825. DOI: 10.1177/1477370819828324
[19] Wang, Y., Ashton, J.K., & Jaafar, A.A. (2023). Financial statement fraud, recidivism and punishment. *Emerging Markets Review*, 56. DOI: 10.1016/j.ememar.2023.101033
[20] Wu, J., Wu, Q., Xia, M., Xiao, J., Yan, X., & Li, D. (2023). A study on mental health and its influencing factors among police officers during the COVID-19 epidemic in China. *Frontiers in Psychiatry*, 14. DOI: 10.3389/fpsyt.2023.1192577

Список використаних джерел

[1] В Україні діють 54 мобільні групи поліції з протидії домашньому насильству. *Укрінформ (суспільство):* [сайт]. 2020. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3150569-v-ukraini-diut-54-mobilni-grupi-policii-z-protidii-domasnomu-nasilstvu.html
[2] Бєлоусов Ю. М., Бондаренко О. А., Оболенцева В. Ф., Тарасенко К. С., Чупров В. М., Швець З. В. Неналежне поводження в діяльності Національної поліції України: прояви, поширеність, причини : аналіт. звіт за результатами дослідж. Київ, 2017. URL: https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2021/04/nenalezhne-povodzhennya-v-diyalnosti-natsionalnoyi-politsiyi-ukrayiny00.pdf
[3] Битяк Ю. П., Бойко І. В., Писаренко Н. Б. Система адміністративного права. *Право України.* 2017. № 12. С. 173–183
[4] Cubukcu S., Sahin N., Tekin E., Topalli V. The Effect of Body-Worn Cameras on the Adjudication of Citizen Complaints of Police Misconduct. *Justice Quarterly*. 2023. Vol. 40. No. 7. P. 999–1023. DOI: 10.1080/07418825.2023.2222789
[5] E4J University Module Series: Crime Prevention and Criminal Justice – Use of Force and Firearms. Topic 6: Protection of Especially Vulnerable Groups. *UNODC :* [site]. 2021. URL: https://www.unodc.org/e4j/en/crime-prevention-criminal-justice/module-4/key-issues/6--the-protection-of-especially-vulnerable-groups.html
[6] Гриценко О. М. Адміністративна відповідальність у сфері захисту даних. *Право України*. 2022. № 5. С. 75–82.
[7] Hubbard G., den Daas C., Johnston M., Dunsmore J., Maier M., Polson R., Dixon D. Behavioural Sciences' Contribution to Suppressing Transmission of Covid-19 in the UK: A Systematic Literature Review. *International Journal of Behavioral Medicine*. 2024. Vol. 31. No. 1. P. 1–18. DOI: 10.1007/s12529-023-10171-4
[8] Кавун С. М., Долинний А. В. Форми і методи забезпечення Національною поліцією України публічної безпеки і порядку під час проведення масових заходів. *Право.ua*. 2017. № 2. С. 98–104.
[9] Капінус М., Цуркаленко Д. Проблематика адміністративно-юрисдикційної діяльності Національної поліції. *Актуальні проблеми превентивної діяльності Національної поліції в умовах воєнного стану :* матеріали регіонального круглого столу (Дніпро, 19 квіт. 2023 р.). Дніпро : ДДУВС, 2023. С. 44–46.
[10] Kärner M. Interplay between European Union criminal law and administrative sanctions: Constituent elements of transposing punitive administrative sanctions into national law. *New Journal of European Criminal Law*. 2022. Vol. 13. No. 1. P. 42–68. DOI: 10.1177/203228442210859
[11] Катерина Павліченко: «В Україні діють 55 спеціалізованих секторів та більше 60 мобільних груп з протидії домашньому насильству». *МВС України :* [сайт]. 2024. URL: https://mvs.gov.ua /news/katerina-pavlicenko-v-ukrayini-diiut-55-specializovanix-sektoriv-ta-bilse-60-mobilnix-grup-z-protidiyi-domasnyomu-nasilstvu
[12] Kilian C., Klinger S., Manthey J., Rehm J., Huckle T., Probst C. National and regional prevalence of interpersonal violence from others' alcohol use: a systematic review and modelling study. *Lancet Regional Health – Europe*. 2024. Vol. 40. DOI: 10.1016/j.lanepe.2024.100905
[13] Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність : навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2011. 352 с.

[14] Oldham M., Garnett C., Brown J., Kale D., Shahab L., Herbec A. Characterising the patterns of and factors associated with increased alcohol consumption since COVID-19 in a UK sample. *Drug and Alcohol Review*. 2021. Vol. 40. No. 6. P. 890–899. DOI: 10.1111/dar.13256
[15] Perry G., Jonathan-Zamir T., Factor R. Attitudes Toward the Police in Prolonged Emergencies: Findings from the First Year of the COVID-19 Pandemic in Israel. *International Annals of Criminology*. 2024. No. 62 (1). P. 170–196. DOI: 10.1017/cri.2024.2
[16] Speroni J., Fanniff A. M., Edgemon J. M., Martini V., Haas A. L. Alcohol mixed with energy drinks and aggressive behaviors in adolescents and young adults: A systematic review. *Clinical Psychology Review*. 2023. Vol. 104. DOI: 10.1016/j.cpr.2023.102319.
[17] Stogner J., Miller B. L., McLean K. Police Stress, Mental Health, and Resiliency during the COVID-19 Pandemic. *American Journal of Criminal Justice*. 2020. Vol. 45. No. 4. P. 718–730. DOI: 10.1007/s12103-020-09548-y
[18] van Amsterdam J. G. C., Ramaekers J. G., Verkes R.-J., Kuypers K. P. C., Goudriaan A. E., van den Brink W. Alcohol- and drug-related public violence in Europe. *European Journal of Criminology*. 2019. Vol. 17. No. 6. P. 806–825. DOI: 10.1177/1477370819828324
[19] Wang Y., Ashton J. K., Jaafar A. A. Financial statement fraud, recidivism and punishment. *Emerging Markets Review*. 2023. Vol. 56. DOI: 10.1016/j.ememar.2023.101033
[20] Wu J., Wu Q., Xia M., Xiao J., Yan X., Li D. A study on mental health and its influencing factors among police officers during the COVID-19 epidemic in China. *Frontiers in Psychiatry*. 2023. Vol. 14. DOI: 10.3389/fpsyt.2023.1192577

HORBUNOVA Oksana
PhD in Law, Associate Professor of the Department of Administrative and Legal Disciplines of the Educational and Scientific Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-0722-6867

Preventive Activities of Law Enforcement Agencies in Working with Vulnerable Population Groups: Theoretical and Legal Aspects

Abstract. The article provides a comprehensive theoretical and legal analysis of the preventive activities of law enforcement agencies in working with vulnerable population groups. The range of socially vulnerable categories (women, children, elderly persons, persons with disabilities, representatives of minorities, etc.) is identified, and the necessity of special attention by the police to their protection is substantiated. The regulatory and legal framework and the current state of preventive activities of the National Police of Ukraine in relation to such groups are analyzed, in particular in the areas of prevention of domestic violence, juvenile prevention, and the protection of human rights. It is emphasized that preventing offences against vulnerable persons is one of the priority tasks of the National Police in accordance with current legislation, while the effectiveness of such activities largely depends on the level of public trust and interagency cooperation. The main challenges are highlighted, including stigmatization and distrust, which hinder victims from seeking assistance, as well as the psychological and social consequences of wartime conditions that increase the risks of offending and victimization among vulnerable groups. Foreign experience is summarized, in particular community policing practices and gender-sensitive policing services that contribute to the protection and support of vulnerable populations. Conclusions and recommendations are formulated to improve the preventive activities of law enforcement agencies, including the expansion of specialized units and mobile response groups, enhancement of professional training of police officers in working with vulnerable categories, strengthening cooperation with social services and civil society, and ensuring strict compliance with human rights standards in the implementation of preventive measures.

Keywords: vulnerable population groups; preventive activities; crime prevention; National Police; domestic violence; juvenile prevention; human rights.

DOI: 10.33270/05267101.12
УДК 342.72:347.23

ЗГАМА Антоніна*
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін Міжнародного університету
65000, Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3904-7477;
КАЧУРІНЕР Вікторія
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри морського та міжнародного права Міжнародного університету
65000, Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2553-5071

Конституціоналізація способів захисту права власності: позов про визнання крізь призму принципу верховенства права

Анотація. Актуальність дослідження зумовлена процесом конституціоналізації приватного права в Україні, що виявляється в посиленні впливу конституційних принципів верховенства права, юридичної визначеності, пропорційності й ефективного судового захисту на цивільно-правові механізми, зокрема на позов про визнання права власності. Умови оновлення процесуального законодавства, формування практики Верховного Суду та євроінтеграційні зобов'язання України актуалізують необхідність аналізу трансформації цього позову з традиційного речово-правового засобу в універсальний інструмент усунення правової невизначеності щодо належності суб'єктивного права. Основні результати дослідження засвідчують, що визнання права є універсальним механізмом захисту суб'єктивних прав, передбаченим ст. 16 Цивільного кодексу України, який забезпечує ефективний захист інтересів власників прав, створює правову основу для протидії порушенням і сприяє законному відновленню порушених прав. У контексті конституціоналізації приватного права принцип верховенства права вимагає, щоб будь-який спосіб захисту був ефективним, доступним й усував правову невизначеність. Позов про визнання права власності (ст. 392 Цивільного кодексу України) набуває універсального характеру, поєднуючи реально-правові та зобов'язально-правові елементи залежно від виду спірних відносин. Відсутність активного порушення чи прямого спору не може слугувати підставою для відмови в задоволенні позову, оскільки його метою є відновлення правової визначеності та стабільності майнових відносин. Практика Європейського суду з прав людини підтверджує, що держава зобов'язана забезпечувати реальний механізм судового визнання права при втраті документів чи сумнівах у реєстрації, оскільки це є частиною позитивних зобов'язань щодо ефективного захисту права власності (ст. 1 Першого протоколу до Конвенції). Аналіз доктрини та судової практики засвідчує, що позов про визнання права власності виконує функції усунення правової невизначеності, підтвердження легітимних очікувань учасників обороту та стабілізації майнових відносин. Він застосовується як у абсолютних, так і у відносних правовідносинах, а також для захисту законного, хоча й незареєстрованого власника, зокрема при відмові в реєстрації через відсутність документів. Практична цінність роботи полягає в обґрунтуванні універсального характеру позову про визнання права власності як конституціоналізованого інструменту захисту, що дозволяє уніфікувати підходи судів до його застосування. Пропозиції щодо визнання права власності при втраті документів чи сумнівах у реєстрації без активного порушення сприяють гармонізації національного законодавства зі стандартами ЄСПЛ та забезпеченню реального захисту майнових прав.

Ключові слова: конституціоналізація приватного права; верховенство права; правове регулювання; захист права власності; цивільне законодавство; господарське законодавство; судова практика.

Історія статті:
Отримано: 14.01.2026
Прийнято: 16.02.2026
Опубліковано: 31.03.2026

Рекомендоване посилання:
Згама А., Качурінер В. Конституціоналізація способів захисту права власності: позов про визнання крізь призму принципу верховенства права. *Наука і правоохорона.* 2026. Вип. 1 (71). С. 123–131. DOI: 10.33270/05267101.12

*Відповідальний автор

© Згама А., Качурінер В, 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Сучасний етап розвитку правової системи України характеризується активною конституціоналізацією приватного права, що виявляється в посиленні впливу конституційних принципів, зокрема верховенства права, юридичної визначеності, пропорційності й ефективного судового захисту, на цивільно-правові інститути, зокрема способи захисту права власності. Цей процес зумовлений євроінтеграційними зобов'язаннями України, практикою Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та необхідністю гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами захисту майнових прав.

Останні дослідження та публікації свідчать про посилення уваги до конституційних аспектів захисту права власності. C. Moser і B. Rittberger (2022) аналізують конституціоналізацію права ЄС крізь призму судової практики Суду ЄС, засвідчуючи роль верховенства права у трансформації приватноправових відносин (Moser, & Rittberger, 2022, p. 1042). H. Nechyporuk і співавтори (2023) досліджують конституційні гарантії непорушності права власності в Україні, Польщі та Німеччині, акцентуючи на необхідності посилення судового захисту від свавілля держави (Nechyporuk et al., 2023, p. 143-144). У національній доктрині А. Єзеров (2020) обґрунтовує пряму дію Конституції в судочинстві як основу конституціоналізації приватного права, що безпосередньо впливає на застосування позовів про визнання (Yezerov, 2020, p. 160-161).

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в умовах оновлення цивільного та господарського процесуального законодавства, а також формування сталої практики Верховного Суду категорія ефективного способу захисту стала визначальною під час вирішення майнових спорів. Водночас позов про визнання права власності, традиційно розглядуваний у цивілістичній доктрині як речово-правовий спосіб захисту, на практиці виконує значно ширші функції, пов'язані з усуненням правової невизначеності, підтвердженням легітимних очікувань учасників цивільного обороту та забезпеченням стабільності майнових відносин, що свідчить про необхідність його аналізу крізь призму конституційних гарантій права власності та принципу верховенства права.

Метою статті є з'ясування впливу принципу верховенства права на трансформацію правової природи позову про визнання права власності та визначення його місця в системі конституціоналізованих способів захисту суб'єктивних майнових прав.

Для досягнення мети поставлено такі завдання: проаналізувати доктринальні підходи до конституціоналізації приватного права; визначити функціональне призначення позову про визнання як засобу усунення правової невизначеності; дослідити судову практику; сформулювати пропозиції щодо вдосконалення правозастосування.

Наукова новизна роботи полягає в комплексному дослідженні позову про визнання права власності як конституціоналізованого інструменту захисту, що поєднує речово-правовий характер із конституційними гарантіями ефективного судового захисту, юридичної визначеності та пропорційності, з огляду на сучасну практику.

Огляд літератури

Сучасний стан наукової розробки проблематики конституціоналізації способів захисту права власності характеризується міжгалузевим підходом, що сформувався на межі цивільного й господарського права, цивільного та господарського процесу й конституційної теорії.

Г. Харченко (2024) розглядає визнання права власності як універсальний цивільно-правовий спосіб захисту, акцентуючи на його ролі в усуненні правової невизначеності. О. Олешко (2025) аналізує сутність позову про визнання права власності, акцентуючи на його конституційному вимірі в контексті ефективного захисту. І. Дзера (2018), Я. Романюк і О. Бурлай (2012) виокремлюють проблеми практичного застосування позову про визнання як речового засобу захисту. У зарубіжному контексті C. Moser, B. Rittberger (2022), H. Nechyporuk в співавтори (2023) демонструють тенденцію до посилення конституційних гарантій майнових прав через судовий контроль за державним втручанням.

У зарубіжній доктрині відповідні дослідження розвиваються насамперед у контексті концепції конституціоналізації приватного права, яка передбачає проникнення фундаментальних прав і принципу верховенства права у сферу приватноправового регулювання, трансформацію традиційних способів судового захисту. У цьому аспекті визначальними є праці H. Micklitz (2014), M. Bartl, L. Burgers, C. Mak (2025), H. Collins (2011), у яких обґрунтовано проникнення конституційних цінностей у сферу приватного права і трансформацію способів судового захисту. Зазначений підхід безпосередньо пов'язаний з розвитком доктрини ефективного судового захисту (effective judicial protection), яку в праві Європейського Союзу та практиці ЄСПЛ розглядають як складову принципу верховенства права (Gentile, 2023).

Водночас аналіз наукових джерел засвідчує, що, попри наявність значної кількості досліджень, питання конституціоналізації саме способів захисту права власності, зокрема позову про визнання, не отримало комплексного висвітлення. Недостатньо досліджено його зв'язок із принципом верховенства права, функцією забезпечення юридичної визначеності й стандартами ефективного судового захисту в господарському процесі. Немає також системного аналізу трансформації традиційної речово-правової моделі позову про

визнання під впливом практики ЄСПЛ і Верховного Суду. Зазначене зумовлює необхідність подальшого наукового дослідження окресленої проблематики та підтверджує її актуальність для сучасної правничої науки і правозастосування.

Матеріали та методи

Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, вибір яких зумовлений міжгалузевим характером проблеми конституціоналізації способів захисту права власності та необхідністю поєднання конституційно-правового, цивільно-правового і процесуального аналізу позову про визнання права власності крізь призму принципу верховенства права.

Діалектичний метод застосовано для з'ясування еволюції наукових поглядів на правову природу позову про визнання права власності, виявлення суперечностей між класичною речово-правовою доктриною та сучасними вимогами ефективного судового захисту, а також для дослідження динаміки впливу конституційних принципів на трансформацію цивільно-правових способів захисту.

Системно-структурний метод дав змогу визначити місце позову про визнання права власності в системі способів захисту цивільних прав, окреслити його функціональні зв'язки з універсальним способом захисту у вигляді визнання права, передбаченим ст. 16 ЦК України[1], а також проаналізувати взаємодію норм конституційного, цивільного та господарського процесуального права в механізмі забезпечення права власності.

Формально-юридичний метод застосовано під час тлумачення положень Конституції України, Цивільного кодексу України, господарського та цивільного процесуального законодавства, а також у межах дослідження правових позицій Верховного Суду щодо критеріїв ефективності способу судового захисту й умов застосування позову про визнання права власності.

Порівняльно-правовий метод використано для зіставлення українських доктринальних підходів з європейською концепцією конституціоналізації приватного права, практикою ЄСПЛ і підходами, сформульованими в зарубіжній правовій науці щодо розуміння права власності крізь призму принципу пропорційності, юридичної визначеності й легітимних очікувань.

Функціональний метод дав змогу розглянути позов про визнання не лише як формально передбачений спосіб захисту, а як дієвий інструмент усунення правової невизначеності, забезпечення стабільності цивільного обороту та реалізації конституційної гарантії ефективного судового захисту.

Застосування зазначених методів у їх взаємозв'язку забезпечило можливість комплексного дослідження впливу принципу верховенства права на трансформацію правової природи позову про визнання права власності й обґрунтування його місця в системі конституціоналізованих способів захисту суб'єктивних майнових прав.

Результати й обговорення

Визнання права є універсальним механізмом захисту абсолютних і виключних прав, а також охоронюваних законом інтересів (ст. 16 Цивільного кодексу України). Це положення визначає базовий підхід до правового забезпечення та реалізації прав суб'єктів цивільних і господарських відносин. Механізм визнання права забезпечує ефективний захист інтересів власників прав, створює правову основу для протидії порушенням і надає можливість законного відновлення порушених прав.

У контексті конституціоналізації приватного права принцип верховенства права набуває особливого значення, оскільки пронизує всю систему захисту суб'єктивних прав і вимагає, щоб будь-який спосіб захисту був ефективним, доступним і таким, що усуває правову невизначеність (Havryliuk, & Patsurkivskyi, 2022, p. 9-10).

У сучасній науці конституційного та цивільного й господарського права питання універсальності способів захисту прав розглядають як ключовий аспект функціонування правової держави. Використання механізму визнання права не лише дає змогу відновлювати порушені інтереси, а й формує правові стандарти для діяльності органів державної влади, судів та інших інституцій, відповідальних за охорону прав і законних інтересів. Ця обставина акцентує на значенні статті 16 ЦК України не лише як норми цивільного права, а і як універсального інструменту забезпечення верховенства права та конституційних гарантій у сфері власності й інших суб'єктивних прав.

Брак уніфікованого підходу до кваліфікації та застосування норм, слушно зазначають О. Дудоров і Є. Письменський (2025), призводить до порушення принципу правової визначеності, що є невід'ємною складовою верховенства права. У контексті захисту абсолютних прав це вкрай важливо, оскільки правова невизначеність щодо наявності чи обсягу права створює перешкоди для його ефективної реалізації та судового захисту (Dudorov, & Pysmenkyi, 2025, p. 42).

Водночас, зазначає Г. Г. Харченко (2024), важливим є дотримання єдиного концептуального підходу в правозастосуванні різних способів захисту цивільних прав (Kharchenko, 2024, p. 60). Це важливо передусім з огляду на те, що

[1] Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15

ефективний судовий захист є одним з ключових елементів принципу верховенства права. Позов про визнання права власності є дієвим інструментом реалізації цього права, забезпечуючи реальний доступ до правосуддя та усунення будь-якої правової невизначеності (Havryliuk, & Patsurkivskyi, 2022, p. 117).

Практика ЄСПЛ щодо статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод безпосередньо пов'язана з темою позову про визнання права власності, усуненням правової невизначеності й ефективним захистом у контексті верховенства права. ЄСПЛ розглядає це як частину позитивних зобов'язань держави забезпечити ефективний судовий захист (effective judicial protection), юридичну визначеність (legal certainty) і пропорційність втручання. Наприклад, у справах проти України (Пономарьов проти України, 2008[1]) Суд зауважив, що затримки чи неефективність у розгляді позовів про визнання права власності порушують статтю 1 Першого протоколу, оскільки підривають верховенство права й стабільність майнових відносин. Аналогічно у справі Brumărescu v. Romania[2] зазначено, що принцип юридичної визначеності вимагає чіткості та передбачуваності норм, а брак механізму усунення сумнівів щодо права власності створює перешкоди для його реалізації.

Одним із найпоширеніших способів судового захисту права власності та інших речових прав є позов про визнання права власності, передбачений ст. 392 ЦК України. Власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності: а) якщо це право оспорюється або не визнається іншою особою; б) у разі втрати власником документа, який засвідчує його право власності.

На перший погляд, застосування норм ст. 392 ЦК України не становить складнощів, проте розвиток правозастосовної практики й доктрини в питанні захисту права власності позовом про визнання слід вважати незавершеним.

У правничій літературі немає єдиного підходу до визначення правової природи позову про визнання права власності, що зумовлено багатофункціональністю цього способу захисту й особливостями його застосування у різних видах матеріальних правовідносин. Зокрема, у доктрині сформувалося щонайменше три основні концепції: відповідно до першої позов про визнання права власності розглядають як допоміжну вимогу, що супроводжує віндикаційний позов і спрямована на усунення сумнівів щодо належності спірного майна позивачу; у межах другої його ототожнюють з різновидом негаторного позову, оскільки його функціональним призначенням є усунення перешкод у здійсненні права; третій підхід ґрунтується на визнанні його самостійним речово-правовим способом захисту, спрямованим на усунення правової невизначеності щодо належності суб'єктивного права (Krupchan, & Luts, 2012, p. 168-169). Такий плюралізм наукових позицій свідчить про складну правову природу позову про визнання права власності та його універсальний характер, що дає підстави розглядати кожну з наведених концепцій як методологічно прийнятну залежно від фактичних обставин спору, характеру порушення та обраного способу судового захисту

І. Дзера (2018) визначає позов про визнання права власності як інструмент, що застосовують у разі відсутності між позивачем і відповідачем зобов'язально-правових відносин та стосується індивідуально визначеної речі (Dzera, 2018, p. 20). Водночас О. М. Олешко (2025) акцентує на подвійній природі цього позову, оскільки він може мати як речово-правовий, так і зобов'язально-правовий характер залежно від виду спірних правовідносин (Oleshko, 2025, p. 295).

За висновком Я. М. Романюка та О. Є. Бурлая (2012), способи захисту права власності (зокрема й визнання права власності, витребування майна з чужого незаконного володіння та усунення перешкод у користуванні майном) застосовують у спорах, предметом яких є відносини особи з конкретною річчю, тобто у речово-правових відносинах. Зазначені способи можуть використовувати щодо будь-якої особи, яка порушує право власності, навіть за відсутності між сторонами зобов'язальних відносин. У разі наявності таких відносин застосування цих способів обмежується іншими механізмами захисту. Водночас позов про визнання права власності у певних випадках можуть застосовувати і за наявності зобов'язально-правових відносин, що підтверджує його універсальний характер у системі захисту майнових прав (Romaniuk, & Burlai, 2012).

Водночас К. О. Скріннікова (2024) зауважує, що традиційне віднесення позову про визнання права власності до речово-правових способів має умовний характер. Визнання права є універсальним способом захисту за п. 1 ч. 2 ст. 16 ЦК України, застосовуваним до будь-якого суб'єктивного цивільного права, а елемент підтвердження права імпліцитно міститься в кожній речово-правовій вимозі (Skrynnikova, 2024, p. 182-183). Такий підхід дає підстави розглядати позов про визнання права власності не лише як самостійний речово-правовий засіб захисту, а і як універсальний інструмент усунення правової невизначеності щодо

[1] Салов проти України : рішення Європейського суду з прав людини від 6 верес. 2005 р. Справа № 65518/01. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69803.

[2] Brumărescu v. Romania : judgment of the European Court of Human Rights of 28 October 1999 in application No. 28342/95. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337.

належності суб'єктивного права, що набуває особливого значення в контексті забезпечення принципу юридичної визначеності як складової верховенства права.

Цей підхід узгоджується з практикою ЄСПЛ, де визнання права власності розглядають як інструмент усунення невизначеності навіть за відсутності активного порушення (Sporrong and Lönnroth v. Sweden, § 63[1]; Beyeler v. Italy, § 113[2]). ЄСПЛ вимагає від держави не лише утримуватися від втручання, а й забезпечувати реальний механізм захисту, зокрема судове визнання права в разі втрати документів чи сумнівів у реєстрації (Broniowski v. Poland, § 147-151[3]), що безпосередньо кореспондує з функціональним призначенням позову за ст. 392 ЦК України.

Правова визначеність як елемент принципу верховенства права, слушно зазначають Р. О. Гаврилюк і П. С. Пацурківський (2022), вимагає, щоб акти права були чіткими, передбачуваними й стабільними, а їх наслідки – зрозумілими для суб'єктів. Позов про визнання права власності безпосередньо реалізує цю вимогу, усуваючи правову невизначеність щодо наявності, обсягу та меж реалізації суб'єктивного права (Havryliuk, & Patsurkivskyi, 2022, p. 74).

Отже, у юридичних колах сформулювалася думка, що позов про визнання права власності може бути пред'явлений не тільки для захисту права власності як абсолютного права, а й у тих випадках, коли між певними особами наявні відносні правовідносини. Зокрема, унаслідок договору купівлі-продажу продавець повинен передати об'єкт договору покупцеві. У разі відмови виконати такі дії покупець часто заявляє в суд позов про спонукання виконати обов'язок продавця з передачі речі та про визнання права власності на це майно. У такому разі вимога про визнання права власності буде поставати з договірних правовідносин, а отже, його ніяк не можна буде віднести до речово-правових способів захисту права власності (Druhova, 2013, p. 118). Велика палата Верховного Суду визначила, що зазначений спосіб захисту права, передбачений ст. 392 ЦК України, може застосовувати власник не лише щодо осіб, з якими він перебуває в абсолютних (речових) правовідносинах, а й у разі наявності зобов'язальних відносин із відповідачем. Суд обґрунтував це тим, що спосіб захисту, передбачений ст. 392 ЦК України, є різновидом загального способу захисту – визнання права. У зв'язку з цим його можна використовувати в зобов'язальних правовідносинах за браку іншого, крім судового, способу відновлення порушеного права. Крім того, факт перебування осіб у певних правовідносинах, зокрема договірних, не перешкоджає застосуванню до них норм інститутів загальної частини цивільного права. Як приклад застосування позову про визнання права власності в зобов'язальних правовідносинах Велика палата Верховного Суду наводить випадки договірних відносин між забудовником й інвестором. У ситуації, коли забудовник з різних причин не надає необхідних документів для оформлення права власності інвестора, виникає порушення прав останнього. У таких випадках ефективним і належним способом захисту є подання позову про визнання права власності на підставі ст. 392 ЦК України[4].

Пред'явлення позову про визнання права власності в зобов'язальних правовідносинах є допустимим у тих випадках, коли набуття або підтвердження відповідного права неможливе шляхом використання інших передбачених законом матеріально-правових чи процедурних механізмів, як у судовому, так і в позасудовому порядку (Oleshko, 2025, p. 297). Тому звернення до такого способу захисту слід розглядати як винятковий процесуально-правовий засіб, що застосовують за умови відсутності альтернативного ефективного способу захисту порушеного або оспорюваного права.

Цілком правильно зазначає Ю. О. Серебрякова (2019), що позов про визнання права власності в господарському судочинстві можна застосовувати для підтвердження права власності в разі втрати або сумніву в правовстановлюючих документах, а також для усунення правової невизначеності щодо існування права. Відсутність активного порушення з боку відповідача (наприклад, державного реєстратора) або прямого спору про майно не можуть слугувати самостійними підставами для відмови в задоволенні такого позову, оскільки його метою є саме відновлення правової визначеності й стабільності майнових відносин (Serebriakova, 2019, p. 112).

За загальним правилом позов на захист своїх інтересів заявляє власник або його представник, повноваження якого належно оформлені. Суб'єктом вимог про визнання права власності може бути будь-яка особа, яка вважає себе власником певного майна, але не може належно реалізувати свої правомочності через наявність сумнівів щодо цього права в третіх осіб, претензії третіх осіб або необхідність

[1] Sporrong and Lönnroth v. Sweden : judgment of the European Court of Human Rights of 23 September 1982 in applications Nos. 7151/75 and 7152/75. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57580

[2] Beyeler v. Italy : judgment of the European Court of Human Rights of 5 January 2000 in application No. 33202/96. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58832

[3] Broniowski v. Poland : judgment of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights of 22 June 2004 in application No. 31443/96. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61828

[4] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14 груд. 2021 р. Справа № 344/16879/15-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102221949

отримання правовстановлюючих документів. Позов про визнання права власності подають у випадках, коли виникають сумніви щодо належності майна, або коли через відсутність чи втрату правовстановлюючих документів власник не може реалізувати своє право[1]. Винятки можуть становити випадки, коли йдеться про захист інтересів осіб, які не досягли повноліття. Відсутність власника позбавляє інших осіб можливості пред'явити позов про визнання права власності в його інтересах. Часто позови про визнання права власності в порядку ст. 392 ЦК України подають, коли особа не є власником, але бажає ним стати, наприклад, на безхазяйну річ, на об'єкт самочинного будівництва, за набувальною давністю, у порядку спадкування. Також передбачено пред'явлення позовів про визнання права власності на новостворене чи реконструйоване нерухоме майно, щоб спростити чи уникнути встановленої законодавством тривалої в часі та фінансово затратної процедури оформлення прав на це майно.

Можливість пред'явлення до суду позову про визнання права власності за набувальною давністю випливає з положень ст. 15, 16 ЦК України, а також ч. 4 ст. 344 ЦК України, за якими захист цивільних прав здійснює суд шляхом визнання права. У зв'язку з цим особа, яка заявляє про давність володіння та вважає, що в неї є всі законні підстави бути визнаною власником майна за набувальною давністю, має право звернутися до суду з позовом про визнання за нею права власності. Відповідачем за позовом про визнання права власності за набувальною давністю є попередній власник майна або його правонаступник. У разі якщо попередній власник нерухомого майна не був і не міг бути відомим володільцю, то відповідачем є орган, уповноважений управляти майном відповідної територіальної громади.

Проте неможливим є визнання права власності за померлою особою на підставі позову спадкоємців, оскільки ніхто, крім власника, не може звертатися до суду з таким позовом.

Стосовно позовів про визнання права власності на новостворене чи реконструйоване нерухоме майно слід зауважити, що на практиці суди керуються тим, що, оскільки набуття права власності регламентоване окремими нормами і зазначені вище позови заявляють формально не для визнання, а для набуття права власності, задоволені вони бути не можуть.

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 14 грудня 2021 року у справі № 344/16879/15-ц зазначено, що після виконання фінансових зобов'язань за укладеними договорами купівлі-продажу цінних паперів і резервування об'єкта нерухомості (або аналогічними правочинами, що підтверджують здійснення інвестування) інвестор отримує документи, які підтверджують реальність таких правочинів і встановлюють його особисті майнові права на конкретний об'єкт нерухомого майна. Для набуття права власності на цей об'єкт інвестор має трансформувати свої майнові права у власність шляхом державної реєстрації речових прав на об'єкт нерухомості. Однак здійснити таку реєстрацію можливо лише після завершення будівництва нового об'єкта та прийняття його в експлуатацію відповідно до вимог чинного законодавства (ст. 328, 331 ЦК України). Інвестор наділений правами, тотожними правам власника нерухомого майна, що виникають у зв'язку зі створенням об'єкта нерухомого майна. У разі порушення його речових прав він має право звернутися до суду за їх захистом шляхом пред'явлення позову про визнання за ним майнових прав і витребування власності з незаконного володіння іншої особи відповідно до ст. 392 та 388 ЦК України.

Судова практика склалася так, що відмова органу державної реєстрації прав в оформленні права власності на об'єкт нерухомого майна у зв'язку з ненаданням необхідних документів для оформлення такого права не є оспорюванням права власності на об'єкт нерухомого майна, а тому категорію справ не розглядають як захист права власності позовом про визнання. Справді, оскільки в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно немає запису про реєстрацію права власності на спірне майно саме за позивачем, то позовні вимоги не підлягають задоволенню, адже з позовом звернувся не власник спірного майна відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». Водночас доволі часто складається ситуація, коли законний власник, який втратив право на об'єкт нерухомості (а отже, у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно більше не значиться інформація про право власності такої особи) у зв'язку з незаконними діями третіх осіб (наприклад, безпідставне набуття у власність об'єкта нерухомості такою третьою особою і подальше відчуження та/або поділ нерухомого майна на кілька нових об'єктів нерухомості), позбавлений можливості захистити порушене право, оскільки не може підтвердити свій статус власника без реєстрації цього права в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Крім того, відсутність запису про реєстрацію права власності законного власника на об'єкт нерухомого майна в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно також може бути пов'язана з протиправними діями чи бездіяльністю органів державної реєстрації прав на нерухоме майно. Зокрема, якщо особа фактично набула об'єкт нерухомості у власність, однак не встигла чи не змогла зареєструвати своє право

[1] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14 груд. 2021 р. Справа № 344/16879/15-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102221949

власності з об'єктивних і не залежних від неї причин (наприклад, іпотекодержатель звернув стягнення на предмет іпотеки в позасудовому порядку шляхом набуття нерухомого майна у власність, а реєстраційна служба відмовляється реєструвати зазначене право), то в разі виникнення спору щодо нерухомого майна така особа буде позбавлена можливості ефективно захищати своє законне, хоча й незареєстроване право власності (Levytskyi, 2015).

Тому вважаємо, що суди повинні визнавати право власності на майно шляхом встановлення відповідних фактичних обставин, що підтверджують це право, навіть за відсутності в позивача первинних документів на нерухоме майно. Адже зазначене не суперечить положенням ст. 392 ЦК України.

Однак слід зазначити, що дії особи, спрямовані на створення штучних перешкод для виконання судових рішень, якими вже визнано право власності на спірне майно, а також зобов'язано цю особу передати майно законному власнику, не є підставою для звернення до суду з позовом згідно зі ст. 392 ЦК України. Захист порушених прав у цьому разі здійснюють у порядку, встановленому законом «Про виконавче провадження».

Висновки

Конституціоналізація приватного права зумовлює переосмислення правової природи способів захисту права власності та зміну функціонального призначення позову про визнання права власності. Поширення дії принципу верховенства права, стандартів ефективного судового захисту, юридичної визначеності та пропорційності на сферу майнових відносин засвідчує трансформацію цього позову з традиційно речово-правового засобу в універсальний процесуально-правовий механізм усунення правової невизначеності щодо належності суб'єктивного права.

Відповідно визнання права як спосіб захисту, передбачений ст. 16 ЦК України, має міжгалузевий характер і є формою реалізації конституційної гарантії права власності. Його застосування слід оцінювати крізь призму критерію ефективності, який полягає в здатності забезпечити реальне поновлення порушеного права, а не у формальній відповідності традиційній класифікації речово-правових чи зобов'язально-правових способів захисту.

Позов про визнання права власності може бути застосовано як у абсолютних, так і у відносних правовідносинах за відсутності альтернативного ефективного способу захисту, що узгоджується з практикою Верховного Суду й стандартами ЄСПЛ щодо effective judicial protection. У цьому контексті він виконує функції забезпечення юридичної визначеності, підтвердження легітимних очікувань учасників цивільного й господарського обороту та стабілізації майнових відносин.

Пред'явлення позову про визнання можливе не лише якщо особа є власником майна, а й коли її право власності оспорюється або не визнається іншою особою; або в разі втрати особою документа, який засвідчує її право власності (ст. 392 ЦК України); проте й коли особа не є власником, але бажає ним стати, отримавши право власності на безхазяйну річ (ст. 335 ЦК України), на об'єкт самочинного будівництва (ст. 376 ЦК України), на річ, право власності на яку може набуватися за набувальною давністю (ст. 344 ЦК України). Крім того, позовом про визнання мають захищатися права та законні інтереси законного, хоча і незареєстрованого власника, щодо нерухомого майна, зокрема в разі відмови в державній реєстрації права власності на таке майно через відсутність документів.

Загалом позов про визнання права власності в умовах конституціоналізації набуває значення комплексного інструменту гарантування права власності та забезпечення верховенства права у сфері цивільних і господарських відносин.

References

[1] Bartl, M., Burgers, L., & Mak, C. (2025). *Uncovering European private law: A student handbook*. Cambridge, UK: Open Book Publishers. DOI: 10.11647/OBP.0448

[2] Collins, H. (2011). The impact of human rights law on contract law in Europe. *European Business Law Review,* 22(4), 425-435. DOI: 10.54648/EULR2011022

[3] Druhova, V.A. (2013). Claim for recognition of property rights as a means of protecting property rights of persons who have not reached the age of majority. *Forum of Law*, 2, 116-122. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_2_21

[4] Dzera, I. (2018). Some issues of recognition of property rights under Article 392 of the Civil Code of Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 5, 19-24. Retrieved from https://ekmair.ukma.edu.ua /server/api/core/bitstreams/8ebe5c68-5765-4989-9dad-30ae0d86b725/content.

[5] Havryliuk, R.O., & Patsurkivskyi, P.S. (2022). *Rule of law: Methodology of interpretation and application*. Chernivtsi: Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych.

[6] Gentile, G. (2023). Effective judicial protection: Enforcement, judicial federalism and the politics of EU law. *European Law Open,* 2(1), 128-143. DOI: 10.1017/elo.2022.48

[7] Kharchenko, H.H. (2024). Recognition of property rights as a civil law method of protection. *Prykarpatskyi Legal Bulletin,* 5(58), 56-61. DOI: 10.32782/pyuv.v5.2024.9
[8] Krupchan, O.D., & Luts, V.V. (Eds.). (2012). *Features of protection of subjective civil rights*. Kyiv: Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine.
[9] Levitskyi, Ye. (2015). If the owner is really not the owner. *Legal Newspaper,* 34(480). Retrieved from http://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/yakshcho-vlasnik-naspravdi-ne-vlasnik.html
[10] Micklitz, H.-W. (2014). *Constitutionalization of European private law:* Collected Courses of the Academy of European Law. (Vol. XXII/2). Oxford University Press. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198712107.001.0001
[11] Moser, C., & Rittberger, B. (2022). The CJEU and EU (de-)constitutionalization: Unpacking jurisprudential responses. *International Journal of Constitutional Law,* 20(3), 1038-1070. DOI: 10.1093/icon/moac061
[12] Nechyporuk, H., Mikhnevych, L., Bondarenko, Ye., & Yermolenko, I. (2023). Constitutional guarantees of the inviolability of property rights on the example of Ukraine, Poland and Germany. *Revista de Derecho,* 12(II), 138-157. DOI: 10.31207/ih.v12i2.335
[13] Oleshko, O.M. (2025). The concept and essence of the claim for recognition of property rights. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 3(1), 294-299. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.03.1.44
[14] Romaniuk, Ya.M., & Burlai, O.Ye. (2012). Claim for recognition of property rights, vindication and negatory claims: some problems of practical application. *Bulletin of the Supreme Court of Ukraine*, 8, 34-40. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2012_8_10
[15] Serebriakova, Yu.O. (2019). Protection of property rights in economic proceedings. *Legal Journal of Donetsk University*, 2, 104-113. DOI: 10.31558/2518-7953.2019.2.13
[16] Skrynnikova, K.O. (2024). Some issues of recognition of rights as a way to protect property rights. *Legal Scientific Electronic Journal*, 5, 181-185. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-5/41
[17] Yezerov, A. (2020). Application of the Constitution during the administration of justice: initial principles. *Constitution and constitutional changes in Ukraine: Collection dedicated to the memory of Viktor Musiyaka* (pp. 158-171). Kyiv: Zapovit. Retrieved from https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_memory.pdf

Список використаних джерел

[1] Bartl M., L. Burgers, C. Mak. Uncovering European Private Law: A Student Handbook. Cambridge, UK : Open Book Publishers, 2025, 368 p. DOI: 10.11647/OBP.0448
[2] Collins H. The impact of human rights law on contract law in Europe. *European Business Law Review*. 2011. Vol. 22. Issue 4. P. 425–435. DOI: 10.54648/EULR2011022
[3] Другова В. А. Позов про визнання права власності як засіб захисту майнових прав осіб, які не досягли повноліття. *Форум права.* 2013. № 2. С. 116–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_2_21
[4] Дзера І. Деякі питання визнання права власності за статтею 392 Цивільного кодексу України. *Підприємництво, господарство і право.* 2018. № 5. С. 19–24. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8ebe5c68-5765-4989-9dad-30ae0d86b725/content
[5] Гаврилюк Р. О., Пацурківський П. С. Верховенство права: методологія тлумачення та застосування : навч.-метод. посіб. Чернівці : Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 236 с.
[6] Gentile G. Effective judicial protection: enforcement, judicial federalism and the politics of EU law. *European Law Open*. 2023. Vol. 2. Issue 1. P. 128–143. DOI: 10.1017/elo.2022.48
[7] Харченко Г. Г. Визнання права власності як цивільно-правовий спосіб захисту. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2024. Вип. 5 (58). С. 56–61. DOI: 10.32782/pyuv.v5.2024.9
[8] Особливості захисту суб'єктивних цивільних прав : монографія / за заг. ред. О. Д. Крупчана, В. В. Луця. Київ : НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України, 2012. 400 с.
[9] Левіцький Є. Якщо власник справді не власник. *Юридична газета.* 2015. № 34 (480). URL: http://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/yakshcho-vlasnik-naspravdi-ne-vlasnik.html
[10] Micklitz H.-W. Constitutionalization of European private law: Collected Courses of the Academy of European Law. Oxford University Press, 2014. Vol. XXII/2. 236 p. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198712107.001.0001
[11] Moser C., Rittberger B. The CJEU and EU (de-)constitutionalization: Unpacking jurisprudential responses. *International Journal of Constitutional Law*. July 2022. Vol. 20. Issue 3. P. 1038–1070. DOI: 10.1093/icon/moac061
[12] Nechyporuk H., Mikhnevych L., Bondarenko Ye., Yermolenko I. Constitutional Guarantees Of The Inviolability Of Property Rights On The Example Of Ukraine, Poland And Germany. *Revista de Derecho*. 2023. Vol. 12 (II). P. 138–157. DOI: 10.31207/ih.v12i2.335

[13] Олешко О. М. Поняття та сутність позову про визнання права власності. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Вип. 3. Ч. 1. С. 294–299. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.03.1.44
[14] Романюк Я. М., Бурлай О. Є. Позов про визнання права власності, віндикаційний та негаторний позови: деякі проблеми практичного застосування. *Вісник Верховного Суду України.* 2012. № 8. С. 34–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2012_8_10
[15] Серебрякова Ю. О. Захист права власності у господарському судочинстві. *Правничий часопис Донецького університету.* 2019. № 2. С. 104–113. DOI: 10.31558/2518-7953.2019.2.13
[16] Скриннікова К. О. Деякі питання визнання права як спосіб захисту права власності. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 5. С. 181–185. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-5/41
[17] Єзеров А. Застосування конституції під час здійснення правосуддя: вихідні принципи. *Конституція і конституційні зміни в Україні* : зб., присвяч. пам'яті В. Мусіяки. Київ : Заповіт, 2020. С. 158–171. https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_memory.pdf

ZGHAMA Antonina
PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of State and Legal Disciplines of the International University
65000, 33 Fontanska road, Odesa, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3904-7477;
KACHURINER Viktoriia
PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Maritime and International Law of the International University,
65000, 33 Fontanska road, Odesa, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2553-5071

Constitutionalization of Remedies for the Protection of Property Rights: the Claim for Recognition in the Light of the Rule of Law Principle

Abstract. The relevance of the study is due to the process of constitutionalization of private law in Ukraine, which is manifested in the strengthening of the influence of the constitutional principles of the rule of law, legal certainty, proportionality and effective judicial protection on civil law mechanisms, in particular on the claim for recognition of property rights. The conditions of updating procedural legislation, the formation of the practice of the Supreme Court, and Ukraine's European integration obligations make it necessary to analyze the transformation of this claim from a traditional property-law remedy into a universal instrument for eliminating legal uncertainty regarding the belonging of a subjective right. The main results of the study indicate that recognition of a right is a universal mechanism for the protection of subjective rights provided for in Article 16 of the Civil Code of Ukraine, which ensures effective protection of the interests of rights holders, creates a legal basis for counteracting violations, and facilitates the lawful restoration of violated rights. In the context of the constitutionalization of private law, the principle of the rule of law requires that any remedy be effective, accessible, and capable of eliminating legal uncertainty. The claim for recognition of ownership (Article 392 of the Civil Code of Ukraine) acquires a universal character, combining proprietary and obligatory elements depending on the type of disputed legal relations. The absence of an active violation or a direct dispute cannot serve as grounds for refusing to satisfy the claim, since its purpose is to restore legal certainty and the stability of property relations. The case law of the European Court of Human Rights confirms that the State is obliged to ensure a real mechanism for judicial recognition of a right in cases of loss of documents or doubts regarding registration, as this forms part of its positive obligations to ensure effective protection of property rights (Article 1 of Protocol No. 1 to the Convention). An analysis of doctrine and judicial practice shows that the claim for recognition of ownership performs the functions of eliminating legal uncertainty, confirming the legitimate expectations of participants in civil circulation, and stabilizing property relations. It is applied in both absolute and relative legal relations, as well as for the protection of a lawful though unregistered owner, in particular in cases of refusal of registration due to the absence of documents. The practical value of the study lies in substantiating the universal nature of the claim for recognition of ownership as a constitutionalized instrument of protection, which makes it possible to unify judicial approaches to its application. Proposals regarding the recognition of ownership in cases of loss of documents or doubts concerning registration, even in the absence of an active violation, contribute to the harmonization of national legislation with the standards of the European Court of Human Rights and ensure real protection of property rights.

Keywords: constitutionalization of private law; rule of law; legal regulation; protection of property rights; civil legislation; commercial legislation; judicial practice.

DOI: 10.33270/05267101.13
УДК 351.74:32

ЗУБКОВА Любов*
кандидат юридичних наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник секретаріату Вченої ради Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3090-912X

Правові й організаційні засади державної політики у сфері внутрішніх справ

Анотація. У статті здійснено спробу осмислити проблематику сфери внутрішніх справ, що залишається актуальним завданням правової науки, з огляду на перманентність процесів державного розвитку, тенденції євроінтеграційних процесів, вплив глобальних трансформацій у системі світового порядку. Зазначено, що фактор збройної агресії проти України з боку російської федерації змушує продовжувати активні пошуки оптимальних форм здійснення державної влади, зокрема в безпековому секторі, а саме у сфері внутрішніх справ. Характеризуючи правові й організаційні засади функціонування окремих соціальних сфер, доводиться констатувати неузгодженість методології з пізнавальними завданнями, що ставлять дослідники різних галузей знань. Встановлено, що, висвітлюючи організаційний контекст досліджуваного явища, автори здебільшого обмежуються правовим змістом проблеми, що є суттєвою помилкою. Опис нормативного матеріалу також не дає підстав вважати, що в такий спосіб висвітлено правові засади. Засадничий рівень переважно не виокремлюється ні в правовій, ні в організаційній характеристиці предмета. Методологічна ідея цієї статті – урахувати зворотний зв'язок між змістом державної політики та потребами розвитку соціуму, що водночас дає змогу виокремити засади цієї політики. Однак це можливо лише в умовах функціонування правової держави та громадянського суспільства, де панують демократія, свобода, рівність, справедливість, верховенство права. У цьому контексті державна політика набуває аксіологічного значення, адже правові цінності стають ціннісним орієнтиром під час формування та реалізації державної політики. Організаційний аспект функціонування сфери внутрішніх справ ґрунтується на комплексі елементів, що дають змогу сформувати її організаційну модель. Констатовано, що найдискусійнішим елементом сфери внутрішніх справ у правовій науці є суб'єктний елемент, оскільки у вузькому значенні цю сферу ототожнюють зі сферою діяльності органів правопорядку. Неоднозначно науковці трактують й інші засадничі елементи організаційної основи, проте за результатами здійснених узагальнень аргументовано можливість до організаційних засад також віднести такі елементи, як функції та завдання, структура явища, планування, координація, правова основа тощо.

Ключові слова: сфера внутрішніх справ; соціальні потреби й інтереси; верховенство права; права та свободи людини; правопорядок; правові засади діяльності; принципи права; організаційні засади діяльності.

Історія статті:
Отримано: 06.01.2026
Прийнято: 12.02.2026
Опубліковано: 31.03.2026

Рекомендоване посилання:
Зубкова Л. Правові й організаційні засади державної політики у сфері внутрішніх справ. *Наука і правоохорона.* 2026. Вип. 1 (71). С. 132–140. DOI: 10.33270/05267101.13

*Відповідальний автор

© Зубкова Л., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Метою статті є висвітлення основних параметрів, за якими здійснюють характеристику засадничих елементів досліджуваного явища, зокрема сфери внутрішніх справ, функціонування якої зумовлено її спрямованістю на реалізацію соціальних потреб й інтересів. Для досягнення означеної мети в статті необхідно реалізувати низку пізнавальних *завдань*, зокрема: висвітлити зміст поняття «державна політика», розглянути співвідношення державної політики з потребами й інтересами громадянського суспільства, окреслити структурну характеристику правових засад державної політики, а також елементний склад її організаційних засад у сфері внутрішніх справ.

Матеріали та методи

Методологія дослідження охоплює конкретний перелік методів і підходів, використання яких надало можливість у межах пізнавального процесу виконати поставлені завдання. Серед таких методів – методи герменевтики, порівняння, структурний, аксіологічний. Використано й методологічні підходи – позитивістський, діяльний та соціологічний.

Результати й обговорення

Розуміння політики в різні часи як явища дійсності пов'язували з домінуванням певного світогляду, який було покладено в основу світосприйняття та будови суспільного порядку. Згідно з наявними джерелами, генеза уявлень про феномен політики сягає періоду формування державності й державно організованих суспільств і триває донині, зазнаючи впливу глобалізаційних і євроінтеграційних процесів. В умовах функціонування давніх суспільств домінував релігійний світогляд, що надавав можливість політичну (державну) владу суспільства ототожнювати з божеством. У періоди Середньовіччя, Відродження, Нового часу було раціоналізовано знання щодо організації влади в суспільстві, а отже, змінилися й уявлення про політику як соціальне явище.

У сучасному розумінні політику поєднують із фактом наявності державної влади та діяльністю політичних суб'єктів, серед яких виокремлюють владні інституції, на підставі чого з використанням різних методологічних акцентів політику визначають як вид людської діяльності, діяльність органів державної влади, засіб розроблення та реалізації стратегічних рішень тощо.

Для сучасного розуміння політики як сфери державної діяльності важливим є сприйняття держави, усієї системи державної влади крізь призму її співвідношення із суспільством, де держава представлена у формі правової, як це закріплено в Декларації про державний суверенітет України[1], а суспільство – громадянське (Kot et al., 2023, p. 13-30). Саме такий підхід у висвітленні відносин «держава–суспільство» сприятиме прогресивному розвитку суспільства на засадах демократії, верховенства права, справедливості тощо.

Водночас сприйняття політики як важливого соціального явища не відбудеться повноцінно, якщо зупинитися лише на державно-владних інституціях. Слід також урахувати участь й інших соціальних суб'єктів, які впливають на формування та здійснення державної політики. Ідеться як про окремих політичних осіб, так і про їх об'єднання, представницькі органи або органи самоврядування, що набули ознак політичних суб'єктів. Партії[2], інші об'єднання громадян[3], формування, асоціації, рухи, фронти, місцеві органи влади беруть активну участь у розробленні стратегічних положень розвитку суспільства й держави, формуванні механізмів їх здійснення шляхом безпосередньої участі.

У контексті зазначеного вище щодо диференціації суб'єктів політичної діяльності на окремі групи та з огляду на визначені пізнавальні завдання, постає потреба зосередити увагу саме на державі – особливому повноважному суб'єкті з формування та реалізації політики в різноманітних сферах суспільного життя.

Держава як порівняно автономний суб'єкт політичної діяльності наділена широкими владними повноваженнями. Проте всі повноваження з реалізації політичних державних програм (або політик) держава має здійснювати на засадах права, у межах, визначених законом, з використанням правових форм, засобів і процедур, дотримуючись принципів верховенства права, взаємної відповідальності людини й держави тощо (Naumyk, Kondratova, & Sydorenko, 2024, p. 21). На цій підставі одним із видів засад її діяльності вважають правові засади, завдяки запровадженню яких держава характеризується як соціальна (Lemak, 2025), демократична та правова.

Водночас правничий характер діяльності держави зумовлений наявністю громадянського суспільства, що характеризується як сфера життєдіяльності вільних і рівних індивідів, які об'єдналися для забезпечення реалізації своїх потреб, досягнення мети соціального розвитку й захисту від свавільного втручання в цю сферу державної влади. Існування правової держави як інструменту реалізації соціальних завдань

[1] Декларація про державний суверенітет України : міжнар. док. від 16 лип. 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text

[2] Про політичні партії в Україні : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2365-III. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T012365?an=144

[3] Про громадські об'єднання : Закон України від 22 берез. 2012 р. № 4572-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text

неможливо без функціонування інститутів громадянського суспільства, яке формує державу, визначає сфери й обсяги її повноважень, здійснює контроль за її діяльністю.

Отже, вивчення питань формування та реалізації державної політики необхідно здійснювати в контексті громадянського суспільства – як на предмет відповідності його інтересам, так і в аспекті взаємодії державної влади з інституціями громадянського суспільства.

На наш погляд, зазначене співвідношення правової держави і громадянського суспільства є виправданою організаційною засадою, яку можна сприймати як конкретну методологічну вимогу, що дає змогу пояснити функціональний та ціннісний аспекти державної політики.

По-перше, держава і громадянське суспільство не можуть бути рівними у виконанні загальносоціальних завдань, з огляду на владний характер державної діяльності. *По-друге,* складність, структура, суб'єктність відносин у сферах суспільного життя є різними, що й зумовлює різний ступінь участі суспільства в управлінні загальними справами. Є такі специфічні сфери, управління якими потребує виключних повноважень, використання особливого професійного прошарку фахівців, жорсткого контролю за прийняттям і виконанням управлінських рішень (сфера безпеки й оборони, протидія злочинності, забезпечення національного суверенітету, міжнародні відносини, використання надр тощо). У таких сферах слід визнати монополію або пріоритет державної влади, хоча й в інтересах суспільства та під його контролем.

В інших сферах суспільного життя, таких як транспорт, медицина, наука, освіта, спорт, сільське господарство, підприємництво, де також відбуваються формування та реалізація державної політики, ідеться не про монополію однієї зі сторін, а про партнерство держави й інститутів громадянського суспільства. Отже, специфіка суспільних відносин у межах певної сфери зумовлює специфіку співвідношення державного й суспільного начал, визнаючи пріоритет однієї зі сторін у здійсненні організаційно-розпорядчих або виконавських функцій. Але у всіх випадках, характеризуючи певний вид державної політики як певного напряму державної діяльності, завжди є виправданим висвітлення аспектів її взаємодії з громадянським суспільством, зокрема у сфері внутрішніх справ.

Водночас для подальшої концептуалізації досліджуваної проблематики потребує уточнення термін «державна політика», який у сучасній науковій літературі недостатньо вивчений, на чому акцентують О. Лаврук (2018) та інші представники правової науки (Lavruk, 2018, p. 254-263). У загальному розумінні – це політика, здійснювана державою, від імені держави, яка формується державою, забезпечується, гарантується нею. Отже, це політика, у якій основним началом є держава, а не суспільство, його окремі інституції або їх об'єднання, корпорації, асоціації тощо. Нічого іншого, крім державної належності політки, цей термін не означає, а тому є абстрагованим від реальної дійсності. Навіть якщо державну політику ідентифікувати з конкретною національною державою, наприклад Україною, то все одно цей термін залишиться узагальнювальним й абстрактним. Адже політика не може існувати відокремлено від діяльності політичного суб'єкта, яким є держава. Так само не існує й держави без конкретної території та країни. Тому будь-яку державну політику слід розглядати через сукупність дій держави стосовно конкретних напрямів її діяльності, функцій або завдань, у яких реалізуються її сутність і соціальне призначення (наприклад, державна політика у сфері внутрішніх справ, державна політика із забезпечення безбар'єрності, державна антикорупційна політика).

Аналогічно абстрактним є термін, у якому слово «політика» на першій позиції («політика держави»), який також нічого, крім державної належності, не означає. Цим терміном так само можна позначати конкретну функцію або завдання держави в певній сфері суспільного життя, унаслідок чого він набуває конкретизованого наукового змісту та може бути використаний у пізнавальному процесі як певний інструментарій (політика держави у сфері охорони здоров'я, антикорупційна політика держави). У зв'язку з цим, з огляду на потреби уніфікування термінології, удосконалення терміносистеми й упорядкування термінологічних рядів, пропонується категорії «державна політика» і «політика держави» визнати як синонімічні.

Привертає увагу також поняття «засади державної політики», яким позначають один з аспектів діяльності держави, що має стати основним інструментом у предметному осмисленні сфери внутрішніх справ, у якій реалізується одна з важливих функцій держави.

У правовій науці засадами вважають вихідні начала, підґрунтя, що є основою будь-якої людської активності (фізичної, інтелектуальної). Сучасні дослідники термін «засади» використовують для позначення фундаментальних ідей, світоглядів, принципів, положень, правил тощо. Аналізу підлягають джерела, у яких ці засади набули певної формалізації: програми, стратегії, концепції, плани, закони, декларації, конвенції. Наприклад, у преамбулі Закону України «Про Національну поліцію» йдеться про те, що цей Закон визначає правові засади діяльності поліції, що справді відображено в завданнях, принципах діяльності, правах, обов'язках тощо. Термінологічно різниться поняття «правова основа

діяльності», яке законодавець використовує в ст. 3[1], що за змістом є вужчим від терміна «правові засади» й означає лише сукупність законодавчих актів, на яких ґрунтується вся діяльність поліції.

У наукових працях засади формулюють стосовно конкретних сфер або напрямів державного впливу, через них визначають найважливіші напрями розвитку певної сфери, способи взаємодії, пріоритетні завдання, їх послідовність, відповідальних виконавців, прогнозовані показники тощо. Специфічною рисою відрізняються дослідження загальнотеоретичного рівня, коли за мету ставлять завдання щодо висвітлення теоретико-правових засад діяльності органу або установи. У такому разі аналізують не термін «засади», який закріплено в одному з нормативно-правових актів, а відмітні властивості виду діяльності, як, наприклад, у дисертаційному дослідженні А. Кучука (2007). Автор поряд з науковими джерелами системно проаналізував нормативні акти з питань правоохоронної діяльності й висвітлив такі її аспекти, як поняття та ознаки, функції та завдання, механізм здійснення тощо.

Слід акцентувати на зворотному зв'язку, наявному між властивостями соціальної сфери або певної галузі суспільних відносин і характеристикою засад державної політики. Рушійним елементом соціальної сфери та її розвитку є суспільні потреби (Kyrydon, 2018, p. 140) й інтереси (Nalyvaiko, 2017, p. 193), на задоволення яких спрямовані політичні, економічні, правові й інші механізми впливу (хоча і з різним ступенем ефективності). З використанням саме такої соціально орієнтованої моделі видається можливим не просто визначити зміст засад державної політики певного виду, а й виокремити аксіологічний контент, соціальну значущість державної діяльності.

У сфері внутрішніх справ держава задіює низку механізмів впливу, спрямованих на задоволення потреб й інтересів соціальних суб'єктів. Таке розуміння державного впливу (через сукупність механізмів) важливе для формування уявлень щодо засад державної політики у сфері внутрішніх справ, які розподіляють на певні види. Тому засади державної політики у сфері внутрішніх справ є складною диференційованою конструкцією взаємоузгоджених положень, що є основою функціонування задіяних державою механізмів впливу.

За походженням ці механізми впливу можна розподілити на правові, економічні, політичні, організаційні, ідеологічні, соціальні тощо. Кожний механізм впливу ґрунтується на засадничих положеннях, гармонізованих у межах однієї моделі (способу) державної діяльності, що надає засадам ознак узгодженості й цілеспрямованості в забезпеченні реалізації соціальних потреб та інтересів.

Між властивостями сфери внутрішніх справ і змістовою характеристикою засад державної політики в цій сфері є зворотний зв'язок, що зумовлює необхідність висвітлення відмітних рис відносин, що функціонують у сфері внутрішніх справ.

По-перше, відносини у сфері внутрішніх справ спрямовані на захист передбачених законом прав, свобод і законних інтересів, подолання перепон на шляху правореалізаційних процесів, забезпечення безпеки, публічного порядку. Ці відносини виникають здебільшого у зв'язку із фактами протиправної поведінки або необхідністю запобігти їй, притягнення винних осіб до відповідальності, відновлення порушеного права. Водночас реєстраційна, ліцензійна, профілактична практика органів правопорядку засвідчує можливість виникнення правомірних юридичних фактів, що зумовлюють формування регулятивних правових відносин. За ознакою предметної сфери правового регулювання до набуття ознак правоохоронного значення суспільні відносини функціонують як сімейні, трудові, виробничі, військові, освітні тощо.

По-друге, у сфері внутрішніх справ від імені держави як сторони правових відносин функціонують виключно уповноважені на те органи державної влади, які формують систему правоохоронних органів із чітко визначеною сферою компетенцій та юрисдикційними повноваженнями. Їхню діяльність здійснюють за принципом «дозволено лише те, що прямо передбачено законом».

Водночас від імені суспільства діють будь-які соціальні суб'єкти (індивідуальні, колективні), чиї права потребують захисту, або якщо є потенційна небезпека порушення прав третіх осіб. До цього кола відносимо соціальних суб'єктів, поведінку яких визнано протиправною. Для всіх цих суб'єктів запроваджено загальнодозвільний режим взаємодії, що ґрунтується на принципі «дозволено все, крім того, що прямо заборонено законом».

По-третє, у сфері внутрішніх справ правові відносини між державою і представниками суспільства формуються як відносини підпорядкування (за вертикаллю) – імперативні, мають державно-владний характер, завдяки чому регулювання поведінки представників громадянського суспільства здійснюють шляхом видання нормативних і правозастосовних актів. Відносини між представниками громадянського суспільства залишаються диспозитивними (організованими за горизонталлю), відносинами рівних суб'єктів.

Правові засади державної політики у сфері внутрішніх справ. Окреслені вище характеристики відносин у сфері внутрішніх справ зумовлюють зміст наявних засадничих положень

[1] Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

державної політики в цій сфері, використання яких надає можливість досягнути послідовності, сталості, цілісності та збалансованості в процесі їх втілення. Найвагомішим слід визнати групу положень, що отримали назву *правових засад*, з огляду на те, що на конституційному рівні Україну визначено як демократичну, правову, соціальну державу[1]. Отже, ця засада передбачає правовий характер діяльності держави, повагу до права, правових форм і процедур діяльності, у яких органи державної влади мають реалізовувати свої повноваження. Крім того, ст. 3 Основного Закону[2] закріплює, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. У цьому тексті доволі яскраво виявився зворотний зв'язок між суспільством і державою, де для органів державної влади сформовано ціннісний орієнтир – права та свободи людини.

Ще одне засадниче положення конституційного рівня, яке привертає увагу й адресовано безпосередньо підрозділам внутрішніх справ, полягає в тому, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законом (ст. 19). Суттєво доповнює характеристику правових засад державної політики у сфері внутрішніх справ і принцип верховенства права, зміст якого висвітлюють через систему правових ідей, принципів (Holovatyi, 2006), а його реалізація є лакмусовим папірцем під час визначення правового характеру здійснення влади. Серед необхідних елементів верховенства права слід виокремити законність, правову визначеність, заборону державного свавілля тощо. Цей принцип мітиться й у Законі України «Про Національну поліцію», де відображений через призму цінностей людини, її прав і свобод[3]. Проте головне в законі, що привертає увагу в контексті нашого дослідження, – те, що цінності визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Отже, на законодавчому рівні підтверджується теза про зворотний зв'язок у відносинах «суспільство–держава».

З огляду на те, що правоохоронні органи наділені правом застосування сили, спеціальних засобів, притягнення до юридичної відповідальності, актуальними в цьому контексті слід також вважати положення ст. 29 Загальної декларації прав людини, згідно з якою «...кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом»[4]. Зазначений принцип корелюється з іншим раніше сформульованим засадничим положенням: державна влада функціонує на засадах загальнозаборонного типу правового регулювання (дозволено лише те, що прямо передбачено законом).

Організаційні засади державної політики у сфері внутрішніх справ вирізняються наявною внутрішньою структурою сфери, структурною характеристикою її елементів, їх функціональним призначенням та іншими рисами, що відображають їх взаємодію, порядок функціонування як елементу соціуму.

Організація в загальному значенні передбачає внутрішню будову явища, такий спосіб співвідношення складових, що забезпечує його життєздатність. Щодо сфери внутрішніх справ в організаційному контексті можемо виокремити її суб'єктну основу, функції та завдання в межах визначеного соціального простору, правову основу (як порядок взаємодії), а також взаємозв'язки між окремими компонентами, що охоплюють координацію, планування, наявність управлінського фактора та контроль. Пропонується зазначені елементи вважати засадничими, використовуючи їх як певну методологічну конструкцію, що дає змогу здійснювати аналіз будь-якої соціальної сфери без урахування індивідуального пізнавального інтересу дослідника.

Здебільшого автори – представники різних галузей наукового знання – у своїх дослідженнях поєднують висвітлення організаційних і правових засад одночасно, не розмежовуючи їх у своїх характеристиках. Зазначене можна пояснити тим, що вивчення правових засад діяльності формує порівняно чітке уявлення про всю організацію досліджуваної соціальної підсистеми. У праві формалізують усі ті елементи, що свідчать про тип, вид, особливості організації явища, а отже, складається цілісне уявлення як про внутрішню будову, взаємодію елементів, так і про систему власне правового регулювання, що охоплює перелік нормативно-правових актів. Розглянемо детальніше на прикладах окремих наукових публікацій.

Досліджуючи організаційно-правові засади діяльності органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, Т. Тарасенко (2022) обрала шлях через висвітлення правового статусу суб'єктів, форми їх діяльності з використанням принципу територіальності. Водночас авторка не відмежовує організаційний контекст від правового. Аналогічна ситуація й у монографічному дослідженні правових та організаційних засад боротьби з організованою злочинністю, авторами якого є М. Водько й О. Подібний (2021), де з правових засад розглянуто лише інститут співучасті,

[1] Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

[2] Там само.

[3] Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/580-19#Text

[4] Загальна декларація прав людини : міжнар. док. від 10 листоп. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/995_015#Text

організаційний контекст висвітлено через характеристику форм діяльності спеціальних суб'єктів і структурно-функціональне забезпечення. У дослідженні є такі елементи засадничого характеру, як суб'єкт, структура, функції, правова основа, що не цілком, але відображає організаційний та правовий аспекти. Аналізуючи організаційні засади запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку, А. Кумейко (2024) цілком логічно виокремлює базові засадничі елементи, серед яких: суб'єктний склад, упорядкованість структури, функції, координація, взаємодія, підзвітність і контроль. Однак надалі автор перейшов до характеристики правових засад, не відмежовуючи їх від організаційного контексту (Kumeiko, 2024, p. 64).

Невдалою можна також вважати й спробу законодавця в схожий спосіб урегулювати відносини у сфері молодіжної політики, зокрема в ст. 12 відповідного законодавчого акта «Організаційні та правові засади діяльності молодіжних та дитячих громадських об'єднань»[1]. Фактично, попри те, що в назві статті засвідчено наміри закріпити на законодавчому рівні організаційні засади діяльності певних суб'єктів, у тексті статті йдеться виключно про права й обов'язки, якими наділені молодіжні та дитячі громадські об'єднання. Це є порушенням логіки викладення матеріалу та відповідно порушенням вимог юридичної техніки підготовки правових актів, що тягне за собою появу законодавчих прогалин у правовому регулюванні.

У контексті нашого дослідження слід представити публікації, у яких чітко прослідковується методика виокремлення змістових елементів із загального поняття «організаційні засади» безвідносно до предметної сфери досліджень. Характеризуючи організаційні засади діяльності інформаційно-комунікативних підрозділів органів публічної влади, автори публікації констатують такі складові, як чисельність (суб'єктний склад), структура органів, планування діяльності, наявність визначених функцій та завдань діяльності (Danieva, & Zabolotna, 2022), що найбільше узгоджується з нашою позицією.

Виваженіше з детальнішою диференціацією елементів до висвітлення організаційних засад функціонування державної служби підходить В. Мельник (2020). Автор намагається побудувати цілісну систему управління державною службою та людськими ресурсами зокрема, що надає можливість з використанням аналізу правових актів розглянути такі елементи: суб'єкти, їх правовий статус, відносини підпорядкування, наявність владного фактора, організація кадрової політики, функції (як напрями діяльності), структура державної служби. Чіткого виокремлення теоретико-правових засад у роботі немає, але ґрунтовний аналіз дає підстави для висновку про уявлення автора в цьому контексті, його розуміння організації роботи значної кількості підрозділів в апараті держави, що разом формують управлінську систему.

Аналогічний шлях обирає й Д. Шульженко (2008) у дослідженні організаційних засад діяльності спеціальних реабілітаційних установ. Елементами авторка визначає: методи діяльності (як інструментарій впливу), етапи діяльності (темпоральний аспект), планування у форматі навчальних планів, структуру установи у форматі штатного розкладу, акцентовано на необхідності правової основи діяльності. Із суб'єктного складу виокремлено лише одну сторону – здобувачів освіти, а інша сторона представлена через посадовий контент, що також можна сприйняти як самостійний елемент у характеристиці організаційних засад. Привертає увагу також публікація науковця В. Русских (2015), присвячена висвітленню організаційних засад діяльності благодійних організацій. Для аналізу обрано такі засадничі елементи, як кадрове забезпечення (суб'єкти), координація, планування, установчі документи (як правова основа), у яких конкретизовано назву, мету діяльності, органи управління (управлінський фактор), структуру, сферу компетенцій, порядок прийняття рішень.

Висновки

Спрямовуючи пізнавальний процес на розуміння засад державної політики, доцільно керуватися тим, що засадами є вихідні начала, основи, принципи, на яких ґрунтується людська діяльність, що відображено в процесах формування та реалізації державної політики. Терміни «державна політика» та «політика держави» запропоновано вважати синонімічними; використовуючи структурний підхід, виокремлювати у загальній структурі явища певні види державної політики як напрями державно-владного впливу на сектори соціального середовища.

У межах характеристики правових засад державної політики у сфері внутрішніх справ аналізу підлягають ті джерела, у яких право знаходить свій вияв і набуває загальновизнаного сприйняття. Науковці аналізують програми, концепції, плани, закони, декларації, конвенції тощо, у яких міститься правова інформація засадничого характеру, тобто така, що має фундаментальне значення.

[1] Про внесення змін до Закону України «Про основні засади молодіжної політики» щодо удосконалення механізмів фінансового забезпечення реалізації молодіжної політики : Закон України від 5 черв. 2025 р. № 4488-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4488-20/#Text

Організаційні засади сфери внутрішніх справ розглянуто крізь призму структури, повноважень, меж соціального простору, а головне – суб'єктів, уповноважених на реалізацію державної політики, яка своєю чергою за критерієм окремих напрямів діяльності органів правопорядку структурується на кадрову, освітню, кримінальну, превентивну, ювенальну тощо. Недоліком у дослідженнях цього спрямування є зміщення акцентів із суто організаційних компонентів на правові, що не дає змогу чітко виокремити організаційний контекст у розумінні засад. Окрім правового елементу (як правова основа діяльності), алгоритм організаційно-засадничого мислення охоплює також структуру явища, суб'єктний склад (кадрове забезпечення), повноваження, управлінський фактор, взаємозв'язки між усіма елементами (горизонтальні, вертикальні), планування, координацію, контроль.

References

[1] Danieva, I., & Zabolotna, N. (2022). Organizational principles of the activities of information and communication departments of public authorities. *Bulletin of the Student Scientific Society of the Faculty of Law, Public Management and Administration*, 1, 6-12. Retrieved from https://dspace.vspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cf0cd9bf-f1f5-4dce-9a41-fc0aa03552ff/content

[2] Holovatyi, S. (2006). *Rule of Law.* (Vol. 3), (pp. 1277-1747). Kyiv: Phoenix.

[3] Kot, O.O., Hryniak, A.B., Kupina, L.F., & Shakun, V.I. (Eds.). (2023). *Civil Society and the Rule of Law: Challenges of the Present.* Kyiv: Alerta.

[4] Kuchuk, A.M. (2007). Theoretical and legal principles of law enforcement. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kyiv.

[5] Kumeiko, A. (2024). The content and features of the organizational principles of preventing offenses that encroach on state security. *Legal Bulletin*, 5, 63-70. DOI: 10.32782/yuv.v5.2024.8

[6] Kyrydon, A.M. (Eds.). (2018). Social need. *Great Ukrainian encyclopedia. Thematic register of slogans from the direction of "Sociological sciences".* Kyiv: Encyclopedia. ed. Retrieved from https://ev.vue.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/Sociology.pdf

[7] Lavruk, O.V. (2018). The essence of the concept of state policy. *University Scientific Notes,* 3-4, 254-263. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2018_3-4_25

[8] Lemak, O.V. (2025). The social state: essential, security-legal and criminological significance. *Analytical and comparative law*, 01, 615-622. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.01.102

[9] Melnyk, V.I. (2020). Theoretical, legal and organizational principles of the functioning of the civil service and human resources management system. *Economics: realities of the time*, 3(49), 69-78. DOI: 10.5281/zenodo.4579895

[10] Nalyvaiko, L.R. (2017). Legal Interest. *Great Ukrainian Legal Encyclopedia.* (Vol. 3), (pp. 193-195). Kharkiv: Pravo.

[11] Naumyk, A.S., Kondratova, Ya.M., & Sydorenko, N.S. (2024). The rule of law and civil society: the history of state and legal thought in the context of public management and administration. *UNIVERSUM*, 7, 19-23. Retrieved from https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/868

[12] Russkykh, V.O. (2015). Internal organizational principles of activity of charitable organizations. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series "Jurisprudence",* 18(1), 78-92. Retrieved from https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc18/part_1/41.pdf

[13] Shulzhenko, D.I. (2008). Organizational principles of activity of special educational and rehabilitation institutions for children with autism spectrum disorders. *Current problems of education and upbringing of people with special needs*, 5(7), 311-318. Retrieved from https://ap.uu.edu.ua/article/540

[14] Tarasenko, T. (2022). Organizational and legal principles of the activities of local government bodies under martial law: possibilities and limitations. *Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law*, 4, 51-58. DOI: 10.51547/ppp.dp.ua/2022.4.7

[15] Vodko, M.P., & Podobnyi, O.O. (2021). *Legal and organizational principles of combating organized crime in Ukraine.* Odesa: Helvetika. Retrieved from https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/021e6e4e-1529-4389-a209-4a78e3f56396/content

Список використаних джерел

[1] Данєва І., Заболотна Н. Організаційні засади діяльності інформаційно-комунікативних підрозділів органів публічної влади. *Вісник студентського наукового товариства факультету права, публічного управління та адміністрування*. 2022. Вип. 1. С. 6–12. URL: https://dspace.vspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cf0cd9bf-f1f5-4dce-9a41-fc0aa03552ff/content

[2] Головатий С. Верховенство права : у 3 кн. Київ : Фенікс, 2006. Кн. III : Верховенство права: український досвід. С. 1277–1747.
[3] Громадянське суспільство та правова держава: виклики сьогодення : монографія / за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Л. Ф. Купіної, В. І. Шакуна. Київ : Алерта, 2023. 304 с.
[4] Кучук А. М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 20 с.
[5] Кумейко А. Зміст та особливості організаційних засад запобігання правопорушенням, що посягають на державну безпеку. *Юридичний вісник.* 2024. № 5. С. 63–70. DOI: 10.32782/yuv.v5.2024.8
[6] Потреба соціальна. *Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напряму «Соціологічні науки»* / за заг. ред. А. М. Киридон. Київ : Енцикл. вид-во, 2018. С. 140. URL: https://ev.vue.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/Sociology.pdf
[7] Лаврук О. В. Сутність поняття державної політики. *Університетські наукові записки*. 2018. № 3–4. С. 254–263. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2018_3-4_25
[8] Лемак О. В. Соціальна держава: сутнісне, безпеково-правове та кримінологічне значення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 01. С. 615–622. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.01.102
[9] Мельник В. І. Теоретико-правові та організаційні засади функціювання системи управління державною службою та людськими ресурсами. *Економіка: реалії часу*. 2020. № 3 (49). С. 69–78. DOI: 10.5281/zenodo.4579895
[10] Наливайко Л. Р. Інтерес правовий. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Харків : Право, 2017. Т. 3 : Загальна теорія права. С. 193–195.
[11] Наумик А. С., Кондратова Я. М., Сидоренко Н. С. Правова держава і громадянське суспільство: історія державно-правової думки в контексті публічного управління та адміністрування. *UNIVERSUM*. 2024. № 7. С. 19–23. URL: https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/868
[12] Русских В. О. Внутрішньо-організаційні засади діяльності благодійних організацій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* 2015. № 18. Т. 1. С. 78–92. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc18/part_1/41.pdf
[13] Шульженко Д. І. Організаційні засади діяльності спеціальних освітньо-реабілітаційних установ для дітей з аутистичним спектром порушень. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2008. № 5 (7). С. 311–318. URL: https://ap.uu.edu.ua/article/540
[14] Тарасенко Т. Організаційно-правові засади діяльності органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану: можливості та обмеження. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права.* 2022. Вип. 4. С. 51–58. DOI: 10.51547/ppp.dp.ua/2022.4.7
[15] Водько М. П., Подобний О. О. Правові та організаційні засади боротьби з організованою злочинністю в Україні : монографія. Одеса : Гельветика, 2021. 208 с. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/021e6e4e-1529-4389-a209-4a78e3f56396/content

ZUBKOVA Liubov
PhD in Law, Senior Research Fellow at the Secretariat Academic Council of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3090-912X

Legal and Organizational Foundations of State Policy in the Field of Internal Affairs

Abstract. Understanding the issues of internal affairs remains a relevant task given the permanence of state development processes, trends in European integration, and the impact of global transformations on the world order. However, the most important and influential factor is the armed aggression against Ukraine by the Russian Federation, which forces us to continue actively searching for the most optimal and effective forms of exercising state power, including in the security sector, particularly in the sphere of internal affairs. When characterizing the legal and organizational foundations of the functioning of individual social spheres, it must be noted that the methodology is inconsistent with the cognitive tasks set by researchers in various fields of knowledge. In an attempt to highlight the organizational context of the phenomenon under study, authors often get carried away with the legal content of the problem, which is a significant mistake in

research planning. A routine description of the normative material also does not give grounds to believe that the legal foundations are thus illuminated. The fundamental level, as a rule, is not singled out in either the legal or organizational characteristics of the subject. The main methodological idea of this article is to take into account the feedback between the content of public policy and the needs of social development, which at the same time allows us to correctly determine the foundations of this policy. However, this state of affairs is only possible in a functioning constitutional state and civil society, where democracy, freedom, equality, justice, and the rule of law prevail. In this context, state policy acquires axiological significance, given that the aforementioned legal values become a value orientation in the formation and implementation of state policy. The organizational aspect of the functioning of the internal affairs sphere is based on a number of elements that allow its organizational model to be formed. The most controversial element of the internal affairs sphere in legal science has turned out to be the subject element, given that, in a narrow sense, this sphere is identified with the sphere of activity of law enforcement agencies. Other fundamental elements of the organizational basis are also interpreted ambiguously by scholars, but according to the results of the generalizations made, it seems that the organizational basis also includes such elements as functions and tasks, structure of the phenomenon, planning, coordination, legal basis, etc.

Keywords: sphere of internal affairs; social needs and interests; rule of law; human rights and freedoms; legal order; legal basis of activity; principles of law; organizational basis of activity.

DOI: 10.33270/05267101.14
УДК 343.985(477)

КОВАЛЬОВ Юрій*
кандидат юридичних наук, докторант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
61177, вул. Золочівська, 8а, м. Харків, Україна
ORCID: https://orcid.org/0009-0003-9159-4499

Можливості мистецтвознавства в розслідуванні контрабанди культурних цінностей

Анотація. У статті здійснено комплексний теоретико-прикладний аналіз можливостей мистецтвознавства в криміналістичному забезпеченні розслідування контрабанди культурних цінностей. Обґрунтовано, що предмет посягання в таких провадженнях має подвійний характер (матеріальний об'єкт і носій культурної/історичної цінності), що зумовлює підвищену складність доказування та необхідність системного застосування спеціальних знань у галузі мистецтва. Висвітлено зміст мистецтвознавчих знань як наукової основи атрибуції творів, встановлення авторства, часу й місця створення, автентичності, стану збереженості, культурної значущості та вартості об'єктів. Запропоновано диференціювати форми застосування таких знань у розслідуванні контрабанди культурних цінностей за критерієм процесуальної регламентації на процесуальні (судово-мистецтвознавча експертиза; участь спеціаліста в слідчих (розшукових) діях; забезпечення належної фіксації, пакування й транспортування об'єктів) і непроцесуальні (консультації, попередні дослідження, інформаційно-довідкові перевірки за музейними, архівними, каталогізаційними та міжнародними базами даних тощо). На підставі аналізу правозастосовної практики висвітлено поетапність використання мистецтвознавчих компетенцій у типових слідчих ситуаціях: від первинної ідентифікації предмета в зоні митного контролю до отримання висновку експерта, а також необхідність комплексного поєднання мистецтвознавчих і суміжних експертних досліджень (зокрема технічного дослідження документів) для спростування версій сторони захисту. Акцентовано на потребі розмежування державної експертизи культурних цінностей і судової мистецтвознавчої експертизи, а також консультативно-орієнтаційної діяльності мистецтвознавця. Сформульовано практичні рекомендації щодо оптимізації взаємодії слідчого, спеціаліста та експерта, коректного формулювання експертних завдань і зниження вірогідності призначення додаткових чи повторних експертиз.

Ключові слова: мистецтвознавець; слідча (розшукова) дія; мистецтвознавча експертиза; археологічна знахідка; ікона.

Історія статті:
Отримано: 15.01.2026
Прийнято: 18.02.2026
Опубліковано: 31.03.2026

Рекомендоване посилання:
Ковальов Ю. Можливості мистецтвознавства в розслідуванні контрабанди культурних цінностей. *Наука і правоохорона.* 2026. Вип. 1 (71). С. 141–150. DOI: 10.33270/05267101.14

*Відповідальний автор

© Ковальов Ю., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

У сучасних умовах посилення глобалізаційних процесів, інтенсифікації транскордонного руху товарів і зростання транснаціональної злочинності особливої актуальності набуває проблема протидії контрабанді культурних цінностей. Незаконне переміщення через митний кордон України предметів, що мають художнє, історичне, етнографічне чи наукове значення, становить загрозу не лише економічним інтересам держави, а й національній безпеці, культурній ідентичності й історичній пам'яті українського народу. В умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України ризики втрати культурної спадщини істотно зростають, що зумовлює підвищені вимоги до ефективності досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 201 Кримінального кодексу України.

Особливістю розслідування контрабанди культурних цінностей є необхідність встановлення специфічних ознак предмета посягання. На відміну від звичайних товарів чи речей матеріального світу, культурні цінності характеризуються комплексом історичних, мистецьких і наукових властивостей, які неможливо з'ясувати без використання спеціальних знань. Засвідчення художнього, історичного, етнографічного та наукового значення об'єкта належить винятково до компетенції відповідних фахівців, а знання в галузі мистецтва стають неодмінною категорією, що має важливе значення для розслідування.

Застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні щодо контрабанди культурних цінностей не обмежується лише призначенням судової мистецтвознавчої експертизи. Воно охоплює широкий спектр форм їх використання: консультації спеціалістів на етапі огляду предметів; попередній аналіз об'єктів для правильного формулювання експертних завдань; проведення комплексних досліджень із застосуванням технічних, хімічних, трасологічних та інших методів. Водночас саме експертиза як процесуальна форма застосування спеціальних знань забезпечує отримання доказу – висновку експерта, що відповідає вимогам допустимості, належності й достовірності та може бути покладений в основу доказування.

На практиці часто виникають ситуації, коли органи досудового розслідування формулюють перед експертом питання, що виходять за межі його компетенції або які потребують правової оцінки. Зокрема, питання про віднесення об'єкта до категорії культурних цінностей у нормативному розумінні є сферою правозастосування, тоді як експерт визначає його художній рівень, історичне значення, автентичність і стан збереженості. Такі методологічні помилки негативно впливають на якість доказів і можуть зумовлювати необхідність призначення додаткових або повторних експертиз.

Попри наявність значної кількості наукових праць, присвячених судово-мистецтвознавчій експертизі, комплексний аналіз ролі та місця спеціальних знань саме в системі криміналістичного забезпечення розслідування контрабанди культурних цінностей залишається недостатньо розробленим. Потребують подальшого наукового осмислення питання оптимальної моделі взаємодії слідчого й експерта, меж компетенції спеціаліста, критеріїв оцінювання висновку експерта, а також використання міждисциплінарних підходів у дослідженні об'єктів культурної спадщини.

Актуальність дослідження полягає в необхідності формування науково обґрунтованої концепції застосування спеціальних знань у розслідуванні контрабанди культурних цінностей з урахуванням сучасних викликів, зокрема зростання обігу підробок, незаконних археологічних розкопок, транскордонних схем збуту культурних об'єктів тощо. Розроблення ефективних криміналістичних рекомендацій у цій сфері є важливою передумовою забезпечення збереження культурної спадщини України та підвищення результативності кримінального судочинства.

Матеріали та методи

Метою статті є визначення теоретичних і прикладних можливостей мистецтвознавства в криміналістичному забезпеченні розслідування контрабанди культурних цінностей, а також формулювання науково обґрунтованих положень і практичних рекомендацій щодо оптимізації застосування спеціальних знань у галузі мистецтва під час досудового розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань, як: аналіз специфіки контрабанди культурних цінностей як об'єкта криміналістичного дослідження; розкриття змісту й структури спеціальних знань у галузі мистецтва та визначення їх місця в системі доказування; окреслення процесуальних і непроцесуальних форм застосування мистецтвознавчих знань у кримінальному провадженні; дослідження практики призначення та проведення судово-мистецтвознавчих експертиз; обґрунтування необхідності розмежування державної експертизи культурних цінностей, судової мистецтвознавчої експертизи та консультативно-орієнтуючої діяльності мистецтвознавця; визначення напрямів вдосконалення взаємодії слідчого, спеціаліста та експерта під час розслідування контрабанди культурних цінностей.

Під час дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Із загальнологічних методів застосовано аналіз і синтез для систематизації наукових підходів до визначення сутності мистецтвознавчих знань та їх ролі у кримінальному провадженні; індукцію й дедукцію – для формулювання теоретичних узагальнень і практичних висновків; формально-

логічний метод – для уточнення змісту понять «мистецтвознавча експертиза», «культурні цінності», «атрибуція», «автентичність» та інших пов'язаних категорій. Формально-юридичний метод дав змогу проаналізувати норми кримінального процесуального законодавства та підзаконні акти, що регламентують порядок проведення державної експертизи культурних цінностей і судової експертизи. За допомогою порівняльно-правового методу досліджено особливості правового регулювання експертної діяльності та виявлено окремі прогалини й колізії у сфері застосування спеціальних знань. Метод системного підходу використано для розгляду мистецтвознавства як складової криміналістичного забезпечення розслідування контрабанди культурних цінностей у взаємозв'язку з іншими видами експертних досліджень.

Емпірична основа дослідження представлена судовими вироками національних судів щодо кримінальних проваджень про контрабанду культурних цінностей (загалом 38 вироків), що дало змогу виявити типові слідчі ситуації та особливості використання мистецтвознавчих знань на різних етапах доказування.

Огляд літератури

У наукових дослідженнях останніх років увагу зосереджено переважно на загально-теоретичних і методичних засадах застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні. Цим питанням присвячено наукові праці І. М. Вигівського (2025), А. Г. Вуйми (2025), Ю. В. Копитько та В. М. Атаманчук (2025), Є. Д. Лук'янчикова і Б. Є. Лук'янчикова (2025), Ю. Я. Олійника (2025), С. В. Полякової та А. І. Черемнової (2025), Д. Б. Сергєєвої (2025) та багатьох інших. У дослідженнях учених основну увагу зосереджено на теоретичних і практичних аспектах використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Значна частина праць присвячена ролі висновків експертів у доказуванні вини особи, визначенню їх доказового значення, меж застосування та критеріям оцінювання їх допустимості, належності й достовірності.

Окремий напрям становлять питання процесуального порядку залучення спеціалістів та експертів, зокрема під час проведення ревізій, аудиторських перевірок, фінансово-економічних досліджень, а також під час допиту експерта в суді. Науковцями досліджуються організаційні й тактичні аспекти взаємодії слідчого, прокурора, суду з експертами, а також типові проблеми, що виникають у правозастосовній практиці.

Особливу увагу приділяють специфіці використання спеціальних знань під час розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень – економічних злочинів, правопорушень, пов'язаних зі зловживанням службовим становищем, а також злочинів, скоєних в умовах збройного конфлікту. У цьому контексті аналізують особливості фіксації доказів, експертну взаємодію та застосування сучасних інструментів, зокрема цифрової криміналістики. Загалом науковці концентруються на вдосконаленні механізмів використання спеціальних знань як ефективного інструменту встановлення фактичних обставин справи та забезпечення належного рівня обґрунтованості процесуальних рішень.

Щодо використання в кримінальному провадженні спеціальних знань у галузі мистецтва, питання правового та науково-методичного забезпечення мистецтвознавчих досліджень в Україні аналізували П. Д. Біленчук та О. О. Шульга (2016), а також М. Н. Курко, П. Д. Біленчук, О. О. Шульга (2014), обґрунтовуючи необхідність системного підходу до використання спеціальних знань у сфері охорони культурної спадщини.

Проблеми судово-мистецтвознавчої експертизи в судочинстві України комплексно досліджувала І. В. Гора (2015), наголошуючи на процесуальних і організаційних труднощах її призначення та проведення. Теоретичні аспекти судової мистецтвознавчої експертизи висвітлено у працях І. Л. Ходченко (2017), а класифікацію її об'єктів – у роботі А. О. Долуди та О. С. Пукліч (2016).

Сучасні підходи до проведення судової мистецтвознавчої експертизи розкрито у статті О. О. Дібікова (2024), де проаналізовано її предмет, завдання та методичні інструменти.

Організаційні й тактико-психологічні засади проведення судово-мистецтвознавчих експертиз у кримінальному провадженні досліджували О. О. Шульга (2020), зосередивши увагу на межах компетенції експерта та особливостях оцінювання його висновку. Проблемні аспекти судової мистецтвознавчої експертизи окреслено у праці Н. Карпінської (2017). Питання сучасних методів мистецтвознавчої та технологічної експертизи окремих видів виробів досліджувала Н. М. Ревенок (2015).

Водночас методичні основи розслідування контрабанди культурних цінностей як окремого виду кримінальних правопорушень досліджено в дисертаційній роботі Я. В. Фурмана (2009), де сформульовано положення щодо криміналістичної характеристики цього злочину, типових слідчих ситуацій і напрямів використання спеціальних знань.

Попри наявність значної кількості праць, присвячених мистецтвознавчій експертизі й окремим аспектам розслідування контрабанди культурних цінностей, вони здебільшого розглядають або суто експертні, або кримінально-правові, або питання криміналістичного забезпечення. Комплексну ж концепцію застосування спеціальних знань саме в системі криміналістичного забезпечення досудового розслідування контрабанди культурних цінностей, з урахуванням міждисциплінарного характеру

відповідних досліджень, меж компетенції експерта та процесуальних особливостей застосування знань спеціаліста, у сучасній українській доктрині сформовано фрагментарно.

Отже, можна констатувати наявність наукової прогалини у сфері теоретичного осмислення та систематизації форм і меж застосування спеціальних знань у розслідуванні контрабанди культурних цінностей. Саме ця обставина зумовлює необхідність подальшого розроблення науково обґрунтованої моделі використання спеціальних знань у відповідних кримінальних провадженнях, що враховувала б специфіку предмета посягання, складність його ідентифікації та підвищені вимоги до доказування.

Результати й обговорення

Контрабанда культурних цінностей як різновид кримінальних правопорушень є особливою категорією, в якій предмет посягання має подвійний вимір: з одного боку, це матеріальні об'єкти, з іншого – носії культурної, історичної, наукової та суспільної цінності. Саме ця подвійність зумовлює підвищену складність доказування, адже для кваліфікації та доказування обставин, визначених ст. 91 КПК України, потрібні спеціальні знання, що перебувають поза межами компетенції сторони обвинувачення та сторони захисту. Як наголошується в дослідженні, судовий розгляд у справах, пов'язаних із контрабандою, фактично неможливий без застосування спеціальних знань, бо центральні питання стосуються природи й сутності предмета, який переміщували поза митним контролем або з приховуванням від нього.

З огляду на це, знання у галузі мистецтва є надважливими. За своєю суттю вони є систематизованими науковими відомостями про твори мистецтва й об'єкти художньої культури, їх родові й видові ознаки, історико-культурний і художній статус, автентичність, авторство, техніку виконання, стан збереження та вартісні характеристики, які дають можливість встановлювати фактичні обставини, пов'язані з такими об'єктами. Профільними носіями знань у галузі мистецтва є фахівці-мистецтвознавці.

Мистецтвознавство як галузь науки має притаманну їй систему взаємопов'язаних і взаємозумовлених понять та категорій, які утворюють її понятійно-категоріальний апарат. Його слід тлумачити як галузь гуманітарного знання, що досліджує мистецькі явища, закономірності їх розвитку та функціонування в системі культури, формуючи та розвиваючи власний понятійно-категоріальний апарат для теоретичного осмислення мистецької практики (Mandra, 2021).

У контексті осмислення ролі та значення у галузі мистецтвознавства крізь призму кримінального судочинства, слід зауважити, що це галузь науки, котра досліджує твори мистецтва й об'єкти художньої культури, встановлює їх авторство і походження, період створення, належність до певної школи, визначає художній рівень, історико-культурне значення, культурну цінність, вивчає техніку, матеріали, засоби та прийоми створення творів, таким чином формуючи наукову основу для їх атрибуції, оцінювання та експертного дослідження на запит відповідних органів.

У розслідуванні контрабанди культурних цінностей застосування спеціальних знань у галузі мистецтва, мистецтвознавства є обов'язковим, оскільки саме підтвердження художнього, історичного, етнографічного та наукового значення конкретного об'єкта є підставою для його подальшого збереження, відтворення й охорони, і це належить виняткова до компетенції спеціалістів із відповідним статусом. Статус такого спеціаліста зумовлений формою застосування його знань, що визначається здебільшого слідчим або прокурором, який ініціював залучення відповідного фахівця.

За аналогією з науково обґрунтованим підходом до класифікації форм використання спеціальних знань, запропонованим у сучасних криміналістичних дослідженнях, вважаємо за потрібне диференціювати за ознакою процесуальної регламентації і ті форми застосування знань у галузі мистецтва, що можуть бути застосовані під час розслідування контрабанди культурних цінностей.

До процесуальних форм застосування спеціальних знань у галузі мистецтва під час розслідування контрабанди культурних цінностей належать:

– залучення експерта для проведення судово-мистецтвознавчої експертизи з метою встановлення належності об'єкта до культурних цінностей, визначення його автентичності, авторства, часу створення, історико-культурної значущості, а також ринкової чи страхової вартості;

– участь спеціаліста-мистецтвознавця у проведенні слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду місця події, обшуку, тимчасового доступу до речей і документів, під час яких вилучаються предмети, що можуть мати ознаки культурних цінностей;

– участь спеціаліста у фіксації, пакуванні, транспортуванні та забезпеченні належних умов збереження об'єктів мистецтва, що мають особливі фізичні чи технічні властивості.

У межах цих форм спеціальні знання набувають доказового значення, оскільки їх результати оформлюються у вигляді висновку експерта або відображаються в протоколах процесуальних дій.

Непроцесуальні форми застосування спеціальних знань у галузі мистецтва передбачають:

– отримання консультаційної допомоги фахівця-мистецтвознавця щодо попередньої ідентифікації предмета, визначення доцільності призначення експертизи, формулювання запитань експерту;

– проведення попередніх мистецтвознавчих досліджень з орієнтаційною метою (попередня

атрибуція, виявлення ознак підробки, встановлення можливого походження предмета);

– проведення перевірок об'єктів за участю спеціалістів із використанням довідкових, музейних, архівних, каталогізаційних баз даних, зокрема міжнародних реєстрів викрадених культурних цінностей тощо.

Отже, форми застосування спеціальних знань у галузі мистецтва визначаються не лише правовим статусом особи, яка їх застосовує (експерт чи спеціаліст), а й процесуальною метою їх використання – збирання доказів чи отримання орієнтаційної інформації. Саме від цього залежить обсяг повноважень фахівця, характер результатів його діяльності та їх значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, пов'язаного з контрабандою культурних цінностей.

Зупинимося на окремих із визначених форм, що найчастіше реалізуються слідчими Служби безпеки України під час розслідування контрабанди культурних цінностей.

До найбільш значущих форм належить мистецтвознавча експертиза. Становлення судово-мистецтвознавчої експертизи зумовлене сукупністю взаємопов'язаних чинників. Передусім воно спирається на розвиток мистецтвознавства як самостійної галузі наукового знання, інституційне оформлення якої у вигляді, близькому до сучасного, належить до другої половини XIX століття. Не менш вагомою стала еволюція криміналістики та судової експертології, що забезпечила методологічні й організаційні передумови для впровадження спеціальних гуманітарних знань у доказовий процес. Додатково на формування цього напряму вплинуло й переосмислення суспільної цінності мистецьких об'єктів у другій половині XX століття: увага змістилася від суто матеріальної вартості (дорогоцінних металів, каміння, рідкісних матеріалів) до автономної історичної, художньої та культурної значущості твору. Зрештою розвиток судово-мистецтвознавчої експертизи стимулювали практичні потреби правозастосування – необхідність фахового дослідження творів мистецтва у кримінальних, цивільних та адміністративних провадженнях. Додатковими аргументами на користь виокремлення цього виду експертної діяльності є, по-перше, закріплення в міжнародно-правових актах ідеї невід'ємності права людини на культуру та охорону культурної спадщини, а по-друге, стабільно висока економічна привабливість артринку, що зумовлює поширення підробок і, відповідно, постійну актуальність встановлення автентичності та походження мистецьких об'єктів.

У системі судових експертиз судово-мистецтвознавча експертиза є відносно новим класом, який перебуває на етапі активного формування та внутрішньої диференціації. У межах цього класу доцільно розрізняти два базові роди: перший – власне судово-мистецтвознавча експертиза творів мистецтва, предметом якої є дослідження об'єктів з метою встановлення їх історичної, наукової та культурної цінності; другий – судово-психолого-мистецтвознавча експертиза, орієнтована на аналіз кіно-, відео-, друкованої та іншої продукції (а також різних носіїв інформації) для вирішення питань щодо віднесення такої продукції до порнографічної або такої, що пропагує культ жорстокості й насильства (Mandra, 2021).

Під час розслідування контрабанди культурних цінностей призначають судово-мистецтвознавчу експертизу творів мистецтва. Її предметом є фактичні дані, пов'язані з установленням культурної, історико-культурної цінності, матеріальної вартості твору, відповідності його змісту нормам суспільної моралі. Крім того, зміст експертизи полягає в дослідженні власних (невід'ємних) суттєвих родових і видових усталених ознак предметів мистецтва й архітектури, які мають потенційно фактичний характер і надають можливість визначити історико-культурний та художній статус об'єкта.

Об'єктами судово-мистецтвознавчої експертизи є матеріальні предмети, створені або трансформовані людиною в результаті свідомої творчої діяльності та покликані впливати на сприйняття особи через художній образ. Такі об'єкти є носіями інформації про обставини, що мають значення для встановлення істини у справі та водночас характеризуються наявністю художньої, культурної, історичної чи наукової цінності.

До переліку цих об'єктів належать, зокрема, твори образотворчого мистецтва (живопис, скульптура, графіка), декоративно-ужиткового мистецтва (вироби з порцеляни, металу, скла, каменю, дерева, текстилю), предмети нумізматики, фалеристики та боністики (монети, медалі, паперові грошові знаки), а також кінопродукція, фотоматеріали, друковані видання та інші носії художньої інформації. Визначальною ознакою таких об'єктів є їх зв'язок зі сферою мистецької культури та здатність відображати історико-культурний контекст створення. Ключові завдання судово-мистецтвознавчої експертизи зосереджені на комплексному дослідженні властивостей і статусу відповідного об'єкта. До них належать:

– атрибуція твору, що передбачає встановлення авторства, часу та місця створення, належності до певної художньої школи чи традиції;

– визначення художнього рівня, історичного значення, культурної цінності й стану збереженості об'єкта;

– встановлення автентичності твору, зокрема виявлення ознак підробки;

– з'ясування характеру та обсягу змін, яких зазнав об'єкт у процесі його існування (реставраційні втручання, втрати, доповнення, перероблення тощо);

– визначення вартості твору;

– оцінювання відповідності продукції вимогам законодавства у сфері захисту суспільної моралі. Отже, судово-мистецтвознавча експертиза поєднує атрибуційний, оцінний та нормативно-правовий аспекти дослідження, забезпечуючи науково

обґрунтоване встановлення юридично значущих характеристик об'єктів мистецтва[1].

Щодо особливостей використання спеціальних мистецтвознавчих знань стороною обвинувачення зауважимо, що часто в одній справі може бути реалізовано декілька форм застосування спеціальних знань у галузі мистецтва. Наприклад, у справі № 1915/19282/12 передусім спеціальні знання у сфері мистецтва було застосовано у процесуальній формі через призначення й проведення судової мистецтвознавчої експертизи. У матеріалах справи зафіксовано виконання первинної експертизи (висновок експерта № 5/010 від 12.10.2012), якою встановлено, що вилучений камінний годинник є культурною цінністю, а також визначено його вартість (16 000 грн). Далі, з огляду на заперечення сторони захисту щодо результатів первинного дослідження, було реалізовано ще одну процесуальну форму застосування спеціальних знань – призначення повторної (повторно проведеної) мистецтвознавчої експертизи (висновок експерта № 15 від 05.11.2012), яка підтвердила попередній висновок про культурну цінність предмета та його вартісні характеристики. Така послідовність демонструє, що спеціальні знання в галузі мистецтва в подібних провадженнях спрямовані на реалізацію стратегічних завдань розслідування: саме висновок експерта забезпечив юридичне підтвердження того, що предмет посягання належить до культурних цінностей, а отже є спеціальним предметом контрабанди. Паралельно у цій справі використано ще одну важливу процесуальну форму – залучення спеціаліста до проведення огляду місця події. Фактичне виявлення предметів відбулося під час огляду місця події у зоні митного контролю («зелений коридор») з вилученням камінного годинника серед інших речей у багажному відділенні автомобіля. Хоча вирок описує передусім дії митників і співробітників СБУ, у переліку допитаних осіб згадується мистецтвознавець, що вказує на можливість застосування фахових знань мистецтвознавця як спеціаліста (у значенні особи, яка надає спеціальні знання для виявлення та первинного оцінювання предметів мистецтва/старовини). Саме на етапі митного контролю виникла потреба відмежувати «сувенір/побутовий предмет» від культурної цінності, а це в типових ситуаціях і становить привід для залучення мистецтвознавчих компетенцій.

Окремо слід підкреслити, що доведення умислу на приховування культурної цінності в цій справі забезпечувалося комплексом спеціальних знань різного профілю, де мистецтвознавчий компонент був центральним, проте не єдиним. Так, поряд із мистецтвознавчою експертизою було використано спеціальні знання у сфері технічного дослідження документів: технічна експертиза документів підтвердила, що фіскальні чеки, пред'явлені як підстава для переміщення предметів, не були виконані на зазначеному реєстраторі розрахункових операцій. Зважаючи на це, спеціальні знання застосовувалися у справі у взаємопов'язаних формах: мистецтвознавча експертиза встановлювала статус предмета як культурної цінності, а технічна експертиза документів спростовувала легенду про «звичайну покупку в магазині» та доводила використання підроблених документів як способу приховування від митного контролю [2].

Отже, матеріали цієї справи демонструють, що форми застосування спеціальних знань у галузі мистецтва у провадженнях про контрабанду культурних цінностей фактично реалізуються щонайменше у двох ключових площинах: 1) доказовій (через проведення первинної та повторної судової мистецтвознавчої експертизи як процесуальної форми) і 2) ситуаційно-прикладній (через участь/залучення фахівця на етапі виявлення предметів у зоні митного контролю та під час слідчих (розшукових) дій, коли необхідна первинна ідентифікація предмета як потенційної культурної цінності). У сукупності ці форми забезпечують перехід від «виявлення речі серед багажу» до юридично значущого встановлення її культурної цінності та доказування умисного приховування під час переміщення через кордон.

У справі № 308/8658/15-к застосування спеціальних знань у галузі мистецтва мало поетапний характер і не обмежувалося лише проведенням судової мистецтвознавчої експертизи. Ще до отримання повних висновків експерта здійснювалося попереднє фахове дослідження вилучених картин, яке полягало в їхньому первинному атрибутивному оцінюванні, візуальному аналізі авторських підписів, стилістичних ознак та відповідності творчій манері художників Закарпатської школи. Саме на підставі такого попереднього оцінювання було встановлено, що йдеться про твори, які можуть мати ознаки культурних цінностей і потребують спеціального експертного підтвердження.

Надалі ці матеріали стали підставою для призначення офіційної мистецтвознавчої експертизи Закарпатського обласного художнього музею імені Й. Бокшая (висновок № 3 від 26.02.2015), якою картини було віднесено до культурних цінностей і визначено як такі, що мають музейну цінність і не підлягають вивезенню за межі України. Додатково Львівська філія Національного науково-дослідного реставраційного центру України у висновках № 37, 38,

[1] Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98

[2] Вирок Жовківського районного суду Львівської області від 21 листоп. 2014 р. Справа № 1915/19282/12. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/41501977

39 від 20.03.2015 підтвердила їх оригінальність як авторських творів і визначила орієнтовну ринкову вартість [1].

Отже, у цьому кримінальному провадженні простежується послідовність форм застосування спеціальних знань: від попереднього фахового дослідження (яке виконувало орієнтаційну функцію для органу досудового розслідування) до проведення повноцінної судової мистецтвознавчої експертизи, результати якої набули процесуального статусу доказу й стали підставою для кваліфікації предметів як культурних цінностей і подальшого вирішення питання про їх конфіскацію.

Варто зауважити, що в аспекті застосування спеціальних знань у сфері охорони культурної спадщини принципового значення набуває необхідність чіткого розмежування різних напрямів експертної діяльності, зокрема державної експертизи культурних цінностей та судової мистецтвознавчої експертизи. Їх ототожнення в науковій літературі та правозастосовній практиці призводить до методологічних і процесуальних помилок, оскільки вони мають різну правову природу, мету, суб'єктний склад та функціональне призначення.

Державна експертиза культурних цінностей, що здійснюється відповідно до Порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1343, є адміністративно-правовою процедурою, спрямованою на встановлення статусу об'єкта як культурної цінності та вирішення питання про можливість його вивезення (тимчасового вивезення) з території України або внесення до Державного реєстру національного культурного надбання. Її зміст полягає у всебічному культурологічному аналізі об'єкта, що охоплює атрибуцію, визначення історичного, художнього, етнографічного чи наукового значення, стану збереженості, унікальності та орієнтовної вартості, а також формулювання рекомендації щодо доцільності його вивезення або державної охорони[2]. Така експертиза має публічно-правовий характер, здійснюється уповноваженими організаціями та завершується складанням висновку встановленої форми, який використовується у сфері адміністративного регулювання.

Натомість судова мистецтвознавча експертиза є процесуальною формою використання спеціальних знань у межах кримінального, цивільного чи адміністративного провадження. Її метою є встановлення фактичних обставин, що мають доказове значення для справи: автентичності твору, часу створення, авторства, ознак підроблення, вартості, а також належності предмета до категорії культурних цінностей у контексті кримінально-правової кваліфікації. Вона призначається слідчим, прокурором або судом, проводиться з дотриманням процесуальних гарантій і набуває статусу доказу.

Важливо також враховувати, що державна експертиза передбачає диференціацію за видами (попередня, первинна, повторна, додаткова, контрольна) та за ступенем складності (проста і складна), що обумовлює застосування різних методів дослідження – від атрибутивного аналізу до поглиблених науково-технічних досліджень. Водночас результати державної експертизи можуть бути використані як джерело доказової інформації у кримінальному провадженні, однак самі по собі не замінюють судову експертизу, якщо в ній є потреба.

З огляду на це, необхідно розрізняти щонайменше три взаємопов'язані, але самостійні напрями діяльності у сфері застосування спеціальних знань щодо культурних цінностей: адміністративну (державна експертиза), процесуальну (судова мистецтвознавча експертиза) та консультативно-орієнтуючу (попереднє дослідження мистецтвознавцем). Кожен із цих напрямів має власну нормативну основу, суб'єктний склад, процедурні вимоги та юридичні наслідки, що зумовлює потребу їх чіткого теоретичного та практичного розмежування. Водночас лише дві останні можуть бути застосовані з метою реалізації завдань кримінального провадження.

Висновки

Контрабанда культурних цінностей є складною категорією кримінальних правопорушень, у яких предмет посягання має не лише матеріальну, а й історико-культурну природу. Саме ця подвійність зумовлює підвищені вимоги до доказування та об'єктивно обумовлює необхідність системного використання спеціальних знань у галузі мистецтва й мистецтвознавства. Без встановлення художнього, історичного, етнографічного чи наукового значення об'єкта неможливо належним чином вирішити питання про його правовий статус і забезпечити обґрунтовану кримінально-правову кваліфікацію діяння.

Знання в галузі мистецтва слід розуміти як систематизований масив наукових відомостей про твори мистецтва й об'єкти художньої культури, їхні атрибутивні, історико-культурні, технічні та вартісні характеристики, що забезпечують можливість встановлення юридично значущих фактів. Мистецтвознавство формує наукову основу для атрибуції, визначення автентичності, культурної цінності та ринкової вартості об'єкта, а отже, є типовими до використання під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним переміщенням культурних цінностей.

[1] Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 17 квіт. 2025 р. Справа № 308/8658/15-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126711106

[2] Порядок проведення державної експертизи культурних цінностей та розмірів плати за її проведення : постанова Кабінету Міністрів України від 26 серп. 2003 р. № 1343. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1343-2003-п#Text

У розслідуванні контрабанди культурних цінностей доцільно розрізняти процесуальні та непроцесуальні форми застосування спеціальних знань у галузі мистецтва, зокрема: до процесуальних належать призначення й проведення судово-мистецтвознавчої експертизи та участь спеціаліста у слідчих (розшукових) діях; до непроцесуальних – усні позапроцесуальні консультації, попередні дослідження, використання музейних, архівних і довідкових ресурсів для попередньої перевірки об'єктів щодо належності до культурних цінностей. Таке розмежування має не лише теоретичне, а й практичне значення.

Судово-мистецтвознавча експертиза є центральною доказовою формою застосування спеціальних знань у справах про контрабанду культурних цінностей. Саме її висновок забезпечує встановлення юридично значущих характеристик предмета посягання: культурної цінності, автентичності, авторства, часу створення, вартості й стану збереженості. Проведене вивчення правозастосовної практики засвідчує, що в межах одного кримінального провадження можуть послідовно застосовуватися первинна, повторна або додаткова експертизи, що підвищує надійність доказування.

Важливим є чітке розмежування державної експертизи культурних цінностей і судової мистецтвознавчої експертизи: перша має адміністративно-правовий характер і спрямована на регулювання переміщення культурних цінностей через митний кордон; друга є процесуальною формою доказування у кримінальному провадженні. Їх ототожнення призводить до помилок у формулюванні експертних завдань та окресленні доказового значення відповідних висновків.

Ефективність розслідування контрабанди культурних цінностей забезпечується комплексним застосуванням спеціальних знань різного профілю – мистецтвознавчих, технічних, документознавчих, хімічних та інших. Причому мистецтвознавчий компонент є базовим, оскільки саме він визначає статус предмета як культурної цінності, а інші види експертиз підтверджують спосіб приховування, підроблення документів або інші обставини злочину.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень є розроблення цілісної криміналістичної моделі застосування спеціальних знань у розслідуванні контрабанди культурних цінностей, яка б враховувала міждисциплінарний характер відповідних досліджень, межі компетенції експертів у разі проведення комплексних експертиз, а також інші особливості збирання доказів у справах цієї категорії. Формування такої моделі сприятиме підвищенню якості досудового розслідування, зміцненню гарантій збереження культурної спадщини України та забезпеченню належного рівня обґрунтованості процесуальних рішень.

References

[1] Bilenchuk, P.D., & Shulha, O.O. (2016). Consolidated comparatively-analytical analysis of study of art researches in Ukraine: legal and scientifically-methodical providing. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 4, 180-183. Retrieved from https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/4_2016.pdf

[2] Dibikov, O.O. (2024). Forensic art expertise. *Young Scientist*, 6(130), 25-31. DOI: 10.32839/2304-5809/2024-6-130-5

[3] Doluda, A.O., & Puklich, O.S. (2016). Classification of the objects of forensic fine art examination. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics*, 16, 399-405. DOI: 10.32353/khrife.2016.52

[4] Furman, Ya.V. (2009). The fundamentals of methodology of investigation of cultural property smuggling. *Candidate's thesis*. Kyiv. Retrieved from https://uacademic.info/ua/document/0410U001200

[5] Hora, I.V. (2015). Problems of forensic art examination in legal proceedings of Ukraine. *Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 8, 4(29), 42-49. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2015_8_4_4

[6] Karpinska, N. (2017). Problematic aspects of the Judical Expertise of artistic works. *Historico Legal Magazine*, 2(10), 124-129. Retrieved from http://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/13920

[7] Khodchenko, I.L. (2017). Theory aspects of the forensic art expertise. *Criminalistics and Forensic Examination*, 62, 460-465. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2017_62_57

[8] Kopytko, V.Yu., & Atamanchuk, V. (2025). Methodology or involving a specialist in audits and checks in criminal proceedings. *Uzhhorod National University Herald*. *Series "Law",* 3(89), 377-384. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.3.54

[9] Kurko, M.N., Bilenchuk, P.D., & Shulha, O.O. (2014). Legal and scientific support for art history research in Ukraine: system analysis. *European Perspectives*, 3, 123-131. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2014_3_21

[10] Lukianchykov Ye.D., & Lukianchykov, B.Ye. (2025). Using specialized knowledge in the investigation of embezzlement, misappropriation of property or abuse of office. *Scientific Uzhhorod National University Herald*. *Series "Law"*, 4(92), 337-342. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.92.4.46

[11] Mandra, N.B. (2021). Art concepts in the system of culture: functional and typological aspect (on the example of painting of the late XX - early XXI century). *Doctor's thesis.* Kyiv. Retrieved from https://mari.kiev.ua/sites/default/files/inline-files/Mandra_disser.pdf
[12] Oliinyk, Yu.Ya. (2025). Interrogation of an expert in criminal proceedings: problematic aspects. *Uzhhorod National University Herald. Series "Law"*, 3(88), 309-313. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.88.3.46
[13] Poliakova, S.V., & Cheremnova, A.I. (2025). Certain issues of assessment and use of expert's conclusion in criminal proceedings. *Herald Odesa Scientific Research Institute of Forensic Expertise,* 18, 124-135. DOI: 10.32782/2522-9656/2025-18-12
[14] Revenok, N.M. (2015). Modern methods of study of art technological examination of wares from porcelain and glazed potter. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald*, 2, 154-158. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2015_2_35
[15] Serhieieva, D.B. (2025). Use of special knowledge in the investigation of war crimes and crimes against humanity: procedural aspects, expert interaction, and digital criminalistics. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 3(6), 234-247. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.06.3.36
[16] Shulha, O.O. (2020). Forensic art expertise in the criminal justice of Ukraine. *Doctor's thesis.* Kyiv. Retrieved from https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fcfb0619-4a2a-4fae-b698-c923a28bc157/content
[17] Vuima, A.H. (2025). Possibilities of special knowledge in proving a person's guilt in committing a criminal offence. *Bulletin of Criminological Association of Ukraine*, 35(2), 192-200. DOI: 10.32631/vca.2025.2.13
[18] Vyhivskyi, I.M. (2025). Peculiarities of the use of specialist knowledge in the investigation of criminal offences committed in the context of armed conflict. *Ukrainian Polyceistics: Theory, Legislation, Practice,* 1, 106-111. DOI: 10.32782/2709-9261-2025-1-13-18

Список використаних джерел

[1] Біленчук П. Д., Шульга О. О. Консолідований порівняльно-аналітичний аналіз мистецтвознавчих досліджень в Україні: правове і науково-методичне забезпечення. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 180–183. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/4_2016.pdf
[2] Дібіков О. О. Судова мистецтвознавча експертиза. *Молодий вчений.* 2024. № 6 (130). С. 25–31. DOI: 10.32839/2304-5809/2024-6-130-5
[3] Долуда А. О., Пукліч О. С. Класифікація об'єктів судової мистецтвознавчої експертизи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2016. Вип. 16. С. 399–405. DOI: 10.32353/khrife.2016.52
[4] Фурман Я. В. Основи методики розслідування контрабанди культурних цінностей : дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2009. 235 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0410U001200
[5] Гора І. В. Проблеми судово-мистецтвознавчої експертизи в судочинстві України. *Часопис Академії адвокатури України.* 2015. Т. 8. № 4 (29). С. 42–49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2015_8_4_4
[6] Карпінська Н. Проблемні аспекти судової мистецтвознавчої експертизи. *Історико-правовий часопис.* 2017. № 2 (10). С. 124–129. URL: http://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/13920
[7] Ходченко І. Л. Теоретичні аспекти судової мистецтвознавчої експертизи. *Криміналістика і судова експертиза.* 2017. Вип. 62. С. 460–465. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2017_62_57
[8] Копитько В. Ю., Атаманчук В. Методика залучення спеціаліста до ревізій та аудиторських перевірок у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Т. 3. № 89. С. 377–384. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.3.54
[9] Курко М. Н., Біленчук П. Д., Шульга О. О. Правове і наукове забезпечення мистецтвознавчих досліджень в Україні: системний аналіз. *Європейські перспективи*. 2014. № 3. С. 123–131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2014_3_21
[10] Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Використання спеціальних знань в процесі розслідування привласнення, розтрати майна або зловживання службовим становищем. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Т. 4. № 92. С. 337–342. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.92.4.46
[11] Мандра Н. Б. Мистецтвознавчі поняття у системі культури: функціонально-типологічний аспект (на прикладі живопису кінця XX – початку XXI століття) : дис. … д-ра філософії : 034 «Культорогія». Київ, 2021. 207 с. URL: https://mari.kiev.ua/sites/default/files/inline-files/Mandra_disser.pdf
[12] Олійник Ю. Я. Допит експерта у кримінальному провадженні: проблемні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Т. 3. № 88. С. 309–313. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.88.3.46

[13] Полякова С. В., Черемнова А. І. Окремі питання оцінки та використання висновків експерта в кримінальному процесі. *Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз*. 2025. № 18. С. 124–135. DOI: 10.32782/2522-9656/2025-18-12
[14] Ревенок Н. М. Сучасні методи мистецтвознавчої та технологічної експертизи виробів з порцеляни та фаянсу. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* 2015. № 2. С. 154–158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdakkkm_2015_2_35
[15] Сергєєва Д. Б. Використання спеціальних знань у розслідуванні воєнних злочинів і злочинів проти людяності: процесуальні аспекти, експертна взаємодія та цифрова криміналістика. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Т. 3. № 6. С. 234–247. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.06.3.36
[16] Шульга О. О. Судово-мистецтвознавча експертиза у кримінальному судочинстві України : дис. … д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2020. 273 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fcfb0619-4a2a-4fae-b698-c923a28bc157/content
[17] Вуйма А. Г. Можливості спеціальних знань у доказуванні вини особи у вчиненні кримінального правопорушення. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. Т. 35. № 2. С. 192–200. DOI: 10.32631/vca.2025.2.13
[18] Вигівський І. М. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень, скоєних у контексті збройного конфлікту. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика*. 2025. № 1. С. 106–111. DOI: 10.32782/2709-9261-2025-1-13-18

KOVALOV Yurii
PhD in Law, Doctoral Student of the National Scientific Center “Hon. Prof. M.S. Bokarius Forensic Science Institute”
61177, 8a Zolochivska St., Kharkiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0009-0003-9159-4499

The Potential of Art History in Investigating the Smuggling of Cultural Property

Abstract. This article provides a comprehensive theoretical and applied analysis of the potential of art history (art-historical expertise) within the forensic support framework for investigating the smuggling of cultural property. It is substantiated that, in such proceedings, the object of criminal encroachment has a “dual” nature–simultaneously a tangible item and a bearer of cultural and/or historical value, which increases the complexity of proof and necessitates the systematic use of specialized knowledge in the field of art. The article elucidates the content of art-historical knowledge as the scholarly basis for attribution, including the determination of authorship, time and place of creation, authenticity, state of preservation, cultural significance, and the value of relevant objects. It is proposed to distinguish different modes of applying such knowledge in investigations of cultural property smuggling, based on the criterion of procedural regulation, into procedural forms (forensic art-historical examination; involvement of a specialist in investigative (search) actions; ensuring proper documentation, packaging, and transportation of objects) and non-procedural forms (consultations, preliminary examinations, and reference-and-information checks using museum, archival, cataloguing, and international databases, etc.). Drawing on law-enforcement practice, the study illustrates the phased use of art-historical skills in typical investigative scenarios–from the initial identification of an item within the customs control zone to obtaining an expert opinion–and highlights the importance of an integrated approach combining art-historical and related expert examinations (including, in particular, technical examination of documents) to counter the defence’s arguments. The article stresses the importance of clearly distinguishing between the state examination of cultural property and forensic art-historical examination, as well as the consultative and orienting activity of an art historian. Practical recommendations are formulated to optimize cooperation among the investigator, specialist, and expert, to ensure accurate formulation of expert tasks, and to reduce the likelihood of appointing additional or repeat examinations.

Keywords: art historian; investigative (search) action; forensic art-historical examination; archaeological find; icon.

DOI: 10.33270/05267101.15
УДК 342.9:351.74(100)

КОЛЛЕР Юрій*
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем державотворення та правозастосування навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9848-2348

Досвід країн ЄС щодо застосування поліцейських заходів примусового характеру

Анотація. У статті проаналізовано досвід країн Європейського Союзу щодо застосування поліцейських заходів примусового характеру. Систематизовано й узагальнено досвід Великої Британії, Німеччини, Франції, Польщі, Словенії, Данії щодо застосування поліцейських заходів примусового характеру. Акцентовано, що ґрунтовний аналіз зарубіжного досвіду є критично важливим етапом, який дає змогу адаптувати та впровадити найефективніші здобутки в українську правову площину. Вивчення позитивних прикладів зарубіжних країн не лише стимулюватиме наукову спільноту та суб'єктів законодавчої ініціативи до розроблення нових проєктів у цій сфері, а й слугуватиме практичним орієнтиром для розв'язання актуальних проблем на основі вже апробованих в інших юрисдикціях методах. Констатовано, що в умовах сучасного вектору інтеграції України до європейського простору постає нагальна потреба в імплементації відповідних стандартів Євросоюзу в діяльність інститутів публічної влади, зокрема щодо застосування поліцейських заходів примусового характеру. За результатами аналізу запропоновано зосередити увагу на таких надбаннях з досвіду окремих країн, як: необхідність регламентування в законах і підзаконних нормативно-правових актах діяльності Національної поліції України у сфері застосування заходів адміністративного примусу зі встановленням чіткого порядку їх застосування, зокрема завдяки аналізу судової практики (Словенія); необхідність створення окремого органу державної виконавчої влади щодо надання оцінки ефективності застосування Національною поліцією України заходів адміністративного примусу, а також розгляду скарг на дії працівників Національної поліції під час реалізації заходів адміністративного примусу (Велика Британія, Німеччина); необхідність розроблення Порядку застосування поліцейськими примусових заходів, у якому передбачити введення принципу градації заходів адміністративного примусу (поступового застосування в певній ситуації передбачених законодавством заходів адміністративного примусу), а також чіткі критерії та етапи для застосування заходів адміністративного примусу (Франція) тощо.

Ключові слова: примус; поліцейські заходи примусу; зарубіжний досвід; фізичний вплив; вогнепальна зброя.

Історія статті:
Отримано: 16.01.2026
Прийнято: 18.02.2026
Опубліковано: 31.03.2026

Рекомендоване посилання:
Коллер Ю. Досвід країн ЄС щодо застосування поліцейських заходів примусового характеру. *Наука і правоохорона.* 2026. Вип. 1 (71). С. 151–157. DOI: 10.33270/05267101.15

*Відповідальний автор

© Коллер Ю., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Основним завданням трансформації правоохоронної системи нашої держави, яка задекларувала прагнення до європейської та євроатлантичної інтеграції, є якісне вдосконалення її функціонування. Це передбачає передусім забезпечення високого рівня захисту прав, свобод і законних інтересів громадян, а також зміщення акцентів у роботі поліції на превентивну та профілактичну діяльність. Для реалізації цих стратегічних орієнтирів особливого значення набуває впровадження міжнародних стандартів і практичних напрацювань поліції зарубіжних країн у національну законодавчу базу України. Це сприятиме не лише зміцненню засад правової держави, а й суттєвому підвищенню авторитету та міжнародного іміджу України на світовій арені.

Попри те, що поліцейські структури в кожній окремій державі мають свою специфіку та широке коло обов'язків, їхня фундаментальна роль у системі державних органів зумовлена головною функцією – здійсненням «силової» підтримки правопорядку й законності (Bochek, 2021). Такою підтримкою є державно-правовий примус як один із методів реалізації політичної функції держави в сучасних умовах, що означає здійснення влади та впливу на різні аспекти життя суспільства з метою забезпечення безпеки, захисту прав та інтересів громадян, виконання публічних функцій і вирішення різних політичних завдань (Haidu, 2023).

Для виконання завдань із забезпечення безпеки держави та громадян від різних загроз держава застосовує різні адміністративно-правові засоби, які створюють механізми для реалізації прав і свобод громадян, і завдяки адміністративному правозастосуванню забезпечується їх дотримання. Основним компонентом адміністративно-правових інструментів є заходи адміністративного примусу, які використовуються для забезпечення правопорядку й безпеки громадян (Romanenko, 2024).

Працівники Національної поліції України (далі – поліцейські) під час здійснення діяльності, спрямованої на гарантування публічного порядку й забезпечення належного рівня громадської безпеки, застосовують адміністративний примус як специфічний інструмент і правовий механізм державного владного впливу, функціональне призначення якого полягає в можливості тимчасового обмеження прав і свобод фізичних осіб у суворо визначених законодавством випадках. Застосування примусових заходів є припустимим лише за умови безумовного дотримання засад законності, об'єктивної необхідності, а також принципу пропорційності, що передбачає відповідність інтенсивності вжитих заходів ступеню загрози суспільним відносинам (Kysko, 2024).

Для проведення повного й обґрунтованого дослідження щодо застосування поліцейських заходів примусового характеру критично важливим є розгляд досвіду країн Європейського Союзу в цій сфері. Зокрема, йдеться про запозичення передових іноземних практик, що стосуються алгоритмів застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї. Оскільки інструментарій поліцейського примусу в більшості розвинених країн є подібним до українського, ми вважаємо за доцільне детально вивчити специфічні аспекти та інноваційні технологічні рішення, що використовуються поліцією ЄС. Інтеграція таких засобів у діяльність Національної поліції України дасть змогу значно підвищити ефективність виконання службових завдань, гарантуватиме належне дотримання прав людини й у багатьох випадках сприятиме збереженню життя як правопорушників, так і безпосередньо працівників поліції.

З огляду на це, слушним є твердження, що в контексті євроінтеграційного курсу України впровадження адаптованих елементів європейських підходів до застосування примусу в діяльності Національної поліції є вкрай актуальним і може стати запорукою підвищення ефективності правоохоронної діяльності, зміцнення громадської довіри й дотримання прав людини в системі публічної безпеки (Pozhydaiev, 2025).

Матеріали та методи

Основу дослідження становлять останні наукові дослідження українських вчених, присвячених питанням застосування заходів примусу в діяльності поліції (Bochek, 2021; Haidu, 2023; Hurevichov, 2024; Kolomoiets, 2024; Komziuk, 2022; Kysko, 2024; Pelekh, 2021; Pozhydaiev, 2025; Riadinska, 2024; Romanenko, 2024; Rosliakov, 2020; Tsykalo, 2025 та ін.). Проте акцентуємо, що, попри значний внесок зазначених науковців, комплексне дослідження досвіду зарубіжних країн щодо застосування поліцейських заходів примусового характеру не здійснювалося. Це засвідчує актуальність статті, *метою* якої є визначення особливостей досвіду країн ЄС щодо застосування поліцейських заходів примусового характеру.

Результати й обговорення

Погоджуємося з думкою про те, що в контексті практичної реалізації стратегічних реформаційних завдань, зумовлених вектором європейської та євроатлантичної інтеграції України, особливої актуальності набуває питання якісного вдосконалення нормативно-правового забезпечення превентивного та примусового інструментарію. Оскільки застосування зазначених заходів поліцейськими безпосередньо пов'язане з правомірним обмеженням певних прав і фундаментальних свобод особи задля виконання покладених на правоохоронні органи повноважень, їх законодавча база має бути бездоганною. Це стосується і встановлення жорстких вимог до здійснення

поліцейських заходів, оскільки від рівня їх правової регламентації безпосередньо залежить не лише ефективність функціонування Національної поліції України як інституту публічної влади, а й стан дотримання прав людини в її взаємодії з поліцейськими структурами. Належне юридичне оформлення цих процедур є гарантом недопущення випадків суб'єктивізму, правопорушень з боку посадових осіб і запобігає будь-якому безпідставному чи непропорційному обмеженню правового статусу особи в демократичному суспільстві (Kolomoiets, Oleksiienko, & Skrypka, 2024).

Аналіз зарубіжного досвіду застосування поліцейських заходів примусового характеру слід починати з Великої Британії, де створено Незалежну комісію з розгляду скарг щодо діяльності поліції (Independent Police Complaints Commission), яка здійснює моніторинг порядку й доцільності застосування працівниками поліції примусових заходів у кожному випадку. Вона також збирає інформацію та формує статистичну звітність за фактами й кількістю застосованих примусових заходів. Зауважимо, що до повноважень цієї комісії належать також розгляд скарг осіб на застосовані примусові заходи, констатація фактів порушення прав цих осіб; для мінімізації обмеження прав і свобод громадян – надання роз'яснень і вказівок щодо вчинення тих чи інших дій під час реалізації відповідного примусового заходу з боку поліцейських, які є обов'язковими для виконання органами й підрозділами поліції під час протидії правопорушень і забезпечення охорони публічного порядку та безпеки (Komziuk, 2022).

Вважаємо, що такий досвід щодо наявності окремого державного органу влади з надання оцінки ефективності застосування поліцейськими примусових заходів, а також розгляду скарг на їхні дії під час реалізації заходів примусу, є цінним для імплементації в Україні, оскільки створення такого органу значно підвищить ефективність застосування примусових заходів з боку працівників Національної поліції завдяки оцінюванню їх застосування й надання відповідних вказівок, обов'язкових для виконання. Крім того, цей орган дасть змогу створити дієвий механізм оскарження дій поліцейських щодо застосування ними заходів примусу. На нашу думку, зазначений вище орган в Україні можна створити з правовим статусом центрального органу виконавчої влади з безпосереднім підпорядковуванням Міністерству юстиції України.

Також зосередимо увагу на застосуванні поліцейськими примусових заходів у Франції, де функції з охорони публічного порядку та безпеки покладено на Національну жандармерію. Особливістю діяльності цього правоохоронного органу є те, що він є напівмілітаризованим формуванням, а застосування примусових заходів регламентовано нормами чинного національного законодавства, де чітко встановлено порядок їх застосування залежно від поведінки правопорушників. Визначення рівнів застосування сили жандармами має на меті розподілення засобів примусу, необхідних для припинення правопорушень, а також забезпечення особистої безпеки жандармів. Такі рівні та принципи закріплено в законодавстві та роз'яснено в окремій пам'ятці професійного втручання (Tsykalo, 2025). Отже, у Франції система заходів застосування сили, яка залежить передусім від дій правопорушника, чітко встановлена й закріплена на законодавчому рівні.

Зокрема, концепція поетапного використання сили передбачає послідовність дій – від присутності правоохоронця до застосування вогнепальної зброї після відповідного застереження. Такий алгоритм впроваджується працівниками поліції під час виконання професійних завдань залежно від характеру дій, ступеня загрози чи нападу з боку порушників. Процес передбачає такі стадії: на першій здійснюється примус без прямого фізичного контакту (накази, попередження, супровід або засліплення ліхтарем); на другій – застосування фізичної сили без використання спецзасобів (утримання дистанції, больові прийоми, елементи рукопашного бою); на третій стадії залучаються спеціальні засоби (гумові кийки, сльозогінний газ, електрошокери, травматична зброя); четверта стадія передбачає використання вогнепальної зброї. Важливо, що перші три етапи мають супроводжуватися спробами ведення переговорів і, за наявності, залученням службових собак (Rosliakov, Prokhorenkov, & Tykhonchuk, 2020).

На нашу думку, такий підхід, характерний для жандармерії Франції, є надзвичайно корисним для поліцейських в Україні. Чітка градація заходів примусу (їх послідовне впровадження відповідно до ситуації) та поділ на етапи дають поліцейському змогу визначити межі допустимого впливу. У зв'язку з цим, вважаємо за доцільне рекомендувати МВС України розробити спеціальний нормативний акт – «Порядок застосування заходів адміністративного примусу органами Національної поліції», у якому буде закріплено принцип градації, встановлено чітку послідовність і критерії переходу від одного етапу до іншого.

Аналіз досвіду Німеччини засвідчує, що застосування поліцією примусових заходів ґрунтується на принципі пропорційності. Будь-які заходи, що не відповідають тяжкості правопорушення, визнаються протиправними, а завдана шкода підлягає повному відшкодуванню з державного бюджету. Важливою особливістю є позасудовий порядок стягнення збитків: потерпілій особі достатньо звернутися до профільного органу в системі міністерства внутрішніх справ Німеччини.

На нашу думку, запровадження аналогічного механізму в Україні надало б можливість суттєво спростити процедуру захисту прав громадян та

прискорити отримання компенсацій за неправомірні дії поліції.

Слід також вивчити досвід Німеччини в контексті застосування поліцейськими заходів фізичної сили, оскільки він визначає принципи та механізми регуляторного характеру, на яких ґрунтується поліцейська діяльність. Наприклад, вказується так звана генеральна поліцейська клаузула, що ототожнює застосування заходів безпосереднього примусу з крайньою формою легального державного примусу, яка потребує термінових дій у випадках, якщо здійснюється управлінський акт, який передбачає наказ або заборону (Pozhydaiev, 2024).

У Данії, попри відсутність кодифікованого адміністративно-деліктного законодавства, поліція наділена широкими повноваженнями щодо накладення штрафів і проведення розслідувань на підставі Закону про здійснення правосуддя 1916 року. Зокрема, данська поліція має право затримувати особу для встановлення особи (аналог українського адмінзатримання) або арештовувати на строк до 24 годин. Подальше обмеження волі (до 72 годин і більше) належить до виключної компетенції суду. Водночас законодавство Словенії розглядає проступки як складову кримінального права, що зумовлює жорсткий судовий контроль. За загальним правилом, примусові заходи можливі лише за санкцією суду. Винятком є затримання осіб у стані сп'яніння або привід на місці вчинення проступку (тривалістю до 12 годин), якщо є ризик продовження правопорушення або переховування особи. Словенська модель цікава чітким дотриманням процесуальних прав (повідомлення про причини протягом 3 годин) і механізмом зарахування часу затримання до суми штрафу, що є перспективним напрямом реформування українського законодавства (Pelekh, 2021).

Для гарантування публічної безпеки у світі використовується широкий спектр несмертельної зброї (так званої «менш летальної» або «інструментів дотримання»), яка не має спричиняти смерть чи тяжкі каліцтва. Проте історія Франції знає випадки загибелі демонстрантів від гумових куль ще у 80-х роках, а в Польщі фіксувалися інциденти з «випадковим» використанням бойових патронів під час протестів (Bochek, 2017). Згідно з польським законодавством, використовувати вогнепальну зброю можна лише в разі прямої загрози життю або для захисту стратегічних об'єктів, а також у випадках, якщо підозрюваний намагається заволодіти зброєю офіцера (Bochek, 2019).

Акцентуємо, що альтернативою вогнепальної зброї наразі є електрошокери, які забезпечують короткочасне знерухомлення правопорушника через високовольтний розряд, що зазвичай не несе загрози життю. У більшості країн поліція може їх використовувати для захисту прав громадян і боротьби зі злочинністю. Зокрема, у Франції правове регулювання застосування поліцейськими електрошокерів здійснюється: Кодексом внутрішньої безпеки, який регулює діяльність поліції та національної жандармерії, а також умови застосування спеціальних засобів, до яких належать електрошокери; Кодексом етики поліцейських, що визначає етичні стандарти та принципи, яких повинні дотримуватися поліцейські під час виконання своїх обов'язків, і встановлює, що застосування електрошокерів має відповідати вимогам етики, принципам пропорційності й необхідності, а також дотриманню прав людини; внутрішньовідомчими нормативно-правовими актами (наказами, інструкціями), ухваленими окремими правоохоронними органами, які детально регламентують умови, підстави, обмеження, принципи тощо застосування електрошокерів (Riadinska, 2024).

Зауважимо, що в Словаччині, попри те, що в Законі про поліцію електрошокери внесено до переліку спеціальних засобів, детально не визначено конкретні підстави для їх застосування. Водночас поліцейський у Словаччині може застосувати вогнепальну зброю без попередження лише в разі атаки на нього або якщо є загроза для життя чи здоров'я іншої особи (Hurevichov, 2024).

На сучасному етапі розвитку гуманістичних стандартів застосування електрошокерів є більш виправданим, ніж вогнепальної зброї, оскільки вони спрямовані на тимчасове обмеження дій без завдання незворотної шкоди. На нашу думку, в Україні доцільно розширити законодавчі підстави для їх використання. Оскільки служба часто несеться в місцях скупчення людей, де зброя заборонена, електрошокер є оптимальним вибором. Усі ці нюанси має бути викладено в докладній інструкції, а кожен поліцейський повинен пройти сертифіковане навчання перед отриманням такого засобу.

Висновки

Узагальнимо, що практика застосування поліцейських заходів примусового характеру в державах-членах Європейського Союзу, попри свою багатоаспектність і специфічні національні ознаки, характеризується значною кількістю уніфікованих і високоефективних форм та методів. З огляду на це, доцільним та актуальним є визначення пріоритетних напрямів імплементації зарубіжних здобутків у сфері застосування поліцейських заходів примусового характеру, які корелюють з українськими реаліями.

Серед таких напрямів можемо виокремити: по-перше, удосконалення нормативно-правового регулювання діяльності поліції шляхом детальної регламентації порядку застосування заходів примусу на рівні законів і підзаконних актів, з обов'язковим урахуванням результатів аналізу судової практики, що засвідчує досвід Словенії; по-друге, створення автономного органу

виконавчої влади, уповноваженого на здійснення моніторингу ефективності використання заходів примусу поліцією та розгляд апеляційних скарг на дії правоохоронців, що відповідає успішним моделям Великої Британії та Німеччини; по-третє, розробка й затвердження спеціалізованого «Порядку застосування поліцейськими примусових заходів», у якому основним елементом має стати принцип градації (послідовності) дій, а також встановлення вичерпного переліку критеріїв та етапів їх реалізації за прикладом Франції.

У зв'язку з цим, на наш погляд, адаптація та системне запозичення зазначеного позитивного досвіду розвинених демократій сприятиме підвищенню рівня довіри та взаємодії між підрозділами Національної поліції України та суспільством. Це своєю чергою буде фундаментальним чинником зміцнення публічної безпеки й правопорядку, а також підвищить результативність протидії злочинним проявам і забезпечить якісно новий рівень профілактики правопорушень у довгостроковій перспективі.

References

[1] Bochek, O.I. (2017). International standards for the use of force and firearms by the police to maintain law and order. *Science and Law Enforcement*, 2, 25-29. Retrieved from https://naukaiprawoohorona_archive.navs.edu.ua/journal/ukr/2017_2/6.pdf

[2] Bochek, O.I. (2019). Foreign experience in the use of electroshock devices by police officers. *Visegrad journal on human rights*, 6/3, 1, 91-98. Retrieved from https://journal-vjhr.sk/

[3] Bochek, O.I. (2021). Administrative-legal principles of the application of police measures of a coercive nature in Ukraine. *Candidate's thesis.* Kyiv. Retrieved from http://info.dgu.edu.ua/bitstream/123456789/887/1/%D0%91%D0%BE%D1%87%D0%B5%D0%BA_%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86i%D1%8F.pdf

[4] Haidu, S.O. (2023). State-legal coercion as a method of implementing the political function of Ukraine under martial law. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series "Law",* 80(1), 18-23. DOI: 10.24144/2307-3322.2023.80.1.2

[5] Hurevichov, O.M. (2024). International standards for the use of coercive measures by police authorities. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series "Law",* 84(4), 44-48. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.84.4.6

[6] Kolomoiets, O.D., Oleksiienko, S.V., & Skrypka, O.M. (2024). Requirements for police measures: essential characteristics, types and legislative regulation. *Legal Journal of Donbas*, 3, 65-70. DOI: 10.32782/2523-4269-2024-88-65-70

[7] Komziuk, M.A. (2022). Foreign experience in the use of police coercive measures and the possibility of their use in the activities of the National Police of Ukraine. *Legal Bulletin*, 4, 115-120. DOI: 10.32782/yuv.v4.2022.14

[8] Kysko, A.I. (2024). Administrative coercive measures used by the National Police of Ukraine to ensure public safety and order in Ukraine. *Law and Public Administration*, 4, 456-460. DOI: 10.32782/pdu.2024.4.62

[9] Pelekh, M.I. (2021). Administrative and legal principles of administrative coercion by the National Police of Ukraine. *Candidate's thesis.* Kyiv. Retrieved from https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e0b919c8-cd0d-4096-ac6a-441e7ae7deed/content

[10] Pozhydaiev, M. (2025). Foreign experience in the use of coercive measures by police officers during the performance of official duties. *Scientific Bulletin of the Dnipro State University of Internal Affairs*, 2, 18-23. DOI: 10.32782/2078-3566-2025-2-03

[11] Pozhydaiev, M.Yu. (2024). Foreign experience in the use of physical force by police officers during the performance of official duties. *Scientific Bulletin of the Dragomanov Ukrainian State University*, 11, 175-180. DOI: 10.31392/UDU-nc.series15.2024.11(184).35

[12] Riadinska, V.O. (2024). Regulatory and legal regulation of the use of contact and contact-distance electroshock devices by police officers as special means in the countries of Western Europe. *Science and Law Enforcement*, 2, 65-76. DOI: 10.36486/np.2024.2(64)

[13] Romanenko, I.V. (2024). Current issues of the application of administrative coercive measures under the legal regime of martial law. *Current problems of domestic jurisprudence,* 3, 151-157. DOI: 10.32782/2408-9257-2024-3-23

[14] Rosliakov, O.V., Prokhorenkov, D.V., & Tykhonchuk, O.V. (2020). Peculiarities of the use of physical force, special means and weapons by law enforcement agencies of the world. *Scientific notes of the V.I. Vernadsky Tavrichesky National University. Series "State Administration",* 31(70), 2, 223-229. DOI: 10.32838/2663-6468/2020.2/37

[15] Tsykalo, V.V. (2025). Legal principles of the use of coercion in the activities of the National Police of Ukraine: analysis of foreign experience. *Ukrainian police science: theory, legislation, practice*, 3(15), 42-46. DOI: 10.32782/2709-9261-2025-3-15-8

Список використаних джерел

[1] Бочек О. І. Міжнародні стандарти застосування сили та вогнепальної зброї поліцією з підтримання правопорядку. *Наука і правоохорона.* 2017. № 2. С. 25–29. URL: https://naukaipravoohorona_archive.navs.edu.ua/journal/ukr/2017_2/6.pdf

[2] Бочек О. І. Зарубіжний досвід застосування поліцейськими електрошокових пристроїв. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 6/3. Т. 1. С. 91–98. URL: https://journal-vjhr.sk/

[3] Бочек О. І. Адміністративно-правові засади застосування поліцейських заходів примусового характеру в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 271 с. URL: http://info.dgu.edu.ua/bitstream/123456789/887/1/%D0%91%D0%BE%D1%87%D0%B5%D0%BA_%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86i%D1%8F.pdf

[4] Гайду С. О. Державно-правовий примус як метод реалізації політичної функції України в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. *Серія «Право».* 2023. Вип. 80. Ч. 1. С. 18–23. DOI: 10.24144/2307-3322.2023.80.1.2

[5] Гуревічов О. М. Міжнародні стандарти застосування заходів примусу органами поліції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. *Серія «Право».* 2024. Вип. 84. Ч. 4. С. 44–48. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.84.4.6

[6] Коломоєць О. Д., Олексієнко С. В., Скрипка О. М. Вимоги до поліцейських заходів: сутнісна характеристика, види та законодавче регулювання. *Правовий часопис Донбасу.* 2024. № 3. С. 65–70. DOI: 10.32782/2523-4269-2024-88-65-70

[7] Комзюк М. А. Зарубіжний досвід застосування поліцейських заходів примусу та можливості його використання в діяльності Національної поліції України. *Юридичний вісник*. 2022. № 4. С. 115–120. DOI: 10.32782/yuv.v4.2022.14

[8] Кисько А. І. Заходи адміністративного примусу, що застосовуються Національною поліцією України для забезпечення публічної безпеки і порядку в Україні. *Право та державне управління*. 2024. № 4. С. 456–460. DOI: 10.32782/pdu.2024.4.62

[9] Пелех М. І. Адміністративно-правові засади здійснення адміністративного примусу органами Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 271 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e0b919c8-cd0d-4096-ac6a-441e7ae7deed/content

[10] Пожидаєв М. Зарубіжний досвід застосування заходів примусу поліцейськими під час виконання службових обов'язків. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2025. № 2. С. 18–23. DOI: 10.32782/2078-3566-2025-2-03

[11] Пожидаєв М. Ю. Зарубіжний досвід застосування заходів фізичної сили поліцейськими під час виконання службових обов'язків. *Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*. 2024. Вип. 11. С. 175–180. DOI: 10.31392/UDU-nc.series15.2024.11(184).35

[12] Рядінська В. О. Нормативно-правове регулювання застосування поліцейськими електрошокових пристроїв контактної та контактно-дистанційної дії як спеціальних засобів у країнах західної Європи. *Наука і правоохорона.* 2024. № 2. С. 65–76. DOI: 10.36486/np.2024.2(64)

[13] Романенко І. В. Актуальні питання застосування заходів адміністративного примусу в умовах дії правового режиму воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 3. С. 151–157. DOI: 10.32782/2408-9257-2024-3-23

[14] Росляков О. В., Прохоренков Д. В, Тихончук О. В. Особливості застосування фізичної сили, спеціальних засобів та зброї правоохоронними органами держав світу. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Державне управління».* 2020. Т. 31 (70). № 2. С. 223–229. DOI: 10.32838/2663-6468/2020.2/37

[15] Цикало В. В. Правові засади застосування примусу в діяльності Національної поліції України: аналіз зарубіжного досвіду. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика.* 2025. № 3 (15). С. 42–46. DOI: 10.32782/2709-9261-2025-3-15-8

KOLLER Yurii
PhD in Law, Senior Research Fellow, Senior Research Fellow of the Research Laboratory on State-Building and Law Enforcement Problems of the Educational and Scientific Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9848-2348

EU countries' Experience in the Application of Police Coercive Measures

Abstract. The article analyzes the experience of the European Union countries regarding the application of police coercive measures. The foreign experience of the United Kingdom, Germany, France, Poland, Slovenia, and Denmark in the use of police coercive measures is examined and synthesized. It is emphasized that a thorough analysis of foreign experience is a critical stage that allows for the adaptation and implementation of the most effective achievements within the national legal framework. Studying positive examples from foreign countries will not only stimulate the scientific community and subjects of legislative initiative to develop new projects in this field but will also serve as a practical guideline for resolving current issues, relying on methods already tested in other jurisdictions. Attention is focused on the fact that in the context of Ukraine's current vector of integration into the European space, there is an urgent need to implement relevant EU standards into the activities of public authority institutions, particularly concerning the application of police coercive measures. Based on the results of the analysis, it is proposed to focus on the following achievements from the experience of specific countries: the necessity of regulating the activities of the National Police of Ukraine in the field of applying administrative coercive measures in laws and bylaws, establishing a clear procedure for their use, including through the analysis of judicial practice (Slovenia); the necessity of creating a separate state executive body to assess the effectiveness of the National Police of Ukraine’s application of administrative coercive measures, as well as to review complaints regarding the actions of National Police officers during the implementation of administrative coercive measures (United Kingdom, Germany); the necessity of developing a «Procedure for the Application of Coercive Measures by Police Officers», which should provide for the introduction of the principle of gradation of administrative coercive measures (the gradual application of legally prescribed administrative coercive measures depending on the situation), as well as clear criteria and stages for the application of administrative coercive measures (France), among others.

Keywords: coercion; police coercive measures; foreign experience; physical force; firearms.

DOI: 10.33270/05267101.16
УДК 340.12

КОМАРИНСЬКА Юлія*
кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1747-1816;
ЛІСОГОР Віталій
кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2169-346X;
РОМАНСЬКА Валерія
слухач магістратури інституту заочного та дистанційного навчання Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-3492-0123

Координаційна діяльність слідчого під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством

Анотація. Раціональне узгодження дій між підрозділами Національної поліції України є не лише важливою формою функціонування, а й необхідною для досягнення загальної мети, тобто забезпечення правопорядку та протидії кримінально протиправним виявам у суспільстві. У юридичній науці таку діяльність називають взаємодією. Актуальність статті обумовлена тим, що саме в досліджуваній категорії кримінальної протиправності інформацією про перебіг насильницьких відносин у родині, поведінку й особистісні характеристики членів родини тощо володіє значна кількість як структурних підрозділів Національної поліції України, так й інших суб'єктів виконавчої влади. Тому завданням слідчого є не лише отримати таку інформацію, а й забезпечити належну координацію між ними з метою її ретельного аналізу та вивчення, формування тактики розслідування та доказової бази. Метою статті є визначення основних ролей та функцій окремих підрозділів під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, а також тактико-організаційних засад з об'єднання слідчим можливостей кожного з учасників взаємодії у виявленні та дослідженні доказової інформації. Для досягнення цієї мети було використано метод юридичної герменевтики для аналізу законодавчих актів і судових рішень з питань розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством; також було використано метод декомпозиції – для деталізації можливих способів отримання поліцейськими інформації щодо вчиненого кримінального правопорушення. За результатами дослідження було визначено форми (процесуальну та непроцесуальну) такої взаємодії, а також її напрями, що обумовлені видом кримінального правопорушення як результатом домашнього насильства, а також функціональними положеннями конкретного суб'єкта.

Ключові слова: взаємодія; планування розслідування; превенція; потерпілий; збирання доказів.

Історія статті:
Отримано: 20.01.2026
Прийнято: 18.02.2026
Опубліковано: 31.03.2026

Рекомендоване посилання:
Комаринська Ю., Лісогор В., Романська В. Координаційна діяльність слідчого під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. *Наука і правоохорона.* 2026. Вип. 1 (71). С. 158–168. DOI: 10.33270/05267101.16

*Відповідальний автор

© Комаринська Ю., Лісогор В., Романська В., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Взаємодія – це обмін інформацією, ідеями або діями між людьми, системами чи навіть організмами. Наприклад, це може бути спілкування між людьми, співпраця в команді, взаємодія між програмами чи технологіями або навіть між екосистемами в природі. Це поняття охоплює безліч різних форм, як фізичних, так і соціальних, емоційних чи навіть цифрових. Така узгодженість потрібна не лише для спільного досягнення певної мети, а й для узгодженості руху до неї.

Проблема формування партнерських відносин набуває надзвичайно важливого значення на сучасному етапі розвитку суспільства. Партнерство між людьми є гарантією їх продуктивної роботи, одним із гнучких способів прийняття конструктивних рішень у розв'язанні проблем, а також є психологічним індексом для особистого та професійного розвитку людини. Для покращення партнерських відносин у різних суспільних життєвих векторах необхідною є участь експертів, які здатні працювати разом, формувати ділові партнерські стосунки між особами, спілкуватися на професійному рівні, усувати складнощі комунікації між різними суб'єктами (Yepikhina, 2020).

У контексті кримінальних правопорушень слід зазначити, що поняття «взаємодія» має декілька виявів, серед яких: обумовленість спільних дій потерпілого та правопорушника, що призводять до кримінальних наслідків; взаємообумовленість, тобто закономірність, утворення слідової, криміналістично значущої інформації; збіг учасників (свідків, потерпілого, підозрюваного, інших) із суб'єктами досудового розслідування; узгодженість дій між суб'єктами досудового розслідування (слідчий, дізнавач, оперативний працівник, дільничний, психолог та ін.).

Розслідування кримінальних правопорушень стосовно насильства, зокрема того, що відбувається в родині, потребує співпраці кількох співробітників різноманітних агентств для формалізації слідчого процесу (Dawnay, & Sheppard, 2023), тобто планування та реалізації заходів досудового розслідування розпочинаючи від виявлення на місці події слідів протиправної діяльності до формування тактики забезпечення логічного пояснення причиново-наслідкових зав'язків і формування матеріалів для судового розгляду. Індивідуальні характеристики й досвід, акцент на конфіденційності та страх перед наслідками можуть впливати на те, як працівники різних структур (охорони здоров'я, поліції, освіти тощо) сприймають і розглядають факти домашнього насильства й відповідно пов'язаних із ним інших кримінальних правопорушень. Результати дослідження науковців з Норвегії та Бразилії (Miranda, & Lange, 2020) засвідчують, що особисті психологічні фактори та соціальні норми щодо прийнятності домашнього насильства є критичними факторами ризику для потерпілих, тому потрібен мультипрофесійний підхід.

Незалежно від виду кримінально протиправної діяльності взаємодію під час досудового розслідування розглядають у глобальному значенні, тобто вона передбачає забезпечення якісних і своєчасних спільних зусиль протягом досудового розслідування «з найменшими витратами сил, засобів і часу» (Skrynyk, & Synoverskyi, 2024), а також у ситуаційному значенні – спільна участь, яку забезпечують професійним зв'язком на основі спільного виконання завдань з розподілом компетенції, функцій, повноважень, взаємних обов'язків з метою підвищення ефективності та забезпечення результативності проведення окремих процесуальних дій (Pchelina, 2020; Yemelianov, 2025).

Окремо слід зазначити про те, що під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, необхідним є поєднання зусиль як превентивних й оперативних підрозділів Національної поліції, так і інших органів та підрозділів виконавчої влади.

Скоординовані дії між судами, поліцією та іншими установами, які захищають потерпілих і застосовують судові заходи для їхнього захисту, можуть підвищити ефективність дій з протидії домашньому насильству. Ефективнішою є співпраця між цими суб'єктами, що може покращити координацію інституційних реакцій, підвищити безпеку потерпілих і забезпечити належне виконання судових рішень (Oliveira et al., 2025).

Матеріали та методи

Суб'єктів, що здійснюють свою діяльність у сфері протидії домашньому насильству, відповідно до законодавчих норм[1] України можна поділити на групи відповідно до сфер реалізації своїх повноважень:

– *органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізацію державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;*

– *органи й установи, на які покладено функції зі здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству:* 1) служби у справах дітей; 2) уповноважені підрозділи органів Національної поліції України; 3) органи управління освітою, заклади освіти, установи й організації системи освіти; 4) органи охорони здоров'я, установи та заклади охорони здоров'я; 5) центри з надання безоплатної правничої допомоги; 6) суди; 7) прокуратура; 8) уповноважені органи з питань пробації;

– *загальні служби підтримки постраждалих осіб*: 1) центри соціальних служб; 2) центри

[1] Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text

надання соціальних послуг; 3) притулки для дітей служб у справах дітей; 4) центри соціально-психологічної реабілітації дітей; 5) соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка); 6) центри соціально-психологічної допомоги; 7) територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг); 8) інші надавачі соціальних послуг;

– *спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб:* 1) притулки для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України; 2) денні центри соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, зокрема кризові кімнати; 3) центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб; 4) спеціалізовані служби первинного соціально-психологічного консультування осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, зокрема пункти первинної медико-психологічної допомоги особам, постраждалим від фізичного або сексуального насильства чи насильства за ознакою статі, сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України; 5) центри захисту дитини; 6) колцентр з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, сексуальному насильству, пов'язаному зі збройною агресією Російської Федерації проти України, протидії торгівлі людьми та з питань захисту прав дитини; 7) мобільні бригади соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України; 8) служби, заклади й установи, призначені виключно для осіб, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України.

Попри різноплановість діяльності зазначених груп суб'єктів, слід зазначити, що саме в напрямі протидії та запобігання виявам домашнього насильства така взаємодія повинна бути організована та спрямована на забезпечення ефективної та практичної реалізації прав потерпілих осіб від виявів такого роду насильницьких дій[1].

Також необхідним є розуміння рівнів взаємодії зазначених суб'єктів. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 року № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі»[2], таку взаємодію здійснюють на трьох рівнях: загальнодержавному, регіональному й на території відповідної адміністративної-територіальної одиниці.

Важливим аспектом для формування доказової бази систематичності домашнього насильства, що призвела до інших або суттєвіших суспільно небезпечних наслідків (кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством), є можливість отримання слідчим інформації про попередні випадки завдяки обміну інформації між суб'єктами, яка накопичується у відповідних реєстрах. Відповідно до п. 32 постанови КМУ від 22 серпня 2018 року № 658[3], за наявності добровільної згоди потерпілої особи уповноважені особи, що отримали інформацію про випадок домашнього насильства, повідомляють інших суб'єктів про звернення та потреби постраждалої особи. Таку згоду не вимагають у випадках вчинення насильства стосовно дітей та недієздатних осіб, а також виявлення актів насильства кримінального характеру, обґрунтовану підозру щодо вчинення яких підтверджено за результатами оцінки ризиків[3].

Робота з потерпілими – жертвами домашнього насильства, правопорушниками-кривдниками та свідками в мультипрофесійних сферах охорони здоров'я, соціального догляду та поліції передбачає різні виклики. Кожна професійна група сприймає домашнє насильство зі своєї перспективи, пов'язаної з покладеними на неї державою завданнями, інституційними практиками й організаційними структурами. Успішна міжпрофесійна співпраця вимагає всебічних знань й освіти щодо домашнього насильства як явища, завдань та обов'язків різних фахівців, а також толерантності та гнучкості в спільних зусиллях. Однак акцент на професійних стосунках часто зміщує фокус з інституційних і структурних викликів міжпрофесійної співпраці на індивідуальні взаємодії. Організаційні бар'єри та відмінності в завданнях можуть заважати реалізації намірів у конкретні результати. Така ситуація змушує всі організації та фахівців, які працюють над втручанням у сфері домашнього насильства, переглянути своє навчання, практики й організаційні структури (Notko et al, 2021).

[1] Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі : постанова Кабінету Міністрів України від 22 серп. 2018 р. № 658. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-п#Text

[2] Там само.

[3] Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства : наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України від 13 берез. 2019 р. № 369/180. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19#Text

Результати й обговорення

Стосовно першої групи суб'єктів зазначеної взаємодії, відповідно до їх законодавчих повноважень[1], належить формування та реалізація державної політики, координація та контроль діяльності центральних органів виконавчої влади, забезпечення розроблення та затвердження типових програм для потерпілих осіб і правопорушників (кривдників), затвердження стандартів надання соціальних послуг постраждалим особам та методики визначення потреб територіальних громад у створенні спеціалізованих служб підтримки постраждалих осіб тощо.

Взаємодія між підрозділами Національної поліції України й органами виконавчої влади (Кабінет Міністрів України, окремі міністерства, центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування) виявляється через організаційні та функціональні форми. Організаційні – створення спільних координаційних рад і комісій, розроблення комплексних програм боротьби з кримінальною протиправністю, узгодження спільних заходів та рішень, що стосуються питань протидії, запобігання домашньому насильству й наслідкам таких дій. До функціональних форм належать: проведення спільних операцій, навчань і тренувань з питань надання допомоги потерпілим, протидії правопорушникам під час агресивних дій, визначення дієвих та своєчасних шляхів обміну інформацією, визначення ролі й можливостей участі громадськості в програмах забезпечення правопорядку, підготовка спільних рекомендацій та пропозицій у напрямах протидії домашньому насильству (Novichenko, 2022; Novichenko, 2021).

Тому метою такої взаємодії є об'єднання зусиль для забезпечення безпеки та порядку, узгодженості дій, ефективної протидії кримінальним правопорушенням загалом і тим, що пов'язані з домашнім насильством, з одночасним дотриманням принципів законності та взаємної відповідальності.

Взаємодія в питаннях протидії домашньому насильству відображається і на рівні створення певних нормативних документів зусиллями окремих відомств. Виявом такої взаємодії є спільний наказ між Міністерством соціальної політики та Міністерством внутрішніх справ України 13 березня 2019 року № 369/180 «Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства»[2]. Метою цього наказу є забезпечення правоохоронних органів чітким алгоритмом, що дає змогу своєчасно здійснити оцінювання ймовірності продовження чи повторного вчинення домашнього насильства, настання тяжких або особливо тяжких наслідків його вчинення, навіть смерті потерпілої особи. Розуміння наявності фактів повторності насильства дає змогу визначити ефективні заходи реагування. За результатами проведення такого оцінювання ризиків повторення домашнього насильства поліцейський уповноваженого підрозділу поліції може винести терміновий заборонний припис стосовно кривдника або вжити інших заходів для припинення такого насильства, недопущення його продовження чи повторного вчинення, надання допомоги потерпілим особам у порядку, визначеному законодавством. Також результати оцінювання доступні та можуть бути використані уповноваженими органами у сфері запобігання та протидії домашньому насильству під час застосування заходів протидії такому насильству відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Також взаємодія передбачає інформування населення та органів влади про стан правопорядку, що підвищує прозорість і рівень довіри до поліції (Novichenko, 2022; Interaction between…, 2017). Згідно з пп. 61 п. 4 Указу Президента України «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України»[3], Міністерство внутрішніх справ, а отже, і Національна поліція України, повинні інформувати населення щодо здійснення державної політики у сфері захисту прав і свобод людини й громадянина, зокрема протидії домашньому насильству загалом, зокрема – про кримінальні правопорушення, що вчиняють унаслідок такого насильства. Така інформація повинна містити не лише результати діяльності, інформацію про притягнення правопорушників до кримінальної або іншого роду відповідальності, а й про наявні шляхи виходу з насильницьких відносин, можливості отримання захисту від державних і громадських органів тощо.

Важливу роль у такому інформуванні відіграє участь громади та принципи Community Policing. Особливим виявом є Community Policing, що передбачає співпрацю поліції з населенням й органами влади для превентивної діяльності та підвищення якості життя в громадах. Це передбачає обмін інформацією, спільне планування безпекових заходів, консультації та активну участь громадян у контролі за безпекою. Отже, ефективна взаємодія поліції з органами виконавчої влади забезпечує цілісне адміністрування правопорядку, підвищує професійну ефективність співробітників і зміцнює довіру населення до правоохоронних органів в Україні.

[1] Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text

[2] Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства : наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України від 13 берез. 2019 р. № 369/180. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19#Text

[3] Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Указ Президента України від 6 квіт. 2011 р. № 383/2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/383/2011#Text

Друга група суб'єктів досліджуваної взаємодії – це органи й установи, на які покладено функції зі здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, є безпосередніми «свідками» наслідків домашнього насильства. Це ті суб'єкти, які безпосередньо мають можливість і засоби виявляти факти домашнього насильства, від професійності та своєчасності дій яких залежить ступінь небезпечності наслідків насильницької поведінки, а також забезпечення притягнення правопорушника до відповідальності.

Першим суб'єктом цієї групи законодавчо визначено службу у справах дітей. Діяльність служб у справах дітей в Україні регламентована складною системою нормативно-правових актів, яка встановлює їх публічно-правовий статус, повноваження, структуру та процедури взаємодії з іншими органами виконавчої влади й місцевого самоврядування. Основним нормативним документом є Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»[1], який визначає публічно-правовий статус служб, їх місію, завдання, принципи діяльності, а також встановлює компетенцію служб у вирішенні питань соціального захисту, профілактики правопорушень серед дітей, організації опіки й піклування, усиновлення та реабілітації. Таку діяльність також регулюють закони України «Про охорону дитинства[2], «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей»[3], Сімейний[4] та Цивільний кодекси України[5], постанова Кабінету міністрів України «Деякі питання надання державної допомоги сім'ям з дітьми»[6] та інші, а також міжнародні конвенції, ратифіковані Україною (Конвенція ООН про права дитини[7]; Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми[8]; Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства[9] тощо).

У контексті основних функцій служби у справах дітей можливим є визначення головних напрямів взаємодії слідчого під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, а саме налагодження належної взаємодії в межах не лише отримання відповідної доказової інформації, а й у питаннях забезпечення соціального захисту та профілактики правопорушень; організація опіки, піклування та усиновлення; моніторинг і контроль умов утримання дітей у спеціальних закладах; ведення облікових і статистичних даних щодо дітей у складних життєвих обставинах; координація діяльності органів місцевого та центрального рівня, установ і громадських організацій; розроблення та реалізації профілактичних програм, спрямованих на збереження дітей у сімейному оточенні.

Наступним суб'єктом другої групи є уповноважені підрозділи органів Національної поліції України. Уповноважені підрозділи Національної поліції України здійснюють повноваження, спрямовані на виявлення, реагування та запобігання випадкам домашнього насильства, а також на захист потерпілих осіб і контроль за поведінкою кривдників[10].

До уповноважених підрозділів НПУ належать: патрульна поліція та групи реагування; сектори протидії домашньому насильству та мобільні групи реагування; дільничні офіцери поліції та поліцейські офіцери громади; підрозділи ювенальної превенції; підрозділи слідства та дізнання (Moroz, & Khatniuk, 2024).

Такі підрозділи забезпечують профілактику, реагування та соціальний захист потерпілих, зокрема дітей, а також здійснюють контроль і цілеспрямовану роботу з кривдниками.

Така взаємодія між слідчим, який розслідує кримінальне правопорушення, що пов'язане з домашнім насильством, і відповідними спеціалізованими підрозділами може відбуватися як в процесуальній, так і непроцесуальній формах.

Патрульна поліція України, відповідно до своїх завдань, виконує широкий спектр дій, що надає можливість слідчому сформувати уявлення як про перебіг останньої кримінально проти-

[1] Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січ. 1995 р. № 20/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр#Text

[2] Про охорону дитинства : Закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text

[3] Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей : Закон України від 2 черв. 2005 р. № 2623-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15#Text

[4] Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text

[5] Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

[6] Деякі питання надання державної допомоги сім'ям з дітьми : постанова Кабінету Міністрів України від 31 груд. 2025 р. № 1805. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2025-п#Text

[7] Конвенція про права дитини : міжнар. док. від 20 листоп. 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

[8] Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми : міжнар. док. від 20 трав. 1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_327#Text

[9] Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : Закон України від 20 черв. 2012 р. № 4988-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4988-17#Text

[10] Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text

правної події, так і про попередні факти конфліктних ситуацій, на які реагували екіпажі патрульної поліції. Патрульна поліція України виконує оперативні та превентивні функції, патрулює території, забезпечує громадську безпеку, першою реагує на повідомлення про адміністративні чи кримінальні правопорушення, надає допомогу громадянам, забезпечує встановлення на місці події обставин правопорушення, установлення свідків й очевидців правопорушення, уживає заходів до припинення та затримання правопорушників, має налагоджені партнерські стосунки як з населенням, так і з територіальними громадами, органами влади. Зазначені працівники можуть надати слідчому первинну інформацію про подію, історію та перебіг попередніх подій, крім офіційно зафіксованої інформації, патрульні поліцейські за умови налагодженої взаємодії можуть надати більшу кількість деталей стосовно характеристики всіх учасників кримінально протиправних дій, власне бачення ситуації, можливе розміщення певних слідів (потрощені меблі, одяг зі слідами крові, відсутність життєво необхідних засобів тощо), що в попередніх випадках були помітні, але правопорушник або навіть потерпілі та свідки видавали це за випадковість. Така інформація сприяє встановленню причиново-наслідкових зв'язків, а також є інструментом під час формування тактичних прийомів проведення вербальних процесуальних дій. Окремо слід зазначити, що патрульна поліція забезпечує охорону місця події до приїзду слідчого, що також сприяє отриманню первинної інформації про подію.

Для запобігання домашньому насильству в підрозділах НПУ працює 61 мобільна група і спеціалізовані сектори протидії насильству в кожному обласному центрі (From December…, 2024). Такі підрозділи уповноваженні не лише приймати та розглядати заяви про насильство, а й оцінювати ризики для потерпілих осіб, виносити термінові заборонні приписи для кривдника, ставити кривдника на профілактичний облік і проводити з ним профілактичну роботу, здійснювати контроль за виконанням спеціальних заходів протидії та конфіскацію зброї в разі необхідності, надавати або забезпечувати надання психологічної, соціальної, медичної та правової допомоги потерпілим[1].

Взаємодія слідчого із секторами протидії домашньому насильству та мобільними групами ґрунтується на принципі координованого, комплексного та швидкого реагування. Вона передбачає не лише проведення слідчих (розшукових) дій і документування правопорушень, а й забезпечення безпеки, надання допомоги потерпілим та профілактику повторних випадків насильства.

Наприклад, вивчення та аналіз форми оцінювання ризиків вчинення домашнього насильства[2] дає змогу слідчому визначити тактику проведення вербальних і змішаних слідчих (розшукових) дій та сформувати тактичні прийоми, використовуючи наявну інформацію. Із зазначеного документа одразу очевидно, наскільки особи, що є учасниками такого насильства, схильні до відвертого спілкування. Адже в переліку є питання про відмову/згоду потерпілої особи до спілкування. Також можливим є встановлення часових проміжків між виявами агресивних або насильницьких дій та початком насильницьких відносин, а отже, і моделей поведінки правопорушника. Так можна з'ясувати наявність у членів родини вогнепальної зброї, умінь і навичок поводження з нею; з'ясувати наявність у членів родини алкогольної чи наркотичної залежності; наявність фактів жорстокого поводження з тваринами; фінансове становище як родини, так й окремих членів, економічно залежних осіб; сімейний стан і родинні зв'язки з іншими особами, які не проживають разом із потерпілими та правопорушником.

Такий підхід підвищує ефективність функціонування системи протидії домашньому насильству та сприяє формуванню безпечного соціального середовища.

Важливу роль у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, відіграє підрозділ ювенальної превенції НПУ. Адже значну частину такого роду кримінальної протиправності вчиняють за участю дітей, які є або свідками такої поведінки, або потерпілими і навіть тими, хто вчиняє кримінальні право-порушення (Komarynska, 2021; Komarynska, Nesen, & Rusanivska, 2024). Згідно з даними офіційної статистики Офісу Генерального прокурора (Statistics…), 2025 року у 27 випадках із 8127 зареєстрованих кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, правопорушниками (або за їх участю) були неповнолітні особи, свідками – 426 дітей, потерпілими визнано 608 дітей; 2024 року такі дані становили відповідно: діти-правопорушники – 23 особи, діти-свідки – 526 осіб, діти-потерпілі – 591 особа.

Взаємодія слідчого з підрозділами ювенальної превенції під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством та за участю неповнолітніх, є комплексним процесом, який передбачає організаційні, процесуальні та комунікаційні аспекти. Передусім така діяльність повинна бути спрямована на захист прав неповнолітніх, мінімізацію негативних впливів на дитину як потерпілого чи свідка, навіть підозрюваного. Взаємодія починається з планування та визначення етапів розслідування, на

[1] Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 груд. 2017р. № 2229-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text

[2] Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми : міжнар. док. від 20 трав. 1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_327#Text

яких або підрозділ ювенальної превенції, або слідчий виконують специфічні функції, наприклад, збір попередньої інформації, встановлення свідків і проведення допиту чи опитувань. Сучасна наука інтерпретує комунікаційну стратегію як інтегративну модель, що поєднує правові, психологічні й етичні компоненти. У межах криміналістичної тактики вона спрямована на досягнення процесуальної мети – отримання достовірних свідчень, натомість у психологічному аспекті – на підтримку емоційної рівноваги дитини та мінімізацію негативного впливу[1]. Такий комплексний підхід є ключем до ефективної роботи ювенальної юстиції та захисту прав неповнолітніх у кримінальному провадженні (Komarynska, Panasiuk, & Romanovych, 2025). Важливим є налагодження ефективного та своєчасного обміну інформацією, необхідними документами. Слідчий надає підрозділу ювенальної превенції документи щодо кримінального провадження для підготовки профілактичних заходів або психологічного супроводу. Своєю чергою підрозділ ювенальної превенції надає інформацію про попередню поведінку, соціальне середовище та ризики, пов'язані з дитиною. Наступним аспектом взаємодії зазначених суб'єктів є спільне проведення необхідних заходів: наприклад, виявлення осіб, які можуть бути потенційними свідками чи учасниками злочину, опитування неповнолітніх у безпечних умовах, організація зустрічей у присутності психологів або педагогів. Також підрозділ ювенальної превенції може одночасно вживати заходів щодо профілактики повторних порушень, поки слідчий здійснює процесуальні дії.

Аналогічними є форми та напрями взаємодії слідчого з дільничними офіцерами поліції та поліцейськими офіцерами громади, але в питаннях стосовно дорослої категорії громадян.

Крім зазначених спеціалізованих підрозділів, у деяких випадках постає потреба в налагодженні взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, що відбувається переважно під час розслідування таких кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, як убивство (ст. 115–117 КК України); доведення до самогубства (ст. 120 КК України); умисне тілесне ушкодження різного ступеня тяжкості (ст. 121–125 КК України); побої та мордування (ст. 126 КК України); катування (ст. 127 КК України); завідоме залишення без допомоги (ст. 135 КК України); незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України); підміна дитини (ст. 148 КК України); торгівля людьми (ст. 149 КК України); експлуатація дітей (ст. 150 КК України); зґвалтування (ст. 152 КК України); сексуальне насильство (ст. 153 ККУ); примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України); злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України)[2].

Основною процесуальною формою взаємодії слідчого й оперативних підрозділів є надання слідчим доручень на проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій, проведення оперативно-розшукових заходів (Kubariev, & Barhan, 2024).

Під час досудового розслідування, зазначає А. Саковський (2022), взаємодія між слідчим й оперативним працівником має ґрунтуватися на нормах і вимогах кримінального процесуального законодавства, мати форму ділового співробітництва, що має основою результати спільної оцінки слідчих та оперативно-розшукових ситуацій, взаємоповаги, не в «примусовому» стилі надання доручень.

Своєрідною тактикою взаємодії слідчого з оперативними працівниками є кримінальні правопорушення, учасниками яких є неповнолітні. Науковці (Voloshanivska, 2022) акцентують на тому, що в таких кримінальних провадженнях, навіть у випадках, коли неповнолітня особа визнає свою вину, це може бути результатом тиску з боку співучасників (якщо кримінальне правопорушення вчинено в співучасті), з боку дорослих учасників кримінального правопорушення, які неповнолітніх втягують у кримінально протиправну діяльність. У таких ситуаціях метою взаємодії є виявлення та фіксація доказів факту достовірності наданих кримінальним правопорушником показань, встановлення ролі неповнолітнього (Voloshanivska, 2022), фактів домашнього насильства щодо неповнолітньої особи або його близьких родичів (матері, братів/сестер). Також є ситуації, коли неповнолітній прагне захистити іншого члена родини, який потерпає від домашнього насильства.

Окремим напрямом взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, слід визначити взаємодію слідчого зі спеціалістами (спеціалістами-криміналістами, експертами різних галузей, психологами), які можуть надати допомогу не лише у виявленні криміналістично значущої інформації, а у її фіксації та дослідженні. Крім загальновизначених напрямів взаємодії Chaplinsky, 2022), що передбачають координацію та планування досудового розслідування загалом та окремих процесуальних дій та оперативних заходів, потребує посиленої уваги налагодження аналітичної та методологічної взаємодії. Така діяльність передбачає спільну обробку, узагальнення даних, аналіз оперативної обстановки, перебігу й результатів розслідування, дає змогу своєчасно вдосконалити тактику слідчих (розшукових) й оперативних дій з використанням методичних рекомендацій (наприклад, роботи з потерпілими від домашнього насильства) та передового досвіду.

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

[2] Там само.

Результативність належної взаємодії між зазначеними суб'єктами можна продемонструвати прикладом розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 301-1, ч. 4 ст. 153, ч. 2 ст. 156 КК України[1]. У січні 2021 року співмешканці (чоловік і жінка) вирішили виготовляти та розповсюджувати дитячу порнографію. Для цього вони шляхом погроз і побиття примусили свого малолітнього сина створювати сексуальні образи з моделюванням сексуальної поведінки з матір'ю. Співмешканці вигадали сценарії сексуальних сцен, діючи згідно з розподіленими ролями, знімали відео на мобільний телефон. Потім це відео розповсюдили через Всесвітню мережу Інтернет. Після завантаження перших порнографічних відео вони вирішили залучити ще й малолітню доньку, яка перебувала в особливо вразливій ситуації – розумової та фізичної неспроможності.

Під час досудового розслідування було встановлено понад 10 таких фактів. Протягом розслідування підозрювані чинили опір слідчому, постійно змінюючи показання, заперечуючи примусовий характер насильницьких дій, наявність домашнього насильства. Стверджували, що всі зйомки їх змушували робити під тиском особи, у яких вони позичали гроші.

Однак вину підозрюваних було підтверджено сукупністю доказів, наданих стороною обвинувачення, зокрема процесуальними документами, висновками експертиз, показаннями законного представника малолітніх потерпілих (бабусею).

Завдяки налагодженій взаємодії з оперативними працівниками було встановлено, що в межах міжнародного поліцейського співробітництва від правоохоронних органів Австралії отримано інформацію стосовно розбещення малолітніх дітей, створення та розповсюдження у всесвітній телекомунікаційній мережі Інтернет матеріалів, що мають ознаки дитячої порнографії. Працівники міграційної поліції НП України з'ясували, що невстановлена особа в мережі Інтернет розмістила серію фото- та відеоматеріалів з ознаками дитячої порнографії (за участю малолітніх дівчинки та хлопчика). Згодом оперативним шляхом встановлено дітей, візуально схожих на згаданих малолітніх, щодо яких вчинено розпусні дії, зображені на світлинах. Крім того, встановлено, що розбещення малолітньої відбувалося протягом тривалого часу, в різний час доби (зокрема вночі).

Залучення до процесу розслідування психологів дало змогу шляхом психологічних досліджень отримати важливу інформацію від малолітніх потерпілих про те, що протиправні дії сексуального характеру, які мають ознаки сексуального насильства щодо дитини, вчиняли протягом тривалого часу. У процесі роботи з малолітніми було виявлено, що вітчим постійно погрожував і чинив фізичне та сексуальне насильство щодо всіх членів сім'ї, зокрема матері та дітей, а також погрожував убити дідуся та бабусю.

Проведена судово-психіатрична експертиза не виявила ознак психічного розладу в потерпілого хлопчика, а також підтвердила, що дії щодо нього мали сексуальний характер, погодження на такі дії з боку дитини відбувалося без повноцінного її волевиявлення. У потерпілої дівчинки було виявлено ознаки посттравматичного стресового розладу (згідно з МКХ-10, шифр F43.1), що знаходиться в прямому причиново-наслідковому зв'язку з кримінальним правопорушенням, вчиненим щодо неї. Дії щодо дитини мали насильницький сексуальний характер, значення яких малолітня особа не могла розуміти й не могла, відповідно, чинити їм психологічний опір. Рівень психологічного розвитку дівчини відповідає нижній межі її вікового періоду (12–13 років). Судово-психіатрична експертиза підозрюваних підтвердила, що підозрювані жодним психічним розладом не страждають, за своїм психічним станом здатні усвідомлювати значення власних дій та керувати ними.

Також за допомогою комплексної комп'ютерно-технічної та мистецтвознавчої експертизи було досліджено диск для лазерних систем зчитування: серед файлів містилися 18 відеофайлів і 52 графічні файли, які належать до продукції порнографічного змісту, а також 16 відеофайлів і 34 графічні файли, які належать до дитячої порнографії. Також було встановлено, що на зовнішньому накопичувачі, жорстких магнітних дисках містилося 275 файлів, що належать до порнографії, 211 файлів – належать до дитячої порнографії.

Здійснена узгоджена й ефективна робота відповідних суб'єктів під час досудового розслідування сприяла визнанню підозрюваних винними, на підставі чого призначено покарання у виді 15 років позбавлення волі з позбавленням права займатися діяльністю, пов'язаною з доступом до інформаційно-телекомунікаційних систем, на 3 роки.

Висновки

Досудове розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, передбачає роботу широкого кола суб'єктів, що взаємодіють, розуміння завдань, а головне – можливостей, що дає змогу слідчому не лише забезпечити особисту ситуативну взаємодію, а й залучити відповідних суб'єктів до взаємодії та обміну інформацією протягом усього процесу виявлення, дослідження та оцінки доказової інформації.

Питання належної організації взаємодії набуває актуальності під час проведення складних розумово-аналітичних, організаційно-тактич-

[1] Вирок Деснянського районного суду м. Києва від 10 лип. 2023 р. Справа № 754/6033/22. Провадження № 1-кп/754/124/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112608972

них дій, необхідних для проведення досудового розслідування різного роду та виду кримінально протиправних дій саме між суб'єктами досудового розслідування.

Взаємодію під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, слід розглядати як діяльність слідчого, що має комплексний, синергетичний характер і передбачає ефективне залучення сил, засобів та можливостей різних компетентних суб'єктів, з огляду на системний характер домашнього насильства та його часові параметри. Під час розслідування цієї категорії кримінально протиправних дій необхідним є врахування як специфіки розслідування як домашнього насильства, так і особливостей розслідування кримінального правопорушення, що є наслідком насильства в родині.

Також здійснене дослідження дає змогу стверджувати, що координаційна діяльність слідчого обумовлена вмінням налагоджувати ефективну взаємодію між широким колом суб'єктів. Причому така взаємодія повинна не просто мати бланкетний характер відповідно до законодавчо визначених завдань, а й ґрунтуватися на психолого-емоційному співробітництві працівників.

References

[1] Chaplynskyi, K.O. (2022). Problem issues of interaction between investigators and operative units of the national police of ukraine during the investigation of criminal offenses. *Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 4(100), 247-258. DOI: 10.33766/2524-0323.100.247-258

[2] Dawnay, N., & Sheppard, K. (2023). From crime scene to courtroom: A review of the current bioanalytical evidence workflows used in rape and sexual assault investigations in the United Kingdom. *Science & Justice,* DOI: 10.1016/j.scijus.2022.12.006

[3] From December 19, the law on strengthening responsibility for domestic violence enters into force. (2024). *Judicial and legal newspaper.* Retrieved from https://sud.ua/uk/news/laws/316716-s-19-dekabrya-vstupaet-v-silu-zakon-ob-usilenii-otvetstvennosti-za-domashnee-nasilie

[4] Interaction between the police and the community (Community policing). (2017). (n.d.). *ecpl.com.ua.* Retrieved from https://ecpl.com.ua/publications/vzajemodiya-politsiji-ta-hromady-community-policing/

[5] Interaction between the police and the community on the basis of partnership in the Law of Ukraine "On the National Police". *Site "CPKHUB".* Retrieved from https://www.cpkhub.com.ua/blog/vzaemodia-policii-ta-gromadi-na-zasadah-partnerstva-u-zakoni-ukraini-pro-nacional-nu-policiu

[6] Komarynska, Y., Panasiuk, V., & Romanovych, A. (2025). Communication Component of Child Interrogation Tactics. *Nauka i Pravookhorona*, 70(4), 138-149. DOI: 10.33270/05257004.14

[7] Komarynska, Yu.B. (2021). Psychological and Criminal Characteristics of the Person of the Victim in Criminal Offenses Related to Domestic Violence. *Legal psychology*, 29(2), 82-90. DOI: 10.33270/03212902.82

[8] Komarynska, Yu.B., Nesen, O.O., & Rusanivska, D.D. (2024). Investigation of criminal offenses involving children and domestic violence. *Successes and achievements in science. Series "Law",* 7(7), 79-91. DOI: 10.52058/3041-1254-2024-7(7)-79-91

[9] Kubariev, I., & Barhan, S. (2024). Improvement of the legislative regulation of the interaction of the investigator and operative units in the pre-trial investigation. *Ukrainian political and legal discourse,* 1. DOI: 10.5281/zenodo.14584387

[10] Miranda, R.B., & Lange, S. (2020). Domestic violence and social norms in Norway and Brazil: A preliminary, qualitative study of attitudes and practices of health workers and criminal justice professionals. *PLOS ONE*, 15(12). DOI: 10.1371/journal.pone.0243352

[11] Moroz, O.B., & Khatniuk, Y.A. (2024). The role of national police bodies v preventions and countermeasures for household violence. *Uzhhorod National University Herald. Series "Law"*, 1(80), 513-521. DOI: 10.24144/2307-3322.2023.80.1.78

[12] Notko, M., Husso, M., Piippo, S., Fagerlund, M., & Houtsonen, J. (2021). Intervening in domestic violence: interprofessional collaboration among social and health care professionals and the police. *Journal of Interprofessional Care*, 36(1), 15-23. DOI: 10.1080/13561820.2021.1876645

[13] Novichenko, A. (2021). Partnership between publicity and society through interaction and relationships. *Our Law,* 3, 9-15. DOI: 10.32782/np.2021.3.2

[14] Novichenko, A. (2022). Interaction of police and local government bodies in law enforcement in Ukraine. *European Perspectives,* 1, 52-57. DOI: 10.32782/ep.2022.1.8

[15] Oliveira, C.A.F. de, Sousa, M. de M., Ataide, M.C.F., Traguetto, J., Costa, W.P. da, & de Matos-Torres, M. (2025). Legal Reforms and Outcomes of the Action of Police Institutions in Combating Violence Against Women: A Systematic Review Protocol. *International Journal of Qualitative Methods*, 24. DOI: 10.1177/16094069251339213

[16] Pchelina, O.V. (2020). Interaction of the investigator and criminal inspectors during the pre-judicial investigation of criminal offenses. *Knowledge of European law*, 1, 107-111. DOI: 10.32837/chern.v0i1.59

[17] Sakovskyi, A.A. (2022). Giving assignments as a form of interaction of the investigator with employees of operational units. *Knowledge of European law,* 1, 110-113. DOI: 10.32837/chern.v0i1.331

[18] Skrynyk, M., & Synoverskyi, A. (2024). Interaction during the Investigation of Criminal Offenses Committed by Organized Criminal Groups under The Conditions of Martial Law: OrganizationalTactical and Psychological Aspects. *Ûridična psihologiâ*, 34(1), 140-153. DOI: 10.33270/03243401.140
[19] Statistics. *Site "Office of the Prosecutor General of Ukraine".* Retrieved from https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika
[20] Voloshanivska, T.V. (2022). Ensuring the cooperation of investigative and operative units in the investigation of criminal offenses committed by children. *Legal position,* 2, 164-168. DOI: 10.32782/2521-6473.2022-2.34
[21] Yemelianov, R.O. (2025). Interaction between operational units and pre-trial investigation authorities during the execution of a search. *Uzhhorod National University Herald. Series "Law"*, 3(89), 356-362. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.3.51
[22] Yepikhina, M.A. (2020). Definition analysis of the concept "interaction" in the philosophical and sociological dimension. *Theory and methods of teaching and education*, 48, 53-63. DOI: 10.34142/23128046.2020.48.05

Список використаних джерел

[1] Чаплинський К. О. Проблемні питання взаємодії слідчих та оперативних підрозділів Національної поліції України під час розслідування кримінальних правопорушень. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. Т. 4. № 100. С. 247–258. DOI: 10.33766/2524-0323.100.247-258
[2] Dawnay N., Sheppard K. From crime scene to courtroom: A review of the current bioanalytical evidence workflows used in rape and sexual assault investigations in the United Kingdom. *Science & Justice*. 2023. Vol. 63. Issue 2. P. 206–228. DOI: 10.1016/j.scijus.2022.12.006
[3] З 19 грудня набуває чинності закон про посилення відповідальності за домашнє насильство. *Судово-юридична газета*. 2024. URL: https://sud.ua/uk/news/laws/316716-s-19-dekabrya-vstupaet-v-silu-zakon-ob-usilenii-otvetstvennosti-za-domashnee-nasilie
[4] Взаємодія поліції та громади (Community Policing). 2017. URL: https://www.irf.ua/content /files/com_pol.pdf
[5] Взаємодія поліції та громади на засадах партнерства в Законі України «Про Національну поліцію». *CPKHUB :* [сайт]. URL: https://www.cpkhub.com.ua/blog/vzaemodia-policii-ta-gromadi-na-zasadah-partnerstva-u-zakoni-ukraini-pro-nacional-nu-policiu
[6] Комаринська Ю., Панасюк В., Романович А. Комунікаційна складова тактики допиту дитини. *Наука і правоохорона.* 2025. Вип. 4 (70). С. 138–149. DOI: 10.33270/05257004.14
[7] Комаринська Ю. Б. Психолого-криміналістична характеристика особи потерпілого в кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із домашнім насильством. *Юридична психологія*. 2021. № 2 (29). С. 82–90. DOI: 10.33270/03212902.82
[8] Комаринська Ю. Б., Несен О. О., Русанівська Д. Д. Розслідування кримінальних проступків за участю дітей та пов'язаних з домашнім насильством. *Успіхи і досягнення у науці. Серія «Право».* 2024. № 7 (7). С. 79–91. DOI: 10.52058/3041-1254-2024-7(7)-79-91
[9] Кубарєв І., Барган С. Вдосконалення законодавчого регулювання взаємодії слідчого та оперативних підрозділів на досудовому розслідуванні. *Український політико-правовий дискурс.* 2024. № 1. DOI: 10.5281/zenodo.14584387
[10] Miranda R. B., Lange S. Domestic violence and social norms in Norway and Brazil: A preliminary, qualitative study of attitudes and practices of health workers and criminal justice professionals. *PLOS ONE*. 2020. Vol. 15. No. 12. DOI: 10.1371/journal.pone.0243352
[11] Moroz O. B., Khatniuk Y. A. The role of national police bodies v preventions and countermeasures for household violence. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2024. Vol. 1. No. 80. P. 513–521. DOI: 10.24144/2307-3322.2023.80.1.78
[12] Notko M., Husso M., Piippo S., Fagerlund M., Houtsonen J. Intervening in domestic violence: interprofessional collaboration among social and health care professionals and the police. *Journal of Interprofessional Care.* 2021. Vol. 36. Issue 1. P. 15-23. DOI: 10.1080/13561820.2021.1876645
[13] Новіченко А. Партнерство між громадськістю та суспільством шляхом взаємодії та взаємовідносин. *Наше право*. 2021. № 3. С. 9–15. DOI: 10.32782/np.2021.3.2
[14] Новіченко А. Взаємодія поліції та органів місцевого самоврядування у забезпечення правопорядку в Україні. *Європейські перспективи*. 2022. № 1. С. 52–57. DOI: 10.32782/ep.2022.1.8
[15] Oliveira C. A. F. de, Sousa M. de M., Ataide M. C. F., Traguetto J., Costa W. P. da, de Matos-Torres M. Legal Reforms and Outcomes of the Action of Police Institutions in Combating Violence Against Women: A Systematic Review Protocol. *International Journal of Qualitative Methods.* 2025. Vol. 24. DOI: 10.1177/16094069251339213
[16] Пчеліна О. В. Взаємодія слідчого та інспекторів-криміналістів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. *Знання європейського права.* 2020. № 1. С. 107–111. DOI: 10.32837/chern.v0i1.59

[17] Саковський А. А. Надання доручень як форма взаємодії слідчого з працівниками оперативних підрозділів. *Знання європейського права*. 2022. № 1. С. 110–113. DOI: 10.32837/chern.v0i1.331
[18] Skrynyk M., Synoverskyi A. Interaction during the Investigation of Criminal Offenses Committed by Organized Criminal Groups under The Conditions of Martial Law: OrganizationalTactical and Psychological Aspects. *Ûridična psihologiâ*. 2024. Vol. 34. No. 1. P. 140–153. DOI: 10.33270/03243401.140
[19] Статистика. *Офіс Генерального прокурора :* [сайт]. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika
[20] Волошанівська Т. В. Забезпечення взаємодії слідчих та оперативних підрозділів при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених дітьми. *Legal position*. 2022. № 2. С. 164–168. DOI: 10.32782/2521-6473.2022-2.34
[21] Yemelianov R. O. Interaction between operational units and pre-trial investigation authorities during the execution of a search. *Uzhhorod National University Herald. Series "Law"*. 2025. Vol. 3. No. 89. P. 356–362. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.3.51
[22] Єпіхіна М. А. Дефініційний аналіз поняття «взаємодія» у філософському та соціологічному вимірі. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2020. № 48. С. 53–63. DOI: 10.34142/23128046.2020.48.05

KOMARYNSKA Yuliia
PhD in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Criminology and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1747-1816;
LISOHOR Vitalii
PhD in Law, Associate Professor, Professor of the Department of Criminology of the Educational and Scientific Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2169-346X;
ROMANSKA Valeriia
Student of the Master's degree of the Institute of Correspondence and Distance Learning of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-3492-0123

Coordination Activities of the Investigator during the Investigation of Criminal Offenses Related to Domestic Violence

Abstract. Rational coordination of actions between units of the National Police of Ukraine is not only an important form of functioning, but also necessary for achieving the general goal, i.e. ensuring law and order and countering criminal and illegal manifestations in society. In legal science, such activity is called interaction. The relevance of the article is due to the fact that in the investigated category of criminal wrongdoing, information about the course of violent relations in the family, behavior and personal characteristics of family members, etc., is possessed by a significant number of structural units of the National Police of Ukraine and other subjects of the executive power. Therefore, the task of the investigator is not only to obtain such information, but also to ensure proper coordination between them, with the aim of its thorough analysis and study, with the aim of forming investigative tactics and the evidence base. The purpose of the article is to determine the main roles and functions of individual units during the investigation of criminal offenses related to domestic violence, as well as tactical and organizational principles for unifying the investigator's capabilities of each of the participants in the interaction in identifying and researching evidentiary information. To achieve this goal, the method of legal hermeneutics was used to analyze legislative acts and court decisions on the investigation of criminal offenses related to domestic violence; the decomposition method was also used to detail the possible ways for the police to obtain information about a committed criminal offense. As a result of the study, the form (procedural and non-procedural) of such interaction was determined, as well as its directions, which are determined by the type of criminal offense resulting from domestic violence, as well as the functional conditions of a specific subject.

Keywords: interaction; investigation planning; prevention; victim; collection of evidence.

DOI: 10.33270/05267101.17
УДК 343.35:343.2/.7:341.4

КРАСІЙ Марія*
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління, адміністрування і національної безпеки Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
76000, вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8752-7371

Диференціація відповідальності за корупційні правопорушення в умовах воєнного стану крізь призму міжнародних стандартів

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження питання диференціації кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення в умовах воєнного стану крізь призму міжнародних стандартів і завдань зовнішньої кримінально-правової політики України. Обґрунтовано, що в особливий період корупція трансформується з управлінської девіації у фактор прямої загрози обороноздатності держави, ефективному використанню міжнародної фінансової допомоги та довірі до України як суб'єкта міжнародного права, що спричиняє підвищення ступеня її суспільної небезпеки та потребу в адекватній, системно вибудуваній кримінально-правовій реакції. На підставі аналізу доктринальних підходів до розуміння диференціації кримінальної відповідальності та судової практики Вищого антикорупційного суду за 2025–2026 роки обґрунтовано необхідність законодавчого закріплення спеціальних критеріїв підвищеної суспільної небезпеки корупційних правопорушень в умовах воєнного стану, а також визначення чітких меж застосування положень про призначення більш м'якого покарання на підставі угоди про визнання винуватості. Доведено, що наявна практика демонструє двополюсний характер диференціації: від істотного пом'якшення покарання за умови активної співпраці з правоохоронними органами – до суворої кримінально-правової реакції у випадках посягання на фундаментальні інститути держави. Сформульовано висновок, що формування системної, доктринально обґрунтованої моделі диференціації відповідальності за корупційні правопорушення в умовах воєнного стану має ґрунтуватися на принципах пропорційності, справедливості, ефективності та невідворотності покарання, відповідати міжнародним антикорупційним стандартам і забезпечувати баланс між потребами національної безпеки й вимогами правової визначеності. Реалізація запропонованих підходів сприятиме підвищенню узгодженості кримінально-правової політики України та зміцненню її міжнародної правової репутації.

Ключові слова: корупційні правопорушення; зовнішня кримінально-правова політика України; кримінальна відповідальність; міжнародне співробітництво; корупція; невідворотність покарання; суспільна небезпека.

Історія статті:
Отримано: 26.01.2026
Прийнято: 02.03.2026
Опубліковано: 31.03.2026

Рекомендоване посилання:
Красій М. Диференціація відповідальності за корупційні правопорушення в умовах воєнного стану крізь призму міжнародних стандартів. *Наука і правоохорона.* 2026. Вип. 1 (71). С. 169–175. DOI: 10.33270/05267101.17

*Відповідальний автор

© Красій М., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Запровадження воєнного стану в Україні зумовило істотну зміну функціональних параметрів публічної влади, характеру бюджетних процесів, процедур державних закупівель і механізмів міжнародної фінансової взаємодії. У цих умовах корупційні правопорушення трансформуються із системної управлінської девіації у фактор, що безпосередньо впливає на обороноздатність держави, ефективність використання міжнародної допомоги та рівень довіри до України як суб'єкта міжнародного права. Такий контекст об'єктивно підвищує ступінь їх суспільної небезпеки та зумовлює потребу в адекватній кримінально-правовій реакції.

Водночас чинна модель диференціації кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення формувалася переважно в умовах мирного часу та не була орієнтована на специфіку особливого періоду. Законодавчі зміни, спрямовані на посилення відповідальності, нерідко мають фрагментарний характер і не завжди ґрунтуються на системних, доктринально вивірених критеріях підвищення суспільної небезпеки. Відсутність цілісної концепції диференціації відповідальності в умовах воєнного стану може призводити до диспропорцій у санкціях, колізій у правозастосуванні та порушення балансу між принципами справедливості й пропорційності.

Україна є учасницею ключових міжнародних антикорупційних конвенцій та знаходиться в процесі поглиблення інтеграції з європейським правовим простором. Диференціація відповідальності за корупційні правопорушення має відповідати міжнародним стандартам ефективності, пропорційності та невідворотності покарання, а також узгоджуватися з вимогами системності та правової визначеності. Неврахування цих стандартів може негативно позначитися на реалізації зовнішньої кримінально-правової політики України, зокрема у сфері міжнародного співробітництва й отримання фінансової підтримки. Зовнішня кримінально-правова політика України має враховувати не лише загальноєвропейські тенденції, а й прогалини в правовому регулюванні на рівні Європейського Союзу (далі – ЄС) (Krasii, 2025).

Отже, проблема дослідження полягає у відсутності науково обґрунтованої, комплексної моделі диференціації відповідальності за корупційні правопорушення в умовах воєнного стану, яка одночасно: відображала б підвищений ступінь суспільної небезпеки відповідних діянь в особливий період; забезпечувала б дотримання принципів справедливості та пропорційності покарання; відповідала б міжнародним антикорупційним стандартам; функціонувала б як елемент зовнішньої кримінально-правової політики України.

Матеріали та методи

Емпіричну та нормативну базу дослідження становлять норми Кримінального кодексу України (далі – КК України) (ст. 191, 364, 368, 369, 368-5, 369-2 тощо), а також міжнародно-правові акти у сфері протидії корупції, зокрема: Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності; Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції; Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією; Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією; положення ст. 83 Договору про функціонування Європейського Союзу в частині визначення переліку тяжких транскордонних злочинів.

Наукову основу дослідження сформували публікації українських і зарубіжних учених, а саме: А. Айтуарової (2021), Н. Антонюк (2019), Р. Бориславського (2020), О. Волохова (2025), Д. Крикливця (2025), А. Кушкімбаєва (2021), Р. Орловського (2018), О. Рябчинської (2025), Л. Тімофєєвої (2025) та ін.

Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, що забезпечили всебічний аналіз проблеми диференціації відповідальності за корупційні правопорушення в умовах воєнного стану крізь призму міжнародних стандартів як складової зовнішньої кримінально-правової політики України.

У межах дослідження використано діалектичний метод, який дав змогу розглянути диференціацію кримінальної відповідальності як динамічне явище, зумовлене зміною соціально-правового контексту в умовах воєнного стану. Формально-юридичний (догматичний) метод застосовано для аналізу норм кримінального законодавства України та міжнародних договорів з метою з'ясування змісту санкцій, кваліфікуючих ознак і механізмів криміналізації корупційних діянь. Системно-структурний метод забезпечив дослідження диференціації відповідальності як елементу цілісної кримінально-правової політики й дав змогу виявити взаємозв'язок між нормами національного законодавства та міжнародними стандартами. Порівняльно-правовий метод, використаний для зіставлення положень національного законодавства з міжнародними антикорупційними стандартами щодо вимог ефективності, пропорційності й невідворотності покарання. Метод правового моделювання надав можливість сформулювати концептуальні підходи до вдосконалення критеріїв диференціації відповідальності за корупційні правопорушення в умовах воєнного стану.

Застосування зазначених методів у сукупності забезпечило комплексність дослідження і дало змогу обґрунтувати необхідність формування системної моделі диференціації відповідальності за корупційні правопорушення в умовах воєнного стану, узгодженої з міжнародними стандартами та завданнями зовнішньої кримінально-правової політики України.

Результати й обговорення

Корупція в умовах воєнного стану набуває якісно нових рис суспільної небезпеки, оскільки посягає не лише на нормальне функціонування публічної влади, а й опосередковано впливає на обороноздатність держави, ефективність використання міжнародної допомоги та довіру до інституцій. Вона детермінує інші кримінальні правопорушення, зокрема ті, що охоплені переліком тяжких транскордонних злочинів, визначених у статті 83 Договору про функціонування Європейського Союзу, що посилює її загрозу для національної та міжнародної безпеки (Timofieieva, 2025).

У доктринальному вимірі диференціація кримінальної відповідальності постає фундаментальною категорією кримінально-правової політики. Диференціація кримінальної відповідальності, слушно зазначає В. К. Грищук (2009), – це визначення раціональних способів і форм її реалізації з метою втілення принципів кримінального права, забезпечення виправлення осіб, які вчинили злочини, і запобігання новим кримінальним правопорушенням, що зрештою сприяє зміцненню законності й правопорядку.

В. О. Навроцький (2009) обґрунтовує, що диференціація кримінальної відповідальності має чітко визначені ознаки: здійснюється виключно законодавцем у межах кримінального закону; стосується різновидів одного й того самого злочину; ґрунтується на типовості ознак, які впливають на ступінь суспільної небезпеки; знаходить вираження в побудові санкцій та структурі статей Особливої частини; є обов'язковою для правозастосовних органів. Такий підхід дає змогу відмежувати диференціацію від індивідуалізації відповідальності, що здійснює суд у межах визначеної законом санкції.

Р. А. Бориславський (2020) пропонує багатовимірне розуміння цієї категорії, розглядаючи її як метод кримінальної політики, галузевий принцип, законотворчий і правозастосовний процес, а також виключну діяльність законодавця. Така концептуалізація дає змогу інтегрувати диференціацію відповідальності в ширший контекст кримінально-правової стратегії держави, передусім в умовах особливого періоду.

Н. О. Антонюк (2019) обґрунтовує доцільність застосування позитивного та негативного критеріїв диференціації, що надає можливість уникнути нормативної надмірності або, навпаки, прогалин у кримінально-правовому регулюванні. Саме в умовах воєнного стану проблема меж диференціації набуває особливої гостроти, адже законодавець має забезпечити баланс між принципом справедливості та принципом пропорційності.

Л. В. Павлик (2013) сформулювала систему вимог до обставин, які можуть бути визнані засобами диференціації кримінальної відповідальності, запропонувала їх класифікацію залежно від місця використання, зв'язку зі структурними елементами складу злочину, характеру впливу на ступінь суспільної небезпеки та правової природи. Ю. А. Пономаренко (2009) акцентує, що найінтенсивніше диференціація виявляється в санкціях статей Особливої частини КК України, що має вирішальне значення для практики призначення покарання.

Несистемність диференціації, зазначено в доктрині, породжує диспропорції в реалізації принципу справедливості та нівелює узгодженість кримінально-правової політики (Antoniuk, 2019). Тому в умовах воєнного стану законодавче посилення відповідальності за корупційні правопорушення має ґрунтуватися не на ситуативній реакції, а на чітких критеріях підвищення суспільної небезпеки, зокрема якщо корупційне діяння пов'язане з оборонними закупівлями, гуманітарною допомогою чи міжнародним фінансуванням відновлення.

Особам, які вчинили корупційне кримінальне правопорушення або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, може бути пом'якшене основне покарання на підставі ст. 692 КК України. Ті фактичні обставини, які збігаються з умовами укладення угоди про визнання вини (відсутність яких унеможливлює укладення такої угоди), можуть бути визнані обставинами, що пом'якшують покарання під час визначення його конкретного розміру. Такий підхід трапляється в судовій практиці (Riabchynska, & Bolshakova, 2025).

Судова практика Вищого антикорупційного суду протягом 2024–2025 років демонструє збільшення кількості розглянутих справ (109 вироків 2025 року проти 77 2024-го) (The number of judgments…, 2026), значну частку з яких становлять корупційні правопорушення в оборонній сфері й енергетиці. Проте переважна більшість обвинувальних рішень ухвалюють на підставі угод про визнання винуватості, що нерідко призводить до призначення покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (ст. 69-2 КК України)[1]. Такий підхід хоча й сприяє швидкому викриттю співучасників, іноді створює враження недостатньої пропорційності покарання підвищеній суспільній небезпеці корупції в умовах воєнного стану.

Яскравим підтвердженням є вирок Вищого антикорупційного суду (далі – ВАКС) від 14 січня 2026 року у справі № 991/11454/25 щодо пособника в одержанні неправомірної вигоди в особливо великому розмірі (ч. 5 ст. 27, ч. 4 ст. 368 КК України) посадовцем Міністерства оборони. За схемою маніпуляцій з конкурсом на забудову земельної ділянки (неправомірна вигода – 1 300 000 доларів США) суд,

[1] Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

затвердивши угоду про визнання винуватості, призначив лише 1 рік 6 місяців позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади в органах державної влади, підприємствах, установах, організаціях державної або комунальної форм власності, пов`язані з організаційно-розпорядчими або адміністративно-господарськими функціями на строк 2 роки з конфіскацією частини належного йому на праві власності майна, застосувавши ст. 69-2 КК України[1]. Такий підхід ілюструє процесуальну диференціацію (можливість угоди за особливо тяжкий злочин за умови викриття інших осіб – п. 2 ч. 4 ст. 469 КПК), але водночас ставить питання про баланс пропорційності покарання підвищеній суспільній небезпеці корупційних діянь в оборонній сфері в умовах воєнного стану.

Водночас судова практика не є однозначною. Прикладом жорсткої диференціації став вирок ВАКС від 11 червня 2025 року у справі № 752/16096/18 щодо колишньої судді Окружного адміністративного суду міста Києва (ОАСК). Обвинувачену визнано винуватою за ч. 3 ст. 368 КК України в одержанні неправомірної вигоди (2000 доларів США як перша частина обумовлених 10 000 доларів США) за вчинення дій в інтересах третьої особи (ТОВ) з використанням наданої їй влади – витребування доказів в адміністративній справі № 826/16498/16. Суд відмовив у застосуванні угоди про визнання винуватості, призначивши покарання у виді 5 років 6 місяців позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади в органах державної влади на три роки та конфіскацією всього належного майна[2].

На відміну від випадків, де суди враховують співпрацю, відшкодування чи внесок в оборону як пом'якшувальні обставини, тут суд акцентував на підвищеній суспільній небезпеці діяння: корупція серед суддів підриває авторитет судової влади, довіру до правосуддя та верховенство права, передусім в умовах воєнного стану, коли ефективність судової системи безпосередньо впливає на захист прав громадян, обороноздатність і міжнародну підтримку України. Відсутність каяття, спроби конспірації та корисливий мотив стали визначальними для відмови від пом'якшення.

Цей вирок ілюструє баланс у диференціації: гнучкість через угоди (для викриття системних схем) поєднується з невідворотністю та суворістю покарання у випадках, коли корупціонер не сприяє слідству й посягає на ключові інститути держави.

Отже, практика ВАКС 2025 року демонструє еволюцію диференціації: від значного пом'якшення за умови викриття інших осіб і підтримки оборони – до жорсткої відповідальності, коли корупція зачіпає фундаментальні інститути держави в умовах війни.

У міжнародно-правовому вимірі стандарти криміналізації корупції закріплено, зокрема, у Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (ст. 8)[3], Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції[4], а також у Кримінальній конвенції про боротьбу з корупцією[5] та Цивільній конвенції про боротьбу з корупцією[6]. Водночас, зазначає О. Медвецька (2015), універсального визначення корупційного злочину не сформульовано, проте усталеним є поділ на «активні» та «пасивні» форми, а також виокремлення загального і спеціального суб'єктів.

Особливе значення для диференціації відповідальності через угоди про визнання винуватості мають принципи добровільності, пропорційності та захисту довіри до правосуддя. Згідно з Рекомендацією CM/Rec(2018)8 Комітету міністрів Ради Європи щодо відновного правосуддя в кримінальних справах, «угоди повинні містити лише справедливі, досяжні та пропорційні дії, на які всі сторони надають вільну й усвідомлену згоду» (п. 50)[7].

Практика ЄСПЛ, зокрема рішення Великої Палати у справі Natsvlishvili and Togonidze v. Georgia (№ 9043/05, 29 квітня 2014 року), підтверджує, що угоди про визнання винуватості допустимі. Суд зауважив, що такі процедури можуть бути ефективним інструментом боротьби з корупцією та організованою злочинністю, якщо забезпечено достатні гарантії (п. 90)[8], що є важливим орієнтиром для застосування ст. 69-2 КК України в умовах підвищеної суспільної небезпеки корупційних злочинів під час воєнного стану. У цьому контексті положення ч. 1 ст. 69-2 КК України є такими, що суперечать традиційним

[1] Вирок Вищого антикорупційного суду від 14 січ. 2026 р. Справа № 991/11454/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133280942

[2] Вирок Вищого антикорупційного суду від 11 черв. 2025 р. Справа № 752/16096/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128028880

[3] Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності : міжнар. док. від 15 листоп. 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text

[4] Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції : міжнар. док. від 31 жовт. 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text

[5] Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією : міжнар. док. від 27 січ. 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text

[6] Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією : міжнар. док. від 4 листоп. 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text

[7] Recommendation CM/Rec(2018)8 of the Committee of Ministers to member States concerning restorative justice in criminal matters from 03.10.2018. URL: https://rm.coe.int/coe-rec-2018-8-of-the-committee-of-ministers-restorative-justice/1680a72d4b

[8] Natsvlishvili та Togonidze against Georgia : Judgment of the European Court of Human Rights of April 29, 2014 URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-142672%22]}

підходам до кримінально-правової політики у сфері пеналізації корупційних кримінальних правопорушень і кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, адже без будь-яких особливих умов дозволяють виходити за встановлені санкцією межі. Крім цього, законодавець не обмежив, наскільки м'якшим може бути призначене покарання порівняно з тими рамками, що встановлені в санкції, крім лише вказівки на межі, встановлені в Загальній частині КК України для відповідного виду покарання (Kryklyvets, 2025).

Відповідно до міжнародних зобов'язань, держави-учасниці повинні криміналізувати визначені діяння та забезпечити їх ефективне переслідування. Україна ратифікувала зазначені конвенції, що зумовило суттєву трансформацію національного кримінального законодавства (Timofieieva, 2025). Водночас імплементація міжнародних стандартів потребує не лише формального відтворення норм, а й забезпечення їх системності й узгодженості (Orlovskyi, Shapoval, & Demenko, 2018). Вплив міжнародних стандартів боротьби з корупцією на ефективність законодавства здійснюють шляхом упровадження ефективних механізмів його реалізації (через діяльність антикорупційних органів) і запровадження напрямів розвитку правотворчості, формування ціннісних орієнтирів у її здійсненні (Volokhov, 2025).

Міжнародно-правове співробітництво у сфері протидії корупції, зауважують А. Б. Айтуарова й А. А. Кушкімбаєв (2021), функціонує як інституційно оформлена система з усталеними механізмами, що потребує комплексного наукового аналізу. У цьому контексті українська модель диференціації відповідальності має враховувати не лише внутрішні потреби кримінально-правової політики, а й міжнародні стандарти пропорційності, ефективності та невідворотності покарання.

Чинний КК України містить розгалужену систему норм щодо корупційних кримінальних правопорушень (ст. 191, 364, 368, 369, 368-5, 369-2 тощо), які зазнали істотних змін у процесі гармонізації з міжнародними стандартами. Проте, слушно зауважують у наукових джерелах, проблема пропорційності санкцій та узгодженості кваліфікуючих ознак залишається дискусійною (Timofieieva, 2025).

Тож диференціація відповідальності за корупційні правопорушення в умовах воєнного стану має ґрунтуватися на:

– доктринально обґрунтованих критеріях підвищення суспільної небезпеки;

– принципі пропорційності покарання;

– вимогах міжнародних антикорупційних стандартів;

– системності законодавчих змін.

Лише за таких умов кримінально-правова реакція держави відповідатиме як внутрішнім потребам забезпечення правопорядку в особливий період, так і міжнародним зобов'язанням України.

Диференціація відповідальності в умовах воєнного стану потребує законодавчого закріплення спеціальних критеріїв підвищеної суспільної небезпеки (зв'язок з обороною, міжнародною допомогою, судовою владою) та чітких меж застосування ст. 69-2 КК України, щоб уникнути як надмірного пом'якшення, так і надмірної жорсткості. Лише за таких умов модель відповідатиме як внутрішнім потребам національної безпеки, так і міжнародним стандартам пропорційності, ефективності й невідворотності покарання.

Висновки

Здійснене дослідження засвідчило, що воєнний стан суттєво підвищив суспільну небезпеку корупційних правопорушень, перетворивши їх на пряму загрозу обороноздатності держави, ефективному використанню міжнародної допомоги та довірі до України як суб'єкта міжнародного права. Чинна модель диференціації кримінальної відповідальності, сформована в умовах мирного часу, виявилася недостатньо адаптованою до особливого періоду, що призводить до диспропорцій у санкціях та колізій у правозастосуванні. Судова практика ВАКС 2025–2026 років демонструє еволюцію підходів: від значного пом'якшення покарання за умови активної співпраці, відшкодування збитків та внеску в оборону (угода про визнання винуватості, ст. 69-2 КК України) до жорсткої відповідальності у випадках посягання на ключові державні інститути без каяття чи сприяння слідству. Такий двополюсний механізм відповідає міжнародним стандартам (ст. 37 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції, п. 50 Рекомендацій CM/Rec(2018)8 Комітету міністрів державам-членам щодо відновного правосуддя в кримінальних справах, рішенні ЄСПЛ у справі «Natsvlishvili та Togonidze проти Грузії»), однак потребує законодавчого вдосконалення шляхом закріплення спеціальних критеріїв підвищеної суспільної небезпеки (зв'язок з обороною, міжнародною допомогою, судовою владою) і чітких меж застосування угод, аби забезпечити баланс між ефективністю, пропорційністю та невідворотністю покарання.

References

[1] Aituarova, A.B., & Kushkimbayev, A.A. (2021). Implementation of international standards on issues anti-corruption in criminal law of the Republic of Kazakhstan. *Science*. 1(68), 129-133. DOI: 10.47450/2306-451X-2021-68-1-129-133

[2] Antoniuk, N.O. (2019). Criteria for differentiation of criminal liability. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Law",* 59(2), 78-82. DOI: 10.32782/2307-3322.59-2.17

[3] Boryslavskyi, R.A. (2020). Differentiation of criminal liability for destruction or damage to property under the criminal law of Ukraine: *Doctor's thesis.* Lviv.

[4] Hryshchuk, V.K. (2009). The concept of differentiation of criminal liability. *Criminal Code of Ukraine 2001: problems of application and prospects for improvement*: Proceedings of the International Symposium (pp. 40-43). Lviv.

[5] Krasii, M.O. (2025). Strengthening liability for criminal corruption offenses: certain aspects of Ukraine's external criminal law policy. *Ukrainian police science: theory, legislation, practice,* 3(15), 61-66. DOI: 10.32782/2709-9261-2025-3-15-11

[6] Kryklyvets, D.Ye. (2025). Sentencing under Article 69-2 of the Criminal Code of Ukraine: characteristics of the rules and issues of penalization. *Analytical and comparative law,* 1, 608-614. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.01.101

[7] Medvetska, O. (2015). The concept, features and types of corruption crimes, their specifics according to international legal acts. *Entrepreneurship, Economy and Law,* 7, 42-48.

[8] Navrotskyi, V.O. (2009). Differentiation of criminal liability: legislator's whim or necessity. *Criminal Code of Ukraine 2001: problems of application and prospects for improvement*: Proceedings of the International Symposium (pp. 100-103). Lviv.

[9] Orlovskyi, R., Shapoval, R., & Demenko, O. (2018). Possibilities of Adapting the Typologies of the International Standards for Establishing Criminal Liability for Corruption-Related Crimes in Ukraine. *Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR)*. 5(2), 108-119. DOI: 10.15549/jeecar.v5i2.230

[10] Pavlyk, L.V. (2013). Differentiation of criminal liability for criminal encroachments in the economic sphere. *Extended abstract of candidate's thesis.* Lviv.

[11] Ponomarenko, Yu.A. (2009). The importance of the system of punishments for the differentiation of criminal liability in the sanctions of articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. *Criminal Code of Ukraine 2001: problems of application and prospects for improvement*: Proceedings of the International Symposium (pp. 188-190). Lviv.

[12] Riabchynska, O.P., & Bolshakova, D.O. (2025). Peculiarities of mitigation of punishment for persons who committed corruption criminal offenses when concluding a plea agreement. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Law",* 90(4), 142-150. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.90.4.19

[13] The number of judgments delivered by the High Anti-Corruption Court increased by over 41% last year. (2026). *Judicial Power of Ukraine*. Retrieved from https://court.gov.ua/press/news/1946811/

[14] Timofieieva, L. (2025). Proportionality in Countering Corruption in Ukraine in the Context of War. *Journal of Illicit Economies and Development*. 6(2), 73-88. DOI: 10.31389/jied.234

[15] Volokhov, O.S. (2025). International standards in the field of combating corruption and their influence on the effectiveness of national legislation. *Analytical and comparative law,* 4, 34-40. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.04.1.5

Список використаних джерел

[1] Aituarova A. B., Kushkimbayev A. A. Implementation of international standards on issues anti-corruption in criminal law of the Republic of Kazakhstan. *Science*. 2021. No. 1 (68). P. 129–133. DOI: 10.47450/2306-451X-2021-68-1-129-133

[2] Антонюк Н. О. Виділення критеріїв диференціації кримінальної відповідальності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 59. Т. 2. С. 78–82. DOI: 10.32782/2307-3322.59-2.17

[3] Бориславський Р. А. Диференціація кримінальної відповідальності за знищення або пошкодження майна за кримінальним правом України : дис. … д-ра філософії : 081 «Право». Львів, 2020. 237 с.

[4] Грищук В. К. Поняття диференціації кримінальної відповідальності. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування та перспективи удосконалення* : матеріали Міжнар. симпозіуму (Львів, 11–12 верес. 2009 р.). Львів, 2009. С. 40–43.

[5] Красій М. О. Посилення відповідальності за кримінальні корупційні правопорушення: окремі аспекти зовнішньої кримінально-правової політики України. *Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика*. 2025. № 3 (15). С. 61–66. DOI: 10.32782/2709-9261-2025-3-15-11

[6] Крикливець Д. Є. Призначення покарання за правилами статті 69-2 КК України: характеристика правил та питання педалізації. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 608–614. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.01.101

[7] Медвецька О. Поняття, ознаки та види корупційних злочинів, їх особливості відповідно до актів міжнародного законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 7. С. 42–48.
[8] Навроцький В. О. Диференціація кримінальної відповідальності: забаганка законодавця чи необхідність. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування та перспективи удосконалення* : матеріали Міжнар. симпозіуму (Львів, 11–12 верес. 2009 р.). Львів, 2009. С. 100–103.
[9] Orlovskyi R., Shapoval R., Demenko O. Possibilities of Adapting the Typologies of the International Standards for Establishing Criminal Liability for Corruption-Related Crimes in Ukraine. *Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR)*. 2018. No. 5 (2). P. 108–119. DOI: 10.15549/jeecar.v5i2.230
[10] Павлик Л. В. Диференціація кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Львів, 2013. 22 с.
[11] Пономаренко Ю. А. Значення системи покарань для диференціації кримінальної відповідальності в санкціях статей Особливої частини КК України. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування та перспективи удосконалення* : матеріали Міжнар. симпозіуму (Львів, 11–12 верес. 2009 р.). Львів, 2009. С. 188–190.
[12] Рябчинська О. П., Большакова Д. О. Особливості пом'якшення покарання особам, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення, при укладенні угоди про визнання винуватості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. Вип. 90. Ч. 4. С. 142–150. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.90.4.19
[13] За минулий рік кількість ухвалених вироків у ВАКС зросла на понад 41 %. *Судова влада України*. 2026. URL: https://court.gov.ua/press/news/1946811/
[14] Timofieieva L. Proportionality in Countering Corruption in Ukraine in the Context of War. *Journal of Illicit Economies and Development*. 2025. No. 6 (2). P. 73–88. DOI: 10.31389/jied.234
[15] Волохов О. С. Міжнародні стандарти у сфері боротьби з корупцією та їх вплив на ефективність національного законодавства. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 4. С. 34–40. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.04.1.5

KRASII Mariia
PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Management, Administration and National Security of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
76000, 5 Karpatska St., Ivano-Frankivsk, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8752-7371

Differentiation of Liability for Corruption Offenses in Conditions of Martial State Taking into Account International Standards

Abstract. The article presents a comprehensive study of the problem of differentiation of criminal liability for corruption offenses under martial law, taking into account international standards and objectives of Ukraine's foreign criminal and legal policy. It is substantiated that during a special period, corruption is transformed from a managerial deviation into a factor of direct threat to the state's defense capability, the effective use of international financial assistance and trust in Ukraine as a subject of international law, which leads to an increase in the degree of its public danger and the need for an adequate, systematically built criminal and legal response. Based on the analysis of doctrinal approaches to understanding the differentiation of criminal liability and the judicial practice of the High Anti-Corruption Court for 2025–2026, the need for legislative consolidation of special criteria for increased public danger of corruption offenses under martial law, as well as the definition of clear boundaries for the application of provisions on the imposition of a more lenient punishment on the basis of a plea agreement, is substantiated. It is shown that the existing practice demonstrates a bipolar nature of differentiation: from a significant mitigation of punishment under the condition of active cooperation with law enforcement agencies to a strict criminal-legal response in cases of encroachment on the fundamental institutions of the state. It is concluded that the formation of a systematic, doctrinally-based model of differentiation of responsibility for corruption offenses under martial law should be based on the principles of proportionality, justice, efficiency and inevitability of punishment, comply with international anti-corruption standards and ensure a balance between the needs of national security and the requirements of legal certainty. The implementation of the proposed approaches will contribute to increasing the coherence of Ukraine's criminal-legal policy and strengthening its international legal reputation.

Keywords: corruption offenses; foreign criminal-legal policy of Ukraine; criminal responsibility; international cooperation; corruption; inevitability of punishment; public danger.

DOI: 10.33270/05267101.18
УДК 347.79:004.738.5(477)

ПОКРИШЕНЬ Дмитро*
кандидат педагогічних наук, доцент, директор Навчально-наукового інституту права, правоохоронної діяльності та психології Пенітенціарної академії України
14000, вул. Гонча, 34, м. Чернігів, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9572-413X

Функції інформаційно-правового забезпечення професійної підготовки персоналу ДКВС України в умовах цифрової трансформації

Анотація. Статтю присвячено комплексному дослідженню інформаційно-правового забезпечення професійної підготовки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України в умовах інтенсивної цифровізації публічної влади та модернізації механізмів виконання кримінальних покарань. Висвітлено зміст основних функцій інформаційно-правового забезпечення, зокрема нормативно-регламентуючої, інформаційно-координаційної, контрольно-аналітичної, освітньо-пізнавальної та виховної, а також схарактеризовано їхню роль у формуванні професійних компетентностей персоналу. Увагу зосереджено на аналізі впливу інформаційних технологій на підвищення якості освітнього процесу, оптимізацію управління знаннями та забезпечення доступу до актуальної правової інформації. У роботі акцентовано на необхідності консолідації інформаційних потоків у пенітенціарній системі, інтеграції електронних ресурсів, автоматизації рутинних процедур і впровадженні цифрових інструментів у систему підготовки та підвищення кваліфікації персоналу. Обґрунтовано, що формування цифрової інформаційно-правової інфраструктури є ключовою умовою ефективності професійної діяльності працівників Державної кримінально-виконавчої служби України, забезпечує прозорість і підзвітність, а також сприяє дотриманню принципів законності, гуманізму та прав людини. На основі узагальнення сучасних нормативно-правових актів, наукових підходів і практичних прикладів визначено перспективні напрями розвитку інформаційно-правового забезпечення, зокрема розширення можливостей електронного навчання, цифрову уніфікацію довідкових та методичних ресурсів, підвищення рівня кібербезпеки та захисту персональних даних. Сформульовано висновок про те, що модернізація інформаційно-правового забезпечення має стати фундаментом реформування системи професійної підготовки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України та важливим чинником адаптації пенітенціарної системи до європейських стандартів.

Ключові слова: інформаційне право; професійна підготовка; Державна кримінально-виконавча служба України; цифровізація; правове регулювання; інформаційні технології.

Історія статті:
Отримано: 19.01.2026
Прийнято: 24.02.2026
Опубліковано: 31.03.2026

Рекомендоване посилання:
Покришень Д. Функції інформаційно-правового забезпечення професійної підготовки персоналу ДКВС України в умовах цифрової трансформації. *Наука і правоохорона.* 2026. Вип. 1 (71). С. 176–184. DOI: 10.33270/05267101.18

*Відповідальний автор

© Покришень Д., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

У сучасних умовах цифрової трансформації сектор правосуддя та пенітенціарна система України стикаються з необхідністю забезпечення ефективного управління інформаційними ресурсами, інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій і гарантованого доступу до правової інформації. Прискорений розвиток цифрових рішень, поява нових форматів правових даних і зростання вимог до їх оперативної обробки зумовлюють потребу в модернізації системи професійної підготовки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВС). Інформаційно-правове забезпечення стає ключовим елементом цієї модернізації, оскільки визначає не лише доступ до нормативно-правових актів, електронних реєстрів і судової практики, а й регулює порядок використання, аналізу та захисту інформації в професійній діяльності.

Зростання ролі цифрових технологій у сфері виконання покарань актуалізує питання формування цифрових компетентностей персоналу, підвищення якості правового навчання та забезпечення належного рівня інформаційної безпеки. Потреба в захисті персональних даних, автоматизації процедур, уніфікації інформаційних потоків і прозорості діяльності установ виконання покарань визначає важливість наукового аналізу функцій, структури та інструментів інформаційно-правового забезпечення професійної підготовки. Отже, дослідження спрямоване на реалізацію одного з пріоритетних завдань державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, приведення системи підготовки персоналу у відповідність до європейських стандартів та вимог сучасного інформаційного суспільства.

Метою дослідження є наукове обґрунтування функцій, структури та напрямів розвитку інформаційно-правового забезпечення професійної підготовки персоналу ДКВС України в умовах цифрової трансформації.

Завдання дослідження полягає у визначенні змісту і функцій інформаційно-правового забезпечення, його ролі в професійній підготовці персоналу ДКВС України та окресленні перспективних напрямів модернізації з урахуванням вимог інформаційного права.

Матеріали та методи

Наукове дослідження ґрунтується на комплексному поєднанні загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання, що дало змогу всебічно розкрити зміст, функції та напрями розвитку інформаційно-правового забезпечення професійної підготовки персоналу ДКВС України в умовах цифрової трансформації. Методологічну основу становить діалектичний метод, який використано для аналізу еволюції інформаційно-правових механізмів у взаємозв'язку з процесами цифровізації публічного управління, реформування пенітенціарної системи та зміни вимог до професійних компетентностей персоналу. Він надав можливість розглянути інформаційно-правове забезпечення як динамічну систему, що перебуває в постійному розвитку під впливом технологічних, правових і соціальних чинників.

Важливе місце в дослідженні посів формально-юридичний метод, за допомогою якого здійснено аналіз чинних нормативно-правових актів у сфері діяльності ДКВС України, інформаційного права та професійної підготовки персоналу. Саме цей метод дав змогу визначити зміст правових норм, їх системні зв'язки, прогалини та колізії в правовому регулюванні інформаційних процесів, а також встановити відповідність національного законодавства сучасним викликам цифрової трансформації. Порівняльно-правовий метод використано для зіставлення підходів до інформаційно-правового забезпечення та цифровізації підготовки персоналу в правоохоронних і пенітенціарних системах України та окремих зарубіжних держав, що дало змогу виявити спільні тенденції й окреслити перспективні напрями імплементації європейських стандартів.

З метою систематизації наукових підходів і практичних напрацювань застосовано метод аналізу й синтезу, який уможливив узагальнення результатів вітчизняних і зарубіжних наукових досліджень з проблем інформаційного права, професійної підготовки та цифрових технологій у сфері правосуддя й виконання покарань. Структурно-функціональний метод використано для визначення та характеристики основних функцій інформаційно-правового забезпечення професійної підготовки персоналу ДКВС України, встановлення їх внутрішньої логіки, взаємозалежності та ролі у формуванні професійної компетентності й правової культури працівників.

Крім того, у дослідженні застосовано системний підхід, за допомогою якого інформаційно-правове забезпечення розглянуто як цілісну багаторівневу систему, що поєднує нормативно-правові, організаційно-управлінські та освітньо-методичні елементи. Використання цього підходу сприяло обґрунтуванню висновку про необхідність комплексної модернізації інформаційно-правової інфраструктури професійної підготовки персоналу ДКВС України з урахуванням вимог інформаційної безпеки, захисту персональних даних і розвитку цифрових освітніх платформ. Сукупність зазначених методів забезпечила наукову обґрунтованість отриманих результатів і дозволила сформулювати практично значущі висновки та рекомендації.

Дослідження ґрунтувалося на результатах наукових здобутків учених із зазначеної проблематики. Зокрема, науковці D. Feaver і B. Sheehy (2015) аналізують принципи та концептуальні засади побудови ефективного регулювання з

позицій позитивної теорії. Д. Покришень (2024) – рівень задоволеності від використання штучного інтелекту в освітньому процесі. Підвищенню якості підготовки персоналу правоохоронних органів з використанням цифрових інструментів присвячено дослідження F. Zola, L. Segurola, E. King, M. Mullins, R. Orduna (2024). В. О. Балашов, В. І. Орєшков, І. Б. Барба, Д. О. Стеля та Д. А. Іщенко (2024) дослідили тенденції та особливості розвитку фіксованих широкосмугових телекомунікаційних мереж в Україні. Bo Jiang (2024) у своєму дослідженні розглядає можливість проєктування та побудови інтелектуальної системи управління в'язницею на основі технології хмарних обчислень. Є. Ю. Бараш (2010) розкриває сутність поняття персоналу Державної кримінально-виконавчої служби й визначає особливості його структурної організації. О. А. Дука (2015) аналізує професійні й морально-етичні критерії, що висуваються до працівників ДКВС України. R. I. Blahuta, O. O. Barabash, V. P. Zakharov, M. Y. Kovalska, K. R. Dobkina (2024) акцентують на посиленні прав людини в правоохоронних органах. О. Я. Ковальчук і В. І. Теремецький (2023) досліджують зміст і структуру інформаційно-правових механізмів, які забезпечують функціонування системи правосуддя. Т. Портоварас і І. Лукановська (2024) розглядають специфіку, послідовність і ключові характеристики сучасних процесів контролю та аналітичної діяльності. Н. М. Свириденко (2023) комплексно обґрунтовує правові й соціальні механізми забезпечення захисту персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України. У попередніх дослідженнях (2025) ми розглядали актуальність і перспективи концепції інформаційно-правового забезпечення підготовки персоналу ДКВС України. Р. В. Шаповал і Х. В. Солнцева (2022) здійснюють порівняльний аналіз інформаційно-правових елементів діяльності органів Національної поліції України. Y. Luo (2024) аналізує розвиток онлайн-судів у цифрову епоху та перспективи майбутнього правосуддя з урахуванням стану систем штучного інтелекту. Цьому питанню присвячено і роботу H. Taylor, D. Van Rooy, L. Bartels (2023).

Результати й обговорення

О. Ковальчук та В. Теремецький (2023) виокремлюють функції, які формують основу сучасного інформаційно-правового забезпечення судової системи, підвищують ефективність, обґрунтованість і прозорість судочинства, а також сприяють зміцненню довіри суспільства до інститутів правосуддя.

Забезпечення своєчасного доступу до правової інформації. Інформаційно-правове забезпечення системи правосуддя передбачає організацію таких механізмів, які гарантують суддям, адвокатам, прокурорам та іншим учасникам процесу безперешкодний доступ до актуальної, достовірної та повної правової інформації. Це передбачає нормативні акти, судову практику, коментарі до законів та методичні рекомендації. Такий доступ дає змогу приймати рішення на основі перевірених і своєчасних даних, що підвищує якість судового розгляду й зменшує ризик помилок у застосуванні права. Своєчасна інформація сприяє також оперативному реагуванню на нові юридичні виклики та зміни в законодавстві (Duka, 2015).

Аналітична підтримка. Однією з ключових функцій інформаційно-правового забезпечення є надання аналітичних інструментів для обробки великих обсягів доказів, матеріалів справ та юридичних документів. Використання сучасних інформаційних технологій дозволяє структурувати, систематизувати й швидко аналізувати дані, що істотно підвищує ефективність судочинства. Аналітична підтримка охоплює створення електронних баз даних, пошукових систем, алгоритмів для зіставлення фактів та виявлення закономірностей, що полегшує роботу суддів і допомагає приймати обґрунтовані рішення на основі комплексного аналізу інформації (Duka, 2015).

Захист конфіденційності та персональних даних. Система інформаційно-правового забезпечення здійснює надійний захист персональних даних учасників судового процесу, зокрема обвинувачених, свідків, потерпілих та адвокатів. Це передбачає застосування сучасних технологій шифрування, контролю доступу й моніторингу інформаційних потоків. Дотримання конфіденційності є критично важливим для захисту прав людини, недопущення витоку особистих даних і забезпечення безпеки учасників процесу. Такий захист формує довіру до судової системи та сприяє підвищенню її авторитету (Duka, 2015).

Автоматизація рутинних процедур. Впровадження автоматизованих систем надає можливість значно скоротити час на виконання повторюваних і формалізованих операцій, таких як реєстрація документів, ведення обліку справ, формування процесуальних довідок і повідомлень. Це зменшує адміністративне навантаження на суддів і працівників апарату, підвищує продуктивність роботи й мінімізує ризик людських помилок. Автоматизація також створює можливості для інтеграції з іншими інформаційними ресурсами, забезпечуючи безперервність і узгодженість процесуального обліку (Duka, 2015).

Забезпечення відкритого доступу до інформації. Прозорість судочинства є одним із принципових аспектів правової держави. Інформаційно-правове забезпечення відіграє в цьому важливу роль, передбачаючи організацію відкритого доступу до інформації про діяльність судів, ухвалені рішення та статистичні дані про розгляд справ. Такий підхід дає змогу громадянам, дослідникам та правозахисним організаціям здійснювати контроль за діяльністю судової системи, підвищує довіру до правосуддя й сприяє

формуванню підзвітності та відповідальності судових органів перед суспільством (Duka, 2015).

Консолідація інформаційних потоків. Інтеграція різних інформаційних систем є необхідною умовою для ефективного функціонування сучасного правосуддя. Консолідація інформаційних потоків дозволяє створити єдину платформу для обміну даними між судами, правоохоронними органами, адвокатами та іншими учасниками процесу. Це сприяє зменшенню дублювання інформації, підвищує оперативність передачі даних і забезпечує узгоджене прийняття рішень у складних правових справах. Консолідація також дає змогу впроваджувати аналітичні й прогнозні моделі для підвищення якості судочинства (Duka, 2015).

Інформаційно-правове забезпечення є критично важливим елементом функціонування правоохоронних органів, особливо в умовах швидких технологічних змін, глобалізації інформаційних потоків і щораз більших загроз національній безпеці. Воно охоплює комплекс заходів, спрямованих на ефективне управління інформаційними ресурсами, забезпечення правового регулювання їх використання й захисту, а також на формування довіри громадськості до діяльності правоохоронних органів. Нижче наведено детальний аналіз основних функцій інформаційно-правового забезпечення у сфері правоохоронної діяльності (Svyrydenko, 2023).

Забезпечення доступу до інформації. Забезпечення оперативного доступу до необхідної інформації є однією з основних функцій інформаційно-правового забезпечення. Це передбачає створення та підтримку актуальних баз даних, електронних реєстрів та інших інформаційних ресурсів, що містять дані про законодавчі акти, нормативно-правові документи, судову практику та інші матеріали, необхідні для здійснення правоохоронної діяльності. В Україні це забезпечується через інтеграцію інформаційних систем, таких як Єдиний реєстр досудових розслідувань, Єдиний державний реєстр судових рішень тощо. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року № 2939-VI визначає правові засади доступу до публічної інформації, що є основою для реалізації цієї функції[1].

Аналіз та опрацювання інформації. Функція аналізу й опрацювання інформаційних масивів передбачає використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для опрацювання великих обсягів даних, отриманих у процесі оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування та інших правоохоронних заходів. Це надає можливість виявляти закономірності, тенденції та потенційні загрози, що потребують оперативного реагування. В Україні для цього розроблено та впроваджено низку програмних комплексів, таких як «Інтегрована система обробки інформації», що забезпечують автоматизований аналіз даних і підтримку прийняття рішень. Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII регулює правові засади обробки та використання інформації в Україні[2].

Захист конфіденційної інформації. Захист персональних і службових даних є критично важливою функцією інформаційно-правового забезпечення, яка передбачає розроблення та впровадження нормативно-правових актів, що регулюють порядок збирання, обробки, зберігання й передавання інформації про фізичних осіб, учасників судових або оперативних процедур, а також про діяльність самих правоохоронних органів. В Україні це регулюється Законом України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року № 2297-VI[3], а також іншими нормативно-правовими актами, що визначають порядок забезпечення інформаційної безпеки та захисту персональних даних.

Нормативно-правове регулювання. Інформаційно-правове забезпечення охоплює системну розробку та вдосконалення нормативно-правових актів, що регулюють діяльність правоохоронних органів у сфері інформаційної безпеки та захисту прав громадян. Це охоплює закони, підзаконні акти, внутрішні інструкції й методичні рекомендації, які визначають порядок роботи з інформаційними ресурсами, контроль за їх використанням і відповідальність за порушення. Ефективне нормативно-правове регулювання забезпечує правове підґрунтя для діяльності органів влади, мінімізує ризики зловживань і сприяє підвищенню законності у сфері забезпечення інформаційних потоків.

Інформування громадськості. Функція інформування передбачає організацію прозорого й відкритого доступу громадян до інформації про діяльність правоохоронних органів, статистику правопорушень, прийняті рішення та інші релевантні дані. Це сприяє підвищенню довіри суспільства до державних інституцій, формуванню правової свідомості громадян і забезпеченню підзвітності органів влади перед населенням. Інформування громадськості також стимулює взаємодію з громадськими організаціями й засобами масової інформації, що створює умови для колективного контролю та сприяє підвищенню ефективності правоохоронної діяльності (Svyrydenko, 2023).

[1] Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січ. 2011 р. № 2939-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text

[2] Про інформацію : Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text

[3] Про захист персональних даних : Закон України від 1 черв. 2010 р. № 2297-VI. URL: https:///zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text

Отже, функції інформаційно-правового забезпечення професійної підготовки персоналу в структурі ДКВС України мають комплексний характер і відображають взаємозв'язок між нормативно-правовою базою, організаційно-управлінськими механізмами та освітньо-методичними інструментами. Передусім варто виокремити *нормативно-регламентуючу функцію*, яка забезпечує формування єдиних стандартів професійної підготовки персоналу. Нормативна функція встановлює основну політику, яка керує регулюванням, тоді як регуляторна функція перетворює цю політику в позитивне право (Feaver, & Sheehy, 2015). Вона полягає в закріпленні в законах та підзаконних актах вимог до змісту, форм і методів підготовки працівників ДКВС, а також у визначенні критеріїв їхньої професійної компетентності.

Ця функція допомагає перевести абстрактні норми закону в практичні дії. Вона безпосередньо пов'язана із запобіганням корупції та іншим правопорушенням серед персоналу. У цьому аспекті особливе значення мають положення Закону України «Про державну кримінально-виконавчу службу України»[1] й Закону України «Про пробацію»[2], які створюють правове підґрунтя для організації освітнього процесу.

Другою ключовою функцією є *інформаційно-координаційна*, спрямована на забезпечення системного обміну даними між центральними органами управління, територіальними підрозділами й навчальними установами ДКВС. Вона виявляється в створенні й підтриманні інформаційних ресурсів, методичних баз і електронних систем управління освітніми процесами, що дає змогу оптимізувати управління кадровими потоками, координувати діяльність органів пробації та установ виконання покарань. У сучасному світі, як зазначають В. О. Балашов, В. І. Орєшков, І. Б. Барба, Д. О. Стеля, Д. А. Іщенко (2024), швидкість доступу до інформації є критичною. Ця функція гарантує, що персонал працює з чинною редакцією документів, запобігаючи помилкам через застарілу інформацію. Отже, інформаційно-правове забезпечення сприяє інтеграції професійної підготовки в загальну стратегію розвитку пенітенціарної системи.

Третьою є *контрольно-аналітична функція*, яка забезпечує моніторинг ефективності освітніх програм, оцінювання рівня професійної підготовленості персоналу та виявлення потреб у вдосконаленні навчального процесу. Вона реалізується через механізми внутрішнього й зовнішнього контролю, акредитаційні процедури, аналіз практичної діяльності працівників після завершення навчання; дає змогу забезпечити якісне зворотне інформування органів управління та скласти обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення системи підготовки. Як функція зворотного зв'язку вона дозволяє оцінити якість правової культури та внести необхідні зміни до освітніх програм, забезпечуючи їхню релевантність реальним викликам (Portovaras, & Lukanovska, 2024).

Ще однією з важливих функцій є *освітньо-пізнавальна (навчальна),* яка в системі інформаційно-правового забезпечення професійної підготовки персоналу ДКВС України є базовим елементом організаційно-правової діяльності. Її сутність полягає у формуванні системи глибоких й актуальних знань із чинного законодавства, що регулює сферу виконання кримінальних покарань, а також діяльність персоналу установ виконання покарань та органів пробації. Ідеться про Кримінально-виконавчий кодекс України, Закон України «Про ДКВС», Закон України «Про пробацію», міжнародні стандарти поводження із засудженими та низку відомчих нормативних актів Міністерства юстиції. Реалізація цієї функції здійснюється шляхом впровадження спеціальних освітніх програм, проведення курсів підвищення кваліфікації, тренінгів і семінарів, що забезпечує постійне оновлення знань персоналу та їх адаптацію до сучасних вимог правозастосування. Наукове підґрунтя зазначеної функції відображено в працях Є. Ю. Бараша (2010), де автор наголошує, що якісна правова освіта є фундаментальною передумовою законності та ефективності професійної діяльності у сфері виконання покарань.

Додатково можемо виокремити *виховну (світоглядну) функцію,* яка має особливе значення в контексті формування правосвідомості й професійної культури персоналу ДКВС України. Її сутність полягає не лише в опануванні знань, а й у виробленні світоглядних орієнтирів, заснованих на повазі до закону, дотриманні прав і свобод людини, а також у розвитку стійких установок щодо принципів законності, гуманізму й справедливості. Реалізація цієї функції відбувається через введення до освітнього процесу питань професійної етики, стандартів прав людини, вимог щодо недопущення дискримінації та жорстокого поводження, а також засвоєння антикорупційних принципів.

Це сприяє не лише засвоєнню знань «що робити», а й формує усвідомлення «чому це необхідно робити законно й гуманно». У науковій літературі, зокрема в працях О. А. Дуки, Н. М. Свириденко, підкреслюється, що виховна функція є невід'ємною складовою формування правової культури особистості працівника, оскільки саме вона визначає його здатність діяти не формально, а в дусі принципів права й моралі.

Отже, освітньо-пізнавальна й виховна функції інформаційно-правового забезпечення професій-

[1] Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 12 верес. 2025 р. № 2713-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Textt

[2] Про пробацію : Закон України від 5 лют. 2015 р. № № 160-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text

ної підготовки доповнюють одна одну. Якщо перша з них формує основу професійної компетентності через набуття системних знань, то друга забезпечує внутрішню ціннісну орієнтацію, без якої ці знання не можуть ефективно реалізовуватися на практиці. Їх інтеграція створює умови для комплексного розвитку персоналу ДКВС України, що є ключовим чинником підвищення якості функціонування всієї пенітенціарної системи.

У сукупності зазначені функції формують цілісну модель інформаційно-правового забезпечення, яка є необхідною передумовою для підвищення ефективності професійної діяльності персоналу ДКВС України (рис.).

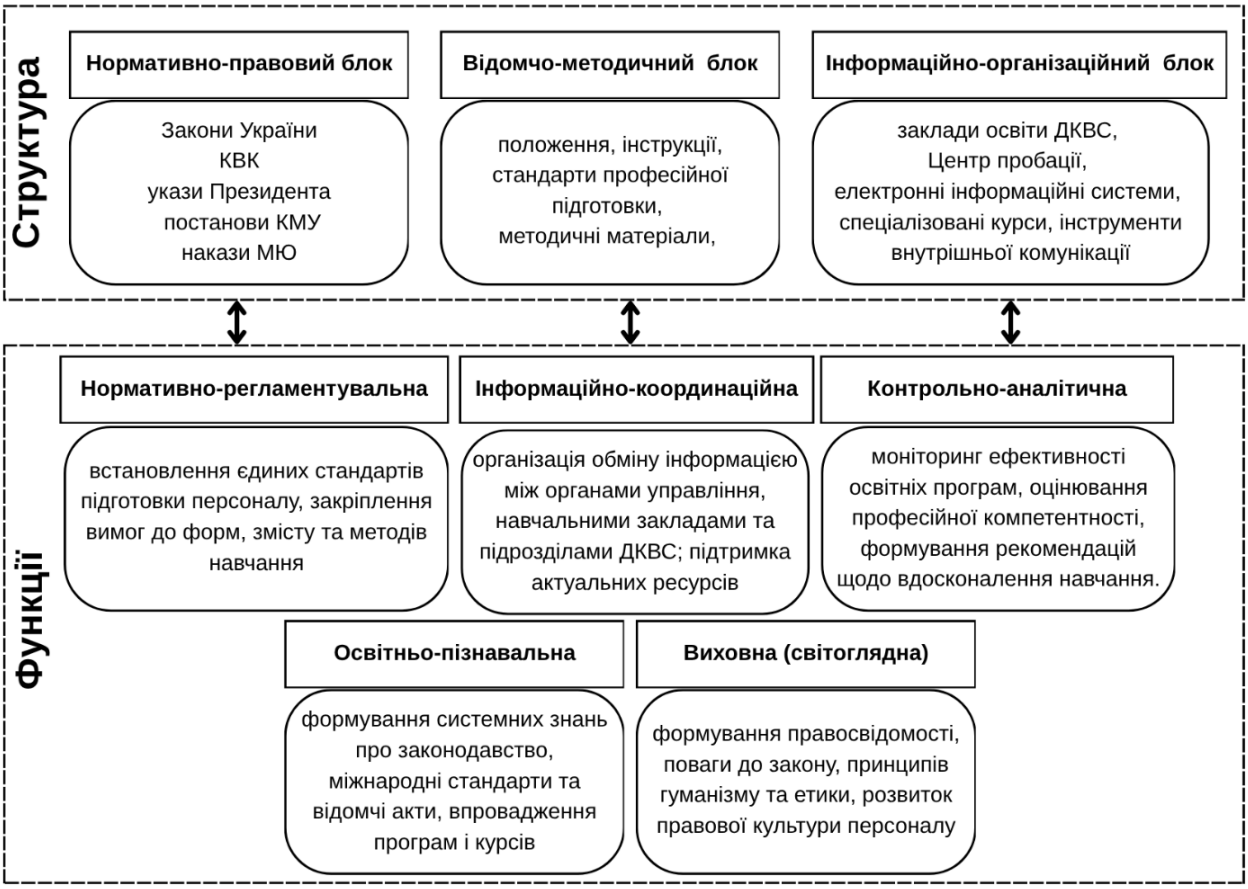

Рис. Структура та функції інформаційно-правового забезпечення професійної підготовки персоналу в структурі ДКВС України

Узагальнюючи попередній аналіз, слід зазначити, що інформаційно-правове забезпечення професійної підготовки персоналу в структурі ДКВС України є необхідною умовою ефективності функціонування всієї пенітенціарної системи. Воно інтегрує нормативно-правові, методичні й організаційні інструменти, що забезпечують формування у персоналу системи знань, професійних компетентностей і світоглядних орієнтирів (рис. 1). З одного боку, це надає можливість уніфікувати стандарти підготовки, закріплені на законодавчому рівні, а з іншого – забезпечує їх практичне застосування в діяльності установ виконання покарань й органів пробації. Такий підхід сприяє підвищенню правової культури персоналу та формує в нього готовність діяти відповідно до сучасних європейських принципів законності, гуманізму й справедливості.

Водночас розвиток інформаційно-правового забезпечення потребує постійної модернізації, зокрема впровадження цифрових інструментів та інформаційних технологій у систему підготовки персоналу. Цей напрям стає особливо актуальним у контексті глобальної інформатизації й потреби оперативного реагування на нові виклики у сфері виконання кримінальних покарань. Відтак логічним продовженням дослідження є аналіз ролі інформаційних технологій у професійній підготовці персоналу ДКВС України, що дає змогу розкрити потенціал їх використання для оптимізації навчальних процесів, підвищення доступності освітніх ресурсів та забезпечення ефективного управління знаннями в системі кримінально-виконавчої служби.

Висновки

У результаті проведеного дослідження встановлено, що інформаційно-правове забезпечення професійної підготовки персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України є комплексним інститутом, що інтегрує норми інформаційного, адміністративного та кримінально-виконавчого права й визначає правові та організаційні умови використання інформаційних ресурсів в освітньому процесі. Інформаційне право є методологічною основою формування цифрової інфраструктури професійного навчання, оскільки забезпечує регулювання доступу до даних, порядок їх обробки, захист персональної інформації та функціонування електронних інформаційних систем.

Установлено, що підвищення ефективності професійної підготовки персоналу ДКВС безпосередньо залежить від якості правового регулювання інформаційних потоків, інтеграції цифрових технологій і впровадження електронних освітніх платформ. Розвиток інформаційного права потребує вдосконалення нормативно-правових актів щодо захисту персональних даних, стандартизації інформаційних процесів, забезпечення прозорості й безпеки цифрових ресурсів. Науково доведено, що модернізація інформаційно-правового забезпечення є обов'язковою умовою приведення системи професійної підготовки до сучасних європейських стандартів, підвищення правової культури персоналу та зміцнення інституційної спроможності ДКВС України.

References

[1] Balashov, V.O., Oreshkov, V.I., Barba, I.B., Stelia, D.O., & Ishchenko, D.A. (2024). Development of fixed broadband Internet access in Ukraine. *Problems of Telecommunications,* 1(34), 3-11. Retrieved from http://pt.nure.ua/wp-content/uploads/2024/10/124_Barba_utp.pdf

[2] Barash, Ye.Yu. (2010). Personnel of the State Criminal-Executive Service: Concept and structure. *Law and Security,* 4, 75-80. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2010_4_17

[3] Blahuta, R.I., Barabash, O.O., Zakharov, V.P., Kovalska, M.Y., & Dobkina, K.R. (2024). Enhancing Human Rights Protections in Ukrainian Law Enforcement: National Compliance with EU Standards. *Yuridika*, 39(1), 1-30. DOI: 10.20473/ydk.v39i1.45461

[4] Duka, O.A. (2015). Requirements for personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine: Professional and moral-ethical aspects. *Legal Psychology,* 1, 120-128. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2015_1_14

[5] Feaver, D.P., & Sheehy, B. (2015). Designing effective regulation: A positive theory. *UNSW Law Journal,* 38(3), 961-1000. Retrieved from https://ssrn.com/abstract=1954256

[6] Jiang, Bo. (2024). Design and construction of smart prison management system based on cloud computing technology. *Proc. SPIE 12981, Ninth International Symposium on Sensors, Mechatronics, and Automation System (ISSMAS 2023), 129815C (4 March 2024).* DOI: 10.1117/12.3014802

[7] Kovalchuk, O.Ya., & Teremetskyi, V.I. (2023). Information and legal support of the justice system. *Scientific Notes. Series "Law",* 15, 271-278. DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-271-278

[8] Luo, Y. (2024). The development of online courts in the digital age and the prospect of future justice: Based on the innovation of judicial methods in China and the United Kingdom. *Journal of Education, Humanities and Social Sciences,* 42. DOI: 10.54097/gzn7k140

[9] Pokryshen, D. (2024). Evaluation of satisfaction with the use of artificial intelligence in the educational process by teachers in Ukraine. *CEUR Workshop Proceedings,* 3781, 132-136. Retrieved from https://ceur-ws.org/Vol-3781/paper16.pdf

[10] Pokryshen, D.A. (2025). Relevance and prospects of the concept of information and legal support for the training of personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine. *Journal of Eastern European Law*, 140, 205-212. DOI: 10.71404/2409-6415.140.23

[11] Portovaras, T., & Lukanovska, I. (2024). Specifics, stages and modern essential features of control and analysis processes. *Economics and Society,* 66. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-66-79

[12] Shapoval, R.V., & Solntseva, Kh.V. (2022). Information and legal component of the activities of the National Police of Ukraine: A comparative aspect. *Internauka. Series "Legal Sciences",* 6, 1-10. DOI: 10.25313/2520-2308-2022-6-8083

[13] Svyrydenko, N.M. (2023). Legal and social protection of personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine. *Doctoral thesis.* Chernihiv. Retrieved from https://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2023/08/Disertacijne-doslidzhennya-Sviridenko-Natalii-Mikolaivni.pdf

[14] Taylor, H., Van Rooy, D., & Bartels, L. (2023). Digital justice: a rapid evidence assessment of the use of mobile technology for offender behavioural change. *Probation Journal*, 70(1), 31-51. DOI: 10.1177/02645505211065694

[15] Zola, F., Segurola, L., King, E., Mullins, M., & Orduna, R. (2024). Enhancing law enforcement training: A gamified approach to detecting terrorism financing. *International Journal of Police Science & Management,* 26(3). DOI: 10.1177/14613557241237174

Список використаних джерел

[1] Балашов В. О., Орєшков В. І., Барба І. Б., Стеля Д. О., Іщенко Д. А. Розвиток фіксованого широкосмугового доступу до Інтернету в Україні. *Проблеми телекомунікацій.* 2024. № 1 (34). С. 3–11. URL: https://pt.nure.ua/wp-content/uploads/2024/10/124_Barba_utp.pdf

[2] Бараш Є. Ю. Персонал державної кримінально-виконавчої служби: поняття та структура. *Право і безпека*. 2010. № 4. С. 75–80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2010_4_17

[3] Blahuta R. I., Barabash O. O., Zakharov V. P., Kovalska M. Y., Dobkina K. R. Enhancing Human Rights Protections in Ukrainian Law Enforcement: National Compliance with EU Standards. *Yuridika.* 2024. No. 39 (1). P. 1–30. DOI: 10.20473/ydk.v39i1.45461

[4] Дука О. А. Вимоги до персоналу державної кримінально-виконавчої служби України: професійний та морально-етичний аспекти. *Юридична психологія*. 2015. № 1. С. 120–128. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2015_1_14

[5] Feaver D. P., Sheehy B. Designing Effective Regulation: A Positive Theory. *UNSW Law Journal.* 2015. Vol. 38. No. 3. P. 961–1000. URL: https://ssrn.com/abstract=1954256

[6] Jiang Bo. Design and construction of smart prison management system based on cloud computing technology. *Proc. SPIE 12981, Ninth International Symposium on Sensors, Mechatronics, and Automation System (ISSMAS 2023), 129815C (4 March 2024).* 2024. DOI: 10.1117/12.3014802

[7] Kovalchuk O., Teremeckyi V. Informational and Legal Support of the Justice System. *Scientific Notes. Series «law»*. 2023. Issue 15. P. 271–278. DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-271-278

[8] Luo Y. The Development of Online Courts in The Digital Age and The Prospect of Future Justice: Based on The Innovation of Judicial Methods in China and The United Kingdom. *Journal of Education Humanities and Social Sciences.* 2024. Vol. 42. DOI: 10.54097/gzn7k140

[9] Pokryshen D. Evaluation of satisfaction with the use of artificial intelligence in the educational process by teachers in Ukraine. *CEUR Workshop Proceedings.* 2024. Vol. 3781. P. 132–136. URL: https://ceur-ws.org/Vol-3781/paper16.pdf

[10] Покришень Д. А. Актуальність та перспективи концепції інформаційно-правового забезпечення підготовки персоналу ДКВС України. *Журнал східноєвропейського права*. 2025. № 140. С. 205–212. DOI: 10.71404/2409-6415.140.23

[11] Портоварас Т., Лукановська І. Специфіка, етапи та сучасні сутнісні ознаки процесів контролю й аналізу. *Економіка та суспільство*. 2024. № 66. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-66-79

[12] Шаповал Р. В., Солнцева Х. В. Інформаційно-правова складова діяльності органів Національної поліції України: порівняльний аспект. *Інтернаука. Серія «Юридичні науки»*. 2022. № 6. С. 1–10. DOI: 10.25313/2520-2308-2022-6-8083

[13] Свириденко Н. М. Правовий та соціальний захист персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України : дис. … д-ра філософії : 081 «Право». Чернігів, 2023. 318 с. URL: https://dspace.pau.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5cb94b08-50cb-4c48-a379-8574c10b27e6/content

[14] Taylor H., Van Rooy D., Bartels L. Digital justice: a rapid evidence assessment of the use of mobile technology for offender behavioural change. *Probation Journal.* 2023. Vol. 70 (1). P. 31–51. DOI: 10.1177/02645505211065694

[15] Zola F., Segurola L., King E., Mullins M., Orduna R. Enhancing law enforcement training: A gamified approach to detecting terrorism financing. *International Journal of Police Science & Management*. 2024. Vol. 26. Issue 3. DOI: 10.1177/14613557241237174

POKRYSHEN Dmytro
PhD in Pedagogy, Associate Professor, Director of the Educational and Scientific Institute of Law, Law Enforcement Activities and Psychology of the Penitentiary Academy of Ukraine
14000, 34 Honcha St., Chernihiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9572-413X

Functions of Information and Legal Support for the Professional Training of the Personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine under Conditions of Digital Transformation

Abstract. The article is devoted to a comprehensive study of the information and legal support of the professional training of the personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine (SCES) in the context of intensive digitalisation of public administration and the modernisation of mechanisms for the execution of criminal sentences. It elucidates the substance of the principal functions of information and legal support, including regulatory, informational and coordinating, control and analytical, educational and cognitive, and ethical and value-oriented functions, and characterises their role in shaping the professional competences of personnel. Particular attention is paid to analysing the impact of information technologies on improving the quality of the educational process, optimising knowledge management, and ensuring access to up-to-date legal information. The study emphasises the necessity of consolidating information flows within the penitentiary system, integrating electronic resources, automating routine procedures, and introducing digital tools into the system of personnel training and professional development. It is argued that the formation of a digital information-legal infrastructure is a key prerequisite for enhancing the effectiveness of the professional activity of SCES personnel, ensuring transparency and accountability, and promoting adherence to the principles of legality, humanism, and human rights. Based on the generalisation of contemporary normative legal acts, scientific approaches, and practical examples, the article identifies promising directions for the development of information and legal support, including the expansion of e-learning opportunities, the digital unification of reference and methodological resources, and the strengthening of cybersecurity and personal data protection. It concludes that the modernisation of information and legal support should become a fundamental component of reforming the system of professional training of SCES personnel and an essential factor in aligning the penitentiary system with European standards.

Keywords: information law; professional training; State Criminal-Executive Service of Ukraine; digitalisation; legal regulation; information technologies.

DOI: 10.33270/05267101.19
УДК 343.985 (477)

РОМАНАУСКАС Крістіна*
доктор філософії в галузі права, докторант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
61177, вул. Золочівська, 8а, м. Харків, Україна
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-9545-9755;
ФЕДОТЕНКО Андрій
кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінальної юстиції навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-7804-0375

Злочини у сфері надання професійної правничої допомоги: особливості предмета доказування

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз злочинів у сфері надання професійної правничої допомоги крізь призму особливостей предмета доказування в кримінальних провадженнях цієї категорії. Висвітлено специфіку таких кримінальних правопорушень як об'єкта криміналістичного та кримінального процесуального дослідження, з огляду на їх підвищену суспільну небезпечність, зумовлену потенційним впливом на реалізацію права на захист, доступ до правосуддя та довіру до інститутів правничої професії. Узагальнено доктринальні підходи до розуміння предмета доказування як системи юридично значущих обставин, визначених ст. 91 КПК України, обґрунтовано необхідність його індивідуалізації залежно від диспозиції відповідної норми КК України та професійного контексту вчинення діяння. Запропоновано класифікацію злочинів у сфері надання професійної правничої допомоги за підгрупами, що відрізняються суб'єктним складом, способом посягання та механізмом заподіяння шкоди, висвітлено, як ці відмінності впливають на межі доказування та допустимість доказів. Доведено, що предмет доказування в таких провадженнях має комплексний і багаторівневий характер. Запропоновано авторську структуризацію предмета доказування для цієї категорії кримінальних проваджень за основними блоками: обставини події; обставини спеціального професійного статусу суб'єкта; обставини суб'єктивної сторони; обставини порушення процедур та їх істотності; обставини шкоди і причинового зв'язку, а також окреслено криміналістично значущі відомості, що орієнтують розслідування. Сформульовано висновок, що запропонована модель сприяє підвищенню повноти та якості доказування, оптимізації планування розслідування і формуванню практико орієнтованих рекомендацій із забезпеченням балансу між невідворотністю відповідальності та гарантіями незалежності правничої діяльності.

Ключові слова: правнича допомога; предмет доказування; право на захист; захисник особи; втручання в діяльність.

Історія статті:
Отримано: 14.01.2026
Прийнято: 20.02.2026
Опубліковано: 31.03.2026

Рекомендоване посилання:
Романаускас К., Федотенко А. Злочини у сфері надання професійної правничої допомоги: особливості предмета доказування. *Наука і правоохорона.* 2026. Вип. 1 (71). С. 185–193. DOI: 10.33270/05267101.19

*Відповідальний автор

© Романаускас К., Федотенко А., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Професійна діяльність адвокатів та інших суб'єктів, уповноважених на здійснення правничої допомоги, безпосередньо пов'язана з реалізацією конституційного права особи на захист, забезпеченням доступу до правосуддя та дотриманням принципу змагальності. Водночас окремі зловживання в цій сфері пов'язані з порушенням гарантій адвокатської діяльності, неправомірним використанням процесуальних повноважень або вчиненням кримінальних правопорушень під прикриттям професійного статусу, а тому становлять підвищену суспільну небезпеку, оскільки підривають довіру до інституту адвокатури й системи правосуддя загалом.

Специфіка таких протиправних діянь визначає особливості їх доказування, зокрема визначення кола обставин, що підлягають встановленню, меж і структури предмета доказування, а також оцінювання доказів з огляду на професійні гарантії та процесуального імунітету адвоката. У цій площині важливе значення має наукове розроблення теоретичних засад кримінального процесуального доказування, де доказування переважно розглядають як системну діяльність із чітко визначеним об'єктом, суб'єктом, суб'єктивною й об'єктивною сторонами. Застосування такого підходу дає змогу комплексно осмислити специфіку формування та перевірки правових позицій сторін у справах зазначеної категорії.

Проблематика предмета доказування традиційно знаходиться в центрі уваги науки кримінального процесу. Її проаналізовано в працях українських учених-процесуалістів і криміналістів, які досліджували як загальні питання доказування, так й окремі аспекти встановлення фактичних обставин кримінального правопорушення. Водночас злочини у сфері надання професійної правничої допомоги як самостійний об'єкт дослідження залишаються недостатньо систематизованими саме з позицій визначення їх предмета доказування. Наявні наукові розвідки переважно зосереджені на кримінально-правовій характеристиці відповідних складів злочинів або на гарантіях адвокатської діяльності, натомість процесуальний вимір, з'ясування структури обставин, що підлягають доказуванню, їх взаємозв'язку й стандартів доказування потребує окремого комплексного аналізу.

Особливої складності ця категорія проваджень набуває з огляду на поєднання двох взаємопов'язаних чинників: з одного боку, необхідності забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності у разі вчинення правопорушень, з іншого – гарантування незалежності та процесуальної автономії суб'єктів надання правничої допомоги. Така подвійність зумовлює підвищені вимоги до формування предмета доказування, визначення меж втручання в професійну діяльність, а також допустимості й належності доказів, отриманих у відповідному кримінальному провадженні.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю розроблення науково обґрунтованих підходів до визначення особливостей предмета доказування в кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері надання професійної правничої допомоги, з огляду на сучасні виклики, пов'язані з реформуванням адвокатури, удосконаленням кримінального процесуального законодавства, запровадженням цифрових технологій у сфері правосуддя та посиленням суспільного запиту на прозорість і доброчесність правничої професії в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України.

Матеріали та методи

Метою статті є визначення особливостей предмета доказування в кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері надання професійної правничої допомоги, проведення його структуризації.

Під час дослідження застосовано сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Формально-юридичний метод використано для аналізу нормативної основи предмета доказування в аспекті встановлення зв'язку між загальним предметом доказування й вимогами диспозицій статей Особливої частини КК України, що зумовлюють його конкретизацію в провадженнях цієї категорії. Формально-логічний метод застосовано для логічного структурування аргументації.

Методи аналізу та синтезу дали змогу виокремити й систематизувати блоки обставин, що підлягають встановленню, а також співвіднести їх із кримінально-правовими ознаками складів злочинів. Порівняльний метод застосовано для зіставлення наукових підходів до визначення предмета доказування в різних категоріях кримінальних правопорушень (економічних, терористичних, насильницьких тощо) з метою виявлення спільних закономірностей та специфічних відмінностей.

Узагальнення та моделювання використано для формулювання авторської структуризації предмета доказування в провадженнях щодо злочинів у сфері надання професійної правничої допомоги, орієнтованої на практичні потреби розслідування: визначення оптимального обсягу встановлюваних обставин, підбір джерел доказової інформації та побудову тактичних алгоритмів.

Теоретична основа дослідження представлена положеннями чинного законодавства України, насамперед кримінального та кримінального процесуального, які визначають загальні межі предмета доказування, процесуальні стандарти встановлення обставин і критерії допустимості доказів у кримінальному провадженні. Водночас важливим джерелом для формування доктри-

нального підґрунтя стали наукові позиції українських учених у сфері кримінального процесу та криміналістики, що надало можливість зіставити нормативну модель доказування з її теоретичним осмисленням і практичними підходами до конкретизації предмета доказування залежно від категорії кримінального правопорушення.

Огляд літератури

Проблематику кримінальних правопорушень у сфері надання професійної правничої допомоги розглядають переважно крізь призму криміналістичної характеристики, класифікації відповідних діянь і формування методик їх розслідування.

Загальнотеоретичні засади кримінального процесуального доказування розроблено в працях В. В. Вапнярчука (2018), який запропонував системний підхід до розуміння доказування як діяльності з чітко визначеними елементами – об'єктом, суб'єктом, суб'єктивною та об'єктивною сторонами. Значущою для дослідження предмета доказування є його позиція щодо розмежування об'єкта і предмета доказування та залежності останнього від правової позиції суб'єкта процесу.

У сучасній процесуальній доктрині спостерігається чітка тенденція до спеціалізації досліджень предмета доказування залежно від категорії кримінального правопорушення. Такі праці дають змогу простежити, як загальна модель доказування трансформується під впливом особливостей об'єкта посягання, способу вчинення діяння та характеристик суб'єкта. В. В. Романюк (2023) досліджує предмет доказування крізь призму складної фінансово-господарської природи відповідних діянь, акцентуючи на необхідності встановлення економічного механізму правопорушення, структури господарських операцій, ролі службових осіб і причиново-наслідкових зв'язків між управлінськими рішеннями й заподіяною шкодою. Розглянуто значення документальних доказів, експертних досліджень й аналізу фінансової звітності як обов'язкових елементів доказування у справах цієї категорії.

Схожу проблематику, але у вужчому сегменті розробляє С. С. Кушнір (2024) у статті, присвяченій особливостям предмета доказування в провадженнях про злочини, пов'язані з протиправним заволодінням майном підприємства. Автор деталізує перелік обставин, що підлягають встановленню, зокрема правовий статус майна, повноваження посадових осіб, спосіб реалізації злочинного умислу та характер корпоративних відносин.

У роботі В. С. Бондаря (2025), присвяченій предмету доказування в кримінальних провадженнях за ознаками терористичних актів, обґрунтовано розширений характер предмета доказування, який охоплює встановлення ідеологічної мотивації, зв'язків з організованими групами, фінансування та координації дій. Учений зосереджує увагу на підвищених стандартах доказування суб'єктивної сторони та значенні спеціальних знань й оперативно-розшукової інформації.

Категорію злочинів проти життя та здоров'я особи аналізує В. Р. Саламаха (2024). У цьому дослідженні предмет доказування структуровано навколо встановлення механізму заподіяння шкоди, причинового зв'язку між діянням і наслідками, форми вини й індивідуальних характеристик потерпілого та правопорушника. Автор акцентує на значенні судово-медичних експертиз і реконструкції події як ключових доказових елементах.

Проблематику економічних кримінальних правопорушень також розглянуто в статті С. Є. Абламського та Я. Ю. Конюшенко (2022), зокрема досліджено аспекти доказування, пов'язані зі складністю фінансових операцій, необхідністю використання спеціальних знань тощо. Автори констатують необхідність інтеграції криміналістичних і процесуальних інструментів у встановленні істини у справах економічної спрямованості.

Теоретичне підґрунтя для розуміння змісту предмета доказування формують роботи О. В. Пчеліної (2020), яка висвітлює сутність обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень. Дослідниця обґрунтовує, що система таких обставин має бути логічно структурованою, кореспондувати з елементами складу злочину та враховувати криміналістичну характеристику діяння. Її підхід засвідчує взаємозв'язок процесуального та криміналістичного вимірів доказування.

Питання методико-криміналістичного забезпечення збирання доказів аналізують Ю. М. Чорноус й О. Л. Дульський (2023). Автори акцентують на необхідності алгоритмізації дій слідчого, систематизації джерел доказів і впровадженні сучасних технологічних засобів у процес доказування.

Комплексне теоретичне узагальнення проблем збирання, дослідження та використання доказів у монографії здійснює А. В. Коваленко (2024). У ній доказування розглянуто як цілісну криміналістичну систему, що охоплює закономірності формування доказової інформації, механізми її фіксації та процесуального використання. Автор формує розгорнуте вчення про доказову діяльність як інтегративний феномен, що поєднує криміналістичні, процесуальні та логічні аспекти.

Аналіз зазначених праць засвідчує, що в сучасній доктрині предмет доказування активно досліджують крізь призму окремих категорій кримінальних правопорушень – економічних, терористичних, насильницьких тощо. Також у сучасній правовій доктрині сформовано значний масив наукових праць, присвячених кримінально-правовій характеристиці злочинів проти правосуддя, криміналістичній класифікації та методикам їх розслідування, загальній теорії кримінального процесуального доказування. Ці

питання висвітлено в роботах М. В. Борусовського (2021), В. О. Гусєвої та Л. Ю. Тімофєєвої (2022), Ю. В. Христової (2024), М. В. Шепітька (2020) та ін.

Водночас немає комплексних досліджень, у яких предмет доказування в кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері надання професійної правничої допомоги аналізували б як самостійну наукову проблему, з огляду на особливий суб'єктний склад, специфіку професійних гарантій, поєднання кримінально-правових і процесуальних обмежень, а також інтелектуально-документальний механізм вчинення таких правопорушень. Саме ця обставина засвідчує наявність наукової прогалини та зумовлює необхідність поглибленого дослідження особливостей предмета доказування в зазначеній категорії кримінальних проваджень з урахуванням сучасних доктринальних підходів до системи доказування, стандартів доведення та процесуальних гарантій професійної правничої діяльності.

Результати й обговорення

Особливість злочинів у сфері надання професійної правничої допомоги насамперед зумовлена специфікою тієї соціальної функції, у межах якої їх вчиняють. Ідеться не просто про протиправні посягання, а про діяння, що виникають у межах діяльності, спрямованої гарантувати реалізацію конституційного права на захист, доступ до правосуддя та справедливий суд. Саме тому їх криміналістичне осмислення потребує врахування подвійної природи цієї сфери –як інструмента забезпечення прав людини і як потенційного об'єкта зловживань. Ця категорія кримінальних правопорушень охоплює комплекс діянь, які об'єднані сферою їх учинення – професійною правничою діяльністю, однак відрізняються за суб'єктним складом, способом посягання та механізмом заподіяння шкоди. Ми пропонуємо виокремлювати в цій групі кримінальних правопорушень декілька підгруп.

1. Злочини, що вчиняють суб'єкти надання правничої допомоги з використанням професійного статусу. Їх особливість полягає в інтелектуально-документальному характері механізму вчинення: зловживання процесуальними правами, маніпулювання доказами, використання адвокатської таємниці як інструменту прикриття протиправної діяльності. Тут поєднуються високий рівень юридичної обізнаності суб'єкта та складна слідова картина, що здебільшого має нематеріальний, інформаційний характер.

2. Злочини, пов'язані з наданням завідомо неправдивих показань, висновків чи інших відомостей у процесуальній формі, коли професійну правничу діяльність використовують як шлях введення в оману органів правосуддя. Такі діяння мають виразний інтелектуальний зміст, спрямовані на викривлення фактичних обставин справи та безпосередньо посягають на достовірність доказової інформації.

3. Кримінальні правопорушення, пов'язані з протидією здійсненню правосуддя або розслідуванню, якщо таку протидію реалізують через інструменти професійної правничої діяльності. Ідеться про зловживання процесуальними механізмами, штучне затягування провадження, створення формальних перешкод для отримання доказів. Їх специфіка полягає у формально легальному зовнішньому вигляді дій, що ускладнює відмежування правомірної тактики захисту від кримінально караної поведінки.

4. Злочини, спрямовані проти суб'єктів професійної правничої діяльності, – втручання в їх роботу, перешкоджання здійсненню захисту, посягання на життя, здоров'я чи майно адвоката. У цьому разі правнича діяльність є не засобом, а об'єктом посягання, а суспільна небезпечність обумовлюється підривом гарантій незалежності адвокатури.

Отже, особливість злочинів у сфері надання професійної правничої допомоги полягає в їх комплексному характері. Вони:

– мають спеціальний професійний контекст учинення;

– часто характеризуються спеціальним суб'єктом або посяганням на спеціальний об'єкт;

– реалізуються переважно через інтелектуально-інформаційні механізми;

– пов'язані з підвищеним рівнем латентності та складністю доказування;

– знаходяться на межі між реалізацією процесуальних прав і зловживанням ними. Саме поєднання цих ознак і формує їхню криміналістичну специфіку, що зумовлює необхідність розроблення окремої системи класифікації та спеціальної методики розслідування для кожної з окреслених підгруп.

Тож особливість злочинів у сфері надання професійної правничої допомоги полягає в їх комплексному характері. Вони мають спеціальний професійний контекст учинення; часто характеризуються спеціальним суб'єктом або посяганням на спеціальний об'єкт; реалізуються переважно через інтелектуально-інформаційні механізми; пов'язані з підвищеним рівнем латентності та складністю доказування; знаходяться на межі між реалізацією процесуальних прав і зловживанням ними. Саме поєднання цих ознак засвідчує їхню криміналістичну специфіку та зумовлює необхідність розроблення окремої методики розслідування для кожної з окреслених підгруп.

Водночас будь-які практико орієнтовані рекомендації щодо організації та тактики розслідування таких кримінальних правопорушень можуть бути ефективними лише за умови чіткого визначення меж і змісту того, що підлягає встановленню в конкретному кримінальному провадженні. Саме тому логічним наступним кроком є з'ясування сутності предмета доказування як методологічної основи побудови алго-

ритмів розслідування. Без його концептуального визначення неможливо ні структурувати систему доказів, ні визначити обсяг слідчих (розшукових) і процесуальних дій, ні сформувати обґрунтовані слідчі версії.

Предмет доказування в кримінальному провадженні слід тлумачити як системно визначену сукупність юридично значущих обставин, встановлення яких є необхідним і достатнім для вирішення кримінального провадження по суті, прийняття законного й обґрунтованого процесуального рішення та реалізації завдань кримінального провадження.

З огляду на аналіз наукових підходів, зокрема концепції «обставин, що підлягають з'ясуванню» у структурі криміналістичної методики, предмет доказування не зводиться лише до переліку, передбаченого ст. 91 КПК України, а конкретизується з огляду на вид кримінального правопорушення, його кримінально-правову характеристику, механізм вчинення та закономірності слідоутворення.

Предмет доказування охоплює:

1) обставини, що характеризують подію кримінального правопорушення (час, місце, спосіб, механізм, наслідки);

2) обставини, що характеризують особу підозрюваного (вік, осудність, форма вини, мотив, мета, роль у співучасті);

3) обставини, що характеризують особу потерпілого (за наявності їх значення для кваліфікації та міри відповідальності);

4) обставини, що впливають на правову оцінку (наявність обтяжуючих чи пом'якшуючих обставин, підстав для звільнення від відповідальності);

5) обставини, пов'язані з розміром і характером шкоди, а також із процесуальними витратами.

Водночас у спеціалізованих категоріях проваджень предмет доказування набуває додаткових елементів, що зумовлені особливостями суб'єкта, предмета посягання або механізму злочинної діяльності. Саме тому доцільно розглядати предмет доказування як динамічну, але нормативно обмежену модель, яка поєднує:

– законодавчо визначені обставини;

– кримінально-правову конструкцію складу злочину;

– криміналістичні закономірності його вчинення;

– процесуальні завдання доказування.

Отже, предмет доказування – це не просто перелік фактів, а логічно структурована система обставин, які підлягають встановленню в конкретному кримінальному провадженні для реалізації його завдань і забезпечення законності й справедливості судового рішення.

Предмет доказування в кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері надання професійної правничої допомоги має комплексний, багаторівневий характер і не може зводитися лише до традиційного переліку обставин, визначених кримінальним процесуальним законодавством. Його зміст обумовлений поєднанням трьох взаємопов'язаних чинників: спеціального суб'єктного складу, інтелектуально-документального механізму вчинення правопорушення та наявності професійних гарантій, які впливають на допустимість і межі отримання доказів.

Передусім ключовою особливістю предмета доказування є необхідність доведення не лише об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення, а й специфічних характеристик професійної діяльності суб'єкта. У таких провадженнях доказуванню підлягає факт здійснення особою саме професійної правничої діяльності, її процесуальний статус, обсяг наданих повноважень, характер правовідносин із клієнтом, а також межі використання професійних гарантій. Це означає, що предмет доказування охоплює додатковий блок обставин, пов'язаних із регламентацією адвокатської діяльності та її процесуальним забезпеченням.

Вважаємо, що для цієї категорії кримінальних правопорушень характерним є переважно інтелектуально-документальний механізм вчинення. Згідно із сучасними криміналістичними дослідженнями, злочинна діяльність у сфері правничої допомоги часто реалізується через підготовку процесуальних документів, формування правових позицій, подання заяв і клопотань, комунікацію з іншими учасниками провадження, що ускладнює встановлення причиново-наслідкових зв'язків між діянням і наслідками. У зв'язку з цим предмет доказування має охоплювати встановлення змісту професійних дій, їх відповідності стандартам правничої діяльності та наявності умислу на вчинення протиправного посягання.

Визначення предмета доказування в таких провадженнях неможливе без урахування доктринальних положень теорії доказування. Зокрема, системний підхід до структури доказування, запропонований В. В. Вапнярчуком (2018), дає змогу розглядати предмет доказування як проєкцію об'єкта доказування, яка формується з огляду на правову позицію суб'єкта доказування. Це має важливе значення у справах досліджуваної категорії, де сторони нерідко оперують різними інтерпретаціями професійних обов'язків і меж допустимої процесуальної активності.

Вважаємо, що для виокремлення структурних блоків предмета доказування у справах про злочини у сфері надання професійної правничої допомоги, значущими є:

1. Обставини, що характеризують подію кримінального правопорушення (час, місце, спосіб, наслідки тощо).

2. Обставини, що визначають спеціальний статус суб'єкта (наявність права на здійснення професійної діяльності, процесуальні повноваження, межі реалізації гарантій).

3. Обставини, що характеризують суб'єктивну сторону (форма вини, мотив, мета, професійна обізнаність).

4. Обставини, що свідчать про порушення встановлених процедур та їх істотність.

5. Обставини, пов'язані з розміром і характером заподіяної шкоди, а також із причиновим зв'язком між професійними діями та негативними наслідками.

Отже, традиційна модель предмета доказування, сформована для загальних категорій злочинів, потребує адаптації до умов, коли правопорушення вчиняють у межах професійної діяльності, що має підвищений рівень автономії та спеціальні гарантії. Саме баланс між необхідністю забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності та гарантуванням незалежності правничої професії формує специфіку доказування.

Крім того, аналіз сучасних наукових підходів у сфері криміналістики засвідчив, що методичні рекомендації щодо розслідування таких правопорушень здебільшого орієнтовані на організаційно-тактичні аспекти, натомість процесуальна структура предмета доказування залишається менш розробленою. Це підтверджує доцільність формування інтегративної моделі, яка поєднувала б кримінально-правові, процесуальні та криміналістичні критерії.

З огляду на вимоги ст. 91 КПК України й особливості складу кримінальних правопорушень проти правосуддя, вчинених у сфері надання професійної правничої допомоги, а також пропозиції вчених (Pchelina, & Neviadovskyi, 2023), пропонуємо деталізувати обставини, що підлягають встановленню у відповідних кримінальних провадженнях, за кількома взаємопов'язаними блоками.

1. Обставини, пов'язані зі складом конкретного кримінального правопорушення. Ця група охоплює встановлення всіх обов'язкових і, за наявності, факультативних ознак складу злочину – об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони.

1.1. Подія кримінального правопорушення:

– час учинення діяння: коли саме були вчинені дії (або бездіяльність), які утворюють об'єктивну сторону правопорушення; чи збігається цей час із періодом здійснення особою професійної правничої діяльності; чи пов'язані дії з конкретним кримінальним або іншим судовим провадженням;

– місце вчинення: де саме відбулося посягання (орган досудового розслідування, суд, установа виконання покарань, офіс адвоката, інше приміщення); чи було втручання в адвокатську таємницю; чи здійснювали процесуальні дії з порушенням гарантій професійної діяльності;

– спосіб учинення: які саме дії були виконані (перешкоджання побаченню з клієнтом, незаконне вилучення документів, розголошення адвокатської таємниці, зловживання процесуальними правами тощо); чи мали вони активний характер, чи полягали у створенні умов, що унеможливлюють ефективне надання правової допомоги; чи були формально правомірні дії використані з протиправною метою;

– механізм посягання: як дії суб'єкта вплинули на реалізацію права на захист; чи було порушено конкретні гарантії адвокатської діяльності; чи виникли негативні наслідки для клієнта або правосуддя загалом.

1.2. Суб'єкт кримінального правопорушення:

– хто саме вчинив діяння: анкетні дані, правовий статус, наявність спеціального суб'єкта (службова особа, представник органу влади, адвокат тощо);

– якщо йдеться про службову особу – її посада, обсяг повноважень, нормативні акти, що регламентують її діяльність; чи входили відповідні дії до кола службових обов'язків; чи перевищено повноваження або допущено їх неналежне виконання;

– якщо правопорушення вчинене адвокатом – чи здійснював він діяльність у межах конкретного доручення; чи використовував професійний статус як засіб учинення злочину.

1.3. Суб'єктивна сторона:

– форма вини: чи діяла особа умисно (переважає прямий умисел), чи наявна необережність; чи усвідомлювала вона протиправність втручання в професійну діяльність;

– мотив: кар'єризм, помилково зрозумілі інтереси служби, бажання спростити виконання обов'язків, особиста неприязнь тощо;

– мета: досягнення певного процесуального результату (пришвидшення розгляду справи, усунення «незручного» захисника, отримання переваг у провадженні, приховування порушень тощо). Хоча мотив і мета не завжди впливають на кваліфікацію, їх встановлення є обов'язковим для повноти доказування та може мати значення під час призначення покарання.

1.4. Наслідки та заподіяна шкода:

– чи заподіяно шкоду правам, свободам або інтересам особи, держави або юридичної особи;

– у чому конкретно виявилася шкода (порушення права на захист, затягування розгляду, витрати на відновлення порушених прав);

– чи підлягає шкода грошовій оцінці та як її підтверджено;

1.5. Обставини, пов'язані з процесуальною діяльністю в провадженні:

– наявність обставин, що впливають на ступінь тяжкості правопорушення;

– дані, що характеризують особу підозрюваного;

– наявність обтяжуючих або пом'якшуючих обставин;

– розмір процесуальних витрат та їх документальне підтвердження;

– обставини, що виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття провадження (відсутність події, складу злочину,

наявність обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння);

– підстави для звільнення від кримінальної відповідальності.

2. Обставини, що не належать безпосередньо до предмета доказування, але мають криміналістичне значення. Серед них такі:

– джерела первинної інформації про факт правопорушення (заява, скарга, службова перевірка);

– документи, що підтверджують службовий статус особи та її повноваження;

– наявність зв'язку з іншими кримінальними правопорушеннями (погроза, насильство, знищення майна, посягання на життя захисника тощо);

– необхідність залучення спеціальних знань (експертів, фахівців);

– коло осіб, які можуть володіти інформацією, що має доказове значення.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що деталізацію обставин у провадженнях щодо злочинів у сфері надання професійної правничої допомоги слід здійснювати з огляду на кримінально-правову конструкцію відповідного складу злочину, відображену в диспозиції статті, так і специфіку гарантій адвокатської діяльності. Лише всебічне дослідження зазначених блоків обставин забезпечує повноту, об'єктивність і законність прийнятого процесуального рішення.

Висновки

Злочини у сфері надання професійної правничої допомоги утворюють специфічну категорію кримінальних правопорушень, яка характеризується підвищеною суспільною небезпекою через потенційний вплив на реалізацію права на захист, доступ до правосуддя та довіру до інститутів правничої професії. Їх особливість полягає у поєднанні професійного контексту вчинення, спеціального (або професійно зумовленого) суб'єктного складу, переважно інтелектуально-документального механізму злочинної діяльності та наявності професійних гарантій, які одночасно стають умовами здійснення правничої допомоги і виступають процесуальними обмеженнями в збиранні доказів.

Результати дослідження свідчать про те, що предмет доказування в кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері надання професійної правничої допомоги є розширеним, порівняно із загальною моделлю, має підвищену складність встановлення суб'єктивної сторони та вимагає пильної уваги до меж допустимості доказів.

Встановлено, що загальний предмет доказування, визначений ст. 91 КПК України, має універсальний орієнтувальний характер і є обов'язковим для будь-якого кримінального провадження, однак у справах зазначеної категорії він потребує обов'язкової конкретизації через диспозицію відповідної статті Особливої частини КК України та через фактичні ознаки професійної діяльності, у межах якої відбулося посягання. У таких провадженнях доказуванню підлягають не лише подія кримінального правопорушення та винуватість особи, а й комплекс обставин, пов'язаних із правомірністю та змістом професійних дій, межами процесуальної автономії, наявністю/відсутністю зловживання гарантіями діяльності та характером впливу цих дій на права учасників провадження і результати правосуддя.

Обґрунтовано, що предмет доказування в кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері надання професійної правничої допомоги має багаторівневу структуру й підлягає систематизації за блоками: 1) обставини події правопорушення (час, місце, спосіб, механізм, наслідки); 2) обставини, що визначають спеціальний професійний статус суб'єкта та зв'язок діяння з реалізацією правничої функції (повноваження, межі доручення, процесуальний статус, регламентація гарантій); 3) обставини, що стосуються суб'єктивної сторони (форма вини, мотив, мета, усвідомлення протиправності саме в професійному контексті); 4) обставини, що свідчать про порушення процедур й істотність такого порушення для прав і законних інтересів (вплив на реалізацію права на захист, на достовірність доказової інформації, на законність процесуальних рішень); 5) обставини шкоди та причинового зв'язку між професійними діями й негативними наслідками.

Практичне значення запропонованої структуризації полягає в тому, що вона дає змогу: чіткіше визначати межі доказування та уникати як необґрунтованого втручання в професійну діяльність, так і необґрунтованого «імунітетного» звуження доказового поля; підвищувати якість планування розслідування, формування слідчих версій і відбору належних джерел доказів; забезпечувати перевірку ключових обставин, від яких залежить допустимість доказів у провадженнях, пов'язаних із конфіденційними комунікаціями та професійною таємницею.

Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення типових алгоритмів доказування для окремих підгруп злочинів у сфері надання професійної правничої допомоги, а також визначення критеріїв оцінювання доказів у ситуаціях, де правомірна процесуальна активність може бути зовні подібною до зловживання правом. Такі напрацювання сприятимуть уніфікації практики та підвищенню ефективності досудового розслідування і судового контролю з одночасним збереженням стандартів гарантування права на захист і незалежності правничої професії.

References

[1] Ablamskyi, S.Ye., & Koniushenko, Ya.Yu. (2022). Peculiarities of proof in criminal proceedings on economic criminal offenses. *Legal Novels,* 18, 205-212. DOI: 10.32847/ln.2022.18.30.
[2] Bondar, V.S. (2025). Subject of proof in criminal proceedings initiated on the basis of terrorist acts. *New Ukrainian Law,* 3, 162-176. DOI: 10.51989/NUL.2025.3.21
[3] Borusovskyi, M.V. (2021). Fundamentals of investigation technique of abuse of power or official position judges during justice execution. *Candidate's thesis.* Lviv. Retrieved from: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3734/1/boruusovskiy_d.pdf
[4] Chornous, Yu.M., & Dulskyi, O.L. (2023). Methodological and forensic providing of collection of evidence in criminal proceedings. *New Ukrainian Law*, 4, 191-198. DOI: 10.51989/NUL.2023.4.25
[5] Husieva, V.O., & Romanauskas K.A. (2025). Mechanism for Committing Crimes in the Field of Professional Legal Assistance. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 110(3), 131-140. DOI: 10.32631/v.2025.03.11.
[6] Khrystova, Yu.V. (2024). Current issues of information and analytical provision of combating criminal offenses against justice in modern conditions. *Scientific Innovations and Advanced Technologies*, 10(38), 317-329. DOI: 10.52058/2786-5274-2024-10(38)-317-329
[7] Kovalenko, A.V. (2024). *Forensic doctrine on the collection, examination, and use of evidence in criminal proceedings*. Kyiv: Alerta. Retrieved from https://rep.dnuvs.ukr.education /handle/123456789/3916
[8] Kushnir, S.S. (2024). Peculiarities of the subject of proof in criminal proceedings about crimes related to the illegal acquisition of property of an enterprise, institution, or organization. *Scientific Bulletin of Public and Private Law,* 1, 145-154. DOI: 10.32844/2618-1258.2024.1.23
[9] Pchelina, O.V. (2020). Circumstances to be clarified during the investigation of criminal offenses and their place in the structure of a separate forensic methodology. *Subcarpathian Law Herald,* 12, 177-183. DOI: 10.32837/pyuv.v0i2(31).590
[10] Pchelina, O.V., & Neviadovskyi, V.O. (2023). Circumstances to be ascertained during the pre-trial investigation of high-profile criminal offenses against the will, honor and dignity of a person. *Analytical and Comparative Jurisprudence,* 3, 376-381. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.03.68
[11] Romaniuk, V.V. (2023). Subject of evidence in criminal proceedings regarding economic crimes. *Scientific Perspectives*, 2(32), 413-422. DOI: 10.52058/2708-7530-2023-2(32)-413-422
[12] Salamakha, V.R. (2024). Subject of evidence in criminal offences against person life and health. *Bulletin of Criminological Association of Ukraine*, 33(3), 396-405. DOI: 10.32631/vca.2024.3.36
[13] Shepitko, M.V. (2020). Criminal legislation trends in Ukraine (evidence from crimes against justice. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 27(2), 131-141. DOI: 10.37635/jnalsu.27(2).2020.131-141
[14] Timofieieva, L.Yu. (2022). Criminal offenses against justice and practice European Court of Human Rights. *Law and Public Administration,* 2, 141-146. DOI: 10.32840/pdu.2022.2.19
[15] Vapniarchuk, V.V. (2018). Theoretical foundations of criminal procedural proof. *Extended abstract of Doctor's thesis.* Kharkiv. Retrieved from https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/15384

Список використаних джерел

[1] Абламський С. Є., Конюшенко Я. Ю. Деякі особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо економічних кримінальних правопорушень. *Правові новели.* 2022. № 18. С. 205–212. DOI: 10.32847/ln.2022.18.30
[2] Бондар В. С. Предмет доказування у кримінальних провадженнях, відкритих за ознаками терористичних актів. *Нове українське право.* 2025. № 3. С. 162–176. DOI: 10.51989/NUL.2025.3.21
[3] Борусовський М. В. Основи методики розслідування зловживання владою або службовим становищем суддею під час здійснення правосуддя : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2021. 234 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3734/1/boruusovskiy_d.pdf
[4] Чорноус Ю. М., Дульський О. Л. Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів у кримінальному провадженні. *Нове українське право.* 2023. № 4. С. 191–198. DOI: 10.51989 /NUL.2023.4.25
[5] Гусєва В. О., Романаускас К. А. Механізм учинення злочинів у сфері надання професійної правничої допомоги. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2025. Т. 110. № 3. С. 131–140. DOI: 10.32631/v.2025.03.11
[6] Христова Ю. В. Актуальні питання інформаційно-аналітичного забезпечення протидії кримінальним правопорушенням проти правосуддя в сучасних умовах. *Наукові інновації та передові технології.* 2024. № 10 (38). С. 317–329. DOI: 10.52058/2786-5274-2024-10(38)-317-329
[7] Коваленко А. В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні : монографія. Київ : Алерта, 2024. 558 с. URL: https://rep.dnuvs.ukr.education/handle/123456789/3916
[8] Кушнір С. С. Особливості предмета доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов’язані із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації. *Науковий*

вісник публічного та приватного права. 2024. № 1. С. 145–154. DOI: 10.32844/2618-1258.2024.1.23
[9] Пчеліна О. В. Сутність і зміст обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення. *Юридичний бюлетень.* 2020. № 12. С. 177–183. DOI: 10.32837/pyuv.v0i2(31).590
[10] Пчеліна О. В., Невядовський В. О. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 376–381. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.03.68
[11] Романюк В. В. Предмет доказування у кримінальних провадженнях щодо економічних злочинів. *Наукові перспективи.* 2023. № 2 (32). С. 413–422. DOI: 10.52058/2708-7530-2023-2(32)-413-422
[12] Саламаха В. Р. Предмет доказування у кримінальних правопорушеннях проти життя та здоров'я особи. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2024. Т. 33. № 3. С. 396–405. DOI: 10.32631/vca.2024.3.36
[13] Шепітько М. В. Тенденції розвитку кримінального законодавства України (на прикладі злочинів проти правосуддя). *Вісник Національної академії правових наук України.* 2020. № 27 (2). С. 174–189. DOI: 10.37635/jnalsu.27(2).2020.131-141
[14] Тімофєєва Л. Ю. Кримінальні правопорушення проти правосуддя та деякі питання співвідношення із практикою ЄСПЛ. *Право та державне управління*. 2022. Т. 2. С. 141–146. DOI: 10.32840/pdu.2022.2.19
[15] Вапнярчук В. В. Теоретичні основи кримінального процесуального доказування : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 40 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/15384

ROMANAUSKAS Kristina
Doctor of Philosophy in Law, Doctoral Student of the National Scientific Center «Honor Professor M.S. Bokarius Forensic Science Institute»
61177, 8a Zolochivska St., Kharkiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-9545-9755;
FEDOTENKO Andrii
PhD in Law, Senior Lecturer of the Department of Criminal Justice, Educational and Scientific Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0009-0008-7804-0375

Crimes in the Field of Professional Legal Assistance: Specific Features of the Subject of Proof

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of crimes in the field of professional legal assistance, focusing on the specific features of the subject of proof in criminal proceedings of this category. It highlights the particular nature of such criminal offenses as objects of forensic and criminal procedural research, taking into account their increased social danger due to their potential impact on the exercise of the right to defense, access to justice, and public trust in the legal profession. The study summarizes doctrinal approaches to understanding the subject of proof as a system of legally significant circumstances defined in Article 91 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and substantiates the need for its individualization depending on the disposition of the relevant provision of the Criminal Code of Ukraine and the professional context in which the act is committed. A classification of crimes in the field of professional legal assistance is proposed, distinguishing subgroups that differ in terms of the subject composition, the method of encroachment, and the mechanism of harm. It is demonstrated how these differences affect the limits of proof and the admissibility of evidence. It is proved that the subject of proof in such proceedings has a complex and multi-level character. In the article formulates their own structural model of the subject of proof for this category of criminal proceedings, including the following main blocks: circumstances of the event; circumstances determining the special professional status of the subject; circumstances characterizing the subjective element; circumstances indicating procedural violations and their materiality; circumstances relating to harm and the causal link, as well as forensically significant information guiding the investigation. It is concluded that the proposed model contributes to enhancing the completeness and quality of proof, optimizing investigative planning, and developing practice-oriented recommendations while ensuring a balance between the inevitability of liability and the guarantees of independence of professional legal activity.

Keywords: legal assistance; subject of proof; right to defense; defense counsel; interference with professional activity.

DOI: 10.33270/05267101.20
УДК 343.985(477)

СУП Євген*
кандидат юридичних наук, докторант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
61177, вул. Золочівська, 8а, м. Харків, Україна
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-6912-2157;
ЗОЗУЛЯ Євгеній
викладач кафедри криміналістики та судової експертології навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ
61000, просп. Льва Ландау, 27, м. Харків, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1444-0408

Організація розслідування злочинів проти правосуддя, вчинених професійними учасниками судочинства

Анотація. У статті здійснено комплексне теоретико-прикладне дослідження особливостей організації досудового розслідування злочинів проти правосуддя, учинених професійними учасниками судочинства. Висвітлено криміналістично значущі особливості цієї категорії кримінальних правопорушень, зумовлені спеціальним суб'єктом, інтелектуально-документальним способом учинення, підвищеним рівнем латентності та активною протидією розслідуванню. Узагальнено характерні риси механізму злочинної діяльності та слідової картини, у якій домінують процесуальні документи й цифрові дані, що потребує посиленого аналітичного компонента доказування та логіко-правової перевірки формально правомірних рішень на предмет їх протиправної спрямованості. Обґрунтовано, що планування й організація розслідування в таких провадженнях набувають важливого значення, забезпечуючи керованість процесу доказування, раціональний розподіл ресурсів, дотримання розумних строків і процесуальну стійкість отриманих результатів. У статті розкрито багаторівневу модель організації розслідування, що поєднує загальносистемний, управлінський, методичний і тактичний рівні, визначено їх практичне значення для нейтралізації професійної протидії спеціального суб'єкта. Окреслено роль прокуратури як суб'єкта не лише процесуального керівництва, а й забезпечення легітимності та неупередженості розслідування за наявності ризиків конфлікту інтересів і корпоративної солідарності. Визначено ключові організаційні пріоритети, яких слід дотримуватися під час розслідування: спеціалізації слідчих і формування стабільних слідчих груп; обмеження доступу до матеріалів; посилення інформаційної безпеки; аналітичного супроводу; стандартизації процедур обліку, руху й зберігання матеріалів; ефективної взаємодії з оперативно-технічними та експертними підрозділами; внутрішнього контролю якості й строків.

Ключові слова: кримінальна юстиція; правоохоронний орган; досудове розслідування; сторона обвинувачення; принцип організації.

Історія статті:
Отримано: 16.01.2026
Прийнято: 25.02.2026
Опубліковано: 31.03.2026

Рекомендоване посилання:
Суп Є., Зозуля Є. Організація розслідування злочинів проти правосуддя, вчинених професійними учасниками судочинства. *Наука і правоохорона.* 2026. Вип. 1 (71). С. 194–205. DOI: 10.33270/05267101.20

*Відповідальний автор

© Суп Є., Зозуля Є., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

У сучасних умовах реформування системи правосуддя в Україні, утвердження принципу верховенства права та посилення вимог до професійної доброчесності суб'єктів судочинства особливої актуальності набуває проблема протидії злочинам проти правосуддя, зокрема й учиненим професійними учасниками судового провадження. Йдеться про діяння, які посягають на нормальне функціонування судової влади, підривають авторитет правосуддя та довіру суспільства до судових інституцій, а також створюють реальні загрози забезпеченню права людини й громадянина на справедливий суд. Вказане завдання актуалізує потребу активізації протидії злочинам проти правосуддя, зокрема шляхом удосконалення криміналістичного забезпечення їх досудового розслідування та судового розгляду.

До змісту криміналістичного забезпечення належить проблематика планування та організації розслідування, яка за сутнісним аспектом входить до предмета дослідження криміналістичної тактики. Цим питанням у науковій доктрині криміналістики приділяють пильну увагу вже понад 80 років.

Проблематика організації розслідування кримінальних правопорушень неодноразово ставала предметом наукових досліджень у межах криміналістики та кримінального процесу. Зокрема, концептуальні засади організації та планування розслідування були комплексно проаналізовані в роботах видатних учених. Водночас специфіка організації розслідування злочинів проти правосуддя, вчинених саме професійними учасниками судочинства (прокурорами, адвокатами, іншими суб'єктами, наділеними владними повноваженнями), залишається недостатньо розробленою в науковій літературі.

Натомість організаційні аспекти розслідування таких кримінальних правопорушень: визначення оптимальної моделі взаємодії між органами досудового розслідування, процесуального керівництва, використання спеціальних знань, забезпечення неупередженості й уникнення конфлікту інтересів, – потребують додаткового наукового осмислення. Особливо це стосується ситуацій, коли суб'єкт злочину перебуває в професійному середовищі, тісно пов'язаному з функціонуванням органів правопорядку й суду, що обумовлює підвищені вимоги до об'єктивності, конфіденційності та процесуальної незалежності розслідування.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вироблення науково обґрунтованих підходів до організації розслідування злочинів проти правосуддя, вчинених професійними учасниками судочинства, з урахуванням сучасних викликів, пов'язаних із реформуванням правових засад діяльності органів досудового розслідування, змінами кримінального процесуального законодавства та зростанням суспільного запиту на прозорість і підзвітність судової влади в умовах дії правового режиму воєнного стану та в умовах повоєнного відновлення України.

Матеріали та методи

Матеріалами дослідження стали: 1) положення кримінального процесуального законодавства України та суміжних нормативних актів, що регламентують досудове розслідування, підслідність і процесуальне керівництво, порядок проведення слідчих (розшукових) дій, а також вимоги до допустимості й належності доказів; 2) відомчі організаційно-розпорядчі документи, які визначають управлінські й процедурні засади діяльності органів кримінальної юстиції у відповідній сфері (зокрема акти, що регламентують організацію роботи органів прокуратури та Державного бюро розслідувань, порядок обліку, руху й зберігання матеріалів кримінальних проваджень, внутрішній контроль, взаємодію та інформаційну безпеку); 3) наукові праці з криміналістики, кримінального процесу та кримінального права, у яких розкрито проблематику організації та планування розслідування, криміналістичної характеристики злочинів проти правосуддя, а також особливостей діяльності спеціальних суб'єктів; 4) узагальнені криміналістично значущі відомості про типові механізми вчинення відповідних правопорушень (інтелектуально-документальні способи, домінування цифрових і документальних слідів, специфіка протидії), що використовувалися як емпіричне підґрунтя для моделювання організаційних рішень і формування рекомендацій.

Методологічну основу дослідження становить поєднання загальнонаукових, спеціально-юридичних і криміналістичних методів. Формально-юридичний метод застосовано для аналізу нормативних приписів, що визначають процесуальний порядок і межі організаційних рішень під час досудового розслідування, а також для уточнення змісту категорій «організація розслідування», «планування розслідування», «рівні організації розслідування», «спеціальний суб'єкт» та інших суміжних понять. Системно-структурний метод використано для побудови багаторівневої моделі організації розслідування (загальносистемний, управлінський, методичний і тактичний рівні), визначення їх функцій і взаємозв'язків, а також для обґрунтування ролі прокуратури, органу досудового розслідування та внутрішнього контролю в забезпеченні законності, об'єктивності й стійкості результатів доказування.

Метод аналізу та синтезу дав змогу виокремити криміналістично значущі ознаки злочинів проти правосуддя, учинених професійними учасниками судочинства (латентність, документально-цифрова слідова картина, маскування під формальну законність, активна процесуальна

протидія), систематизувати організаційні ризики й проблемні питання розслідування та узагальнити напрями їх нейтралізації. Логіко-правовий метод застосовано для встановлення причиново-наслідкових зв'язків між формально правомірними процесуальними актами й можливою протиправною спрямованістю, що є принциповим у провадженнях, де доказування потребує змістовної перевірки рішень, документів і службових процедур.

Порівняльно-правовий метод використано для виявлення недоліків чинного правового регулювання й організаційних процедур, а також для оцінювання можливості використання кращих практик організаційного забезпечення розслідувань у правових системах, близьких за процесуальною моделлю. Евристичні прийоми (узагальнення експертних позицій у науковій літературі, побудова робочих гіпотез, варіативність організаційних сценаріїв) використано для формування практичних рекомендацій, орієнтованих на мінімізацію конфлікту інтересів, витоку інформації та професійної протидії.

Отримані результати ґрунтуються на комплексному опрацюванні нормативної бази, доктринальних положень криміналістики й кримінального процесу, а також на системному узагальненні криміналістично значущих характеристик досліджуваної категорії правопорушень, що забезпечує наукову обґрунтованість запропонованих організаційних підходів і прикладних рекомендацій.

Огляд літератури

У наукових дослідженнях останніх років увагу зосереджено переважно на кримінально-правовій характеристиці злочинів проти правосуддя, питаннях кримінально-правової кваліфікації окремих діянь, проблемах забезпечення незалежності суддів і гарантій адвокатської діяльності. Загальнотеоретичні аспекти кримінальної відповідальності за злочини проти правосуддя досліджують М. В. Шепітько (2018), Л. Ю. Тімофєєва (2022).

Щодо кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства, питання кримінальної відповідальності експертів і перекладачів за злочини проти правосуддя комплексно розкрито в роботі Н. Ю. Алєксєєвої (2017), представників органів дізнання й досудового слідства – А. В. Воронцова (2011) та ін. Зосередилися на розкритті проблемних аспектів притягнення до відповідальності за незаконне затримання, привід, домашній арешт, тримання під вартою О. С. Шнипко (2017), В. С. Затолочний (2022) та ін.

На думку вчених, тенденції розвитку кримінального законодавства визначаються глобалізаційними процесами та полягають, зокрема, в еволюції норм про кримінальні правопорушення проти правосуддя. М. В. Шепітько (2020) пояснює це активною імплементацією міжнародно-правових актів, приєднанням до конвенцій і поступовою гармонізацією національного законодавства з міжнародними стандартами, що зумовлює зближення правових систем держав. Учений пропонує виокремлювати три групи кримінальних правопорушень, зокрема у сферах: здійснення правосуддя; забезпечення здійснення правосуддя; сприяння здійсненню правосуддя. Така систематизація, на його переконання, сприятиме більшій логічності побудови кримінально-правових норм і чіткості їх практичного застосування. Водночас дослідник зауважує, що кримінальні правопорушення проти правосуддя істотно відрізняються між собою за ступенем тяжкості та рівнем суспільної небезпечності. З огляду на це, поділ їх на злочини та кримінальні проступки має не лише класифікаційне, а й процесуальне значення, оскільки має впливати на особливості притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності та характер процесуальних процедур у відповідних провадженнях (Shepitko, 2020).

Питання розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, їх криміналістичної характеристики та класифікації, механізму злочинної діяльності тощо піддано аналізу у роботах С. О. Книженко (2017), М. В. Борусовського (2021), Ю. В. Христової (2022), В. В. Гриценка (2024), В. О. Гусєвої та К. А. .

Наявні праці, у яких аналізується криміналістична характеристика окремих злочинів проти правосуддя або механізм злочинної діяльності, хоча й становлять важливу теоретичну основу, проте не формують цілісної концепції організації розслідування саме тих кримінальних правопорушень, що вчиняються професійними учасниками судочинства. Фрагментарність підходів виявляється у відсутності розробленої системи типових слідчих ситуацій, алгоритмів нейтралізації протидії, моделі розподілу функцій у складі слідчої групи, критеріїв оптимізації планування та управління розслідуванням у таких провадженнях.

Крім того, з огляду на тенденції розвитку кримінального законодавства під впливом глобалізаційних процесів та імплементації міжнародно-правових стандартів, розширення кола складу злочинів проти правосуддя та диференціація їх на злочини й кримінальні проступки об'єктивно зумовлюють необхідність перегляду й адаптації підходів до організації їх розслідування. Однак у сучасній українській доктрині відсутні комплексні дослідження, присвячені саме криміналістичним засадам організації досудового розслідування в цій специфічній категорії проваджень.

Отже, справедливим є твердження про наявність наукової прогалини у сфері криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, учинених професійними учасниками судочинства. Саме ця обставина зумовлює необхідність формування теоретично обґрунтованої моделі організації та планування розслідування зазначених правопорушень, що враховувала б їх спеціальний суб'єктний склад, інтелектуально-документальний механізм учинення та підвищений рівень протидії слідству.

Результати й обговорення

Кримінальні правопорушення, учинені професійними учасниками судочинства, становлять окрему групу злочинів проти правосуддя, що характеризуються спеціальним суб'єктом і безпосереднім посяганням на нормальне функціонування механізму реалізації функції правоохорони та здійснення правосуддя загалом. До цієї групи належать діяння, пов'язані зі зловживанням процесуальними повноваженнями; постановленням завідомо незаконних рішень (про затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою, притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності тощо); примушуванням до надання показань; порушенням права на захист; незаконним втручанням в автоматизовані системи судочинства; розголошенням даних досудового розслідування й оперативно-розшукової діяльності; втручанням у діяльність органів судової влади, захисника або представника особи тощо. Їх об'єднує спільна криміналістично значуща ознака – вчинення злочину особою, яка наділена владними або процесуальними повноваженнями у сфері правосуддя та використовує ці повноваження як інструмент протиправної діяльності.

На підставі дослідження криміналістичної характеристики зазначених правопорушень можна узагальнити, що обстановка їх вчинення зазвичай пов'язана зі службовою діяльністю суб'єкта злочину та відбувається у межах офіційного процесуального провадження. Вчені слушно звертають увагу, що відповідні діяння переважно характеризуються підвищеним рівнем латентності та спрямованістю на отримання неправомірної вигоди, незаконне збагачення або інші корисливі цілі. Крім того, для них типовою є складність виявлення та належного доказового документування, що зумовлено використанням формально правомірних процедур, складних організаційних схем. Характерною ознакою також є активна поведінка суб'єктів щодо приховування слідів злочину, знищення або фальсифікації доказів, створення альтернативних версій подій тощо. Також учені зазначають активну протидію слідчим органам, що може виявлятися в процесуальному тиску, ініціюванні численних скарг, оскарженні рішень, спробах дискредитації або в перешкоджанні проведенню слідчих (розшукових) дій (Mykytiuk, 2024, p. 137-137).

Місцем реалізації злочинного умислу стають службові приміщення органів досудового розслідування, судів, прокуратури, а також інформаційні системи (зокрема електронні реєстри та автоматизовані системи документообігу). Час вчинення часто корелює з робочим часом суб'єктів злочину, упродовж якого приймаються ключові процесуальні рішення – повідомлення особі про підозру, обрання запобіжного заходу, ухвалення судового рішення, виконання процесуальних дій тощо. Водночас зовнішня форма дій здебільшого зберігає ознаки формальної законності, що ускладнює виявлення протиправності.

Спосіб учинення має інтелектуально-організаційний характер і ґрунтується на використанні наданих законом повноважень усупереч їх призначенню. Типовими виявами є складання завідомо неправдивих або юридично необґрунтованих процесуальних документів, прийняття незаконних рішень, фальсифікація та фабрикація доказів, документів тощо, безпідставне застосування заходів процесуального примусу, а також умисне невиконання обов'язків, спрямоване на досягнення неправомірного результату. Характерною ознакою є маскування протиправної діяльності під процесуально правомірну, що потребує змістовного аналізу кожного документа та рішення, а не лише формальної перевірки їх відповідності закону.

Сліди таких правопорушень переважно відображаються у документах, фіксуються у постановах, ухвалах, протоколах, журналах реєстрації, електронних лог-файлах, даних автоматизованих систем, службовому листуванні. Нерідко саме процесуальні документи стають одночасно й інструментом, і матеріальним носієм злочинної діяльності. Особливістю є те, що частина слідів створюється самим суб'єктом злочину в межах його службових повноважень, що обумовлює необхідність глибокого криміналістичного та логіко-правового аналізу їх змісту, зіставлення з фактичними обставинами й іншими джерелами доказової інформації.

Зазвичай суб'єкта злочину характеризує спеціальний суб'єкт із високим рівнем юридичної обізнаності, професійним досвідом і розумінням механізмів доказування. Такі особи здатні прогнозувати правові наслідки своїх дій, використовувати прогалини законодавства, маніпулювати процесуальними нормами й активно протидіяти розслідуванню (Sup, 2025). Наявність службових зв'язків, доступу до інформаційних ресурсів, службової документації та можливість чинити вплив на учасників процесу підвищує латентність цих кримінальних правопорушень та ускладнює доказування суб'єктивної сторони, зокрема прямого умислу.

Слід зазначити, що розслідування досліджуваної групи правопорушень здійснюється представниками Державного бюро розслідувань (далі – ДБР). Тому поділяємо думку вчених, які вказують, що характерними особливостями суб'єктного складу кримінальних проваджень, котрі перебувають у підслідності слідчих ДБР, є такі обставини:

1. Вони нерідко наділені владними повноваженнями та мають значний вплив у правоохоронному або управлінському середовищі, що потенційно створює додаткові ризики впливу на перебіг досудового розслідування.

2. Професійні та неформальні зв'язки з іншими впливовими посадовими особами,

зокрема у середовищі політичних діячів, суддів, прокурорів, працівників правоохоронних органів, представників медіа, а в окремих випадках – і кримінального середовища.

3. Наявність достатніх фінансових ресурсів, що дає змогу залучати кваліфікованих захисників, експертів, консультантів та інших осіб, здатних активно впливати на процес доказування в межах закону або з використанням формально допустимих процесуальних механізмів.

4. Високий рівень юридичної обізнаності, що зумовлює їхню здатність до активного правового самозахисту, використання складних процесуальних стратегій і тактик.

5. Наявність доступу до зброї, спеціальних технічних засобів або інформаційних ресурсів, що потенційно дає можливість обходити або нейтралізувати заходи забезпечення збереження таємниці досудового розслідування (Mykytiuk, 2024, p. 137-138).

До знарядь і засобів, які використовуються злочинцем, належать: процесуальні інструменти, електронні ключі доступу, офіційні бланки, печатки, інформаційні ресурси та можливості впливу на інших учасників процесу. У цьому контексті інструментом злочину стає не матеріальний предмет у традиційному розумінні, а владна компетенція та процесуальний статус особи.

Особливістю потерпілої сторони є те, що нею можуть бути як конкретні учасники кримінального провадження (підозрювані, обвинувачені, свідки), так і держава в особі суспільства, інтереси якого полягають у забезпеченні законності та справедливості правосуддя. Часто потерпілі перебувають у процесуальній залежності від суб'єкта злочину, що зумовлює їхню пасивність або неможливість своєчасного реагування на протиправні дії.

Узагальнюючи, можна констатувати, що кримінальні правопорушення, учинені професійними учасниками судочинства, характеризуються підвищеним рівнем латентності, складністю доказування, інтелектуально-документальним способом реалізації та активною протидією розслідуванню. Їх криміналістична характеристика обумовлює необхідність спеціалізованого підходу до організації та планування розслідування, посиленого аналітичного компонента, ретельного документального аналізу й використання сучасних інформаційно-технічних засобів фіксації та перевірки доказової інформації.

Окреслені обставини засвідчують, що розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень є складним, багаторівневим і ресурсомістким інтелектуально-пізнавальним процесом. Його складність зумовлена не лише обсягом процесуальних заходів, що проводяться, а й необхідністю встановлення прихованих причинно-наслідкових зв'язків між формально правомірними процесуальними рішеннями та їх протиправною спрямованістю. У таких провадженнях доказування виходить за межі фіксації очевидних фактів і передбачає глибокий змістовний аналіз службових документів, реконструкцію внутрішньої логіки прийняття процесуальних рішень, перевірку відповідності дій суб'єкта вимогам закону та професійним стандартам. Додатковим ускладнюючим чинником стає активна протидія, яка може реалізовуватися як у процесуальній, так і в інформаційній площині, відбуватися як у законній, так і незаконній формі, що вимагає від органів досудового розслідування високого рівня координації та аналітичної підготовки.

За таких умов планування й організація розслідування набувають не допоміжного, а системотворчого значення. Саме вони забезпечують перехід від фрагментарного реагування на окремі факти до цілісної моделі доказування, побудованої на чітко визначених цілях, пріоритетах і послідовності дій. Дотримання принципів раціонального планування та належна організація досудового розслідування гарантують впорядкованість, послідовність і керованість процесу доказування, своєчасне визначення ключових напрямів роботи, логічне формулювання й перевірку слідчих версій, а також мінімізують ризики безсистемності та необґрунтованості процесуальних рішень.

Отже, у провадженнях щодо злочинів, учинених професійними учасниками судочинства, ефективність розслідування безпосередньо залежить від здатності слідчого забезпечити стратегічну узгодженість дій, раціональний розподіл ресурсів і постійний аналітичний контроль за перебігом доказування.

Крім того, планування безпосередньо пов'язане з реалізацією засади розумності строків. Попереднє визначення обсягу процесуальних дій, які необхідно провести, встановлення контрольних строків їх виконання та систематичний моніторинг результатів сприяють недопущенню затягування строків кримінального провадження, своєчасному прийняттю процесуальних рішень. Це гарантує дотримання прав всіх учасників кримінального провадження, зменшує ризик процесуальних порушень і підвищує якість судового контролю. Водночас організація розслідування забезпечує раціональний розподіл сил і засобів. Визначення виконавців, розмежування функцій між членами слідчої групи, оптимальне використання аналітичних і технічних технологій, можливостей судово-експертного забезпечення надають можливість уникнути дублювання дій, перевантаження окремих суб'єктів і неефективного використання сил і засобів. У результаті досягається баланс між інтенсивністю слідчої діяльності та її результативністю, що особливо важливо в складних і багатоепізодних кримінальних провадженнях.

Отже, планування та організація не лише створюють передумови для досягнення завдань кримінального провадження, а й стають інструментами підвищення якості, оперативності та законності досудового розслідування.

Організація розслідування, відповідно до позиції вчених, має здійснюватися із застосуванням стратегічних засобів і методів. В. Д. Берназ (2012) слушно зауважує, що ефективність кримінальної процесуальної діяльності значною мірою залежить від здатності суб'єктів кримінального процесу мислити стратегічно, прогнозувати розвиток слідчої ситуації та вибудовувати довгострокову модель доказування. У цьому контексті складність пізнання механізму вчиненого злочину має корелювати з рівнем професійної підготовки слідчого, який здійснює розслідування, що зумовлює потребу диференціації кадрових ресурсів залежно від категорії та складності кримінального провадження.

Досліджуючи роль і зміст рівнів організації розслідування злочинів у системі стратегії досудового слідства, В. Д. Берназ (2012), спираючись на наукові напрацювання своїх попередників, виокремлює чотири взаємопов'язані рівні.

1. Вищий (загальносистемний) рівень охоплює розслідування як специфічний вид діяльності органів досудового розслідування різних відомств. На цьому рівні йдеться про формування загальних засад, принципів і напрямів організації слідчої діяльності в державі.

2. Управлінський – розкриває сутність і значення управління досудовим слідством і дізнанням як ключової функції слідчого апарату та підрозділів органів дізнання. Тут акцент робиться на організаційно-адміністративних механізмах, розподілі повноважень, контролі, координації та ресурсному забезпеченні.

3. Рівень криміналістичної методики пов'язаний з організацією розслідування конкретного кримінального правопорушення. Ідеться про побудову моделі розслідування з урахуванням криміналістичної характеристики відповідного виду злочину, визначення типових слідчих ситуацій, формування версій і планування їх перевірки.

4. Тактичний рівень стосується організації проведення окремих слідчих (розшукових) дій чи організаційно-технічних заходів у межах конкретного акту розслідування. На цьому рівні реалізуються конкретні тактичні прийоми, способи фіксації та отримання доказової інформації (Bernaz, 2012).

Загальносистемний рівень закріплено в національних стратегіях, стратегіях розвитку окремих державних інституцій, інших програмних документах. Якщо розкривати цей аспект на прикладі ДБР, слід звернутися до Стратегічної програми діяльності Державного бюро розслідувань на 2022–2026 рр. На цей період були заплановані вдосконалення організаційно-правових засад діяльності, оптимізація структури територіальних управлінь, раціональний розподіл ресурсів, забезпечення належної реалізації повноважень. Реалізація окреслених напрямів передбачалася шляхом збільшення граничної чисельності працівників, утворення відокремлених підрозділів у кожній області, створення оперативно-технічних підрозділів, введення посад криміналістів, формування спецпідрозділів фізичного захисту, створення спеціалізованих підрозділів з розслідування катувань. Також текстуальний аналіз цієї програми дає змогу визначити стратегічні напрями діяльності ДБР, серед яких: протидія катуванням та організованій злочинності, боротьба з корупцією, розслідування злочинів високопосадовців, військових злочинів[1].

В аспекті окреслення перспектив розроблення й удосконалення праксеологічних засад розслідування злочинів проти правосуддя вважаємо доречним зупинитися на трьох інших рівнях, адже саме вони пов'язані з практичною діяльністю щодо пізнання події кримінального правопорушення.

Управлінський аспект організації розслідування кримінальних правопорушень проти правосуддя, учинений професійними учасниками судочинства, пов'язаний з роллю прокуратури та керівників слідчих, яким доручено здійснення досудового розслідування в конкретному кримінальному провадженні.

Окремі аспекти протидії органами прокуратури різним категоріям злочинів визначено наказом Офісу Генерального прокурора України від 29 грудня 2021 р. № 400 «Про організацію діяльності прокурорів з протидії порушенням прав людини у правоохоронній та пенітенціарній сферах». Передусім цим документом окреслено систему суб'єктів організації діяльності із визначенням повноважень Генерального прокурора, його заступників, керівників обласних, окружних і спеціалізованих прокуратур. Отже, закладається вертикальна модель управління з розмежуванням компетенції та підпорядкованості. Також цим документом визначено засади пріоритезації в реагуванні на окремі делікти. Так, серед важливих напрямів роботи визначено: реагування на смерті, катування, незаконні затримання, порушення умов тримання тощо, що має значення для стратегічного планування і розподілу ресурсів. У наказі деталізовано особливості функціонального розподілу завдань, зокрема: 1) організацію процесуального керівництва у визначених категоріях кримінальних правопорушень; 2) участь у судових провадженнях; 3) здійснення нагляду за додержанням законів у місцях несвободи; 4) контроль за оперативно-розшуковою діяльністю відповідних органів. Окремо деталізовано територіальну та інституційну компетенцію різних рівнів прокуратур, що є класичним виявом організаційного розмежування повноважень залежно від рівня управління та підпорядкованості об'єктів нагляду. Також наказ регламентує механізми внутрішнього конт-

[1] Стратегічна програма діяльності 2022–2026. URL: https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/strategichna-programa.pdf

ролю та координації, передбачаючи: 1) обов'язок прокуратур вищого рівня надавати методичну допомогу нижчим; 2) порядок передачі матеріалів за належністю; 3) систему звітності та інформування; 4) критерії оцінювання ефективності діяльності [1]. Загалом наказ формує багаторівневу модель організації прокурорської діяльності, яка охоплює стратегічне визначення напрямів роботи, управлінське розмежування повноважень, процедурну деталізацію перевірок, систему звітності та контроль результативності. У методологічному вимірі цей документ демонструє, що організація діяльності прокуратури розглядається як поєднання планування, координації, нагляду, контролю, внутрішнього управління та забезпечення гарантій прав людини.

У наказі Офісу Генерального прокурора від 21 серпня 2020 р. № 389 «Про організацію діяльності прокурорів щодо представництва інтересів держави в суді» також визначено особливості організаційного забезпечення представницької функції прокуратури, що охоплює стратегічний, управлінський та процедурно-процесуальний виміри. Передусім документ визначає чітку ієрархію суб'єктів організації діяльності. Обов'язок забезпечення організації представництва покладено на керівників усіх рівнів – від Генерального прокурора до керівників окружних прокуратур. У такий спосіб закріплюється вертикальна модель управління з чітким розподілом відповідальності та механізмом підконтрольності нижчого рівня вищому.

Важливим організаційним аспектом є регламентація процедури встановлення підстав для представництва. Наказ деталізує: джерела отримання інформації про можливе порушення інтересів держави; порядок направлення запитів; вимоги до змісту запитів; строки прийняття рішення про застосування або незастосування представницьких повноважень; обов'язок інформування прокуратури вищого рівня. Це засвідчує інституціалізацію попереднього аналітичного етапу як обов'язкового елементу організації діяльності. Окремо врегульовано внутрішній контроль та погоджувальні процедури, зокрема обов'язкове спрямування матеріалів до прокуратури вищого рівня, погодження проєктів процесуальних документів, складання мотивованих висновків про відсутність підстав для оскарження, контроль строків апеляційного та касаційного оскаржень. Отже, організація діяльності будується на принципах централізованого контролю, запобігання формалізму та забезпечення єдності практики. Суттєве значення має регламентація розподілу компетенції залежно від інстанції суду й характеру провадження. Положеннями наказу визначено: хто подає апеляційні та касаційні скарги; хто забезпечує участь у судах різних інстанцій; порядок взаємодії між прокуратурами різних регіонів; особливості представництва у Верховному Суді[2]. Загалом документ формує комплексну модель організації представницької діяльності, яка базується на: чіткій ієрархії управління; процедурній деталізації кожного етапу; централізованому контролі; регламентації строків та форм процесуальних дій; цифровому обліку та звітності; орієнтації на кінцевий результат – реальний захист інтересів держави. З позиції теорії організації цей наказ демонструє поєднання системного, процесного та контроль-ного підходів до побудови діяльності прокуратури у сфері представництва інтересів держави в суді.

Викладене дає змогу констатувати, що в справах щодо злочинів проти правосуддя, учинених професійними учасниками судочинства, прокуратура виконує не лише функцію процесуального керівництва, а й забезпечує легітимність і законність усієї процедури розслідування. З огляду на можливу корпоративну солідарність у межах правничої спільноти, суспільний резонанс і ризики упередженості, прокурор має визначати загальну стратегію доказування, здійснювати контроль за дотриманням прав людини, оперативно реагувати на порушення та запобігати можливим зловживанням. У випадках, коли суб'єктом злочину є особа з системи правосуддя, особливої актуальності набувають питання процесуального дистанціювання, уникнення конфлікту підпорядкованості та забезпечення об'єктивності прийнятих рішень. На цьому рівні організація розслідування спрямована не лише на досягнення результату, а й на формування суспільної довіри до нього.

Щодо особливостей організації діяльності на управлінському рівні в межах самого ДБР, то окремі з цих аспектів визначено в Законі України «Про Державне бюро розслідувань», наказі «Про організацію роботи Державного бюро розслідувань у галузі міжнародного співробітництва» від 29 березня 2021 р. № 193, спільному наказі Офісу Генерального прокурора, ДБР та Міністерства юстиції України від 21 грудня 2023 р. № 333/628/4354/5, Інструкції з організації обліку, руху та зберігання кримінальних проваджень в органах досудового розслідування Державного бюро розслідувань, затвердженій наказом ДБР № 56 від 5 лютого 2024 р. тощо. Узагальнення положень проаналізованих нормативних актів дає змогу виокремити цілісну систему організаційних

[1] Про організацію діяльності прокурорів з протидії порушенням прав людини у правоохоронній та пенітенціарній сферах : наказ Офісу Генерального прокурора України від 29 груд. 2021 р. № 400. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0400905-21

[2] Про організацію діяльності прокурорів щодо представництва інтересів держави в суді : наказ Офісу Генерального прокурора від 21 серп. 2020 р. № 389. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0389905-20?lang=uk#Text

засад діяльності слідчих ДБР щодо розслідування кримінальних правопорушень[1].

Передусім у цих документах простежується принцип ієрархічності управління. Організація розслідування вибудовується на чіткому розмежуванні повноважень між директором ДБР, керівниками територіальних управлінь, керівниками слідчих підрозділів і безпосередньо слідчими. Визначається порядок створення слідчих груп, розподілу кримінальних проваджень, погодження управлінських рішень, контролю за строками та якістю розслідування. Така модель забезпечує керованість і передбачуваність функціонування органу.

Низка положень стосується регламентації внутрішньоорганізаційних процедур розслідування. Йдеться про порядок приймання-передавання матеріалів, ведення обліку, оформлення процесуальних документів, зберігання матеріалів, інвентаризацію, архівування. Наявність формалізованих процедур свідчить про орієнтацію на стандартизацію діяльності та мінімізацію організаційних ризиків (втрата матеріалів, порушення режиму таємності, неналежне оформлення доказів).

Важливою засадою є персоналізація відповідальності слідчого в поєднанні з управлінським контролем. Слідчий відповідає за повноту, законність і належне документування процесуальних дій, збереження матеріалів, дотримання строків. Водночас керівник органу та відповідні структурні підрозділи здійснюють організаційний і процесуальний контроль, аналізують стан розслідувань, координують діяльність слідчих, забезпечують методичну допомогу. Окремо слід виокремити принцип спеціалізації та функціонального розподілу. У документах передбачено створення спеціалізованих підрозділів (з розслідування катувань, військових злочинів, корупційних кримінальних правопорушень тощо), оперативно-технічних підрозділів, підрозділів внутрішнього контролю, міжнародного співробітництва.

Значне місце посідає забезпечення інформаційної безпеки та збереження доказової інформації. Документи регламентують порядок роботи з електронними копіями матеріалів, доступ до них, обіг речових доказів, режим зберігання матеріалів, проведення інвентаризацій. Це безпосередньо пов'язано з допустимістю доказів та процесуальною надійністю результатів розслідування.

Важливою організаційною засадою є координація та взаємодія з іншими суб'єктами кримінального провадження, передусім із прокуратурою як органом процесуального керівництва, а також із судами, іншими правоохоронними органами, міжнародними інституціями. Згадані документи визначають алгоритми виконання доручень, порядок міжнародного співробітництва, обмін інформацією, реагування на запити та звернення тощо.

Окремий вимір становить система внутрішнього контролю та оцінювання ефективності діяльності. Передбачено механізми перевірок, аналізу стану розслідувань, інформування керівництва, реагування на порушення, що формує управлінсько-контрольний компонент організації. У стратегічному аспекті нормативні акти ДБР закріплюють орієнтацію на вдосконалення організаційно-правових засад, оптимізацію структури, ресурсне забезпечення та розвиток кадрового потенціалу. Це свідчить про поєднання оперативно-практичної організації розслідування з довгостроковим інституційним плануванням.

На рівні організації безпосередньої практичної діяльності в межах конкретного кримінального провадження важливим є забезпечення дотримання процесуальної форми. Професійні учасники судочинства, які є потенційними суб'єктами злочину, зазвичай добре обізнані з вимогами допустимості доказів, порядком проведення слідчих (розшукових) дій, підставами для оскарження процесуальних рішень і механізмами реалізації права на захист. За таких умов організація слідчих (розшукових) дій має передбачати не лише їх тактичну доцільність, а й максимальну процесуальну стійкість отриманих результатів. Особливого значення набуває попереднє моделювання слідчих ситуацій, продумування альтернативних варіантів розвитку подій, чітке документування кожного етапу процесуальної діяльності, забезпечення належної фіксації доказової інформації та дотримання гарантій прав учасників провадження. Більшість таких злочинів реалізуються через ухвалення процесуальних рішень, складання документів, надання висновків або вчинення інших формально правомірних дій, тому організація розслідування значною мірою трансформується в складну аналітичну роботу з виявлення логічних, змістовних і причиново-наслідкових суперечностей у документах і

[1] Про затвердження Інструкції з організації обліку, руху та зберігання кримінальних проваджень в органах досудового розслідування Державного бюро розслідувань : наказ Державного бюро розслідувань від 5 лют. 2024 р. № 56. URL: https://dbr.gov.ua/assets/files/zvit/instrukciya-n-56.pdf; Про організацію діяльності прокурорів з протидії порушенням прав людини у правоохоронній та пенітенціарній сферах : наказ Офісу Генерального прокурора від 29 груд. 2021 р. № 400. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0400905-21#Text; Про організацію діяльності прокурорів щодо представництва інтересів держави в суді : наказ Офісу Генерального прокурора від 21 серп. 2020 р. № 389. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0389905-20?lang=uk#Text; Про затвердження Порядку взаємодії між органами прокуратури, Державним бюро розслідувань та органами і установами виконання покарань під час здійснення досудового розслідування та забезпечення прав осіб, які тримаються під вартою : наказ Офісу Генерального прокурора, Державного бюро розслідувань, Міністерства юстиції України від 21 груд. 2023 р. № 333/628/4354/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0333905-23#Text

процесуальних актах. Отже, тактичний рівень організації спрямований на нейтралізацію інтелектуальної та професійної переваги спеціального суб'єкта.

Інституційно-управлінський вимір організації, пов'язаний із діяльністю правоохоронного органу, уповноваженого здійснювати розслідування, зокрема ДБР, також набуває специфічних рис. Провадження цієї категорії характеризується підвищеною складністю, суспільною чутливістю та ризиками зовнішнього впливу. Це зумовлює необхідність спеціалізації слідчих, формування стабільних слідчих груп, забезпечення аналітичного супроводу, обмеження доступу до матеріалів провадження та впровадження додаткових механізмів внутрішнього контролю. Важливим стає не лише формальний розподіл повноважень, а й створення умов для інституційної незалежності розслідування, мінімізації конфлікту інтересів і запобігання витоку інформації. Організація на цьому рівні охоплює питання кадрового добору, ресурсного забезпечення, технічної оснащеності, інформаційної безпеки та координації з іншими органами. Саме тут закладаються передумови для якісної реалізації тактичних рішень у конкретних кримінальних провадженнях.

Отже, у провадженнях щодо злочинів проти правосуддя, учинених професійними учасниками судочинства, організація розслідування постає як багатовимірна система, у межах якої поєднуються тактична впорядкованість конкретних дій, інституційна спроможність органу розслідування та процесуальний контроль з боку прокуратури. Саме узгоджене функціонування цих рівнів надає можливість забезпечити ефективність, законність і стійкість результатів доказування в умовах підвищеної складності та професійної протидії.

Щодо організаційної діяльності в аспекті проведення слідчих (розшукових) дій, то їх ефективність суттєво знижується за відсутності організаційного впливу на перебіг події, адже він забезпечує швидкість, повноту та неупередженість розслідування відповідно до вимог кримінального процесуального закону. Організація в цьому випадку розглядається не формально, а як необхідна умова досягнення цілей доказування в умовах дефіциту інформації, часу та за наявності можливої протидії.

Водночас поділяємо підхід, що кожна дія (допит, обшук, очна ставка тощо) потребує автономного організаційного конструювання з урахуванням її цілей, предмета доказування та конкретної слідчої ситуації.

Організація проведення слідчих (розшукових) дій визнається ситуаційно зумовленою. Відправним пунктом стає слідча ситуація, в якій проводиться слідча (розшукова) дія, адже вона окреслює низку значущих чинників і завдання, що підлягають реалізації. Тому організація не є статичною – вона адаптується до зміни слідчої ситуації, передбачає механізм коригування плану залежно від отриманої інформації.

Серед організаційних особливостей також можна виокремити:

– орієнтацію на попередню інформаційну базу як підґрунтя для побудови плану;

– необхідність чіткого визначення проміжних і кінцевих завдань;

– встановлення послідовності дій та контролю їх виконання;

– урахування можливих моделей поведінки учасників (зокрема протидії);

– поєднання індивідуального творчого підходу слідчого з використанням типових програм.

На нашу думку, організації потребують не лише слідчі (розшукові) дії, а й будь-які заходи, що здійснюються в межах досудового розслідування, адже навіть під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження має проводитися ціла низка дій, порядок реалізації яких узгоджують із стороною кримінального провадження з підготовкою всіх речових доказів і фіксацією у протоколі тощо. Будь-який захід має бути належно організований, а отже, поєднувати пізнавальний (планування), управлінський (координація та контроль), ситуаційний (адаптацію до конкретних умов) та алгоритмічно-програмний (використання типових моделей) компоненти. Такий підхід надає можливість забезпечити системність, керованість і передбачуваність слідчої діяльності без втрати її пізнавально-творчого характеру.

Висновки

Злочини проти правосуддя, учинені професійними учасниками судочинства, утворюють окрему криміналістично значущу групу правопорушень зі спеціальним суб'єктом (особою, наділеною процесуальними/владними повноваженнями), який використовує свій статус і компетенцію як інструмент протиправної діяльності. Їх суспільна небезпека полягає в підриві легітимності судової влади, довіри до інституцій та створенні ризиків порушення права на справедливий суд. Криміналістична характеристика цієї групи правопорушень вказує на те, що здебільшого їх учинення пов'язане з реалізацією інтелектуальних операцій, супроводжується підробленням офіційних документів, характеризується підвищеною латентністю, активним маскуванням протиправності під «формальну законність» та підвищеним рівнем протидії розслідуванню (процесуальний тиск, скарги, оскарження рішень, спроби дискредитації, перешкоджання слідчим діям). Тому «класичні» підходи до розслідування потребують адаптації до ситуацій професійної протидії та ризиків конфлікту інтересів.

Планування та організація розслідування в цих категоріях проваджень мають системотворче значення: вони забезпечують перехід від фрагментарного реагування до цілісної моделі доказування, керованість процесу, раціональний розподіл ресурсів, дотримання розумних строків і

процесуальну стійкість результатів. Організація має охоплювати не лише слідчі (розшукові) дії, а й будь-які заходи в межах досудового розслідування, зокрема з ознайомленням сторін із матеріалами, режимом доступу, зберіганням та обліком матеріалів тощо.

Організацію розслідування слід розкривати через багаторівневу модель, що охоплює: 1) загальносистемний рівень (стратегії та інституційні політики); 2) управлінський (координація, контроль, ресурсне забезпечення, розподіл повноважень); 3) рівень криміналістичної методики (версії, типові ситуації, програми розслідування); 4) тактичний рівень (організація конкретних дій і технічних заходів). Узгодженість цих рівнів є умовою законності, ефективності та доказової надійності.

З урахуванням підслідності цієї категорії проваджень для ДБР, ключовими організаційними пріоритетами є: спеціалізація слідчих і формування стабільних слідчих груп; обмеження доступу до матеріалів і посилення інформаційної безпеки; аналітичний супровід; належна взаємодія з оперативно-технічними й експертними підрозділами; внутрішній контроль якості та строків; стандартизовані процедури обліку, руху та зберігання матеріалів, що безпосередньо впливають на допустимість доказів.

Роль прокуратури в організації таких розслідувань виходить за межі «звичайного» процесуального керівництва й охоплює забезпечення легітимності та суспільної довіри до результатів: визначення стратегії доказування, контроль за дотриманням прав людини, запобігання упередженості, процесуальне «дистанціювання» у разі ризику корпоративної солідарності або конфлікту підпорядкованості.

Практична оптимізація організації розслідування має будуватися на: ситуаційно зумовленому плануванні; попередньому моделюванні слідчих ситуацій і поведінкових сценаріїв учасників; поєднанні творчого підходу з використанням типових програм; ретельному логіко-правовому аналізі процесуальних документів; ранньому забезпеченні збереження цифрових слідів (дані реєстрів, логування доступів, електронні ключі, електронний документообіг); своєчасному залученні спеціальних знань та експертиз.

Отже, ефективність протидії злочинам проти правосуддя, вчиненим професійними учасниками судочинства, безпосередньо зумовлюється інституційною незалежністю та керованістю розслідування, його аналітичною спроможністю, процесуальною «стійкістю» отриманих доказів і здатністю нейтралізувати професійну протидію. Подальші наукові розробки доцільно спрямувати на формування системи типових слідчих ситуацій, алгоритмів нейтралізації протидії, критеріїв оптимізації планування та моделей розподілу функцій у слідчих групах для цієї специфічної категорії проваджень.

References

[1] Alieksieieva, N.Yu. (2017). Criminal responsibility for crimes against justice, committed by witnesses, experts, interpreters or in respect of them. *Candidate's thesis.* Kyiv. Retrieved from http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3501

[2] Bernaz, V.D. (2012). Even organizations investigation of crimes in strategy of per-trial investigation. *Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series "Jurisprudence"*, 3, 136-140. Retrieved from https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc3/24.pdf

[3] Borusovskyi, M.V. (2021). Fundamentals of investigation technique of abuse of power or official position judges during justice execution. *Candidate's thesis.* Lviv. Retrieved from https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3734/1/boruusovskiy_d.pdf

[4] Hrytsenko, V.V. (2024). Forensic classification of criminal offenses against justice. *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 33(3), 256-266. DOI: 10.32631/vca.2024.3.22

[5] Husieva, V.O., & Romanauskas, K.A. (2025). Mechanism of committing crimes in the field of professional legal assistance. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 110(3), 131-140. DOI: 10.32631/v.2025.03.11

[6] Khrystova, Yu. (2022). Criminal law counteraction to criminal offenses against justice: Modern challenges. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2(121), 328-332. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-333-341

[7] Knyzhenko, S.O. (2017). Investigation of crimes committed by law enforcement officials through violation of the procedure for administering or ensuring justice. *Scientific Bulletin of the International Humanities University*, 30(2), 94-97. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2015_2_13

[8] Mykytiuk, S. V. (2024). Procedural activity of the investigator of the State Bureau of Investigation in criminal proceedings. *Doctor's thesis.* Chernihiv. Retrieved from https://dspace.pau.edu.ua/handle/123456789/903

[9] Romanauskas, K.A. (2024). *Fundamentals of methods for investigating knowingly false testimony by a witness and a victim*. V.O. Husieva (Eds.). Kharkiv.

[10] Shepitko, M.V. (2018). Theoretical and methodological foundations for forming a system of counteraction to crimes in the field of justice. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kharkiv. Retrieved from https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/15385
[11] Shepitko, M.V. (2020). Criminal legislation trends in Ukraine (evidence from crimes against justice). *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 27(2), 174-189. DOI: 10.37635/jnalsu.27(2).2020.131-141
[12] Shnypko, O.S. (2017). Criminal law study of the crime of knowingly unlawful detention, apprehension, house arrest or custody (Art. 371 of the Criminal Code of Ukraine). *Candidate's thesis.* Kyiv. Retrieved from https://uacademic.info/ua/document/0418U003203
[13] Sup, Ye.Yu. (2025). Forensic characteristics of criminal offences against justice committed by professional participants in legal proceedings. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 108(1), 1, 365-375. DOI: 10.32631/v.2025.1.30.
[14] Timofieieva, L.Yu. (2022). Criminal offenses against justice and practice European Court of Human Right. *Law and Public Administration*, 2, 141-146. DOI: 10.32840/pdu.2022.2.19
[15] Vorontsov, A.V. (2011). Criminal liability for crimes against justice committed by officials of inquiry and pre-trial investigation bodies. *Candidate's thesis*. Odesa.
[16] Zatolochnyi, V.S. (2022). Criminal Liability for Apprehension, Detention, House Arrest and Remand Known to Be Illegal. *Candidate's thesis.* Lviv. Retrieved from https://lpnu.ua/sites/default/files/2022/dissertation/20826/diszatolochniyvs.pdf

Список використаних джерел

[1] Алєксєєва Н. Ю. Кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя, що вчиняються свідками, експертами, перекладачами або щодо них : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 223 с. URL: http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3501
[2] Берназ В. Д. Рівні організації розслідування злочинів в стратегії досудового слідства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* 2012. № 3. С. 136–140. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc3/24.pdf
[3] Борусовський М. В. Основи методики розслідування зловживання владою або службовим становищем суддею під час здійснення правосуддя : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2021. 234 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3734/1/boruusovskiy_d.pdf
[4] Гриценко В. В. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень проти правосуддя. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. Т. 33. № 3. С. 256–266. DOI: 10.32631/vca.2024.3.22
[5] Гусєва В. О., Романаускас К. А. Механізм учинення злочинів у сфері надання професійної правничої допомоги. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2025. Т. 110. № 3. С. 131–140. DOI: 10.32631/v.2025.03.11
[6] Христова Ю. Кримінально-правова протидія кримінальним правопорушенням проти правосуддя: сучасні виклики. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2022. № 2 (121). С. 328–332. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-333-341
[7] Книженко С. О. Розслідування злочинів, що вчиняються службовими особами правоохоронних органів шляхом порушення порядку здійснення або забезпечення правосуддя. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2017. №30. Т. 2. С. 94–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2015_2_13
[8] Микитюк С. В. Процесуальна діяльність слідчого Державного бюро розслідувань у кримінальному провадженні : дис. … д-ра філософії : 081 «Право». Чернігів, 2024. 292 с. URL: https://dspace.pau.edu.ua/handle/123456789/903
[9] Романаускас К. А. Основи методики розслідування надання завідомо неправдивих показань свідком і потерпілим : монографія / за заг. ред. В. О. Гусєвої. Харків, 2024. 203 с.
[10] Шепітько М. В. Тенденції розвитку кримінального законодавства України (на прикладі злочинів проти правосуддя). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. № 27 (2). С. 174–189. DOI: 10.37635/jnalsu.27(2).2020.131-141
[11] Шепітько М. В. Теоретико-методологічні засади формування системи протидії злочинам у сфері правосуддя : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08 ; 12.00.09. Харків, 2018. 42 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/15385
[12] Шнипко О. С. Кримінально-правове дослідження злочину завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК України) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 282 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0418U003203
[13] Суп Є. Ю. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень проти правосуддя, що вчиняються професійними учасниками судочинства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2025. № 1 (108). Ч. 1. С. 365–375. DOI: 10.32631/v.2025.1.30.

[14] Тімофєєва Л. Ю. Кримінальні правопорушення проти правосуддя та деякі питання співвідношення із практикою ЄСПЛ. *Право та державне управління.* 2022. Т. 2. С. 141–146. DOI: 10.32840/pdu.2022.2.19
[15] Воронцов А. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти правосуддя, які вчинюються службовими особами органів дізнання та досудового слідства : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2011. 269 с.
[16] Затолочний В. С. Кримінальна відповідальність за завідомо незаконне затримання, привід, домашній арешт, тримання під вартою : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2022. 212 с. URL: https://lpnu.ua/sites/default/files/2022/dissertation/20826/diszatolochniyvs.pdf

SUP Yevhen
PhD in Law, Doctoral Student of the National Scientific Center «Honor Professor M.S. Bokarius Forensic Science Institute»
61177, 8a Zolochivska St., Kharkiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-6912-2157;
ZOZULIA Yevhenii
Lecturer of the Department of Criminalistics, Forensic Science and Pre-Medical Care of the Kharkov National University of Internal Affairs
61000, 27 Lev Landau Ave., Kharkiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1444-0408

Organization of the Investigation of Crimes Against Justice Committed by Professional Participants of the Judicial Proceedings

Abstract. The article presents a comprehensive theoretical and applied study of the features of the organization of the pre-trial investigation of crimes against justice committed by professional participants of the judicial proceedings. The forensically significant features of this category of criminal offenses are highlighted, including the special subject, the intellectual and documentary methods of commission, the increased level of latency, and active opposition to the investigation. The characteristic features of the mechanism of criminal activity and the trace picture, in which procedural documents and digital data dominate, are summarized, along with the need for an enhanced analytical component of proof and for logical and legal verification of formally lawful decisions for their illegal orientation. It is substantiated that the planning and organization of the investigation in such proceedings are of great importance, ensuring the manageability of the evidentiary process, the rational allocation of resources, compliance with reasonable deadlines, and the procedural stability of the obtained results. The article presents a multi-level model of investigation organization, combining the general system, management, methodological and tactical levels, and determines their practical significance for neutralizing the professional opposition of a special subject. The role of the prosecutor's office as a subject not only of procedural management but also of ensuring the legitimacy and impartiality of the investigation in the presence of risks of conflict of interest and corporate solidarity is outlined. Key organizational priorities that should be followed during the investigation are identified: specialization of investigators and formation of stable investigative groups; restriction of access to materials; strengthening of information security; analytical support; standardization of procedures for accounting, movement and storage of materials; effective interaction with operational-technical and expert units; internal quality control and deadlines.

Keywords: criminal justice; law enforcement agency; pre-trial investigation; prosecution; principle of organization.

DOI: 10.33270/05267101.21
УДК 343.98

БЕЗРУК Олександр*
здобувач Донецького державного університету внутрішніх справ
25000, вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький, Україна
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-3142-701X

Особливості використання спеціальних криміналістичних знань під час розслідування кримінальних правопорушень за гарячими слідами: теорія та практика

Анотація. У статті досліджено теоретичні та практичні аспекти використання спеціальних криміналістичних знань під час розслідування кримінальних правопорушень за гарячими слідами. З'ясовано, що залучення спеціалістів, які володіють науково-технічними знаннями й практичними навичками, дає змогу перевіряти достовірність первинної інформації, підтверджувати або спростовувати слідчі версії та системно структурувати результати аналізу. Висвітлено проблеми правового, тактичного й організаційного забезпечення ефективності використання спеціальних знань, зокрема чітке визначення ролей експертів і спеціалістів, порядку їх залучення та фіксації результатів роботи, що мінімізує ризики визнання доказів недопустимими. Увагу зосереджено на застосуванні циклу OODA (Observe – Orient – Decide – Act) для оперативного прийняття рішень у динамічних умовах, що підвищує ситуаційну обізнаність та ефективність дій слідчих і аналітиків на місці події, охоплюючи оцінку стійкості гарячих слідів з пріоритетністю їх фіксації. Проаналізовано категорії гарячих слідів за стійкістю (нестійкі, малостійкі, умовно стійкі), їх фізичну, хімічну, біологічну, ситуаційну природу та специфіку фіксації, а також цифрові сліди, які належать до умовно-стійких і потребують правильного збереження для забезпечення доказової цінності. Висвітлено роль спеціаліста-криміналіста в забезпеченні техніко-криміналістичного супроводу розслідування, збору й аналізу доказів на місці події, а також взаємодію з оперативним підрозділом кримінального аналізу, що надає можливість оперативно й комплексно реагувати на ситуацію на місці події. Акцентовано, що ефективність розслідування за гарячими слідами залежить від інтеграції наукових знань, практичних навичок, тактичних дій і процесуальної визначеності, що забезпечує своєчасне та правильне застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні та сприяє формуванню логічно обґрунтованої доказової бази.

Ключові слова: криміналістичні знання; спеціаліст-криміналіст; гарячі сліди; цикл OODA; цифрові сліди; розслідування; доказова інформація; кримінальний аналіз.

Історія статті:
Отримано: 21.01.2026
Прийнято: 26.02.2026
Опубліковано: 31.03.2026

Рекомендоване посилання:
Безрук О. Особливості використання спеціальних криміналістичних знань під час розслідування кримінальних правопорушень за гарячими слідами: теорія та практика. *Наука і правоохорона.* 2026. Вип. 1 (71). С. 206–213. DOI: 10.33270/05267101.21

*Відповідальний автор

© Безрук О., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Практика застосування криміналістичних методів і технічних засобів завжди надавала можливість перевірити достовірність отриманої інформації, підтвердити або спростувати слідчі версії, встановлені на основі первинних даних, і системно структурувати результати аналізу. Водночас матеріали судово-слідчої практики розслідування кримінальних правопорушень за гарячими слідами засвідчують, що ефективність розслідування таких злочинів значною мірою залежить від правильного залучення носіїв спеціальних знань і дотримання процесуальної визначеності під час оцінювання здобутих у такий спосіб доказів. Використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів потребує вирішення численних організаційних і тактичних питань, зокрема щодо форм та послідовності залучення спеціалістів/експертів, визначення їхніх завдань і забезпечення документованого фіксування результатів їх діяльності. У цьому контексті доцільним є дослідження спеціальних криміналістичних знань як особливого профілю спеціаліста/експерта, які залучаються під час розслідування злочинів за гарячими слідами, їх ролі й форм залучення. Це дає змогу забезпечити структурованість та узгодженість відповідної криміналістичної методики.

Матеріали та методи

У теоріях кримінального процесу та криміналістичній науці категорія «спеціальні знання» сформована чітко та традиційно розглядається криміналістами як наукові, технічні й інші професійні знання, здобуті в результаті навчання, а також навички, отримані в процесі роботи в певних галузях практичної діяльності, які використовуються разом з науково-технічними засобами для виявлення, фіксації та дослідження слідів злочину з метою одержання доказової та орієнтувальної інформації. Дослідник В. Юсупов (2023) здійснив спробу розмежування криміналістичних і спеціальних знань, розширюючи останні змістовно до всіх інших видів юридичних процесів – цивільного, адміністративного, господарського тощо, а криміналістичні – лише до сфери кримінального процесу (Yusupov, 2023, p. 112). Своєю чергою 2023 року А. Тимчишин (2023b), застосовуючи доктринальний підхід до формування теоретичних, правових і практичних засад використання спеціальних знань у кримінальному процесі України, узагальнюючи всі наявні з цієї тематики наукові підходи, обґрунтовано доходить висновку, що спеціальні знання в кримінальному процесі мають такі ознаки: 1) незагальновідомість і незагальнодоступність; 2) їх отримання можливе в процесі теоретичної та практичної підготовки до конкретної діяльності; 3) неодноразовість використання; 4) ґрунтуються на наукових досягненнях; 5) належність до галузі знань у сфері їх практичного використання; 6) уводяться в кримінальний процес у встановленій законом формі за умови потреби їх використання в учасників процесу; 7) їх використання пов'язане з рівнем освіти, підготовки, а також із професійним та іншим досвідом; 8) сприяння забезпеченню винесення органами досудового розслідування та суду законного й обґрунтованого рішення в кримінальному провадженні (Tymchyshyn, 2023b, p. 96-99). Також науковець конкретизує три фактори, які, на його думку, безпосередньо впливають на ефективність використання таких знань у процесі розслідування, зокрема: 1) правовий (порушення встановленого законом порядку може призвести до негативних наслідків для розслідування); 2) тактичний (дотримання тактичних рекомендацій надає можливість використовувати допомогу спеціаліста (експерта) з необхідною повнотою); 3) організаційний (спрямований на те, щоб знання вказаних осіб використовувалися завжди, коли в цьому є потреба). Цю концепцію, що поєднує науково апробовані знання, практичні вміння та досвід, а також охоплює правові, тактичні й організаційні чинники ефективного їх застосування, покладено в основу дослідження криміналістичних спеціальних знань у процесі розслідування кримінальних правопорушень за гарячими слідами, адже ця сфера досі залишається поза увагою науковців, які висвітлювали проблематику розслідування за гарячими слідами.

Мета статті – визначення особливостей теорії та практики використання спеціальних криміналістичних знань під час розслідування кримінальних правопорушень за гарячими слідами.

Результати й обговорення

Згідно з науковими положеннями, спеціальні знання інтегрують науково обґрунтовані принципи криміналістики в процес прийняття рішень слідчим, а з огляду на технічний аспект – забезпечують точність і надійність виявлення, фіксації та дослідження матеріальних слідів і комп'ютерних даних. Це створює основу для побудови логічно послідовної та аргументованої доказової бази, яка підкріплює висунуті версії та загалом сприяє швидкому й ефективному встановленню особи злочинця, часто безпосередньо на місці події, що зумовлює необхідність конкретизації ролі носія спеціальних криміналістичних знань у цьому процесі.

У КПК України немає визначення поняття «спеціальні знання». Багато науковців акцентують на необхідності не лише правильного розуміння сутності спеціальних знань усіма учасниками судочинства, а й визначення такої категорії на рівні закону, адже це слугуватиме критерієм компетентності та компетенції певних суб'єктів, які залучаються до судочинства як спеціалісти й експерти (Antoniuk, & Kondratiev, 2025, p. 28; Pcholkin, & Muradli, 2023). Хоча законодавець

намагається компенсувати це розмежуванням ролі експерта та спеціаліста. У цьому контексті М. Щербаковський (2015) зауважує, що такий підхід законодавця ускладнює практичне застосування допомоги спеціалістів та експертів у розслідуванні кримінальних правопорушень (Shcherbakovskyi, 2015, p. 149-150). Зокрема, у ст. 69 КПК України експерта визначено як особу, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право проводити експертизи, відповідно до Закону України «Про судову експертизу», та здатна надавати роз'яснення з питань, що виникають у кримінальному провадженні й належать до сфери її знань[1]. Водночас у ст. 71 КПК України закріплено статус спеціаліста як особи, яка володіє спеціальними знаннями й навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування та судового розгляду[2]. Як вбачається з наведеного, на відміну від експерта, спеціаліст не має самостійного процесуального статусу щодо оцінки доказів і формування офіційного висновку, а виконує допоміжні функції – надає технічну допомогу, здійснює фотографування, складання схем, планів, креслень, забір зразків для експертизи тощо.

Згідно з внутрішніми нормативними актами Міністерства внутрішніх справ України, «спеціаліст-криміналіст» є офіційною назвою посади працівників відділів (секторів) криміналістичного забезпечення слідчих управлінь головних управлінь Національної поліції України, а також їх структурних підрозділів. У кримінальному провадженні спеціаліст-криміналіст виконує роль спеціаліста, відповідно до положень ст. 71 КПК України. Основне його функціональне навантаження в процесі розслідування злочинів за гарячими слідами реалізується під час огляду місця події, яке має суто практичний характер і передбачає застосування техніко-криміналістичних засобів з метою пошуку та збирання гарячих слідів. Такі спеціалісти використовують здебільше трасологічні й дактилоскопічні методи роботи зі слідами, наприклад, фізико-хімічні методи для копіювання папілярних узорів, слідів взуття та знарядь злочину тощо. За наявності технічної можливості (переважно на рівні управлінь) з метою попереднього дослідження об'єктів на місці події або експертного дослідження надалі можливим є створення 3D-моделей місця події, наприклад, для визначення напрямку пострілу, руху, характеру подолання перешкод тощо. Багато науковців, узагальнюючи результати аналізу матеріалів кримінальних проваджень, акцентували на низькій якості оглядів місця події за фактами нетяжких, тяжких та особливо тяжких злочинів, доводячи, що ця обставина призвела до втрати цінної інформації у справі (Tymchyshyn, 2023a, p. 179).

У закордонних публікаціях у контексті розслідування впродовж «золотої години» йдеться про роботу спеціаліста-криміналіста за так званим циклом OODA (Observe – Orient – Decide – Act), що дає змогу слідчому й оперативно-розшуковим підрозділам коригувати напрямок переслідування злочинця або його спільника. Цикл OODA – це модель прийняття рішень у динамічних і невизначених умовах, розроблена військовим США Джоном Бойдом на початку 1970-х років. Основна ідея полягала в тому, що суб'єкт (індивідуальний або колективний) повинен невпинно проходити чотири етапи: 1) спостереження (observe): збір первинної інформації про ситуацію; 2) орієнтація (orient): оцінка й осмислення зібраних даних з огляду на досвід, знання й контекст; 3) вирішення завдання (decide): ухвалення оптимального рішення на основі аналізу; 4) дія (act): реалізація рішення на практиці з внесенням коригувань на основі нової інформації (Pearson, 2019). Цей процес не є одноразовим – він циклічний як щодо кожного окремого взятого сліду, так і їх комплексу на місці події, та продовжується до досягнення оптимального результату проведення огляду, що закінчується створенням ситуаційної моделі події злочину. Такий цикл використовується для підвищення ситуаційної обізнаності й коригування дій із підрозділом кримінального аналізу в реальному часі під час супроводження слідчого/прокурора. Наприклад, цикл OODA демонструється через таку послідовність надходження інформації: 1) отримання даних GPS/мобільних сигналів, відеозаписів пересування під час огляду місця події; 2) зіставлення цієї інформації з відомими маршрутами й потенційними місцями перебування особи (у результаті оцінки слідів на місці події); 3) вибір тактичної схеми дій (напрямки пошуку слідів, блокування території, залучення додаткових сил); 4) реалізація обраної тактики з постійним моніторингом нових даних для корегування операції. Такий підхід дає правоохоронцям змогу запобігати діяльності підозрюваного, передбачати його переміщення та скорочувати часовий проміжок реагування.

Під час розслідування злочинів за гарячими слідами власне факт залучення до такого процесу реагування під час огляду місця події спеціаліста-криміналіста мінімізує ризики визнання доказів недопустимими через поспішність або недотримання форми фіксації, адже цей суб'єкт забезпечує дотримання «ланцюга зберігання доказів». Тактичний чинник його роботи забезпечує трансформацію спеціальних криміналістичних знань у певний алгоритм пошуку, фіксації, вилучення й збереження слідів у динамічному середовищі місця події/злочину. Такий алгоритм зумовлюється передусім стійкістю гарячих слідів як часовим критерієм їх зв'язків.

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17

[2] Там само.

Часовий критерій є основним для визначення тактики невідкладних слідчих (розшукових) дій та їх черговості в певних тактичних операціях. У традиційній криміналістичній науці та судових експертизах є спеціальний термін «transient evidence», який використовується для позначення швидкоплинних або нестійких у просторі доказів; такі сліди легко змінюються, зникають з плином часу (наприклад, показники тиску, вологості, запаху, температура, сліди крові, усе, що під впливом зовнішнього середовища руйнується, змінює свій елементний склад, зменшується у вазі та структурі, втрачає ідентифікаційні ознаки). Щоб цьому запобігти, необхідними є їх негайна фіксація та збереження. З огляду на це, А. Чичиркін зауважував, що під час детального огляду місця ДТП (робочий етап) повинні бути вивчені всі сліди й об'єкти, що стосуються злочину, з дотриманням такої послідовності: 1) нестійкі сліди – уламки фар автомобіля; частини одягу, взуття як водія, так і потерпілого; залишки снігу та бруду на місці пригоди, удару тощо; 2) стійкіші об'єкти – сліди крові; плями від паливно-мастильних матеріалів; залишки вантажу, сліди протектора шин автомобіля, сліди гальмування транспортного засобу, сліди й пошкодження на ньому (Chychyrkin, 2021, p. 100).

Важливо акцентувати, що стійкість слідів у криміналістиці зумовлена сукупністю різних чинників, які діють водночас або послідовно на гарячі сліди. Матеріали судово-слідчої практики надають можливість згрупувати їх у такий спосіб:

1) фізичні чинники: а) механічний вплив (рух людей і транспорту); б) дія води (дощі, волога в момент вчинення злочину); в) температурні коливання (спека, мороз, різкі перепади); г) інші чинники (вітер, пил, сонячне випромінювання). Наприклад, сліди взуття на ґрунті або снігу можуть бути повністю знищені за кілька хвилин після рясного дощу чи натискання випадкового перехожого;

2) хімічні чинники: окиснення; гідроліз; вплив мийних засобів, кислот, взаємодія з поверхнею-слідоносієм. Наприклад, сліди крові з часом окиснюються в повітрі, змінюють колір і структуру, а ДНК під дією хімічних речовин здатна руйнуватися;

3) біологічні чинники: вплив мікроорганізмів (бактерій, грибів), комах, тварин; процеси гниття, розкладу тканин. Наприклад, втрата ідентифікаційної сукупності ознак в результаті прискореного гниття в певних умовах об'єкта-слідоносія;

4) ситуаційні чинники, зумовлені людським фактором (необережність очевидців; експертна чи слідча помилка; навмисне знищення або маскування слідів злочинцем; контамінація (змішування) слідів);

5) специфічні характеристики та властивості сліду (його стійкість залежить від ознак слідоутворюючого та слідосприймаючого об'єкта, механізму утворення, наприклад, поверхневі відбитки слідів пальців рук значно менш стійкі, ніж об'ємні).

З огляду на це, можемо дійти висновку, що критерієм розмежування слідів на групи є час, достатній для збирання сліду у відносно незмінному стані. Отже, гарячі сліди за часовим критерієм вважаємо доцільним розподілити на такі три категорії:

1. Нестійкі (зникаючі) сліди – фактично характеризуються максимальним ступенем знищення одразу після утворення й потребою опосередкованого сприйняття на місці події. Слід запаху серед усіх видів гарячих слідів є найбільш нестійким, робота з ним вимагає застосування засобів ольфакторного аналізу.

2. Малостійкі сліди – характеризуються незворотною зміною протягом декількох годин після злочину (температурні зміни, наприклад: температура двигуна транспортного засобу, опалювальних приладів, стан попелу; сліди біологічних процесів в організмі або речовин, зокрема ступінь підсихання плям крові, стан трупних явищ).

3. Умовно-стійкі сліди – характеризуються відносною стабільністю, яка зумовлена мінімальним впливом на їх зовнішню та внутрішню структуру фізичних, хімічних, біологічних, часових і людських факторів, а також властивостями сліду й матеріалу-носія, що обумовлює необхідність їх виявлення, фіксації, вилучення та забезпечення схоронності.

Згідно з такою категоризацією, виважений підхід для роботи зі слідами на місці події вимагає також висвітлення питання стійкості електронних (цифрових) слідів. Деякі науковці акцентують на проблемі визнання джерелом доказів електронних документів, що містять копію нестійких у кіберпросторі комп'ютерних даних (Cherdyntsev, & Samoilenko, 2022, p. 174). Застосовуючи ширший підхід, Б. Теплицький (2021) зауважує на енергозалежності даних, унаслідок чого такі сліди є дуже нестійкими, і якщо їх не зберегти правильно й швидко, то їх може бути втрачено (Teplytskyi, 2021, p. 79-80). Зазначимо, що така думка є помилковою – нестійкість електронних слідів часто ототожнюється з нестійкістю умов доступу до них. До того ж участь спеціаліста під час слідчих (розшукових) дій дає змогу не лише визначити особливості комп'ютерного устаткування й машинних носіїв інформації, зміст яких підлягає копіюванню, а й запобігти умисному або випадковому знищенню інформації (Tarasenko, 2019, p. 138). На відміну від матеріальних, цифровий слід не зазнає природного старіння, не змінює своїх властивостей через фізичні, біологічні чи інші чинники впливу. За умови коректного збереження комп'ютерних даних на носії, у хмарі чи в резервній копії, вони можуть зберігатися необмежено довго й копіюватися без втрати інформації, що прямо суперечить класичному уявленню про нестійкі сліди. На нашу думку, електронні

(цифрові) сліди належать до умовно-стійкої категорії гарячих слідів, як багато інших матеріальних слідів (предметів і слідів-відображень).

У практиці розслідування за гарячими слідами особливо актуальною є проблема нормативного закріплення статусу осіб, які застосовують спеціальні знання для вирішення складних ситуаційних завдань. Рівень їхньої діяльності не відрізняється від фактичного проведення судової експертизи. Наприклад, уявімо ситуацію: у місті відбулося правопорушення, і є підозра, що певна особа пересувається між кількома локаціями, можливо з метою скоєння повторних злочинів. Оперативні підрозділи отримали доступ до відеозаписів з різних камер спостереження: на вулицях, у магазинах, на транспортних вузлах тощо. Завдання спеціаліста – визначити, чи це одна й та сама особа, побудувати її рух, а також зрозуміти, де вона зараз перебуває. Дослідник аналізує кожне відео. Він фіксує: 1) час появи особи на кожному кадрі, порівнює з іншими записами, щоб визначити послідовність і напрямок руху; 2) просторові параметри: положення особи відносно орієнтирів у кадрі (стіни, лавки, перехрестя), можливі маршрути між камерами; 3) зовнішні ознаки: одяг, ріст, колір волосся, манера ходьби, рухи рук, швидкість пересування тощо. Потім дослідник порівнює всі кадри між собою: наприклад, одна й та сама особа з'являється на камері на перехресті о 12:03, на вході до магазину о 12:08 і поблизу зупинки о 12:12. Він аналізує: чи могла людина фізично пройти цю відстань за вказаний час, чи не заважають маршруту перешкоди, чи відповідає поведінка особи закономірностям попередніх спостережень. Крім того, якщо є декілька підозрюваних або об'єктів, спеціаліст порівнює водночас два-три-чотири й більше об'єктів на різних відео на різних носіях комп'ютерних даних. Він визначає, що всі кадри демонструють одну й ту саму людину, а розбіжності в одязі або положенні тіла пояснюються зміною освітлення, ракурсу камери або положенням людини в просторі. На основі зібраних даних вибудовується траєкторія руху особи, що надає можливість: 1) визначити її точне місцеперебування; 2) прогнозувати можливі наступні локації; 3) у динаміці приймати оперативні й процесуальні рішення щодо затримання або зупинення подальшого правопорушення. У цьому прикладі очевидно, що без спеціальних знань у сфері відеоаналізу, просторового, цифрового та часово-логічного обчислення, системного аналізу відстежити й правильно ідентифікувати об'єкт практично неможливо. Утім нормативно немає процесуального способу демонстрації застосування цієї сукупності спеціальних знань. Водночас робота таких спеціалістів є основою розслідування кримінального правопорушення за гарячими слідами. Відсутність чіткої правової позиції щодо статусу таких спеціалістів створює ризики оцінки доказів, виявлених на підставі інформації оперативного значення, адже не вся оперативно-розшукова інформація автоматично набуває статусу доказу в кримінальному провадженні; вона може стати доказом лише за умови її належного процесуального оформлення (Tarasenko et al., 2021). Наразі єдиним процесуальним способом фіксації висновку такого спеціаліста є допит у судовому засіданні працівника/керівника підрозділу кримінального аналізу. За таких умов спеціаліст фактично може вплинути й на оцінку висновку експерта, адже останні можуть припускатися суб'єктивних помилок у процесі своєї діяльності (Martire, et al., 2024). Це зумовлює необхідність системного підходу до конкретизації категорій спеціалістів та експертів, які залучаються під час розслідування кримінальних правопорушень за гарячими слідами. З огляду на сучасну практику використання спеціальних знань, доцільно здійснити розмежування їх функцій і ролей з урахуванням фактичного змісту виконуваної ними роботи, категорії спеціальних знань та чинної процесуальної регламентації їх застосування. Йдеться не лише про формальне визначення статусу, а й про чітке окреслення таких питань: хто здійснює наукову та спеціальну обробку даних, інтерпретацію ситуації події та в якому порядку; які саме проводяться дослідження – попередні чи експертні; які результати діяльності можуть мати доказове значення, а які – орієнтувальний (оперативний) характер.

Водночас традиційною процесуальною формою залучення носія криміналістичних знань у кримінальному провадженні є призначення судової експертизи слідчим суддею, судом або слідчим у порядку, передбаченому в ст. 242–244 КПК України. У межах проведення судової експертизи спеціальні криміналістичні знання, отримані від носія в моменті, наближеному до проведення огляду місця події, набувають процесуальної форми доказу – висновку експерта.

Криміналістика як галузь знань має власний предмет, методи, більшість з яких концептуалізуються на рівні досліджень вчень/теорій криміналістики – ідентифікації та діагностики, слідознавства, трасології тощо, – що виходить за межі нашого предмета дослідження. Тож, формально визначаючи поняття «криміналістичний клас експертиз» як нормативно-організаційну категорію та як криміналістичну у значенні галузі наукового криміналістичного знання, ми можемо лише окреслити перелік власне криміналістичних експертиз, які типово проводяться у справах досліджуваної нами категорії, зокрема:

– дактилоскопічна (досліджуються предмети з імовірною наявністю слідів папілярних ліній, дактилоскопічні плівки або інші липкі й полімерні матеріали з перекопійованими слідами папілярних ліній, зліпки з об'ємних слідів папілярних ліній, відбитки (відтиски), які містяться в оригіналах

дактилокарт) (70 % матеріалів судово-слідчої практики);

– трасологічна (типово щодо слідів структури матеріалу (сліди рукавичок), слідоутворюючих об'єктів (рукавичок); слідів взуття, гіпсових зліпків слідів взуття та взуття; механізмів замків, їх елементів, ключів і сторонніх предметів (відмички); вузлів; ідентифікаційних номерів і рельєфних знаків; слідів знаряддя зламу, зліпків слідів знаряддя зламу та знарядь зламу; виробів масового виробництва (пляшки з пробками й етикетками, у які закорковують лікеро-горілчані вироби) (100 % матеріалів судово-слідчої практики);

– балістична (досліджується гладкоствольна й нарізна зброя: старовинна та сучасна, стрілецька ручна (згідно з відповідною методикою в межах компетенції судово-балістичної експертизи дослідженню підлягає: стрілецька зброя калібру до 20 мм та патрони до неї), а також її частини – магазин, руків'я; приладдя до зброї – шомпол, протирка, кобура, чохол; тайники зберігання зброї – книги, бруски дерева з порожнинами для зберігання зброї; пристрої та предмети, які не є зброєю, але схожі з нею: стартові пістолети, будівельно-монтажні, пневматичні, газові пістолети, запальнички, іграшки тощо; боєприпаси, гільзи, кулі, шріт, капсулі, контейнери, пижі, прокладки; матеріали й інструменти для виготовлення та спорядження боєприпасів; кульові, шротові пробоїни та пошкодження – вм'ятини, тріщини; сліди відображення на гільзах, кулях, шротинах, прокладках і пижах) (Kyiv Research Forensic…, 2023) (40 % матеріалів судово-слідчої практики);

– транспортно-трасологічна (досліджуються об'єкти зі слідами пошкодження; здійснюється встановлення (ідентифікація) цілого за частинами; слідів на одязі, склі; слідів транспортних засобів (сліди шин) і слідоутворюючих об'єктів (шини); слідів крові та їх фотозображень) (70 % матеріалів судово-слідчої практики);

– портретна (зображення особи (трупа) за фотознімком (фотокарткою, негативом) і відеозаписом) (30 % матеріалів судово-слідчої практики).

У справах досліджуваної категорії всі представлені вище види експертиз поширені не однаково з огляду на предметну специфіку злочинів, що розслідуються за гарячими слідами, часто проводяться у складі комплексу із судово-медичною, молекулярно-генетичною експертизами.

Висновки

Зазначене засвідчує потребу в більш точному визначенні меж застосування криміналістичних знань під час розслідування злочинів за гарячими слідами. Акцентуємо, що обсяг спеціальних знань «спеціаліста-криміналіста» (у значенні посадової особи підрозділів криміналістичного забезпечення) не може автоматично ототожнюватися з усім спектром експертних напрямів, які формально належать до криміналістичного класу, або роботою спеціаліста, що здійснює кримінальний аналіз події злочину. Його професійна компетенція зосереджується передусім на техніко-криміналістичному забезпеченні розслідування, роботі зі слідами з урахуванням ступеня їх стійкості, фіксації та аналізу доказової інформації, зокрема фото- й відеоматеріалів, тоді як проведення багатьох спеціалізованих експертиз потребує глибокої галузевої підготовки в межах відповідних природничих або технічних наук. Вважаємо доцільним зосередити увагу на застосуванні циклу OODA для оперативного прийняття рішень у динамічних умовах наявності гарячих слідів із залученням до процесу аналізу на місці події аналітика, який наразі має процесуальний статус працівника оперативного підрозділу.

References

[1] Antoniuk, P.Ye., & Kondratiev, I.M. (2025). Special knowledge in legal proceedings: A gnoseological aspect. *Forensic Bulletin,* 1(43), 21-32. DOI: 10.37025/1992-4437/2025-43-1-21

[2] Cherdyntsev, Yu.H., & Samoilenko, O.A. (2022). Issues of recognizing electronic (digital) documents as a source of evidence in criminal proceedings. *Forensics and forensics,* 67, 169-177. DOI: 10.33994/kndise.2022.67.19

[3] Chychyrkin, A.O. (2021). Interaction of an investigator with expert units in the investigation of traffic safety violations or transport operation offenses. *Candidate's thesis.* Kyiv.

[4] Kyiv Research Forensic Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukrainею (2023). *Peculiarities of appointment and possibilities of forensic ballistic examination.* Retrieved from https://ndekc.kiev.ua/wp-content/uploads/2023/01/Балістична-експертиза_.docx.pdf

[5] Martire, K.A. (et al.). (2024). Understanding «error» in the forensic sciences: A primer. *Forensic Science International: Synergy,* 8. DOI: 10.1016/j.fsisyn.2024.100470

[6] Pcholkin, V.D., & Muradli, Sh.I. (2023). Application of specialized knowledge in the investigation of criminal offenses committed in the field of consumer goods production. *Bulletin of the Kharkiv National University of Internal Affairs,* 101(2), 1, 236-247. DOI: 10.32631/v.2023.2.22

[7] Pearson, D. (2019). Shift briefing series: How the OODA loop improves decision-making. *Patrol Issues.* Retrieved from https://www.police1.com/patrol-issues/articles/shift-briefing-series-how-the-ooda-loop-improves-decision-making-L8JE05Ih3xyQjawq/

[8] Shcherbakovskyi, M.H. (2015). *Conduct and use of forensic examinations in criminal proceedings.* Kharkiv: V dele.
[9] Tarasenko, O., Shevchishen, A., Yermakov, Y., Mirkovets, D., & Diakin, Y. (2021). Use of intelligence tools during pre-trial investigation (Використання інструментарію оперативно-розшукової діяльності у процесі досудового розслідування). *Amazonia Investiga*, 10(45), 105-112. DOI: 10.34069/AI/2021.45.09.11
[10] Tarasenko, O.S. (2019). Peculiarities of conducting an inspection during the investigation of crimes related to illegal content on the Internet. *Legal science,* 12(2), 127-135. Retrieved from https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/issue/view/19/29
[11] Teplytskyi, B.B. (2021). Technical and forensic support for the investigation of crimes in the field of use of electronic computing machines (computers), systems, and computer networks and telecommunication networks. *Candidate's thesis.* Kyiv.
[12] Tymchyshyn, A.M. (2023a). Peculiarities of using special knowledge during pre-trial investigation. *New Ukrainian law,* 2, 176-184. DOI: 10.51989/NUL.2023.2.24
[13] Tymchyshyn, A.M. (2023b). Special knowledge in the criminal process of Ukraine: Theory and practice. *Doctor's thesis.* Kropyvnytskyi.
[14] Yusupov, V.V. (2023). Special knowledge in criminal proceedings and in other types of judicial processes. *Legal scientific electronic journal,* 3, 486-490. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-3/111

Список використаних джерел

[1] Антонюк П. Є., Кондратьєв І. М. Спеціальні знання в судочинстві: гносеологічний аспект. *Криміналістичний вісник*. 2025. № 1 (43). С. 21–32. DOI: 10.37025/1992-4437/2025-43-1-21
[2] Чердинцев Ю. Г., Самойленко О. А. Питання визнання джерелом доказів у кримінальному провадженні електронних (цифрових) документів. *Криміналістика і судова експертизи.* 2022. Вип. 67. С. 169–177. DOI: 10.33994/kndise.2022.67.19
[3] Чичиркін А. О. Взаємодія слідчого з експертними підрозділами під час розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 268 с.
[4] Особливості призначення та можливості судової балістичної експертизи : інформ. лист / Київський НДЕКЦ МВС. Київ, 2023. URL: https://ndekc.kiev.ua/wp-content/uploads/2023/01/%D0%91%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0-%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B0_docx.pdf
[5] Martire K. A. (et al.) Understanding «error» in the forensic sciences: A primer. *Forensic science international: Synergy.* 2024. No. 8. DOI: 10.1016/j.fsisyn.2024.100470
[6] Пчолкін В. Д., Мурадлі Ш. І. Застосування спеціалізованих знань під час розслідування кримінальних правопорушень, скоєних у сфері виробництва товарів народного споживання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. Т. 101. № 2. Ч. 1. С. 236–247. DOI: 10.32631/v.2023.2.22
[7] Pearson D. Shift Briefing Series: How the OODA loop improves decision-making. *Patrol Issues.* 2019. URL: https://www.police1.com/patrol-issues/articles/shift-briefing-series-how-the-ooda-loop-improves-decision-making-L8JE05Ih3xyQjawq/?utm_source=chatgpt.com
[8] Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні : монографія. Харків : В деле, 2015. 560 с.
[9] Tarasenko O., Shevchishen A., Yermakov Y., Mirkovets D., Diakin Y. Use of intelligence tools during pre-trial investigation. *Amazonia Investiga.* 2021. Vol. 10. No. 45. P. 105–112. DOI: 10.34069/AI/2021.45.09.11
[10] Тарасенко О. С. Особливості проведення огляду під час розслідування злочинів, пов'язаних з протиправним контентом в мережі Інтернет. *Юридична наука*. 2019. № 12. Т. 2. С. 127-135. URL: https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/issue/view/19/29
[11] Теплицький Б. Б. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 191 с.
[12] Тимчишин А. М. Особливості використання спеціальних знань під час досудового розслідування. *Нове українське право.* 2023. № 2. С. 176–184. DOI: 10.51989/NUL.2023.2.24
[13] Тимчишин А. М. Спеціальні знання у кримінальному процесі України: теорія і практика : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Кропивницький, 2023. 438 с.
[14] Юсупов В. В. Спеціальні знання при проведенні кримінального провадження та в інших видах судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 3. С. 486–490. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-3/111

BEZRUK Oleksandr
Postgraduate Student of the Donetsk State University of Internal Affairs
25000, 1 Velyka Perspektyvna St., 1, Kropyvnytskyi, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-3142-701X

Features of Using Special Forensic Knowledge in the Investigation of Criminal Offenses on Hot Pursuit: Theory and Practice

Abstract. The article examines the theoretical and practical aspects of using specialized forensic knowledge in the investigation of criminal offenses under hot pursuit conditions. It demonstrates that the involvement of specialists with scientific, technical knowledge and practical skills allows for verifying the reliability of primary information, confirming or refuting investigative hypotheses, and systematically structuring analysis results. The study addresses legal, tactical, and organizational issues in the effective use of specialized knowledge, including the clear definition of the roles of experts and specialists, the procedure for their engagement, and the documentation of their activities, which minimizes the risk of evidence being deemed inadmissible. Particular attention is given to the application of the OODA cycle (Observe – Orient – Decide – Act) for operational decision-making in dynamic conditions, enhancing situational awareness and the efficiency of investigators and analysts at the crime scene, including the assessment of hot evidence stability and prioritization of its collection. The article analyzes categories of hot evidence by stability (transient, semi-stable, relatively stable), their physical, chemical, biological, and situational nature, as well as collection specifics, including digital traces, which are considered relatively stable and require proper preservation to ensure evidentiary value. The role of the forensic specialist in providing technical-forensic support during investigations, collecting and analyzing evidence on-site, and interacting with criminal analysis units is highlighted, enabling a prompt and comprehensive response at the crime scene. It is emphasized that the effectiveness of investigations under hot pursuit conditions depends on the integration of scientific knowledge, practical skills, tactical actions, and procedural certainty, ensuring timely and correct application of specialized knowledge in criminal proceedings and contributing to the formation of a logically substantiated evidentiary base.

Keywords: forensic knowledge; forensic specialist; hot evidence; OODA cycle; digital traces; investigation; evidentiary information; criminal analysis.

DOI: 10.33270/05267101.22
УДК 343.985.7:343.351

ГАНЕЛІН Володимир*
аспірант кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-2496-8422

Деякі питання призначення та використання результатів ревізії під час розслідування розкрадання бюджетних коштів службовими особами органів місцевого самоврядування

Анотація. Статтю присвячено аналізу теоретико-правових і прикладних особливостей ревізії як форми фінансового контролю та джерела доказів у кримінальному провадженні за фактами розкрадань бюджетних коштів службовими особами органів місцевого самоврядування. Акцентовано на питанні невизначеності ревізії як конкретної форми використання спеціальних знань. Характерною ознакою ревізії, яка виокремлює її серед інших методів контролю, визначено аналіз стану виконаних господарських операцій на основі фіксованої інформації з огляду на їх законність, достовірність і рентабельність (економічну доцільність). З'ясовано, що під час планових документальних ревізій здійснюється аналіз всієї фінансово-господарської діяльності об'єкта, що перевіряється. Натомість ревізія, ініційована правоохоронним органом, є засобом отримання інформації про фактичні обставини події, якій можуть бути притаманні ознаки кримінального правопорушення. Узагальнено, що предметом ревізії в органах місцевого самоврядування є документально відображені в системі обліку фактичні дані, що відображають стан дотримання (або порушення) вимог законодавства в частині виконання місцевого, районного, обласного бюджетів, а також засвідчують правомірність витрачання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення функцій і повноважень місцевого самоврядування. Сформульовано типовий перелік питань спеціалісту-ревізору під час проведення ініційованої слідчим ревізії в кримінальному провадженні за фактами розкрадання бюджетних коштів службовими особами органів місцевого самоврядування. Дістало подальшого розвитку положення про необхідність внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України в частині визначення процесуального статусу ревізії, підстав і порядку її призначення в межах кримінального провадження на етапі досудового розслідування.

Ключові слова: ревізія; форма контролю; документальна перевірка; фактична перевірка; розслідування; кримінальне провадження; бюджетні кошти; орган місцевого самоврядування.

Історія статті:
Отримано: 05.01.2026
Прийнято: 10.02.2026
Опубліковано: 31.03.2026

Рекомендоване посилання:
Ганелін В. Деякі питання призначення та використання результатів ревізії під час розслідування розкрадання бюджетних коштів службовими особами органів місцевого самоврядування. *Наука і правоохорона*. 2026. Вип. 1 (71). С. 214–223. DOI: 10.33270/05267101.22

*Відповідальний автор

© Ганелін В., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із привласненням, розтратою або незаконним заволодінням майном або грошовими коштами службовими особами, здебільшого передбачає проведення ревізій та перевірок на підприємствах, установах і організаціях з використанням їх надалі як доказів у кримінальному процесі. Ревізія є методом документальної перевірки фінансово-господарської діяльності підприємства. Вона спрямована на контроль дотримання законодавства у фінансовій сфері, забезпечення достовірності бухгалтерського обліку та звітності. Крім того, ревізія виконує роль інструменту для виявлення недостач, розтрат, привласнень і крадіжок фінансових або матеріальних ресурсів, а також сприяє запобіганню фінансовим зловживанням. Ревізія проводиться з метою виявлення фінансових порушень і зловживань на державних підприємствах, а також підприємствах, які одержують бюджетні кошти та притягнення до відповідальності осіб, які вчинили ці порушення та зловживання (Novak, & Hovda, & Padiuka, 2022). Власне ревізії як методу фінансового контролю належить особлива роль у виявленні розкрадань майна та грошових коштів, і її результати можуть мати доказове значення для досудового розслідування економічних кримінальних правопорушень.

Питання призначення та проведення ревізій у кримінальному провадженні досліджувало чимало науковців: В. М. Атаманчук (2025), О. М. Брисковська (2018), І. Л. Гуменюк (2025), Д. Дебораш (2021), Н. Я. Дондик (2007), О. Ф. Дуфенюк (2021), Н. М. Колот (2024), В. Ю. Копитько (2025), Д. Куриленко (2015), О. В. Курман (2022), А. О. Матвійчук (2016), В. В. Неганов (2021), У. П. Новак (2022), І. І. Пинзар (2025), Д. С. Приходько, О. А. Семенюк (2021), І. О. Сєвідова, А. В. Сусіденко (2024), В. Усатий (2025), О. Ю. Хахуцяк (2015), Ю. Чаплинська (2025), С. С. Чернявський (2016), А. В. Шевчишен (2016), Ю. В. Шендрик (2023) та інші.

Не применшуючи значення наукових напрацювань учених, зауважимо, що до цього часу питання, пов'язані з особливостями призначення та використання результатів ревізій у кримінальних провадженнях окремих категорій кримінальних правопорушень, не є достатньо вивченими й повною мірою розв'язаними, а тому потребують додаткових поглиблених досліджень.

Складність окресленої проблематики об'єктивує необхідність теоретичного та прикладного дослідження можливості призначення, проведення й використання результатів ревізій під час розслідування як економічних злочинів загалом, так і розкрадання бюджетних коштів службовими особами органів місцевого самоврядування зокрема. З огляду на це, у межах статті зосередимо увагу на аналізі теоретико-правових і прикладних особливостей ревізії як форми фінансового контролю й джерела доказів у кримінальному провадженні за фактами розкрадань бюджетних коштів службовими особами органів місцевого самоврядування.

Матеріали та методи

Методологічне підґрунтя наукового дослідження становить діалектичний метод вивчення соціально-правових явищ, застосування якого дало змогу здійснити докладний аналіз особливостей і специфіки ревізії як форми використання спеціальних економічних знань та джерела доказів у кримінальному провадженні. Для досягнення поставленої мети дослідження було застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, зокрема: *гносеологічний метод* – надав можливість проаналізувати наукові погляди вчених на процесуальну природу ревізії; *порівняльно-правовий метод* – дав змогу проаналізувати наукові дискусії щодо розглянутої тематики, категорій, визначень і підходів, а також дослідити процесуальне й бюджетне законодавства; *системний метод* – використовувався для окреслення видів ревізії; *методи аналізу та синтезу* – надали можливість зробити висновки з питань, що досліджувалися; *структурно-функціональний підхід* – використовувався для визначення функціональної спрямованості результатів ревізії в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії; *системно-структурний метод* – дав змогу сформулювати завдання взаємодії органів досудового розслідування та суду з підрозділами Державної аудиторської служби України (далі – Держаудитслужба) під час підготовки й призначення ревізії в кримінальному провадженні.

Результати й обговорення

З огляду на зміст ч. 2 ст. 93 КПК України, висновки перевірок і ревізій є процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні. Згідно з п. 4 ч. 2 ст. 99 КПК України[1], висновки ревізій та акти перевірок є видом такого джерела доказів, як документи. На процесуальній природі ревізії як форми використання спеціальних економічних знань акцентують багато науковців (Nehanov, 2021), хоча є і прихильники визначення останньої як непроцесуальної форми використання спеціальних знань (Byshevets, 2015), а також як змішаної форми використання спеціальних знань, зокрема внаслідок тлумачення її як дії адміністративного-правового характеру, яку здійснюють у кримінальній процесуальній формі (Bondarenko, 2007).

У науковій літературі поняття й розкриття змісту ревізії правники тлумачать по-різному.

[1] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

Зокрема, С. Є. Євдокіменко (2016) зазначає, що сутність ревізії за зверненням правоохоронних органів полягає в документальній перевірці фінансово-господарської діяльності підприємства з метою встановлення законності й доцільності проведених господарських операцій, способом документального викриття нестач, розтрат привласнень і крадіжок коштів та матеріальних цінностей, виявлення економічних злочинів і попередження фінансових зловживань. Під час розслідування кримінальних правопорушень ревізія перетворюється на спосіб збирання доказів у кримінальному провадженні, який полягає в перевірці слідчим чи прокурором за допомогою ревізора фінансово-господарської діяльності установи, підприємства чи організації (Semeniuk, 2021). Ревізія спрямована на виявлення порушень і шахрайства (Sevidova, Susidenko, & Pavlenko, 2024).

Ревізія (інспектування) передбачає документальне й фактичне дослідження певного обсягу або окремих аспектів фінансово-господарської діяльності підзвітної організації. Її метою є виявлення фактів недотримання законодавства, визначення винних посадових осіб і матеріально відповідальних осіб, що призвели до цих порушень. Результати ревізії фіксуються в акті. Державний фінансовий контроль здійснює центральний орган виконавчої влади, на який Кабінет Міністрів України покладає відповідальність за реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю (Topchii, 2016).

Отже, ревізія є комплексом взаємопов'язаних заходів з перевірки фінансово-господарської діяльності підприємств. Вона проводиться із застосуванням методів документального й фактичного контролю, спрямованих на оцінку обґрунтованості, доцільності та економічної ефективності проведених господарських операцій, а також перевірку стану збереження майна. Відповідно, характерною ознакою ревізії, яка виокремлює її серед інших методів контролю, є аналіз стану виконаних господарських операцій на основі фіксованої інформації з огляду на їх законність, достовірність і рентабельність (економічну доцільність).

Відповідно до п. 16 Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами, затвердженого постановою КМУ України від 20 квітня 2006 року № 550, ревізія проводиться шляхом: 1) документальної перевірки, що передбачає встановлення відповідності законодавству установчих, фінансових, бухгалтерських (первинних і зведених) документів, статистичної, фінансової та бюджетної звітності, господарських договорів, розпорядчих та інших документів об'єкта контролю, пов'язаних із плануванням і провадженням фінансово-господарської діяльності, веденням бухгалтерського обліку, складенням фінансової звітності (далі – документи об'єкта контролю); 2) фактичної перевірки, що передбачає контроль за наявністю грошових сум, цінних паперів, бланків суворої звітності, оборотних і необоротних активів, інших матеріальних і нематеріальних цінностей шляхом проведення інвентаризації, обстеження й контрольного обміру виконаних робіт, правильністю застосування норм витрат сировини та матеріалів, виходу готової продукції й природних втрат шляхом організації контрольних запусків у виробництво, контрольних аналізів готової продукції та інших аналогічних дій за участю відповідних посадових осіб органу державного фінансового контролю або фахівців інших органів, підприємств, установ та організацій[1].

Згідно зі ст. 11 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» від 26 січня 1993 року № 2939-XII, плановою виїзною ревізією вважають ревізію в підконтрольних установах, яка передбачена в плані роботи органу державного фінансового контролю. Її проводять за місцезнаходженням такої юридичної особи чи за місцем розташування об'єкта права власності, щодо якого здійснюють таку планову виїзну ревізію[2]. Позапланова виїзна ревізія в підконтрольних установах – ревізія, яка не передбачена в планах проведення заходів державного фінансового контролю та проводиться не частіше ніж один раз на квартал за наявності обставин, визначених Законом, на підставі рішення суду (з урахуванням вимог щодо непоширення обмежень у підставах, визначених ч. 13 ст. 11 Закону)[3].

Проведення ревізій, документальних перевірок, як вважає Г. П. Дондик (2013), є однією з найбільш ефективних форм використання спеціальних знань під час виявлення й розслідування економічних злочинів як у стадії досудового розслідування, так і в стадії відкриття кримінального провадження (раніше – порушення кримінальної справи). Ревізія має чіткий правовий статус, який закріплює межі її поширення, строки проведення, права й обов'язки посадових осіб, порядок оформлення та розгляду результатів. Це найбільш поширена форма економічного контролю. Тому судово-слідчі органи серед масиву форм економічного контролю використовують лише ревізії як процедурний інструмент для

[1] Порядок проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами : постанова Кабінету Міністрів України від 20 квіт. 2006 р. № 550. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-%D0%BF#Text

[2] Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26 січ. 1993 р. № 2939-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text

[3] Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України : постанова Кабінету Міністрів України від 3 лют. 2016 р. № 43. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF#Text

встановлення ознак складу кримінального правопорушення. Ревізія надає змогу детально дослідити й проаналізувати діяльність певної установи, підприємства чи організації. Її основна мета – перевірити, чи відповідають дії посадових осіб законодавчим нормам і вимогам (Byshevets, 2015).

Відповідно до ч. 2 ст. 12 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», працівники органу державного фінансового контролю зобов'язані у випадках виявлення зловживань і порушень чинного законодавства передавати правоохоронним органам матеріали ревізій. Здебільшого в таких випадках йдеться про матеріали планових виїзних ревізій, тобто ревізій у підконтрольних установах, що передбачені в плані роботи органу державного фінансового контролю (ч. 1 ст. 11 Закону)[1]. Підстави призначення та проведення ревізії в кримінальному провадженні містяться також і в інших нормативних документах. Зокрема, у п. 4 Положення про Державну аудиторську службу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2016 року № 43, регламентовано, що Держаудитслужба здійснює контроль суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності, що не віднесені законодавством до підконтрольних установ, за судовим рішенням, ухваленим у кримінальному провадженні, та реалізує державний фінансовий контроль через здійснення, зокрема, інспектування (ревізії)[2]. У п. 6 Положення про Державну фінансову інспекцію України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 року № 310, передбачено можливість здійснення державного фінансового контролю шляхом проведення інспектування у формі планових і позапланових ревізій певного комплексу чи окремих питань фінансово-господарської діяльності підприємств, установ та організацій[3].

За результатами опитування працівників правоохоронних органів, які здійснюють розслідування розкрадання бюджетних коштів в органах місцевого самоврядування, 86 % із них акцентували на необхідності проведення позапланової ревізії в зазначених установах. Це зумовлено тим, що діяльність цих органів, пов'язана з використанням бюджетних коштів, здійснюється на постійній основі, а тому їх незаконна діяльність супроводжується знищенням і спотворенням слідів, втратою відповідних документів і, як наслідок, зникненням коштів, що були незаконно присвоєні.

Отже, під час розслідування кримінальних правопорушень ревізія є інструментом збору доказової бази в кримінальному провадженні. Вона передбачає перевірку слідчим або прокурором, із залученням ревізора фінансово-господарської діяльності установи, підприємства чи організації. Виявлені за результатами ревізії порушення законодавства у фінансовій, господарській, бюджетній, економічній сферах, зі встановленням розміру шкоди, завданої відповідальними особами внаслідок таких порушень, як засвідчує практика, є предметом досудового розслідування, а потім і судового розгляду відповідних кримінальних правопорушень (Nehanov, 2021).

Відповідно, проведення різних видів ревізій належить до компетенції спеціально уповноважених суб'єктів Держаудитслужби й інших контролюючих органів. Особи, які здійснюють контроль, мають необхідні знання у фінансовій, економічній та господарській сферах, а також в інших галузях, що використовуються під час їх виконання. Зокрема, ревізор є посадовою особою, якій доручається проведення ревізії з метою контролю за фінансово-господарською діяльністю певної установи, організації або підприємства (Kykot, 2016).

Держаудитслужба виявляє основні недоліки й порушення норм законодавства та передає представникам правоохоронної системи зібрані за результатами фінансової перевірки матеріали. Відповідно до п. 5.4 Порядку взаємодії між органами державної контрольно-ревізійної служби та органами прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України, затвердженого наказом Головного контрольно-ревізійного управління України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України від 19 жовтня 2006 року № 346/1025/685/53, під час інформування правоохоронного органу підрозділом Держаудитслужби про виявлені порушення або передання ревізійних матеріалів у листі до правоохоронного органу коротко зазначається:

1) коли, ким, на якій підставі та за який період проводилася ревізія;

2) установлені факти основних порушень законодавства (назва, дата, номер, стаття чи пункт нормативно-правового акта), розмір матеріальної шкоди (збитків) і посадові (службові) особи, унаслідок дій або бездіяльності яких допущено порушення законодавства й завдано матеріальної шкоди (збитків);

[1] Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26 січ. 1993 р. № 2939-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text

[2] Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України : постанова Кабінету Міністрів України від 3 лют. 2016 р. № 43. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF#Text; Про затвердження Положення про Державну фінансову інспекцію України : постанова Кабінету Міністрів України від 6 серп. 2014 р. № 310. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/310-2014-%D0%BF#Text

[3] Про затвердження Положення про Державну фінансову інспекцію України : постанова Кабінету Міністрів України від 6 серп. 2014 р. № 310. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/310-2014-%D0%BF#Text

3) які заходи для усунення порушень законодавства й відшкодування матеріальної шкоди (збитків) було вжито органом Держаудитслужби та керівництвом об'єкта контролю[1].

Матеріали ревізій, які передаються до правоохоронного органу в повному обсязі, мають містити такі документи:

– оригінал акта ревізії з додатками, на які є посилання в ньому;

– заперечення (зауваження) об'єкта контролю до акта ревізії та висновки органу Держаудитслужби до них;

– копію повідомлення правоохоронному органу про доцільність вилучення документів (якщо в ході ревізії ревізорами тимчасово вилучалися документи у зв'язку з їх підробленням або виявленими порушеннями з ознаками зловживань);

– опис документів, що додаються до супровідного листа[2].

Однією з ключових сучасних проблем, на яких зосереджують увагу В. Копитько та В. Атаманчук (2025), є відсутність у КПК України чітко визначених положень, які б регулювали повноваження органів досудового розслідування, прокуратури та суду щодо призначення ревізій і перевірок у межах досудового розслідування. У попередній редакції КПК слідчим і прокурорам надавалися відповідні повноваження, які могли реалізовуватися згідно з визначеним законодавством порядком. Однак після скасування п. 4 ч. 2 ст. 40 та п. 6 ч. 2 ст. 36 КПК України внаслідок змін, унесених Законом України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII, який набрав чинності 15 липня 2015 року, ці можливості було фактично нівельовано (Kopytko, & Atamanchuk, 2025).

Деякі науковці акцентують на відмінностях між позаплановою (за ініціативою правоохоронного органу) та плановою ревізіями, беручи за основу розмежування переліку виконуваних завдань. Зокрема, якщо під час планових документальних ревізій здебільшого аналізується вся фінансово-господарська діяльність підконтрольного об'єкта, то ревізія, яка проводиться за ініціативою правоохоронного органу, як зауважує Є. В. Чуйко, «є способом отримання інформації про фактичні обставини якоїсь події, що має ознаки кримінального правопорушення за припущенням. Зміст такої ревізії полягає в перевірці певної (обмеженої) кількості фінансових операцій, які могли бути середовищем (обстановкою) для вчинення за припущенням кримінального правопорушення» (Chuiko, 2024).

З огляду на специфіку розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із заволодінням бюджетними коштами, у межах яких досить часто виникає потреба в проведенні ревізії, Ю. Шендрик (2023) зазначає, що відсутність в КПК України відповідних положень щодо її призначення під час здійснення досудового розслідування фактично надає можливість винним особам уникнути кримінальної відповідальності за вчинення цих резонансних кримінальних правопорушень. Тому, на думку науковиці, украй необхідним є внесення змін до КПК України в частині визначення процесуального статусу ревізії, підстав і процесуального порядку її призначення в кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування, закріплення повноважень слідчого, прокурора, слідчого судді щодо призначення ревізії, а також прав і обов'язків сторін та інших учасників кримінального провадження у зв'язку з її призначенням і проведенням (Shendryk, 2023). Вважаємо таку пропозицію слушною.

В акті ревізії ревізор фіксує всі виявлені недоліки, зокрема помилки, порушення та зловживання, зазначає норми тих законодавчо-нормативних актів, які було порушено, з високою точністю підраховує суму завданих збитків і вживає заходів щодо визначення винних осіб та відшкодування заподіяної шкоди (Novak, Hovda, & Padiuka, 2022). Висновки ревізій контролюючих органів зазвичай можуть слугувати допустимими доказами, якщо їх було отримано внаслідок виконання ними контрольних функцій, незалежно від досудового розслідування або навіть до його початку (Vazhynskyi, 2024). Судова практика підтримує такий підхід. Зокрема, в ухвалі колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 6 березня 2018 року у справі № 243/6674/17-к розглянуто питання призначення перевірки та ревізії слідчим суддею за клопотанням слідчого або прокурора після внесення згаданих вище змін до КПК і зазначено: «Таким чином, законодавець не лише забрав у слідчого та прокурора повноваження «призначати ревізії та перевірки», а й встановив, що будь-які докази, отримані внаслідок такої «не передбаченої цим Кодексом» перевірки чи ревізії, є недопустимими. Складно знайти приклади більш чіткого формулювання позиції законодавця, ніж у цьому випадку» (Manual on some…, 2022). Однак важливо акцентувати, що чинне законодавство та судова практика по-різному визначають дії слідчих або прокурорів, які залучають контролюючі органи для проведення перевірок і ревізій на етапі досудового розслідування як джерела допустимих доказів. Відсутність чіткої кримінально-процесуальної регламентації щодо порядку призначення ревізій спричиняє значні

[1] Про затвердження Порядку взаємодії між органами державної контроль-ревізійної служби та органами прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України: наказ Головного контрольно-ревізійного управління України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України : наказ Головного Контрольно-ревізійного управління України, Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України від 19 жовт. 2006 р. № 346/1025/685/53. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1166-06

[2] Там само.

труднощі під час їх практичного впровадження (Kurman, 2016).

Дослідник В. В. Неганов (2021) визначив такі основні проблемні питання взаємодії органів досудового розслідування та суду з підрозділами Держаудитслужби під час підготовки й призначення ревізії в кримінальному провадженні:

– відсутність у КПК України процедури розгляду слідчим суддею клопотання слідчого, прокурора про надання дозволу на проведення ревізії (перевірки) або продовження термінів такої ревізії;

– наявність рішення суду про дозвіл на проведення позапланової виїзної ревізії із зазначенням у ньому обов'язкового обсягу визначених законодавством відомостей;

– проведення ревізії з питань, перевірка яких не належить до компетенції органів державного фінансового контролю;

– надання дозволу суду на проведення позапланової виїзної ревізії за п'ять робочих днів до дати початку ревізії, визначеної в рішенні суду органу державного фінансового контролю;

– необхідність зазначення в рішенні суду про дозвіл на проведення позапланової виїзної ревізії щодо непідконтрольних установ відомостей про дату й підстави повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення;

– узгодження орієнтовної дати початку ревізії зі структурним підрозділом (або працівником) органу державного фінансового контролю (у терміни, які можуть перевищувати шість місяців з моменту звернення правоохоронного органу);

– можливість проведення позапланової виїзної ревізії підконтрольної установи не частіше одного разу на квартал;

– завантаженість працівників Держаудитслужби, відсутність відкритих асигнувань на оплату відряджень, скорочення чисельності працівників Держаудитслужби (Nehanov, 2021).

Отже, з огляду на викладене вище, ініціюючи проведення ревізії за фактами розслідування розкрадань бюджетних коштів службовими особами органів місцевого самоврядування, слідчий зобов'язаний поставити для вирішення спеціалісту-ревізору такий перелік питань: 1) чи відповідало використання бюджетних коштів їх цільовому призначенню, визначеному бюджетним законодавством, рішеннями місцевої ради, кошторисами й договорами; 2) які конкретні фінансово-господарські операції проведені з порушенням бюджетного, фінансового чи бухгалтерського обліку; 3) чи виявлені факти розкрадання та(або) нецільового використання бюджетних коштів, що знаходилися в господарському віданні службової особи органу місцевого самоврядування; 4) якою є сфера діяльності, з якою пов'язана подія, що відбулася (закупівельна, містобудівна, комунальна, благоустрій тощо); 5) якою є характеристика предмета розкрадання й розміру заподіяної шкоди; 6) який спосіб учинення кримінального правопорушення (зокрема способи підготовки, маскування та приховування злочинної діяльності; 7) які час, місце й обстановка учинення кримінального правопорушення; 8) які невідповідності виявлено у звітній документації, що можуть засвідчити привласнення чи нецільове використання бюджетних коштів, зокрема за якими документами (платіжними дорученнями, актами виконаних робіт, накладними тощо) здійснювалися незаконні або необґрунтовані витрати; 9) чи наявні факти неправомірного укладення договорів або цивільно-правових угод; 10) чи виявлено незаконні перерахування грошових коштів на розрахункові рахунки інших юридичних осіб; 11) які посадові особи були відповідальними за ведення бухгалтерського обліку, підписання фінансових документів і здійснення платежів; 12) чи є інші обставини, які можуть містити відомості про вчинення розкрадання бюджетних коштів у місцевому самоврядуванні. Зазначений перелік запитань є орієнтовним і в конкретному кримінальному провадженні може бути доповнено й уточнено.

Висновки

Отже, ревізія в кримінальних провадженнях за фактами розкрадань бюджетних коштів службовими особами органів місцевого самоврядування – це форма державного фінансового контролю, яка полягає в документальній і фактичній перевірці фінансово-господарської діяльності органу місцевого самоврядування, що здійснюється з метою: а) виявлення незаконного використання бюджетних коштів; б) встановлення розміру матеріальних збитків; в) виявлення посадових осіб, відповідальних за порушення.

Значення ревізії в кримінальних провадженнях щодо розкрадання бюджетних коштів службовими особами органів місцевого самоврядування полягає в тому, що вона: а) виявляє факти: нецільового використання, завищення вартості робіт (ремонти, будівництво), подвійного фінансування, фіктивних актів (операцій) про послуги, що не надавались, зокрема незаконні преміювання, зарплатні; б) документує завдані державі збитки; в) ідентифікує причетних до протиправного діяння осіб: результати ревізії допомагають органам розслідування встановити коло службових осіб, відповідальних за порушення. Умовно значення ревізії в кримінальному судочинстві можна окреслити такими аспектами: доказовий; ідентифікаційний; оцінювальний; кваліфікаційний.

Розуміння предмета ревізії в органах місцевого самоврядування можна звести до документально відображених у системі обліку фактичних даних, що відображають стан дотримання (або порушення) вимог законодавства в частині виконання місцевого, районного, обласного бюджетів, а також засвідчують правомірність витрачання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення функцій і повноважень місцевого самоврядування.

References

[1] Bondarenko, O.O. (2007). The essence of audit in criminal proceedings of Ukraine. *Criminalistic Bulletin*, 1(7), 29-35. Retrieved from https://visnyk.dndekc.mvs.gov.ua/index.php/visnuk/issue/view/55/89

[2] Byshevets, O.V. (2015). The use of special knowledge in evidence in criminal proceedings. *Bulletin of Criminal Procedure*, 2, 187-193. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2015_2_26

[3] Chaplynska, Yu. (2025). Audit as a means of detecting and documenting fraud in the real estate sector. *International and national security: theoretical and applied aspects:* materials of the 9th International Scientific-Practical Conference (pp. 694-696). Dnipro: DDUVS.

[4] Cherniavskyi, S.S., & Tsutskiridze, M.S. (2016). Current problems of ordering forensic economic examinations and documentary audits in criminal proceedings. *Current issues of using the possibilities of unscheduled documentary audits and other inspections in criminal proceedings:* materials of the interdepartmental scientific-practical seminar (pp. 123-126). Kyiv: National Academy of Internal Affairs.

[5] Chuiko, Ye.V. (2024). Methodology of investigation of property seizure by abuse of official position in the sphere of implementation of state social programs. *Doctor's thesis.* Kropyvnytskyi.

[6] Deborah, D.S, Kimberly, C.G., & Yezen, H.K. (2021). Auditor liability and excess cash holdings: Evidence from audit fees of foreign incorporated firms. *International Review of Financial Analysis*, 78. DOI: 10.1016/j.irfa.2021.101947

[7] Dondyk, H.P. (2013). Directions for improving the use of special accounting knowledge in the investigation of crimes in the field of economics. *Scientific Bulletin of the Kherson State University,* 5(2), 100-103. Retrieved from https://www.studmed.ru/naukoviy-v-snik-hersonskogo-derzhavnogo-universitetu-ser-ya-yuridichn-nauki-2013-vip-05-tom-02_124d481ca3d.html

[8] Dondyk, N.Ya. (2007). *Special accounting knowledge and its application during the disclosure and investigation of economic crimes.* Kyiv: Atika.

[9] Dufeniuk, O., & Tsyvinskyi, O. (2021). Optimization of unscheduled audits, inspections and the appointment of economic expertise in criminal proceedings. *Entrepreneurship, Economy and Law,* 3, 276-283. DOI: 10.32849/2663-5313/2021.3.45

[10] Humeniuk, I.L. (2025). Financial control as an integral function of public administration. *Inclusive Economics*, 1(07), 11-15. DOI: 10.32782/inclusive_economics.7-2

[11] Khakhutsiak, O.Yu. (2015). The place of acts of audits and inspections in criminal proceedings. *Legal Science*, 5, 156-161. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_5_19

[12] Kolot, N.M. (2024). Ensuring the prosecutor implements the principle of legality when reporting suspicion. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series "Law",* 83(3), 241-248. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.83.3.37

[13] Kopytko, V.Yu., & Atamanchuk, V. (2025). Methodology of involving a specialist in audits and audits in criminal proceedings. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series "Law",* 89(3), 377-384. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.3.54

[14] Kurman, O.V. (2016). Problematic issues of appointing revisions in criminal proceedings in the conditions of modern realities of legislation. *Comparative and analytical law*, 3, 201-203. Retrieved from https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/3_2016.pdf

[15] Kurman, O.V. (2022). Using special economic knowledge in pre-trial investigation. *Analytical and comparative jurisprudence,* 3, 238-241. DOI: 10.24144/2788-6018.2022.03.43

[16] Kurylenko, D. (2015). The essence and procedural status of audits and inspections in criminal proceedings. *JURNALUL JURIDIC NAŢIONAL: TEORIE ŞI PRACTICĂ,* 2, 144-147. Retrieved from http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/2/part_2/31.pdf /

[17] Kykot, O.H. (2016). Problematic issues of interaction between units of the State Audit Service of Ukraine and law enforcement agencies and ways to solve them. *Current issues of using the possibilities of unscheduled documentary audits and other inspections in criminal proceedings:* materials of the interdepartmental scientific-practical seminar (pp. 47-55). Kyiv: National Acad. of Internal Affairs.

[18] Manual on some aspects of financial investigations (investigation of financial relations). (2022). (n.d.). *fiu.gov.ua.* Retrieved from https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Typologies%20(National%20Studies,%20Guidances%20etc)/UKR_FINANCIAL%20INVESTIGATIONS%20MANUAL.pdf

[19] Matviichuk, A.O. (2016). Familiarization with the act of unscheduled audit as a tool for preventing violation of the right to defense in criminal proceedings. *Legal Science,* 5(59), 98-109. Retrieved from https://journal-nam.com.ua/index.php/journal

[20] Nehanov, V.V. (2021). *Audit in criminal proceedings: genesis, theory, practice.* Kyiv: National Academician of Internal Affairs.

[21] Novak, U.P., Hovda, H.A., & Padiuka, M.V. (2022). Distinctive features of audit from other forms of financial control in the context of legislative and regulatory regulation. *Black Sea Economic Studies*, 76, 245-253. DOI: 10.32782/bses.76-35

[22] Prykhodko, D.S. (2024). Involvement of specialists from state financial control bodies in the investigation of criminal offenses classified under Article 191 of the Criminal Code of Ukraine. *Scientific Bulletin of Public and Private Law,* 4, 281-286. DOI: 10.32844/2618-1258.2024.4.47
[23] Pynzar, A.I. (2025). Investigation of criminal offenses in the field of public procurement. *Extended abstract of candidate's thesis.* Kropyvnytskyi.
[24] Semeniuk, O.A. (2021). Conducting an audit as a type of using special knowledge during the investigation of embezzlement, embezzlement of property or taking it by abuse of official position. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 3(120), 35-47. DOI: 10.33270/01211203.35
[25] Shendryk, Yu. (2023). Some problematic issues of appointment of audit and use of its conclusions in criminal proceedings. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2, 349-356. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-349-356
[26] Shevchyshen, A.V. (2016). Peculiarities of using the capabilities of the State Audit Service of Ukraine during pre-trial investigation. *Current issues of using the capabilities of unscheduled documentary audits and other inspections in criminal proceedings:* materials of the interdepartmental scientific-practical seminar (pp. 130-134). Kyiv: National Acad. of Internal Affairs.
[27] Sievidova, I., Susidenko, O., & Pavlenko, N. (2024). Control and audit of the activities of business entities in Ukraine. *Economy and society*, 65. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-65-104
[28] Syzonenko, A., & Bryskovska, O. (2018). Current problems of appointment and conduct of unscheduled audits at the request of pre-trial investigation bodies. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 135-146. Retrieved from https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bf0aae10-459b-4b5a-a371-d3b76fcca516/content
[29] Topchii, V.V. (2016). Procedural problems of interaction of investigative units of the national police and financial control bodies during audits in criminal proceedings. *Current issues of using the possibilities of unscheduled documentary audits and other inspections in criminal proceedings:* materials of the interdepartmental scientific-practical conference. seminar (pp. 48-51). Kyiv: National Academician of Internal Affairs.
[30] Usatyi, V. (2025). Forms of application of special knowledge in the investigation of economic criminal offenses: the possibility of isolating a non-procedural form. *Theory and practice of forensic examination and criminalistics*, 1(38), 82-96. DOI: 10.32353/khrife.1.2025.06
[31] Vazhynskyi, V.M. (2024). Interaction of pre-trial investigation bodies with other bodies during the investigation of criminal offenses committed in the sphere of activity of institutional investors. *Legal Scientific Electronic Journal,* 5, 430-434. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-5/106
[32] Yevdokimenko, S.V. (2016). Peculiarities of conducting an audit based on requests from law enforcement agencies. *Rule of Law,* 1, 80-88. Retrieved from https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/80-88_9.pdf

Список використаних джерел

[1] Бондаренко О. О. Сутність ревізії в кримінальному судочинстві України. *Криміналістичний вісник*. 2007. № 1 (7). С. 29–35. URL: https://visnyk.dndekc.mvs.gov.ua/index.php/visnuk/issue/view/55/89.
[2] Бишевець О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 187–193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2015_2_26
[3] Чаплинська Ю. Ревізія як засіб виявлення та документування шахрайства у сфері нерухомості. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти :* матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 21 берез. 2025 р.). Дніпро : ДДУВС, 2025. С. 694–696.
[4] Чернявський С. С., Цуцкіридзе М. С. Актуальні проблеми призначення судово-економічних експертиз та документальних ревізій у кримінальному провадженні. *Актуальні питання використання можливостей позапланових документальних ревізій та інших перевірок у кримінальному судочинстві* : матеріали міжвідом. наук.-практ. семінару (Київ, 30 черв. 2016 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 123–126.
[5] Чуйко Є. В. Методика розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Кропивницький, 2024. 243 с.
[6] Deborah D. S, Kimberly C. G., Yezen H. K. Auditor liability and excess cash holdings: Evidence from audit fees of foreign incorporated firms. *International Review of Financial Analysis.* 2021. Vol. 78. DOI: 10.1016/j.irfa.2021.101947
[7] Дондик Г. П. Напрями вдосконалення використання спеціальних бухгалтерських знань при розслідуванні злочинів у сфері економіки. *Науковий вісник Херсонського державного*

університету. 2013. Вип. 5. Т. 2. С. 100–103. URL: https://www.studmed.ru/naukoviy-v-snik-hersonskogo-derzhavnogo-un-versitetu-ser-ya-yuridichn-nauki-2013-vip-05-tom-02_124d481ca3d.html

[8] Дондик Н. Я. Спеціальні бухгалтерські знання та їх застосування під час розкриття та розслідування економічних злочинів : монографія. Київ : Атіка, 2007. 144 с.

[9] Дуфенюк О., Цивінський О. Оптимізація проведення позапланових ревізій, перевірок та призначення економічних експертиз у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 276–283. DOI: 10.32849/2663-5313/2021.3.45

[10] Гуменюк І. Л. Фінансовий контроль як невід'ємна функція державного управління. *Інклюзивна економіка.* 2025. № 1 (07). С. 11–15. DOI: 10.32782/inclusive_economics.7-2

[11] Хахуцяк О. Ю. Місце актів ревізій та перевірок у кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2015. № 5. С. 156–161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_5_19

[12] Колот Н. М. Забезпечення прокурором реалізації засади законності під час повідомлення про підозру. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2024. Вип. 83. Ч. 3. С. 241–248. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.83.3.37

[13] Копитько В. Ю., Атаманчук В. Методика залучення спеціаліста до ревізій та аудиторських перевірок у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2025. Вип. 89. Ч. 3. С. 377–384. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.3.54

[14] Курман О. В. Проблемні питання призначення ревізій у кримінальному судочинстві в умовах сучасних реалій законодавства. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 3. С. 201–203. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/3_2016.pdf

[15] Курман О. В. Використання спеціальних економічних знань на досудовому розслідуванні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 238–241. DOI: 10.24144/2788-6018.2022.03.43

[16] Куриленко Д. Сутність та процесуальний статус ревізій й перевірок у кримінальному провадженні. *JURNALUL JURIDIC NAŢIONAL: TEORIE ŞI PRACTICĂ*. 2015. № 2. С. 144–147. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/2/part_2/31.pdf /

[17] Кикоть О. Г. Проблемні питання взаємодії підрозділів державної аудиторської служби України з правоохоронними органами та шляхи їх вирішення. *Актуальні питання використання можливостей позапланових документальних ревізій та інших перевірок у кримінальному судочинстві* : матеріали міжвідом. наук.-практ. семінару (Київ, 30 черв. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 47–55.

[18] Посібник щодо деяких аспектів здійснення фінансових розслідувань (дослідження фінансових відносин). 2022. URL: https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/200/Typologies%20(National%20Studies,%20Guidances%20etc)/UKR_FINANCIAL%20INVESTIGATIONS%20MANUAL.pdf

[19] Матвійчук А. О. Ознайомлення з актом позапланової ревізії як інструмент запобігання порушенню права на захист у кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2016. № 5 (59). С. 98–109. URL: https://journal-nam.com.ua/index.php/journal

[20] Неганов В. В. Ревізія у кримінальному процесі: генезис, теорія, практика : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 216 с.

[21] Новак У. П., Говда Г. А., Падюка М. В., Відмінні риси аудиту від інших форм фінансового контролю у контексті законодавчо-нормативного регулювання. *Причорноморські економічні студії*. 2022. Вип. 76. С. 245–253. DOI: 10.32782/bses.76-35

[22] Приходько Д. С. Залучення фахівців органів державного фінансового контролю до розслідування кримінальних правопорушень, кваліфікованих за ст. 191 КК України. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2024. Вип. 4. С. 281–286. DOI: 10.32844/2618-1258.2024.4.47

[23] Пинзар А. І. Розслідування кримінальних правопорушень у сфері публічних закупівель : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Кропивницький, 2025. 23 с.

[24] Семенюк О. А. Проведення ревізії як вид використання спеціальних знань під час розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2021. № 3 (120). С. 35–47. DOI: 10.33270/01211203.35

[25] Шендрик Ю. Деякі проблемні питання призначення ревізії та використання її висновків у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 349–356. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-349-356

[26] Шевчишен А. В. Особливості використання можливостей Державної аудиторської служби України під час досудового розслідування. *Актуальні питання використання можливостей позапланових документальних ревізій та інших перевірок у кримінальному судочинстві* :

матеріали міжвідом. наук.-практ. семінару (Київ, 30 черв. 2016 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 130–134.
[27] Сєвідова, І., Сусіденко, О., Павленко Н. Контроль та ревізія діяльності суб'єктів господарювання в Україні. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 65. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-65-104
[28] Сизоненко А., Брисковська О. Актуальні проблеми призначення та проведення позапланових ревізій за зверненням органів досудового розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 135–146. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bf0aae10-459b-4b5a-a371-d3b76fcca516/content
[29] Топчій В. В. Процесуальні проблеми взаємодії слідчих підрозділів національної поліції та органів фінансового контролю під час проведення ревізій у кримінальному судочинстві. *Актуальні питання використання можливостей позапланових документальних ревізій та інших перевірок у кримінальному судочинстві* : матеріали міжвідом. наук.-практ. семінару (Київ, 30 черв. 2016 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 48–51.
[30] Усатий В. Форми застосування спеціальних знань у розслідуванні господарських кримінальних правопорушень: можливість виокремлення непроцесуальної форми. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики.* 2025. Вип. 1 (38). С. 82–96. DOI: 10.32353/khrife.1.2025.06.
[31] Важинський В. М. Взаємодія органів досудового розслідування з іншими органами під час розслідування кримінальних правопорушень, які вчиняються у сфері діяльності інституційних інвесторів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 5. С. 430–434. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-5/106.
[32] Євдокіменко С. В. Особливості проведення ревізії за зверненнями правоохоронних органів. *Верховенство права.* 2016. Вип. 1. С. 80–88. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/80-88_9.pdf

HANELIN Volodymyr
Postgraduate Student of the Department of Criminology and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-2496-8422

Some Issues of the Purpose and Use of Audition Results during the Investigation of the Stealing Budgetary Funds by Officials of Local Government Bodies

Abstract. The article is devoted to the analysis of the theoretical, legal and applied features of the audit as a form of financial control and a source of evidence in criminal proceedings on the facts of embezzlement of budget funds by officials of local self-government bodies. Attention is focused on the issue of the uncertainty of the audit as a specific form of using special knowledge. A distinctive feature of the audit, which distinguishes it among other control methods, is the analysis of the state of performed business transactions based on fixed information in view of their legality, reliability and profitability (economic feasibility). It was found that during planned documentary audits, the entire financial and economic activity of the object being audited is analyzed. In contrast, an audit initiated by a law enforcement agency is a means of obtaining information about the actual circumstances of an event that may have signs of a criminal offense. It was concluded that the subject of the audit in local self-government bodies is the actual data documented in the accounting system, reflecting the state of compliance (including violation) of the requirements of the legislation in terms of the implementation of local, district, regional budgets, certifying the correctness of the expenditure of financial resources necessary to ensure the functions and powers of local self-government. A typical list of questions for a specialist auditor during an audit initiated by an investigator in criminal proceedings on the facts of embezzlement of budget funds by officials of local self-government bodies was formulated. The provision on the need to amend the Criminal Procedure Code of Ukraine in terms of determining the procedural status of the audit, the grounds and procedure for its appointment within the framework of criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation was further developed.

Keywords: audit; form of control; documentary verification; factual verification; investigation; criminal proceedings; budget funds; local government body.

DOI: 10.33270/05267101.23
УДК 343.985

ЄВТУШЕНКО Ольга*
начальник управління міжнародної комунікації Головного слідчого управління Національної поліції України
01601, вул. Академіка Богомольця, 10, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-8898-5737

Ризики порушення адвокатської таємниці під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій

Анотація. В Україні дедалі частіше фіксують випадки ініціювання слідчих органів проведення негласних слідчих (розшукових) дій щодо адвокатів, що обґрунтовується потребами розслідування. Такі дії нерідко проводяться з порушенням принципів верховенства права, адвокатської таємниці й процесуального статусу захисника. Це ставить під загрозу права адвоката й підриває ефективність функціонування всієї системи правосуддя. Недостатнє забезпечення державою гарантій збереження адвокатської таємниці призводить до того, що іноді правоохоронні органи уникають процесу санкціонованого обшуку, вдаючись до негласних слідчих заходів, наприклад, прослуховування розмов між адвокатом і клієнтом. Відсутність ефективних механізмів у законодавстві для запобігання втручанню в адвокатську діяльність шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій може стати підґрунтям для масштабних порушень принципу рівності сторін і права на захист. Дослідження проведено з використанням діалектичного підходу до пізнання правової дійсності для аналізу сутності гарантій, спрямованих на заборону втручання в приватне спілкування адвоката з клієнтом і збереження адвокатської таємниці. Застосування системно-структурного методу допомогло визначити загальну структуру роботи, що забезпечило ефективне виконання поставлених завдань дослідження. З'ясування меж допустимості негласних слідчих (розшукових) дій щодо адвоката, аналіз судової практики та розроблення чітких стандартів є практично необхідними для забезпечення гарантій правового статусу захисника в умовах сучасного кримінального провадження. Розглянуто рішення Конституційного Суду України, практики Європейського суду з прав людини та рекомендації Ради адвокатів України. Встановлено прогалини в чинному законодавстві, що інколи використовують для отримання конфіденційної інформації. Захист професійної таємниці адвоката потребує коригування правового регулювання негласних слідчих (розшукових) дій щодо адвокатів шляхом адаптації законодавства до стандартів євроінтеграції України відповідно до практики Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: захисник; досудове розслідування; правові гарантії адвокатської діяльності; професійна таємниця; вдосконалення нормативно-правової бази.

Історія статті:
Отримано: 16.01.2026
Прийнято: 25.02.2026
Опубліковано: 31.03.2026

Рекомендоване посилання:
Євтушенко О. Ризики порушення адвокатської таємниці під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Наука і правоохорона.* 2026. Вип. 1 (71). С. 224–236. DOI: 10.33270/05267101.23

*Відповідальний автор

© Євтушенко О., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

На сьогодні простежується тенденція до збільшення кількості випадків, коли адвокати опиняються під негласними слідчими діями, часто без належного судового нагляду, що створює прецеденти, які підривають довіру до системи правосуддя та суперечать європейським стандартам захисту прав людини.

У кримінальних провадженнях часто фіксуються випадки застосування до адвокатів негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД), що здійснюються у відповідних процесуальних формах. Водночас результати таких заходів використовуються як докази в судових процесах. Безперечно, адвокат не є недоторканною особою, проте державне втручання в його професійну діяльність має відповідати найвищим стандартам захисту прав людини та принципам процесуальної справедливості. Це питання набуває особливого значення в умовах зростання кількості ініціацій прихованих заходів щодо адвокатів, що створює серйозні ризики для збереження незалежності адвокатури як засадничого елементу правової системи.

У рішенні Конституційного Суду України від 16 жовтня 2019 року № 13-рп/2019 наголошується, що адвокатська діяльність є необхідною складовою конституційного права громадян на правову допомогу. Для її здійснення важливо забезпечити ефективні гарантії, серед яких особливу роль відіграє захист адвокатської таємниці. Суд зазначив, що втручання у спілкування між адвокатом і клієнтом, зокрема через негласне прослуховування, може бути дозволене виключно за наявності виняткових обставин. Такі дії мають бути обґрунтованими, відповідати принципу пропорційності та отри-мати санкцію незалежного суду[1].

Потреба в зміні правового регулювання негласних слідчих (розшукових) дій щодо адвокатів виникає через наявність прогалин у чинному законодавстві, які іноді використовуються для отримання конфіденційної інформації. Такі дії правоохоронних органів порушують ключовий принцип довіри між клієнтом і його захисником, що серйозно ускладнює забезпечення ефективного захисту прав та інтересів клієнтів. Зловживання подібного характеру потребують негайного усунення, адже вони завдають значної шкоди функціонуванню судової системи та суперечать фундаментальним принципам верховенства права.

Негласний характер проведення стороною обвинувачення окремих процесуальних дій у межах кримінального провадження жодним чином не має створювати підґрунтя для зловживань з боку прокурорів, недобросовісних працівників органів досудового розслідування, оперативників чи інших осіб. Особливо це стосується таких зловживань, наслідком яких може стати порушення законних прав, особистих інтересів і свобод громадянина. Захист конституційних прав та інтересів кожного з учасників кримінального провадження гарантують відповідні положення національного кримінального процесуального законодавства. Водночас неоднозначність формулювань процесуальних норм часто вимагає звернення до загальних принципів кримінального провадження. Негласний характер виконання процесуальних дій не передбачає можливості та допустимості прихованого незаконного обмеження прав та інтересів осіб, які опиняються у полі уваги органів досудового розслідування. Захист цих прав учасників кримінального провадження є одним із ключових завдань слідчого, прокурора та суду (Kolesnyk, 2021).

Незаперечна довіра до професійної діяльності адвоката, що є основоположною засадою адвокатури, можлива лише за умови суворого виконання принципу конфіденційності. Цей принцип, зокрема, передбачає заборону будь-якого втручання в приватне спілкування між адвокатом і клієнтом. Така вимога обґрунтована тим, що, з одного боку, саме особисте спілкування дає змогу адвокатові визначити свою правову позицію в справі, даючи йому можливість чітко орієнтуватися у всій інформації, яка часто є досить масштабною. З іншого боку, забезпечення конфіденційності цього спілкування та подальше дотримання режиму адвокатської таємниці формують основу довірчих відносин між клієнтом та адвокатом (Zaborovskyi, 2021a).

Сутність адвокатської діяльності полягає не лише в наданні правової допомоги, а й у збереженні рівноваги між особистими інтересами клієнтів і суспільними інтересами. Це підкреслює важливість адвокатської етики, яка визначає норми поведінки адвокатів, сприяє підвищенню довіри до їхньої роботи та забезпечує дотримання високих стандартів професійності (Samaichuk, 2024).

Такої думки дотримується А. Грубінко (2025), у своєму дослідженні він зазначає, що інститут адвокатської таємниці є сукупністю правових норм та етичних стандартів, що покладають на адвоката обов'язок зберігати конфіденційність інформації, отриманої від клієнта під час надання правової допомоги. Його існування має ключове значення для зміцнення довіри між адвокатом і клієнтом, а також для забезпечення захисту прав і законних інтересів клієнта.

Матеріали та методи

Важливе місце в правовому регулюванні професійної діяльності адвокатів на території Європейського Союзу належить Загальному

[1] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 481 Кримінального процесуального кодексу України від 16 жовт. 2019 р. № 13-рп/2019. URL: https://ccu.gov.ua

кодексу правил для адвокатів, ухваленому 1 жовтня 1988 року[1]. Згідно з цим документом, в будь-якому правовому суспільстві адвокат займає особливу позицію, а його функції виходять за межі простого сумлінного виконання обов'язків у межах закону. Кодекс докладно встановлює основні принципи адвокатської професії. Особлива увага приділяється таким аспектам, як забезпечення незалежності адвоката, формування довірчих відносин між ним і клієнтом, а також дотримання конфіденційності в професійній діяльності[2].

Метою дослідження є аналіз наявних правових механізмів захисту адвокатської діяльності під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, виявлення основних проблем їхнього практичного застосування, а також розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавчого регулювання та практики правозастосування.

Кримінальне провадження в Україні, зокрема здійснення негласних слідчих (розшукових) дій, їх належне документування, аналіз отриманих результатів, а також процедури зберігання та подальшого використання здобутої інформації, регламентується винятково положеннями кримінально-процесуального законодавства України. Правова основа зазначеного процесу базується на Конституції України, міжнародних договорах, що ратифіковані Верховною Радою України, а також інших національних нормативно-правових актах.

Основні принципи та єдині вимоги, які регулюють організацію та проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також порядок використання отриманих результатів, закріплені в Інструкції з їх організації. Цей документ затверджено Спільним наказом № 114/1042/516/1199/936/1687/5 від 16 листопада 2012 року, виданим Генеральною прокуратурою України, Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, Державною прикордонною службою України, Міністерством фінансів України та Міністерством юстиції України. Відповідно до статті 246 Кримінального процесуального кодексу України, рішення про проведення негласних слідчих дій ухвалює слідчий або прокурор. У передбачених КПК випадках таке рішення приймається слідчим суддею за поданням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим із прокурором[3].

Результати й обговорення

Відповідно до положень статті 246 Кримінального процесуального кодексу України, виконання НСРД є невід'ємною складовою слідчих (розшукових) заходів. Водночас методи проведення таких дій та сам факт їх здійснення залишаються конфіденційними, за винятком випадків, передбачених чинним законодавством. Застосування зазначених заходів дозволено лише за наявності достовірних відомостей щодо вчинення кримінальних правопорушень, а також у разі обґрунтованої неможливості отримання необхідної інформації іншими засобами[4]. Розділ 21 Кримінального процесуального кодексу України визначає види та порядок здійснення негласних слідчих (розшукових) дій, які можуть передбачати втручання в приватне спілкування. До таких заходів належить, зокрема, отримання інформації з телекомунікаційних мереж. Згідно зі статтею 263 КПК України, процедура збирання даних із телекомунікаційних мереж, через які передаються знаки, сигнали, тексти, зображення, звуки чи інші види повідомлень між користувачами, розцінюється як втручання в приватне спілкування.[5]

Таке втручання здійснюється без попереднього повідомлення осіб, які використовують телекомунікаційні засоби для передавання інформації, однак винятково на підставі ухвали слідчого судді. Вказана ухвала може бути винесена лише за умови, що проведення таких заходів надасть можливість отримати інформацію, яка має істотне значення для кримінального провадження. Документ обов'язково містить ідентифікаційні дані, за допомогою яких встановлюють абонента спостереження, конкретну електронну комунікаційну мережу чи термінальне обладнання, що підлягають відповідному втручанню. Процедура збирання інформації з електронних комунікаційних мереж передбачає використання спеціалізованих технічних засобів для спостереження, вилучення та реєстрації переданої інформації, що є актуальною для потреб досудового розслідування. Крім того, вона охоплює отримання, оброблення та фіксацію різноманітних сигнальних даних, які передаються через канали зв'язку.

Рішення, ухвалені Європейським судом з прав людини, мають, безумовно, братися до уваги в межах кримінального провадження, що обумовлено їхнім прецедентним характером, який охоплює всі країни, що ратифікували Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод.

Науковці С. В. Ківалова та С. І. Кравченко (2020) обґрунтовано підкреслюють, що в таких

[1] Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства : міжнар. док. від 1 жовт. 1988 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_343

[2] Там само.

[3] Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, СБУ, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства юстиції України, Міністерства фінансів України від 16 листоп. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text

[4] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

[5] Там само.

ситуаціях рішення Європейського суду з прав людини стають прецедентними.

Вивчаючи справу «Денисюк та інші проти України», Європейський суд звернув увагу на процедуру видачі дозволів у справах заявників, наголошуючи на важливих аспектах цього процесу, зокрема на тому, що, розглядаючи клопотання від осіб, щодо яких проводилися НСРД, про розкриття ухвал про надання дозволу на такі дії, органи державної влади мають забезпечити належний баланс між їхнім правом на захист, яке гарантує стаття 8 Конвенції, і суспільними інтересами у виявленні й притягненні до відповідальності осіб, винних у тяжких злочинах. Суд підкреслює, що особам, які були об'єктами негласних заходів, зазвичай має бути наданий доступ до відповідних доку-ментів, окрім випадків, коли існують переконливі підстави для відмови в такому доступі. Зі змісту матеріалів справи випливає, що національні органи влади відмовили заявникам у доступі до зазначених ухвал, посилаючись лише на їхній статус засекречених. Водночас немає жодних доказів того, що рішення залишити ці документи конфіденційними після завершення розслідування та знищення зібраних матеріалів ґрунтувалося на відповідному балансі в конфлікті інтересів. Європейський суд зосереджував увагу на тому, що стаття 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка захищає конфіденційність усієї кореспонденції між особами, надає особливий посилений захист спілкуванню адвокатів зі своїми клієнтами[1]. Це стосується не лише випадків надання юридичної консультації, але й будь-якої комунікації між ними, яка все одно потребує посиленого рівня захисту. З огляду на це, будь-які норми законодавства щодо проведення негласних слідчих або розшукових дій, які можуть порушити адвокатську таємницю, мають відповідати найвищим вимогам щодо ясності та чіткості для забезпечення їх законності. Європейський суд розробив основні гарантії, які мають бути закріплені в законодавстві для недопущення зловживання службовими повноваженнями, особливо у випадках отримання секретних даних через негласні слідчі дії[2].

По-перше, закон має чітко регламентувати межі адвокатської таємниці, визначити порядок та умови її розмежування на конфіденційні й неконфіденційні матеріали, а також уповноважених осіб. З огляду на особливу чутливість цього питання, неприпустимо передавати таку функцію представникам виконавчої влади без контролю з боку незалежного органу.

По-друге, законодавчі положення, що регулюють ознайомлення, використання та зберігання отриманих матеріалів, а також заходи безпеки під час передачі цих матеріалів іншим сторонам, мають забезпечувати належний захист конфіденційної інформації. Це стосується також обставин, у яких записи мають або можуть бути видалені чи знищені. Національне законодавство має чітко визначати:

– процедури звітування до незалежного наглядового органу для аналізу випадків отримання матеріалів, що належать до професійної адвокатської таємниці, унаслідок негласних слідчих дій;

– процеси безпечного знищення таких матеріалів;

– умови їх зберігання та використання в межах кримінальних проваджень і розслідувань;

– процедури щодо їхнього безпечного зберігання, передавання та остаточного знищення, як тільки матеріал більше не потрібен для передбачених законом цілей[3].

Європейський суд вказав, що Інструкція про негласні слідчі дії від 16 листопада 2012 року не містить чітких вказівок, які б уточнювали положення законодавства щодо захисту спілкування між захисником і клієнтом. Як із матеріалів справи, так і з коментарів Уряду випливає, що в національному законодавстві немає будь-яких доступних інструментів чи врегульованих гарантій, які б визначали порядок дій, що слід застосовувати у випадках випадкового перехоплення органами влади конфіденційної розмови підозрюваного із захисником. Це стосується як зняття інформації через телекомунікаційні мережі, так і прослуховування телефонних розмов чи проведення інших подібних слідчих заходів. Отже, залишається відкритим питання: яким чином такі матеріали мають ідентифікуватися як ті, що стосуються конфіденційного спілкування, яким чином їх слід обробляти та знищувати для забезпечення відповідності вимогам частини п'ятої статті 258 Кримінального процесуального кодексу України.

Європейський суд також підкреслив, що будь-яке спілкування адвокатів зі своїми клієнтами заслуговує на підвищений ступінь захисту, причому, згідно зі статтею 8 Конвенції, навіть за умови відсутності на момент конкретної розмови укладеного офіційного договору про надання правової допомоги між адвокатом і клієнтом (пункт 146 рішення).

Щодо дотримання статті 38 Конвенції, Європейський суд зазначив, що у випадках виникнення обґрунтованих побоювань щодо розкриття конкретних документів або інформації через міркування безпеки, конфіденційності чи інших важливих причин, Регламент Суду пропонує низку механізмів для повідомлення про такі

[1] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 995_004.

[2] Справа «Денисюк та інші проти України» (заява № 22790/19 та 3 інші заяви) : рішення Європейського суду з прав людини від 13 трав. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en-sv/974_007-25#Text

[3] Там само.

занепокоєння та їх вирішення найкращим чином. Зокрема, це може передбачати редагування документа, видалення конфіденційних фрагментів тексту, обмеження доступу громадськості до відповідних документів згідно з Правилом 33 Регламенту, або, у разі потреби, проведення засідань у закритому режимі. Починаючи з 25 вересня 2023 року, сторони також мають можливість вимагати застосування процедури оброблення документів з високим ступенем конфіденційності, передбаченої Правилом 44F Регламенту Суду[1].

Захист професійної діяльності адвоката закріплено статтею 8 Конвенції. Відповідно до першої частини статті 8 Конвенції, кожній людині гарантовано право на повагу до її приватного та сімейного життя, житла й листування.

Зауважимо, що доступ до житла чи іншого володіння особи може здійснюватися не лише під час обшуків та оглядів, а й у межах проведення негласних слідчих (розшукових) дій відповідно до глави 21 КПК України або застосування певних заходів для забезпечення кримінального провадження. У подібних випадках існує ризик порушення права людини на повагу до житла, закріпленого міжнародними нормами. Тому судова практика ЄСПЛ щодо порушень прав, гарантованих статтею 8 Конвенції, охоплює не лише обшуки, а й інші процесуальні дії. Посягання на адвокатську таємницю може мати наслідки для належного здійснення правосуддя, а отже завдати шкоди правам, гарантованим статтею 6 Конвенції[2].

Страсбурзький суд підкреслює важливість загроз, які можуть виявлятися щодо збереження професійної таємниці адвокатів. Ця таємниця є фундаментом довіри, що лежить в основі взаємовідносин між адвокатом і його клієнтом3.

Дотримання права людини на повагу до приватного та сімейного життя, гарантованого Конституцією України та статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, є однією з ключових гарантій у процесі досудового розслідування. Під захистом цього положення Конвенції перебуває також і приватне спілкування, зокрема телефонні розмови, електронне листування в месенджерах тощо. Проте на практиці дедалі частіше виникають ситуації, коли під час проведення досудового розслідування правоохоронні органи незаконно порушують право особи на таємницю приватного спілкування (Perepelytsia, 2019).

У межах Української національної асоціації адвокатів (далі – Асоціація адвокатів) було створено Комітет із захисту прав адвокатів та Комітет із гарантій юридичної практики (далі – Комітет) як постійний колегіальний дорадчий орган. Основною метою діяльності Комітету є забезпечення захисту професійних та інших прав адвокатів, сприяння дотриманню професійних гарантій і створення необхідних умов для ефективного та якісного виконання їхніх професійних обов'язків.

Для забезпечення порядку з гарантій адвокатської діяльності та захисту Рішенням Ради адвокатів № 183 Україна від 27 липня 2013 р. затверджені Професійні та соціальні права адвокатів[4].

2024 року Комітет отримав 88 скарг від адвокатів, які підтверджували факт порушення їхніх професійних прав та гарантій юридичної практики; водночас регіональні ради адвокатів отримали 193 такі скарги. За перші два квартали 2025 року Комітет отримав 23 скарги, тоді як регіональні ради адвокатів – 57 скарг щодо аналогічних порушень.

Серед найпоширеніших порушень, про які повідомляли адвокати, були вилучення особистих речей і документів, що складають досьє адвокатів та містять конфіденційну інформацію, без належного судового дозволу.

Слід також зауважити, що 15 вересня 2025 року Рада адвокатів України на позачерговому засіданні ухвалила звернення до Президента України з проханням підписати Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо забезпечення гарантій адвокатської діяльності» № 4547-IX, який було прийнято Верховною Радою 16 липня 2025 року[5]. Цей Закон встановлює адміністративну відповідальність за публічне ототожнення адвоката з його клієнтом. Однією зі змін, внесених законом, є перегляд статті 397 Кримінального кодексу України (втручання в діяльність адвоката захисту або представника) з розширенням її формулювання. Зокрема, до кримінального переслідування за оновленою редакцією належатимуть такі незаконні дії, як:

– незаконне перешкоджання зустрічі адвоката з особою, яка отримує правову допомогу, а також будь-яке навмисне втручання в професійну

[1] Регламент Європейського суду з прав людини від 25 верес. 2023 р. Страсбург. URL: https://ips.ligazakon.net/document/SOO02173

[2] ECtHR 16 December 1992, Niemietz v. Germany, No. 13710/88, para. 37; ECtHR 16 October 2007, Wieser and Bicos Beteiligungen GmbH v. Austria, No. 74336/01, paras. 65–66.

[3] ECtHR 24 July 2008, André and Another v. France, No. 18603/03, para. 41; ECtHR 21 January 2010, Xavier Da Silveira v. France, No. 43757/05, para. 36

[4] Рішенням Ради адвокатів України від 27 лип. 2013 р. № 183. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/poryadki/2013.07.27-poryadok-dij-z-zabespechennya-garantij-183.pdf

[5] Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення дотримання гарантій адвокатської діяльності : проєкт Закону України від 16 груд. 2024 р. № 12320. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/3002539

діяльність адвоката або виконання ним своїх обов'язків із захисту чи представництва особи, встановлених законами чи іншими правовими нормами;

– ті самі дії, здійснені шляхом втручання в будь-якій формі в конфіденційне спілкування між адвокатом або адвокатами та особою, якій надається правова допомога, зокрема прослуховування, перехоплення, запис розмов, повідомлень або листування; незаконний огляд, копіювання, вилучення чи розголошення матеріалів (документів), зібраних, опрацьованих чи підготовлених адвокатом; незаконний доступ до інформації, що міститься на пристроях або носіях даних, які адвокат використовує у своїй професійній діяльності; а також незаконне проникнення до помешкання адвоката, його офісу чи робочого місця, проведення там обшуків або інших слідчих дій;

– особисті обшуки адвоката, запити або вилучення його документів, а також будь-які інші умисні дії, що спричиняють доступ третіх осіб до інформації про адвоката та клієнта або розкриття адвокатської таємниці, допускаються лише у порядку та випадках, визначених Кримінальним процесуальним кодексом України[1].

У роботі Л. П. Нестерчука (2023) «Питання регулювання адвокатської таємниці країн Європейського Союзу та України» увагу зосереджено на необхідності розроблення та впровадження міжнародно-правових стандартів захисту адвокатської таємниці в Україні. Автор підкреслює, що Європейський суд з прав людини у своїх прецедентних рішеннях визначив основоположні принципи гарантування адвокатської таємниці в кримінальному провадженні, які наразі слугують усталеними нормативними орієнтирами для держав-членів Європейського Союзу.

Як зазначає у своїй науковій статті Яровий (2020), що, попри визначені гарантії, право адвоката на приватність не є абсолютним і в окремих виняткових випадках може бути обмежене. Це особливо актуально для запобігання тяжким резонансним злочинам. Наприклад, втручання в приватне спілкування адвоката з клієнтом складно вважати невиправданим, якщо обговорюються деталі підготовки терористичного акту або вбивства свідка, який дав викривальні свідчення проти клієнта в кримінальному провадженні. Саме такі критерії закладено Європейським судом з прав людини в його прецедентній практиці (Yarovyi, 2020). Попри встановлені гарантії, право адвоката на приватність не належить до категорії абсолютних. У певних виняткових обставинах це право може бути обмежене. Зокрема, такі обмеження доцільні у випадках, коли необхідно запобігти вчиненню особливо тяжких злочинів, що мають значний суспільний резонанс.

Науковці наголошують, що система гарантій, яка забезпечує здійснення адвокатської діяльності відповідно до чинного законодавства, була розроблена з урахуванням вимог міжнародних нормативно-правових актів, напрацювань судової практики та найкращих світових стандартів у сфері функціонування адвокатури. Проте все ще існує низка проблем, зокрема невідповідність між окремими положеннями матеріального й процесуального права, що ускладнює реалізацію цих гарантій на практиці. Водночас ефективність цих гарантій значною мірою залежить від того, наскільки послідовно та якісно будуть застосовуватися ключові принципи, зокрема незалежність адвокатів і забезпечення повної конфіденційності їхньої професійної діяльності. Такі вимоги є необхідною умовою для створення сприятливого середовища, у якому адвокатура могла б належним чином виконувати свої функції (Bosa, 2023; Zaborovskyi, 2021b).

Українська адвокатська спільнота, попри наявність формально закріплених гарантій професійної діяльності, наразі не здатна повною мірою ефективно реалізовувати їх на практиці (Tarasiuk, 2020).

У наукових публікаціях українських дослідників, зокрема у дослідженні О. С. Зайця (2024), підкреслюється, що Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» містить доволі прогресивні положення, які передбачають індемнітет адвоката як важливу гарантію професійної діяльності. Водночас звертають увагу на певні недоліки цих норм. Основна проблема полягає в тому, що індемнітет адвоката не закріплений у законі однією чітко визначеною нормою. Це ускладнює забезпечення необхідних гарантій для здійснення адвокатської діяльності та створює додаткові перешкоди для реалізації цього механізму захисту (Zaiats, 2024, p. 287).

Серед найбільш поширених порушень гарантій адвокатської діяльності продовжують залишатися спроби фактичного ототожнення адвокатів з їхніми клієнтами. Це часто призводить до порушень під час проведення обшуків у приміщеннях адвокатів, ускладнення виконання ними професійних обов'язків через необґрунтовані скарги або звернення з вимогами притягнути до відповідальності, а також до інших схожих дій (Zaiats, 2024, p. 175).

Особливу складність становить питання допустимості використання доказів, здобутих із порушенням адвокатської таємниці. У цьому аспекті ключову роль відіграє практика Європейського суду з прав людини, який послідовно акцентує неприпустимість втручання в конфіденційні взаємини між адвокатом і клієнтом без

[1] Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення дотримання гарантій адвокатської діяльності : проєкт Закону України від 16 груд. 2024 р. № 12320. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/3002539

винятково серйозних підстав. Водночас в Україні помітний недостатній рівень впровадження цих стандартів у національну правозастосовну практику (Kotiv, 2025).

Неправильне виконання процесуальних норм, передбачених законодавством, під час отримання та документування доказів ставить під сумнів їхню достовірність. Як наслідок, такі докази можуть бути визнані недопустимими. Порушення правових вимог у процесі збирання доказів створює загрозу основоположним правам і свободам особи, які держава зобов'язана гарантувати відповідно до статті 3 Конституції України (Melnychuk, 2024).

Незаконне втручання в процес спілкування між адвокатом і клієнтом або отримання матеріалів, що містять конфіденційну інформацію, захищену принципом адвокатської таємниці, є серйозним порушенням закону. З огляду на це, передбачено низку важливих юридичних наслідків. По-перше, такі матеріали автоматично вилучаються зі списку доказів, які можуть бути використані в судовому процесі. По-друге, їх застосування в судовій практиці суворо заборонене незалежно від того, яким чином вони були отримані, оскільки це суперечить встановленим нормам правосуддя. Крім того, будь-які докази, отримані на основі таких матеріалів або пов'язані з ними, також не можуть бути прийняті до розгляду через дію принципу «плодів отруєного дерева». Отже, законодавство чітко обмежує використання інформації, отриманої з порушенням адвокатської таємниці, тим самим забезпечуючи захист прав учасників правових відносин і дотримання основних принципів справедливого судочинства.

Згідно зі статтею 253 Кримінального процесуального кодексу України, особам, чиї конституційні права були тимчасово обмежені під час здійснення негласних слідчих (розшукових) дій, а також підозрюваному та його захисникові обов'язково спрямовується письмове повідомлення. Цей документ видається прокурором або слідчим за його дорученням і містить відомості про характер обмежень прав. Час направлення повідомлення визначається з урахуванням можливих ризиків, пов'язаних із гарантуванням цілей досудового розслідування, забезпеченням громадської безпеки та захистом життя і здоров'я осіб, які брали участь у проведенні негласних заходів. Інформація про їх реалізацію та результати має бути передана не пізніше ніж упродовж дванадцяти місяців після завершення дій або до моменту передачі обвинувального акту до суду. Згідно з положеннями пункту 7.1.2, повідомлення має обов'язково містити інформацію про тип проведених НСРД. Окрім того, необхідно зазначити, чи будуть здобуті матеріали використані в межах кримінального провадження або підлягатимуть знищенню відповідно до встановлених процедур.

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України не передбачає спеціального механізму інформування органів прокуратури у випадках, коли слідчі під час проведення НСРД здійснюють перехоплення комунікації між адвокатом захисту та його клієнтом. Водночас прокурор виконує ключову роль у забезпеченні процесуального нагляду за законністю таких дій, зокрема негласних слідчих розшукових заходів. У разі виявлення порушень з боку слідчих прокурор зобов'язаний вжити відповідних заходів реагування, що може передбачати скасування виданого дозволу на проведення таких дій, визнання здобутих доказів недопустимими або ініціювання процедури притягнення винних осіб до дисциплінарної відповідальності. Зазначені дії регламентуються нормами статей 36, 87 і 246–275 Кримінального процесуального кодексу України, а також положеннями статей 2 і 17 Закону України «Про прокуратуру»[1].

Відповідно до положень частини п'ятої статті 258 Кримінального процесуального кодексу України, втручання в приватне спілкування між захисником і підозрюваним, обвинуваченим, засудженим чи виправданим є забороненим. Водночас частина четверта цієї статті уточнює перелік дій, які вважаються такими видами втручання. До них входять: здійснення аудіо- чи відеоконтролю особи; накладення арешту, проведення огляду або вилучення кореспонденції; отримання даних з електронних комунікаційних мереж; доступ до інформації, яка розміщена в електронних інформаційних системах. Ця частина Кримінального процесуального кодексу України містить чітку заборону на порушення конфіденційності комунікації між адвокатом і його клієнтом. Вказана норма передбачає, що негласні слідчі (розшукові) заходи, які можуть загрожувати принципу захисту адвокатської таємниці, не підлягають здійсненню в межах кримінального процесу. Відповідно до ч. 1 ст. 258 КПК **«**Ніхто не може зазнавати втручання у приватне спілкування без ухвали слідчого судді». Таке положення є важливим механізмом для гарантування захисту прав громадян і дотримання професійної конфіденційності адвокатів[2].

Кримінальний кодекс (статті 162, 163) встановлює відповідальність за незаконне втручання в приватне життя людини у випадках незаконного проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення безпідставного огляду або обшуку, а також незаконного виселення чи інших дій, які порушують недоторканність житла громадян. Особливу увагу приділено випадкам, коли такі дії здійснюються службовими особами або супроводжуються застосуванням

[1] Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text

[2] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

насильства чи загрозою його використання. Порушення конфіденційності листування, телефонних переговорів, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передається засобами зв'язку або через комп'ютерні засоби. Посилена відповідальність настає за аналогічні дії, якщо вони здійснені щодо державних або громадських діячів, виконані службовою особою чи за допомогою спеціальних технічних засобів для негласного отримання інформації[1].

Кодекс поведінки європейських адвокатів є важливим нормативним документом, що закладає фундаментальні принципи та стандарти професійної діяльності адвокатів відповідно до європейських норм. У ньому чітко визначено ключові положення, які регулюють надання правової допомоги, зокрема дотримання таких базових принципів адвокатської діяльності, як незалежність, довіра, особиста чесність і захист конфіденційності. Крім того, адвокатам настійливо рекомендується постійно вдосконалювати свої знання та професійні компетенції, що є необхідною умовою для підтримання високого рівня довіри й престижу їхньої професії[2].

Варто звернути увагу на Загальні принципи для спільноти юристів, ухвалені Міжнародною асоціацією юристів 20 вересня 2006 року, у яких наголошується, що юристи в усьому світі є професіоналами у сфері права, які пріоритетно захищають інтереси своїх клієнтів, ставлячи їх вище за власні, і прагнуть забезпечити дотримання принципу верховенства права. Основні засади роботи адвокатів також закріплені в інших міжнародних правових документах[3].

Європейський суд з прав людини підкреслив, що держава не повинна втручатися в усі аспекти діяльності адвоката, оскільки це порушує принцип його незалежності. Водночас на неї покладається обов'язок створювати базові умови, які забезпечують ефективне спілкування та взаємодію між адвокатом і його підзахисним під час підготовки до розгляду справи[4].

З набуттям чинності КПК України у 2012 році виникла суперечність між окремими його положеннями, такими як стаття 14 і норми глави 21, що регламентує підстави та порядок втручання у приватне спілкування в межах кримінального провадження, з одного боку, та статтею 31 Конституції України – з іншого. Ця колізія потребує негайного правового врегулювання, аби запобігти можливим зловживанням під час санкціонованого втручання в приватне спілкування та забезпечити дотримання принципу верховенства права у відповідній сфері (Rusinov, 2023). Згідно з положеннями кримінально-процесуального законодавства, негласні слідчі (розшукові) дії, що стосуються втручання в приватне спілкування (за винятком випадків, передбачених частиною 2 статті 264 КПК України), можуть здійснюватися виняткова в межах кримінальних проваджень, пов'язаних із тяжкими або особливо тяжкими злочинами. Водночас положення статті 31 Конституції такого обмеження не передбачають, наголошуючи на можливості такого втручання з метою запобігання саме злочину. Отже, це фактично допускає його застосування в кримінальних провадженнях щодо правопорушень, які не належать до категорії тяжких або особливо тяжких. Основною причиною цих розбіжностей є застарілість правових норм статті 31 Конституції України. Вони лише частково відображають глибинну трансформацію кримінально-процесуального законодавства з 1996 року, зокрема в аспектах забезпечення права на приватність у кримінальному провадженні та гарантій його захисту відповідно до практик розвинених правових систем. Водночас ситуація ускладнюється через інертність, непослідовність і відсутність системного підходу в процесі законотворчості в Україні (Zhurave, & Kovalenko, 2022). Враховуючи зазначене, ми цілком поділяємо думку П. М. Мітрухова (2019), який дійшов переконливого висновку щодо необхідності адаптації цієї правової норми Конституції до сучасних реалій.

І. М. Чекмарьова, В. В. Ярош і Л. М. Кулик (2025) у статті «Аналіз міжнародного законодавства щодо порушення недоторканності житла» виокремлюють відмінності правового регулювання цього питання в різних державах, що зумовлює специфіку судового контролю та особливості застосування відповідних норм на практиці. Автори досліджують проблематику порушення права на недоторканність житла, його правові наслідки, а також аналізують судову практику, зокрема рішення Європейського суду з прав людини, у яких надавалася оцінка втручанню в приватне життя, житло та кореспонденцію. Окремо підкреслюється, що відсутність чіткого законодавчого визначення поняття «житло» в українському праві ускладнює ефективний захист прав громадян. Науковці зазначають, що проблема визначення меж цього поняття залишається актуальною та потребує додаткового нормативного врегулювання. Водночас наголошується на ключовій ролі судів у забезпеченні дотримання відповідних прав, особливо з огляду на те, як прогалини в правовому регулюванні можуть впливати на реальні механізми захисту прав людини в умовах сучасних викликів (Chekmareva, Yarosh, & Kulyk, 2025).

[1] Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

[2] Кодекс поведінки європейських адвокатів від 28 жовт. 1988 р. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/inshidokumenty/kodeks_povedink y_yevropeyskykh_advokativ(ukr).pdf.

[3] Основні положення про роль адвокатів : міжнар. док. від 7 верес. 1990 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_313

[4] Справа «Камасинського (Kamasinski Case)» : рішення Європейського суду з прав людини від 23 черв. 1989 р URL: http://eurocourt.in.ua/GetArticles ByCategory.asp?CategoryId=2

Ю. М. Кириченко та Н. О. Рєзанова (2023) у праці «Право на недоторканність житла в Україні та європейських державах: порівняльно-правові аспекти конституційного регулювання» обґрунтовують потребу приведення статті 30 Конституція України у відповідність до міжнародних стандартів захисту прав людини. У дослідженні здійснено порівняльний аналіз конституційного закріплення права на недоторканність житла в Україні та в європейських державах. Автори підкреслюють, що в конституціях країн Європи відповідні положення сформульовані більш детально, із чітким визначенням винятків та обов'язковим процесуальним обґрунтуванням їх застосування. Науковці наголошують на доцільності модернізації положень Конституції України з урахуванням міжнародно-правових вимог і позитивного зарубіжного досвіду. Такий крок, на їхню думку, сприятиме усуненню колізій між нормами міжнародного права та національним законодавством України (Kyrychenko, & Rezanova, 2023).

Ми поділяємо погляди М. Семенова та Є. Єрмоленко (2025), які у своїй праці «Адвокатська таємниця: проблеми законодавчого регулювання на шляху євроінтеграції» дійшли висновку, що українське законодавство містить низку норм, спрямованих на забезпечення ефективності адвокатської діяльності, захист професій-них прав адвокатів, дотримання принципу конфіденційності та охорону адвокатської таємниці. Для більш ефективного створення умов для здійснення адвокатської діяльності та захисту професійної таємниці адвокатів потрібно продовжувати вдосконалювати нормативну базу. Це передбачає адаптацію законодавства до стандартів євроінтеграції України з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (Semenova, & Yermolenko, 2025).

Здійснення негласних слідчих (розшукових) дій і використання їхніх результатів у кримінальному провадженні неможливе без належного правового врегулювання відповідних процесуальних відносин. Правове регулювання виконує роль правової гарантії дотримання законності цих дій і легітимності отриманих результатів (Smahliuk, 2022).

Необхідно розглянути можливість внесення змін до українського законодавства, які б запроваджували імперативну заборону на здійснення НСРД щодо адвокатів з чіткою регламентацією винятків. Оптимальне формулювання могло б бути таким: здійснення негласних слідчих (розшукових) дій щодо адвокатів, які виконують свої професійні обов'язки, забороняється, окрім випадків, коли існують достатні підстави вважати, що вони готують або скоїли тяжкий чи особливо тяжкий злочин[1].

Необхідність внесення змін до правового регулювання НСРД щодо адвокатів обумовлена наявністю прогалин у чинному законодавстві, які нерідко використовуються з метою отримання конфіденційної інформації. Вказані дії правоохоронних органів спричиняють порушення ключового принципу довіри між клієнтом і його захисником, що суттєво ускладнює забезпечення ефективного захисту прав та інтересів клієнтів. Такі зловживання потребують негайного усунення, оскільки вони завдають значної шкоди функціонуванню судової системи та суперечать фундаментальним засадам верховенства права.

Аналіз рішень Європейського суду з прав людини дає змогу виокремити ключові гарантії забезпечення права на участь адвоката в кримінальному провадженні. Серед них можна назвати такі аспекти, як забезпечення конфіденційності комунікації між підзахисним та адвокатом, дотримання принципу ефективного захисту, право особи на вільний вибір захисника, гарантування своєчасного доступу до правової допомоги, встановлення обмежень щодо можливості відмови від юридичної допомоги, а також обов'язок слідчих органів інформувати осіб про їхнє право на правову підтримку. Крім цього, важливими є доступ до необхідних послуг і заходів, пов'язаних із кваліфікованою юридичною допомогою, надання достатнього часу для підготовки дієвого захисту та дотримання принципу адвокатської таємниці (Balatska, 2018). Отже, міжнародні стандарти кримінального судочинства можуть бути реалізовані як безпосередньо адвокатом, шляхом їхнього практичного застосування та забезпечення виконання рішень Європейського суду з прав людини, так й іншими суб'єктами, наділеними відповідними повноваженнями в межах кримінального провадження. Серед таких суб'єктів можна виокремити суд, слідчого суддю, прокурора, слідчого, а також представників оперативних підрозділів тощо.

Вирішуючи питання про процесуальні наслідки порушення права на захист, необхідно керуватися нормами частини першої ст. 87 Кримінального процесуального кодексу України. Відповідно до цих положень, недопустимими визнаються докази, отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України. Крім того, недопустимими є й інші докази, що базуються на інформації, одержаній шляхом істотного порушення таких прав і свобод[2].

Принцип верховенства права слід розуміти як основоположну гарантію захисту прав і свобод людини, а також як ключовий інструмент для запобігання можливим зловживанням від слідчих

[1] Огляд рішень Європейського суду з прав людини за статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (кримінальний процесуальний аспект: обшук) / відпов. за вип. О. В. Саленко. Київ, 2023. 45 с.

[2] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

органів, прокуратури, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження. Дотримання цього принципу є основою гармонізації суперечливих інтересів і забезпечення справедливості в усьому процесі кримінального провадження (Tymoshchuk, 2025).

Висновки

На підставі проведеного дослідження цієї тематики ідентифіковано низку законодавчих прогалин, які в окремих випадках можуть бути використані з метою отримання доступу до конфіденційної інформації:

1. Відсутність ефективних механізмів у законодавстві для запобігання втручанню в адвокатську діяльність шляхом НСРД. У чинному Кримінальному процесуальному кодексі України не передбачено окремого механізму повідомлення прокуратури в ситуаціях, коли під час негласних слідчих (розшукових) дій слідчі здійснюють перехоплення комунікацій між адвокатом захисту та його клієнтом. Водночас прокурор здійснює процесуальний нагляд за дотриманням законності, зокрема й у межах негласних слідчих заходів. У разі виявлення порушень з боку слідчих прокурор зобов'язаний ухвалювати відповідні рішення, які можуть передбачати скасування дозволу на проведення дій, визнання отриманих доказів недопустимими або ініціювання дисциплінарної відповідальності щодо винних осіб.

2. Розбіжності правових норм Конституції України з положеннями кримінально-процесуального законодавства. Згідно з нормами кримінально-процесуального законодавства, НСРД, що передбачають втручання в приватне спілкування (за винятком випадків, зазначених у частині 2 статті 264 КПК України), здійснюють виняткова в межах кримінальних проваджень, які стосуються тяжких або особливо тяжких зло-чинів. Водночас стаття 31 Конституції України не містить такого обмеження, наголошуючи на можливості втручання в приватне спілкування з метою запобігання злочинам загалом. Унаслідок цього виникає ситуація, за якої таке втручання можливе і в кримінальних провадженнях щодо правопорушень, що не належать до категорії тяжких чи особливо тяжких. Основна причина таких суперечностей полягає у застарілості положень статті 31 Конституції України.

3. Колізії між положеннями міжнародного права та національним законодавством України. Відсутність чіткого законодавчого визначення терміну «житло» у правовій системі України значно ускладнює ефективний захист прав громадян, зокрема їхнього права на недоторканність житла та кореспонденції. Питання встановлення меж цього поняття залишається актуальним і потребує додаткового нормативного регулювання. У конституціях європейських країн відповідні положення зазвичай прописані більш детально, із точним визначенням винятків і необхідним процедурним обґрунтуванням їхнього застосування. В українському контексті постає потреба в модернізації положень Конституції з урахуванням міжнародно-правових стандартів і позитивного досвіду інших країн.

4. Європейський суд зазначив, що Інструкція про негласні слідчі дії, ухвалена 16 листопада 2012 року, не містить чітких положень, які б деталізували законодавчі норми щодо захисту конфіденційного спілкування між адвокатом і клієнтом. У національному законодавстві також не передбачено наявності доступних механізмів чи визначених гарантій, що регулюють порядок дій у разі випадкового перехоплення право-охоронними органами приватної розмови підозрюваного з його захисником. Це стосується як отримання інформації через телекомунікаційні мережі, так і прослуховування телефонних розмов чи інших аналогічних слідчих заходів. У результаті залишається невирішеним питання про те, яким чином матеріали можуть бути ідентифіковані як ті, що стосуються конфіденційного спілкування, якими мають бути процедури їхнього опрацювання та знищення для відповідності положенням частини п'ятої статті 258 Кримінального процесуального кодексу України.

Отже, доцільно розглянути можливість внесення змін до українських правових норм, які б запроваджували імперативну заборону на проведення негласних слідчих (розшукових) дій щодо адвокатів, окрім чітко визначених виняткових випадків. Оптимальним рішенням може бути регламентація, відповідно до якої такі дії забороняються, якщо адвокат виконує свої професійні обов'язки, за винятком ситуацій, коли існують вагомі докази підозри в підготовці або вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину.

Принцип верховенства права слід розглядати як одну з найважливіших ідей, яка забезпечує базові гарантії щодо захисту прав, свобод і гідності кожної людини. Він є не лише основою для функціонування правової системи, а й ключовим механізмом, що запобігає можливим порушенням закону чи зловживанням владою з боку правоохоронних органів, зокрема слідчих, прокурорів, слідчих суддів і судів, у межах кримінального провадження. Дотримання цього принципу має фундаментальне значення для встановлення балансу між різними, часто суперечливими, інтересами учасників процесу. Воно також дає змогу досягти справедливості, забезпечуючи неупереджений і чесний підхід до кожної сторони на всіх етапах кримінального розгляду. Отже, верховенство права слугує основою правосуддя та гарантує дотримання норм і правил, необхідних для функціонування цивілізованого суспільства.

Щоб забезпечити належні умови для здійснення адвокатської діяльності та захистити професійну таємницю, необхідно й надалі вдосконалювати нормативно-правову базу.

References

[1] Balatska, O.R. (2018). Practical problems of ensuring the right to defense of a suspect in the context of the practice of the European Court of Human Rights. *Journal of the National University "Ostroh Academy". Series "Law"*, 1(17), 1-18. Retrieved from http://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/7369

[2] Bosa, I.V. (2023). Guarantees of legal activity: features and mechanism of implementation. *Scientific notes. Series "Law",* 14, 210-215. DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-210-215

[3] Chekmareva, I.M., Yarosh, V.V., & Kulyk, L.M. (2019). Analysis of international legislation on the violation of the inviolability of housing. *Analytical and comparative law,* 2, 915-919. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.02.136

[4] Hrubinko, A. (2025). Institute of Lawyer Secrecy (Polish Experience). *Current Problems of Law,* 2(42), 178-185. DOI: 10.35774/app2025.02.178

[5] Kivalova, S.V., & Kravchenko, S.I. (Eds.). (2020). *Scientific and practical commentary on the Criminal Procedure Code of Ukraine.* Odesa: Phoenix, Retrieved from https://hdl.handle.net/11300/23300

[6] Kyrychenko, Yu., & Rezanova, N. (2023). The right to inviolability of housing in Ukraine and European states: comparative legal aspects of constitutional regulation. S*cientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs,* 4(125), 13-19. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-4-13-19

[7] Kolesnyk, V.A. (2021). Guarantees of observance of the rights of the individual when conducting covert investigative (detective) actions. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 63, 293-297. DOI: 10.24144/2307-3322.2021.63.51

[8] Kotiv, M.R. (2025). Legal privilege or conditional guarantee? On the question of the absoluteness of attorney-client privilege. *Scientific notes of the Lviv University of Business and Law. Economic series. Legal series,* 44, 621-629. DOI: 10.5281/zenodo.17069333

[9] Melnychuk, Yu.L. (2024). The concept of admissibility of evidence in criminal proceedings. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Law",* 5(86), 107-115. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.86.5.1

[10] Mitrukhov, P.M. (2019). Solving certain legislative problems in the activities of the National Police of Ukraine. *Modern European policing and the possibilities of its use in the activities of the National Police of Ukraine:* collection of abstracts of the participants of the International Scientific - Practical Conference (pp. 167-168). Kharkiv: KhNUVS. Retrieved from https://univd.edu.ua/general/publishing /konf/11_04_2019/pdf/84.pdf

[11] Nesterchuk, L.P. (2023). Issues of regulating attorney-client privilege in the European Union and Ukraine. Scientific *Bulletin of the International Humanitarian University. Series "Jurisprudence",* 61, 134-137. DOI 10.32841/2307-1745.2023.61.27

[12] Perepelytsia, S.I. (2019). Respect for the rights of the individual during interference with private communication in criminal proceedings. *Forum Prava*. 55(2). 70-79. DOI: 10.5281/zenodo.2635569

[13] Rusinov, Ye.O. (2023). Guarantees of the legality of evidence collection by investigative units of the security agencies of Ukraine when conducting covert investigative (search) actions in criminal proceedings. *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine,* 3(30), 550-560. DOI: 10.32631/vca.2023.3.53

[14] Samaichuk, M.V. (2024). *Guarantees of advocacy and problems of their realization. Qualification work.* Odessa National University named after I.I. Mechnikov.

[15] Semenova, M., & Yermolenko, Ye. (2025). Lawyer's secrecy: problems of legislative regulation on the path of European integration. *Foresight of Ukraine's development: strategic impulses of sustainable development in economics, management, marketing and public administration:* materials of the III international scientific and practical conference (pp. 390-393). Zaporizhzhia: Tavrichesky State Agrotechnological University named after Dmytro Motorny. Retrieved from http://www.tsatu.edu.ua/ep/wp-content/uploads/sites/31/materialy-konferenciyi.pdf#page=390

[16] Smahliuk, S.V. (2022). Legal regulation of procedural activities on conducting covert investigative (search) actions and using their results in criminal proceedings. *Our Law*, 4, 211-218. DOI: 10.32782/NP.2022.4.36

[17] Tarasiuk, S.M. (202). Criminal procedural mechanism for ensuring the constitutional rights of a person when conducting investigative (search) actions in his or her home or other possession. *Candidate's thesis.* Kyiv.

[18] Tymoshchuk, S. (2025). Interference in private communication: problematic issues and ways to solve them. *Science and Law Enforcement*, 3(69), 172-179. DOI: 10.33270/0525693.20

[19] Yarovyi, A.R. (2020). Legal regulation of conducting covert investigative (search) actions. *Legal scientific electronic journal*, 1, 257-261. DOI: 10.32782/2524-0374/2020-1/62

[20] Zhuravel, V.A., & Kovalenko, A.V. (2022). Research of evidence in criminal proceedings as a component of the evidentiary process. *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,* 29 (2), 313-328. DOI: 10.31359/1993-0909-2022-29-2-313

[21] Zaborovskyi, V.V. (2021a). Confidential communication between a lawyer and his client as a guarantee of carrying out legal activities. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University,* 66, 244-250. DOI: 10.24144/2307-3322.2021.66.40
[22] Zaborovskyi, V.V. (2021b). Restrictions on confidential communication between a lawyer and his client under the legislation of foreign countries and the practice of the ECHR. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University,* 67, 291-295. DOI: 10.24144/2307-3322.2021.67.55
[23] Zaiats, O.S. (2024). Legal provision of guarantees of legal activity in Ukraine. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University,* 84(4), 172-176. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.84.4.24

Список використаних джерел

[1] Балацька О. Р. Практичні проблеми забезпечення права на захист підозрюваного в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право».* 2018. № 1 (17). С. 1–18. URL: http://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/7369
[2] Боса І. В. Гарантії адвокатської діяльності: ознаки та механізм реалізації. *Наукові записки. Серія «Право»*. 2023. № 14. С. 210–215. DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-210-215
[3] Чекмарьова І. М., Ярош В. В., Кулик Л. М. Аналіз міжнародного законодавства щодо порушення недоторканності житла. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 2. С. 915–919. DOI 10.24144/2788-6018.2025.02.136
[4] Грубінко А. Інститут адвокатської таємниці (досвід Польщі). *Актуальні проблеми правознавства.* 2025. № 2 (42) С. 178–185. DOI: 10.35774/app2025.02.178
[5] Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / за ред. С. В. Ківалова, С. І. Кравченко. Одеса : Фенікс, 2020. 924 с. URL: https://hdl.handle.net/11300/23300
[6] Кириченко Ю., Рєзанова Н. Право на недоторканність житла в Україні та європейських державах: порівняльно-правові аспекти конституційного регулювання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4 (125). С. 13-19. DOI: https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-4-13-19
[7] Колесник В. А. Гарантії дотримання прав особи при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. Вип. 63. С. 293–297. DOI: 10.24144/2307-3322.2021.63.51
[8] Котів М. Р. Правовий привілей чи умовна гарантія? До питання про абсолютність адвокатської таємниці. *Наукові записки Львівського університету бізнесу і права. Серія «Економічна», «Юридична»*. 2025. Вип. 44. С. 621–629. DOI: 10.5281/zenodo.17069333
[9] Мельничук Ю. Л. Поняття допустимості доказів у кримінальному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2024. № 5 (86) С. 107–115. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.86.5.1
[10] Мітрухов П. М. Вирішення окремих законодавчих проблем у діяльності Національної поліції України. *Сучасна європейська поліцеїстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України :* зб. тез доп. учасників Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 11 квіт. 2019 р.). Харків : ХНУВС, 2019. С. 167–168. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/11_04_2019/pdf/84.pdf
[11] Нестерчук Л. П. Питання регулювання адвокатської таємниці країн Європейського Союзу та України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2023 № 61. С. 134–137. DOI: 10.32841/2307-1745.2023.61.27
[12] Перепелиця С. І. Дотримання прав особи під час втручання в приватне спілкування в кримінальному провадженні. *Форум Права*. 2019. № 55 (2). С. 70–79. DOI: 10.5281/zenodo.2635569
[13] Русінов Є. О. Гарантії законності збирання доказів слідчими підрозділами органів безпеки України при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 3 (30). С. 550–560. DOI: 10.32631/vca.2023.3.53
[14] Самайчук М. В. Гарантії адвокатської діяльності та проблеми їх реалізації : кваліфікаційна робота. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2024. 80 с.
[15] Семенова М., Єрмоленко Є. Адвокатська таємниця: проблеми законодавчого регулювання на шляху євроінтеграції. *Форсайт розбудови України: стратегічні імпульси сталого розвитку в економіці, менеджменті, маркетингу та публічному управлінні* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 27 трав. 2025 р.). Запоріжжя : Тавр. держ. агротехнол. ун-т ім. Д. Моторного, 2025. С. 390–393 URL: http://www.tsatu.edu.ua/ep/wp-content/uploads/sites/31/materialy-konferenciyi.pdf#page=390
[16] Смаглюк С. В. Правове регулювання процесуальної діяльності з проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні. *Наше право.* 2022. № 4. С. 211–218. DOI: 10.32782/NP.2022.4.36
[17] Тарасюк С. М. Кримінальний процесуальний механізм забезпечення конституційних прав особи при проведенні в її житлі чи іншому володінні слідчих (розшукових) дій : дис. … д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2020. 255 с.

[18] Тимощук С. Втручання в приватне спілкування: проблемні питання та шляхи їх вирішення. *Наука і правоохоронна*. 2025. Вип. 3 (69). С. 172–179. DOI: 10.33270/0525693.20
[19] Яровий А. Р. Правове регулювання проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 1. С. 257–261. DOI: 10.32782/2524-0374/2020-1/62
[20] Журавель В. А., Коваленко А. В. Дослідження доказів у кримінальному провадженні як складова процесу доказування. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2022. Т. 29. № 2. С. 313–328. DOI: 10.31359/1993-0909-2022-29-2-313
[21] Заборовський В. В. Конфіденційне спілкування адвоката зі своїм клієнтом як гарантія здійснення адвокатської діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2021 Вип. 66. С. 244–250. DOI: 10.24144/2307-3322.2021.66.40
[22] Заборовський В. В. Обмеження конфіденційного спілкування адвоката зі своїм клієнтом за законодавством зарубіжних країн та практикою ЄСПЛ. *Науковій вісник Ужгородського національного університету.* 2021. Вип. 67. С. 291–295. DOI: 10.24144/2307-3322.2021.67.55
[23] Заяць О. С. Правове забезпечення гарантій адвокатської діяльності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2024. Вип. 84. Ч. 4. С. 172–176. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.84.4.24

YEVTUSHENKO Olha
Head of the International Communication Department of the Main Investigation Department of the National Police of Ukraine
01601, 10 Akademika Bohomoltsa St., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-8898-5737

Risks of Violation of Attorney-Client Privilege during Covert Investigative (Search) Actions

Abstract. In recent years, cases have been increasingly recorded in Ukraine when investigative bodies initiate covert investigative (search) actions against lawyers, justifying this by the needs of the investigation. However, practice shows that such actions are often carried out in violation of the principles of the rule of law, attorney-client privilege, and the procedural status of the defense attorney. This not only jeopardizes the rights of a particular lawyer, but also undermines the effectiveness of the functioning of the entire justice system. It is worth noting the insufficient state guarantees for the preservation of attorney-client privilege. In particular, law enforcement agencies sometimes avoid the process of a warranted search by resorting to covert investigative measures, such as wiretapping of conversations between an attorney and a client. This creates significant difficulties for attorneys when trying to prove the illegality of such actions. When contacting the competent authorities, they often receive answers based on the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine. According to these norms, a person whose rights have been temporarily restricted as a result of covert investigative measures must be notified of this within twelve months after the completion of the specified measures. The lack of effective mechanisms in the legislation to prevent interference in advocacy activities through the NSRD may become the basis for large-scale violations of the principle of equality of arms and the right to defense. To achieve the goal, the author used methods characteristic of legal science. The study was conducted using a dialectical approach to the knowledge of legal reality, which allowed analyzing the essence of guarantees aimed at prohibiting interference in the private communication of a lawyer with a client and preserving attorney-client privilege. In turn, the use of the system-structural method helped to determine the general structure of the work, which ensured the effective disclosure of the research tasks. Systematic scientific research of the limits of admissibility of covert investigative (search) actions against a lawyer, analysis of judicial practice and development of clear standards is not only theoretically significant, but also practically necessary to ensure guarantees of the legal status of a defense attorney in the conditions of modern criminal proceedings. The article pays special attention to the study of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine, the practice of the European Court of Human Rights and the recommendations of the Council of Advocates of Ukraine. Gaps in the current legislation are identified, which are sometimes used to obtain confidential information. In order to ensure proper conditions for practicing law and protecting professional secrecy, there is a need to adjust the legal regulation of covert investigative (search) actions against lawyers, by adapting the legislation to the standards of European integration of Ukraine, taking into account the practice of the European Court of Human Rights.

Keywords: defense attorney; pre-trial investigation; legal guarantees of legal activities; professional secrecy; improvement of the regulatory framework.

DOI: 10.33270/05267101.24
УДК 351.746.2

ЗАБРОВАРНА Тетяна*
аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0009-0003-6734-0747

Правові засади інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань

Анотація. У статті досліджено правові засади інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань як одного з основних правоохоронних органів України. Проаналізовано теоретичні підходи до розуміння інформаційно-аналітичного забезпечення, визначено його місце в механізмі реалізації правоохоронної функції держави. Розглянуто систему нормативно-правових актів, що регламентують інформаційну й аналітичну діяльність Державного бюро розслідувань, а також окреслено проблемні аспекти правового регулювання в цій сфері. Доведено, що чинне законодавство України характеризується фрагментарним підходом до регламентації інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань. На відміну від законів, що регулюють діяльність Національної поліції України, Служби безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, Закон України «Про Державне бюро розслідувань» не містить системного визначення ані поняття інформаційно-аналітичного забезпечення, ані його місця в структурі повноважень цього органу. Порівняльно-правовий аналіз із Законом України «Про Бюро економічної безпеки України» засвідчив, що інформаційно-аналітичну діяльність цього органу закріплено на рівні закону з визначенням принципів її здійснення, гарантій захисту інформації та меж втручання в права людини. Такий підхід забезпечує єдність правозастосовної практики й підвищує рівень інституційної спроможності Бюро економічної безпеки України. Запропоновано основні напрями вдосконалення Закону України «Про Державне бюро розслідувань», зокрема: визначення на законодавчому рівні поняття та завдань інформаційно-аналітичного забезпечення; закріплення відповідних повноважень Державного бюро розслідувань; визначення суб'єктів аналітичної діяльності та принципів її здійснення; встановлення гарантій захисту інформації та прав людини; а також надання повноважень щодо деталізації відповідних положень у підзаконних нормативно-правових актах. Реалізація запропонованих змін сприятиме формуванню цілісної та узгодженої системи правового регулювання інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань, підвищенню ефективності його функціонування й наближенню національного законодавства до сучасних європейських стандартів у сфері правоохоронної діяльності. Запропоновані зміни до Закону України «Про Державне бюро розслідувань» мають комплексний характер і спрямовані на підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності Бюро, усунення правової невизначеності та забезпечення дотримання принципу верховенства права.

Ключові слова: інформаційно-аналітичне забезпечення; правоохоронні органи; Державне бюро розслідувань; правове регулювання; інформаційна діяльність.

Історія статті:
Отримано: 15.01.2026
Прийнято: 18.02.2026
Опубліковано: 31.03.2026

Рекомендоване посилання:
Заброварна Т. Правові засади інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань. *Наука і правоохорона.* 2026. Вип. 1 (71). С. 237–244. DOI: 10.33270/05267101.24

*Відповідальний автор

© Заброварна Т., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

В умовах розвитку цифровізації суспільства, розширення сфер застосування інформаційних технологій, підвищених вимог до прозорості й ефективності діяльності правоохоронних органів важливого значення набуває інформаційно-аналітичне забезпечення як інструмент формування обґрунтованих управлінських і процесуальних рішень Державним бюро розслідувань.

Розвиток інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронних органів, який характеризується посиленням ролі інформації як основного ресурсу публічного управління та забезпечення законності їх діяльності, є одним з важливих елементів протидії криміногенним процесам. Інформаційно-аналітична діяльність правоохоронних органів є не допоміжним, а системоутворювальним складником, що забезпечує узагальнення відомостей про стан правопорядку, виявлення тенденцій злочинності, оцінку ризиків і прогнозування результатів правозастосовної діяльності. Водночас ефективність такої діяльності безпосередньо залежить від рівня її нормативно-правового регулювання, чіткості визначення повноважень, принципів і гарантій захисту інформації.

Особливої актуальності окреслена проблематика набуває в контексті діяльності Державного бюро розслідувань (далі – ДБР) як спеціалізованого правоохоронного органу, на який покладено завдання щодо розслідування злочинів, вчинених високопосадовцями, суддями та працівниками правоохоронних органів, Національного антикорупційного бюро України. Специфіка завдань і суб'єктів, щодо яких ДБР здійснює розслідування, обумовлює підвищені вимоги до якості аналітичної обробки інформації, міжвідомчого інформаційного обміну та захисту чутливих даних.

Водночас чинний Закон України «Про Державне бюро розслідувань»[1] не містить системного врегулювання інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності цього органу. У нормах закону фрагментарно висвітлено питання використання інформації, не визначено ні поняття інформаційно-аналітичного забезпечення, ні його місце в структурі повноважень ДБР. Така ситуація створює нормативну невизначеність, ускладнює формування єдиних підходів до організації аналітичної діяльності та негативно впливає на ефективність публічного адміністрування у сфері правоохоронної діяльності.

Такі прогалини підтверджує також порівняльний аналіз законодавства, що регулює діяльність інших правоохоронних органів України, інформаційно-аналітична функція яких має більш чітке й послідовне нормативне закріплення. Це актуалізує потребу в науковому осмисленні правових засад інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності ДБР і виробленні пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства.

Мета статті – з огляду на сучасні погляди науковців і здійснений порівняльний аналіз із аналогічними законами України про правоохоронні органи сформулювати пропозиції щодо вдосконалення Закону України «Про Державне бюро розслідувань» у частині правового регулювання інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності цього органу.

Завдання: визначити проблеми сучасного правового регулювання інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності Державне бюро розслідувань і запропонувати шляхи їх вирішення.

Матеріали та методи

Проблематика інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності правоохоронних органів України є предметом активних наукових досліджень у межах адміністративного, інформаційного та правоохоронного права. Аналіз наукових джерел засвідчує, що окреслену тематику представлено як у контексті загальної теорії публічного управління, так і з позицій галузевого правового регулювання діяльності окремих правоохоронних інституцій.

У працях представників адміністративно-правової доктрини інформаційно-аналітичне забезпечення, зокрема О. А. Заярним (2017), розглядається як необхідний елемент механізму публічного адміністрування. Своєю чергою В. Б. Авер'янов (2020) доводить положення про те, що інформаційна діяльність органів публічної влади є передумовою реалізації принципів законності, обґрунтованості й ефективності управлінських рішень, що повною мірою поширюється і на правоохоронну сферу. Подібного підходу дотримується Т. О. Коломоєць (2021), яка акцентує на адміністративно-правових формах і методах інформаційного забезпечення діяльності органів державної влади. Натомість В. Б. Захожай (2023) визначає інформаційно-аналітичне забезпечення як системну управлінську діяльність, спрямовану на формування якісної аналітичної основи для прийняття управлінських і процесуальних рішень у правоохоронних органах.

У сучасних дослідженнях 2022–2025 років простежується тенденція до аналізу інформаційно-аналітичного забезпечення з огляду на нові виклики, зокрема цифровізацію, міжвідомчу взаємодію та запроваджений з 2022 року правовий режим воєнного стану. Зокрема, П. П. Латковський (2025) зосереджує увагу на необхідності нормативного закріплення аналітичної функції правоохоронних органів як самостійного напряму діяльності, що забезпечує їх інституційну спроможність. Водночас А. В. Кубаєнко (2023) розглядає інформаційно-аналітичне забезпечення

[1] Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 листоп. 2015 р. № 794-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19

як інструмент оцінювання ефективності правоохоронної діяльності й управління ризиками.

Значну кількість досліджень присвячено безпосередньо інформаційно-аналітичному забезпеченню діяльності органів державної влади. Зокрема, наукові пошуки в цьому сегменті здійснювали В. А. Медяник (2021) «Організаційно-правові засади адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики в Україні», Г. О. Блінова (2019) «Адміністративно-правові засади інформаційного забезпечення органів публічної адміністрації в Україні: актуальні питання теорії та практики», Т. Д. Ганцюк (2019) «Механізми інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності місцевих державних адміністрацій в Україні», Я. Л. Ковальчук (2024) «Адміністративно-правові засади інформаційно аналітичного забезпечення діяльності органів Національної поліції України», Є. Ю. Нікулін (2020) «Зміст інформаційного забезпечення органів Національної поліції України», Ю. А. Мороз (2024) «Інформаційно-аналітичне забезпечення правоохоронної діяльності: теоретичні аспекти», О. С. Кіреєва (2025) «Деякі питання інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності оперативно-розшукових підрозділів Державної прикордонної служби України» та інші вчені. Крім цього, багато науковців, а саме О. С. Тарасенко, О. М. Стрільців (2025), Д. М. Цехан (2021), М. А. Погорецький (2025) та ін., досліджувало окремі напрями оперативно-розшукової діяльності, запобігання злочинності, забезпечення інформаційної безпеки тощо. Водночас комплексні дослідження, присвячені правовим засадам інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань, мають поодинокий характер.

У межах порівняльно-правового аналізу доцільним є порівняльне дослідження підходів законодавця до врегулювання інформаційно-аналітичної діяльності різних спеціалізованих правоохоронних органів, зокрема Державного бюро розслідувань та Бюро економічної безпеки України, що становить методологічну основу цієї статті. Зазначене дало змогу комплексно дослідити явища в їхньому розвитку, суперечностях і взаємозв'язках, та за результатами виробити відповідно пропозиції щодо вдосконалення положень законодавства.

Отже, аналіз стану наукової розробки проблеми засвідчує наявність значного теоретичного підґрунтя для дослідження інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронної діяльності загалом, однак водночас виявляє недостатній рівень спеціалізованих наукових напрацювань щодо діяльності ДБР. Це зумовлює актуальність подальшого адміністративно-правового осмислення зазначеної проблематики й визначає наукову новизну нашого дослідження.

Результати й обговорення

Правову основу діяльності Державного бюро розслідувань у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення становлять Конституція України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також система законів і підзаконних нормативно-правових актів, що регламентують інформаційну діяльність органів державної влади. Такий підхід відповідає загальнотеоретичним положенням адміністративного права щодо багаторівневої системи правового регулювання публічного адміністрування (Kolomoiets, 2021).

Основним спеціальним нормативно-правовим актом є Закон України «Про Державне бюро розслідувань», який визначає правовий статус, завдання та повноваження ДБР. Водночас аналіз його положень засвідчує відсутність у законі чіткого й комплексного регулювання інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності Бюро. Закон лише опосередковано закріплює можливість здійснення інформаційної та аналітичної роботи через визначення загальних функцій і повноважень ДБР, що створює нормативну невизначеність у цій сфері[1].

Важливе значення в правовому регулюванні інформаційно-аналітичної діяльності ДБР мають закони України «Про інформацію»[2], «Про доступ до публічної інформації»[3], «Про захист персональних даних»[4]. Однак ці нормативні акти мають загальний характер і не враховують специфіку діяльності ДБР як правоохоронного органу зі спеціальним статусом. У результаті виникає проблема адаптації загальних інформаційно-правових норм до умов оперативно-службової та аналітичної діяльності ДБР.

Окрему проблемну площину становить співвідношення норм інформаційного законодавства з вимогами щодо захисту службової інформації та інформації з обмеженим доступом. Відсутність уніфікованого нормативного підходу до визначення обсягів і режимів доступу до аналітичної інформації в діяльності ДБР може призводити до правових колізій, зокрема між принципом відкритості діяльності органів державної влади й необхідністю забезпечення інформаційної безпеки.

[1] Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 листоп. 2015 р. № 794-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19

[2] Про інформацію : Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12

[3] Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січ. 2011 р. № 2939-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text

[4] Про захист персональних даних : Закон України від 1 черв. 2010 р. № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text

Не менш важливою проблемою є фрагментарність підзаконного нормативного регулювання. Внутрішні нормативні акти ДБР, що стосуються організації інформаційно-аналітичної діяльності, мають відомчий характер і не завжди узгоджені між собою, що ускладнює формування єдиних стандартів аналітичної роботи. Відсутність чітко визначених на нормативному рівні вимог до змісту, форм і результатів аналітичної діяльності негативно впливає на її ефективність.

Отже, нормативно-правові засади діяльності ДБР у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення характеризуються недостатнім рівнем системності й комплексності, які визначені в сучасній науці П. П. Латковським (2025), Е. В. Рижковим, Ю. П. Синиціною, С. О. Прокоповим та ін. (2024), В. М. Кондратенком, О. А. Сокуренком (2024). Це обумовлює необхідність подальшого вдосконалення законодавства шляхом конкретизації повноважень ДБР у сфері інформаційно-аналітичної діяльності, усунення правових колізій і формування єдиних нормативних підходів до організації аналітичної роботи.

Важливим методом вироблення пропозицій щодо формування змін до законодавства є здійснення теоретико-правового аналізу в частині порівняльного дослідження підходів законодавця до врегулювання інформаційно-аналітичної діяльності різних спеціалізованих правоохоронних органів, зокрема Державного бюро розслідувань та Бюро економічної безпеки України.

Зокрема, Закон України «Про Бюро економічної безпеки України» вирізняється більш системним підходом до нормативного закріплення аналітичної функції. Відповідно до його положень, аналітична діяльність визначається як один із базових напрямів функціонування Бюро економічної безпеки, що, відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 4 зазначеного Закону, полягає у «збиранні й аналізі інформації про правопорушення, що впливають на економічну безпеку держави, та визначення способів запобігання їх виникненню в майбутньому»[1].

У ст. 7 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» визначено напрями та способи взаємодії Бюро економічної безпеки України з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, правоохоронними органами й іншими особами, у межах якої ключовим етапом є доступ, зокрема й автоматизований, до автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів і банків (баз) даних, держателем (адміністратором) яких є державні органи або органи місцевого самоврядування, а також використання державних, зокрема й урядових, засобів зв'язку і комунікацій, мереж спеціального зв'язку й інших технічних засобів[2].

Щодо повноважень Бюро економічної безпеки України, то значна їх кількість спрямована на інформаційно-аналітичне забезпечення його діяльності, а саме: здійснює інформаційно-пошукову й аналітично-інформаційну роботу з метою виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, які належать до підслідності Бюро економічної безпеки України; здійснює інформаційну взаємодію з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, органами судової влади, іншими державними органами, підприємствами, установами й організаціями, компетентними органами іноземних держав і міжнародними організаціями; збирає, обробляє та аналізує інформацію щодо кримінальних правопорушень, визначених законом до його підслідності[3].

Отже, інформаційно-аналітичне забезпечення в діяльності Бюро економічної безпеки України має чітко визначене функціональне призначення й нормативне закріплення. Крім того, у Законі України «Про Бюро економічної безпеки України» прямо передбачено повноваження Бюро економічної безпеки України щодо створення й використання інформаційних систем, аналітичних продуктів, а також здійснення міжвідомчого інформаційного обміну з іншими органами державної влади. Важливим є й те, що законодавець визначає аналітичну діяльність як превентивний інструмент, спрямований не лише на реагування на правопорушення, а й на їх попередження, що відповідає сучасним європейським підходам до забезпечення безпеки[4].

Натомість Закон України «Про Державне бюро розслідувань» не містить аналогічного комплексного підходу. Аналітична складова діяльності ДБР випливає лише опосередковано з визначених законом завдань і повноважень без окремого закріплення її змісту, форм і результатів. Така різниця в нормативному підході засвідчує відсутність уніфікованої законодавчої концепції інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності спеціалізованих правоохоронних органів[5].

Порівняльний аналіз зазначених законів дає змогу дійти висновку, що законодавче закріплення аналітичної функції як самостійного напряму діяльності правоохоронного органу, як це реалізовано в Законі України «Про Бюро економічної безпеки України», є більш прогресивною моделлю правового регулювання. Запозичення такого підходу в Законі України «Про Державне бюро розслідувань» сприятиме підвищенню ефективності інформаційно-аналі-

[1] Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28 січ. 2021 р. № 1150-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text

[2] Там само.

[3] Там само.

[4] Там само.

[5] Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 листоп. 2015 р. № 794-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19

тичного забезпечення діяльності ДБР і забезпеченню єдності адміністративно-правових засад функціонування правоохоронних органів.

Аналогічна ситуація складається в разі здійснення порівняльно-правового аналізу Закону України «Про Державне бюро розслідувань» із законами України «Про Національну поліцію»[1], «Про Служби безпеки України»[2], «Про Національне антикорупційне бюро України»[3] у частині інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органу.

Із окресленого вбачається, що, відповідно до адміністративно-правового підходу, інформаційно-аналітична діяльність ДБР має охоплювати сукупність управлінських процедур, пов'язаних із визначенням повноважень посадових осіб, порядку доступу до інформаційних ресурсів, а також відповідальності за порушення законодавства у сфері обігу інформації. Зазначені процедури повинні мати імперативний характер і ґрунтуватися на принципах законності, підконтрольності й відповідальності.

Також увагу слід зосередити на питанні інформаційної взаємодії ДБР з іншими органами державної влади. Така взаємодія здійснюється на основі міжвідомчих угод, нормативно визначених процедур обміну інформацією та з огляду на вимоги щодо захисту інформації з обмеженим доступом. У цьому контексті інформаційно-аналітичне забезпечення є не лише внутрішнім ресурсом, а й елементом міжвідомчої координації.

Важливим аспектом адміністративно-правового регулювання повинно стати забезпечення балансу між ефективністю інформаційно-аналітичної діяльності та дотриманням прав і свобод людини, водночас ураховуючи, що законодавство у сфері захисту персональних даних і доступу до публічної інформації встановлює відповідні обмеження та гарантії, які також повинні бути інтегровані у внутрішні процедури ДБР. Недотримання цих вимог може призвести до порушення принципу верховенства права та зниження довіри до цього правоохоронного органу.

Отже, адміністративно-правовий аналіз інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності ДБР засвідчує його визначальну роль у механізмі реалізації повноважень цього органу й необхідність подальшого вдосконалення правового регулювання відповідних процедур, що узгоджується із сучасними науковими підходами до реформування правоохоронної системи України.

З метою усунення виявлених проблем нормативно-правового регулювання інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань доцільним є внесення цілеспрямованих змін і доповнень до Закону України «Про Державне бюро розслідувань».

По-перше, пропонується доповнити Закон окремою статтею «Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань», у якій закріпити: поняття інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності ДБР; мету та завдання інформаційно-аналітичної діяльності; принципи її здійснення (законність, об'єктивність, системність, дотримання прав і свобод людини, інформаційна безпека).

По-друге, доцільно *внести зміни до статей, що визначають повноваження ДБР*, шляхом доповнення їх положеннями про право Бюро: здійснювати аналітичну обробку інформації, необхідної для реалізації покладених на нього завдань; формувати та використовувати інформаційні ресурси й бази даних відповідно до закону; здійснювати інформаційний обмін з іншими органами державної влади у визначеному законом порядку.

По-третє, пропонується нормативно визначити систему суб'єктів інформаційно-аналітичної діяльності в структурі ДБР, закріпивши повноваження відповідних структурних підрозділів і посадових осіб. Це дасть змогу підвищити рівень організаційної визначеності та персональної відповідальності за результати аналітичної роботи.

По-четверте, доцільним є встановлення в Законі загальних вимог до захисту аналітичної інформації, зокрема щодо: режимів доступу до інформації; забезпечення конфіденційності та цілісності даних; відповідальності за порушення законодавства у сфері інформаційної безпеки.

По-п'яте, з метою забезпечення системності правового регулювання пропонується передбачити в Законі повноваження ДБР щодо розроблення й затвердження підзаконних нормативно-правових актів, які деталізують порядок здійснення інформаційно-аналітичної діяльності. Це сприятиме формуванню єдиних стандартів аналітичної роботи й узгодженості правозастосовної практики.

Запропоновані зміни до Закону України «Про Державне бюро розслідувань» мають комплексний характер і спрямовані на підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності ДБР, усунення правової невизначеності та забезпечення дотримання принципу верховенства права.

---

[1] Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/580-19#Text

[2] Про Службу безпеки України : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2229-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/ show/2229-12#Text

[3] Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text

Висновки

У результаті проведеного дослідження встановлено, що інформаційно-аналітичне забезпечення є необхідним і системоутворювальним елементом діяльності сучасних правоохоронних органів, від рівня нормативно-правового врегулювання якого безпосередньо залежить ефективність реалізації покладених на них завдань. У теорії адміністративного й інформаційного права інформаційно-аналітична діяльність розглядається як самостійний напрям публічного адміністрування, що забезпечує обґрунтованість управлінських і процесуальних рішень.

Доведено, що чинне законодавство України характеризується фрагментарним підходом до регламентації інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань. На відміну від законів, що регулюють діяльність Національної поліції України, Служби безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, у Законі України «Про Державне бюро розслідувань» немає системного визначення ні поняття інформаційно-аналітичного забезпечення, ні його місця в структурі повноважень цього органу. Водночас порівняльно-правовий аналіз на прикладі Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» засвідчив, що інформаційно-аналітична діяльність цього органу закріплюється на рівні закону з визначенням принципів її здійснення, гарантій захисту інформації та меж втручання в права людини. Такий підхід забезпечує єдність правозастосовної практики та підвищує рівень інституційної спроможності Бюро економічної безпеки України.

Обґрунтовано, що відсутність належного нормативно-правового регулювання інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності ДБР зумовлює нормативну невизначеність, ускладнює організацію міжвідомчого інформаційного обміну й негативно впливає на ефективність виконання цим органом своїх функцій. Це підтверджує необхідність удосконалення чинного законодавства шляхом законодавчого закріплення інформаційно-аналітичної функції ДБР.

Запропоновано основні напрями вдосконалення Закону України «Про Державне бюро розслідувань», зокрема: визначення на законодавчому рівні поняття та завдань інформаційно-аналітичного забезпечення; закріплення відповідних повноважень ДБР; визначення суб'єктів аналітичної діяльності та принципів її здійснення; встановлення гарантій захисту інформації та прав людини; а також надання повноважень щодо деталізації відповідних положень у підзаконних нормативно-правових актах.

Реалізація запропонованих змін сприятиме формуванню цілісної та узгодженої системи правового регулювання інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності Державного бюро розслідувань, підвищенню ефективності його функціонування та наближенню національного законодавства до сучасних європейських стандартів у сфері правоохоронної діяльності.

References

[1] Averianov, V.B. (2020). *Public Administration: Theory and Practice*. Kyiv: Yurinkom Inter.
[2] Blinova, H.O. (2019). Administrative and Legal Principles of Information Support of Public Administration Bodies in Ukraine: Current Issues of Theory and Practice. *Candidate's thesis.* Zaporizhzhia.
[3] Hantsiuk, T.D. (2019). Mechanisms of Information and Analytical Support for the Activities of Local State Administrations in Ukraine. *Extended abstract of candidate's thesis.* Ivano-Frankivsk.
[4] Kireieva, O.S. (2025). Some Issues of Information and Analytical Support of the Activities of Operational and Investigative Units of the State Border Guard Service of Ukraine, Updated by the Legal Regime of Martial Law. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Law"*, 91(4), 308-313. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.91.4.43
[5] Kolomoiets, T.O. (2021). *Administrative Law of Ukraine. General Part*. Kyiv: Yurinkom Inter.
[6] Kondratenko, V.M., & Sokurenko, O.A. (2025). Administrative and Legal Principles of Ensuring Information Security and Access to Public Information in the Activities of Law Enforcement Bodies of the National Security Sector. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Law"*, 89(2), 452-457. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.2.69
[7] Kovalchuk, Ya.L. (2024). Administrative and Legal Principles of Information and Analytical Support of the Activities of the National Police of Ukraine. *Candidate's thesis*. Kyiv.
[8] Kubaienko, O.S. (2023). Information and Analytical Support for Assessing the Effectiveness of Law Enforcement Agencies. *Kyiv Law Journal*, 1, 202-208. DOI: 10.32782/klj/2023.1.30
[9] Latkovskyi, P.P. (2025). Information and Analytical Support of Law Enforcement Activity. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Law"*, 90(5), 453-458. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.90.5.61
[10] Medianyk, V.A. (2021). *Organizational and Legal Principles of Administrative and Legal Support of State Social Policy in Ukraine.* Kyiv: Helvetika Publishing House.
[11] Moroz, Yu.A. (2024). Information and Analytical Support of Law Enforcement Activity: Theoretical Aspects. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series Law*, 89(3), 264-269. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.3.39

[12] Nikulin, Ye.Yu. (2020). The Content of Information Support of the National Police of Ukraine. *Legal Science*, 3(105), 222-230. DOI: 10.32844/2222-5374-2020-105-3.28
[13] Pohoretskyi, M.A. (2025). Digital Technologies and Evidence in the Investigation of Crimes Against the Foundations of National Security of Ukraine: Procedural Problems and European Standards. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 5(3), 239-255. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.05.3.37
[14] Ryzhkov, E.V., Synytsina, Yu.P., & Prokopov, S.O. (et al.). (2024). *Information and Analytical Support of Law Enforcement Activity*. Dnipro: Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.
[15] Tarasenko, O.S., & Striltsiv, O.M. (2025). Directions for Improving Legislation Regulating Operational and Investigative Activities in Order to Counteract Criminal Offenses in the Information Space. *Science and Law Enforcement*, 4(70), 17-23. DOI: 10.33270/05257004.2
[16] Tsekhan, D.M. (2021). Information and Analytical Support of Operational and Investigative Activities of Operational Units of Penal Institutions. *Bulletin of Criminal Procedure*, 1-2, 140-148. DOI: 10.17721/2413-5372.2021.1-2/140-148
[17] Zaiarnyi, O.A. (2017). *Legal Support for the Development of the Information Sphere of Ukraine: Administrative and Delict Aspect*. Kyiv: Helvetika Publishing House.
[18] Zakhozai, V.B. (2023). Information and Analytical Support of Management of Law Enforcement and Socio-Economic Activities (Based on the Methodology and Practice of Applied Statistics). *Social Statistics*, 1, 86-91. DOI: 10.31767/su.1(100)2023.01.08

Список використаних джерел

[1] Авер'янов В. Б. Державне управління: теорія і практика. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 704 с.
[2] Блінова Г. О. Адміністративно-правові засади інформаційного забезпечення органів публічної адміністрації в Україні: актуальні питання теорії та практики : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2019. 545 с.
[3] Ганцюк Т. Д Механізми інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності місцевих державних адміністрацій в Україні : автореф. дис. … канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Івано-Франківськ, 2019. 20 с.
[4] Кіреєва О. С. Деякі питання інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності оперативно-розшукових підрозділів Державної прикордонної служби України, які актуалізовані правовим режимом воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2025. Вип. 91. Ч. 4. С. 308–313. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.91.4.43.
[5] Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Загальна частина : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 576 с.
[6] Кондратенко В. М., Сокуренко О. А. Адміністративно-правові засади забезпечення інформаційної безпеки та доступу до публічної інформації в діяльності правоохоронних органів сектору національної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2025. Вип. 89. Ч. 2. С. 452–457. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.2.69
[7] Ковальчук Я. Л. Адміністративно-правові засади інформаційно аналітичного забезпечення діяльності органів Національної поліції України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2024. 232 с.
[8] Кубаєнко О. С. Інформаційно-аналітичне забезпечення оцінки ефективності діяльності правоохоронних органів. *Київський часопис права.* 2023. № 1. С. 202–208. DOI: 10.32782/klj /2023.1.30.
[9] *Латковський П. П.* Інформаційно-аналітичне забезпечення правоохоронної діяльності. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2025. Вип. 90. Ч. 5. С. 453–458. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.90.5.61
[10] Медяник В. А. Організаційно-правові засади адміністративно-правового забезпечення державної соціальної політики в Україні : монографія. Київ : Гельветика, 2021. 406 с.
[11] Мороз Ю. А. Інформаційно-аналітичне забезпечення правоохоронної діяльності: теоретичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 89. Ч. 3. С. 264–269. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.89.3.39
[12] Нікулін Є. Ю. Зміст інформаційного забезпечення органів Національної поліції України. *Юридична наука*. 2020. № 3 (105). С. 222–230. DOI: 10.32844/2222-5374-2020-105-3.28
[13] Погорецький М. А. Цифрові технології та докази у розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України: процесуальні проблеми та європейські стандарти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 5. Ч. 3. С. 239–255. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.05.3.37.
[14] Інформаційно-аналітичне забезпечення правоохоронної діяльності : навч. посіб. / [Е. В. Рижков, Ю. П. Синиціна, С. О. Прокопов та ін.]. Дніпро : ДДУВС, 2024. 180 с.

[15] Тарасенко О. С., Стрільців О. М. Напрями вдосконалення законодавства, що регулює оперативно-розшукову діяльність, з метою протидії кримінальним правопорушенням в інформаційному просторі. *Наука і правоохорона*. 2025. Вип. 4 (70). С. 17–23. DOI: 10.33270/05257004.2.
[16] Цехан Д. М. Інформаційно-аналітичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів установ виконання покарань. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. № 1–2. С. 140–148. DOI: 10.17721/2413-5372.2021.1-2/140-148.
[17] Заярний О. А. Правове забезпечення розвитку інформаційної сфери України: адміністративно-деліктний аспект : монографія. Київ : Гельветика, 2017. 700 с.
[18] Захожай В. Б. Інформаційно-аналітичне забезпечення управління правоохоронною та соціально-економічною діяльністю (на засадах методології та практики прикладної статистики. *Соціальна статистика*. 2023. № 1. С. 86–91. DOI: 10.31767/su.1(100)2023.01.08

ZABROVARNA Tetiana
Postgraduate student of the Department of Administrative and Legal Disciplines of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0009-0003-6734-0747

Legal Principles of Information and Analytical Support for the Activities of the State Bureau of Investigation

Abstract. The article examines the legal foundations of information and analytical support for the activities of the State Bureau of Investigation as one of the key law enforcement agencies of Ukraine. Theoretical approaches to understanding information and analytical support are analyzed, and its place in the mechanism of implementing the law enforcement function of the state is determined. The system of regulatory legal acts that regulate the information and analytical activities of the State Bureau of Investigation is considered, and problematic aspects of legal regulation in this area are also outlined. It is proven that the current legislation of Ukraine is characterized by a fragmented approach to the regulation of information and analytical support of the activities of the State Bureau of Investigation. Unlike the laws regulating the activities of the National Police of Ukraine, the Security Service of Ukraine, and the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the Law of Ukraine "On the State Bureau of Investigation" does not contain a systematic definition of either the concept of information and analytical support or its place in the structure of powers of this body. At the same time, a comparative legal analysis using the example of the Law of Ukraine "On the Bureau of Economic Security of Ukraine" showed that the information and analytical activities of this body are enshrined at the level of law with a simultaneous definition of the principles of its implementation, guarantees of information protection, and the limits of interference with human rights. Such an approach ensures the unity of law enforcement practice and increases the level of institutional capacity of the Bureau of Economic Security of Ukraine. The main directions for improving the Law of Ukraine "On the State Bureau of Investigation" are proposed, in particular: defining at the legislative level the concept and tasks of information and analytical support; consolidating the relevant powers of the State Bureau of Investigation; defining the subjects of analytical activity and the principles of its implementation; establishing guarantees for the protection of information and human rights; as well as granting powers to detail the relevant provisions in subordinate regulatory legal acts. The implementation of the proposed changes will contribute to the formation of a holistic and coordinated system of legal regulation of information and analytical support for the activities of the State Bureau of Investigation, increasing the efficiency of its functioning and bringing national legislation closer to modern European standards in the field of law enforcement. The proposed amendments to the Law of Ukraine "On the State Bureau of Investigation" are comprehensive in nature and are aimed at increasing the efficiency of information and analytical support for the Bureau's activities, eliminating legal uncertainty, and ensuring compliance with the rule of law.

Keywords: information and analytical support; law enforcement agencies; State Bureau of Investigation; legal regulation; information activities.

DOI: 10.33270/05267101.25
УДК 343.37(100)

ЧУМАК Віталій*
здобувач кафедри кримінального права та кримінології навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-6398-5803

Кримінальна відповідальність за контрабанду товарів у законодавстві зарубіжних держав: порівняльно-правовий аналіз

Анотація. У статті здійснено комплексний порівняльно-правовий аналіз кримінально-правових підходів до протидії товарній контрабанді в законодавстві України й окремих зарубіжних держав. Актуальність дослідження зумовлена тим, що на сучасному етапі державотворення проблема незаконного переміщення товарів через митний кордон набуває особливого значення в контексті забезпечення економічної безпеки держави, стабільності фінансової системи й ефективного функціонування митних інституцій. Контрабанда товарів становить складне соціально-економічне та правове явище, яке негативно позначається на розвитку національної економіки, спричиняє значні втрати державного бюджету внаслідок несплати митних платежів і податків, спотворює конкурентне середовище на внутрішньому ринку та сприяє поширенню тіньових економічних процесів. У цьому контексті кримінально-правові засоби реагування розглядають не лише як інструмент притягнення винних осіб до відповідальності, а і як важливий превентивний механізм детінізації економічних відносин, зміцнення фіскальної дисципліни та забезпечення належного функціонування системи митного контролю. У статті досліджено особливості кримінально-правового регулювання відповідальності за контрабанду в законодавстві низки європейських держав, зокрема Польщі, Сербії, Словаччини, Словенії, Хорватії, Чорногорії, Болгарії, Швейцарії, Данії та Нідерландів. Встановлено, що в більшості з цих країн зберігається кримінально-правова модель протидії контрабанді, хоча її нормативне оформлення може суттєво відрізнятися залежно від особливостей національної правової системи. У деяких державах відповідні склади кримінальних правопорушень закріплено безпосередньо в кримінальних кодексах, натомість в інших випадках вони містяться в спеціальному фіскальному або митному законодавстві. На підставі порівняльного аналізу з'ясовано, що сучасні європейські моделі криміналізації контрабанди товарів вирізняються поєднанням різних правових механізмів реагування: кримінально-правових, адміністративних і фіскальних. Увагу зосереджено на спеціальних кримінально-правових заходах, таких як конфіскація предметів правопорушення або транспортних засобів, використаних для переміщення контрабандних товарів.

Ключові слова: контрабанда; кримінальна відповідальність; порівняльно-правовий аналіз; міжнародне законодавство; економічна безпека; кваліфікуючі ознаки; правозастосовна практика; зарубіжний досвід.

Історія статті:
Отримано: 06.01.2026
Прийнято: 10.02.2026
Опубліковано: 31.03.2026

Рекомендоване посилання:
Чумак В. Кримінальна відповідальність за контрабанду товарів у законодавстві зарубіжних держав: порівняльно-правовий аналіз. *Наука і правоохорона.* 2026. Вип. 1 (71). С. 245–254. DOI: 10.33270/05267101.25

*Відповідальний автор

© Чумак В., 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Вступ

Контрабанда товарів належить до ключових викликів сучасного кримінального права, оскільки порушує економічні інтереси держави, знижує ефективність митного контролю та сприяє незаконному обігу товарів (Bukharieva, 2024). Контрабанда є незаконним переміщенням певних предметів, які становлять підвищену небезпеку для здоров'я людей або громадської безпеки, через митний кордон України поза митним контролем або з його приховуванням (Kamenskyi, 2023). Це явище створює багатопланові загрози для економіки, національної та громадської безпеки, здоров'я населення, екології, культурної спадщини, сприяє корупції та негативно позначається на міжнародних відносинах (Tertyhna, & Naidenko, 2023). Контрабанда є традиційним кримінальним правопорушенням, яке регламентують законами про кримінальну відповідальність у зарубіжних країнах (Netiaha, 2023). У контексті глобалізації та розвитку новітніх технологій це явище набуває нових форм і методів, що ускладнює протидію йому (Kuryliuk, 2025). Криміналізація контрабанди товарів є ключовим механізмом боротьби з цим негативним явищем, що передбачає встановлення жорсткішої відповідальності (Korneva, & Rohozinnikova, 2024).

Також питання контрабанди є важливим і в міжнародному контексті з огляду на сучасну ситуацію в Україні, міжнародні санкції та тісні зв'язки російського режиму з організованою злочинністю. Контрабанда завдає шкоди економіці конкретної держави й водночас є складовою міжнародного злочину, тому розроблення ефективних методів запобігання цьому суспільно небезпечному явищу на міждержавному рівні залишається завжди актуальним (Maksymenko, 2024).

У різних країнах контрабанду кваліфікують по-різному: в одних державах її розглядають як окреме кримінальне правопорушення з чітко визначеним складом, в інших – як елемент загальних злочинів проти економіки та митного режиму. Ця правова різнорідність зумовлює потребу в проведенні порівняльно-правового аналізу кримінальної відповідальності за контрабанду в зарубіжних державах для виявлення ефективних правових рішень і вдосконалення національної практики кримінального переслідування. Саме це визначає мету та предмет цього дослідження.

Для України контрабанда товарів є надзвичайно серйозною проблемою в контексті інтеграції національного законодавства до міжнародних стандартів, зокрема положень Міжнародної конвенції про взаємну адміністративну допомогу в митних справах і практики Європейського Союзу. Актуальність дослідження зумовлена не лише зростанням обсягів незаконного переміщення товарів через митний кордон, а й потребою підвищення ефективності правозастосовної практики, удосконалення механізмів диференціації покарань залежно від обсягу контрабанди, видів товарів, участі організованих груп і повторності кримінальних правопорушень. Увагу слід зосередити на превентивній функції та гарантуванні принципів пропорційності й справедливості покарання.

Комплексний порівняльно-правовий аналіз законодавчих норм і судової практики різних держав дає змогу визначити спільні та відмінні підходи до кваліфікації контрабанди товарів, оцінити ефективність застосовуваних санкцій і розробити науково обґрунтовані рекомендації для вдосконалення національного законодавства. Таке дослідження має теоретичне значення для розвитку кримінально-правової науки та практичну цінність для законодавців, суддів, прокурорів і правоохоронців, які підвищують ефективність протидії контрабанді та забезпечують стабільність економічного правопорядку.

Матеріали та методи

9 грудня 2023 року було рекриміналізовано контрабанду товарів шляхом внесення змін до Кримінального кодексу України (далі – КК України), зокрема запроваджено нову ст. 201-3 КК України[1], а також здійснено низку інших змін для вдосконалення механізму протидії контрабанді в Україні. На сучасному етапі державотворення питання протидії контрабанді товарів визначене Президентом України як один із пріоритетних напрямів державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки та правопорядку. Це засвідчує комплекс ініційованих заходів, зокрема запровадження Радою національної безпеки і оборони України персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) щодо осіб, яких визнано причетними до масштабної контрабандної діяльності, а також внесення Президентом України на розгляд Верховної Ради України законопроєктів, спрямованих на посилення кримінальної відповідальності за незаконне переміщення товарів через митний кордон України. Зазначені кроки демонструють політичну волю до системного подолання тіньових економічних процесів і зміцнення інституційної спроможності держави у сфері митного контролю.

Відновлення кримінальної відповідальності за «товарну» контрабанду надасть можливість уникнути зайвої деталізації інших кримінальних правопорушень (Radutnyi, 2022). Водночас проблема «товарної» контрабанди має не лише політико-правовий, а й економічний вимір. Незаконне переміщення товарів призводить до значних втрат державного бюджету внаслідок несплати митних платежів, податків і зборів,

[1] Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14

спотворює конкурентне середовище на внутрішньому ринку, створює передумови для розвитку тіньової економіки та підриває довіру до державних інституцій. Тому запровадження кримінальної відповідальності за контрабанду товарів розглядають не лише як інструмент покарання правопорушників, а і як важливий превентивний механізм, спрямований на детінізацію економічних відносин, забезпечення рівних умов господарювання та підвищення рівня фіскальної дисципліни.

Питання, що становлять предмет цього дослідження, порушували у своїх наукових працях фахівці в галузі кримінального права та кримінології. Зокрема, проблематику кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані з переміщенням через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю предметів і товарів, розглянуто в працях Д. В. Бабікова (2023), Ю. О. Данилевської (2023), Ю. Ю. Забуги (2024), Т. О. Михайліченка (2024), Є. С. Назимка (2023), Т. І. Пономарьова (2023) та ін.

На проблематиці криміналізації та декриміналізації товарної контрабанди зосереджено увагу в роботах О. О. Дудорова та Р. О. Мовчана (2024).

Передусім слід зауважити, що в науковій літературі деякі вчені обстоюють позицію, відповідно до якої в державах Європейського Союзу начебто немає кримінальної відповідальності за «товарну» контрабанду, а правове реагування на такі діяння здійснюють виключно шляхом застосування адміністративних, податкових, цивільно-правових чи економічних санкцій. Однак таке узагальнення є надмірно спрощеним і таким, що не цілком відображає реальний стан правового регулювання у відповідних країнах, тому потребує суттєвого уточнення та конкретизації з огляду на положення національних законодавств зарубіжних країн.

Аналіз кримінального законодавства деяких європейських держав засвідчив, що в низці країн зберігається саме кримінально-правова модель протидії контрабанді товарів. Зокрема, відповідні норми передбачено в Кримінальному кодексі Данії (ст. 289)[1] та Кримінальному кодексі Нідерландів (ст. 337)[2], де встановлено відповідальність за різні форми незаконного переміщення товарів. Деякі склади кримінальних правопорушень, пов'язані з контрабандою специфічних товарів, закріплено й у законодавстві інших держав, наприклад, у Кримінальному кодексі Сан-Марино (ст. 280)[3], який передбачає відповідальність за контрабанду алкогольних напоїв. У Федеративній Республіці Німеччина за порушення митного законодавства поряд з адміністративними санкціями встановлено й кримінальну відповідальність, хоча її регламентують не безпосередньо норми Кримінального кодексу, а спеціальне законодавство у сфері митної справи. Показовим у цьому аспекті є також підхід Франції, де відповідно до ст. 417 Митного кодексу Франції[4] контрабандою є імпорт або експорт, здійснюваний поза митними установами, а також будь-яке порушення законодавчих чи регламентних положень щодо зберігання або перевезення товарів у митній зоні. Сформулювавши загальне поняття контрабанди, французький законодавець водночас передбачає широкий перелік її конкретних виявів. Отже, компаративний аналіз дає підстави стверджувати, що твердження про повну декриміналізацію «товарної» контрабанди в державах ЄС є спрощеним і не відображає реальної різноманітності моделей кримінально-правового реагування (Dudorov, & Movchan, 2021).

З огляду на наведені приклади, можна констатувати, що кримінально-правове регулювання контрабанди в різних європейських державах вирізняється різноманітністю та не обмежується лише адміністративною відповідальністю. Щоб краще зрозуміти особливості криміналізації контрабанди товарів, розглянемо конкретні приклади зарубіжного законодавства детальніше.

Зокрема, Польщу розглядають як показовий приклад нормативного підходу до криміналізації економічних правопорушень. Проте слід зауважити, що питання відповідальності за контрабанду в польській правовій системі врегульоване насамперед положеннями Кримінального фіскального кодексу Польщі, натомість ст. 299 КК Польщі стосується легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом[5].

Контрабанда як різновид фіскального кримінального правопорушення охоплює умисне переміщення товарів через державний кордон поза митним контролем або з приховуванням від нього, а також інші дії, спрямовані на уникнення сплати митних чи податкових платежів. Польське законодавство передбачає диференційований підхід до визначення кримінальної відповідаль-

[1] Danmarks Straffeloven : Straffeloven af 15.04.1930, der trådte i kraft den 01.01.1933. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/2023-10/Denmark-Criminal-Code.pdf?utm_source.

[2] Het Wetboek van Strafrecht van Nederland : Wetboek van Strafrecht van 3 maart 1881, dat in 1886 in werking trad. URL: https://eurcenter.net/wp-content/uploads/2020/09/Criminal-Code-of-the-Netherlands.pdf?utm_source

[3] Codice penale della Repubblica di San Marino : Legge 25 febbraio 1974 n. 17, Codice penale (entrato in vigore il 01.01.1975). URL: https://www.unirsm.sm/en/istituto-giuridico-sammarinese/pubblicazione/codice-penale-della-repubblica-di-san-marino/

[4] Code pénal Français : Loi du 22 juillet 1992, entrée en vigueur le 01.03.1994. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071570/?utm_source

[5] Kodeks karny Rzeczypospolitej Polskiej : Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 1997 Nr 88, poz. 553). URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf

ності залежно від вартості предмета правопорушення, розміру заподіяної шкоди публічним фінансовим інтересам, а також форми вини та способу вчинення діяння. Кваліфікуючими ознаками вважають вчинення контрабанди в значному або великому розмірі, повторність протиправної поведінки, здійснення діяння в складі організованої групи чи іншого злочинного об'єднання. Отже, польська модель кримінально-правового реагування контрабанди товарів вирізняється поєднанням фіскальної та загально-кримінальної складових, що спрямовані на комплексний захист фінансових інтересів держави та забезпечення ефективного функціонування механізмів митного контролю.

У Сербії кримінально-правові засади протидії незаконному переміщенню товарів через державний кордон закріплено в ст. 230 КК Сербії. Зазначена норма встановлює кримінальну відповідальність за контрабанду як форму посягання на порядок здійснення зовнішньоекономічної діяльності й митного контролю. Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення полягає в незаконному перевезенні або переміщенні товарів через державний кордон з порушенням вимог митного законодавства, що спрямоване на уникнення встановлених процедур контролю чи сплати обов'язкових платежів[1]. Законодавець передбачає диференційовану систему санкцій залежно від предмета правопорушення, способу його вчинення та наслідків для державних інтересів.

Кваліфікуючими ознаками є незаконне переміщення товарів стратегічного чи особливого економічного значення, повторність протиправних дій, вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб або в складі організованої групи, а також заподіяння значної шкоди державним економічним інтересам. Отже, положення ст. 230 КК Сербії відображають прагнення законодавця забезпечити належний рівень охорони національних економічних інтересів, стабільності митної системи та фінансової безпеки держави шляхом встановлення чітких критеріїв криміналізації контрабандної діяльності та диференціації відповідальності залежно від ступеня суспільної небезпечності вчиненого діяння.

У Словаччині кримінально-правове регулювання порушень у сфері зовнішньоекономічного обігу товарів здійснюють відповідно до ст. 254 КК Словаччини. Зазначена норма встановлює відповідальність за порушення ввезення, вивезення чи транзиту товарів, якщо такі дії створюють загрозу загальним інтересам, які охороняє закон. Основний склад кримінального правопорушення передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк до двох років. Кваліфікований склад кримінального правопорушення утворює діяння, пов'язане з умисним зменшенням або несплатою митних платежів чи інших зборів, що підлягають стягненню відповідно до законодавства щодо імпортованих товарів. У разі вчинення таких дій у більшому розмірі законодавець передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від шести місяців до трьох років.

Кваліфікуючими ознаками є вчинення зазначених діянь у співучасті, що спричиняє підвищення меж санкції до позбавлення волі на строк від одного до п'яти років. Подальша диференціація кримінальної відповідальності пов'язана із заподіянням значної шкоди або настанням інших особливо тяжких наслідків, що тягне за собою покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до восьми років. Найсуворішу санкцію – позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років – передбачено у випадках, коли правопорушення було вчинене організованою групою. Стаття 254 КК Словаччини вирізняється чіткою структурою складу кримінального правопорушення та багаторівневою системою кваліфікуючих ознак, що забезпечує належну диференціацію кримінальної відповідальності залежно від характеру, способу вчинення й суспільної небезпечності відповідного діяння. Такий підхід відображає прагнення законодавця забезпечити ефективний захист економічних інтересів держави та стабільність митного регулювання у сфері зовнішньої торгівлі[2].

У Словенії відповідні кримінально-правові положення щодо протиправного переміщення товарів через митний кордон закріплено в ст. 250 КК Словенії. Зазначена норма встановлює відповідальність за незаконне переміщення товарів через митний кордон Європейського Союзу з ухиленням від заходів митного контролю, а також за інші форми сприяння такій діяльності[3]. Основний склад кримінального правопорушення охоплює випадки, коли особа, уникаючи митного контролю, переправляє через митний кордон товари високої матеріальної цінності або здійснює таке переміщення із застосуванням насильства чи погроз. За вчинення такого діяння передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років. Кваліфікований склад кримінального правопорушення передбачено у випадках, коли внаслідок зазначених діянь винна особа одержує значну майнову вигоду для себе чи інших, створює небезпеку для життя або здоров'я людей, підтримує терористичну діяльність або діє як член

[1] Кривични законик Републике Србије : Закон Републике Србије бр. 85/2005 од 29. септембра 2005. године. URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/17052

[2] Penal Code of Slovakia : Act No. 300/2005 Coll. of 20 May 2005. URL: https://www.unodc.org/cld/uploads/res/document/svk/2005/penal_code_html/Penal_Code_of_Slovakia_English.pdf?utm_source

[3] Criminal Code (KZ-1) of Slovenia : Official Gazette of the Republic of Slovenia No. 55/08 et seq., consolidated version. URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/22481?utm_source

злочинного угруповання. За таких обставин законодавець встановлює покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до п'ятнадцяти років. Отже, ст. 250 КК Словенії характеризується розгалуженою системою кваліфікуючих ознак, що дає змогу здійснювати диференціацію кримінальної відповідальності залежно від способу вчинення діяння, його наслідків, розміру майнової шкоди та ступеня організованості протиправної діяльності. Такий підхід засвідчує прагнення словенського законодавця забезпечити належний рівень захисту економічних інтересів держави та митної безпеки Європейського Союзу.

У Хорватії кримінально-правове регулювання діянь, пов'язаних із незаконним переміщенням товарів через митний кордон та ухиленням від митного контролю, здійснюють відповідно до ст. 256–257 КК Хорватії. Зазначені норми формують комплексну модель кримінальної відповідальності за посягання на фінансові й економічні інтереси держави, а також належне функціонування митної системи[1].

Стаття 256 КК Хорватії встановлює відповідальність за умисні дії, спрямовані на уникнення або часткове уникнення сплати податків чи митних зборів шляхом подання недостовірних або неповних відомостей про доходи, товари чи інші обставини, що мають значення для визначення податкового або митного зобов'язання, а також шляхом їх недекларування. Кримінальна відповідальність настає у випадку, якщо внаслідок таких дій відбулося зменшення або невизначення податкового чи митного зобов'язання на суму, що перевищує встановлений законом поріг. Аналогічні правові наслідки передбачено і для випадків неправомірного використання податкових або митних пільг усупереч умовам їх надання. За вчинення зазначених діянь передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від шести місяців до п'яти років, а у разі заподіяння шкоди у великих розмірах – від одного до десяти років позбавлення волі. Важливо, що положення цієї статті поширюються також на випадки заподіяння шкоди фінансовим інтересам фондів Європейського Союзу, що свідчить про гармонізацію національного кримінального законодавства з правом ЄС[2].

Стаття 257 КК Хорватії регламентує відповідальність за ухилення від митного контролю шляхом незаконного переміщення через державний кордон товарів, виробництво або обіг яких заборонено чи обмежено. Якщо немає ознак іншого тяжкого кримінального правопорушення, за такі дії передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від шести місяців до п'яти років. Причому закон безпосередньо встановлює обов'язкову конфіскацію предметів правопорушення як спеціальний кримінально-правовий захід[3].

У Чорногорії кримінальну відповідальність за контрабанду передбачено в ст. 265 КК. Зазначена норма комплексно регламентує відповідальність за незаконне переміщення товарів через митний кордон з ухиленням від заходів митного контролю та визначає диференційовану систему санкцій залежно від способу вчинення діяння, його предмета та ступеня суспільної небезпечності[4].

Основний склад кримінального правопорушення охоплює перевезення товарів через митний кордон з ухиленням від митного нагляду, зокрема у випадках, коли особа озброєна, у складі групи або із застосуванням насильства чи погроз. За вчинення такого діяння передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від шести місяців до п'яти років із накладенням штрафу. Підвищену кримінальну відповідальність встановлюють у разі незаконного переміщення значної кількості зброї чи боєприпасів, зброї, володіння якою заборонено цивільним особам, а також інших товарів, виробництво або обіг яких обмежено чи заборонено. У таких випадках санкція передбачає позбавлення волі на строк від одного до восьми років із накладенням штрафу. Кваліфікований склад утворюють дії, пов'язані зі збутом, розповсюдженням або приховуванням товарів, за які не сплачено мито, а також організація мережі посередників для їх реалізації. Законодавець прирівнює такі дії за ступенем суспільної небезпечності до тяжких форм контрабанди, встановлюючи санкцію у вигляді позбавлення волі на строк від одного до восьми років із накладенням штрафу[5].

Стаття 265 КК Чорногорії також передбачає спеціальні кримінально-правові заходи у вигляді конфіскації предметів кримінального правопорушення, що є обов'язковою щодо товарів, які стали об'єктом незаконного переміщення. Додатково може бути конфісковано транспортний засіб, якщо його спеціально пристосовані схованки використовували для вчинення кримінального правопорушення або якщо він був призначений для таких дій, за умови, що власник чи користувач знав або повинен був знати про протиправне використання транспортного засобу, а вартість незаконно переміщених товарів перевищує одну третину вартості цього транспортного засобу на момент вчинення кримінального правопорушення. Отже,

[1] Penal Code and Act on Amendments and Supplements to the Penal Code (Republic of Croatia) : Official Gazette Nos. 125/2011, 144/2012 and 56/2015. URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/16405?utm_source

[2] Там само.

[3] Там само.

[4] Criminal Code of the Republic of Montenegro, No. 70/2003, 13/2004, 47/2006 and Official Gazette of Montenegro, 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011, 42/2015, 58/2015, 44/2017, 49/2018 and 3/2020). URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/22277?utm_source

[5] Там само.

ст. 265 КК Чорногорії вирізняється системним підходом до криміналізації контрабанди, поєднуючи основні та кваліфіковані склади кримінального правопорушення. Така модель спрямована на ефективний захист економічних інтересів держави, забезпечення митної безпеки та протидію організованим формам незаконного переміщення товарів.

Кримінальне законодавство Швейцарії також містить низку норм, що встановлюють відповідальність за незаконне ввезення на територію держави окремих категорій предметів, переміщення яких становить загрозу суспільним інтересам. Зокрема, ст. 135 КК Швейцарії передбачає кримінальну відповідальність за ввезення в країну матеріалів (звукових записів, фотознімків, зображень тощо), які містять нав'язливе зображення жорстокості щодо людей або тварин. За такі дії передбачено покарання у вигляді позбавлення волі або штраф. Відповідно до ст. 144 КК Швейцарії, кримінальній відповідальності підлягають особи, які ввозять на територію країни комп'ютерні програми, призначені для неправомірної зміни, знищення або блокування даних, а також для виведення їх з ладу. Ця норма відображає сучасні виклики цифрової безпеки та потребу в протидії кіберзлочинності. Крім того, ст. 236 КК Швейцарії встановлює відповідальність за умисне ввезення в країну кормів або кормових засобів, шкідливих для здоров'я тварин. За вчинення такого злочину передбачено покарання у вигляді позбавлення волі або штрафу, натомість за необережне вчинення цих дій застосовують тільки штраф. Норма спрямована на забезпечення ветеринарної безпеки та захист аграрного сектору. Окремо кримінальне законодавство Швейцарії (ст. 243, 244 КК Швейцарії) передбачає відповідальність за ввезення фальсифікованих банкнот, металевих монет, службових знаків оплати, а також підроблених паперових грошей. За вчинення таких діянь встановлено покарання у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років, що зумовлено потребою в захисті фінансової системи держави та стабільності грошового обігу[1].

На відміну від низки європейських держав, у кримінальному законодавстві Болгарії відповідальність за контрабанду зосереджено фактично в межах однієї норми – ст. 241 КК, що засвідчує кодифікаційний підхід законодавця до уніфікації кримінально-правових заборон у цій сфері. Зазначена стаття встановлює кримінальну відповідальність за переміщення через державний кордон товарів без відома та дозволу митних органів, зокрема у випадках використання чужих або підроблених офіційних документів, а також офіційних документів, що містять неправдиві відомості. Така конструкція складу кримінального правопорушення охоплює як класичні форми прихованого переміщення товарів, так і способи, пов'язані з обманом митного контролю[2].

Кваліфікуючими ознаками контрабанди відповідно до ст. 241 КК Болгарії визнають переміщення через кордон сильнодіючих або отруйних речовин, вибухових матеріалів, зброї чи боєприпасів, а також переміщення товарів або предметів у значній кількості з підприємницькою чи виробничою метою. Такий підхід демонструє орієнтованість законодавця на підвищений захист громадської безпеки, економічних інтересів держави та належного функціонування внутрішнього ринку. Водночас в окремій частині статті передбачено відповідальність за переміщення через кордон наркотичних засобів, прекурсорів або їх аналогів, що становлять особливу небезпеку, що узгоджено з міжнародними стандартами протидії незаконному обігу наркотичних засобів.

Важливим елементом кримінально-правового реагування є встановлення спеціальних заходів кримінально-правового характеру у вигляді обов'язкової конфіскації предметів контрабанди. Виявлені товари й інші предмети підлягають вилученню на користь держави незалежно від форми власності, що відображає пріоритет публічних інтересів над приватними у разі вчинення митних правопорушень. Аналогічний підхід застосовують і до транспортних засобів або інших засобів переміщення, використаних для перевезення предметів контрабанди: вони також підлягають конфіскації на користь держави незалежно від того, кому належали, за винятком випадків, коли їхня вартість є непропорційною тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Така застережна норма засвідчує дотримання принципу справедливості та пропорційності кримінально-правових заходів, що відповідає сучасним європейським стандартам кримінального права. Отже, болгарська модель криміналізації контрабанди характеризується нормативною лаконічністю, поєднаною із широким охопленням суспільно небезпечних діянь і чіткою диференціацією кваліфікуючих ознак.

Сполучені Штати Америки демонструють своєрідність підходів до визначення предметів контрабанди в кримінальному законодавстві. Зокрема, американська модель поняття контрабанди характеризує як умисне порушення правил ввезення та вивезення товарів у сфері зовнішньої торгівлі та міжштатній торгівлі. Такий підхід відображає федеративний устрій держави та потребу в забезпеченні належного контролю за переміщенням товарів не лише через державний кордон, а й між окремими штатами. Причому наркотичні засоби, що переміщують через кордон США незаконно, не мають окремої

[1] Swiss Criminal Code of December 21, 1937 (status as of July 1, 2020). WIPO Lex: Switzerland. URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/20007

[2] Criminal Code (SG No. 26/1968, as amended up to July 8, 2022), Bulgaria. WIPO Lex: Bulgaria. URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/21816

кваліфікації саме як предмет контрабанди, їх розглядають як звичайний товар у межах загальних норм про порушення митних правил, що підтверджує формально-юридичний підхід до визначення предмета кримінального правопорушення[1].

Для митних органів США окремі види митних правопорушень мають різний ступінь пріоритетності залежно від рівня загрози національній безпеці й економічним інтересам держави. Значущими, хоча й порівняно рідкісними, визнають стратегічні порушення, пов'язані з імпортом або експортом предметів, що потребують спеціального дозволу. До таких належать вогнепальна зброя, ядерні матеріали й технології, системи озброєнь, біологічна зброя, а також техніка та обладнання, що підпадають під дію Правил міжнародної торгівлі зброєю (ITAR) (Vitko, 2020). Контроль за переміщенням зазначених товарів здійснюють у межах комплексної системи експортного контролю, спрямованої на недопущення розповсюдження зброї масового ураження, захист національної безпеки та виконання міжнародних зобов'язань держави. Отже, американська модель криміналізації контрабанди вирізняється функціональним підходом до визначення предмета правопорушення, посиленою увагою до збройних форм незаконної діяльності та пріоритетним контролем за переміщенням стратегічно важливих товарів, що підтверджує орієнтованість кримінально-правової політики США на забезпечення національної безпеки, економічної стабільності та дотримання міжнародних режимів нерозповсюдження небезпечних технологій.

Також деякі країни передбачають більш комплексну відповідальність, що охоплює не лише контрабанду товарів, а й суміжні порушення митного законодавства, зокрема ухилення від сплати ввізних митних платежів, незаконні операції з контрабандними товарами, а також митне шахрайство. Зокрема, в Естонії відповідні положення закріплено в ст. 391 та 393 Пенітенціарного кодексу[2], у Латвії – у ст. 190, 190-1 та 191 КК[3], у Литві – у ст. 199 та 199-1 КК[4], у Північній Македонії – у ст. 278, 278-а та 278-b КК[5]. Ця правова регламентація забезпечує не лише покарання за пряме переміщення товарів поза митним контролем, а й запобігання фінансовим зловживанням та економічним кримінальним правопорушенням у сфері митної діяльності.

Отже, порівняльно-правовий аналіз засвідчує, що криміналізація контрабанди товарів і суміжних порушень митного законодавства є загальною тенденцією, зумовленою політичними й економічними факторами.

Результати й обговорення

На підставі здійсненого порівняльно-правового аналізу кримінального законодавства низки європейських держав виявлено, що нині немає уніфікованого підходу до криміналізації контрабанди товарів. Натомість у правових системах різних країн сформувалися декілька моделей кримінально-правового реагування на незаконне переміщення товарів через митний кордон, що різняться за структурою правового регулювання.

Передусім встановлено, що в більшості держав контрабанда товарів безпосередньо криміналізована нормами кримінального законодавства. Такий підхід притаманний, зокрема, Сербії, Словаччині, Словенії, Чорногорії та Болгарії, де відповідні положення закріплено в кримінальних кодексах цих держав. У таких правових системах контрабанду товарів розглядають як кримінальне правопорушення, що посягає на економічну безпеку держави, фінансові інтереси бюджету та встановлений порядок здійснення зовнішньоекономічної діяльності.

Згідно з результатами дослідження, у низці держав кримінально-правове регулювання контрабанди товарів здійснюють не лише в межах кримінальних кодексів, а й у спеціальному законодавстві. Такий підхід характерний, наприклад, для Німеччини, де кримінальну відповідальність за порушення митних правил передбачено спеціальними нормами митного законодавства, а також для Польщі, де питання відповідальності за контрабанду здебільшого врегульовані положеннями Кримінального фіскального кодексу. Це підтверджує поширення в деяких правових системах так званої фіскальної моделі криміналізації, за якої контрабанду розглядають передусім як посягання на фінансові інтереси держави.

На підставі аналізу нормативних положень досліджуваних держав встановлено, що кримінальне законодавство передбачає багаторівневу систему диференціації кримінальної відповідальності за контрабанду товарів. Основними критеріями такої диференціації є: вартість або

[1] United States Code, Title 18 – Crimes and Criminal Procedure (18 U.S.C., amended up to Public Law No. 118-31), United States of America. WIPO Lex: United States of America. URL: https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/23223?utm_source=chatgpt.com

[2] Penal Code (consolidated text of January 10, 2017) of Estonia. WIPO Lex: Estonia. URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/16677

[3] The Criminal Law of Latvia : The Criminal Law (entered into force 1 March 2013, latest consolidated version). URL: https://likumi.lv/ta/en/en/id/88966-the-criminal-law?utm_source

[4] Criminal Code of Lithuania : Law on the Approval and Entry into Force of the Criminal Code, 26 September 2000, No VIII-1968 (as amended 21 November 2017, No XIII-791). URL: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.22848

[5] Penal Code of North Macedonia : Criminal Code (adopted 23 July 1996, entered into force 1 November 1996). WIPO Lex: North Macedonia. URL: https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/10645

кількість незаконно переміщених товарів, розмір заподіяної шкоди державним фінансовим інтересам, спосіб вчинення правопорушення, форма співучасті, а також характер предмета контрабанди товарів. Наявність кваліфікуючих ознак, пов'язаних з організованим характером діяльності, повторністю правопорушення, використанням насильства чи переміщенням товарів, обіг яких обмежений або заборонений, потребує застосування суворіших санкцій.

Також з'ясовано, що важливим елементом кримінально-правового реагування контрабанди товарів у більшості досліджених держав є застосування спеціальних заходів кримінально-правового характеру, зокрема конфіскації предметів контрабанди, а в деяких випадках – і транспортних засобів, використаних для їх незаконного переміщення. Такий підхід спрямований на позбавлення правопорушників економічної вигоди від незаконної діяльності та підвищення ефективності превентивного впливу кримінального законодавства.

Окрему групу становлять держави, у яких кримінальне законодавство передбачає відповідальність за контрабанду специфічних категорій товарів, що становлять підвищену суспільну небезпеку. Зокрема, у кримінальному законодавстві Швейцарії криміналізовано незаконне ввезення окремих видів заборонених або небезпечних предметів, таких як фальсифіковані грошові знаки, шкідливі кормові продукти або програмне забезпечення, призначене для неправомірного втручання в комп'ютерні системи. Такий підхід засвідчує тенденцію до диференціації кримінально-правової охорони залежно від характеру предмета правопорушення та потенційної шкоди суспільним інтересам.

Висновки

Отримані результати порівняльно-правового аналізу засвідчують наявність суттєвої різноманітності підходів до криміналізації контрабанди товарів у законодавстві зарубіжних держав. Така різноманітність зумовлена історичними особливостями розвитку правових систем, специфікою економічної політики держав, а також різним ступенем інтеграції національного законодавства з правом Європейського Союзу.

Водночас на основі здійсненого дослідження виокремлено низку спільних тенденцій розвитку кримінально-правового регулювання в цій сфері. По-перше, у більшості досліджених держав контрабанду товарів розглядають як посягання не лише на встановлений порядок митного контролю, а й на економічну безпеку держави, фінансові інтереси бюджету та стабільність внутрішнього ринку. Саме тому криміналізація відповідних діянь є важливим інструментом забезпечення належного функціонування системи державних фінансів.

По-друге, відмітною рисою сучасного кримінального законодавства є диференційований підхід до визначення кримінальної відповідальності за контрабанду товарів. Законодавці більшості держав намагаються забезпечити пропорційність кримінально-правових санкцій шляхом встановлення різних рівнів відповідальності залежно від розміру незаконно переміщених товарів, способу вчинення діяння та характеру предмета контрабанди товарів. Така модель дає змогу належно реагувати на різні форми протиправної діяльності та підвищує ефективність кримінально-правової політики у сфері захисту економічних інтересів держави.

По-третє, важливою тенденцією є поєднання кримінально-правових і фіскальних механізмів протидії контрабанді товарів. У низці держав контрабанду товарів розглядають не лише як кримінальне правопорушення проти порядку митного контролю, а і як форму ухилення від сплати податків і митних платежів. Тому кримінально-правові норми часто доповнюють положеннями спеціального фіскального законодавства, що забезпечує комплексний захист фінансових інтересів держави.

Отже, на підставі отриманих результатів доходимо висновку, що сучасна кримінально-правова політика у сфері протидії контрабанді товарів дедалі більше орієнтується на боротьбу з організованими формами незаконного переміщення товарів. Саме тому законодавство більшості досліджених держав передбачає підвищену кримінальну відповідальність за вчинення таких діянь у складі організованих груп, а також застосування спеціальних кримінально-правових заходів, зокрема конфіскації майна та предметів правопорушення.

Однак удосконалення національного механізму кримінально-правової протидії контрабанді товарів має здійснюватися шляхом не лише запозичення позитивного зарубіжного досвіду, а й урахування обґрунтованих рекомендацій українських науковців, зокрема щодо оптимізації нормативного регулювання відповідальності за контрабанду «спеціальних» предметів, уточнення назви ст. 201 КК України та розширення диспозицій відповідних норм шляхом передбачення альтернативних дій, спрямованих на вивезення предметів контрабанди за межі митної території України (Movchan, 2025).

З огляду на зазначене, можна констатувати, що криміналізація контрабанди товарів є важливим елементом кримінально-правової політики більшості європейських держав. Вивчення відповідного зарубіжного досвіду має принципове значення для вдосконалення національного законодавства України, зокрема в аспекті диференціації кримінальної відповідальності, визначення кваліфікуючих ознак контрабандної діяльності та застосування ефективних механізмів конфіскації незаконно переміщених товарів.

References

[1] Babikov, D.V. (2023). Criminal liability for illegal movement of goods across the customs border of Ukraine. *Doctor's thesis.* Kropyvnytskyi. Retrieved from https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/c8b2abb1-052e-47ce-a5e9-1c466f6a9cfa/content

[2] Bukharieva, Yu.V. (2024). Foreign experience in countering customs violations. *Forum prava,* 1(78), 32-39. DOI: 10.5281/zenodo.10156302

[3] Dudorov, O.O., & Movchan, R.O. (2021). On the recriminalization of commodity smuggling in the context of Ukraine's European integration aspirations. *Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko,* 3(95), 75-94. DOI: 10.33766/2524-0323.95.75-94

[4] Dudorov, O.O., & Movchan, R.O. (2024). Recriminalization of commodity smuggling and related legislative innovations: critical analysis. *Bulletin of the Criminal Law Association of Ukraine,* 1(21), 165-202. DOI: 10.21564/2311-9640.2024.21.302903

[5] Kamenskyi, D.V. (2023). Smuggling as an illegal encroachment on the principles of the market economy in Ukraine: some current issues. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University,* 77(2), 155-160. DOI: 10.24144/2307-3322.2023.77.2.26

[6] Korneva, T.V., & Rohozinnikova, K.S. (2024). Features of criminalization of commodity smuggling and its importance for state budget revenues. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University,* 5, 527-531. DOI: 10.24144/2788-6018.2024.05.83

[7] Kuryliuk, Yu. (2025). Smuggling as a negative factor of state economic security. *Migration & National Security,* 4(6), 5-21. DOI: 10.32752/2786-5185-2025-4-6-5-21

[8] Maksymenko, S.O. (2024). Foreign experience of criminal liability for commodity smuggling. *Legal Scientific Electronic Journal,* 4, 538-540. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-4/128

[9] Movchan, R.O. (2025). Criminal liability for smuggling in Ukraine and European countries: a comparative analysis. *Europeanization of Criminal Law in Ukraine:* Materials of the International Scientific Conference (pp. 289-301). Kharkiv: Pravo. Retrieved from https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/26cbae59-b90b-4291-9bb1-17dc3ea9a15d/content?utm_source

[10] Nazymko, Ye.S., Danylevska, Yu.O., & Ponomarova, T.I. (2023). Recriminalization of commodity smuggling in light of legislative initiatives. *Law and Public Administration,* 3, 285-290. DOI: 10.32782/pdu.2023.3.43

[11] Netiaha, V.V. (2023). Causes and conditions of smuggling in Ukraine. *Legal Scientific Electronic Journal,* 9, 544-547. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-9/134

[12] Radutnyi, O.E. (2022). Criminal-law protection of new forms of economic activity. *Bulletin of the Criminal Law Association of Ukraine,* 2(18), 152-171. DOI: 10.21564/2311-9640.2022.18.267201

[13] Tertychna, A.S., & Naidenko, O.Ye. (2023). The role of customs authorities in ensuring customs security. *Economy and Society,* 48. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-48-63

[14] Vitko, O.Yu. (2020). Theoretical aspects of the object and subject of crime. *Dictum Factum,* 1(6), 111-120. Retrieved from https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/view/133

[15] Zabuha, Yu.Yu., & Mykhailychenko, T.O. (2024). Smuggling "in a new way" or analysis of recent legislative changes. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Law",* 2(81), 268-277. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.81.2.42

Список використаних джерел

[1] Бабіков Д. В. Кримінальна відповідальність за незаконне переміщення товарів через митний кордон України : дис. … д-ра філософії : 081 «Право». Кропивницький, 2023. 249 с. URL: https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/c8b2abb1-052e-47ce-a5e9-1c466f6a9cfa/content

[2] Бухарєва Ю. В. Зарубіжний досвід протидії порушенням митних правил. *Форум права.* 2024. № 1 (78). С. 32–39. DOI: 10.5281/zenodo.10156302

[3] Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Про рекриміналізацію товарної контрабанди в контексті євроінтеграційних прагнень України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка.* 2021. Вип. 3 (95). С. 75–94. DOI: 10.33766/2524-0323.95.75-94.

[4] Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Рекриміналізація товарної контрабанди і супутні законодавчі новели: критичний аналіз. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2024. № 1 (21). С. 165–202. DOI: 10.21564/2311-9640.2024.21.302903

[5] Каменський Д. В. Контрабанда як протиправне посягання на засади ринкової моделі економіки в Україні: деякі актуальні питання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2023. № 77 (2). С. 155–160. DOI: 10.24144/2307–3322.2023.77.2.26

[6] Корнева Т. В., Рогозіннікова К. С. Особливості криміналізації контрабанди товарів та її значення для наповнення державного бюджету. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2024. № 5. С. 527–531. DOI: 10.24144/2788–6018.2024.05.83

[7] Курилюк Ю. Контрабанда як негативний чинник економічної безпеки держави. *Migration & National Security.* 2025. № 4 (6). С. 5–21. DOI: 10.32752/2786-5185-2025-4-6-5-21

[8] Максименко С. О. Зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за контрабанду товарів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 4. С. 538–540. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-4/128
[9] Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за контрабанду в Україні та країнах Європи: компаративістський аналіз. *Європеїзація кримінального права України :* матеріали Міжнар. наук. конф. (Харків, 19 груд. 2024 р.) Харків : Право, 2025. С. 289–301. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/26cbae59-b90b-4291-9bb1-17dc3ea9a15d/content?utm_source
[10] Назимко Є. С., Данилевська Ю. О., Пономарьова Т. І. Рекриміналізація товарної контрабанди в світлі законодавчих ініціатив. *Право та державне управління.* 2023. № 3. С. 285–290. DOI: 10.32782/pdu.2023.3.43
[11] Нетяга В. В. Причини та умови вчинення контрабанди в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 9. С. 544–547. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-9/134
[12] Радутний О. Е. Кримінально-правова охорона нових форм економічної діяльності. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2022. № 2 (18). С. 152–171. DOI: 10.21564/2311-9640.2022.18.267201
[13] Тертична А. С., Найденко О. Є. Роль митних органів у забезпеченні митної безпеки. *Економіка та суспільство.* 2023. Вип. 48. С. 283. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-48-63
[14] Вітко О. Ю. Теоретичні аспекти об'єкта і предмета злочину. *Dictum Factum.* 2020. № 1 (6). С. 111–120. URL: https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/view/133
[15] Забуга Ю. Ю., Михайліченко Т. О. Контрабанда «по новому» або аналіз останніх законодавчих змін. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2024. Т. 2. № 81. С. 268–277. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.81.2.42

CHUMAK Vitalii
Research of the Department of Criminal Law and Criminology of the Educational and Scientific Institute of Law and Psychology of the National Academy of Internal Affairs
03035, 1 Solomianska Sq., Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0009-0007-6398-5803

Criminal Liability for Commodity Smuggling in the Legislation of Foreign Countries: A Comparative-Legal Analysis

Abstract. This article presents a comprehensive comparative-legal analysis of criminal law approaches to combating commodity smuggling in the legislation of Ukraine and selected foreign countries. The relevance of the study is determined by the fact that, at the current stage of state-building, the issue of illegal movement of goods across the customs border has acquired particular importance in the context of ensuring the country's economic security, the stability of the financial system, and the effective functioning of customs institutions. Commodity smuggling represents a complex socio-economic and legal phenomenon that negatively affects the development of the national economy, causes significant losses to the state budget due to unpaid customs duties and taxes, distorts the competitive environment in the domestic market, and contributes to the expansion of shadow economic processes. In this context, criminal-law measures are considered not only as a tool for holding offenders accountable but also as an important preventive mechanism for formalizing economic relations, strengthening fiscal discipline, and ensuring the proper functioning of the customs control system. The article examines the features of criminal-law regulation of liability for smuggling in the legislation of several European countries, including Poland, Serbia, Slovakia, Slovenia, Croatia, Montenegro, Bulgaria, Switzerland, Denmark, and the Netherlands. It is established that most of these countries retain a criminal-law model for combating smuggling, although its normative implementation may significantly vary depending on the characteristics of the national legal system. In some states, the relevant elements of criminal offenses are codified directly in the criminal codes, while in others they are contained in specialized fiscal or customs legislation. The comparative analysis reveals that contemporary European models of criminalizing commodity smuggling combine different legal response mechanisms: criminal-law, administrative, and fiscal. In most cases, criminal liability is applied to the most socially dangerous forms of illegal goods movement, whereas less significant violations may incur administrative liability. Considerable attention is also given to special criminal-law measures, such as the confiscation of items involved in the offense or vehicles used for transporting smuggled goods.

Keywords: smuggling; criminal liability; comparative-legal analysis; international legislation; economic security; qualifying characteristics; law enforcement practice; foreign experience.

Наука і правоохорона

1
(71)
2026

Науковий журнал ♦ Виходить чотири рази на рік

Оформлення і верстка
Я. В. Шумко

Видавець:
Національна академія
внутрішніх справ,
03035, Київ, пл. Солом'янська, 1
Свідоцтво про внесення до державного
реєстру виготовників
і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 4155
від 13.09.2011

Підп. до друку 31.03.2026
Формат 60x84/8
Друк оперативний
Папір офсетний
Обл.-вид. арк. 16,0
Ум. друк. арк. 14,88
Наклад 50 прим.

Nauka i Pravookhorona

1
(71)
2026

Scientific Magazine ♦ Published four times per year

Figuration and making up
Ya. Shumko

Publisher:
National Academy of Internal Affairs Ukraine,
03035, Kyiv
1, Solomianska square
State register certificate
of print production publishers
and distributors
series ДК No. 4155
dated from September 13th, 2011

Signed to print: March 31st, 2026
Dimensions: 60x84/8
Instant print
Offset paper
Standard publisher's pages 16,0
Simulated publisher's pages 14,88
Circulation 50